

Dîroka kurdistanê

5

Abdusamet Yîgît

weşanên

.

*Dîroka kurdistanê 5:
Serdema kassitan
@Abdusamet yigit
Weşane dîrokî
2024-Almanya-Berlin
Çap 1.
Grafik: zendi şîyar*

.

ISBN 968-4-940991-00-9

Pêşgotin:

Kassit wê weke civakek mesopotamiyayî ku wê li dora destpêka hezarsalên duyem û heta li dora hezarsalên yekem wê di rengekê de wê li herême wê bijin. Piştî ku wê aqadî wê bi têkbirina gûtiyan û hwd re wê li herême wê bina serdest û pê de wê piştî wê di nava wan û gûti û keyeniyêmn gûtiyî de wê, demek dirêj wê bi pevçûnên nava wan re wê derbas bibê.

Li gorî çavkaniyên ku wê bahsa aqad, gûti û pevçûnên nava wan wê bikê wê di wê temenê de wê dîrokek demdirêj wê bi wê re wê werênina ser ziman. Piştî wê demê wê keyeniyên ku wê derkevina li pêş wê li rêza çiyayê asê ên zagrosan ku wê niştrecih bin wê lullubi û kassiti wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Serdema wan li mesopotamya dikarê weke serdema bi têngîna ronasanse mesopotamya û an demên şariştanî û civakî ên ku wê piştîre pêşkevin jî pênase û salixbikê. Çendî ku wê weke demek ji gelek aliyan ve wê, ne diyar û sergirtî û an nûxûmandî eê bê jî ewçendî wê weke demek giring ku mirov wê pêwîsta wê ji gelek aliyan ve wê fahmbikê bê. Serdema kassit wê weke demek giring ku wê pêşveçûnên demên piştî xwe jî wê ji gelek aliyan ve wê bide diyarkirin. An jî wê, demên xwe de wê, pêşveçûnên şariştanî û hwd wê, di bin bandûra wê de wê bibin. Lê kassit wê çerçoveya wê berfireh bê. Wê hem bi demî û hem bi ardnigari wê di çerçoveyek demdirêj û bi ardinigari berfireh wê pêwîst bê ku wê fahmbikê. Her wusa, li rex wê, hûrî û mitannî jî di çerçoveya wê de wê karibê wê fahmbikê. Wekî din, babil, asûr û hwd jî wê pêwîst bê di wê çerçoveyê de bi pêşketina wan re li wê bihizirê. Wekî din wê weke sentezek ya demên berê xwe a gûti û aqad wê çendî wê di xwe de wê berhev bikê wê bi heman rengê di demên piştî de wê, temenekê çandî û kultî wê bi wê re wê biafirênê ji pêşveçûnên demên piştî jî. Di rengekê de wê weke ku mirov wê li rastî rewşek fahmkirinê wê were wê di rengekê de wê zêdeyî wê navê keyên lullubiyên wê bi şerên wan ên bi aqadiyan re wê derbas bibin. Lê di rengekê de wê çendî wê bahsa hinekê kassitan re wê bê kirin jî lê wê di heman rengê de wê navê kassiti wê dernekeve li pêş.

Vaji wê di dîmenekê de wê weke qassîtî wê di şêwayekê de wê herî zêde wê bi dîmenekê serwerîya wan a ser ardê ku ew wê weke key wê di rengê de wê derkevina li pêş wê di şêwayekê de wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Piştî wê di rengê de wê di şêwayekê de wê dikarê wê werênê sser ziman ku wê bi zêdeyî wê ji sedsalên 18' min û pê de wê di rengê de wê, navê kassitan wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Kassit wê di şêwayekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê weke çerçoveyek keyeni û an dewletbûyî û yan jî wê weke serwerîyek berfireh a imparatori wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê derkeve li pêş.

Bi teybetî wê ji demên sedsale 15' min û pê de wê weke dema dur-kurigalzu de wê hin bi hin wê derkevina li pêş. Di wê demê de wê hin bi hin wê li babilê jî wê serwer bibin. Wê di rengê de wê weke şaqên wê yên serwerîyê wê hûrîyî wê pêşî wê derkevin li bakûrê mesopotamya. Piştî wê hin bi hin wê mitanniyî û heta mannaeayîyan wê karibê wê di rengê de wê di dewama wan de wê weke şaqna wê werênê ser ziman.

Kassîtan di sala 1531 berî zayînê de piştî ku Hîtîtan Babîl talan kirin, kontrola Babîlê bi dest xistin û xanedanek ku bi gelemperî tê bawer kirin wan cardin babil avakir û di bin serwerîya xwe weke deverêk navendî xist. Paşê, bajarê nû Dur-Kurigalzu, ku bi qasî 30 km li rojavayê Bexdaya îroyîn e wê, ji hêla wan ve wê weke navendekê li rex wê di serdema keyê kassî dur-kurigalzu de wê were avakirin. Di dema hilweşîna Babîlê de, Kassî berê jî wê li herêmê wê hebin. û serwer bin. Wê weke beşek ji herêmê bin. Di dema keyên Babîlî Samsu-iluna (1686 heta 1648 b.z), Abî-eşuh û Ammî-dîtan û hwd de, di çarçeveya karkirina leşkerî de, qeydên danûstandinên Kassît û Babîlan hene.

Di wan qaydan de wê serwerîya kassitan a li babilê wê di rengê de wê bidina diyarkirin. Kassit wê çendî wê li herêmê wê serwer jî bin wê, di rewşek xarib de wê keyeniyên di bin serwerîya wan de wê zêdetirî wê weke ji wan bêhtir wê agahi wê di roja me de wê werina ser ziman.

Kok û tesnîfkirina Kassîtê wekî zimanekî dişîbihe Sumerî û Hûrî, ne diyar e, û mîna van her du zimanên dawîn, di nav salan de spekulasyonek berfireh çêkiriye, heta ku ew bi Sanskrîtî ve girêdide. Ola Kassîyan jî kêr dihe zanîn, ji bilî navên hin yazdanên Kassîyan. Yazdanên sereke, yazdanên sernavê keyan, Şûqamûna û Şumalî bûn. Wekî ku li herêmê tîpîk bû, bi olên din re hin hevbendî hebû. Piştî ku Babîl ket bin kontrola Kassîtan, yazdanê bajarê wê yê kevneşopî Mardûk hate hildan û di nav

pantheona Kassîtan de hate girtin (çav: Tenney, Jonathan S. (2016): «The elevation of Marduk revisited: Festivals and sacrifices at Nippur during the High Kassite period», *Journal of Cuneiform Studies*, 68(1), p. 154, note 4).

Bi hezaran tabletên Kassite li Dur-Kurigalzu hatine dîtin. Çend malzemeyên avahîsaziyê yên serdestê 17' min ku wek Kurigalzu I li bajarê Kîş hatin dîtin. Çend lewheyên ji bizmarî ên ku di serdema desthilatdar Agum III de ne, li Dilmûnê li Qal'at al-Bahrain hatin dîtin. Bi tevayî, dora 12,000 belgeyên serdema Kassîtan hatine bidestxistin, ji wan tenê dora 10% hatine weşandin. Li ser avahiyan jî gelek nivîsar hene, ji bilî yekê, hemû bi sumerî hatine nivîsandin, berevajî ya Aqadî ku bi gelemperî ji aliyê Kassîyan ve tê bikarhanîn. Gelek mohr jî hatine dîtin. Kudurru, stêlek kevir an kevirê sînor ku ji bo tomarkirina bexş û belgeyên têkildar tê bikar hanîn, çavkaniyek din ji bo dîroka Kassite peyda dike. Ev kiryara stêlên niviskirî piştî dawîya Împaratoriya Kassîtan çend sedsalan berdewam kir. Bi gelemperî li ser rûyê erdê, gelek zû hatin dîtin û ji bo mûzeyên li çaraliyê cîhanê hatin veguhestin (çav: Lambert, W.G. (1981): «The Warwick Kudurru», *Syria*, 58(1/2), p. 173–185)

Navenda olî ya bajarê kevnar Nippur ji bo Kassîtes girîngiyek sereke bû. Ev navend wê navendek giring a gûtîyan jî bê. Nûvekirinên destpêkê li ser avahiyan cûrbecûr yên olî û îdarî hatin kirin, ku ya yekem dikare bi Kurigalzu I ve were tarîf kirin. Avakirinên mezin di bin hukumdarên Kadashman-Enlil, Kudur-Enlil, û Shagarakti-Shuriash de, bi karên tamîrkirinê yên piçûk di bin Adad-shuma-usur û Meli-Shipak de pêk hatin. Navendên din ên girîng ên dema Kassîtan Larsa, Sippar û Sûsa bûn. Li Urê, kiş, isin û urukê jî Kassî gelek çalak bûn. Li cîhê Îsîn, ku piştî dema hukumdar Samsu-iluna hatibû terikandin, xebatên nûavakirinê yên mezin li qada olî, tevî Perestgeha Gula, pêk hat. Xebata li Îsînê ji aliyê Kurigalzu I ve hat destpêkirin û ji aliyê Kadashman-Enlil I, û piştî demekê ji aliyê Adad-şuma-usur û Meli-Shipak II ve dewam kir. Piştî ku di sala 1155 berî zayînê de xanedana desthilatdar a Kassîtan hate hilweşandin, pergala rêveberiya parêzgehê berdewam kir û welat di bin serweriya paşerojê de, Xanedaniya Duyemîn a Isîn, yekgirtî ma (çav: Brinkman, J.A. (1963): «Provincial Administration in Babylonia under the Second Dynasty of Isin», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 6(3), p. 233–242).

Kassiti wê li welatitiya xwe wê bi navê ”Karduniaş” wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê navê wê

çerçoveya dewletitiya xwe wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Wê weki din wê di şêwayekê de wê weke aliyek wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman. Xanedaniya Kasîtan bi saya dirêjtirîn serweriya xanedaniyê di dîroka wê keyeniyê de, li ser tevahiya Sumer û Aqad a kevnar, ku piştîre bû welatê "Karduniash", babil jî wê bigirê li nava xwe. Ji Kassîtan û pê de, her kesê ku dixwest li başûrê Mezopotamyayê serdest bibe, diviyabû ku li Babîlê hukum bike. Ev îstîqrar balkêş e, ji ber ku ew yekane xanedana Babîlonî ye ku hêza wê ne li ser mîrateya yek an du serdestiyên damezrîner ên birûmet bû, li dûv wê kêmbûnek hêdî hêdî.

Di wê çerçoveyê de wê di wê demê de wê babil ku wê weke navendek çandî, ramyarî û hwd bê wê di bin serwerîya wan keve û wê di wê temenê de wê bi wê re wê demekê wê derkevin li pêş. Lê çerçoveya sînorê kassitan wê berfireh bê. Wê ji herêmên mesopotamya wê derbas bibin û wê heta Dilmûnê li Qal'at al-Bahrain'ê wê were dîtin. Ev herêm wê di wê demê de wê weke herêmên ku wê weke deverna baş pêşketî û an wê weke ku wê ji wateya gotina 'dilmun'ê wê were fahmkirin wê bi wateya 'bihûstê' re wê di rengekê de wê were ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê weke yazdanê wan û yê babilê jî ê mazin marduk wê di rengekê de wê weke li gorî hinek çavkaniyna wê ji hana û an kur bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bahs ji were kirin û wê were hanin li ser ziman.

Ji xelkên derveyî Mezopotamyayê (bi eslê xwe ji çiyayên Zagrosê) û ku xizmekî wan bi Kasît û Kasîtan re nayê zanîn, ku keyên wan sedsalekê derbas kir ku desthilatdariya xwe li Babîlê di bin şert û mercên ne diyar de ava bikin, ev yek neguherî adetên bav û kalên gûtûyan esas girtin. Berevajî vê, keyên wê piştî tengasiyên ku dawîya Xanedaniya Yekem nîşan didin, nîzam li welat vegezan, û her çend ew ne serdestên mezin bûn, lê gelek dest bi avakirina perestgehên mezin kirin, di dawîya heyama qeyranê de beşdarî çandiniya axên nû bûn, û di bin sîwana wan de çanda kassit geş bû û li seranserê Rojhilata Navîn belav bû. Lêbelê, ev serdem kêr dihê zanîn ji ber hejmarek hindik çavkaniyên naskirî û çapkirî yên bi wê ve girêdayî ne. Bi taybetî aliyên aborî û civakî kêr têne belgekirin, ji xeynî yên di derbarê bexşên key de ku ji hêla kudurru ve hatine pejirandin, stêlên bexşînê yên taybetmendiya serdemê ne.

Di mijare dîroka kassit de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare keyên wê bê. Wê di rengekê de wê bahsa keyê (zimanê kassitan re ji key re 'şar' dihê gotin) wê Agum I. ku wê weke dîroka wî karibê

weke di çerçoveya hinekê weke keyek diyar de wê were dîyarkirin. Li gori çavkaniyan wê weke keyekê berî ê kassit Gandaş wê weke key pêşî wê were ser taxt û piştî wî ku Agum I. hat ser taxt wê piştê wê Kashtiliash I wê were ser taxt. Piştê êdî wê bahsa keyên din ên kassit wê were kirin. Lê dema keyê kassit agum-kekcrime wê di rengekê de wê, di rengekê de wê bahs ji jê wê were kirin ku wê çendî wê zêde agahi wê di derbarê dema wî de wê nebin.

Tiştê ku di derbarê wî de dihê zanîn, bi Nivîsara Agum-Kakcrime ye, ku nivîseke aqadî ye ku bi tîpên bizmarî yên dema asûriya nû bê, lê bi rêzîkên pir kurt û bi teqlîda şewazeke kevnar hatiye nivîsandin. Ew di du nusxeyan de maye, ku vedigere key peykerê Mardukê yê olî ji welatê Hana (KUR ha-ni-i), ku ji hêla Hîûtan ve di dema kavilkirina Babîlonê de hate talankirin, û vejandina wê di perestgeha Êsagîla ku nû hatiye nûavakirin de. Agum di wê de xwe wekî serwerê rewa û "şivanê" xemgînî yê hem Kassîtan û hem jî Aqadiyan nîşan dide. Ew serweriya xwe ya li ser Padan û Alman û her weha Gûtiyan, "gelekî bêaqil" komên ku li herêmên çiyayên Zagrosê cih digirin, destnîşan dike. (...) Nivîs bi pêşgotinekê dest pê dike, navê key, jiyangeri, destnav û hwd. Ew ji dûndana Abi[rattash] e, "lehengê hov". Ew bi vegotîneke dirêj a vegera Marduk û hevîna wî Zarpanîtum berdewam dike û dûv re gelek bexşên bi comerdî yên Agum-Kakcrime ji bo perestgehê destnîşan dike û ravekirinên paqijkirina malê bi xwe ji hêla marê mar û avakirina cinên parastinê ji bo derî vedihewîne (çav: Tremper Longman III (1991). *Fictional Akkadian autobiography: a generic and comparative study*. Eisenbrauns. pp. 83–87).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bahsa wê bikê ku wê tîgîna 'kekrimê' di zimanê roja me (kurdi) de wê, di watêya 'hevalê rê' û an 'kekê rê me' re wê di rengekê de wê tîgînekê wê weke bi xwe re wê di şewayekê de wê bide me. Lê ev gotin wê weke di şibihê tîgînek weke ya unwanî ku wê di dema agum II. de wê weke di dema kassitê de û an li xanadana hanna wê weke ku wê were bikarhanin.

Ew li ser du tabletên bi eslê xwe nediyar e, yek ji wan 8 stûn û zêdetirî 350 rêzan digire û di derheqê perestgehê û rîtuêlên wê de hûrguliyên pir ezoterîk dihewîne. Yek di pirtûkxaneyê Aşûrbanîpalê de, ku tê îddîakirin nusxeyek ji nivîseke kevnar hatiye dîtin, û ya din li cihekî din li Nînewaya kevnar hatiye dîtin. Di nusxeya Pirtûkxaneyê Aşûrbanîpalê de du kolofon hene, û li dijî danasîna pirtûkxaneyê ya standard, ya berê mudû mudâ likallim dixwîne, ku wekî "Bila xwenda hînî xwendeyan

bike" an jî wekî "Bila yê dest pêkirî dest pêkirî nîşan bide" tê wergerandin. Di zimanê roja me de wê, minaq di kurdiya iro de wê wateyên weke 'em li vir dît û dinerin' jî wê hinek wateyna wê karibê bi xwe re bide me. Ji bo kesên ku rastiya wê nakokî dikin, ew qatek propagandayê ye ji bo kulta Mardukê ya ku wê demê jê re tê gotin, hin bacên ku ji bo restorekirina peykeran hatine dayîn ronî dike. Nivîsên key ên serdema Kasîtan bi giştî bi Sumerî hatine nivîsandin. Yên ku rastbûna wê piştgirî dikin, îkonografiya cinên ku li ser deriyê cellayê hatine nîgarkirin wekî numinêra dijminên têkçûyî yên Marduk, yazdanê bajarê babilê ku hatiye dagirkirin, wek Ešnunna, û wekî mînaqek ji têngîna kassit û Babilê ya Navîn destnîşan dikin. Marduk hê negihîştîye serdestiya gerdûnê, ku bi têkoşîna bi Enûma Eliş û Tiāmat re diyar dibe (çav: F. A. M. Wiggermann (1992). *Mesopotamian Protective Spirits: the ritual texts*. STYX. pp. 162–163).

Têgînên kassit wê di rengekê de wê li wê serwer bin. Di wê temenê de wê di rengekê de ew weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide diyarkirin. Wê di dewama wê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, çendî ku wê, ji hinek aliyan ve wê weke bi babil, asûr, aqad û hwd wê karibê wê weke çerçoveyek bandûrê wê li wê were diyarkirin jî lê wê di rengekê de wê mirov kifşdikê ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi çerçoveya kassitê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Rewşa kassitê wê di rengekê de wê weke bê şibandin li rewşa medya ku wê piştî wê bibê. Lê pêşketina kassitê wê bi teybetî û bi serê xwe pêwîsta ku wê mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê weke ku wê bandûra kassitê wê li wê jî û hemû pêşketinên piştî wê di rengekê de wê bibê.

Di nivîsên Aqadî de ev gel bi navê Kaššû dihê binavkirin. Her çiqas tê îddîakirin ku Kassîtan ji çiyayên Zagrosan hatine jî, lê belê encamên kêmtêra teza ku Çiyayên Zagrosê welatê van mirovan e, napejirîne. Li gorî Leonhard Sassmannshausen, mamosteyê Lêkolînên Rojhilata Nêzîk Kevnar, Kassîtan li başûrê Çiyayên Zagrosê, li derdora Diyala ya îroyîn, li bakurê keyeniya Babilê, bi taybetî li derdora Sipparê, dest pê kirine, diyar dikê. Di qeydên ji serdema Sargon û Xanedaniya Sêyemîn a Ûrê de di nav gelên ku li çiyayên Zagrosê yên navendî û başûrî dijîn de behsa Kassîtan nayê kirin, diyar dike ku van kesan di sedsala 18'an a beriya zayînê de dest bi hatina herêmê kirine. Di serdema Rîm-Sîn I de, beriya zayînê di sala 1770 de, kesek bi navê Kassit hatiye dîtin. Dûv re ew di serdema Samsu-iluna de di sala 1742/41 BZ de li Babilê wekî mirovên

çalak ên ramyarî derketin holê. Di serdema paşîn de, civakên Kassite li Sippar-Yahrurum û derdora wê di tomaran de xuya bûn. Piştî vê yekê, berî zayînê di sedsala 17-an de hin keyên Kassî yên herêmî li Mezopotamya Navîn derketin holê. Hate diyarkirin ku Kassî li erdên Babîlê hatine bicihkirin, di nava kar, bi giranî keda çandiniyê de cih digirin û heta di lîsteyên wezîfedarkirinê de cih girtine. Kassîtên ku tev li Babîlê bûn, di dawiyê de karîbûn erd bi dest bixin û di astên cûrbecûr de bibin karmendên dewletê, di çandiniya hespan de. Kassîtên ku hêdî hêdî wek civakên feodal li bakurê xanedana Babîlê belav bûne, di dema Samsûdîtana mîrê dawîn ê Xanedaniya Babîlê ya Yekemîn de ji Babîlê serbixwe tevdigerin. Piştî hilweşandina Babîlê ji hêla Hîttîtan ve, yekem keyê Kassîtu ku li Babîlê hukum kir wekî Burnaburiaş I hate gotin, dema ku berî wî II bû. Her wiha tê dîtin ku Agum li Babîlê hukum kiriye. Berî zayînê di sedsala 16-an de, Kassîtan li bakurê Babîlê serdest bûn, di heman demê de Xanedaniya Sealandê ya Yekem li başûr hukum kir, ku bajarên wekî Uruk, Ur û Larsa lê bûn. Kassîtên ku beriya zayînê di sedsala 14an de li tevahiya Babîlê serwer bûn, bi dewletên din re weke xanedaniyeke çalak li herêmê têkilî danîbûn. Di salên paşerojê de, Kassîtan, ku hêza wan dest bi kêmbûnê kir, ji hêla kwyê Asûrî Tukulti-Ninurta I (1244 - 1208 BZ) û keyê Kassîtan IV ve hatin têkbirin. Piştî girtina Kaştiliaş û girtina Babîlê, keyeniya kassitan demekê ji aliyê keyeniyên Asûrî yên bindest ve hate birêvebirin. Di encama serhildana ku li Babîlê bi zexta Elamiyan a li dijî Asûriyan dest pê kir, Kassîyan dîsa bi awayekî serbixwe dest bi serweriya Babîlê kirin.

Kassîti wê di wê demê de wê bi misre kevn û hittîtan re jî wê xwediye hinek têkiliyên ku wê di demên hemdem de wê di şwêayekê de wê werina şîrovekirin. Di wê temenê de wê, dem bi dem wê şandinên weke namayên keyên hittîti li keyên kassitan wê xwe bide diyarkirin.

Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku kassîtî wê weke hêzek serwer a herêmê wê bibê û wê bi sedsalan wê herêmê wê rêve bibê. Di wê temenê de wê, karibê kifşbikê ku wê çanda kassitan wê piştre jî wê bandûra xwe wê bide diyarkirin.

Lê serdema kassitan ku mirov wê gotinekê wê li ser wê bibibêjê wê weke demek robnakbiri wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Gûtîyan di rengekê de wê bi têngînek imparatorî wê di rengekê de wê xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin. Lê piştî wê pêşketinên aqad û heta babil û hûrî û mitanniyan wê di rengekê de wê karibê dem bi dem bi wan pêşketinan re wê pêşketina kassitan wê di şewayekê û wan rengekê de w

karibê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê di wê temenê de wê li ser wê bihizirê bê. Kassiti wê dema wan wê weke demek bi têngînek têkiliya ramyarî û ku gotin di cih de bê wê bi têngînek felsefeyî a ramyarî wê bi hev re wê çawa wê şîrovebikê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê demê de wê kassiti di şêwayekê de wê, bi wan re wê pêşketinek civakî wê weke li pêş bê. Sazûmana wê ya civakê, ramyarî û hwd wê, di rengekê de wê bibê. Mijare kassitan wê di wê temenê de wê bo wê serdema mesopotamya û demên piştre wê gelek têngînên mifte ên giring wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bihawênê û wê bide diyarkirin. Wê jî wê di rengekê de wê dewma wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Kassiti wê mijare wan wê gelek aliyên ku wê weke ku wê bi wan re wê weke pêwîst in ku ew werina kifşkirin wê hebin. Di serî de wê destpêk û an serdema wan ya ku ew di wê e dijin bin. Aliyê din jî wê weke ku wê were dîtin ku wê, piştî rûxîna aqadê wê derkeve li pêş. Li dora sedsala 19'min û pê de wê hin bi hin wê dest bi pêşketina wê bibê.

Li gorî Leonhard Sassmannshausen, mamosteyê Lêkolînên Rojhilata Nêzik a kevna a, Kassîtî ji başûrê Zagrosê, ji herêma Diyala ya îroyîn, heta bakurê keyeniya Babîlê, bi taybetî li derdora Sipparê, dest pê kirine. Di qeydên serdema Sargon û Xanedaniya Sêyemîn a Êrê de di nav gelên ku li naverast û başûrê Zagrosê dijîn de behsa Kassîtan nayê kirin, diyar dike ku van mirovan di sedsala 18'an a berî zayînê de dest bi hatina herêmê kirine. Kesê bi navê Kassit di sala 1770 berî zayînê de di serdema Rim-Sîn I de hatiye dîtin.

Rim-sîn wê weke key û an raperinvanekê ku wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê navê wî derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, bi wî re wê weke ku wî destpêkek wê piştî wê bibê. Bi taybetî wê di çavkaniyên ku wê bahsa Rim-sîn wê bikin de wê bahsa wî û raperinên wên mazin ên li hemberî desthilatiya naram-sîn wê bikin. ..

Dûv re, di serdema Samsu-iluna de, ew di sala 1742/41 b.z de li Babîlê wekî mirovên çalak ên ramyarî derketine holê. Bi demê re, civakên Kassite li Sippar-Yahrurum û derdora wê dest bi tomarkirinê kirin. Piştî vê yekê, berî zayînê di sedsala 17-an de hin keyên Kassî yên herêmî li Mezopotamya Navîn derketin holê. Dihê diyarkirin ku Kassî li erdên Babîlê bi cih bûne, di nava kar, bi giranî keda çandiniyê de cih girtine û heta di lîsteyên tayînkirinê de cihên girîng girtine. Kassîten ku di Babîlê de entegre bûn, bi demê re karîbûn zevî bi dest bixin û di astên cihêreng

de, bi taybetî jî hespan û ahlkirina wan re wê navê wan wê derkeve li pêş. Kassîten ku hêdî hêdî wek civakên feodal li bakurê serdestiya Babîlê belav bûn, di dema Samsudîtana, hukumdarê dawî yê Xanedaniya Babîlê ya Yekemîn de, ji Babîlê serbixwe tevdigerin. Yekemîn keyê Kassît ku piştî hilweşandina Babîlê ji aliyê Hitîtan ve li Babîlê hukum kir Burnaburias I. bû. Her weha tê hesibandin ku Agum II. li Babîlê hukumdariya xwe domandiye. Berî zayînê di sedsala 16-an de, dema ku Kassîtan li bakurê Babîlê serwer bûn, Xanedaniya Sealandê ya Yekem li başûr hukum kir, ku bajarên wekî Uruk, Ur û Larsa lê bûn. Kassîtiyên ku beriya zayînê di sedsala 14. de li tevahiya Babîlê serwer bûn, weke xanedaniyeke çalak li herêmê bi dewletên din re di nava têkiliyê de bûn. Kassîtiyên ku di salên paşerojê de hêza wan dest bi kêmibûnê kir, ji aliyê keyê Asûrî Tukulti-Ninurta I (1244 - 1208 b.z) û keyê Kassîtan ve hatin têkbirin. Piştî girtina Kaştiliaş IV. û girtina Babîlê, keyeniya Babîlê demekê ji aliyê keyên Asûrî ve hat bindest kirin û birêvebirin. Di encama serhildana ku li Babîlê bi zexta Elamiyan a li dijî Asûriyan dest pê kir, Kassîtan dîsa bi awayekî serbixwe dest bi serweriya Babîlê kirin.

Mijare kassitan wê dide nişandin ku wê piştî wê, demek dirêj wê serwer bibin û wê weke imparatoriyeke wê bi giştî wê derkevin li holê. Di wê temenê de wê, çendî ku wê hûrî û mitannî wê weke bi serê xwe wê werina fahmkirin jî lê wê wusa hin bi hin wê weke ku mirov wê karibê fahmbikê wê di dewama wan de wê karibê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Dîroka mesopotamya a heta roja me de ku wê qat bi qat wê were hildan li dest wê, dûrkeve ji dana fahmkirinê a herêmê. Lê wê dema ku wê mirov wê li wê nerê wê mirov wê dibînê ku wê dema kassitan wê weke demek giring û weke demek demezriner a demên piştî a şariştanî jî bê. Ji wê aliyê ve wê kassit wê kifşkirinên bi wê giring bin ku mirov. Kassit hêjayî wê yê ku zanistek weke kassitioloji bi navê wan were avakirin û ew dem û serdema wan di bin wê de ê bi rengekê bi serê xwe di çerçoveya dîroka wê ya mesopotamya de ku ew were hildan li dest. Hem demên ku wê piştî wê werin ku ew wê çawa wê ji wan re wê bibê temen û hem demên berê wê ên weke yên gûfî û aqadiyan ku wê ji wan hêw wê bigirê wê karibê bi wê re wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê weke demek teybet a ku wê teqez wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin bê. Wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê serdema kassîtan wê weke teybet a imparatori wê xwe bide diyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk. dîroka kurdistanê 5

Bi kortasî demên destpêkê ê mediya û çerçoveya wê ya bi fahmkirinê.

Zimanê hûrîyan wê dema ku mirov di destpêkê de wê hinekê bahsa wê bikê wê giring bê. Di wê nûqteyê de wê heta nûha wê li ser wê ji hinek aliyan ve wê were ser ziman. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de wê bo pêşketina herêmê û an mesepotamya ên demên wê yên piştê ku wê werina fahmkirin jî wê weke aliyekê ku wê weke referansek giring jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin. Wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê bahsa zimanê hûrîyan wê were kirin wê di şêwayekê de wê bi mijare salixkirinên wê yên bi zimanî û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Zimanê hûrî wê di wê nûqteyê de wê li ser axa hûrîyan û an di serdema hûrîyan de wê were dîyarkirin. Gelek çavkani wê di wê temenê de wê dema ku wê di demên hemdem de wê zimanê hûrîyan wê werênina ser ziman wê bi têgînekê wê weke li ser zimanê kevn û yê dema nû ê kurdi re wê di rengekê de wê di hevbeşî û hevsengiyekê de wê di rengekê de wê hildina li dest û an wê bi têkiliyek bi berdewami a ku wê bi wê re wê bibê û wê were heta roja me re wê di şêwayekê de wê were hildan li dest.

Di wê nûqteyê de wê di demên hemdem de wê gelek nivisarên ku wê ji dema hûrîyan wê weke nivisên bizmarî wê di rengekê de wê weke ji nuzi, alalakh, urkeş, mari û hwd wê werina derhanin wê di derbarê zimanê wê de wê hinek têgînan wê bidina me. Di wê temenê de wê di rengekê de wê çavkaniyên ku wê didin wê di derbarê wê demê û pêşketina wê de jî wê bi zimanî wê di wê temenê de wê weke ku wê têgînekê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Zimanê hûrîyan wê dema ku em bi kortasî wê demên wê yên pêşî wê hilde li dest wê di rengekê de wê weke gelek lêkolînan wê diyarbikin wê berê wê ji demên lullu û qassîyan wê were. Di wê temenê de wê di rengekê de wê berdewamiyek wê weke di nava wan de wê hebê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê

de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê dema ku em hinekê din bi şûn ve herin jî wê zimanê qassî û lulubîyan jî wê di rengekê de wê di demên gûtîyan de wê di rengekê de wê hinek çavkaniyên wê werina kifşkirin. Zimanê gûtîyan wê di rengekê de wê zêde çavkani wê di derbarê wê nebin. Hê ji gelek aliyan ve wê pêwîstiya kifşkirinên bi wê hebê. Lê di wê demê de ku wê weke desthilatek ku wê gûtîyan wê weke têkbibê wê aqadî wê di wê demê de wê zimanê wan û çavkaniyên dema wan wê di wê temenê de wê weke hinel pêşketinên ku wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke pêwîst bê ku ew werina xwandin wê li wan wê were diyarkirin.

Zimanê aqadîyan wê di rengekê de wê weke di xatek xwe ya cihê û teybet wê bi wê re wê were hildiina li dest. Piştî wê heta babil û asûr jî wê di rengekê de wê bi hinek awayna wê di rengekê de wê were dîtin ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê were hildina li dest.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê zimanê gûtîyan wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi gotinên wê re wê ji wan wê di rengekê de wê were fahmkirin wê kêma zêde wê xwediyê çî rengê pêşketinê bê wê hinekê wê ji wê weke ku wê were gihiştin hinek fahmkirinan. Ew wê di wê temenê de wê kêma jî bê wê di derbarê gûtîyan de wê weke ku wê têngînekê wê di wê temenê de wê di wê rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re weke di rengekê de wê bide diyarkirin.

Gûtîyî wê dema wan wê çendî ku em di derbarê wê de em zêde ne xwediyê têngînekê berfireh jî bin lê em dizanin ku wê di dema wan de wê pêşketinek berfireh û mazin wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Dema ku wê di nivisarên ji dema aqad de wê bahsa wan wê were kirin wê bi gotina wê weke ‘aqadî wê mecbûr ba ku ew bi 70 keyeniyên (key bi zimanê kassiti ‘šar’) gûtîyan re şerbikiran.’ Ev gotin wê di rengekê de wê têngînekê wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de ewê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di wê temenê de wê di dewama wê de ewê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê gûtîyî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi zêdey wê di şêwayekê de wê weke ku

wê pêşketina wan wê weke ku wê were dîtin wê li ser wê temenê wê bi awayekê ku wê di rengekê de wê bi du-dîmeniyekê wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê herêm bi herêm wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê karibê di rengekê de wê fahmbikê ku wê weke bi keyeniyên gûtîyî wê karibê wê fahmbikê. Di nava çavkaniyên aqadiyan de wê lullubiyani jî wê weke hinek keyeniyên çiyayî ên gûtîyan wê di rengekê de wê werina hasibandin û bi navkirin.

Di wê temen de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê gûtîyî wê aliyê wan ê din jî wê bi demê re wê çawawê bi ber navendîtîyekê de wê weke ku wê herin. Ev jî wê bi kultûna wan ve wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê demê de wê têgihên weke bi navendî ên weke ya inanna li urukê wê karibê wê weke çandek wê demê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Heta ku wê were dema ku wê aqadî wê bi hêz bibin û wê dest bi şerkinê li hemberê gûtîyan wê bikevîna nava şer de wê di wê navberê de wê bi gelek sedsalan wê pêşketinek ku wê bi inanna re wê hebê. Hiek çavkani wê çendî ku wê zêde ne bi zelali jî wê bahsa destpêka inanna wê bikin jî lê wê pirr zêde wê kevntir wê bibin. Wê heta destpêka çanda ubeydê a pêşî wê di rengekê de wê bibin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bahsa bikê. Têgîna inanna wê di rengekê de wê weke çandaka ku wê di demên berê ên neolotikî de wê di rengekê de wê di wê de wê bi temen û têgînek yazdanî a dayiksalari a bi çand û kevneşopîya demên wê yên berê ku wê were lê hizirkirin wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê kkaribê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wêwerênê ser ziman ku wê çanda inanna wê di rengekê de wê navenditîyekê kultî wê biafirênê. Ew wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê çanda yazdani wê hin bi hin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayek de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke derkeve li pêş.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê piştî wê hin bi hin wê di rengekê de wê çanda re wê civakbûnek wê pêşkeve. Wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navenditi wê weke bi parastgehan re wê bibê. Ew wê weke 'male wê' were dîtin. Piştî wê çendî ku ew mal bilind û bi heybet hat çêkirin wê weke ku wê bi

mazinahiya wê re wê di rengekê de wê weke ku wê têngînekê wê bi xwe re wê biafirênê wê di şêwayekê de wê ew wê xwe bide diyarkirin.

Çanda parastgehê û an wê weke ku wê di demên sûmerî de wê ew wê bahsa wê bikin 'zagûrat' wê di rengekê de wê weke navendna civakbûnê jî wê di rengekê de wê di destpêkê wê weke u wê weynekê wê bileyizin. Di wê temenê de wê civaknasiya wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê pêwîstîya wê hebê ku ew bi serê xwe ew di rengekê de ku ew were fahmkirin û ew wê karibê wê direngê de ew were hanin li ser ziman. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda parastgehê wê di wê temenê de ku ew wê pêşkeve bi wê civaknasiya wê re wê aliyên bi hev re jiyankirinê, girêdanên bi rêgez û restan û her wusa rewşên hilberinê û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê di zikhev de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ev wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê karibê bide diyarkirin ku wê mijare parastgehê wê di wê temenê de wê hinbi hin wê kûr bibê. Minaq wê li urukê wê gelek nivisarên ku wê bi inanna re wê bibin wê di wan de wê bi seremoniyên weke yên zawacê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werenê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê ku wê têngîhên weke yên zawacê û bi hev re jiyankirinê û berpîrsîyariyê û hwd wê bi têngînek restî û rewîstî wê di wê temenê de wê hin bi hin wê temenê wê di rengekê de wê weke ku wê were çêkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê ji wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê salixkirinên bi wê temenê ên demên wê demê wê zêdeyê wê du tiştan wê di zikhev de wê weke ku wê bidina diyarkirin yek wê ya hilberinê ku wê di wê temenê de wê civake hilberinê wê weke dîmenekê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Wê bi dest kedikirina sawalan û şêniyan û hwd bê wê bikê û wê çawa wê ji wan wê şûdbigirê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê aliyê wê weke yê hilberinê wê bi demê re wê di rengekê de wê civake hilberinê û kesê hilberinê ku ew di wê temenê de wê weke ku wê bi

encamên wê re wê xwe û jiyane xwe wê pêşbixê wê di rengekê de wê bibê. Ev wê bi pêvajoyên dîrokê re wê weke bi têtînekê wê êdî wê xwe di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare civak û an kesê hilberinêr wê di wê temenê de wê afirîna wê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Hin bi hin wê di wê temenê de wê dema ku wê kult jî wê pêşkevin wê di rengekê de wê mirov wê kifşkirinê xwe yên bi wê ên weke korbandayinê û hwd wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê pêşbixê û ew wê di rengekê de wê li ser armancên weke zêdetirî pêşxistinê û her wusa parastinê wê bi wê re wê bikin. Ber ku wê di wê temenê de wê rewşên parastinê wê zêdetirî wê êdî wê di jiyane xwe de wê mirov wê hisbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Wê ji wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê li wê bihizirê ku wê mijare afirandinê û parastinê wê bi hev re wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê bi mantiqê wê yê fahmkirinê re wê xwe bidina diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê deverên mazin ênbi heybet wê hin bi hin wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di rengekê û şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têtîna hilberinê wê bi demê re wê pêşkeve. Lê bi wê re wê di rengekê de wê êdî wê di şêwayekê de wê, malên parastinê weke yên yazdanî û hwd wê weke parastgehan wê pêşkevin û ew wê hertimê û jî herkesê wê korban dayinan wê bidin. Ev wê bi demê re wê di wan de wê çîneke ku wê ne hilberênê û bi ya di hê hilberîn ku wê di rengekê de wê weke "bahra xwe" wê ji wê bigirê û wê bi wê bijî û hwd re wê biafirê. Ev wê weke aliyekê ku wê di rengekê de wê weke çerçoveyek komî a ku wê di rengekê de wê li ser pişt a yê hilberinêr kku wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Ev wê di demên paşerojê û an pişt re de wê weke bi têtîna dayina 'bacê' û hwd re wê bibê. Lê ev wê dema ku wê keyeni 'û an welatiti ku wê pêşkeve wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe

bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê ibde diyarkirn bê.

Wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê ev wê bi demê re wê pêşkeve û wê di rengekê de wê weke ku wê di demên navîn ên serdema ubeydê de wê were dîtîn ku wê çîneke ku wê bi wê biji wê biafirênê wê di dewama wê de wê rewşek ku wê weke ya hiyararşîyî jî wê di wê temenê de wê direngê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê biafirênê. Bi demê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê aliyekê wê yê din jî wê pêşkeve. Ew jî wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare wê têgîna ku wê weke bi gotina hiyararşîyê re wê bibê wê karibê wê fahmbikê bê. Wê temenê wê jî wê bi têgina kultan re wê di rengekê de wê weke ku wê were afirandin. Di wê nûqtayê de wê ev wê bi wê re wê bi demê re wê bi wê çîna hilber re wê di rengekê de wê çîna bi wê kultê diafirê a rûhani û piştî wê weke ya rêveber û an key û hwd wê di rengekê de wê piştî wê hin bi hin wê biafirê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Ev wê piştî wê li wê çînek din wê weke ya leşkeran û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê li wê zêde bikê. Ev wê weke yên parastinê wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Ne hilber bin. Lê wê di rengekê de wê weke çîneke ku wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê ya ku wê were hilberandin wê hertimî wê weke 'bahara wan di wê de hebê' wê jî wê bigirin û wê bi wê re wê bijin.

Ev wê di wê temenê de wê bi demê re wê çerçoveya jiyane şariştanî wê bi xwe re wê werênê li holê. Lê di wê temenê de wê têgîna kultê wê di rengekê de wê pêşketina wê ya destpêkê wê karibê wê çend gotinan wê li ser wê bibibêjê. Ew jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin kuwê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê d ewê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê piştî wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda hilber wê weke çanda ku ew wê piştî wê êdî wê tenê wê biafirênê û wê di dest de wê ne afirê û an wê berhev nebê. Lê deverên weke parastgehê wê di destê wê de wê berhev bibê û ew wê di wê de wê hin bi hin wê pispor wê bibê ku ew wê çawa wê wergerênê li rewşek weke ya bi hêzbûnê xwe. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di

rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di rengêkê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Çanda civakê wê di wê rengêkê de wê weke dîmenekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê biafirê. Bi têkiliya kes û hilberînê, û an hilberînê û keseyetê ku ew diafirê û hwd re wê dema ku ew dibê wê bi pêvajoyên wê yên jiyankirinê ku wê çawa wê di rengêkê de wê bi rengêkê de wê xwe werênê ser ziman wê karibê wê bi temenekê çandî wê êdî wê di rengêkê de wê fahmbikê bê. Çand wê di wê nnûqteyê de wê hinek wateyên wê yên afriner û şoreşgerî wê hebin. Ew jî wê weke ku wê ber ku wê çand wê li ser temenekê pretikî ê jiyânî wê bibê bê. Çendî ku wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di şêwayekê de wê weke bi têtînek weke ya yazdanî jî wê di wê de wê pêşkeve jî lê wê ew wê ser rûyê ardê û bi hizirkirina mirov wê di wê de wê weke aliyên bi şenber ku ew di rengêkê de wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bê. Temenê têtîhên weke yên 'pêşdîrokê' ku wê weke ku wê werina hanin li ser ziman wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengêkê de wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê ya şenber ku wê çendî wê di xwe de wê razberiyekê wê bi hawênê jî lê wê di rengêkê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê xwe bi wê rengê wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê weke hinek xosletên jiyânê ên bi jiyankirinê, fêrbûnê û hwd wê bi wê re wê weke ku wê werênê li holê û wê di rengêkê de wê weke ku wê, di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çanda civakê wê bi kiryarên bi hev re, bi kirinên bi hev re, bi nêzîkatîyên bi hev re û hwd wê di rengêkê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengêkê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev wê di nava dîmenekê dîtinê ê bi hiş de wê bi hişmendi wê were dîtin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din din bê ku wê bi wê re wê êdî wê di rengêkê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê xwe di rengêkê de wê bi wê re wê û di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin bê. Çanda civakê wê di wê temenê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Civakbûnên li mesopotamya wê êdî wê rege jiyân wê di dewama wê de wê bide diyarkirin.

Li mesepotamya wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bi wê re reewşa civakê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare civakê wê li mesepotamya wê ji aliyekê ve wê di destpêkê de wê bi têngînek kultî ku wê di wê de wê weyn bileyizê wê bibê. Heta ku wê kult wê pêşbixê û wê bi serwerbûnek ku ew nekê ku ew kontrol bikê wê weke pêşketinêr bê. Wê weynek pêşketinê a positiv wê weke ku wê bileyizê. Ya ku wê li mesepotamya wê di rengekê de wê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Wê dikarê wê bibêjê ku wê têngîna kultê û ziman wê di rengekê de wê bi şêwayekê salixkirinê wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê weke weynek giring wê bileyizê. Wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wêwerênê ser ziman. Mijare ziman wê di wê temen de wê çawa wê salixbikê û an bi gotin bikê û an di gotinê de wê bi watebikê wê were dîtî ku wê di şêwayekê de wê di herikina wê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bandûra wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Ziman wê di jiyanê de wê weyna wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê were fahmkirin wê ji aliyekê ve wê weke ku wê rengê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Gûtîyan wê were dîtî ku wan ziman wê baş bikarhanina, tevi ku wê zêde di derbarê zimanê wan de di destê me de weke çavkani û birhan wê zêde nebin. Lê em di wê temenê de wê dema ku em li xate pêşketina wan û têngîna wan ya bi kultî ku em dinêrin û her wusa wê piştî wan wê li herêmê wê bi çavkaniyên wan wê temenekê çawa wê bibê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê

Zimanê aqadîyan wê dema ku mirov wê fahmdikê wê di roja me de wê bi çavkaniyên lêkolînê ên weke li ser kurdî û an farisî û hwd re wê şibandînen bi têngînê ên weke wan wê di wê temenê de wê weke aliyên ku em dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Kassîyan û lullubîyan wê di rengekê de wê zimanê wan di rengekê de wê bi bilindbûna wan re wê pêşketina werênê ser ziman. Wê di dewama ya gûtîyan de wê were dîtî ku wê bibê. Pêvajoyên dema gûtîyan wê ji her hêlê ve wê were dîtî ku wê weke azmûnek mazin bê ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê li holê. Wê weke ku wê weke gelek çavkani wê bahsa dîrokaaqad wê bikin wê pêşî berî bûna desthilatdar a wan wê çawa wê di nava pêvajoyên

jiyane fahmkirinê a kultî ya herêmê de wê derbas bikin û wê jiyane wê fahmbikin û wê bi wê re wê xwe pêşbixin. Di wê temenêde wê xwe bi nirx û têgîn wê bikin. Wê di wê rengê de wê fêrî şîrovekirinê wê bikin. Di wê temenêde wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Aqadî wê, pêvajoya wan wê çendî ku wê weke li dijî ya gûtiyan bê û wê li hemberî wan wê şer bikin jî wê dema ku em li ser zimanê wan re li lê dinerin em wê dibînin û kifş dikin ku wê di dewama pêşketinên demên berê ên gûtiyan û hwd de wê di rengê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Li vir wê bilindbûna aqad wê li ser nirxên demên wê bibê. Wê navendên demê ên weke urukê, ur, eridu, nippur, larsa, Tummal, agada, işin û hwd bin. Ev wê weke navendna pêşî ên dema gûtiyan jî bin. di wê temenê de wê bînin dîtin. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê minaq wê dema ku wê aqad wê xwe serwer bikê wê van navedan wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bi hêz bikin. Minaq wê dema ku wê sargonê mazin wê were ser taxt wê pêşî wê di rengê de wê weke keyê urukê wê bikê bide nişandin. Di gelek nivisaran de wê piştî wê di rengê de wê bahsa wî were kirin. Ev wê di dema utu-hangal de jî wê di rengê de wê wusa bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Navenda urukê wê di rengê de wê dema ku em şariştaniyên dema mesopotamya û pêvajoyên wan ên destpêkê şîrove dikin û an dikin ku wan fahmbikin wê ji her aliyê ve wê di rengê de wê were dîtin ku wê derkeve hemberê me. Di wê demê de wê navenditiya urukê wê pêşkeve û ev wê weke deverêk pêşî a ku wê li wê destpêkek şariştanî wê weke ku wê li wê bibê. gelek pêşketinên wê demê ku em dikarin weke di bin navê demên pêşî, navîn û dereng ên şariştana urukê de wê werênina ser ziman wê yan hê di bin axê de bin û yan jî wê di rengê de wê ji holê wê winda bin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengê de wê nivisarên ku wê ji urukê wê werina diyarkirin wê bahsa pêşketina wê demê wê bikin. Ên dema Enmarker wê di rengê de wê di wê temenê de wê bahsa seferên leşkerî ên bi ber aratta ve wê bikin. Di wê temenê de wê bahsa seferên wê demê wê di rengê de wê bikin.

Di demên aqad de wê weke ku wê were dîtin ku wê çawa wê bê xwestin ku ew di rengê de wê bixwezê ku ew di rengê de wê çawa wê li

urukê wê serwer bibin. Hinek kiryarên di dema sargonê mazin de ku wê bibin wê bi zêdeyê çawa wê bi têngîna çandî û kultî wê bale mirov wê bikişênin wê karibê wê hinekê li ser wan bisekinê.

Minaq ji bo ku hebûna xwe li seranserê împaratoriya xwe bidomîne, Sargon bi awayekî stratejîk zilamên xwe yên çêtirîn û herî pêbawer li cihên hêzê li bajarên cihê bi cih kir. "Welatîyên Akad", wek ku nivîseke paşerojê ya Babîlonî ji wan re dibêje, walî û hukumdarên zêdetirî 65 bajarên cuda bûn. Sargon jî keça xwe Enheduanna li Êrê wek Serokkahîn Înanna bi zanetî bi cih kiriye, û bi saya wê dixuye ku ji dûr ve kariye karûbarên olî/çandî rêve bibe. Enheduanna îro wekî yekem nivîskara cîhanê ku bi navê xwe tê nasîn, û ji tiştên ku ji jiyana wê tê zanîn, xuya dike ku ew kahînek pir jêhatî û bi hêz bû ji bilî afirandina stranên xwe yên balkêş ji Inanna re.

Di wê temenê de wê di rengê de wê xwe di şewayekê de wê di rengê de wê bide diyarkirin. Çanda inanna wê di rastiyê de wê çendî kevn wê hê jî wê di derbarê wê de wê kêr zanin wê hebê. Lê li mesopotamya wê weke çanda bingihîn bê. Di wê temenê de wê inanna wê di dema aqad de wê weke bi navê 'îştîr' ku wê gotina îştîr wê di kurdî de wê weke bi wateya 'stêr' wê di rengê de wê wer fahmkirin wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê. Weki din navê inanna wê di kurdî de wê hinek wateyên weke ya di rengê bi navê 'dayikîyê' wê çendî wê bi têngîna 'nanna' wê bide me wê di rengê de wê wekî din wê hinek wateyên wê weke ya 'ya ku ew hat hanin' û an 'ya hatî ênandin' û hwd wê hinek wateyna wê bi xwe re wê bide me. Di wê temenê de wê di wateya ênandinê de wê wateya ku wê bide me wê weke tiştê wê weke bi sazûmanî ku wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê di rengê de wê bide diyarkirin. Weke ku wê wusa li mirov wê were weke ku wê têngînek bi têngîha ênandinê wê weke ya bi kultî a weke bi tîgihek bêhiî bê û an bi rengê din ê weke ji wê ne dûr bê wê di şewayekê weke afirandinekê, çêkirinê û hwd re wê di rengê de wê weke ku wê bi awayekê wê bi wateyekê û fahmkirinê wê xwe bi wê re wê weke di rengê de wê bide diyarkirin. Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çanda inanna wê di wê temenê de wê weke ku wê bi rewşa keça sargonê mazin Enheduanna ku wê çawa weke serokkahîn wê were diyarkirin û wê bi awayekê wê weke nivîskareka wê demê a pêşî wê di rengê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê.

Di wê nûqtîyê de wê dikarê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê

dikarê wê di rengekkê de wê di dewama wê de wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Em disa ku werina hinekê li ser dema aqadê wê di wê temenê de wê dema sargonê mazin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Paşgirên Sargonê mazin wê weke helefên wî Rimûş û Maniştusu bûn. Sargon 56 salan keytî kir û piştî mirina wî kurê wî Rimûş (2279–2271 b.z) hate şûna wî, yê ku ji nêz ve polîtîkayên bavê xwe şopand. Bajar piştî mirina Sargon serî hildan, û Rimûş salên destpêkê yên desthilatdariya xwe bi vegerandina nîzamê derbas kir. Ew li dijî Elamê ku ew têk bir û di nivîsarekê de îdia kir ku ew ê dewlemendiyek mezin bîne Aqadê, çû seferê. Berî mirina wî tenê neh salan keyti kir û birayê wî Maniştusu (2271-2261 b.z) li şûna wî hat. Hin texmîn hene ku Maniştusu bû sedema mirina birayê xwe ku bibe ser text.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev dem wê di rengekê de wê weke ku wê werê diyarkirin wê weke demek mazin wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bide diyarkirin.

Piştî mirina Rimûş, dîrok xwe dubare kir û Maniştusu neçar ma ku serhildanên berbelav li seranserê împaratoriye bitepîşîne berî ku ew karibin bikevin karê rêvebirina axa xwe. Wî bazirganî zêde kir û, li gorî nivîsarên wî, bazirganiya dûr û dirêj bi Magan û Meluhha re (şaristaniya Geliyê Indus ya îroyîn) kir. Wî her weha projeyên avahîsaziye yên mezin li seranserê împaratoriye pêk hanî û tê texmîn kirin ku Perestgeha Îştar (inanna) li Nînewayê, ku wekî xebatek mîmarî ya pir bibandûr dihe hesibandin, çêkir.

Wî çaksaziya axê jî kir û dihe zanîn ku împaratoriya bav û birayên xwe pêşxistîye. Stêla Manishtusu, ku dabeşkirina parselan vedibêje, îro li Muzeya Louvre li Parîsê dihe dîtin. Mirina wî hinekî nepenî ye, lê li gorî hin lêkolîneran, ku Leick jî di nav de ye, "Manishtusu ji hêla dîwanên xwe ve li ser mohrên bangorî hate kuştin", her çend ku sedemek teqez ji bo kuştinê nehatiye peyda kirin.

Mijare hatina ser desthilatê a aqadê wê bi serê xwe wê weke mijarek dîrokî ku wê bi şertûmercên wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê pêwîst bê ku wê di wê temenê de wê hinekê li ser wê bisekinê bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke çavkaniyên dema gûtî û yên dema lullubiyên wê bidina diyarkirin û wê bahsa şer û pevçûnên dijwar ên bi aqadiyan re wê

bikin. Di hinek nivisaran de wê bahsa wê were kirin ku wê dema ku wê keyê aqadî wê were ser taxt wê mecbûr bimênê ku ew di hêlekê de bi 70 keyeniyên herêmê ên gûtîyî re wê şerbikê. Lullubi jî wê di nava wê de bin û an wê dervî wê weke hêzek mazintirin a cihê ku wê di dewama wê de wê weke karibê wê di rengê de wê fahmbikê bê.

Gûtîyan wê di rengê de wê bahsa wan wê were kirin ku ew wê ji her hêlê ve wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li şûna Manîştusu kurê wî Naram-Sîn (herwiha Naram-Suen), ku di navbera 2261-2224 b.z de bû key, û hat. Mîna bav û apê xwe yê beriya wî, Naram-Sîn neçar bû ku serhildanên li Împaratoriye bitepisîne berî ku ew hukûm bike, lê gava ku wî dest pê kir, Împaratorî di bin serweriya wî de geş bû. Di dema desthilatdariya xwe ya 36 salan de, wî sînoren Împaratoriye berfireh kir, nîzama navxweyî vegerand, bazirganiye zêde kir, û bi xwe leşkerê xwe li seranserê Kendava persî û dibe ku heya Misrê jî bi rê ve bibe.

Stêla Serkeftinê ya Naram-Sîn (niha li Louvreyê ye) serketina keyê Akad li hember Satûnî, keyê Lullubi (eşîra çiyayên Zagrosê) pîroz dike û Naram-Sîn ku di şeklê yazdanekî de hildikişîya çiyê, li ser cesedên dijaminên xwe dide xuyakirin. Mîna bapîrê xwe, wî xwe "keyê çar aliyê cihanê ê gerdûnê" ragihand, lê bi tevgerêkê wêreker, wî dest bi nivîsandina navê xwe kir bi nîşanek ku wî wekî yazdanekî li ser her kesê di pantheonên Mezopotamyayê de nas dike.

Lê ev rewşa ku wê weke naram-sîn wê bi xwe re wê di rengê de wê bide diyarkirin wê di rengê de weke rewşek ku wê di rengê de wê gûmanê wê ji hin aliyan ve wê bide diyarkirin. Ber ku wê ew rewşa weke di stêla naram-sîn de wê weke ku wê bide diyarkirin wê, bi stêla keyê lullubi wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rewşekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê keyê lullu satûnî wê di wê rengê de wê bahsa serkeftinên wê werina kirin. Her wusa keyekê din ê lullubi ê bi bi navê key anubanini wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di rengê de wê, weke aliyekê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Tevî serdestiya wî ya birûmet, ku zirweya Împaratoriya Aqadî dihe hesibandin, nîfşên paşerojê dê wî bi Nîfira Agade, metnek edebî (ji cureyê wêjeya Naru ya Mezopotamyayê) ve girêbidin, ku ji Xanedaniya

Sêyemîn a Ur re dihê hesibandin, lê dibe ku berê hatî nivîsandin. Ew çîroka balkêş a hewldana zilamek ku bi zorê bersiva yazdanan dide vedibêje, û ew mirov Naram-Sîn e. Li gorî nivîsê, yazdanê mezin ê Sumeran Enlîl kêfa xwe ji bajarê Aqad kişandiye, bi vî awayî ketina yazdanên din qedexe kiriye ku bi hebûna wan bajar pîroz kiriye.

Naram-Sîn nizane ji bo vê nerehetiyê çi dikaribû bikira û ji ber vê yekê dua dike, nîşan û nîşanan dipirse û li benda bersiva yazdan dikeve nav depresyona heft salan. Axir, ji bendewariyê westiyaye, leşkerê xwe kom dike û berê xwe dide perestgeha Enlîl li Ekur a bajarê Nîppurê û wêran dike. "Ew kempên xwe datîne ber koka xwe û axînên xwe datîne ser bingehan heta ku perestgeh mîna leşkerekî mirî li secdeyê dikeve"

Bê guman, ev hêrîş xezeba ne tenê Enlîl, lê her weha yazdanên din ên ku Gûtiyan, "gelek ku bêsînor nasnakin, ku ji xeynî mirovên xwedî aqilê kucikan kûçikan û taybetmendiyên meymûnan in" dişînin da ku hêrîşî Aqad bikin û wêran bikin. Piştî dagirkirina Gûtiyan, birçîbûneke berfireh çêdibe, mirî di kuçe û malan de diherikin, û bajar wêran dibe û bi vî awayî, li gorî çîrokê, bajarê Aqad û Împaratoriya Aqadî bi dawî dibe, qurbaniya quretiya keyekî li hember yazdanan.

Lêbelê, tomarek dîrokî tune ku Naram-Sîn bi zorê Ekur li Nippur daxist an perestgeha Enlîl hilweşand, û Nêleta Agade dihê hizirîn ku xebatek pir paşerojê ye. Ew ji bo îfadekirina "xemgîniyek bîrdoziyi a li ser têkiliya rast a di navbera yazdanan û serwerê mutleq" hate nivîsandin û nivîskarê wê Aqad û Naram-Sîn wekî mijara xwe hilbijart. Heta wê demê, statuya efsanewî. Li gorî tomarên dîrokî, Naram-Sîn rûmeta yazdanan distîne, sûretê xwe li kêleka wan di perestgehan de bi cih dike û kurê wî Shar-Kali-Sharri, ku di navbera salên 2223-2198 b.z de bicih dikê.

Li vir wê dihê dîtin ku wê wêjeya bi têngîna 'leneta agada' re wê were diyarkirin wê tenê wê weke têngîne ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê giring wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê leneta agada wê di encama şerên dijwar ên di nava aqad û gûtiyan de wê rûbidin wê li ser wê re wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, leneta aqada wê di şêwayekê de wê rûxandinên keyê aqadî ên weke bi parastgeha enlîl û hwd ên li nippurê û an 'e-kur' û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê de wê were dîtin ku wê

kultên gûtiyan wê di wê temenê de wê ji hêla keyê aqadî ve wê bên kirin armanca hêrişê. Wê hêrişî wan wê bikê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê wêjeya leneta agada wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li dijî aqadîyan wê weke rengê dijberî û hêrsa gûtiyan jî wê di şêwayekê de wê li ser yazdanên wan re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê bi têngîna leneta agada re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di derbarê ramyariya wê demê de wê, têngîna leneta aqada wê têngînek teybet wê weke ku wê bi xwe re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Keyeniya Shar-Kali-Sharri ji destpêkê de dijwar bû, ji ber ku ew jî neçar bû ku gelek hewl bide ku serhildanan piştî mirina bavê xwe bitepisîne, lê berevajî pêşiyên xwe, xuya dike ku ew şiyana parastina nîzamê tune bû û nikarîbû pêşî li êrişên zêdetir li ser împaratoriye bigire. Leick dinivîse:

"Tevî hewldan û seferên leşkerî yên serkeftî, wî nekarî dewleta xwe ji perçebûnê bihêle û piştî mirina wî, çavkaniyên nivîskî di heyama anarşî û tevliheviya zêde de ziwa bûn (çav: Leick, G. Mesopotamia / Mesopotamia/ The Invention of the City (Origenes/ Origins). Paidos Iberica Ediciones S a, 2002.)."

Balkêş e, tê zanîn ku "projeya avakirina wî ya herî girîng avakirina Perestgeha Enlil li Nîppurê bû" û dibe ku ev bûyer, bi êrişa aqadîyan rûxand(hin çavkani wê bi gotina di ecanama hêrişa Gûtiyan de wê bibê wê bênin ser ziman) û birçîbûna berbelav re, efsaneya ku paşê bû Laneta Agade pêk hat. Shar-Kali-Sarri hema hema şerekî domdar li dijî Elamî, Amorî û Gûtiyên dagirker meşand, lê ew hêrişa Gûtiyan e ku bi gelemperî bi hilweşîna Împaratoriya Aqadî û serdema tarî ya Mezopotamyayê ve girêdayî ye.

Lêbelê, lêkolînên vê dawîyê amaje dikin ku bi îhtîmaleke mezin ew guherîna avhewayê bû ku bû sedema xelayê û belkî jî astengiyên bazirganiyê, qelskirina împaratoriye heya wê astê ku cûreyên dagirker û serhildanên ku di paşerojê de hatibûn pelçiqandin êdî nekarîn bi hêsanî bi wan re werin çareser kirin. Piştî mirina Shar-Kali-Sharri, du keyên dawî yên Aqad, Dudu û kurê wî Shu-Turul, tenê li derdora bajêr hukum kirin û kêman caran bi împaratoriye ve girêdayî tene gotin. Hilweşîna bajarê

Aqadî, mîna bilindbûna wî, bi navê Sir e, û tiştê ku îro dihê zanîn ev e ku bajarek weha berê hebûye, ku keyên wî împaratoriyekek berfireh, yekem împaratoriya cîhanê, serweriya xwe dikirin, û paşê di bîrhanîn û efsaneyê de derbas bû.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare avabûna wê demê wê di rengekê de wê çavkaniyên cihê wê li ser wê hebin. Di rengekê de wê bajarê sumerîyan wê di wê demê de wê weke navend bin û wê di wê temenê de wê şerê bajaran ê li hemberî bajaran wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Aqadî wê di wê demê de wê demek wusa wê bidina bidest ku wê çawa wê şerê hegomenîkî wê li hemberî bajarên din wê bînin dayin destpêkirin. Di aslê xwe de wê weke ku wê were dîtin ku wê piştî wê çendî ku wê aqad wê têkherê jî wê direngê de wê were dîtin ku ev rewş wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê piştî wê bidina diyarkirin. Minaq wê demek kin wê piştî aqad bi serwerîya wê heta bilindbûna qassi wê were dîtin ku wê hebê. Di wê demê de wê bajarên sûmeran wê di wê demê de wê di rengekê de wê bibê.

Dihê texmînkirin ku Kassî wek komên eşîrî li çiyayên Zagrosê li bakurê rojhilatê Babilê derketine. Rêberên wê li Babilê piştî hilweşîna xanedana desthilatdar a Serdema Babilê ya Kevin di sala 1595 b.z de hatin ser desthilatdariyê. Kassîtan nêzî çarsed sal desthilatdar bûn, heya li dora 1155 b.z.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema berî serwerîya aqadîyan wê gûtî û babili wê heta dem û an serdema duyem a sumer wê bi hev re wê di rengekê de wê bijin. Di wê demê de wê di rengekê de wê, bahsa wan û zêde şerkirinên wan ên bi hev re wê newê diyarkirin. Lê piştî aqadîyan wê, wê têkçûna wan wê piştî wê ne tenê wê êdî wê gûtîyî wê weke demek wan wê li şûn wê bimênê wê dema babili a kevî jî wê di rengekê de wê weke ku wê li şûn wê bimênê. Babili li babilê û kassiti li quntera rêza çiyayên zagrosan û heta babil wê di qadek berfireh de wê were diyarkirin ku wê bijin. Weke ku emê li jêr li ser wê bisekin in û wê bînin ser ziman wê, kassitî wê piştî wê derkevina dika dîrokê û wê li babil başûrê mesopotamya wê, bina xwediyê serwerî û rewşek împaratoriya bi desthilatî.

Kêm birhanên pîrsgirêkên ramyarî yê ciddî hene berî sedsala sêzdehan berî zayînê, dema ku Asûr li bakur û Elam li rojhilat dest bi tehdîdkirina Babilê kirin û di dawiyê de kontrola Kassîtan bi dawî hanî. Kronolojiya serdestên Kassîtan pîr ne diyar e.

Çavkaniyên girîng ji bo ji nû ve avakirina Xanedaniya Kassite **kudurru** ya. Agahiyên din ên eşkere ji hêla nameyên Amarna ve têne peyda kirin, ku ji keyên Kasî ên Babîlonî ji firewnên Misrê yê nîvê sedsala çardehan beriya zayinê. Dewlemendî û bandûra Babîlê ya di vê serdemê de di bikarhanîna tîpên bizmari û zimanê babîlî û qassiti de wekî forma sereke ya ragihandina dîplomatîk xuya dike.

Ferheng hevwatera aqadî ya 48 peyvên kassî yê cureya ku di navên kesane de têne dîtin. Peyvên kassî li milê çepê yê her stûnê, bi hevrehên wan ên babîlî li rastê têne rêz kirin ku wê aîdî li dora salên 1200-800 beriya zayinê bê wê were kifşkirin. Ev iro jî wê li muzexaneyê iraqê iroyin û londonê wê di rengekê de wê weke ku wê were parizin. Wekî din wê di dewama wê de wê vazoyên weke bi şêwayê qassitan ku ew hatina çêkirin wê di rengekê de wê ji wê demê wê werina kifşkirin.

Lê ev dem wê di rengekê de wê weke demek ku wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê bi dema qassit re wê bi bilindbûna wan re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Çavê qassit bi rengê weke "kaššû" ku wê ji nava çavkaniyên dema aqad wê were xwendin wê kurdiya roja me de wê bi watera 'çîyayiyan' wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê beremberê gotinê wê di şêwayekê de wê gotina 'kašû' di roja me de wê di watera bi zimanê roja me de wê devere zêde bilind, 'devere kaš', devera bilind a çîyayi û hwd wê bi wê re wê hinek watera wê bi xwe re wê bide me. Kaššû bixwe di zimanê roja me de di watera çîya de ya. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di şêwayekê de wê bi gotinek din wê weke di zimanê roja me de wê bi gotina weke 'kašûyî' ku wê weke yê li çîyê dijin û an yê li devera li kaš dijin û an jî li devera çîyê dijin wê di rengekê de wê waterê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide me. Di wê temenê de wê gotina 'kaš' wê di wê temenê de wê dema ku wê were diyarkirin wê di rengekê de wê di zimanê roja me de wê weke bi watera devere çîyayi a bilind wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê wê dema ku wê 'û' wê li dawiyê wê were danin û bi wê weke 'kašû' wê were xwandin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê yê ku ew li wir dijin wê weke girseyek mirovî wê di wê de wê êdî wê bi wê re wê di rengekê de wê, karibê wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê di tîgîna 'û' de wê weke ku wê were fahmkirin ku wê li şûna kaš wê were dîtin wê du waterên giring wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku ew wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê

bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê 'kaş wê devera bilind wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê demê wê bi tîpa 'û' re wê weke ku wê kesên li wê bilindayiyê dijin wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ev dikarin weke kaşşûyî were xwandin û an weke 'kaşî' û an kassî' jî wê di renekê de wê di dewama wê de ew di şêwayekê de ew were xwandin.

Çavkaniyên herêmê wê dema ku wê bahsa serwerî û bilind qassîyan wê bikin wê di wê temenê de wê di renekê de wê di renekê de wê bi hevdemiya dema lullubiyên re ku wê bibê wê di renekê de wê bahsa wan wê bikê. Ew demên ku wê taqabûlî dema aqad û rûxîna wê bikin wê piştî wê di renekê de wê di wê demê de wê di renekê de wê êdî wê hin bi hin wê di renekê de wê derkeve li holê. Lê di wê demê de wê, çavkaniyên ku wê li ser dîroka hûrî wê bisekin in jî wê bahsa dîroka wê bikin ku wê heta wê demê û herêmê wê bibin û wê di dewama wê de wê hê jî wê kevntir wê di renekê de wê bên ser ziman. Di wê temenê de wê çendî ku wê weke hûrîyî û qassîti (tîpa pêşî carna 'q' û carna jî weke 'k' dihê nivisin) wê di wê demê de wê ku wê bijin jî wê bi morfolojikî wê bahsa gihiştina wan a li ser çavkaniyan re wê bê kirin. Lê wê ti nişanakên weke ku wê di bin serwerîya aqad de wê bibin û an wê di wê temenê de wê bahsa wan di wê rengê de wê bikin jî wê zêde wê rastî wan newê.

Di wê temenê de wê direnekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûna qassîtan wê di wê demê de wê direnekê de wê weke civake priir zêde mazin wê bibê û wê di renekê de wê di hinek çavkaniyên civakî ên kurdistanî ên heta roja me de ku wê bi vegotinî wê bahsa wan weke bi çîrokî û hwd wê bikin de jî wê bi renekê wê weke kesna ku wê bi hunerên destî û hwd wê weke civakna zêde bi zane bûn wê ji wan wê bahs bikin. Wê weki din wê bahsa wan wê were kirin ku wê çendî ku wê li zagrosan wê werê ji wan wê bahskirin jî lê wê babil wê di wê demê de wê bahsa wê were kirin ku ew wê di renekê de wê bi wan re û bi serwerîya wan ya bi hûnerî bê, çandî bê û hwd re jî wê bi wan re wê bahsa wan wê werekirin. Di wê demê de wê bahsa babiliyan û serwerîya wan wê were kirin ku ew wê di wê demê de wê di demên ku ew li babilê serwerin jî wê di wê demê de wê daketina qassitan ji zagrosan li babilê û hewirdora wê û hebûna xwe dana nişandinê wê were kirin û wê di wê temenê de wê bahsa ti pevçûnên ku wê bibin wê di nava wan de wê zêde newê kirin. Vaji wê di renekê de wê bahsa wê were kirin ku ew wê di renekê de wê çawa wê weke

civakek ku wê bi hûnera xwe wê hewirdorê û babilê jî di nav de wê bi xamilênin wê ji wan wê were bahskirin.

Li gorî çavkaniyên Sargonîk û Êr III, Kassî ji herêma re nû xuya dikan, ji ber ku ew di nav gelên ku li Zagrosa navîn û başûrê Zagrosê dijîn de xuya nakin. Her weha, li gorî çavkaniyên destpêkê yên ku li jor hatine gotin, li van herêman tu antroponîm û toponîmên Kassîtan nehatine tomakirin. Gelek navên gumanbar ên Kassite di belgeyên aborî yên Êr III yên başûrê Babilê de hatine tomar kirin, lê nayê zanîn ku ew bi eslê xwe ji ku hatine.

Belgeyên Babîliya Navîn ên Nuzî bi awayê Ku-uš-šu (-hé) ne, ankû renga Hûrî bi -hhe diqede. Ev form navê Yewnanî yê pir paştir Kossaiioi (kesê ji kassî ku li deverê din jê bê bahskirin), û an jî wek bi navê Kissîa (bi wateya kesê ji kassî) wekî navê welatê Kassîtan ku ew hatiya diyarkirin wê bi wê re wê were diyarkirin wê werina kifşkirin. Cîwarê eslî ya Kassîtan nayê zanîn. Lê gelek çavkani wê ji deverên babilê û heta deverên li dora zagorsan wê bahsa wan wê bikin û wê bê gihiştin li çavkaniyan ku ew wê li wan wê bijin. Baweriyek berbelav heye ku ew ji çiyayên Zagrosê yên li rojhilatê Babîlê derketine, li ser bingeha wê texmînê ku belavbûna wan a erdnîgarî berî ku ew bixin bin serweriya Babîlê, piştî belavbûna wan a Babîliyan di dawîya belavbûna wan de heman tişt bû. Sassmannshausen di wê baweriyê de ye ku ew ji Zagrosa Navîn di ser herêma Diyala ya jêrîn derbasî bakurê Babîlê bûne, herêma Sippar di serdema Babîliya Kevin dereng de kku wê were dîtin wê weke navendek wan ya giring wê were diyarkirin (çav: L. Sassmannshausen, "The Adaptation of the Kassites to the Babylonian Civilization," in K. van Lerberghe and G. Voet, eds., *Languages and Cultures in Contact. At the Crossroads of Civilizations in the Syro-Mesopotamian Realm*, Proceedings of the 42th RAI [1995], Leuven, 1999, p. 409-24).

Belgeyên ji Sûsaya Babîloniya Kevin dê vê îdiaya ku Zagros welatê eslî yê Kassîyan e, xurtir bike, ger ne ji ber şîroveya wan a sînordar, bê dîrok û hinekî gumanbar be. Dibe ku di Şuşarrâ Babîliya Kevin a Zagrosê de çend navên Kassît hebin. Rastiya ku ceribandina çem, ku bi giranî di nivîsarên Sûsayê yên serdema Babîliya Kevin de hatî tomar kirin, li Babîlê di serdema Kassîtan de ji serdema berê (Babîliya Kevin) bêtir berbelav bû, dibe ku îşaret bi eslê xwe yê Kassîtan li rojhilatê Babîlê bike, lê ew ne birhanek teqez e. Ji ber hin hevsengiyên di navbera panteona wan û pantheona Hîndo-Aryen de, sedemek baş heye ku em bihizirin ku

Kassî berê cîranên Hind-Ewropiyan bûn. J. A. Brinkman (1976-80, p. 465a û W. De Smet (1990, p. 11) amaje dikin ku birhanên herî pêşîn ên Kassîtan ji bakurê Babîlê û rojavayê wê ne, ankû ji Firatê navîn û Alalakh dihên û diyar dibin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên demên dawî wê hin bi hin wê hinekê wê heya bi qassitan wê li deverna bi wê rengê ên başûrê mesopotamya jî wê bikê ku em bihizirin. Di wê temenê de wê li ser çem re wê bi derfet bê ku ew heta wan deveran hatibin. Ji xwe ew demên ku wê bahsa hûrîyan wê were kirin ku ew ji başûrê mesopotamya bi ber yê bakûr ve wê werin wê taqabûlî wê demê wê bikê. Di wê temenê de wê piştî wê li deverên weke rojavayê kurdistana roja me û heta herêmen anatolya wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi serweriya xwe wê êdî wê xwe bidina diyarkirin.

Weki **din** qeydên erkeolojîk a dawiya hezara duyemîn beriya zayinê, bi gelemperî ji bo cil û bergên tevliheviyên hilberîna împaratoriya Kassite û hevdiştinên herêmi nehatine xebitandin. Pêşî li pirsê koka Kassîyan bûna, û lêkolînên mîmariya Babîloniya Navîn û çanda maddî bi giranî bi şopandina berdewamiyên çandî yên ji qonaxa berê ve mijûl bûne. Zanyariya raborî berdewamiyên weha wek nîşana pejirandina dilxwazî ya nûhatinên Kassî yên şaristaniya bilind a Mezopotamyayê şîrove kiriye. Wekî din, hin lêkolîn li ser çend taybetiyên maddî yên ku têne fikirîn ku nûvekirinên rast ên wê demê ne, rawestiyane, wek stêlên kudurru hatine xêzkirin û kel û pelên birûmet ên Babylani ya herî navdar a îroyîn. Ya Perestgeha Inanna ya li Urukê hatiya kifşkirin. Lêkolînên seramîk ên heta îro ji bo mebestên kronolojîk û berhevkirina nexşeyên belavkirinê taybetmendiya tîpolojîkî li pêş in. Bi ramana ku ji herêmen çandî û hem jî yên ramyarî yên hevgirtî vedibêjê, û bahsa belavbûn û teybetmendiya pêşketina wan a çandî û serweriya ramyarî ku ew didin diyarkirin li ser wê hatiya sekin in.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bi derfet bê ku wê, qassiti heta wan herêman hatibin û hin pêşketinên ku wan dana çêkirin hebin. Lê ev wê pêwîstî hinek birhan û kifşkirin ku ew bi derfet ku ew piştê werin re wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ya ku wê ji me re wê hinekê wê weke xarib wê were wê ew bê ku wê çendî ku wê weke di heman demê de wê hûrîyî wê bijin û wê di rengekê de wê bi wê yekê wê li ser çemê xabûrê û hwd re wê heta wan herêman

wê werin û wê di wê temenê de wê ti nişanakên qassitan wê di wê temenê de wê newina kifşkirin. Tevî ku wê di rengekê de wê bahsa demek ku ew di wê de wê serwer bibin û wê ji sedsalên li dora sedsale 19'min ên beriya zayinê û heta sedsalên li dora sedsale 11'min ên beriya zayinê ku wê were dîrokkirin ku ew di rengekê de wê li herêmê wê bi hebûna xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bijin.

Di wê temenê de wê mijare qassîtan wê di rengekê de wê pêwîst bê ku wê hinekê wê li wê bihizirê bê. Lê di wê temenê de wê morfolojiya herikin û berfirehbûna bi hûrîyan re wê hinekê wê têgihê wê bi rehetî wê di rengekê de wê di serê mirov de wê weke ku wê bide çêkirin ku ew bi derfetî yan bi rêya wan û yan di nava wan de wê di rengekê de wê werin û ew di roja me de wê bi derfet wê weke hûrîyan wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê werina bi navkirin û an jî wê di bin navê civakên subarû û an hûrîyî de wê tenê wê di wê çerçoveyê de wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê dîmenê hûrîyan ên bi wê rengê wê weke ku wê bo qassitan wê weke dîmenekê sernûxûmandinê wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Lê dîmenê qassîtan wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê serwerîya wan wê di wê demê de wê ji babilê wê bi derfet bê ku ew li ser herêmên şengalê û heta rojavayê kurdistanê roja me wê di rengekê de ku ew xwe bigihênin wê weke ku wê bi derfet bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dema ku em li wê dinerin wê di rengekê de wê, bihizirin ku wê li dora babilê wê serwerîye wan bibê wê bi derfet wê ji wêdeverê û heta deverên aliyê din ên zagros weke li deverên kirmaşanê jî wê bi derfet bê ku ew serwer bibin. Ji xwe wê di wê rengekê de ev dever wê weke deverta ku wê di wê demê de wê serwerîya lullubîyan wê li wê hebê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê direngê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Lê hinek çavkaniyên ku em nuha nikarin piştrastbikin wê bi devkî wê jî herêmên li dora şengalê bahsa serwerîyek ku wê sînôrê ne diyar bê wê di wê demê de wê bi hebûna wan re wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê bikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê herêmê wê weke civakiyên ku ew dibin û di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bijin re wê bahsa wan wê were kirin.

Kassîtan derbasî Mezopotamyayê bûna. Destpêka bûyîna kesekî bi navê Kassit li Babîlê di sala 53. ya Rîm-Sîn I (1770 b.z.) de ye. Kassît cara yekem li Babîlê di sala 1742 (an 1741) berî zayînê de, dema ku hem Samsiluna û hem jî Rîm-Sîn I li dijî wan derketin, wek faktoreke ramyarî li Babîlonê xuya dibin. Piştî vê yekê, kom û kesên Kassite li bakurê Babîlê, bi taybetî li dora Sippar Yahrurum, hatine tomar kirin.

Ji ber nebûna navên Kassîtan, di destpêka Babîlê ya Kevin de, ji belgeyên dewlemend ên Mari, Tuttul, Lēlān Tall û Chaghar Bazar, ji bo ketina Kassîtan li herêma Firata Navîn û bi giştî Mezopotamyaya Jorîn tê derxistin. Ev vedîtina neyînî, dema ku bi xuyakirina navên Kassîtan di belgeyên ji Sûsaya Kevin a Babîlê de were berhev kirin, dibe ku îdiaya ku Kassî bi eslê xwe rojhilatî ne xurtir bike.

Keyên bi navên Kassîtan beriya zayînê di sedsala 17'an de li Firatê navîn derketine. Mîr Agum (? Bukašum, ku qasidên keyê Halaba, bi îhîmaleke mezin Helebê ya û dihê qebûl kirin, belkî hevdemê Samsiluna bû. Di belgeyekê de ji Terqa heta key Hammurabi (dibe ku sedsala 16-an berî zayînê, ankû destpêka serdema Babîlê. Çend kesên bi navên Kasîtî ji Tikunanî dibin. Amarna Ša-an-har-ra, Ša-an-ha-ar (ji Mîtannî û Alaşayê), Hitît Ša-an-ha-ra(-az), û hwd ku wê bi navîn wê karibin werina kifşkirin (çav: R. Zadok, "The Origin of the Name Shinar," ZA 74, 1984, p. 240-44).

Tiştêkê din jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê wê ev hevdemiya nava qaassit û hûrîyan bê. Di rengekê de wê hem di demên destpêkê de wê destpêkek ku wê di rengekê de wê taqabûlî heman demê wê bi herduyan re wê bikê û hem jî wê di demên weke ya dawîbûnê jî wê di rengekê de wê demek ku wê taqabûlî bi dawîbûna wê dema wê di rengekê de wê heta demên dawî ên mitanni û hwd wê di rengekê de wê weke ku wê bikê. Di wê temenê de wê heta demên mitanni jî wê di rengekê de wê çavkaniyên ku wê kêmkê zêde bi morfolojiyekê wê bahsa qassitan wê bikin wê bibin. Lê piştî wê êdî wê rastî wê newê.

Dema qassit wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî dema gûtiyan û hinekê piştî ya lullubiyan wê di rengekê de wê bibê. Lê çavkani wê didina diyarkirin ku wê lullubi û qassi wê di heman demê de wê di rex hev de û an di zikhev de wê bijin. Di wê demê de wê, babili wê derkevina li pêş. Hin çavkani wê dem bi dem wê carna bi serwerîya babili û carna jî wê bi ya bi hev re a qassi re

wê di renekê de wê bînina ser ziman. Lê di wê demê de wê, weke ku wê, were dîtin wê, di wê de wê ji gûharinên ramyarî wê weke ku wê were fahmkirin wê di renekê de wê rewşek teybet wê xwe bide diyarkirin.

Encamên sereke yên ku di wê fahmkirinê de hatine bidestxistin, bi hevdemên dirêj ve girêdayî ne ku bi wan serweriya çar keyên Kassî Burna-Buriaş II heya Kadaşman-Turgu, ku bi hev re li gorî berhevoka salên ku di belgeyên îdarî de hatine pejirandin û salên ku di 'A8908 Kingrayso'ê 1909 de hatine destnîşan kirin, bi hev re herî kêr 96 an 93 sal dom kiriye. Dema Burna-Buriaş II ji mêj ve heya heyama paşîn hate girêdan. 7 salên keyeniya Amenhotep III, dema ku di dawiyê de gihîştina Kadaşman-Enlil II bi kêrî ve hin 96 an 93 sal şûnda hate hesibandin ku di sala 16-an a Ramesses II de li ser texmîna ku Haremhab 27 salan hukum kir. Li ser vê argumanê, wek ku yên din ji mêj ve dihat diyarkirin, ku her çend hevdemiya berê xurt bimîne, ya paşîn divê bi tevahî were kirin. Ji ber ku senkronîzma ku salên paşîn ên desthilatdariya Amenhotep III bi guhertina textê Babîlê ve girêdide, bi vî rengî dibe girêdana yekane ya herî zexm di navbera kronolojiyên Misir û Babîlan de, kurtkirina van Dijk ya heyama Haremhab hewce dike ku serdestiya paşgirên wî bi jor ve were dagirtin. Li gorî hesabên ku li ser hatine pêşkêş kirin, ketina Kadaşman-Enlil II, dê ji ber vê yekê di sala 32-mîn a Ramesses II-ê de, 15 sal şûnda ji ya ku berê dihat texmîn kirin.

Di mijare dîrokkirina dîroka keyên kassî de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê hinekê li ser wê bisekinê. Kassî wê di şewayekê de wê, derxistina listeya keyên kassî wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê di wê temenê de wê hê zêdetirî wê karibî dîmenekê berfirehtir wê bide me. Me berê li hin deveran wê mijarê hani ser ziman. Ber vê yekê emê zêde bi berfirehî wê li ser wê nesekin in. Di hin çavkaniyan de wê dana dîrokkirina wan a bi keyên babîlî û an listeya keyên babîlî, dema jiyankirina firawunên misrê û herwusa car bi car ên çavkaniyên hittitan de wê di renekê de wê li ser mijarê re wê werina di berçav de derbaskirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di renekê de wê fahmbikê ku wê dema xanadaniyên kassî wê di renekê de wê, bi awayekê serwerî a li herêma wê xwe di renekê de wê bidina diyarkirin.

Minaq em hinek di çerçoveya kronolojiya Babîlî dikare bi asûrî ve bi rêzek zexm a hevdemên naskirî ve were girêdan, ku piraniya wan ji dîroka ku jê re tê gotin dîroka Senkronîstîk derdikevin wê dikarê hinekê li ser wê bisekinê. Heya dawiya, kronolojiya Babîlonî bi tenê bi hûrgulî

bi asûriyan ve girêdayî bû. Jimareyek ku ji hêla hevdemkirinê ve di navbera Adad-şuma-uşur û Ninurta-apil-Ekur de ku wê Aşşur-uballit I û Kurigalzu II dihê diyarkirin wê karibê wê ji hêlekê ve wê fahmbikê. Tesbîtkirina ku desthilatdariya Kaştiliaşu IV ji hêla Tukultî-Ninurta I ve di sala 18-an de 26 an jî di sala 13-an de ji hêla Tukultî-Ninurta I ve hatî qedandin, dê Asûrî û Babîlî bi girîngiya salek din ve girêbide. bi teqezî girêdana tevahiya dirêjahiya kronolojiya Kasît ji Burna-Buriaş II (mirin 1330) heya dawiya xanedaniyê bi Enlil-nādin-aḫi (mirina 1150-an) heya Asûrî bi zor nikare were zêde kirin. Kronolojiya Misrê, li ser bingeha senkronîzma naskirî ya ku ji hêla EA 3 (weke nivisare bizmari) ve hatî peyda kirin, bi Babîlê ve girêdayî ye. Ev senkronîzm mirina Kadaşman-Enlil I di heyama dawî de cih digire. 7 salên keyeniya Amenhotep III, bi vî rengî heya 7 salan di dîrokên Misrê de rêgezêk potansiyel hiştin. Rastiya ku cîgirê Kadaşman-Enlil, Burna-Buriaş II, di heman demê de tê pejirandin ku ji Amenhotep III re nivîsandiye, nîşan dide ku mirina Kadaşman-Enlil berî ya Amenhotep III qewimî. Kronolojiya Hîtî, ya ku ji hemîyan herî maqûl e û bi tevahî girêdayî kronolojiyên Misir û Babîlonî ye, ji ber ku di eslê xwe de dirêjahiya keyeniyê bi tam û bi ewle nayê zanîn, wê hingê bi navgîniya hevdembûnên ku têne xuya kirin bi wan re tê girêdan. Boese (2009) mêze kir ku komek mezin a nivîsarên îdarî û aborî yên ji serdestiya Kurigalzu II, Nazî-Maruttaş, Kadaşman-Turgu û Kadaşman-Enlil II herî zêde jimareyek salan peyda dike ku tam salek kêmtir e ji hejmarên ku di Lîsteya keyên Babîlonî de di her çar rewşan de hatine dîtin. Ev bi têgihîştinî encam dide, ne biderfet e ku rasthatinek tenê be, û ji ber vê yekê ew diyar dike ku serweriya van çar keyan her yek salek were kurt kirin, encamek ku dijwar xuya dike ku mirov li benda vedîtina birhanên berevajî nemîne. Boese (2009, 92) dê Kadaşman-Enlil I li cihê ku ew demek dirêj lê ye bihêle, paşgirên xwe ber bi jor ve bikişîne, da ku Burna-Buriaş II li gorî dîrokên kevneşopî salek were bilind kirin, dema ku dîrokên Kadaşman-Enlil II dê bi çar salan were bilind kirin. Lêbelê, heke mirov dawiya serdestiya Kaştiliaşu IV-ê wekî girêdana di navbera kronolojiyên Babîlonî û Asûrî de destnîşan bike, divê mirov li şûna wê keyên Babîlonî yên bandûrdar bikişîne xwarê. Bi vî rengî, ketina Kadaşman-Enlil II bi salekê tê daxistin, lê di dawiya jorîn de Burna-Buriaş II bi çaran tê daxistin. Ji bîlî vê, ji ber ku derbasbûna di navbera Kadaşman-Enlil I û cîgirê wî Burna-Buriaş II de hevdemî bi kronolojiya Misrê re peyda dike, ya paşîn jî divê bi çar salan ve were xwarê.

Di warê bi çavkaniyên nivisên bizmarî de wê weke ku wê Jared miller wê bikê wê bi hinek nivisarên bizmarî û çavkaniyên wê re wê li ser demên wan ên jiyankirinê û têkiliya wan ya bi demên keyên deverên din û dema wan re wê di rengekê de bi dana berhev re wê di şêwayekê de wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, li ser demên keyên deverê wê ên herêmên din û denk hatina ya demên keyên kassi wê di rengekê de wê weke di çerçoveya derxistina listeya keyên kassi re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê warê de wê, hinek niqaşkirinên ku wê di wê warê de wê werina kirin bi çavkani di dewama wê de hanina ser ziman wê weke giring bê.

Minaq yek ji encamên sereke yên ku li ser birhan û ramanên ku heya niha hatine behs kirin, ankû di serî de kêmkirina dirêjahiya serweriya Haremhab, bilindkirina dîroka tevlêbûna Ramesses II ji sala 1279-an a niha berbi dîrokek nêzîktir a 1290-an e. Schneider ji nû ve nîrxandina kronolojiya Xanedaniyên 22-mîn û 23-an de a kassi destnîşan dike ku di wê heyamê de heta 25 salan rêgez hene. Ji ber vê yekê eşkere ev serdem di sedsalên 10-an û 9-an de cîhek e ku mirov dikare salên zêde bibîne ku hewce dike ku 19-D-ya (nivisarek bizmari) çepê ji hêla gphara-ê ve berbi vanohnayê ve bikişîne. Dijk kêmkirina serdestiya Haremhabê. Schneider çar pêşniyarên vê dawîyê nîqaş dike ku hewil dane ku dijarîyên di kronolojiya Xanedaniya 22-an û 23-an de çareser bikin, pîlanên ku di encamê de dîroka serdestiya Haremhab li her derê ji kêmtirîn 1290-1276 heya herî zêde 1315-1301 encam didin. Schneider (2010, 377) dîrokên pašîn, herî zêde tercîh dike, ji ber ku ew hewcedariyên heyvê pêk tînin ku ji bo Thutmose III nîv-çerxa 14-salî û ji bo Ramesses II çerxek tam dixwazin. Encamên ku di rêzikên demê de dixuyê. Xuyaye ku fig. 3.03 û 04 dîrokên bilindtir ên Schneider daxwaz dikin, nexşeya di Fig. 3.03 de ji bo Haremhab (1317-1304) hejmarên ku pir nêzikî dîrokên wî yên bijare ne, dide, her çend dijar be ku mirov dîrokên Mîsrê di navbera 2-3 salên din de bêtê hevrêzî-serûberî bikişîne jêr. Amenhotep III ji hêla EA 3 (E-B 2) ve hatî damezrandin. Dîrokên Haremhab di Xiflteya 3.04 de, lêbelê (1322-1309), dê ji bo dîrokên herî zêde yên Schneider hinekî pir zêde xuya bike, û bi zor dikare bi qasî 7-8 salan ber bi jêr ve were kişandin da ku bi wan re hevûdu bike. Kêmkirina dîrokên Mîsrê yên ku ji çavdêriyên Boese peyda dibin û verastkirinên ku ji Schneider derdikevin di rastiyê de ji bo nexşeya kronolojîk a ku ji bo kêmkirina serdestiya Haremhab û hevdembûna di navbera wî û sala 9-an a Mursili de hatî destnîşan kirin

rehet e. Bêi van verastkirinan, mirov ê bi zehmetî bihesibîne ku Hattusili III di nameya xwe ya ji Kadaşman-Enlil II, Ku, behsa zewacên xanedaniyan nake. 1.10+ (B-H 2; li Devecchi binêre di vê hejmarê de, derçûn 1), dibe ku ji salên paşîn ên keyê Babîlonî re têkildar be. Ji ber ku ji nameyek ji şahbanûya Hattusili's Puduhepa (ev hûrîyî û an mitanniya) ji Ramesses II re (KUB 21, 38) tê zanîn ku zewaca Babîlonî-Hîtî divê demek (dibe ku kurt) berî zewaca Hîtî-Misrê, ya ku bi domdarî di sala 34-an a Ramesses de ye, were qedandin. Ji ber vê yekê dê pir ecêb be ku Hattusili di nameya xwe ya ji Kadaşman-Enlil re behsa van bûyerên girîng nake, ku tê de ew bi rengê berferê li ser têkiliyên Hîtî-Babilî pêşkêşî dike, ger ew name bi kurtî piştî zewaca Misir-Hîtî hatiba nivîsandin, û bi wateyî, demek kurt piştî zewaca Babil-Hît; zewaca dip lomatic a girîng a ku Hatti û Babilê girêdide dê tenê çend sal derbas bûya. Kêmkirina Boese ya kronolojiya Babîlonî, lêbelê, kronolojiya Misrê bi xwe re têra xwe dûr dixê da ku daweta sala 34-an a Ramesses II çend sal piştî nivîsandina KBo bikeve. 1.10+. Ji ber vê yekê name dê çend salan berî zewaca Misir-Hîtî bihata, bi vî rengî tê texmîn kirin ku demek kurt berî zewaca Babîlonî-Hîtî, ji ber vê yekê nebûna referansa wê ji wan re êdî ne ecêb e. Bi rastî, ji ber ku nameya Hattusili ji Kadaşman-Enlil re eşkere ye ku yek ji yekem nameyên nûvekirî yên Hîtî-Babilonî (an kassiti) ye, îhtîmal e ku ew di vekirina rê li ber dawetê, ku dê di salên paşerojê de bihata şopandin, rolek pêşîn listiye (çav: Jared L. Miller, *Karduniaş. Babylonia Under the Kassites*, july 2011, P 108).

Ger, li pey Boese (2009), yek salek ji serdestiya keyan ji Kurigalzu II bigire heya Kadaşman-Enlil II, bi tevahî çar salan kêmkirî bike, wê hingê girtina Tukultî-Ninurta ya Kaştîliaşu IV nikare di serweriya wî de bi qasî sala 21-an dereng be, ji ber ku ew yek têra xêzkirina Babyloni dike. senkronîzma (B-A 2 heta B-A 5) di navbera Aşşur-ubal li û çar keyên kassî ku ew li Babilê jî wek serwer in de ji Burna-Burîaş II heta Kurigalzu II hatine pejirandin. Kêmkirina Boese dê hîn jî bi dawîhatina serweriya Kaştîliaşu IV re li Tukultî-Ninurta sala 18-an an sala 13-an re hevaheng be. Ji ber vê yekê hevnav Ina-Aşşur-şuma-aşbat, terminus ante quem ji bo girtina Kaştîliaşu, ji ber vê yekê nikare ji sala 20-an a Tukultî-Ninurta dereng were danîn, bi kêmkirî ve avakirina navnîşa hevnavê ya Röllig (2008, 4) ji holê rabike. Balkêşiya sereke ew e ku ketina Ramesses II di 1290-an de 3.03, di sala 1295-an de di Fig. 3.04 de, ya berê bi navîna sê dîrokên ku di dehsalên dawî de hatine nîqaş kirin re têkildar e (duyên din 1304 û 1279 in). Tê gotin, dîroka kêmkirî a 1279-an niha ji hêla

piraniya Misirologan ve bi tundî têtê pejirandin, dema ku 1304 ji hêla hinên din ve wekî îhtîmalek din têtê pejirandin, 1290 ji modayê pir dernakeve û ji hêla astronomîkî ve ji van sêyan herî ne muhtemel têtê dîtîn, bi kêmanî ji hêla hin kesan ve. Sala 13-an a Asûrî, dê ji bo hemî armancên pratîkî herî kêr du ji sê dîrokên herî bijarte yên gihîştina Ramesses II nehêle. Heger mirov çar salên ku Boese (2009) ji holê rakiriye vegerîne hingê pênc sal, mirov dikare tenê bigihîje sala 1304-an. Xuya ye ku bi tu awayî pilana Jakob bi diroka 1290-an re li hev nayê, nexasim 1279-an. Zehmetiyek din a potansiyel bi ketina Jakob ya Kaştíliaşu IV re di sala Tukultî-Ninurta ya 13-an de bi hevrêziyê ve girêdayî ye. Adad-şuma-uşur û keyên Asûrî Enlil-ku durri-uşur û Ninurta-apil-Ekur (B-A 12-13), ku Adad-şuma-uşur alîkarîya Ninurta apil-Ekur di desteserkirina textê ji Enî-kudurrîrul de dike. Bi texmîna rêzika Lîsteya keyên Kaştíliaşu - Enlil-nādin-şumi - Kadaşman-Ḫarbe - Adad-şuma-iddina - Adad-şuma-uşur (ankû bêî ku salên din ji bo Tukultî-Ninurta têxin nav xwe), tenê di senaryoya herî baş de dikaribû sefera maqûl-uad bike. Ninurta-apil-Ekur, di heman salê de wek Enlil-kudurrî-uşur, yekser piştî mirina xwe ket. Bi rastî, Jakob (2013) texmîn dike ku Tukultî-Ninurta bixwe dê li ser Babilê piştî hilweşîna Adad-şuma-iddina ji bo demek ne diyarkirî hukumdar bikira, serdestiyek ku, li gorî Yamada (2003), dê di dema berhevkirina ji nû ve Tukulta Babîlî de Lîsteya key kassi yê bi zanebûn were paşguh kirin. Babîlon bi rastî dê dawîya keyenîya 30-salî ya Adad-şuma-uşur bikeve serweriya Ninurta-apil-Ekur (Hêl. 3.04), ku bi hêsanî rê bide hevdemkirina îsbatkirî ya di navbera Adad-şuma-uşur û keyên Asûrî Enlil-inşurtaurri de bê (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, july 2011, P 109).

Di mijare serwerîya dema kassi de wê weke aliyên wê yên diyar wê di wê temenê de wê karibê wê bihizirê ku wê, demek teybet a kassi wê were. Lê di wê nûqteyê de wê, heta ku wê were bigihîjê hûrîyan û piştî wan mitannîyan wê di rengekê de wê, karibê wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê. Kassi wê heta demên dawî ên mitanni jî wê di wê temenê de wê dîrokkirina wan û keyê wan wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn ku wê bibê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê ku wê, nediyariyên di dîrokên keyên demê de wê, weke ku wê me li jor hani ser ziman wê karibê bibê cihê gelek manipulakirinên ku wê bi nîqaşî wê li ser were kirin.

Têkiliya di nava hêzên demê ên weke asûr, babil û hittit de wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Divê ku em bi xwezayî kassi li wê zêdebikin û di nava wê de wê bi têkiliyên wê yên navxweyî re wê ew wê were dîtin. Wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê keyên kassi wê di wê demê de wê bi tekoşîna serweriya xwe de wê di nava qasrê de wê weku wê were dîtin wê di wê demê de wê şerêk li ser desthilatê û di qasrê de wê derkeve li pêş. Ev hinekê bi têkiliyên di nava demên hittit ku wê xwe bigihênina wê herêmê wê bi wan ve girêdayî jî wê di di rengekê de wê karibê wê bi rengekê de wê fahmbikê.

Çi eleqedar e ji bo mijara "heî", heke rast be, ev biryar dikare bibe sedema ku ev beşê navborî di rastiye de xwediyê wê yekê ye ku beşek girîng ji dewlemendiya malbata keyê Hîtît dişîne Babîlê, ne ku wê tiştek ji wir tîne Hattusa? Li vir tenê mirov dikare spekulasyonê bike. Divê carek din were teqez kirin ku ev beş beşek ji tawanên Mursilî yên li dijî Tewannanna ye, û ti birhan li ber dest nînin ku piştgirîya îdiaya wî bike an îtiraz bike. Her wusa, lê dîsa jî pir balkêş e ku Mursilî bi eşkere bawer dikir ku malbata keyê Hîtîtan ji hêla biyanî, di vê rewşê de, şahbanûya Babîlî, princess û Hîtît, ku beşek ji dewlemendiya malbata key dikir û dişîne welatê xwe yê Babîlonî, pir zirar dîtiye. Ger wê bi rastî wusa kiriba, ev ê bi kêmanî nîşan bide ku wê bi Babîlê û malbata wê ya key re têkiliyên xurt didomîne. Bihesibînin ku sûcdar bi tevahî ne derew in, dibe ku em texmîn bikin ka çî nîyet dibe ku li pişt kiryarên wê raweste. Ma wê niyeta wê hebû ku di demekê de vegere Babîlê û ji fêkiyên dema xwe ya li dîwana Hîtît kêfê bike? Ma ew jî bo ihtîmala ku jinek ciwan li şûna wê were guheztin û ji Hattusa were derxistin, çawa ku ew li şûna selefê xwe, Henti, amade kiribû? Dibe ku kirinên wê di derbarê têkiliya wê ya bi şûngirên Suppiluliuma yên li ser textê li Hatti re çî nîşan bidin? Ma ew dikarin diyar bikin ku berjewendîyên wê qet bi Hattusa re nemîne, ji ber ku piştî her tiştî kurên Henti, Arnuwanda û Mursili, yên ku li şûna her zarokek wê text dagîr kirin, bûn? Dibe ku kurên wê ji xwe re hebin, yên ku wê dihizirîn ku li Babîlê jî wan ên li Hattusa mezintir îmkanên wan hene; û gelo veguheztina wê ya dewlemendiya Hîtît bi piştgirîkirina hin perspektîfên weha re têkildar bû? Di heman demê de tê texmîn kirin ku ev keça (an xwişka) Burna-Burias II ê kassi dibe ku hewil dabe ku di tekoşîna ji bo textê Babîlê de rolek bileyize, ku dît ku kurê yekem Burna-Burias, Kara-KIN-daş, text wenda kir ji yekî Nazî-Bugaş re, ku di encamê de bi kurê din ê Burna, bi alîkariya KurBzuurias, bi destê

Bzuuriaš ve hate şûna wî. Keyê Asûrî Aššur-uballiṭ. Kara-KIN-daš û Kurigalzu dibe ku birayên tawannanna (an jî bi kêmanî nîvbira) bin. Eger wisa be, dibe ku ev ne cara dawî bûya ku Hîṭitan hewl dida ku destwerdanê di têkoşîna ji bo textê Babîlê de bike, wek ku Singer (2008) vê dawiyê di derbarê serdema piştî mirina Tukultî-Ninurta I de diyar kiriye.

Kassi wê dema ku mirov li jiyane wan binerê wê weke civakek karker û hûnermed bê. Ev xoslet wê di rengekê de wê, bo pêşketina wan wê temensazîyek giring a bi pêşketina bi demê re wê weke ku wê pêwîst bê. Ew ji keviyên zagrosan wê weke ku wê were dîyarkirin wê karibin hertimî xwe bigihênina babil û di wê temenê de wê xwe bi huner û hêz û serwerîya xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê kariban bidina diyarkirin. Li gorî hinek çavkaniyên dawî wê weke ku wê di demên dawî de bi lêkolînên erkolojîkî wê were dîtin wê di nava wan de wê jiyane koçerîyê ku wê heta roja me wê weke xosletekê jiyankirinê ê li ser jiyankirina bi damsalan avabê wê, di nava wan de jî wê di rengekê de wê weke ku wê serwer bê. Kassî (di nav yên din de) di nav hêza kar de (bi piranî karkerên çandiniyê): kesên ku wek Kassites (Kaššû) têne nas kirin an navên Kassite li ser lîsteyên navên wan têne xuya kirin. Wê dema ku em li deverên ku ew li wê dijin ku em wê dinerin wê di şêwayekê de wê ew wê di şêwayekê de wê, baş wê di rengekê de wê bi wan re wê karibê were fahmkirin. Lê di wê demê de wê ji tîkiliyên weke li ser keyên kassi Burna-Buriaš II ku wê birayên wî bi wî re wê weke bê gotin ku wê bikevina pêşbaziya taxt de wê, ev wê weke rewşên cihê bin ku wê di rengekê de wê xwe bi demê û xosletên pêşketina demê re wê weke ku wê karibin bidina diyarkirin.

Li gorî hinek çavkaniyna, dijminatîya Asûrî-Babilî piştî dema desthilatdariya Tukultî-Ninurta I de gihîşt zerweyê. Bi awayekî xwezayî, çavkaniyên Asûrî Kaštiliašu keyê kassi sūcdar dikin ku ji bo destpêkirina pevçûnê ji bo veğerandina herêmen ku demek dirêj wekî Asûrî dihatin naskirin. Fetih û girtina Kaštiliašu dixuye ku di nîvê paşîn a dehsala duyemîn a desthilatdariya Tukultî-Ninurta de herî kêr di du qonaxan de pêk hatiye, her çend dirokên rast hîn jî têne destnîşankirin. di hezarsala yekem de bû - ji bo Aššur, digel hejmareke bêtêmasî ji berhevokên wêjeyî, zanyarî, olî û teknîkî yên Babilî hate şandin. Serweriya parêzgerê keyê Asûr, Enlil-nādin-šumi, pir dirêj nekir, lê ji ber ku Babîlon pêşî ji hêla Elamê Kidin-Hutran II ve hat dagir kirin, 15 ku dixuye ku Kadašman-Ḫarbe II li ser text danîne, tenê ji bo dîtina ku ew hate

hilweşandin û ji hêla Adaddîn-Aššums-ê ve hate rûxandin. Di vê heyama kin de bûne sedema ketina Elamê ya duyem bo Babîlê. Ne jî desthilatdariya Adad-şuma-iddina, ku bi kêmanî ji çend mehan zêdetir dom kir, li seranserê Babîlê gelek dirêj nebû, wek Adad-şuma-uşur, belkî ji herêma Suhu ya li ser Firatê Navîn, heke ne kurê Kaštíliaşu-yê bi rastî jî be, dewletek ji zû de di nav de karîbû dewletek ava bike (Singer 20). bajarên başûr ên Nippur û Ur, ji cihê ku wî di dawiyê de karîbû Babîlê jî bigire, serkeftinek ku bi xwezayî bi pêkhatina destanekê hate pîroz kirin, ku nuha wekî Destana Adad-şuma-uşur tê zanîn (Grayson 1975b, 56-77). Nêzikî 15 sal piştî kuştina Tukultî-Ninurta di dema serhildanek Asûrî de ku kurê wî Aššur-nadîn apli bi rê ve dibir, Adad-şuma-uşur hetta karîbû ku ji Ninurta-apil-Ekur re bibe alîkar ku Enlil-kudurrî-uşur ji asûr bi xwe ji desthilatdariyê derxîne (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, P 101).

Bi awayekî xwezayî, têkiliya herî girîng a Babîlê, ji bilî ya bi Elamê re ew bû ku bi Aşûr re bû, ji ber ku ew dewlet tenê cîranê wê yê rasterast di nav Hêzên Mezin ên piştî hilweşîna Mittanniyan de bû û ji ber vê yekê hebûna herî hevpar û hem jî herî zêde nakokiyan pê re hebû; lê ew dînamîka vê pêwendiyê ye ku em ji gelek aliyan ve herî kêrmeşdar in, hem ji ber kêmbûna belgeyan û hem jî ji ber meylîdariya tiştên ku berdest in, ji ber ku gelek tiştên ku hene nêrîna Asûriyan nîşan dide. Têkiliyên guherbar ên di navbera van her du hêzan de dema ku ew rabûn û daketin û dîsa rabûn, ji bo Babîl û Asûriyên kevnar bi xwe mijara eleqedariyek giran bû, wekî ku ji hêla kronîkên wan ên ku wan bi hûrgulî vedibêjin, îro bi navên wekî "Dîroka Hevdehîn", "Kronîka P", "Walker Chronicle-inTur" tê zanîn. (Galter 2007; Glassner 2004) Di dawîya sedsala 15-an de xuya ye ku her du hêz di aştiyê de bûn, ji ber ku tê gotin ku peymanek ji hêla keyê Asûrî Aššur-bêl-nišeşu û hevtayê wî yê Babîlî Kara-indaş ve hatî pejirandin, bi peymanek aştiyane hate pejirandin (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, P 100-1)..

Rewşên, wek ya di navbera Muballîtat-Šērû'a, keça Aššur-uballî, û Burna-Buriaş II de, wek ku li jor hate destnîşan kirin. Lêbelê, ev heyama bédeng dawîya dramatîk hat, dema ku elîta Babîlonî li dijî keyê xwe, Kara-KIN-daş, ku tenê keyê heman yekîtiya Babîlî-Asûrî bû, serî hilda û kuşt, yekî Nazî-Bugaş danî ser text. Aššur-uballî xwe mecbûr hîs kir ku destwerdanê bike û tola neviyê xwe hilîne, dagir kir Babîlon, serhildan terikand û Kurigalzu II, kurê piçûk ê Burna-Buriaş li gorî Dîroka Senkronîstîkî, kurê Kara-indaş, li gorî Kronîga dîsa li dijî vê zewiyê bû,

ku li gorî Kronîgalê II dîsa heman zewiyê girtibû ser text. Asûr, belkî li dijî Enlil-nērārî (Dîroka Hemdem), belkî li dijî Adad-nērārî (Kronîka P), Babyloniyan di Şerê Sugaga de tēkçûnek girîng (Dîroka Senkronîstî) xwar, an jî dibe ku bi ser ketin (Kronîka P); tevliheviya di nav çavkaniyên bingeîn de diyar dike ku çiqas zehmet e ku mirov ji nû ve avakirina rewşa dîrokî û kronolojîk bi hêz be. Di destana bi navê Adad-nērārî I (Weidner 1963, 113-115; Wilcke 1977, 187-191) de ev keyê Asûrî qebûl dike ku bavê wî, Arek-dîn-îlî, ji destên Babîliyan şikestiye, belkî navê wê jî ev e ku navê wî yê duwemîn jî tune be. Dûv re tēkiliyên di navbera her du hêzan de dê çêtir xuya bikin, heke Destana Tukultî-Ninurta li ser vê xalê were bawer kirin, ji ber ku ew behsa peymanek aştîyê dike, ku bixwe encama pevçûnek çekdarî ye, ku ji hêla Adad-nērārî I, Asria I û Nazi-Hedî-yê ve hatî pejirandin, diyare heta wê rojê girtî ye (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. Babylonia Under the Kassites, july 2011, P 100-1).

Li ser rewşa babil û kassi de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê nivisar û navên keyan wê weke ku wê were diyarkirin wê yên kassi bin. Di wê demê de wê weke ku wê were fahmkirin wê li başûrê mesopotamya wê di rengekê de wê, serwerîya kassi wê hebê. Lê wê dema ku wê hin bi hin wê, mesopotamya wê, di rengekê de wê desthilatiya wê bi imparatori wê, dest bigûharinê wê di wê demê de wê, dîmenekê wê weke ku wê di dema hatina berhev a mitanni de wê di rengekê de wê weke kassi-mitanni de wê, dîmenek derkeve li pêş. Ber ku em dizanin ku wê heta demên li dora salên 1155an jî wê were dîtin ku wê kassi wê xwediye serwerîyekê li babil bin. Ev wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Lê ji ragihandin û çavkaniyên Jared L. Miller, wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê serwerîya kassi wê di rengekê de wê hebê û wê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê li babilê wê dema ku em li navên dihên diyarkirin jî wê di rengekê de wê weke navên keyan wê yên navên kassîyan bin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê şîroveyên Jared L. Miller, wê karibê hinek gûharandinan di fahmkirinên me yên dîrokî ên dema mitannî û wê demê de jî wê karibê bidina çêkirin. Emê **li jêr** wê bînina ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Ku em li gorî wê kronolojiyî bihizirin wê demê em tiştêkê din wê kifşdikin. Wê demê wê ji demên weke yên destpêka hûrîyan û heta demên dawî ên mitanniyan wê di rengekê de wê, karibê di şêwayekê de bahsa kassiyân wê di wê temenê de wê bikê. Her çendî wê di rengekê de wê car bicar wê pêşketinên wan wê di bin navê hûrî û an mitanni de wê werina ser ziman jî lê wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê bide diyarkirin bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqteyê de wê çavkaniya serwerîya kassiyân wê weke aliyekê wê yê giring wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê ku wê mijare kassiyân wê di wê temenê de wê di rengekê de wê hê gelek aliyên wê weke ku me li jor li çend deveran wê hani ser ziman wê ne diyar bê. Wê di wê temenê de wê xate pêşketina wan wê di rengekê de wê ne diyar bê. Lê li ser tîgîn û fahmkirina morfolojikî a weke xalkên çîyayê ku em weke ji navê kassiyân wê karibê wê fahmbikê wê bi heman rengê wê di şêwayekê de wê karibê ji rewş û rengê fahmkirina bi navê û fêrsên fahmkirinê ên ji lullubiyân re jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Çavkaniyên li ser lullubiyân wê di rengekê de wê bidina diyarkirin ku wê weke bi dethilatî û an xanadanî wê di wê demê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê hebûna xwe wê di rengekê de wê weke ku wê karibin bidina domandin. Ji wê aliyê wê dema ku em wan didina berhev wê demê wê çerçoveyek cihê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê kaeribê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmkirina kassiyân di wê demê de wê bi meju û dîroka wan û kifşkirinên bi dîroka wan a herêmê re wê li rex wê bi ya hûrî, mitannî û lulubiyân re jî wê di rengekê de wê, li gorî çavkaniyan wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê kifşbikê û wê di reng û awayekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li wê bihizirê ku wê mijare salixkirina bi tîgîna pêşketina herêmê re wê hilde li dest.

Di wê demê de wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê kassi wê weke serwerîya wan ji babilê û heta pêşî hûrî û piştî mitanni wê di qadek berfireh de wê bibê. Di wêtemenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê fahmbikê bê. Ji hinek çavkaniyan wê têkiliya wan ya bi misra kevn re ku wê bibê ku wê di wan de wê bale me zêde bikişênê wê li ser têkiliyên ramyarî û malbatî û hwd re wê bi temenekê ramyarî wê çawa wê werina kirin wê karibê di rengekê de wê bahsa wan bikê.

Ji nameyên amarna wê dikarê wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê bandûra mitanniyan wê bi hewirdora wê xort hebûya û wê di wê temenê de wê firawunê misrê jî wê bixwezê ku ew têkiliyên baş bi wan re wê dênin. Ev di dema keyê mitanni key Tuşratte de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê demê de wê biqasî ku wê ji navaroka namayan û ragihandinên li ser têkiliya wan a wê demê wê di wê çerçoveyê de wê têkiliyek xort ku wê hebê wê di wê de wê bide diyarkirin.

Di Serdema Amarna de, Misir bi herheyî dihat hesibandin, û tevdiageriya, wekî ya herî binavûdeng û bi prestîj a komê, hetta di demên qelsiya nisbî de. Firewnên wê ne bazirganiya keçên xwe li bazara zewacê ya navneteweyî dikirin, ne jî prensesên biyanî yên ku ew zewicîn li Misrê bûn şahbanû, belkî endamên haremê bûn, dema ku keyên din bi bêşerm ji wan zêran lava dikirin, qebûl dikirin, an jî difikirîn, ku xelata wan a herî li pey wan wek qirêjê li Misrê hevpar e. Keyên Nîlê tam ji vê bêhevsengiyê haydar bûn û tewra jî "birayên" xwe jî şermezar kirin ku keçên xwe ji bo kincên cîranên xwe dane (EA 1, 61–62, ji Amenhotep III heta Kadaşman-Enlil I). Tiştê ku tîbûna wan a ji bo zêr vemirand an jî bû sedem ku ew armancên xwe binirxînin hindik ma; berevajî vê, xwesteka wan a bêdawî ya ji bo zêr û prestîja ku bi xwe re hildigirt, bi eşkereyî hate eşkere kirin, wekî mînaq di nameya keyê Mîttaniyan Tuşratta ya ji Amenhotep III (EA 20: 71-74) re sandiya de heye: Bila birayê min gelek zêrên ku nehatine xebitandin ji min re bişîne, û bila birayê min ji bavê min jî çêtir bi min re bike. Bila yazdanê Tofana ê mîttaniyan Teşşub û yazdanê Rojê yê Misrê Amun bihêle ku birayê min evîna xwe ji min re nîşan bide, ku birayê min li ber welatê min û li ber mêvanên min ên biyanî pir bi rûmet bike (çav: Jared L. Miller, Karduniaš. Babylonia Under the Kassites, july 2011, p 97).

Wusa dixuye ku firewn herî zêde ji lapis lazuli ku di berdêla xwe de ji Babîlê werdigirin û ji xizmên xwe yên navdar, ku ji bo erebeyan, çeka teknolojiya bilind a rojê, ew qas girîng in, kêfxweş bûne. Di dema

serdestiya Ramesses II de, lêbelê, xuya nedikir ku Misir bi rengêkî din bandûr li stûyê Babîlonê nekiribe, heke gotina Puduḥepa ya Ramesses dibêje ku "keyê Babîlê ne keyek Mezin e" (KUB 21, 38 obv. 55'–56'; Edel 212-194) bi rastî. Divê statuya yekta ya Misrê bi hegemonyayê re neyê tevlihevkirin; Tu yek ji Hêzên Mezin, bi piranî, ne di rewşekê de bû ku kontrolek dirêj li ser yek ji yên din pêk bîne, û nakokiyên cidî yên wek Şerê Qadeşê bi giştî di xirecîrekê de bi dawî bûn - ji bilî perçebûn û bindestkirina Mîttanî. Têkiliyên bazirganiyê, beriya her tiştî bi metal û kevîrên giranbiha û mîneralên (Liverani 2008, 163), ku ji aliyê ardnigari ve pir newekhev li Rojhilata Nêzîk Kevnar belav bûne, bi awayekî xwezayî di nav vê çarçoveyê de rolek girîng lîyistin, û ew di Nameyên Amarna de û, mînaqî, di nav şerên Uçînweckê de baş têne xuya kirin. Sifir, malzemeya sereke ya hilberîna tûncê, bi piranî ji Qibrisê dihat û wek mêşên oksîtê yên mezin dihatin firotin û dihatin veguhestin, bi sedan ji wan di 'kavilê Uluburunê' de hatin dîtin û ji kolandinên li Babîlê jî dihatin zanîn. Barkirina sifir a Qibrisê ya ji Misrê re bû 100 telanî, bi qasî 34 ton (EA8). Zêr ji bo hevkarên Misrê xezîneya dawîn bû, ku tenê Misir dikaribû di wê heyamê de bi rêjeyek mezin peyda bike. Weki din wê li kizzuwatna wê heyinên bi wê rengê wê weke metal û hwd wê bazirganiya wan li deverên mitanî û hwd wê bibê. Bi derfeta ku mirov bîrê ser ziman ku wê heta misrê jî wê ew bibê. Lê divê ku em mitanni û hinekê jî xanadana kassi ji bîrnekê ku wan ew dikarî peyda bikin. Û bi rastî jî Misrî ji giliyên Aşşur-ubal li kêmtir gēj bûn. Ne jî xwenîşandanên Burna-Buriaş II keyê kassi, gava ku ew xwe nebawer dike ku birayê wî yê hezkirî, Akhenaton, dikaribû ji wî re barek zêr a wusa hindik bişanda, binivîsanda ku bê guman tenê xulamek dikaribû diyariyek wusa xirap mohr bike û bişîne, ku gava ku were helandin tenê çaryeka giraniya wê distîne. Gilîkirina li ser diyariyên ku mirov distînin di rastiyê de normek bû û di şewazên tevlihev ên pevguhertina diyariyan de ku di Nameyên Amarna de şahidî bûne de rolek lîyistin, pêvajoyên ku bi hûrgulî hatine lêkolîn kirin (Podany 2010, 243-264; Liverani 1990, 205-282). Bi rastî, ew qas zêr ji Misrê hat îtxalkirin (di listeyên di namayên Amarna de di listeyên diyariyan de dihên diyarkirin.) ku Babîl di dema Burna-Buriaş II de ji zîv veguherî standarda zêr û bi qasî ku tê de ma. 100 sal (Brinkman 1972, 274. 276), nîşan dide ku ev pevguhertina diyariyan di heman demê de tevgerêk dîplomatîk û bazirganiya sar û dijwar pêk tîne. Babîl di berdêla wê de tekstîl, kelûpel, çomlek û lapis lazuli, ku wê ji Afganistan û rojhilatê kurdîstana roja me îthal bikira, û hesp û erebe jî derdixist

(Sommerfeld 1995b, 920. 926). Ev xosletên weke bi tiştan ku wê werênê ser ziman wê di rengek de wê li herêmên kassiyar ber zagrosan wê zêde li pêş û pêşketî bin. Her weha jêhatîbûn malzemeyek hêja bû, ku di forma esnaf, dermanker, agadar û bijîjkên rêûresmê de dihat firotin, yên ku bi gelemperî gelek sal an jî bi dehsalan di xizmeta axayên xwe yên biyanî de diman, her çend vegera wan a bilez bi gelemperî dihat soz kirin, hetta kêmkêmkê dihat hêvîkirin an jî pêk dihat. Tewra xweda ji welatekî bo welatekî din hatine şandin, wekî ku di EA 23 de tê dîtin, nameya Tušratta ya ji Amenhotep III re, ku tê de rêwîtiya ber bi Misrê ya yazdana bingehîn a panteona Hûriyan, Šauška (ankû peykerê wê), mijarek navendî ye.

Šauška ku wê di hinek nivisaran de wê weke bi tîgîn û rengê weke 'Šaušga' wê were xwandin bi gûhartina tîpekê wê wateyna cihê ku wê karibê bide me. Di hinek çavkaniyan de wê bahsa şandina peykerê inanna wê were kirin. Di wê temenê de wê fêrsên bi xwandina Šauška re wê di rengekê de wê weke ku wê fêrsên ku wê bidina me wê di wan de wê werfahmkirin ku wê çawa wê di rengekê de wê weke ku wê, bi hin xosletên inanna jî wê were fahmkirin. Ev wê di nava kassiyar de jî û hûrî û mitanniyan de jî wê bûhûrîner bê. Lê aliyekê din jî wê tîgîna dermankariyê û an bijîjkîtiyê ku wê were ser ziman ew wê mejuya wê di nava kassiyar re wê bi yazdana bijîjk gulla re wê kevntir wê herê û wê di wê demê de wê ne bi derfet bê ku em bahsa nekin ku ew wê nebê. Wê bîgûman wê bahsa wê di wê temenê de wê hebê. Û ev di wê temenê de wê ji xosletên ku ew dihen kifşkirin û an tiştên ku ew dihen diyarkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin.

Xuya ye ku yekane tiştê bazirganiyê ku ji zêr bêtir lê digeriyan keçên key bûn. Bi rastî jî gelek dewlemendiyên ku di navbera hêzan de dihatin firotin, şiklê dowîzê ê roja me girtibûn. Zewaca xanedanî hêmanek bingehîn bû di tîkiliyên ku Hêzên Mezin bi hev ve girêdide, û her weha yek ji deverên sereke yên gilî û pevçûnê, û mijar jî çarçoveya hin beşên herî aqilmend ên Nameyên Amarna peyda dike. Ku Misrê keçên xwe yên key nefiroşe mezadê, her gav nehişt ku keyên din ên mezin hewl bidin ku yek bi dest bixin, an jî tîk neçin, ji bo bidestxistina rûmeta ku bi darbeyek weha re tîkildar e, her çend hewce be ku ew bi hîleyek were kirin. Di nameyekê de ji Babîle key, belkî Kadaşman-Enlil I, dixuye ku ew redkirina fîrewn a prensesekê dipejirîne, lê didomîne, "Keçên mezin, jinên bedew, divê ji min re jinek bedew bişînin, mîna ku ew keça [te] keça kê ye?" (EA 4: 4–13; Moran 1992, 9). Artatama key Mîtanî keçek

da Thutmose IV, piştî ku keyê Mîttaniyan heta heft caran ji bo wê lava kir, bi kêmanî li gorî neviyê Artatama, Tušratta (EA 29: 16-21). Tušratta yê Mittanî dibêje ku bavê wî, Šuttarna II, keçek jê zewicîbû, bi vî awayî xwişka Tušratta, bi navê Giluḫepa, bi Amenhotep III re zewicîbû, lê Tušratta bi xwe keçek Taduḫepa şandibû ku bi heman firewnê re bizewice, ku paşê kêfa wî jê re tê gotin. Kurigalzu I ê serwerê Babilê keçek bi Amenhotep III re zewicî, ku ev yek nehişt ku ev firewn keçek ji cîgirê xwe, Kadašman-Enlil I, ku di dawiyê de ew qebûl kir, bixwaze, tevî ku keyê Kassî li ser muameleya xwişka xwe ya li dadgeha Misrê şermezar kir. Burna-Buriaş II bi Muballîṭat-Šērū'a, keça keyê Asûrî Aššur-uballîṭ I, ku yek ji çarenûssaztirîn ya navneteweyî yên wê serdemê ye, zewicî, ji ber ku Aššur-uballîṭ xwe mecbûr hîs kir ku dema ku berhema wê zewacê, Kara-KIN-ê piştî ku bi heman kurte kuştinê ve hat kuştin, bikeve Babilê. Burna-Buriaş keçek şand Misirê da ku bi Akhenaton re bizewice, tevî ku wî hîs kir ku şandeyek nelayîq şandiye ku wê bişopîne. Suppiluliuma I ya Ḫatti bi prensesa lonya re zewicî, belkî keçek - an jî belkî xwişkek - ya Burna-Buriaş II; û Ramesses II paşê bi kêmanî bi du prensesên Hîttî re zewicîn. Di nivîsareke ya dema Babîlîya dema nû de bi qasî çar keyên Elamî jî dihê birhankirin ku bi prensên lonî re zewicîne (Potts 2006, 114–115). Ku ev rewşa bi dayina keçên key ji bo mebestên hêz û prestîjê hatiye kirin, ne şîroveyek postmodern e: Puduḫepa, jina Ḫattusili III û şahbanûya Ḫatti, ji Ramesses II re nivîsî û pesnê xwe da, keça Babilê û [keça] Amurru ku min, keybanu, ji xwe re çavkaniyek negirtibû. Ḫatti? ... Ū eger carek peyayên wî (bavê key) bi spehî bîn cem bûkê, yan yek ji bira yan xwişkek wê were cem wê, ma ev jî ji bo min ne cihê pesindanê ye? Ma li Êttî jinek li cem min tune bû? Ma min ev yek ji ber çavnebariyê nekir? (KUB 21, 38 obv. 47'–52'; Beckman 1996, 128).

Li vir wê weke hûrgilek din wê dikarê wê werênê ser ziman ku Puduḫepa ne tenê ku mirov wê ji navê wê fahmbikê ku ew mitanniya. Her wusa wê gelek çavkani jî wê piştî wê bidina diyarkirin ku wê di rengê de wê, bi wê re wê bîna ser ziman. Di rengê de wê, dema ku em bahsa wê bikin wê keyê hititti key tudhalya ku wê ji aliyê dayika xwe ve wê bigihijê mitanniyan wê, di wê demê de wê welatê dayika xwe wê di seferekê de wê bixwezê heta helebe roja me bikê destê xwe. Di wê temenê de wê gelek deverên ku wê li wê hewirdê wê di şewayekê de wê weke ku wê di şûr de wê derbas bikê.

Ev rewş wê weke rewşek ku mirov wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ku wê di şêwayekê de wê, çanda bi jinê re wê, di her demê de wê di nava kassi û hûrî û mitanniyan de wê li pêş bê. Di wê temenê de wê dikarê ne tenê ji penteona wan bi tenê wê fahmbikê. Her wusa wê dema ku em li nav û rengê têgînên wan ên jiyane wan jî binerê wê di rengê de wê weke ku wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa zawacên weke yê bi armançek hêzê û ramyarî ku wê werina kirin wê bikin ev wê weke kevneşopîyek ku wê têkiliya hêzên herêmê wê di rengê de wê, di şêwayekê de wê, bide diyarkirin. Rewşek pirr piştre ku wê di dema keyê med kyaxeres û keyê lîdya key aliyette wê dema ku wê hêzên wan li ser komek iskiti ku ew ravîna axa lîdya ku wê 5 salan wê şerbikin û pê de wê piştî wê di dema rojgirtinekê de wê, aşîtiyekê wê çêbikin û wê, di dewama wê de wê keç û li gorî hinek çavkaniyana wê weke xwişka wî jî wê were diyarkirin wê ji malbate key aliyatte wê keçek bi navê ariyanis wê bi kurê keyê med astiyeges ku wê piştre wê were ser taxt re wê bizewicê weke nişanaka wê aşîtiyê a nava wan û nêzîkbûna wan li hev.

Di wê temenê de wê di dema medya de ev rewş wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê di rengê de wê were dîtin ku wê zêdeyî wê di rengê de wê, karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê di werênê ser ziman ku wê, di nava çîna serdest a li kurdistanê û an mesopotamya wê demê de wê, di dema hûrî-mitannî û kassiyana bixwe de jî wê ev rewş wê hebin û ev rewş wê weke temenê tifaqa wan ya her demê wê di rengê de wê were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê ev rewş wê weke rewşek ku wê piştre jî wê di şêwayekê de wê temenê bi hev re şernekirina wan wê a bi hev re wê di gelek awayan de wê di şêwayekê de wê biafirênê. Keyê kassi ku li babilê serwere Burna-Buriash II wê yek ji şêwayên wê yê xwe û bi desthilatiya xwe xortkirinê û di wê temenê de wê demezrendinek temenê desthilatiyek xort wê di wê yekê de wê bibînê. Di wê temenê de wê hinek rewşên weke ku me li jor kirpendin ên bi zawacên hêzê û an ramyarî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bikê û wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi şêwayekê de wê karibê wê fahmikê û wê werlênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev rewşê wê weke rewşek teybet a bi hêzbûnê a li herêmê jî wê di şêwayekê de wê bibê. Di demên piştre wê, dema ku wê iskiti wê werina

herêmê wê, di rengekê de wê keyê iskitiyan ku bi navê medyan a wê, di wê rewşê de wê, bixwezê ku ew bi keça keyekê ji med û an asûran bizewicê. Di wê temenê de wê, nişanak hebin ku wê li herdû aliyan jî wê têkiliyê wê dênin û wê bixwezin ku ew xwe nêz bibin. Dibê ku ew dema ku wê, bê gotin keyê med kyaxeres wê dema ku wan dewetî ziyefetekê dikê ku ew wê, were gotin ku wê di wê ziyefetê de wê hemû serkêşên iskitiyan wê bikujê jî dibê ku rewşek weke ya dewetî ya xwarinê a bi wê rengê bê. Bi wê minasebetê ew hatibin vaqandin. Lê bo rewşek bi wê rengê ku wê çendî wê hisiyetek wê bi mirov re wê çê bibê jî lê wê di rengekê de wê ti birhan wê di wê rengê de ku wê bidina diyarkirin wê hê di dest de nebin. Dibê ku piştî hinek birhanên ku wê hisiyeta med bi temen bikin jî piştî derkevin li holê û an werina diyarkirin.

Belkî zewaca xanedaniyê ya herî girîng a ji wan hemûyan, hema beriya temambûna wê têk çû, dema ku kurê Suppiluliuma I Zannanza mir berî ku bikaribe xwe bigihîne Misrê û bi jinebiya firewnekî, Nibhururiya re bizewice. Nasnameya firewnê mirî dihê nîqaşkirin (Akhenaton, Tutankhamun an Smenkhkare bê.), her weha nasnameya şahbanûya ku ji Suppiluliuma re nivîsîbû û jê xwestibû ku kurek bibe mêrê wê, nexasim sûcdarê kuştina Zannanza, heke bi rastî ew ji hêla Misrê ve hatî kuştin, wekî ku ji hêla Hitiyan ve hatî îdîakirin. Têkiliya dostane ya Hîtût-Babilî di dema ku divê nivê paşîn an sêyeka paşîn a keyeniya Hattusili III be, ku ji hêla vê zewaca xanedaniyê ve hatî pejirandin xuya dike ku nûvekirina têkiliya wan nûminêr dike. Xuya ye ku Babilê bi selefên Hattusili re biratiya xwe pir ciddî girtiye û ji bo Urhi-Teššub, keyê "maf" yê ku Hattusili ji bo bidestxistina textê xwe bi dest bixe, piştgiriye domdar, heke ne pir dijwar, pêşkêş kiriye dabûyê. Hattusili di Apolojiya xwe de (Otten 1981; van den Hout 1997) bi eşkereyî dipejirîne ku hevkarîya Urhi-Teššub bi Babilê re dikare li zirara wî bixebite, û ev sedem e ku ew dide qedexekirina Urhi-Teššub li cîhê ku ew li bakurê-rojavayê Sûriyê (û an rojavayê kurdistanê roja me) dike. Di KBo de. 1.10+, nameya Hattusili ji Kadašman-Enlil II re, ew behsa diyarkirinên Babilî yên dijminatî dike di dema berê ya serweriya muxatabê xwe de dema ku ew hîn piçûk bû di bin wesayeta Itti-Marduk-balātu de, lê di heman demê de li ser piştgirîya dilxweşker ku ew îdîa dike ku bavê wî, Kašman-attûliṭu, çî kiriye, dike. Divê rojên destpêkê yên desthilatdariya wî piştî derbeya wî ya li dijî Urhi-Teššub be. Hattusili dinivîse, ankû, ku Kadašman-Turgu ê ji Misirê qasidên xwe revandiye (ankû têkiliyên dîplomatîk qut kiriye) bi bihîstina ku firewn penageh daye Urhi-Teššubê ji text (çav:

Jared L. Miller, Karduniaš. Babylonia Under the Kassites, July 2011, P 100-1).

Koka Kassiyan, zimanê wan û têkiliyên wan ên ramyarî, dîplomatîk û çandî yên bi Dewleta Hîtît re tê nîqaşkirin. Keyên Kassî yên ku berî zayînê di navbera salên 1570 û 1155an de li Babîlê key bûn Mursili I, Suppiluliuma I, Mursili III bûn. Ew bi keyên Hîtît yên wek Hattûsilî re di nav hevalbendiyek domdar de bûn. Ev tifaq bi piranî li ser mijarên ramyarî xwe nîşan didin. Hevbendiyên wan jî bi têkiliyên çandî yên bi zewac û diyariyan ve hatin avakirin, xurt bûn. Koka Kassîtan mijareke pir hê jî ser wê nîqaş dihên kirin. Lê bi gelemperi têkiliya wan ya bi gûti û hûrîyan re wê weke şunwarên kurd wê werina dîtîn. Di vê mijarê de nêrînên cuda yên li ser koka Kassîtan jî cih digirin. Sedema sereke ya ku em vê mijarê nîqaş dikin ew e ku lêkolînên li ser Kassîtan li welatê di demên dawî de wê zêdetir bibin. Çavkaniyên bingehîn ên lêkolînê ev in, ku ji arşîvên Hattusha (Boğazköy) hatine wergirtin: Sersal, name û peymanên keyên Hîtît bi dewletan re hatine çekirin. Di vê nûqtayê de ji ber ku tu belgeyên nivîskî yên Kassiyan zêde hê ne hatina kifşkirin û an ji nivîsên bizmari ên wê demê hê zêde ne hatina wergerandin. Dema ku li ser têkiliyên Kassî û Hîtîtan nîqaş hatin kirin, çavkaniyên Hîtît hatin bikar hanîn. Bi taybetî jî hêla Hattusili III, keyê Kassite II. Nameya ku ji Kadashman-Enlil re hatiye şandin çavkaniya herî girîng e ku mirov dikarê di nûqtayê de wê karibê hilde li dest. Ev wê diderbarê têkiliya kassi û hittitan de jî wê hinekê wê têgînekê bide me. Emê vê aliyê jî di herina mijarê de wê hin bi hin wê di rengekê de wê li ser wê bisekin in. Ber ku wê weke aliyekê giring ê mijarê wê biafirîne û ku em mijare hûrîyan û têkiliyên wan ên demna li jor û demna li jêr li berçav bigirin jî wê giring bê ku mirov wê weke mijarekê di nava lêkolînên xwe de hilde li **dest bê**.

Serwerîya kassi wê di wê demê de wê ji van rewşên weke yên bi rewşên xanadanî wê dîmenekê bi hêz wê weke di dema Kadaşman-Turgu bê, Kaşman-attûliṭu û an Urḫi-Teššub de bê wê li herêmê wê zêdeyî wê xwe bi rewşa xwe ya xort wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê weke hêzên mazin kassi, mitannî, hittit û babili wê werina diyarkirin. Lê di wê demê de wê kassi-hûrî wê di rengekê de wê, bi pêvajoyek û an serdemek demdirêj ku wê weke ji dora sedsalên 17'în û heta sedsale 12'în a piştre ya beriya zayînê wê demekê bi wê serwerîyê wê bide diyarkirin. Dema keyê navdar ê babili hammurabî jî wê di rengekê de wê di nava wê demê de wê xwe bide diyarkirin û ew wê weke bi wê çand û kultê bi

girêdana xwe ya bi yazdanên kassi re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, êdî wê bibê xwediyê serwerîyek ku ew êdî newê redkirin.

Ji bo hûrguliyên vê hevdemkirinê (B-A 4) û zehmetiyên fîlolojîk ên têkildar, li Brinkman (1976, 418-423), Pruzsinszky (2009, 116-118) têgînên wan ên di derbarê, zewac û pêwendiya watedar a di navbera Babîl û Asûriyê de ji her dema ku rû daye heta kuştina neviyê Aşşur-uballit, Kara-KIN-daş, ji bo pirsê muxatabê EA 9 û, ji ber vê yekê, ji bo nasîna Nibhureriya (cf. 226,507) girîng e. Pêdivî ye ku zewac bi kêmi ve 15-20 sal berî bûyerên kaotîk ên di navbera serdestiya Burna-Buriaş II û Kurigalzu II de be, ji ber ku Kara-KIN-daş di çîrokan de wekî keyek çalak tete binav kirin ku ferman dide seferên leşkerî, pêkhanîna çalakîyên avahîsaziyê û niştecihkirina nifûsê. Ji ber vê yekê pir ne mimkûn e ku EA 9, ku tê de Burna-Buriaş II dixwaze firewnekî ji pêşxistina têkiliyên ramiyari bi Asûriya pêşketî re, ya ku ew wekî vasalê xwe dihesibîne, dûr bixe (çi rast be an ne rast be; cf. Liverani 1990, 72; 2001, 309,99,11; n. 112), dê ji nêveka keyeniya Burna-Buriaş II derengtir bihata nivîsandin, ji ber ku piştî vê qonaxê, Babîl bi rastî bi Asûriyayê re bi vê zewaca xanedaniyê re hevalbend bû, ku wêrisek Babîlî-Asûrî derxistibû ser text. Ger EA 9 ji bo Tutankhamun bûya, ew ê ji hêla Burna-Buriaş II ve di rojên hilweşîna desthilatdariya wî de hatibû nivîsandin (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, P 100-1).

Yek ji gelek aliyên din ên ku mirov dikare di nihêrînek wusa bahoze ya serdemê de behs bike, rewşa avakirina sermiyanên nû ye (Van De Mieroop 2007a, 71-74; Sommerfeld 1995b, 919b). Amenhotep IV navê xwe guhert û kir Akhenaton û paytextek nû, Akhetaten, ku bi gelemperî bi navê xwe yê nûjen Tell el-Amarna dihê zanîn, di salên 1340-an de ava kir. Muwattalli II yê Hatti ji Hattusa li Anatoliya navîn derket û çû Tarhunta li perava başûr, dibe ku di salên 1290 an 1280 de. Di salên 1220-an de Tukultî-Ninurta wî jî bajarek nû ava kir ku navê wî tenê çend km dûrî Aşşur, Kār-Tukultî-Ninurta bû. Tewra keyê Elamî Untaş-Napiriša bi hev re list, paytexta xwe ya nû, Āl-Untaş-Napiriša, belkî di çaryeka paşîn a sedsala 14-an de ava kir. Wusa dixuye ku keyê Kassî Kurigalzu I bû, lêbelê, yê ku di nav Hêzên Mezin de yekem bû ku paytextek nû ava kir û navê wê kir Dûr-Kurigalzu, ku dibe ku di salên 1380 an 1370 de hate damezrandin. Xebatên avahîsaziyê yên Hêzên Mezin ên din bi çi astê ji Dûr-Kurigalzu peyxama (îlhama) xwe girtin, diwar e ku mirov binirxîne, lê ne îhtîmal e ku di Serdema Amarna de ew qas baş were pejirandin yek aliyek hewildana prestîjê be.

Weki din em di dewama wê de wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê di wê demê de wê weke ku wê di dema amarna de wê were diyarkirin wê demek avahisaziye wê di wê demê de wê weke ku wê were avakirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên wê demê wê karibin tiştê din wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê ev avakirin û hwd wê di rengekê de wê dîmenekê pêşketî wê di wê demê de wê li herêmê wê bide diyarkirin. Keyê **kassit** Kurigalzu 1 xwe weke keyê cihanê ê mazin dinirxênê û heta ku wê li gorî hinek çavkaniya wê gotina xwe wê li mitanniyên demê ku wê di dewama hûrîyan de wê werin jî wê bide herêkirin. Ev wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li gorî çavkaniyan wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê.

Minaq avahiya herî berbiçav a bajarê kevna, Perestgeha Gula, ku navê wê yê kevna é-gal-maḫ bû, li cihê lêkolînên arkeolojîk bû û hema hema bi tevahî hate kolandin. Plana naskirî ya Hauptbauphase bi rastî avahiya Kurigalzu I, bi zêdekirinên piçûk ên ku ji Meli-Šipak û Adad-apla-iddina re têne veguheztin, dubare dike. Ji ber vê yekê ew perestgehê wekî ku di piraniya serdema Kassite de rawesta bû numînêr dike. Plan bi gelemperî Babîlonî ye û bi îhtîmalek ji nêz ve li gorî seyrûsefera Babîlê ya Kevin dişopîne, ji ber ku deng di çend cûreyan de, ketina biderfet a di dîwarê wê re û referansa eşkere ya Kurigalzu ya "karê restorasyonê" tê vê watê. Di vê demê de, dibe ku em bê guman hevî bikin ku ayîn vegere Isin û perestgeh ji hêla kahînek mezin ve were xebitandin. Ev wê weke nişanaka mazinayiya wî ku wê were diyarkirin jî wê di rengekê de wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê **bê**.

Mijare kassit û pêşketinên wê demê wê dema ku em bahsa wê bikin bêgûman divê ku em di wê temenê de wê ji helwestên keyên wan fahmdikê ku ew di dema xwe de wê serwer û xort wê xwediyê nişanakên ku em ji wan fahmdikin bin.

Gelek çavkaniyên ku wê di wê demê de wê bidina diyarkirin ku wê nama û çavkaniyên amarna jî wê di nav de wê weke aliyekê wan ê giring wê vê demê wê serwerîya kassitên demê wê di derbarê wê de wê agahiyên ku ew didina me bi wê dikarê wê fahmbikê ku ew wê li wê demê wê serwer bin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê. Wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare kassit wê di wê nûqteyê de wê

weke ku wê bi çavkaniyên di derbarê wan de wê bê dayin diyarkirin ku wê li dema xwe wê serwer bin. Wê di têkiliya wan ya bi babiliyan re wê di rengekê de wê heta demên dawî ku wê desthilatiya Kurigalzu 1 ku wê dawî li wê were jî wê ev têkili wê bê dayin kirin ku wê baş bê. Bajarê dur- Kurigalzu wê ev keyê kassi ku ew bo ku wê iltişama xwe bi wê bide diyarkirin û mazinbûna xwe ya bi keyeni bide diyarkirin û hwd re wê bide avakirin. Li aliyê din wê keyê misrê wê avakirina amarna jî wê di wê temenê de wê weke navendek din wê heman têgih wê di temenê wê de wê weke ku wê hebê.

Bi awayekî xwezayî, têkiliya herî girîng a Babîlê, ji bilî ya bi Elamê re, ew bû ku bi Aşûr re bû, ji ber ku ev dewlet tenê cîranê wê yê rasterast di nav Hêzên Mezin ên piştî hilweşîna Mîttaniyan de bû û ji ber vê yekê hebûna herî hevpar û hem jî herî zêde nakokiyan pê re hebû.

Weki din dihê vegotin ku peymanek ji hêla padîşahê Asûrî Aşşur-bêl-nişêşu û hevtayê wî yê Babîlî Kara-indaş ve hatî pejirandin, bi peymanek aştîyane ve hate pejirandin. Wek ku di navbera Muballîtat-Şêrû'a, keça Aşşur-uballî, û Burna-Burîaş II de, wê piştî wê bi wan zawacan re wê were diyarkirin.

Keyê kassi û na babili wê di wê demê de wê serwerîya xwe wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê hinek çavkani hena ku wê bahsa wî û serwerîya wî ya mazin wê bikin. Wê yekê wê mirov dikarê wê hinekê li ser têkiliya bi hittitan re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Weke ku me hinekê li jor wê bahskir mijare zawacên ramyari wê di wê nûqtayê de wê demê em dikarin di dewama wê de wê bahsa yeke din di wê çerçoveyê de wê weke ji babîlê û an ji kassîyan weke ku wê li gorî hinekan jî wê xwûşka keyê kassi Burna-Burîaş II dikarê bahsa 'tawannanna' bikê. Ew wê di rengekê de wê di hinek şîroveyna de wê weke ku wê ji 'babîlê hati' wê bahsa wê bikê lê di çavkaniyên weke ku wê Jared L. Miller wê di xabate xwe ya bi navê «Karduniaş. Babylonia Under the Kassites» wê weke keç û an xwûşka keyê kassi wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Navê 'tawannanna' bixwe jî wê di rengekê de wê, weke bi wateya 'mazinayîya nanna' û an ku mirov wê weke bi rengekê wê weke 'mazinayîya inanna' jî wê di rengekê de wê weke bi derfet bê ku wê karibê wê bixwênê. Wekî din wê hinek wateyên din jî wê di rengekê de wê karibin ji wê derkevin. Minaq wê bi têgîna 'ta-wa-na-nna' di wateya heya wan (kes) û an tiştê ku wê weke bi nîrx ku mirov wê karibê wê

fahmbikê re wê di rengekê de wê bix we re wê di şêwayekê de wê weke ku karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê.

Di awayekê de wê di hinek çavkanîyên weke ku me di paragrafa li ser vê de hani ser ziman wê bi gotinên ku ew di rengekê de wê werê ser ziman wê di rengê weke ku ew li hatîyê beyeni bê wê ji wê were bahskirin.

«Tawannanna bi hewildana kuştina jina Mursilî bi sêrbaziyê hate tawanbar kirin, ku tê texmîn kirin ku dozek dilpak lê bêbingeh ku ji ber şerên desthilatdariyê di nav dadgeha Hîtî de hatî motîvasyon û şert kirin. Ev tawannanna ji jina Babilî ya bavê Mursilî, Suppiluliuma I, ku wî zewicî bû ji bo şûna jina xwe ya yekem, Henti, belkî ji bo mebestên ramyarî.» Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê li wê bihizirê ku wê weke dema ku ew ji babilê dihê wê weke «bi xwe re wê tişteke wê bênê» re wê di şêwayekê de wê bahsa wê were kirin. Ev gotina weke «tişteke bi xwe re haninê ..» wê ji hêla şîrovevanan ve wê gelek caran wê weke nirxekê û an kevneşopîyekê ku wê bi xwe re hani wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di rengekê de wê di rengekê de wê li ser wê gotinê re wê bahsa cihêbûnelê ku wê di nava ya hatti û babilê de wê were ser ziman. Yan jî wê weke gotinek ku wê ji hêlekê ve wê weke têkiliyekê wê di rengekê de wê di nava hittit û babilê de wê di wê demê de wê were danin û an hebê wê bi ramyarî û an bi awayên din ên civakî û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Wê dema ku em bahsa hittit bikin wê heta wê herêma ku wê herê û wê bigihêjê wê, di rengekê de wê weke ku wê pêşî wê li ser hûrî û an mitanni re wê qavistinekê wê di rengekê de wê bikê. Ber ku wê di wê navberê de wê ew wê hebin û wê têkiliyek di nava hittitan û hûrî û an mitannî de wê dem bi dem wê bi rengên gûharîna wê re wê di şêwayekê de wê wer dîtin ku ew wê hebê.

Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa tawannanna wê were kirin wê ji devê mursilî wê ev gotin wê di rengekê de wê weke ku wê werina gotin. «Ma hûn nabînin ku wê (tawannanna) sazûmana bavê min çawa berovajî kiriye? yazdanê parastinê (û?) ji kevir-mala yazdanan re? Hinekan jî, wê şand Babilê, hinek jî li tevahiya gelê Îtûsa belav kir. Tişteke nema. Ma hûn yazdan (ev) nabînin?» Balkêş ji bo mebestên heyî referansa Babilê û an kassi ye. Tevî ku ji aliyê semantîkî û rêzimanî ve gotineke nisbeten zelal xuya dike jî, ev bend hatiye wergerandin "wê ji Babilê tişteke haniye", an jî bi heman awayî, di hemû tedbîrên çapkirî yên

ku haya min jê heye de. Zanyarên ku li pey wergera kevneşopî ya vê beşê ne, ku diyar nake ka wê çi ji Babîlê hanîbe, li hev nakin, ku ev bi berfirehî çi dibe bila bibe. Hin kes texmîn dikin ku wê adetên biyanî ne li gorî dilê dîwana hîtîtan îthal kiriye; hinekên din peykerên bav û kalên xwe hildibijêrin; hinekan bi hişyarî diyar dikin ku ew îşaret bi rewşeke dewlemend e ku wê ji bo kirîna hêz û bandûrê bi kar haniye; hinên din jî xeyal dikin ku berî her tiştî bikarhanîna wê ya sêhra reş a Babîlî tişteki nepenî ye ku wê ji welatê xwe haniye. Lêbelê, ev hemî xeletî xuya dikin. Lêkera huinu- bi tenê sebebka lêkera huwai-, "revîn" e, lewra "wê çêkir/hişt ku bireve" û haleta ablatîf a ku bi Babîlê ve girêdaye, ablatîva arasteyî ya baş-tesdîqkirî ye (Hoffner/Melchert 2008, § 16.92), ankû "Babylony in the directioned". Tenê di teza 1977-an a neçapkirî ya Melchert de, mirov dibîne ku wergerek rast eşkere ye, ankû ku wê dewlemendiya malbata key kêr dikir bi şandina hindek ji Babîlê û dayîna beşên din ji bo kesên li Hatti (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, P 111).

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê ev li ser wê were ser ziman. Di heman demê de tê texmîn kirin ku ev keça (an xwişka) Burna-Buriaş II dibe ku hewil dabe ku di tekoşîna ji bo textê Babîlê de rolek bilize, ku dît ku kurê yekem Burna-Buriaş, Kara-KIN-daş, text wenda kir ji yekî Nazî-Bugaş re, ku di encamê de bi kurê din ê Burna, bi alîkariya KurBzuuriaş, bi destê Bzuuriaş ve hate şûna wî. Keyê Asûrî Aşşur-uballit. Kara-KIN-daş û Kurigalzu dibe ku birayên tawannanna (an jî bi kêmanî nîvbira) bin. Ger wusa be, dibe ku ew ne cara dawî be ku Hîtî hewl da ku destwerdanê di tekoşîna ji bo textê Babîlonî de bike, wekî ku Singer (2008) vê dawiyê di derbarê heyama jêrîn de pêşniyar kiriye (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, P 111).

Li vir ku mirov wê ji kijan aliyê ve binerê wê di wê demê de wê rewşa serwerîya li herêmê û rewşa diyar a ramyarî ya herêmê wê dema ku em li wê dinerin wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê bigihijê hinek encaman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê ji başûrê mesopotamya û heta ya deverên bakûrê mesopotamya wê serwerîya weke ji ya herêmên kassi û heta ya hûrî û mitanni wê di wê temenê de wê karibê bahsa dîmenekê bi wê re wê bikê. Ji wê aliyê ve wê gelek çavkani wê di wê warê de wê bahsa serwerîya wê demê a hûrî û mitanni a li wê herêmê li rex hittit wê bikin. Di demên hûrîyan de wê hittit wê li aliyekê wê hûrî, herdû kêlekên wê kizzuwatna û luwîyan wê hebin ku ev jî wê weke civakna û an keyeniya hûrîyî bin. Di wê temenê

de wê di rengê de wê di nava wê de wê bi wê re wê bi demê re wê weke çawa wê xwediyê rewşekê bi rengê pêşketinê re bin wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di nav gelek belgeyên din ên ku xwezaya serdemê eşkere dikin (Giorgieri 2006, 274-278; Pruzsinszky 2009), hejmareke pir zêde ya peymanên ji Serdema sifir (bronz) a dereng (Altman 2010), bi piranî ji paytexta Hîûtan Hattusa agahdar dikin. Di navbera Hêzên Mezin û vasalên wan de an jî di navbera du (bi kêmanî bi navgînî) dewletên serbixwe de, lê di heman demê de, di yek nimûne de, peymanek di navbera Hatti û Misrê de, li ser ka têkiliyên di navbera Hêzên Mezin de bi fermî çawa hatine destnîşankirin. Versiyonek misrî ya bi hieroglifik ji perestgeha li Karnak û ji Ramesseum - di rastiyê de wergera guhertina ku ji hêla Hîûtîyan ve hatî çêkirin - û hem jî guhertinek aqadî ya ji arşîvên Hattusa-ya ku bi tîpên bizmarî - belkî li ser guhertinek ku ji hêla Misriyan ve hatî formule kirin- hatine parastin (Edel 1908; Koch 29). Ji referansek di KBo de. 1.10+, nameya Hattusili III ya Hatti ji Kadaşman-Enlil II ê kassi û babili re, eşkere ye ku Hatti û kassi-Babîl jî di dema serweriya Hattusili III û Kadaşman-Turgu ku peymanek pejirandibûn dide diyarkirin.

Dîmenên jeopolîtîk bi wêrankirina Suppiluliuma I-ê, belkî di salên 1340 û 1330-an de, ya Împaratoriya Mîttaniyan, ya ku wê demê ji ber aloziya navxweyî tîk çûbû, bi awayekî dramatîk guherî. Ev rewş di cih de ji aliyê Asûryayê ve hat bikarhanîn, ku ne tenê serxwebûna xwe ji nû ve destnîşan kir, lê di nav desthilatdariya Aşşur-uballit de li dû dehsalên paşerojê, piraniya bermahiyên Mîttanniyê, ku Asûrî wekî Hanigalbat bi nav dikir û beşek bû desteser kir. Li gorî Liverani, Babîl hewl dida ku para xwe ya bermayîyan jî bi dest bixe, ji ber ku xuya dike ku hewl daye ku herêma Arraphe ji împaratoriya Mîttaniyan a hilweşiyayî bistîne.

Li vir di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê weke Jared L. Miller ji hin çavkaniyên wê bi gotina ku wê babil bixwezê para xwe ji bermahiyên bidest bixê' ku wê werênê ser ziman ev gotin wê tîgînek din wê bi tîgîna ramyari wê weke ku wê di serê mirov de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê de wê fêrsên weke babil wek bindest bê û wê dema ku wê mitannî di nava aloziyan de wê bibê wê demê wê asûr wê dema ku wê ji wê sûdbigirê wê ew jî wê bi wê re wê bixwezê ku ew ji aliyê xwe ve wê bidest xistinê bikê.

Di ramyari de wê hinek nezelali wê teqez wê hebin û wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê pêşî wê weke pêwîst bê ku mirov wê

hinekê di çerçoveya mijarê de wê li wê bihizirê. Heta wê demê wê, hebûna serwerîya kassi ku wê weke di çavkaniyan de wê, xwe bide diyarkirin wê piştî wê di rengekê de wê weke ku wê hin bi hin wê weke ku wê bi carekê wê weke êdî wê ji wê newê bahskirin. Di wê temenê de wê çawa wê rewşa wê bibê û an wê ew rewşa wê çawa wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin û yan jî ku ew hatibê ji holê rakirin wê çawa wê bibê ew wê di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê nediyar wê bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di rewşa mitanni de wê dema ku wê bahsa aloziya nava wê bê kirin û ji wê sûdgiirtina asûr wê were kirin wê dema ku em li demên piştre bi serwerîya asûr dinerin wê karibê hinekê wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê hinek rewşên weke maqul ku wê ji mirov re wê werin wê xwe bide diyarkirin. Ji aliyekê din ve jî wê di rengekê de wê, piştî kêmbûna bandûra mitanni wê ji aliyekê hittit ve ku ew wê weke di wê demê de wê weke çendî wê ji aliyê din ve wê weke xwe li herêmê weke serwer bikê wê bide diyarkirin jî wê, piştî serwerîya asûr ew jî wê di rengekê de wê piştî wê rastî hêrîşên asûr wê were. Ev wê diyar bê.

Wê dema ku em van rewşan bi wê rengê şîrove dikin wê demê tiştek wê karibê wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê weke ku wê, li başûrê mesopotamya weke babilê bê û an deverên din û hwd bê wê weke ku wê di hin rewşna de wê pêşî ew desthilatiya kassi a li babilê û an ya babilê wê pêşî wê weke ku wê dawî li wê were. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di derbarê pevçûnên bo wê ên li herêmê de wê bibin wê zêde agahi wê nebin. Tenê hinek vegotinên weke bi mitikî ên weke piştre wê li hemberê asûr wê di destana kawa a nava kurdan de bê û an berê wê di rengê weke wê de wê bi rewşa keyên medî ku wê li hemberê wan wê dijberîyek tund wê bidina diyarkirin wê weke hinek fêrsên ku wê bi aqılmeşendinekê wê bi wan wê karibê ji wan bigihijê têginekê wê weke ku wê bi wê re wê weke dawî li wê hatibê hanin.

Li vir nişeyek bi çavkani ku me hinekê li jor wê hanibû ser ziman em dikarin wê dûbare li vir wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Wê têgînekê wê jiv ê nûqtayê de wê bi berfirehî wê weke ku wê bide me. Di wê temenê de wê di rewşa ramiyarî û destgûharînen wê yên demê de wê weke ku wê çawa wê bibê wê karibê wê hinek rewşên di asta bilind de wê weke ku wê di derbarê wan de wê têgînekê wê di serê mirov de wê bide çêkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa mitanniyan wê piştî wê

demê ku ew dikeve nava aloziyan de wê di rengekê de wê weke ku wê, di rengekê de wê, weke ku wê were dîtin wê pozisyona hêzên din de jî wê weke ku wê gûharin wê bibê.

Di dema seferên Suppiluliuma I de, keyê Asûryayê, Aššur-uballit I, dilxwaz bû ku bihêle statûya xwe ya zêdekirî were zanîn û bi eşkereyî li prestîja ku ketina nava Hêzên Mezin wê bi xwe re bîne geriya, wekî ku nameyên wî ji firewn re, belkî Akhenaton, nîşan didin (EA 15). Aššur-uballit di nameya wî ya yekem de, ji ber ku ew formûla destpêkî ya standard a tîpên din ên Amarnayê tune ye, bi eşkereyî dinivîse: "Ez qasidê xwe ji we re dişînim ku we ziyaret bike û serdana welatê we bike. Heta nuha, pêşiyên min nenivîsandine; îro ez ji we re dinivîsim" (EA 15: 7-191; 2). Bersiva firewn, her çend neyê parastin jî, divê bi gelemperî were pejirandin, her çend ne zêde bi coş be jî, û nameya keyê Asûrî ya mayîn, ku termînolojiya Hêzên Mezin a kevneşopî bi kar tîne, di nav de "birayê min", hestên wî yên tevlihev li hember reaksiyona bîaqil a firewn (EA 319, 319: [min]ss[ku] te, ez pir kêfxweş bûm. Bi rastî qasidên te wê li cem min wek mal û milk bijîn. De diyariyên ku ji bo Firewn hatine amadekirin hatine rêz kirin. Ma diyariyek wusa (ankû ya ku te ji min re şandiye) ya keyê Mezin e? Zêr li welatê we (wek hevpar) wekî ax e, (û) mirov bi tenê wê berhev dike. Çima hûn hewqasî jê dinerin? ... Gava ku Aššur-nâdin-aḥḥê, kalikê min, ji Misrê re nivîsî, 5 20 telant zêr jê re hatin şandin. Gava ku keyê Hanîgalbatê li Egîsê ji bavê te re nivîsî, 20 telant zêr jê re şand. [Niha] ez [wekhev]ê keyê Xanî[galba]t im, lê te ji min re [...] zêr şand, û ew têra heqê qasidên min nake di rêwîtiya (Misrê) û vegeêrê de. Reaksiyona Babîliyan a li hember destpêkirina têkiliyên Asûr bi Misrê re û razîbûna Firewn aciz bû. Burna-Burias II bi rûkenî li Akhenaton hilat: "Niha, ne ez bûm ku Asûrî, bindestên xwe, ji te re şandim. Çima ew bi serê xwe hatine welatê te? Heke tu ji min hez dikî, divê ew ticarî nekin. Dest vala wan dûr bixin!" (YE 9: 31-35). Her çend çavkanî kêmbin û bi piranî ne ji Babîlê bi xwe ne jî, diyar e ku Babîlon ne bê eleqedar û ne jî bê eleqedar bû bi qedera Mîtannî. Weke ku di peymana Hît-Teššub de ku wek peymana Šattiwaza ji bo radestkirina Suppiluliuma I (Beckman 1996, 45) hatîye binavkirin, keyê Mittanniyan vedibêje ku yekî Aki-Teššub, ku wekî din nenas e, ji serweriya stemkar û bêkêmasî ya keyeniyên Šabitan reviyaye. Šattiwaza, kurê Tušratta, di nav de bû û li Babîlê geriyabû. Lê belê, keyê Babîlê, 200 erebe û hemû tiştên din ên ku Aki-Teššub bi xwe re hanîbûn, hilda û ew daxist pozisyona ereba di nav artêşa xwe de. Li gorî Šattiwaza, vî keyê Babîlî yê bînav, ku

piranîya pîlanên kronolojîk wê wekî Kadaşman-Enlil I an belkî Burna-Burias II bibînin, tewra xwest ku wî û Aki-Teššub bikuje, û Šattiwaza neçar kir ku bireve Hatti, ku li wir ew di bin lingê xwe de bû (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. Babylonia Under the Kassites, july 2011, P 96).

Li ser ku Hûrî û çawa hatine başûrê rojhilatê Anatoliya û rojavayê kurdistanê gelek nêrîn hatine kirin. Yek ji van dîtinan ew e ku Hûrî ji Kafkasyayê hatine Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê, ya din jî ji bakurê rojavayê Îranê û an rojhilatê kurdistanê hatina. Berevajî van dîtinan, lêkolînên arkeolojîk ên dawî nîşan didin ku Hûrî ji serdema neolîtîkê vir ve li Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê dijîn. Dibê ku ew bi herêmên kassitan re têkili hebê û ew ji wan xwediyê hatinekê bin. Lê li deverên weke bakûrê mesopotamya ên weke li wê keyeniya hana û an kur dijîn û gelek deverên wê weke civakên sûbarê wê ji berê ve wê li wê bijin. Xwediyê gelek xosletên neolitikî ên ji çanda tel-xalafê jî na, ku ew li heman herêmê wê berê wê pêşkeve.

Ji vê serdemê re ku serdemên neolîtîk û kalkolîtîk digire nav xwe, jê re digotin "Çanda Hûrî ya Destpêkê" (Kuhrt, 1995: 283–288). Di dawiya Serdema sifirê (bronzê) a Destpêkê de, hin komên Hûrî koçî Bakurê Sûriyê (an rojavayê kurdistanê) kirin û bi avakirina gundên xwe yên çandiniyê bi lez nifûsa xwe zêde kirin (Wilhelm, 1989: 24–36; Bryce, 1999: 19). Hûrî, ne wek zimanên din ên herêmê, xwedî zimanê xwe bûn. Ev avahiya zimanî ku taybetmendiyên hind-ewropî û semîtîkî nîşan nade, ji hattî ya ku ji pêşgiran pêk tê jî cuda ye. Digel ku taybetmendiya sereke ya Hûriyan ew e ku bi lêkirina paşgiran li piştta peyvvan pêk tê, ew naşiba ti zimanekî din yê naskirî. Belgeya herî kevin a ku di zimanê Hûriyan de hatiye dîtin, tableteke keyê Urkî Tis-ata ye. Di nivîsar û belgeyên Şar Tamharî yên serdema Koloniyên Bazirganî yên Asûriyan de (1775 – 1723 b.z) de cih û navên kesane yên Hûrî jî têne dîtin (Kuhrt, 1995: 520:284). Vedîtina Hurriyi bi vedîtina arşîva Amarna ya li Geliyê Nîlê di sala 1887 de dest pê kir. Li vir keyê Mîtanbî Tuşratta III ye.

Dirêjtirîn nivîsara Hûrî ku heta niha hatiye dîtin 494 rêz e, ku ji Amonophis re hatiye nivîsandin. Vê nivîsê di deşîfrekirina zimanê Hûrî de roleke sereke lîstîye. Hebûna peyvên Hûrî di belgeyên bizmari ên li Kanîşê de, ku jiyana çandî û bazirganî ya herî pêşketî li Anatolyayê di destpêka hezarsala beriya zayînê de hebû, nîşan dide ku Hûrî xwedî çandê pêşketî ne û ev çand heta Anatoliya Navîn dirêj bûye. Hûriyên ku xwediyê avahiyeke wisa bilind a çandî bûn, ji serdema xwe ya destpêkê ve li bajarên serbixwe dijiyan û nekarîn bibin yek û dewleteke

xurt ava bikin. Di sedsala 17an de keyenîiya Hîfûtan li Anatoliya Navîn bû xwedî hêzeke ramyarî û dest bi berfirehkirina sînoren xwe kir. Piştî ku keyenîiya Hîfûtan yekîtiya xwe pêk hanî, ramyariya wê ya derve giranî da başûrê rojhilatê Anatolyayê û rojavayê kurdistanê iroyin ku weke bakûrê sûrî dihê bi navkirin (Bryce, 1999: 104–112; Diakonoff, 1991: 231 – 236). Di dema ku têkoşîna Hîfût-Hûrî berdewam bû, Mîtanniyên bi eslê xwe Hindo-Arî di ser bakur-rojavayê Îranê û an rojhilatê kurdistanê re derbasî Anatolyayê bûn û heta rojavayê kurdistanê iroyin pêşve çûn, bi zanîn û ezmûna xwe ya di şer de, hilberîna erebeyan û xwedîkirina hespan, bi lez û bez serweriya xwe di dewama pêşketina hûrîyan de bûn xwedî pêşketinekê li herêmê.

Di wê warê de wê mijare têkiliya hûrî û mitannî li ser wê temenê wê hê jî gelek dîrokzan wê lêbipirsin. Di wê temenê de wê, ber ku wê zêde dokuman di derbarê wê berdewamiya wan de wê kêmbûn. Vê civatê ji xwe re digotin "Maiteni", lê di belgeyên asuriyan de ji wan re "Hanigalbat" dihat gotin; Di belgeyên Hîfûtiyan de weke "Mîtannî" dihat binavkirin. Mîtannî zû bi zû bû civakek bi hêz bi veguheztina hêmanên ji çanda Hûrî li avahiya xwe (Diakonoff, 1991: 240–242; Hamblin, 2006: 290: 290: 307; 2901: 144). Dihê zanîn ku keyê pêşî ê Mîtanniyên wek Kirta bû û piştî wî kurê wî Suttarna derketiye ser text (Kuhrt, 1995: 289).

Li vir gotinekê pêwîst bê ku mirov li ser rewşa kirta bibêjê û piştê derbas bibê. Ew jî wê di wê temenê de wê çendî ku wê dîroka kirta wê ne diyar jî bê û wê weke destpêkekê wê were bi navkirin jî lê wê di rengekê de ku ew weke destpêkekê mirov dibê wê bi hinek pêşketinîna ramyarî herê jî bikê lê wê, weke destpêkekê di wê warê de bi mitanniyên re werênê ser ziman ku wê bi wî re wê destpêbikê, dibê ku ew şaş bê. Kirta di nava vegotinên çîrokî ên kurdan û bi teybetî ên li dora cizirabota wê pirr zêde wê weke pêjnekê wê hebê û wê di hinek ji wan de wê weke lehengekê, di hinekan de wê weke kesekê zêde bi aqil, di hinekan de wê weke kesekê pêşdîtî, di hinekan de wê weke kesekê ji herkesekê dibê alîkar, di hinekan de wê weke keyekê û di hinekan de jî wê weke mirovek ji rêzê ku ew jiyane xwe dide domandin û dijî wê bibê. Lê ji wan vegotinan jî çendî ku wê bi deerfet bê ku mirov wê karibê bigihijê gelek şîroveyan jî lê wê ji hinek alîyan ve wê zor bê ku wê di temenekê de wê bi diyarkirinekê diyar werênê ser ziman. Dibê ku ew zanin jî di demên pêş de hinek kifşkirinên di derbarê kirta de ku ew bibin wî, zêdetirî di wê temenê de bidina diyarkirin.

Baratarna, ku li şûna Suttarna bû key, sernavê keyê Hûriyan hilgirt. Ev nîşan dide ku Mîtannî navê ramyarî yê welat û Hûrî jî navê erdnîgarî ye. Lê ev tîgîn wê, mijare nîqaşê bê. Pêwîstiya wê bi hinek çavkaniya heya. Serdemên Šauššattar û Parsatatar, ku piştî Baratarna hatin ser text, demên herî geş ên keyeniyê bûn. Di vê serdemê de, bi seferên li dijî Asûriyayê re sînor hatin berfirehkirin û paytext Waşukanni bi lez û bez dewlemend bû (Gabriel, 2002: 86). Keyê Mîtannî Artatama ku di navbera salên 1410-1400î de hukumdarî kiriye, wî keça xwe wek jin da Thutmose IV (1426–1413 BZ) û bi rêya xizmtiyê hevalbendiyek ramyarî çêkir. Kurê Artatama Šuttarna II, jî keça xwe ya bi navê Kelu-Hepa bi fîrewnê Misrê Amenophis III (1413–1377 b.z.) re zewicand. Bi wê yekê dihê gotin ku wî li dijî cîranên xwe yên bakur, Hîtîtiyan, ji Misrê piştgirî stend. Ev tifaqa ku li dijî planên Hîtûtan ên ji bo girtina rojavayê kurdistanê hate çêkirin, wê di demên piştî de jî dewam bike (Bryce, 1999: 157).

Di pêkhatina tifaqa Misir û Mîtannî de. Tuthalya II û Arnuwanda I. bandûrek mezin li ser yekitiya welatê Hîtûtan û eleqeya wan a li ser rojavayê kurdistanê ê roja me da kirin. Arnuwanda I û di dema keyeniya hevpar a Tuthalya II. de, Welatê Kizzuwatna bi axa Hîtûtan ve hate girêdan. (Klengel, 1992: 130) Artatama I, keyê Mîtannî di serdema Arnuwanda I de, bi rêya zewacê bi Misrê re hevalbendî ava kir û li rêyên rawestandina hêrişên Hîtûtan ên pêşerojê geriya. Di vê navberê de, welat ji ber hêrişên keyeniya Arzawa, cîranê rojava yê Hîtûtan û ku weke keyeniyek mitanni ya, li ser Anatoliya Navîn ku bandûra wê qels bû. Lê keyên Hûrî-Mîtannî ji vê yekê sûd wergirtin bi awayekê ku ew weke keyeniyek tampon ku ew bi wê pêşîya hittit digirtin lê dinerin. Ber vê yekê wê di wê demê de wê dîsa wê, di nava hewldana wê xortkirina wê kevin. Û welatê Îsuwa dîsa bo ku ew xort bibê li ser wê sekin in. Ew wê dîsa wê bandûra wan mazin bikira. Heta ku wê, keyên mitanni li wê dinerin ku wê bi wê bandûra ramyari a li ser rojavayê kurdistanê wê kêmkirana li wê dinerin. (Wilhelm, 1989: 30).

Digel ku mirov dikare were texmîn kirin ku guhertina bûyeran a Šattiwaza heta radeyekê meyl darbû, bê guman ew ê destnîşan bike ku Babîlon xwestiye ku xwe bikeve nav peywira textê li Mîtanniyê, bi eşkereyî red dike ku piştgirî bide dijberên Šuttarna III, ankû mîtannîyan, ku ji hêla keyê paşe yê Assûr ve hatibû desteser kirin Aššur-uballiṭ ew di vê demê de. Heger ev yek di derbarê tîkiliyên Babîl û Ašûriyê de tiştek nîşan bide, dibe ku ew destnîşan bike ku ew di şertên dostane de bûn, ku Babîlon nexwest ku bixe xetereyê, an jî ku Babîlon serî li ber zexta

Asûriyek pir xeternak ku ew pê dihesiya ku hewce dike ku bihêle, tewand. Dibe ku ev gumana paşîn ji hêla vê rastiyê ve were piştgirî kirin ku di demekê de piştî mirina Burna-Burias II, belkî dema ku Asûr hêrîşî Babîlê kir da ku destwerdanê li pey textê Babîlonî bike, keyê Asûrî Aşşur-uballit sernavê şar kişatî girtibû. Ji dema Şamsî-Adad I (Giorgieri 2006, 303).

Lê di wê temenê de wê piştî mirina Burna-Burias II ku mirov wê li mijarê û rewşa remyarî binerê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê li herêmê wê desthilatîyên kassiyên wê weke ku wê ji holê wê bên rakirin û navend weke babil wê piştî wê êdî wê, weke di dîmenekê bindest de wê êdî wê bikeve bin serwerî û destê asûr de. Ev wê piştî wê êdî wê, bi xwe re wê, rewşên herêmê wê piştî wê bigûharênê. Lê di wê nûqteyê de wê, başûrê mesopotamya wê dema ku wê bibê wê, hingê keyê mitanni wê ji hittitan wê li ser temenê levkirina wan ya bi sedsalan ku ew di nava wan de bi aştî bûya û hatiya peymankirin wê bixwezê ku ew alikariyê bidinê. Di wê demê de wê hittit jî wê weke ku wê were dîtin wê di rewşa hatina ser taxt a keyê mitanni û an rewşa dest gûharandinê a keyeniyê de wê li rex mitanni wê di dîmenekê de wê bişekinê. Em wê ji kû wê fahmdikin? Ji rewş û bûyarên piştre ku wê çawa ku wê piştî wê, li ser wê temenê bi rengê muameleya li keyeniyên mitanni dikê wê bi heman rengê nêzîkatîya li hittitê ku wê bikê wê ji wê were fahmkirin.

Li vir wê gûharinên piştre ên ku wê bi xwe re wê bi rewşa mitanni re wê bibê wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê. Berê wê di rengekê de wê weku wê bahsa wê were kirin wê di 'şerê nehriyê' ê di nava asûr û keyeniyên nairi de wê were bahsa wê were kirin wê çawa wê gûharinek wê were kirin wê, ev gûharin wê di rengekê de wê, di wê dewama wê de wê weke rewşek ku wê li başûrê mesopotamya û babilê jî wê weke rewşên ku wê yekser wê bi ramyarî û serwerîya wê destgûharandinê wê bi xwe re wê werênê wê weke rewşa wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyên wê yên din jî wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê tengezerî û aloziya ku wê mitanni wê piştî wê bikeviyê de wê ji wê dernekeve. Ev wê piştî wê êdî wê weke destpêka dawîya wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê.

Çanda demê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê wê di dewama wê de wê baş bê. Di rengekê de wê di aslê xwe de wê dikarê wê di şewayekê de wê bibêjê wê bi tîgîna çandê-kultê re wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov hinekê şuntir ve herê. Minaq wê, di demên kassiyên de wê çawa

wê hebê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werenê ser ziman.

Di çavkaniyên ku ew dihên diyarkirin wê weke ku wê were dîtin wê li gelek deverên weke Isinê û hwd wê kifşkirina parastgeha gulla li isinê wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li minaq wê li wê herêmê wê werina kirin wê di demên li dora hezarsalên sêyemin de wê derfetê bide mirov ku wê karibê bi wan bigihijê bigihê hinek çavkaniyan. Di wê temenê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda gûlla wê weke ku wê were kifşkirin û weke ku me di destpêka lêkolînên xwe yên li ser dîroka herêmê de kir de ku me gelek caran bal kişand lli ser wê, weke aliyekê wê giring wê çawa wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin. Çavkaniyên ku wê werina dîyarkirin wê bidina diyarkirin ku wê ne tenê li isinê lê wê li siparê û hwd jî wê deverên ku wê çanda gûlla wê li wan wê were bûhûrandin.

Teybetmendiya parastgeha isinê wê ji wê aliyê ve wê giring bê ku wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di wê demê de wê bibê û wê weke navendek li pêşketina herêma isinê re wê weke xwe bide diyarkirin.

Hinek çavkani wê piştî wê di dewama çand-kulta gulla de wê weke ku wê were bahsa têtîna kulta isinina ku wê weke yazdana avakar a isinê jî wê di renekê de wê bahsa wê bikin wê ji wê bahs bikin. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê, ev çand wê, di renga de wê, di fêrbûna wan de wê ji du aliyên ve wê karibê wê werênê ser ziman. Yek wê di renekê de wê ji hêla têtîna kultê a demî ve bê ku wê dîmenekê bi serwerîya wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Ji aliyê din ve jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê wê çanda bijijkitiyê (aso) ku wê di renekê de wê di wê temenê de wê bi têtî û pêşketina gulla re wê di renekê de wê xwe bide diyarkirin. Li gorî çavkaniyên hemdem ku wê li ser wê werina kiririn de wê direnekê de wê, weke perwerdeya li ser têtîna bijijkitiyê a di demên sumeran de wê weke ku wê di parastgehên wê de wê li ser temenê parastinê û belavkirina şifayê û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê ku wê di renekê de wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de ku mirov wê balê bikişênê li ser wê, Jared L. Miller, wê, di beşa xabate xwe ya bi navê «Karduniaş. Babylonia Under the Kassites» a duyemin de wê ji wê aliyê ve wê kifşkirinên li isinê wê di

pêşgotina wê xabate xwe ya duyemin de wê di rengekê de wê balê bikişênê li ser wê. Ew wê, kifşkirinên wê demê wê bi navê gulla wê ji isinê û parastgeha wê ya wê demê wê kifşbikê û wê di dewama çanda bi lêkolina li ser çanda kassit û di dewama wê de wê ya babilê û hwd re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ew wê di rengekê de wê di çerçoveya lêkolînê ku wê, ji hêla Enstîtuya Munîhê ya ji bo Arkeolojiya Rojhilata Nêzîk ve di bin rêberiya Barthel Hrouda de hatin kirin re wê di rengekê de wê mijarê wê bi çerçoveya lêkolina wê re wê hilde li dest wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ji wê aliyê ve wê direngê de wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê li herêmê pêşketina tîgînê çandî û kultî wê piştî wê xwe didewama wê de wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, li gorî ku wê were kifşkirin wê gulla wê bi çavkaniyên wê re wê were dîyarkirin ku wê piştî wê li herêmê wê li dora serdema ku wê kassit wê derkeve li pêş û bilindbîbê û an di dema wê ya bilindbûnê de wê bi parastgehên wê de wê gulla weke yazdanak zêde populer û bi navûdeng wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, gelek çavkaniyên herêmê ên bi navê ku wê heta roja me wê li ser gulla wê werina ser ziman wê hê jî wê weke bi tîgîna dermankirin û belavkirina tîgîhên weke bi şifayê wê hê jî wê li kurdîstana roja me wê di rengekê de wê weke kirpendinên bi navê wê werina kirin. Wê di çerçoveyek berfireh de wê gelek kiryar û kirinên ku ew wê di wê temenê de wê bikin û wê baxşî navê wê bikin wê bibin. Lê ew wê bi navê wê bibin û an bi demê re wê ew wê pêşbixin û wê bi navê wê werênina ser ziman wê di wê warê de wê hinekê ne zelalî wê hebê. Lê ji ya ku em dizanin wê pirr zêde wê zêdetirî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de ewê were dîtin ku ew wi di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê were hanin li ser ziman.

Di wê warê de wê tîgînê bî şifakirinê û an dermankirinê wê di bin navê gulla de ku wê heta roja me wê werina kirin wê di rengekê de wê karibê di bin du alîyan de wê di rengekê de wê di temenê tîgîna bijîjkîtiya bi navê wê re ku wê were ser ziman wê, di bin wê navê wê de wê werênê ser ziman. Yek wê weke ji aliyê weke yê giyanî û an dîrkirina giyanên nebaş û hwd wê weke ji mirov ji demên destpêka bûyina jidayikê û heta demên piştî ku wê cûr bê cûr bi awayên ritualên cihê wê di rengekê de wê were diyarkirin wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê were kirin. Ev alî wê di wê temenê de wê di nava kurdan de wê tîgîna «nivistê» ku wê karibê wê bahsa wê

bikê û wê hê wê weke girêdankên ku wê di wan de wê gotinên bi bandûr û an bi afsûn û an weke ku wê di roja me de wê were gotin wê «têgînên pîroz» wê di wê de wê werina nivisandin û wê bi xwe ve wê giirêbidin û an barbikin. Ew wê weke aliyekê parastinê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê gelek şewayên ritualî ku wê cur be cûr wê werina kirin wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werina kirin wê biibn û ew wê di rengekê de wê bi teybetî ji hêla jin û an dayikên pîr ve wê di rengekê de wê hertimî wê werê pêkhatin. Jinek pîr ku ew wê dihê wê weke «bûyi guleyek» wê di rengekê de wê ji wê were bahskirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temen de wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ji destê wan wê weke ku ew şifayê belav dikin wê bê diyarkirin. «Jinên gula» jî wê di rengekê de wê di wê temenê de wê ji wan jinan wê were bahskirin û ev wê herkesek wê nexwediyê wan fêrsên bi wan bê. Ew bi wê bawer dikin ku ew wê weke xosletna ku wê bi demê re wê weke di têgînek sermirovî û an serxwezayî de ku wê bi mirov re wê xwe bidina diyarkirin û wê rû bidin û wê bi wan re wê bibin. Ew wê weke «baxşkirinekê» wê di rengekê de wê di wê temenê de wê şîrove dikin û wê di wê temenê de wê werênina ser ziman.

Di demên kevnera de wê li mesopotamya wê di nava çand-kulta gulla de wê weke ku wê were dîyarkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê were ser ziman ku wê kesên ku ew di parastgeha gulla de wê bibin wê weke kesna bijarti û di wê warê de xwe pêşxistî û an perwerde hildayi bin. Di wê temenê de wê bi têgîna «bijartinê» wê car bi car wê di demên piştî de jî wê were ser ziman û ev wê bi têgihên cihê ên cûr bê cûr wê weke ku wê were dîtin ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîyarkirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman.

Ev wê li gorî çavkaniyên demê wê ku wê werina kifşkirin ku wê çanda gulla wê bi kulta wê ya şifadayinê û hwd re ku wê pêşkeve wê weke çerçoveyek teybet a ku wê netenê wê bi keseyetiyekê wê were ser ziman wê weke di temenê sazûmanekê de wê di rengekê de wê di şewayekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi gelek xosletên ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser

ziman wê bibê bin. Me li jor bahsa du aliyên ku wê li ser wan re wê pêşkeve û aliyê pêşî weke bi têngîna giyanê û hwd re ku wê çawa wê ji demên bûyinê û heta mazinbûnê wê dem bi demên jiyanê mirov bi ritualên cihê ku wê were kirin wê di wê temenê de wê bibê me bahsa wê kir. Aliyê din ê duyem jî wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê karibê wê weke aliyê wê yê giring wê di dewama wê de ku wê ji wê were bahskirin wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ew wê li ser temenekê 'fizikî' ku wê çawa wê di rengekê de wê weke ku wê bibê wê karibê wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê hinek rewşên şenber ku wê karibê wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê wê di wê temenê bibê. Di wê çerçoveyê de wê parastvanên çanda gulla wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn wê di rengekê de wê xwediyê çandaka ku wê, dema ku wê bi fizikî wê bikin wê di wê temenê de wê ji nava xwezayê û şînayiyên wê û hwd ku wê çawa wê têngîna weke ya pêşxistina dermanan wê bikin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wan re wê were dîtîn. Ew wê, dermanên ku ew bi fizikî çêdikin wê ji du aliyên ve wê bikarbênin. Aliyê pêşî wê weke ku wê were diyarkirin wê bo baştirina rewşên weke derûnî û an bi giyanî û hwd bê ku wê bahsa wê were kirin wê baştirkirinê wê bide çêkirin wê bi wê ve girêdayî wê di rengekê de wê tenê wê weke ku me li jor wê hani ser ziman wê bi gotinên baştirinê wê werina kirin. Wê di wê temenê de wê li rex wê hinek dermanên ku wê weke di wê temenê de ew dihên çêkirin ji nava xwezayê û hwd ku wê bidina mirov wê bi wê re wê bibê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê minaq wê di rengekê de wê di nava çanda gulla de wê weke li rex parastgehên wê cihna wê weke cihê kuçik û an sa ku ew di wê de dijin wê bibin û wê di rengekê de wê weke kuçik wê weke heywanna ku wê di rengekê de wê di nava çanda wê de wê wekke bi nîrx û an pîroz jî wê werina dîtîn bin. Ew wê weke heywanna liminal ku wê di rengekê de wê weke bi kêşê mirî ku wê bi giyane wan re û an bi «aliyê din ê jiyanê» û hwd re wê weke têkiliyê wê dênin re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê werina dîtîn û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ji wan wê weke ku wê çawa wê sêdbigirin wê di rengekê de wê werina diyarkirin.

Di wê temenê de wê mijare têngîna bi kuçikan ku wê çendê wê piştî islam hat û pê de wê kuçik wê weke «haram» wê bi wê were dîtîn jî lê wê di demên piştre jî wê bi awayekê dîzi wê di nava kurdan de wê bi awayekê wê weke ew çanda wê di şêwayekê de wê xwe di rengekê de wê bide domandin. Ev wê weke aliyekê ku wê piştre wê hin bi hin wê weke

çandaka ku wê were ji bîrkirin û fêrsên bi fahmkirinê ên di temenê wê de ku wê di mejîyan de wê hebin wê hin bi hin wê xwe li jibîrkirinê wê bidina berdan. Ev wê di wê temenê de wê êdî wê piştî wê hin bi hin wê weke ku wê bibê.

Lê di dewama wê de wê were dîtîn ku wê di çavkaniyên erkolojîkî ên li ser gulla û çanda wê ya li parastgehê de wê ev wê weke aliyna ku wê ji hin aliyna ve wê werina kifşkiriin ji bin.

Di derbarê wan rewşên weke yên kuçikê ku wê bijî wê çendî ku wê hê hinek têgih wê werina jiyankirin wê di wê temenê de wê piştî wê bi xirabî wê di rengê de wê were dîtîn ku wê nêzîkbûn wê were diyarkirin. Ew wê dema ku wê li dora jinek kurd ku wê hinek daq li piştî destê wê hebin û an li binê zenîya wê û anîya wê xwe bidina diyarkirin û wê bi cilek weke ya xiftani wê li xwe bikê û wê di wê temenê de wê ew wê, bikê ku ew şifabîkê wê di wê temenê de wê kiryarên wê weke «afsûnê» wê werina diyarkirin û wê di wê temenê de wê di rengê de ew wê weke «dijê olê» û an bi gotina dijberiyê wê werina mahkumkirin. Di wê temenê de wê di bin navê gotina «afsûn di olê de qadaxa ya» wê di rengê de wê ew jî wê di rengê de wê di wê temenê de wê bi şewayên wan ên fizîkî ên dermankirinê re wê werina dayin ji bîrkirin.

Ev wê di hin rewşên teybet ku wê weke heya ti kesekê jî jê nebê ku wê tenê di nava jinên pir de ku wê weke bi dizîka ku ew wê zanîna wê ji hin aliyan ve wê li hev bidina bûhûrandîn ku wê bibê jî ew wê ne rewşek ku wê zêde were zanîn û diyarkirin bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbîkê û wê karibê wê werênê ser zîman bê.

Çanda gulla wê di wê temneê de wê ji aliyên baştirkirinên wê yên bi fizîkî re wê ji du aliyan ve wê di wê nûqteyê de wê karibê wê fahmbîkê. Yek wê bi rewşên weke birindarî û an rewşên weke birînî ên fizîkî bin û jî aliyê din ê duyem ve wê weke ji wan re dîtîna dermanê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê çî derman wê ji wê re wê baştir wê were û wê karibê wê başbîkê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengê de wê bahsa wê were kirin. Ji hêlekê ve ku wê heta roja me wê di nava kurdan de wê bahsa çanda gulla wê were kirin wê bi gotinên «ma tu çî dermanên wê dikarê çêbîkê» re wê, bi gotinekê wê bersiv wê were dayin û jî wê gotinê wê ew wê weke têgihêkê wê di serê mirov de wê çêbibê ku wê çawa wê

di rengekê de wê weke ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê bi dermanî û çêkeriya wê re wê di rengekê de wê ew wê were fahmkirin bê. Di wê nûqteyê de wê ji fêrsên bi fahmkirina gotinên bi wê rengê wê ew têgih û têgihîştin wê yekser wê di serê mirov de wê çêbibê ku wê çawa ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê çanda gûlla wê di rengekê de wê bi «derman çêkeriya wê» re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were fahmkirin. Ji wê têgînê wê mirov wê fahmdikê û bi rehetî têdigihijê ku wê çawa ku wê gelek formulên weke yên bi çêkirina dermanê û hwd re wê bi kult û çanda şifadayinê a gulla re wê weke ku wê hebin. Di wê rengê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên ku wê weke demên çanda gulla wê derkeve li pêş wê demek bi serweriya qassitan bê û wê di wê demê de wê di nava wan de wê li herêmê wê belav bibê. Di wê nûqteyê de wê li dora hezarsalên duyem de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê bahsa çanda gulla wê kirinên wê ku wê weke li isinê wê werê kirin wê di rengekê de wê bi pêvajoyên berdewamiya wê re wê were kirin. Minaq wê piştî gulla ku wê weke «di dewama wê de wê were isinina» wê bahsa wê were kirin weke yazdanekê. Di wê temenê de wê di rewşa çerçoveya mitolojiya gulla de jî wê di rengekê de wê bahsa li hemberê yazdana zarokxwar û an ku ew zaroyan ji pêşîra dayika wan dihilde û di ravênê û an dema ku ew ji dayikê bû ku ew bo kku ew di wê dema giring a bûyinê de ku ew zarok giyane wan ji aliyê wê ve ew newê ravandin û ew di dema bûyinê de mirî newina dûnyê wê ritualên gulla ên weke li hemberê «lamassû» wê di rengekê de wê bibin û wê di wê temenê de wê bahsa wan wê were kirin.

Di wê nûqteyê de wê mijare çanda gulla wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di temenê parastina sihata xwe ya giyanî û parastina wê, û pêşxistina parastina xwe ya fizikî û başkirina rewşên weke yên bi fizikî û dermankirinê û hwd wê weke aliyên ku wê aligirên gulla wê li ser wan wê di parastgehên xwe de wê weke ku wê perwerdeyê jî wê bibînin bin.

Li ser wê temenê û çerçoveyê wê weke ku wê were diyarkirin wê di wê rewşê de wê bi zane û weke kesna «pispor» wê di rengekê de wê bibin û wê karibê di rengekê de wê di wê temenê de wê bahsa wan bikê. Di wê çerçoveyê de wê gulla wê weke yazdana ku wê têkiliya wê bi giyanên ji bedenê derdikevin û ku ew hê neçûna cihanê binê wê di rengekê de wê bi awayekê liminal wê weke têkiliyê wê bi wan re wê dênê jî wê di rengekê de wê ji wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin.

Di wê temen de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê werênê ser ziman ku ev wê rewşa çanda gûlla wê weke çandek civakî ku wê di wê temenê de wê di warê baştirkirinê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê bibê. Di çavkaniyên li ser çanda gulla de wê bi erkolojikî wê hinek ji wan wê di wê temenê de wê werina dîtin wê bahsa pêşveçûnên bi wê re wê bikin.

Minaq avahiya herî berbiçav a bajarê kevnar, Perestgeha Gula, ku navê wê yê kevnar é-gal-maḥ bû, li cihê lêkolînên arkeolojîk bû û hema hema bi tevahî hate kolandin. Plana naskirî ya Hauptbauphase bi rastî avahiya keyê kassit Kurigalzu I, bi zêdekirinên piçûk ên ku ji Meli-Šipak û Adad-apla-iddina re têne veguheztin, dubare dike. Ji ber vê yekê ew perestgehê wekî ku di piraniya serdema Kassite de rawesta bû temsîl dike.

Di wê çerçoveyê de ku mirov wê, bi berdewamî bibêjê û bahsa wê bikê wê, minaq bajarê Isin cara yekem di sala 1924an de hat nasîn, dema ku Stephen Langdon (1924, 110-111) rojekê dengê Îshan Bahriyat da û kerpîçên Îsme-Dagān (1953-1935) û Enlil-bāni (1860-1837) vedîtin. Lêkolîna du rojan û birhanên din ên bi awayê kerpîçên din ên mohrkirî yên Bûr-Sîn (1895–1874) û yên Nebukadnezar II (604–562) hatin dîtin. Vekolînên birêkûpêk ên ji 1973-an heya 1989-an dom kirin, dûv re ji hêla Enstîtuya Munîhê ya ji bo Arkeolojiya Rojhilata Nêzîk ve di bin rêberiya Barthel Hrouda de hatin kirin, û daneyên ku di van yanzdeh berheviyên zeviyê de hatine berhev kirin, di binê gelek tiştên ku em di derheqê herêmê de heya îro dizanin, digire. Encamên sefera Munchenê di çar cildan de hatine ragihandin. Digel ku ev raporên pêşîn bi tevahî bi daneyên ku di wê demê de hatine berhev kirin re mijûl nabin, û projeyek ji nû ve lêkolînê niha li Enstîtuya Arkeolojiya Rojhilata Nêzîk a Munchenê tê meşandin, ku armanc ew e ku berhevokek tam a dîtinan, ji nû ve nirxandina birhanên stratîgrafîk, û hevsengkirina hemî rêzikên nivîsê yên heyî, ji bo pêşdebirina birhanek, dîroka wê ya heyî, biafirîne. Sînopsîsa ku di serdema Kassîtan de bi Isin re têkildar e dê bi kurtkirina agahdariya hatî weşandin dest pê bike berî ku daneyên nû yên berdest ên

ji lêkolînên çomleki, çavdêriyên stratîgrafîk û birhanên goran nîqaş bikin. Vana encamên pêşîn in ku ji databasa meya berbelavkirî ya ku dê di pêşerojê de bi nirxandinên berfirehtir werin şopandin. Îshan Bahriyat qadeke bi qasî 150 hektarî ye, ji deşta derdorê 10 m zêdetir bilind nabe (Hêl. 18.01). Kolanan cih li çar çargoşeyan dabeş kirin, ku qada Perestgeha Gulla nêzî navendê ye, û xendekên mayî jî li gorî pozîsyona xwe ya erdnîgarî li gorî vê "xala sifir" bi kurteyên şertên almanî ji bo rêwerzên kardînal hatine binavkirin. NA, her yek ji çar dengên ku li pey hev bi jimareyên Romayî hatine jimartin pêk tê. Dîroka niştecihbûna Îsînê vedigere hezarsala pêncemîn, wekî ku dîtînen rûvî yên qertelên Ubeydî nişan didin. Ji destpêka heta nivê hezarsala sêyemîn, em xwediyên çarçoveyên arkeolojîk ên ji Perestgeha Gula û devera S-yê ne, û bernamêyek avahîsaziya giran a di dema Xanedaniya Sêyemîn a Ur de ji hêla hejmareke mezin a kerpîçên Amar-Suena (2046-2038) ku li ser rûyê malperê hatine dîtî (Sommerfeld 4,501) dihê diyar kirin. Bermahiyên ku herî baş hatine parastin di çaryeka yekem a hezarsala duyemîn de ye, dema ku xanedaniyek herêmî beşên mezin ên Babîlê kontrol kir û herêm ji hêla aborî ve pêşkeftî bû (Charpin 2004; Van De Mieroop 1987). Di sedsala 18-an de, hevrikiya bi Larsa re, radestbûna desthilatdariya Babîlonî ya di bin Hammurabi (1792-1750) û serhildana başûrê Babîlê û tîkçûna wê ya dûv re li ser destê Samsu-iluna (1749-1712), hemî bi qelsbûnek mezin a ji hêla hawîrdorê ve li başûr û qelsbûnek mezin a Babylanî pêk hat. Ya civatê, ku bi terikandina asteke fireh a herêmê piştî salên paşîn ên Samsu-iluna (Charpin 1992) derketiye holê.³ Dibe ku kulta Gula di vê demê de ji bo Sipparê hatibe veguhestin (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, Volume 2, *archaeological Studies*).

Li herêma isînê wê di rengekê de wê kifşkirinên nîrxên gulla wê di rengekê de wê weke nişanaka dema karigelzu keyê kassi jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê demê de wê tîgîhên ku ew dihên kifşkirin wê di wê demê de wê ne tenê wê di derbarê kulta gulla de wê tîgînê wê weke ku wê bidina me. Di derbarê serwerîya ramiyê a demê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê tîgînekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare tēgîna gulla wê ji wê aliyê ve wê weke ku me berê di hin lêkolinên xwe de wê hani ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin.

Ji xwe wê dema ku wê li isinê wê bahsa yazdana wê isinina wê were kirin wê weke di dewama gulla de ku ew dihê û an weke yazdanek ku wê piştî wê li ser wê şopa wê were di renekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê di renekê de wê ew wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Isinina wê di renekê de wê di demên derketina wê de wê weke ninhursage û hwd wê di renekê de wê bahsa wê were kirin. Ninhursage jî wê di renekê de wê weke yazdanek ku wê di renekê de wê karibê wê di şewayekê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di renekê de wê di derbarê çavkaniyên li ser ninhusag û an isinina û hwd de wê weke piştî demên gulla wê di renekê de wê di renekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê hizirkirina gulla wê giring bê. Wê weke piştî wê, di dema kassîyan de wê hebûna gulla wê weke dîmenekê giring wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, li rex yazdanên cewî Shuqamuna û Shumaliya wê derkeve li pêş û wê dem bi dem wê gulla wê weke parastvane kassî jî wê di renekê de wê li isinê û siparê û hwd de wê di renekê de wê navê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê di karê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Belgekirina serdema Kassîtan bi giranî li ser tabletên heriyê yên belawela û perçebûyî yên ji bajarê kevnar Nippur, navendek olî ye ku bi hezaran tablet û perçeyên ax lê hatine derxistin. Di nav wan de metnên îdarî û qanûnî, name, nivîsên mohr, nivîsarên dengbêjî yên taybet, û tewra metnek edebî jî hene (pir caran wekî beşek ji destanek dîrokî tê binav kirin). Mixabin, lêkolînên li ser gelek ji van tabletên heriyê hê nehatine çapkirin, di nav de bi sedan li Muzexaneya Arkeolojîk a Stenbolê ya li Tirkiyê hatine girtin.

Nêzîkî 100 tabletên Kassite li Dur-Kurigalzu hatin dîtin. Çend malzemeyên avahîsaziyê yên bi nivîsandî yên serwerê 17emîn, Kurigalzu I, li bajarê Kîş û isinê hatin dîtin. Çend lewheyên tebletên ên ku ji serdestiya hukumdar Agum III ve girêdayî ne, li Dilmunê li Qal'at al-

Behrain hatin dîtin. Bi teveyî, nêzîkî 12,000 belgeyên ji serdema Kassite hatine bidestxistin, ku ji wan tenê 10% hatine weşandin. Li ser avahiyan jî gelek nivîsar hene, ji bilî yek ji wan hemû bi Sumerî hatine nivîsandin, berevajî Aqadî ku bi gelemperî ji aliyê Kassîtan ve tê bikarganîn. Hejmarek mohr jî hatin dîtin. Kudurru, stêlek kevîr an kevîrê sînor ku ji bo tomarkirina bexş û belgeyên têkildar tê bikar hanîn, çavkaniyek din ji bo dîroka Kassite peyda dike. Ev pratîka stelên niviskirî çend sedsalan piştî dawîya Împaratoriya Kassîtan berdewam kir. Pir caran li ser rûyê erdê, gelek zû hatin dîtin û ji bo muzexaneyên li çaraliyê cîhanê hatin veguheztin (çav: Lambert, W.G. (1981): «The Warwick Kudurru», Syria, 58(1/2), p. 173–185).

Navenda olî ya bajarê kevîr Nippur ji bo Kassite girîngiyek sereke bû. Nûvekirinên destpêkê li ser avahiyên cûrbecûr yên olî û îdarî hatin kirin, ku ya yekem dikare bi Kurigalzu I ve were tarîf kirin. Avakirinên mezin di bin hukumdarên Kadashman-Enlil, Kudur-Enlil, û Shagarakti-Shuriash û hwd ku wê weke demna xanadanî ên kassî ji bin de, bi karên tamîrkirinê yên piçûk di bin Adad-shuma-usur û Meli-Shipak de pêk hatin. Navendên din ên girîng ên dema Kassîtan Larsa, Sippar û Sûsa bûn. Li Urê jî Kassî gelek çalak bûn. Li cîhê Îsîn, ku piştî dema hukumdar Samsu-iluna hatibû terikandin, xebatên nûavakirinê yên mezin li qada olî, tevî Perestgeha Gula, pêk hat. Xebata li Îsînê ji aliyê Kurigalzu I ve hat destpêkirin û ji aliyê Kadashman-Enlil I, û piştî demekê ji aliyê Adad-şuma-usur û Meli-Shipak II ve dewam kir. Piştî ku di sala 1155 berî zayînê de xanedana desthilatdar a Kassîtan hate hilweşandin, pergala rêveberiya parêzgehê berdewam kir û welat di bin serweriya paşverû, Xanedaniya Duyemîn a Isîn de yekgirtî ma.

Perestgeh, li gorî raporên pêşîn, li dora du hewş, A û B (Isin II, 9–13)5 birêxistinkirî bû, ku agahdariya hindik a hêja li ser berê heye. Deriyê sereke yê avahiyê belkî li rojhilat di nav Odeya XXVIII de bû, û her du keleyên Gula (Odeya VII) û Ninurta (Odeya XIX) ji Dadgeha B dihatin gihîştin. Ne mimkûn e ku were gotin, ka Kurigalzu bi rastî hemî xebata avahiyê ya ku wî plan kiribû qedandiye an na: ji du platformên ku li her du aliyên dergehê hatine çêkirin, tenê ya bakur-rojavayî di kerpîçên pijayî yên ku ji hêla Kurigalzu ve hatî bikar hanîn hatî çêkirin. Digel ku em gumanên Hrouda yên di derbarê dîroka du platforman de parve nakin (Isin II, 13–14; Isin III, 10–11) û em tercîh dikin ku van herduyan jî wekî beşek ji projeya avahîsaziya Kurigalzu bibînin, avahiyek wekhev li aliyê başûr-rojhilatê dergehê, her çend ji hêla Kurigalzu ve hatî plansaz kirin jî

tenê hatibu birî. Kerpîç, belkî heta dawîya serweriya Meli-Şipak, dema ku du derenceyên piçûk hatin zêdekirin da ku bigihêjin van platforman. Ji ber vê yekê îhtîmal heye ku é-gal-maḥ hîna di dawîya serweriya Kurigalzu de di bin çêkirinê de be. Di derbarê dagirkirina muhtemel a Kassîtan de li dora Perestgeha Gula hema hema ti daneyên berdest tune (çav: Jared L. Miller, Karduniaš. *Babylonia Under the Kassites*, july 2011, Volume 2, archaeological Studies).

Li vir çavkaniyên ji isinê, kiş û nipurrê wê di rengekê de wê derkevin ku ew hê gelek ji wan hê ne hatina xwandin û weşandin jî wê bi nerinek weke di derbarê demê de wê weke çavkaniyên giring wê di rengekê de wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê di dema kurigalzu de wê were dîtin wê jinûve avakirin ku wê weke fêrsek weke ji dema wî were xwandin wê piştî demên aqadiyan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were ser ziman û wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê demên qassîtan wê di aslê xwe de wê, çendî ku wê ne diyari û bêlêkolinmayîna ji gelek aliyên ve wê di wê temenê de wê, weke aliyekê di tariyê de wê bimênê. Lê di derbarê dema qassîtan, demên berî wan ên gûtî û aqadiyan, piştî wan hûrî û heta mitannî jî wê di rengekê de wê biqasî ku mirov dikarê wê fahmbikê wê weke demek bingihîn wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Li herêma ku wê weke başûrê mesopotamya wê ew wê bibê de wê, têkiliya qassîtan wê bi manaea re wê were danin. Wê di rengekê de wê gelek çavkani wê di wê temenê de wê were diyarkirin ku wê manaeayî wê di dewama wan de wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê karibê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Wê demê wê di rengekê de wê ji aliyekê ve wê zelalkirina dema kassîyan wê dîroka herêmê wê ne tenê bi ya dema wê wê, heta ya demên manaea û med jî wê di gelek waran de wê bigihênê rohnîyê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema kassîtan wê weke demek navendî a bo piştî dema gûtî û aqad û berî ya dema hûrî û babil û hwd jî wê di rengekê de wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Li cîhek din li herêmê tenê bermahiyên veqetandî yên serdema Kassîtan hatin weşandin: Di N-II de, çalek hîlanînê ku di avahiyek Babîloniya Kevin de hat kolandin (kolana depokirina "Kassite" li Odeya 6, di

navbera 7,15 û 8,60 m de) hin çomlekên dawîya hezarsala duyemîn dihewand (Isin I, 21-lairratsum2). Nebûna keştiyên weha dibe ku fonksiyona jûreyê nîşan bide an jî, wekî ku Hrouda diyar kir, di serdema Isin II de demek hindik dereng. Dîroka wê ya di sedsalên 13-11-an de çi dibe bila bibe, ev avahî ji ber sedemên stratîgrafîk girîng e ku dê paşê were dîtîn (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, july 2011, Volume 2, archaeological Studies).

"Dengê kûr" di N-III, Dîwan 4 de berhevokek herî berbiçav a çomlekên serdema Kassite çêkir (Hêjî. 18.05) (herweha binêre Isin II, 52; pl. 18, 2), lê dîsa bê bermahiyên strukturel ên têkildar. Di W-III, Qada VI de, tijîkirina dora şûşa avjenî ya ku di nav xaniyên Babîloniya Kevin de hatî kolandin hema hema bi tevahî ji çomlekên Kassît pêk dihat (Isin IV, pl. 55, 20). Di hemû mînaqan de, astên pîşeyî yê hemdem ên serdemê dihatin hizîrîn ku ji holê rabûne (Isin IV, 44; pl. 30, 2). Li ser bermahiyên mirinê, tenê sê gor ji hêla kolpvanan ve di serdema Kassîtan de hatine destnîşankirin: S 41 (Isin I, 21) û S 53a (Isin II, 42, bi Gobleta Kassite IB 788c) di N-II de û S 114 di NO-I de (Isin III, 2919), isin III1, 2919. Di rastiyê de Babîloniya Kevin, ji me re tenê du gorên Kassît ên çapkirî mane. Yekane mohra Yekemîn Şêweya Kassîtê ya ji Isin (IB 961) di Perestgeha Gula de hate dîtîn, her wekî ku mohra nenaskirî (IB 997) bû, ku bi kêmanî ji çarçoveyek zelal a Kassite ya Dereng (Fig. 18.06b). Mohrkirina IB 401 (Isin I, 81; pl. 20; ji N-II) li ser bingeha sêgoşeyên xaçkirî yê li qiraxa morê û fişek ji romboîdên li jêr wekî Elamîta Navîn hate dabeş kirin. Ew ne dûrî mora IB 379 hat keşfkirin. Ji N-II jî mohra sêyemîn Kassite Style IB 717 e (Hêjî 18.06d) (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, july 2011, Volume 2, archaeological Studies).

Koşkek ji vedîtînen piçûk û firaxên kelûpelan me vedigerîne é-gal-maḥ. Parçe di demsala 6an de li Odeya XXIV, li binê dîwarên "Dema Kassite" hatin dîtîn (Isin II, 16-18). Dîroka herî balkêş lê di heman demê de ya herî diwar jî têrakotaya naskirî ya zilamekî çokan e (IB 1260). Ev beş ji hêla E. Braun-Holzinger (Isin II, 62-65) ve bi dirêjahî hate nîqaş kirin, ku bi piranî ji ber çarçoveyek û vedîtînen têkildar dîrokek Kassite hîlbijart, dema ku dîrokek hezarsala sêyemîn ji hêla Hrouda ve hate pejirandin (Isin II, 17). Ew bi çend terakotên din re (IB 1254–1256. 1258–1259), du tas (IB 1263 û IB 1253b) bi hev re hat dîtîn, ku yek ji wan çomlekek (IB 1253a) bi qûmê tijekirî, lewheyek terakota (IB 1261) û maskek frit (IB125) girtiye. Di heman demê de ji "Serdema Kassite" re jî tê

veqetandin, lê ji çarçoveyên gumanbar ên di hundurê perestgehê de, hejmarek dîtûnên piçûk ên din hene, wek tabela dîwarê ji gil a hundur (IB 1264; GT Odeya XXIX; Isin II, 82; pl. 28), vedîtinek bêhempa ya hezarsala duyemîn a Babîlê, a boyaxa terakotê ya ku li ser bingehên berawirdî yên Kaqarfê, li ser serdema terakota tê veqetandin. ji aliyê Agnes Spycket (IB 1859; Isin IV, 57; pls. 45 û 47), fîgurekî tûncê biçûk ji perestgehê (IB 1040; Isin II, 65; pls. 27 û 29), û "Xaça Kassite" (IB 1826, 41; 5in) tûnc in. Ji birhanên hatine weşandin, ji ber vê yekê dê rast xuya bibe ku mirov bibêje ku di serdema Kassîtan de Isîn ne bajarekî geş bû, lê dê çêtir were binavkirin wekî "cîhanek kevnar ku ji kevnêşopiyan wê yên olî re rêzdar e" (Brinkman 1976, 41, n. 45). Ev rewş matmayî ye, ji ber ku cîranê Nippur, tenê 16 mîl li bakur, ji bo mayînen niştecihbûna serdema Kassite ya berfireh birhanan peyda dike (Armstrong 1989; Zettler 1993). Di nivîsarên sedsala 14-an û 13-an de ku li Nippurê hatine dîtin, Isin wekî cîhek ji bo şandina xwarin û tiştên din (hin ji wan ji bo pêşkêşkirinê hatine armanc kirin) xuya dike. Karbîdestê herî bilind yê ku tê zanîn sernavê şangû - rêvebirê sereke yê perestgehê - digire û ti nîşanek tune ku bajar paytexta parêzgehê bû, ji ber ku paşê di bin xanedana Isin II de bû (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. Babylonia Under the Kassites, July 2011, Volume 2, archaeological Studies).

. Berevajî têgihiştina ku ji ber nebûna nîqaş û weşandina seramîkên di Isin I-IV de çêdibe, di dema kolandinê de qermîçî bi tu awayî nehat paşguhkirin. Ji bo demsalên 1973-1978 rismên çend formên teşhîsê hene, û ji bo ji nû ve destpêkirina kolandinê di sala 1983-an de tîpolojiya referansê ya ku ji 1400 û guhertinan pêk tê ji bo diyarkirina pêvajoya seramîkê hate çêkirin. Cureyên ji ber sedemên tenê pragmatîk hatine hilbijartin: Kulên Kassite, Kupên Pêdeng, çomlekên Biçûk, û çomlekên bi alîgirê Wavy-ê dikarin ji bo serdema navborî wekî teşhîs bêne hesibandin. Gava ku ji bo hin ji wan dibe ku rewşek were diyarkirin ku sînoren kronolojîk ên hilberîna wan ji 1150 b.z re dirêj bikin, ew xwediyê derfetê ne ku di tomarên me de ji hêla vebêja devkî ve zelal xuya dikin. Forma seramîk a Kassîte ya herî taybetmendî jê re Gobleta Kassite ye, keştiyek konî ya zirav bi milê xwe yê diyar û stûyê rast û bi rima hinekî hûrbûyî ye (li Fig. 18.05, 18.08, û 18.12). Dirêjahiya wan di navbera 25 û 30 cm de ye û qebareya wan ji 1,5 heta 2,0 lître ye. Peyva Kassite Goblet li dû weşanên Nippur (Armstrong 1993, niha bi tenê wekî Goblet tê binavkirin, li Armstrong binêre di vê hejmarê de), dema ku raporên Almanî wan wekî "hohe, schlanke Flaschen" (Eichmann 1987, Isin I. IV)

an jî "Kassitenflaschen" (Boehmer198D) bi nav dikin. Forma ji gopalên Babîloniya Kevin derketiye û dê xuya bike ku di dema Serdema Bronzê ya Dereng de bingehên kompakttir pêş dixê. Di îsînê de ji ber ku di tîpolojîya tomarkirina kelûpelan de cudahiya di navbera wan de çênebûye, dabeşkirina di navbera mînaqên berê û yê paşerojê de ne pêkan e. "The Footed Cups (berê di Nippur de wekî "Kapanên li ser Bişkok"" dihatin binav kirin - Armstrong 1993 - di Zubeidi û Warka de wekî "Langhalsflaschen" - Boehmer/Dämmer 1985; Eichmann 1987 - û di Yelkhi de wekî "Calici" - Forelloted û S20) Di Armstrong 1993-an de kûpên bişkojk-bingehîn jî bi heman rengî ji prototîpên kevntir têne wergirtin (Gasche et al. 1997, pls. 2 û 3). Di dawiyê de, tasên pêlavî (ji ber vê yekê li Nippur - Armstrong 1993) - li cihê din "Schalen mit Umbruch" (Boehmer/Dämmer 1985) didin diyarkirin (çav: Jared L. Miller, Karduniaş. *Babylonia Under the Kassites*, July 2011, Volume 2, *archaeological Studies*).

Di warê kifşkirinê ji dema kassitan ku wê Jared L. Miller wê werênê ser ziman me bi nişeyên ji jê girtinê re me dirêjgirtin. Ber ku wê di wê temenê de wê direngekê de wê di derbarê wê demê de wê çawa wê têtînekê wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser temenê ardê wê çawa wê weke ku wê xwediyê çerçoveyek pêşketî bê wê karibê dîmenekê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi xwe re wê di renekê de wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê çavkaniyên Jared L. Miller wê ne tenê wê di derbarê bawerî û rengê serwerîya wan a demê de wê tenê wê hinek têtînan bi şîroveyan wî re wê bide diyarkirin. Wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê weke ku mirov wê fahmdikê wê çawa wê di derbarê reng û rewşa jiyane wan a wê demê ku ew çawa dijin de jî wê weke ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê di renekê de wê bide me.

Dema kassit wê di wê temenê de wê hem çavkaniyên Jared L. Miller û hem jî gelek çavkaniyên ku ew wê weke li muzeya dîrokê a stembûlê wê werina girtin û ew hê ne hatina xwandin de wê, di derbarê wê de wê, bi wê yekê wê têtîhiştînekê wê bidina ku wê çawa wê demek ku wê di renekê de wê çavkaniyên wê yê ku ew hena wê, karibin ji wan kêma zêde ew dem di renekê de wê were fahmkirin wê bide diyarkirin. Lê di zane min de wê hinek xemên ramyarî û statûqûya vê serdemê ku wan di renekê de li ser temenê pênasekirin û an pênasenekirina statûyên civakî re nêz dibin wê di wê de wê diyarker bê ku ew bi rastin werina xwandin û an newina xwandin. Di wê temenê de wê, heta demên ku wê Jared L.

Miller wê bi wan çavkaniyên xwe wê lêkolinên xwe wê bikê wê di rengekê de wê mijare kurdan ku wê di roja me de wê weke şûnpêyên wan wê werina dîtî wê hebûna wan jî wê di rengekê de wê newê naskirin. Ev alî wê di rengekê de wê weke aliyên ku wê weke di rengekê de wê meylên lêkolin û rast diyarkirinê û an rast diyarnekirinê jî wê di hinek waran de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de lê gelek lêkolinvanên ku wê lêkolinên xwe wê bidin û wê di rengekê de wê di xabatên xwe de wê pirr cidibin wê karibin derkevina ser wê perwerdeya sernûxûmandinê û wê di rengekê de wê karibin têgihîştinekê bo fahmkirina demê wê di rengekê de wê werênina ser ziman.

Li der û dora Perestgeha Gula (herêmên GT û GN), hemî formên Kassite yên jorîn hene. Ji ber ku bermahiyên girîng ên serdema Kassite li jor hatine behs kirin, ev ne rasthatinek e. Rêjeyek berbiçav a amurên békêmasî di nav depoya Odeya XXIV de hate dîtîn. Di Xendeka W-I de, çend gobletên Kassite hatin dîtîn, her weha kûpên pêçayî, tasên pêlavî û stûnên potikên bangorî na. Bi îhtimaleke mezin, ku ev firaxên kelûpelan pir perçe bûne û bi seramîkên mohrkirî yên dîroka hezarsala yekem a paşîn re têkildar bûne, dever hatine xera kirin. W-II, xendek piçûktir, tenê yek çomlekek Wavy-alî hilberand. Di W-III de hejmareke berbelav ji kelûpelên Kassîtan hatin dîtîn (Hêl. 18.08), di serî de ji Herêmên II, VI û XIII. Ji xeynî avjeniya ku li jor hatî behs kirin, ti taybetmendiyên mîmarî bi vê çomlekê re nayê diyarkirin.

Jixwe di wê demê de wan karîbû erd bikirin û wek karmendan tevbigerin, di hêşînkirina /ahlkirin hespan de (Heinz, 1995, p. 167). Gelek ji wan di nav avahîya civakî ya Babîlî de bûn yek (De Smet, 1990, p. 10). Nenasîna piraniya Kassîtan di çavkaniyên Babîloniya Dereng de bi bûyerên nû yên di metnên neçapkirî de ku ji hêla Richardson ve hatine nirxandin bi giranî nehatiye rast kirin: ERÉN Šu-qá-mu-[na(?)], Bugaş[šu 54, rûp. 47, 100, 102 paş., 115 paş., 122). Eşîrên Kassite Bimatî ne (tevî "xaniyên" [Éhá] yên Nanakti) û belkî jî Samharî (De Graef, 1998, p. 10 ff., hişyar e û destûrê dide alternatîfa Ka-aš-ši-i Bi-ma-ti-ti-yê bihêle). Ji ber ku erebeyên wan hebûn ne koçer bûn, lê li kampên gundan ên bi tevahî ji hev veqetandî bi cih bûn.

Kassîtan di sala 1531 berî zayînê de piştî ku Hîtîtan Babîl talan kirin, kontrola Babîlê bi dest xistin û xanedanek ku bi gelemperî tê bawer kirin ku li vî bajarî ye ava kirin. Paşê, hukûmet çû bajarê nû Dur-Kurigalzu, ku bi qasî 30 km li rojavayê Bexdaya îroyîn e. Di dema hilweşîna Babîlê de, Kassî sed û nîvek berê beşek ji herêmê bûn, carinan bi berjewendiyên

Babîlê û carinan jî li dijî wan tevdigerin. Di dema keyên Babîlî Samsu-iluna (1686 heta 1648 b.z), Abî-eşuh û Ammî-dîtana de, di çarçeveya karkirina leşkerî de, qeydên danûstandinên Kassît û Babîlan hene (çav:Koppen, Frans van (2017): "2. The Early Kassite Period, Bartelmus, Alexa; Sternitzke, Katja, red.: Volume 1 Karduniaş. Babylonia under the Kassites 1, Berlin, Boston: De Gruyter, p. 45-92).

Kok û naskirina Kassîtê wekî zimanekî dişibihe Sumerî û Hûrî, ne diyar e, û mîna van her du zimanên dawîn, di nav salan de spekulasyonek berfireh çêkiriye, heta ku ew bi Sanskrîtî ve girêdide. Ola Kassîyan jî kêr dihe zanîn, ji bilî navên hin yazdanên Kassîyan. yazdanên sereke, xwedayên sernavê keyan, Şûqamûna û Şumalî bûn. Wekî ku li herêma tîpîk bû, bi olên din re hin hevberdî hebû. Piştî ku Babîl ket bin kontrola Kassîtan, yazdanê bajarê wê yê kevneşopî Mardûk hate hildan û di nav panteona Kassîtan de wek hate girtin (çav: Tenney, Jonathan S. (2016): «The elevation of Marduk revisited: Festivals and sacrifices at Nippur during the High Kassite period», Journal of Cuneiform Studies, 68(1), p. 154, note 4).

Demên kassitan û tîkiliyên wan ên bi babil, hittit û misra kevn re

Dema kassitan ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê dikarê wê bibêjê ku wê weke demek giring a dîrokî wê xwe piştî demêmn sumeran ên piştî gûtî û aqadiyan ku wê bide diyarkirin bê. Dema kassitan wê piştî wan wê hem weke demek nû a desthilatî û serweriyê bê û hem jî wê weke demek jinûve avakirinê û bi rêxistinîkirinê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê gelek nişanên wê hebin.

Di gelek şîroveyan ku wê li ser çavkaniyên erkolojîkî û hwd re wê werina kirin de jî wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê hizir wê di şewayekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa kassitan wê di rengekê de wê bi awayekê wê weke demek ku wê ji demên piştî xwe re wê weke destpêkek û xwediyê bingehê ku wê weke referans wê di rengekê de wê karibê wê şîrovebikê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em tîkiliyên wê yên bi demê û hewirdora wê werenina ser ziman wê dikarin wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê ji aliyekê ve wê

têkiliyên wan ên bi hittitan re jî wê di rengekê de wê weke hinek aliyên wan ên giring wê hebin. Di wê temenê de wê biqasî ku mirov tê digihijê wê têkiliyên wan bi hittit û msra kevn re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê baş bin. Ev me hinekê li jor li hin deverna di nava herikina mijarê de wê hinekê wê hani ser ziman.

Lê li vir wê di rengekê de wê bi serê xwe wê weke mijarekê wê weke ku wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku ew di rengekê de ew di şêwayekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku ew wê were hildan li dest. Wê di wê temenê de wê ne tenê wê bandûra kassitan wê bi wê re wê, di rengekê de wê karibê êdî wê bi wê re wê were fahmkirin. Wê ji wê zêdetirî wê dîmenê zêhnî ramyarî û serwerîyê û hwd jî wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Dihê hizirîn ku bav û kalên Kasîtan berî zayînê di sedsala 18an de li çiyayên Zagrosê li rojhilatê kurdistanê a roja me û an Îranê iroyin jiyane. Li gor vê dîtinê Kassît eşîrna ku ji çiyayên Zagrosan koçî Babîlê kirine. Lê belê, yên ku dihizirin ku pêşî li bakurê rojavayê Babîlê jiyaye û paşê koçî rojhilatê Çiyayên Zagrosê kirine jî hene (Kuhrt, 2007: 437). Zimanê Kassî ku di derbarê wî de gelek kêma agahî di destê me de hene, tenê bi navên kesên ku di belgeyan de hatine behskirin sînordar e, dibêjê. Lê rewşek ji mirov re zêde xarib dihe ku wê çendî wê di wê demê de wê bijî wê ji babîlê wê zêde çavkani wê hebin. Lê weke hêza serwer a kassit wê ji wan zêde nebin. Hin lêkolîner van navên kesane bi malbata zimanên Hind-Ewropî ve girê didin. Lê li gorî piraniya zimanzanan, têkiliya zimanê Kassî bi zimanekî naskirî re nîn e (Kuhrt, 2007: 437). Çavkaniyên ku em dikarin li ser zimanê Kassîtan ji wan agahiyan bistînin: ferhenga Kassî-Babîlî ku ji çil û heşt peyvên ku ji aliyê lêkolînerên nûjen ve hatine kifşkirin û metnên akadî yên ku peyvên kassîtî yên pir kêma tê de hene hene. Ji aliyê din ve, Kassîtan bi zimanê xwe nivîsek an jî hevokek nivîskî nehiştine. Di qonaxa dawîn a Serdema Babîlê ya Kevin de, navê keyekî herêmî, ku di nava keyeniya Hana ya li herêma Firatê Navîn de hatiye avakirin, bi Kassîtan ve dihe girêdan (Kuhrt, 2007: 437). Ev rewş îhtîmala ku serwerê ku li welatên Hana (û an kur) dihe behs kirin Kassît be derdixe pêş. Lê diroknas jî hene ku îdia dikin ku Kassîtî demeke kin li vê herêmê jiyaye û tu bandûra wan a ramyarî tune. Li Babîlê, navên kesane yên Kassite yekem car di belgeyên serdema Hammurabî de xuya dibin. Li gor van belgeyan Kassî bi tena serê xwe yan jî bi komên biçûk li bajarên Babîlê dijiyan. Ji ber ku ti sînorên xwezayî tine bûn, karîbûn xwe bi hêsanî li vê herêmê bi cih

bikin (çav: Sommerfeld, W. (1995) ‘‘Kassite of Ancient Mesopotamia: Origins, Politics and Culture’’, *Civilizations of the Ancient Near East*, II, 917-930).

Kassî di destpêkê de karkerên çandiniyê li Welatê Babîlê bûn. Di belgeyên karsaziya Babîlonî de, ew wekî ku bi domdarî û aştîyane di nav herêmê de derbas dibin têne binav kirin (Johns, 1913, 89). Hevdîtina Hîtût û Kassîtan ji beriya sefera Babîlî ya Mursilî vedigere. Hin lêkolîner di wê baweriyê de ne ku Mursilî I li Helebê dorpêç kiriye û rê li bazirganiya wê girtiye (çav: Kuhrt, A. (2007). *The Near East in Antiquity* I.).

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê dema ku wê bahsa wê were kirin ku wê Mursilî wê herêmê ku ew navê wê derbas dibê wê dorpêçbikê jî wê hûrîyî û an wê weke bi çavkaniyên xwe ku ew jî wê li gorî çavkaniyan wê kassiti bin wê li wê herêmê wê ser wer bibin.

Qada bandûra bajarê Babîlê beriya serdestiya Hammurabî, yek ji keyên Xanedaniya Amorî, bi erdnîgariyek teng ve sînordar bû. Di dawiya desthilatdariya wî de, keyeniya Babîlonî ji Kendava persî heta Mari li nîveka Firatê dirêj bû. Hammurabi di sala 1763 berî zayînê de Larsa têk bir û paşê ber bi Mari ve çû û bajar zeft kir. Xuya ye, wî sînoren desthilatdariya xwe fireh kir û bi destxistina keyên Larsa, Eşnûnna, Mari û Mezopotamya Jorîn, ku "dişminên Babîlê" bûn. Serkeftina bilez a Hammurabi encama serdestiyek dirêj bû ku tê de ew bi piranî bi karûbarên navxweyî yên keyeniya xwe ve mijûl bû. Bi polîtîkayên ku dişopand her tim karîbû Babîlê baş bi cih bike. Lêbelê, xebata wî ya ramyarî pir dirêj nekir, û hevsengiya hêzê li Babîlê di dema cîgirên wî de dest bi guhertinê kir. Ji dema Samsu-iluna kurê Hammurabî ve diyar e ku Kassîtan tehdîdeke leşkerî xwariye. Rêzikên belgeyeke vê serdemê behsa vê rewşê dike: “Di vê salê de ku yekîneyeke leşkerî ya Kasîtan hebû” (çav: King, L. W. (1907). *Chronicles Concerning Early Babylonian Kings, Including Records of the Early History of the Kassites and the Country of the Sea*, London, Harrison and Sons Press., 104).

Paşgîrên Hammurabî neçar bûn ku li Babîlê hem bi pîrsgîrêkên ramyarî û hem jî yên aborî re têbikoşin. Di encama serhildanan û destwerdana Babîlan de, binesaziya bajaran a başûr bê tamîrêkirin zirar dît, rêyên avê hilweşîyan, zeviyên çandiniyê bêberhem bûn. Di heman demê de, aboriyên herêmî yên Babîliya Başûr di sistemeke ku tê de herêm bi hev ve girêdayî bûn, hatin entegrekirin, û dema ku navenda ku ji bo hilberînê hewce bû lawaz bû, pergala barter hilweşîya û bû sedema kêmbûna aborî

li hemû herêman. Hemî van bûyeran bûn sedem ku nifûs li gelek bajarên Babîlê yên Başûr kêmbibe, û ev nifûsa paşê hinekî li Babîlê Bakur û navenda keyeniyê hate berhev kirin. Xuya ye ku geşedanên li Bakurê Babîlê hê jî didomin. Paşgirên wî nêzikî sed û pêncî salên din li Babîlê key bûn. Di vê serdemê de, xanedaniyek bêhempa ya bi navê Xanedaniya Zevî ya Deryayê li başûrê Babîlê derket holê. Dihê texmînkirin ku ev xanedan demeke kin li Babîlê hukum kiriye. Ev texmîn li ser Lîsteya key, ku Xanedaniya Maritime tê de ye, têtê diyarkirin. Di naverasta Firatê de keyeniya Hana ava bû û navenda wê Tera bû. Ji ber vê yekê ku eslê yek ji keyên ku di vê keyeniyê de desthilatdarî bi Kassîtan ve girêdayî na. An jî em dikarin rasterast wan weke ji wê şopê dihên diyarbikin (çav: Oppenheim, A. L. (1964). Oppenheim, Ancient Mesopotamia Portrait of a Dead Civilization. London: Cambridge University Press.).

Têkiliyên ramyarî yên di navbera Kassîtan û Hîtûtan de di serdema Mursilî I de çêbûne. Keyê Hîtûtan Mursiliyê Yekem, bi berdewamiya ramyariya bapîrê xwe Hattûsilî I ya li Başûrê Rojhilatê Anadoluyê, li dijî Keyaniya Yemhadê ku paytexta wê Heleb bû, seferêk pêk hanî. Piştî wê seferê, wî bala xwe da Babîlê, ku hevalbendê keyeniya Yamhad bû. Mursilî I di sala 1595 berî zayînê de Babîl girt û bi vî awayî keyeniya Babîlê ya Kevin bi dawî hanî (Bryce, 2005: 98). Ev bûyer di Fermana Telepinuyê de weha dihê ravekirin: "...Dema ku Mursilî li Hattûsa bû key, çû Halpayê (Helebê) û Halpayê êsîr û eşyayên wan hanî vira, Hattûsayê Di destpêkê de ji aliyê Xanedaniya Behrê ya li Başûrê Babîlê ve û piştê jî ji aliyê Kassîtan ve hate dagirtin. (Bryce, 2005: 99). Keyê Kassî ê wê demê ku dihê hizirkirin ku li Babîlê hukum kiriye, dibe ku Agum II bû. Agum II bi ser ket ku peykerê yazdanê Mardûk, ku Hîtûtan girtibû, piştî bîst û çar salan vegerîne Babîlê. Bi vegerandina peykerê keyên Kassîtan karîbûn destê yazdanê Mardûk bigirin. Ber ku wê di forma yazdanê wan Şuriaş de bê. Bi xosletên xwe wekhev bin. Ê herdu wek yazdanê sereka bin. Di heman demê de, ev tevger ji hêla gelê xwecihî yê Babîlê ve hate pêşwazî kirin û destnîşan kir ku Kassîtan wekî xanedaniyek ku rêz û hurmeta kevneşopiyên Babîlonî digire têne dîtin. Keyên ku piştî Agum II çûbûn ser textê Kassîtan, bi piranî bi Misrê re têkilî danîn. Çavkaniya herî baş a ku van têkiliyan rave dike, bi taybetî yên ku li ser zewacê û diyariyê hatine danîn, nameyên di arşîvên Amarna de ne. Di serdema ku têkiliyên Misir û Kassîtan aloz bûn, têkiliyên Hîtûtan û Kassîtan xurt bûn. Keyê Kassite ê wê demê key Burna-Buriaş II de, qesrên li Babîl û Hattusa bi zewacê ve girêdayî bûn. Di salnameya

Mursilî II de behsa zewaca keyê Hîtîtan Suppiluliuma I û keçbanuya Babîlî (ankû kassitî) dihê kirin. Ev keçbanu keça keyê Kasîtan Kasît ê bi navê Burna-Burias II (Bryce, 2005: 14). Ev prensesa (kassiti) ku bi navê **Malnigal** dihê naskirin, piştî zewaca xwe ya bi Şuppiluliuma re di çavkaniyan de wê bi navê Tavananna jî wê were nasin (çav: Bryce, T. (2005). *The Kingdom of Hittites*. New York: Oxford University Press).

Dikare bê gotin ku ev zewaca ku ji aliyê Suppiluliuma I ve hatiye çêkirin, armanceke dîplomatîk hebû. Û bi wê tîkiliyek baş wê demek dirêj jî wê di nava herdû aliyan de wê pêkwere. Ji ber ku di vê serdemê de Suppiluliuma giranî da ser ramyariya rojavayê kurdistanê ê roja me û an Bakurê Sûriyê iroyin. Keyê Hîtî, ku bi hûrîyan re di şer de bû, dibe ku ev zewac ji bo ku bi kêmanî bêalîbûna xwe misoger bike, her çend piştgirîyek aktîf ji Babîlê negirtibe jî (Bryce, 2005: 159). Lê ev zawac bi derfet wê weke zawacek ku wê dibê ku ew di encama levkirinek aşîtiyane de ew hatibê kirin. Ber ku wê piştî wê, di rengekê de wê weke ku wê zêde rewşên weke yên şer di dema keyê hittî ê demê de wê newê dîtin. Ev şerê di navbera Hîtî û hûrîyan de di nameyên Amarna de hatiye binavkirin. Tîkiliyên herî baş di navbera Hîtî û Kassîtan de di dema keyên Kassît Kadashman-Turgu û Kadashman-Enlil de hatine danîn. Hemdemê van keyan di nav Hîtîtan de keyê hittî. Hattusili III ye (Oppenheim, 1964: 406). Rûxandina Dewlet û an desthilata hûrî ji aliyê Hîtîtan ve bi kêrî Asûr hat û hêza wê ya li herêmê gav bi gav zêde bû. Ev rewş bû sedema vejandina tîkiliyên di navbera Hîtî û Kasîtan de. Ji ber ku herdu alî jî bê guman plan dikirin ku berfirehbûna Asûr di bin kontrolê de bihêlin. Li Hattûsa paytexta Hîtîtan nameyên ku di navbera keyên Kassît û Hîtîtan de cih digirin hatin dîtin. Yek ji van jî ji Kadaşman-Turgu ye. Nameyek e ku ji Hattûsilî III re hatiye şandin. Ji nameya ku di rewşeke pir baş de hatiye dîtin dihê fahmkirin ku di navbera wan de peymanê dostaniyê hatiye çêkirin. Di nameyê de Kadaşman-Turgu bi zelalî soza xwe ya ji bo alîkariya Hîtîtiyan di dema hêrîşeke Misrê ya li ser Hîtîtan de tîne ziman. Firewnê misrê ê wê dema Ramses II, tîkiliyên baş ên di navbera Kassît û Misirîyan de kêmbûne. Ji bo nimûne, di nameya ku ji serdema Kadashman-Enlil II ve hatiye nivîsandin de, behsa pîrsgirêkeke dîplomatîk dihê kirin ku kesekî ji aliyê Dewleta Hîtî ve hatiye sirgûnkirin (ev kesê ku dihê texmînkirin Murşîlî III ye) reviyaye û xwe spartîye Misrê û ev kes ji aliyê Misrê ve nehatiye radestkirin. Li gorî nivîsê dihê fahmkirin ku Kadaşman-Turgu di vê bûyerê de li dijî Misrê piştgirî daye Hîtîtan (çav: Manning, S. W. (1999).

A Test of Time: The Volcano of Thera and the Chronology and History of the Aegean and East Mediterranean in the Mid Second Millennium BC. Oxford: Oxbow Books).

Li gori çavkaniyan wê piştî mirina Kadaşman-Turgu, kurê wî yê Kadashman-Enlîl II. derbas ser taxt bûye. Ev nav ji keyê Hîttî Hattusili III nameyê dinivisênê. Li gor nameyê, keyên Hîttî, Kadashman-enlil II hewl da ku ew biçe ser textê kassit û babîlê. Sedema vê yekê jî ew e ku dij-Hîttî Itti-Marduk-balatu di serê rêveberiya Babîlê de bû. Dihê fahmkirin ku di serdema Kadaşman-Turgu de têtikiliyên Misir û Kassîtan kêmbûne. Lê di heman demê de, her weha dihê zanîn ku, berevajî bavê xwe, Kadashman-Enlil II têtikiliyên dîplomatîk bi Misrê re ji nû ve dest pê kir (Bryce, 2006: p; 6). Ev rewş di dema keyê Hîttî, de Hattusili III de bûya û wê rewşê keyê hittiti wek aciz kir. Li ser wê, nameyek ji Kadashman-Enlîl II re ji keyê hittiti şandiye ku tê de van gotinan tê de heye:

“Ji birayê min re, ji keyê mezin Kadashman-Enlil, keyê Babîlê re bêje, ku birayê te key Hattûsilî, keyê Hattî dibêje: Ez, jina xwe, kurên min, peyayên min, hespên min, erebeyên min û welatê min sax in. Ez hêvî dikim ku birayê min û malbata wî, hesp, erebe û welatê wî sax bin. Dijminê min ê ku reviya welatekî din çû cem Firewnê Misrê. Dema ku min ji wî (Firewn) re nivîsî û jê xwest ku dijminê min bîne, wî qebûl nekir û dijminê min ji min re nehanî. Li ser vê yekê ez û Fîrewnê Misrê bûn dijmin. Û min ji bavê te (Kadaşman-Turgu) re weha nivîsî: “Fîrewnê Misrê çû alîkariya dijminê min.” Li ser vê yekê bavê te qasidê Fîrewnê Misrê binçav kir.” Wekî ku ji nameyê dihê fahm kirin, li dijî Misirê di navbera Hattusili III û Kadaşman-Turgu de tifaqek hebûye. Armanca şandina vê nameyê ji Kadashman-Enlil re ew e ku ev hevaltiya ku di dema bavê wî de hatiye avakirin bidome. Hattusili III. di berdewamiya nameyê de dilsoziya xwe ya bi Kadaşman-Turgu re weha dihîne ziman: “Dema ku min û bavê te têtikiliyên dostanî ava kirin, em bûn wek birayên evîndar. Em ne ji bo rojekê lê heta hetayê bûn dost û bira. Dûv re me peymanek çêkir: 'Mixabin, em mirar (mortal) in. Dema yek ji me dimire, yê ku sax maye, divê zarokên yekî biparêze.» Paşê, dema ku yazdanan dirêjî min kir, bavê te mir û ez wek birayekî li ser wî giriyam. Piştî ku min bi têra xwe şîna bavê te girt, min hêsirên xwe zuha kirin û balyozek şand Babîlê. Min ev xeber da giregirên Babîlê: «Eger hûn kurê birayê min di keyeniyê de neparêzin, ezê li hember we bizivirim û werim Babîlê dagir bikim. Lê eger serdestiya wî berdewam be, eger dijminê te li

hember te rabe yan jî eger tu di nava xeterekê de bî, min agahdar bike û ezê bêm alîkariya te bikim.» Ji ber ku di wan rojan de birayê min tenê zarok bû, kesî van tabletan jê re nexwend û ew Şîretzanên kevin jî ne sax in. Tablet jî di arşîvan de nehatine parastin. Niha çawa dikarin te bidin xwendin van tabletan?» (çav: Brinkman, J. A. (1972). "Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B. C.: The Documentary Evidence", *American Journal of Archaeology*, LXXVI/3, 271-281, p: 276).

Hattûsilî III divê ji ber hebûna Asûriyan bêzar bûbe, wek ku wî di nameya ji Kadashman -enlil II dudilî nebû ku li ser vê mijarê ji Enlil re binivîsîne. Keyê Hîtût di nameya xwe de diyar kir ku Asûrî ji bo li dijî Babîlê gelekî qels bûne, wiha gotiye: "Herwiha birayê min: Min bihîst ku birayê min mezin e û bi rêkûpêk nêçîrê dike. Ez pir kêfxweş im ku yazdanê tofanê (teşûb) bi vî awayî navê birayê min Kadaşman-Turgu bi rûmet kiriye (Beckman, 1996: 137). Hem li Mezopotamya û hem jî li Hattî, goçberiya kes an malbatan dihe dîtin. Rêberên civakê hebûna çînen biyanî qebûl kirin û ew parastin. Di nav van biyaniyan de koma herî navdar bazirgan bûn. Xema herî mezin a rêvebiran ew bû ku ewlehiya can û malê van kesan bê parastin. Neparastina wan dê were wateya dawîya bazirganiya dûr û dirêj. Ji nivîsa li jêr dihe fahmkirin ku Hîtûtan ji bo parastina mafên bazirganên biyanî zagon derxistine (Beckman, 2013: 205). "Kî bazirganekî bikuje, wê 100 zîv bide û malbata wî jî berpirsyar e. Ger ev bûyer li welatên Luwî û Pala çêbibe, qatil wê 100 min zîv bide û tiştên xwe jî vegerîne. Ger li erdên Hattî çêbibe, wê qatil cesedê bazirgan bîne."

Di rengekê de wê were dîtin ku wê ji xwe wê ji mesopotamya û heya hindistanê wê di awayekê de wê pêşveçûnên weke li ser esasê bazirganiyê wê were dîtin ku wê bibin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê hin bi hin wê bazirgani wê weke çandekê wê pêşkeve. Wê weke ku wê li hittit wê were dîtin wê li welatê kassit jî wê destûr wê ji wê re wê were danin. Wê di wê temenê de wê parastina wan wê were dîtin ku wê bê kirin. Li ser wê temenê têkiliya bi beyeniyan re wê di rengekê de wê pêşkeve û wê bahsa xwe wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Cezayên ku li jor behs kirin xwedî girîngiyeke mezin bûn. Refaha bazirganên biyanî bi rastî jî pirsek mezin bû. Nimûneyek baş a vê rewşê sedsala 13-an berî zayîne ye, dema ku wê ji Hattusili III. û xetên jêrîn di nameya ku ji Kadashman-Enlil II re hatî şandin: "Hûn ji min re hatine

kuştin. xulamê wan. Heke ew mirovek e ku li hember key tawanbar kiriye, ew ê ji we re vebêjin. " Bi berdewamî sedema tengasiyê li welatê kassit û babîlê, were cezakirin (Olmstead, 1920: 139). Vassal Hittite dihê zanîn ku keyê Amurru, Benteshina, bi Hattusili III re peymanek çêkir, bi zewaca di navbera her du aliyan de xurt bû. Bi van zanîna, Kadaşman-Enlil II dixwest bi rêya keyê Hîttîr pîrsgirêka Benteşînayê çareser bike. Ev daxwaz, Hattusili III. di nameya ku ji Kadashman-Enlil II re şandiye de wiha hatiye nivîsandin: "Tiştê ku birayê min li ser Benteşînayê nivîsiye, te ji min re nivîsiye: "Ew timî li ser welatê min xerab dike." Dema ku min li ser vê yekê ji Benteşîna pirsî, wî bersiv da: "Babilî ji min re sê telantên zîv deyndarê min in." ad-şar-ilani. Heger birayê min bi vê yekê bawer nake, bila xulamê ku bihîstiye Benteşîna nifir li welatê birayê min dike, bişîne vir û bila li hember wî li dadgehê bisekine. Benteşîna min e û ez ê di vê mijarê de zextê li wê bikim. Eger wî nifiran li birayê min bikira, ma wê min jî nifiran nekira (çav: Olmstead, A. T. (1920). "Kashshites, Assyrians, and the Balance of Power", The American Journal of Semitic Languages and Literatures, XXXVI/2, 120-153).

Di nameyê de beşên din hene ku tê de keyê Hîttîr hespên baş, kevirên hêja û kesên pispor ji Babîlê daxwaz dike. Lêbelê, carinan bi kesên pispor ên şandin re pîrsgirêk derketin. Di nivîsa jêrîn de behsa van zehmetiyan jî dihê kirin: "Herwiha di derbarê bijîjkê ku birayê min şandiye vir de, dema ku hat vir, gelek tiştên baş (derman) kirin, lê nexweş ket û min hewl da û li kezebê mêze kir, lê ew gihîştîye dawîya jiyana xwe diyariyên ku min dabûn keyên wan winda bûne, ew ê jê bitirsîn û ji birayê xwe veşêrin, min ew tableta ku li ser wan tiştên ku min dabûn hekîm (erebe, hesp, zîv û ketan) şandibûn, da ku birayê min li ser wan hîn bibe." Ji vê nivîsê dihê fahmkirin ku hin bijîjkên ku ji kassit û an babîlê derketine di vegera welatê xwe de zehmetî kişandine û çend kes jî di qesra Hîttîtan de mirine (Kuhrt, 2007: 453). Ji ber vê yekê ev rewş di navbera keyên her du welatan de bû sedema nîqaşan. Keyê Hîttîr Hattûsilî III di nameya xwe de israr dike ku bijîjk ji ber sedemên xwezayî miriye û wî ew binçav nekirine. Bi rastî, wî bûyerên di derbarê bijîjkan de di dema serweriya xwe Muwatalli de diyar dike: dibe ku kahîn mirî ye, lê bijîjkek zindî ye. dikaribû ducan bibe. Ew pir guman e ku Muwatalli pisporê bijîşkî ji kassite ji ber sedemên mîna (Bryce, 2002) xwest: Her çend Hattusili III di nameya xwe de diyar kir ku wan bijîjkan bi darê zorê negirtine jî, Muwatalli û paşê wî bixwe jî hewl da ku bijîjkan razî bikin ku bi berdewamî li keyeniyê bimînin. Wan destûr da ku bijîjk bi malbata key

re bizewice û bi vî rengî ew bikaribe jiyanek rehet li paytexta Hîtûtan bijî. Bi vî awayî, wan nîşan dan ku bijîjkek navdar dikare biçe ku derê û hebûna xwe ya daîmî li Welatê Hatti misoger kir (Bryce, 2002: 189). Keyê Hîtûti ji kassîtê peykersaz û bijîjkan jî daxwaz dike. Ev daxwaz di nameyê de wiha tê gotin:

“Herweha, birayê min: Ez dixwazim peykeran çêbikim û li malên malbatê bi cih bikim. Bira, ji bo vê yekê peykersazekî ji min re bişîne. Dema ku peykeran diqedîne ez wî dişînim mala wî û diçe malê. [Ma min berê] peykersaz neşand [mal?] û ew venegeriya Kadaşman-Turgu [bira]? “Wî (peykersaz) ji min negirin.” Di rêzên dawî yê nameyê de, Hattusili III Kadashman- Enlîl II daxwaza hespên baş û lapis luzuli dike: “Herweha birayê min: Ji min re hesp bişîne, bi taybetî hespên dirêj (zewqan) hespên ku bavê te heta niha şandibû hespên baş bûn, lê pir kurt bûn. Li welatê Hattiyê hespên pîr her tim hene qasidê te li ser wan, ewê ji te re bêje (çav: Olmstead, A. T. (1920). “Kashshites, Assyrians, and the Balance of Power”, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, XXXVI/2, 120-153).”

Çima te ji min re lapis luzuli kêr-kalîteyê şand? Ji bo hewcedariyên min lapis luzuli zîv û kalîteya bilindtir bişînin. Ger hewceyê birayê min hebe bila ji min re binivîse. “Ma ez çi li welatê xwe bişînim?” Têkiliyên dostane yê di navbera Hîtûtiyan û Kasîtan de heta serdema Kadaşman-Enlîl berdewam bûn.: di nivîsa CTH 172 de wiha hatiye gotin: “Herweha, birayê min, te ji min re nivîsand: “Min ji ber dijminatîya Ehlamûyan şandina balyozên xwe rawestand.” Tiştêkî weha çawa dibe, birayê min? Ma hûn çawa dikarin ji ber Ehlemûyan qasidê xwe neşînin? Keyeniya birayê min (ma) piçûk e? Li welatê te ji kevîrê zêdetir hesp hene. Ma ez bi qasidê te re bi hezaran erebeyan bişînim da ku Ehlamûyi dûr bixin? (çav: Olmstead, A. T. (1920). “Kashshites, Assyrians, and the Balance of Power”, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, XXXVI/2, 120-153).”

Têkiliyên di navbera Kassîtan û Hîtûtan de di navbera salên 1595 û 1255 ên beriya zayînê bi awayekê weke ku em ji namaya keyê hittiti fahmdikin wê baş pêşdikevin. Ev têkilî bi piranî di warên ramyarî/dîplomatîk de xwe nîşan didin. Ev têkiliyên dostane yê ku di navbera her du welatan de hatine danîn, di dema hukumdariya keyê hittiti de wê dikare bê gotin ku bi polîtîkaya derve ya stratejîk a Hattûsilî re şêkil girtiye. Hattûsilî III li hember Asûriyên ku li herêma rojhilatê Firatê serdest bûn û her ku diçûn bi hêz dibûn, bi Babîlê re hin gav avêtin. Hattusili III, di nameya

ku ji Kadashman-Enlil II re şandiye de, bi eşkere diyar kiriye ku ew dixwaze li hember Asuriye hevalbendek xurt bi dest bixe. Bi vê yekê, Hîtîtiyên ku piştgirîya Kassîtan werdigirin, demeke din li herême serdestîya xwe diparêzin. Hattûsilî III. xwestiye ku li dijî Misirê û hem jî li dijî Asûriyê desteka Kassîyan bigire û di nameya xwe ya ji Kadashman-Enlil re rawestiyaye. Di nameyê de dihê gotin ku di serdema bavê wî Kadaşman-Turgu de jî dijmînên Misrê bûne û di vî warî de piştgirî dane hev. Xuya ye ku Kassîtan bi Hîtîtan re têkiliyên baş danîne û peymanên dostaniyê yên bi Misrê re bi dawî kirine. Têkiliyên Babil û Welatên Hattî hem di warê çandî de hem jî di warê ramyarî/diplomatîk de dihê dîtin. Têkiliyên di navbera her du welatan de bi metalên giranbiha, hespên baş û personelên pispor ên wekî bijîjk û kahînên sêrbaz ên ku bi riya balyozan hatine şandin, xurt bûn. Lê, piştî mirina Kadashman-Enlil II (1255 b.z), têkiliyên Kassît-Hîtût dest bi qelsbûnê kirin. Sedema vê yekê zêde ne diyar a.

Di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têkiliyên nava kassit û hittitan wê dema ku em hinekê ji fahmkirinên çavkaniyên li ser namaya keyê hittiti a ji keyê kassiti re ku mirov binerê wê weke ku wê mejuya wan dîrokên aşîtiyane wê heya demên keyê hittiti ê bi navê Suppiluliuma I. wê herê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên berê wê demê wê ev rewşên weke yên şerên nava keyê hittiti Suppiluliuma I. û hûrîyan de wê bahsa demên şer wê zêdeyî wê were kirin. Di wê demê de wê bê gotin ku wê piştî u wê aşîti wê di nava wan de wê çêbibê wê di rengekê de wê êdî wê piştî wê di rengekê de wê piştî wê jî wê ev rengê têkiliyan wê di şêwayekê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, mijare têkiliyên nava kassit û hittitan wê di rengekê de wê di nava wê de wê weke têkiliyê navberî û herêmî ya hûrîyan re wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê gelên hûrîyî wê weke civakên sûbaruyî wê di rengekê de wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê, di çerçoveya wê de wê di rengekê de wê heta kassiti û hûrîyan wê herê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê mijarê wê di aslê xwe de wê têkiliya kassitt û babil wê çendî ku wê weke giring wê fahmbikê ku wê weke bibê rengekê têkiliyê a nava kassit û hûrîyan û an di dewama wan de bi mitanniyan re ku wê bibê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di şêwayekê de wê di

dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê.

Ev rewşên weke yên bineterên niviskî ên weke namaya keyê hittiti ku wê ji keyê kassiti re wê bişênê wê tişteke din jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê dema ku em kassitan bê, hûrîyan bê, mitanni bê û an desthilat û an keyeniyek din a kurdistanî û an mesopotamiyî ku wê bi serê xwe wê dihildiina li dest wê weke ku wê bi qatbûnekê wê di rengekê de wê weke wê were hildan li dest û ev wê nikaribê bi tememî wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ev wê di rengekê de wê bo rewşên weke xanadanên Ur, babil û rewşên din ên weke piştî wan dihên ên weke mannaea jî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Ber ku wê fêrsên fahmkirinê ên di dewama wê de wê di rengekê de wê bidina nişandin û diyarkirin ku wê têkiliyel bi berdewamî wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê weke faktorek din wê têkiliya qassitan a bi hewirdorê re wê di rengekê de wê weke bi hittit û misre kevn re wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê dema ku em hinekê wê fahmbikiin wê têkiliya qassitiyan, hûrî û mitanniyan û heta babiliyan a bi wê re jî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê hinek rewşan di wê temenê de wê bide fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê di rewşek weke di dîmenekê yekparatîyek ardnigari de wê di rengekê de wê weke têkiliyek civakî wê hebê ku wê çendî wê weke ji herêmê li herêmê wê rewşên desthilatî ên cihê wê hebin jî.

Di wê nûqteyê de wê têkiliya firawunên misrî ên bi kassit û hûrîyan re wê weke ku wê di namayên amarna de wê werina ser ziman û hinek çavkaniyên din re jî wê werina ser ziman wê di rewşên têkiliyên ramyarî, dîplomatîkî û hwd de wê dem bi dem wê xort bin. Di wê temenê de wê zawacên ku wê bibin wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di rewşa misra kevn de wê têgînek ku wê mihtacê fahmkirinê wê bibê wê rengê têkiliya nava wê bixwe bê. Ji aliyekê ve wê di hinek rewşên niviskî de wê bahsa du aliyan wê weke kulta 'aton' û li aliyê din kulta 'amon' wê bahsa wê bê kirin. Aliyê kulta aton wê bigihijê 'akhanatonîyan' ku ew wê xwe di rengekê de wê bi xizmî jî wê weke ku wê bixwezî bigihênina hûrîyan. Di wê temenê de wê li ser têkiliyên zwacên dîplomatîkî û hwd re ku me li jor wê hani ser ziman de wê

rengêkê têtikiliyê wê di wê temenê de wê xwe di rengêkê de wê di dewama wê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê di nava keyên hûrî û an mitanniyê de jî wê weke ku wê ji navaroka namayên amarna wê werê fahmkirin wê têtikiliyek giring wê di nava wan de wê hebê. Di wê temenê de wê zêdetirî wê di çerçoveya rewşa hûrî û mitannî de wê rewşa kassitan wê zêdeyî wê weke rewşek kûr û hundurîn a navendî wê bimênê. Di wê nûqtayê de wê di rengêkê de wê weke ku wê temenekê navendî de wê xwe di rewşekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê çavkaniyên ku wê bahsa destpêka hûrîyan wê bikin wê ji deverên weke arapha, urkeş û hwd wê bikin jî wê di rengêkê de wê bi wê temenê wê û rewşa fahmkirinê wê di morfolojiyek ku ew wê di rengêkê bi birhankirina ku ew digihijina wê herêmê wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê ji wê fahmkirinê re jî wê weke têtînek birhanî a morfolojikî wê karibê wê fahmbikê ku wê di wê temenê de wê karibê wê were fahmkirin ku wê rewşa kassitan wê weke bingihîn û navendî wê xwe di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê giringiya kassitan wê di rengêkê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê ne tenê wê weke şûnpêya hûrî û mitannî wê karibê wê fahmbikê ku wê mannaeayi jî wê xwe bigihêninna wan. Di çavkaniyên bi li ser herêmên mannaeayiyan wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê balê bikişênina wê rewşa mannaeayiyan hem bi civakî û hem bi zimanî û hem bi gelek aliyên din ên weke ku wê didewama wan de wê were. Di dewama wê de wê êdî wê dema ku em bahsa medan dikin wê di kronolojiyek dîrokî de wê karibê wê fahmbikê û wê heta wê demê wê di şêwa û rengêkê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengêkê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke temenê bingihîn wê di wê warê de wê kassiti wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bidina diyarkirin. Di rewşa kassitan de wê di dema keyên wê de wê weke ku wê were dîtin wê rewşek xanadanî wê di rengêkê de wê bibê. Lê têtikiliya kassitan wê dema ku em li wê dinerin wê bi rewşek ramyari a navxweyî wê di rengêkê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ku wê bahsa wê were kirin wê karibê hinekê jî li ser rewşa babila demê wê bisekinê. Di wê temenê de wê çawa wê xwediyê têkiliyek di nava wê kassitan de bê wê karibê wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê.

Di destpêka hezarsala duyem a berî zayînê de, Mezopotamya dîmenek ramyarî ya qatbûyî ya ku ji gelek bajar-dewletan pêk dihat nîşan da. Piştî keyên Aqad ên navendîparêz ên ku digotin wan axên "ji Deryaya Jorîn heta Deryaya Jêrîn", bi gotineke din, ji Deryaya Navîn heta Kendava persê kirine yek, gelek keyan ji bo ku bibin xwediyê vê sernavê bi hev re ketin pêşbaziye. Rêvebirên van bajar-dewletan carna bi hev re îtîfaq çêkirin û carna jî li gorî berjewendiyên xwe li dijî hev şer kirin. Keyek ku bi tena serê xwe bi hêz bê tune. Li pey Hammurabî, mirovê Babîlî, dehpandeh key dihen; Rim-Sin, keyê Larsa, Ibal-pi-El, keyê Eşnûnna, û Amut-pi-El, keyê Katna, di pey re heman jimare key Yarim, li pey wan in, dihen. Ev gotinên keyê Marî Zimrî-Lîm, dînamîka ramyarî ya Mezopotamyayê radixe ber çavan. Di rastiye de, ev avahî pir guherbar bû, serokên ku digotin ku ew li kêleka keyan in, dikarin di her kêliyê de li gorî berjewendiyên xwe alîyan biguherînin û bi vî rengî bibin sedema têkoşinên nû. Xanedaniya Êr III di navendkirina vê avahiya qatbûyî de, her çend ji bo demeke kurt, biserket jî lêbelê, piştî ku Îşbi-Erta, fermanrê Îbbi-Sîn, keyeniyê dawî yê serdema Êrê, Xanedaniya Îsîn ava kir, li bajarên din xanedanên nû û rêveberiyên herêmî yên nû dest pê kirin. Ji ber vê yekê, bajarên Larsa, Uruk, Kiş, Sippar û Babîl bûn xwediyê rewşên keyenî û xanedanên xwe yên keyeniyî. Babîl li başûrê Bexdayê, paytexta Iraqa îroyîn e û an li başûrê kurdistanê roja me, ji ber nêzîkbûna erdnîgariya xwe bi çemên Ferat û Dîcleyê re bajarekî bazirganî yê girîng ê Mezopotamyaya Kevnar e. Dema ku agahdariya ku ji hêla nivîskarên klasîk ve hatî dayîn tene hesibandin, agahdariya li ser bajêr êşkere dike ku Babîl di her wateyê de yek ji bajarên pêşeng ên Mezopotamyayê bû. Lê ev bajar ne yek ji bajarên herî kevn ên Mezopotamyayê ye û ji ber lehiyên li herêmê daneyên arkeolojîk ên der barê bajêr de têrê nakin. Agahiyên pêşîn ên li ser bajarê Babîlê ji Ewropayê sedsala XII dihê (çav: Grayson, A. K., (2000). Assyrian and Babyloian Chronicles, Winona Lake).

Li vir wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê bi têngîna navendî a têngîha mesopotamya û keyeniyên wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê pêşî gotinekê bibêje û piştî bidomênê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser

ziman ku wê li herême wê piştî demên gûtiyan wê di dema aqadiyan de wê navendîtîya ku ew hat çêkirin wê di rengekê de wê gelek dîrokzan wê di wê de wê weke hemhizir bin ku wê bandûrê wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê li demên piştî jî wê bikê. Ev yek wê di demên qassitiyan de jî wê di rengekê de wê weke têgihekê wê bide me.

Di wê nûqteyê de wê serwerîya demên qassitan wê di rengekê de wê çendî wê weke di rege imparatoriyeke de wê bibê jî lê wê di rengekê de wê herêma bi herêma wê bi keyenî xanadaniyên keyenî û hwd re ku ew dibin û wê bi rengekê de weke bi rewşa tifaqek navxweyî ku wê bi wê re wê di dîmenekê federeli de wê xwe bide diyarkirin wê bibê. Ev wê weke xosletekê herêma ê sereka ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê (çav: Richardson, S., (2017). Before Things Worked: A “Low-Power” Model of Early Mesopotamia, Ancient States and Infrastructural Power Europe, Asia, and America, Ed. Clifford Ando–Seth Richardson, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, p: 17-62).

Kassiti wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke impratoriyeke zêdetirî jî yên berê xwe ku wê weke xwediyê rewşek navendîtî wê xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin. Lê ew xosletên cihê û hwd jî wê di rengekê de wê di nava xwe de wê bide diyarkirin. Minaq wê weke ya demên babilê bê, hûrî û mitannî bê û hwd wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Asûrî jî wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji xwe ne bi wê rewşa xwe parastinê a di wê çerçoveyê de ba wê piştî wê di rengekê de wê nikariba wê piştî wê herêmen kassitan wê dagirbikê û wê di rengekê de wê piştî wê weke keyeniyek ku wê bi ber imparatoriyeke ve wê herê wê nikariba bûba.

Rastiya ku bajar di heman demê de navenda bergkirinê dibê wê bi rewşek kultî wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê Minaq babil bi baweriya Mardûk bû, cihê wê di cîhana baweriya Mezopotamya ya kevnar de eşkere dike. Her çend di wêjeya dîroka kevnar de wateya

peyva Babîlonî wekî "deriyê yazdanan" dihê binavkirin jî, lê lêkolînên filolojiyê yên dawî destnîşan dikin ku navê bajêr ji peyva Sumerî "babbar", ku tê wateya "spî, biriqandî" hatiye girtin. Ji aliyê din ve agahiyên nivîskî yên li ser bajêr pêşî ji dema Sargonê Aqadî dihê. Di dema keyê Akad Shar-kali-sharri de, li bajarê piçûk ê Babîlê rêveberên herêmî û du perestgeh hebûn. Babîl tenê di sedsala 3'în de. Piştî hilweşîna Xanedaniya Êrê bûye bajar. Ev der ji ber cihê xwe di her warî de ji avantaja erdnîgarî ya ku xwedan avantajê bû. Bi vî awayî li Babîl û derdora wê ku bi çemên Firat û Dîcleyê dihatin avdan, berhemên çandiniyê yên dewlemend dihatin çandin. Ji van berheman ya herî girîng ceh û xurme ne. Lê belê ev çemên ku dewlemendî didin bajêr, carinan dikaribûn lehiyan bibarînin û erdên bi berdor hilweşînin (çav: Beaulieu, P.A. (2018). *A History of Babylon-2200 bc-ad 75*. USA: Wiley Blackwell).

Hinek nişanayên weke yên bi lehiyê û hwd re wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li herêmê wê bibê. Wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê vegotinên ku wê weke li ser esasê lehi rabûnê wê di rengekê de wê zêdeyî wê li herêmê wê hebin û di nava mitolojiya herêmê de jî wê cihê teybet wê weke bi tîgînên 'tofanê' û hwd re wê bigirin. Ev wê ji aliyekê ve wê weke karibin bibina nişanaka wê ku wê çawa wê di rengekê de wê li herêmê wê di wê temenê de wê rewşêmn bi derfet wê weke ku ew bûna bi wê fahmbikê bê.

Ji nîveka hezarsala 3. a berî zayîne û pê de, li Mezopotamyayê civakên bi navê Amurru dest pê kirine. Aqadiyan ji vê eşîrê re digotin Amurru, Sumeriyan jî digotin Martus; di Tewratê de ew wek Amorî dihatin binavkirin.

Navê civata navborî navek e ku bi Aqadî bi maneya "rojawa" rê nîşan dide, ku nîşan dide ku ew hatine Mezopotamya, ku hîna cîhê wê tam nehatiye diyarkirin; Lêbelê, ev yek bûye sedema peydabûna nêrîna ku ew bê guman ji cîhek rojavayî, bi taybetî ji rojavayê kurdistanê roja me û an Sûriyê iroyin an jî ji nîvgirava Erebistanê hatiye. Gelê Amûrî ku bi zimanekî di nava koma Semîtîk a Bakur-Rojawa de diaxivî, rastî Mezopotamyayê hatin û di encama vê tevgera ketina hundir a ku pêvajoyek dirêj nûminêr dikir, xwe li çanda bajarvaniya Mezopotamyayê bi cih kirin û bandûra xwe li herêmê zêde kirin. Shû-Sîn, keyê Xanedaniya Êrê a sêyem, ji bo ku pêşî li goçkirina van civakên semîtîkaxêv bigire, dîwarek çêkir. Divê ev bûyer ewqas girîng be ku sala

çaran a serdestiya Shû-Sîn bi navê wî hatiye binavkirin, "sala ku tê de dîwarê Amurru hatiye avakirin." Lê belê gelê Amurru li Mezopotamyayê, piştî ku Xanedaniya Êr III bandûra xwe ya ramiyê li Mezopotamyayê winda kir, ji aliyê îdarî ve li herêmê serdest bûn û heta başûrê Mezopotamyayê Semîtîze kirin. Di eslê xwe de vê rewşê rê li ber xanedaniyên nû vekir ku armanca wan ji navendîparêziyê dûrketina di rêya keyeniyê de bû. Yek ji van keyeniyên ya babîlê ya Kevin bû, ku wekî Xanedaniya Yekemîn a Babîlê jî tê zanîn, ku di navbera salên 2000 berî zayînê de nêzî 2000 sal berî zayînê û talankirina Babîlê ji hêla keyê Hîtîtan Mursîlî I ve di sala 1595 beriya. de hukûm kir. Her çiqas di derbarê babîlê ya Kevin de zêde agahî tunebin jî, agahiyên berdest ev in; ew jî nivîsên avahîsaziyê, navên salan û kurtenivîsên li ser tiştên dengbêjî dihê. Li gorî vê yekê, bi giştî yanzdeh key li babîlê ya Kevin key bûn, ku yekem jî wan damezrînerê xanedaniyê bû. "Sumu-Abum of Amurru (1894–1881 b.z)", damezrînerê Xanedaniya Babîloniya Kevin, ku wekî Xanedaniya Yekemîn a babîliyan jî dihê zanîn, bi eslê xwe serokek eşîrê bû ku rêberiya serokên din ên Amurru dikir. Navê keyan û salên desthilatdariya wan wiha ne: Sumu-abum (1894–1881 b.z), Sumu-la-el (1880–1845 b.z), Sabium (1844–1831 b.z), Apil-Sin (1830–1813 b.z), Sin-muballit (1812–1793 b.z), Hammurabi (1792–1750.bz), samsu-iluna (1749–1712 b.z), Abi-eshuh (1711–1684 b.z), Ammi-ditana 1683–1647 b.z), Ammi-şaduqa (1646–1626 b.z). Shemsû-dîdana (1625–1595 b.z) bin (çav: Beaulieu, P.A. (2018). A History of Babylon-2200 bc-ad 75. USA: Wiley Blackwell).

Agahiyên li ser serdema Sumu-Abum (1894–1881 b.z), wek keyê yekem ê Babîlê ya Kevin, destnîşan dike ku ew bi bingeîn keyeniyek hevalbend bû ji heman eşîrê ku bi keyê din Sumu-la-el re li Babîlê û derdora wê hukûm dikir. Bi gotineke din, Sumu-Abum û Sumu-la-el di destpêkê de bi hev re Babîlê hukûm kirin. Lêbelê, divê Sumu-Abum bandûrek wusa mezin li dîroknasên Babîlî kiriba ku wan ew wekî damezrînerê keyeniyê Babîlê ya Kevin tomar kiriba. Piştî Sumu-Abum, textê Babîlonî jî hêla Sumu-la-el (1880–1845 BZ) ve hate peywardar kirin, ku jî hêla keyeniyên paşerojê Hammurabi û Ammi-Shaduqa ve wekî bavek hate tomar kirin. Sumu-la-el ku beriya zayînê di sala 1869'an de bajarê Kîş xistibû bin kontrola xwe, beriya zayînê di sala 1862'an de dîwarên parastinê yên bajarê Kazallu hilweşand. Piştî van serketinên leşkerî, bajarê Babîl di nîveka sedsala 19. a berî zayînê de bû yek ji bajarên herî bi hêz li Mezopotamyayê.

Ev dema ku wê bahsa wê were kirin ku wê weke navendî wê derkeve li pêş wê piştî hilweşîna împaratoriya aqad wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Lê wê jî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê hinek zanînên ku wê hinek dîrokzan di dewama wan zaninan de bi babiliyan re dihênina ser ziman bin ku ew wê weke civakek herêmê a kevntir ku ew di dema gûtiyan de jî wê di rengekê de wê di têkiliyekê de wê bibê. Lê di wê temenê de wê ev agahiyên ku wê mijare gotinê bin wê di wan de wê babil wê ne weke bajarekê lê wê weke demek serdestiyê a keyeni û hwd re wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, wusa ew intiba wê bi mirov re wê çêbibê ku wê, babil weke bajarekê dibê ku ew di wê demê de wê piştî aqadiyan wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Lê hin morfolojiyên ku ew wê birhankirinê dikin wê ne weke bajarekê lê wê weke keyeniyekê wê di rengekê de wê bînina ser ziman. Dibê ku ev bajarê babil weke navend bê û an devereke din weke navend bê di wê demê de.

Bajarê din ê hêzdar Larsa ye. Key Sumu-la-el bajarê Urukê wekî herêmek tampon di navbera Larsa û Babîlê de bikar hanî, têkiliyên eşîrî bi serwerê bajarê Urukê yê başûr re li dijî Larsa bikar hanî. Tevî vê înişiyatîfa stratejîk, Sumu-la-el û keyê Larsa, Sin-Iddinam, di sala 1847 b.z. de rû bi rû hatin û keyê Babîlê Sumu-la-el ev şer winda kir. Ji bilî çalakîyên xwe yê leşkerî, Sumu-la-El bi kanalên avdanê, perestgeh û kelehên ku wî çêkirine jî tê zanîn. Lêbelê, birhanên pêşîn ên Marduk wekî yazdanê mazin bajarê Babîlê ji serdema Sumu-la-el dihê. Li dû desthilatdariya Sumu-la-el serdema Sabium (1844–1831 b.z.) dihê. Di dema keyê kassi-Babîlê Sabium de, berfirehkirina sînoran hêdî bû. Di vegerê de, wî perestgeha Esagil a yazdan Mardûk di sala dehemîn a desthilatdariya xwe de restore kir û di sala 1839 b.z. de li dijî bajarê Larsa serkeftinek leşkerî bi dest xist. Di dema serweriya Apil-Sin (1830–1813 b.z.) de kelehên Kar Shamash li bajarê Borsippa, Dur Apil-Sin li Sippar û dîwarên nû yê parastinê li Babîlê hatine çêkirin. Key Apil-Sîn sînorên keyeniyê heta Çemê Dîcleyê dirêj kir û li wir bajarekî bi navê Ûpî ava kir. Çêkirina gelek kelehên parastinê ji aliyê keyeniya Babîlan û kassitan ve li ser sînor ji aliyê keyên bajarên cîran, keyên Larsa û Îsîn ve hatin çêkirin. Di encamê de, di serdema keyê Babîlê Sin-muballit (1812–1793 b.z.) de, têkoşîna bi bajarên Larsa û Îsîn re neçar bû û Babîlê serweriya xwe li herêmê domand. Babîlê wê di wê demê de wê bi hevsengiya kassit re wê bibê û wê bêt wê nikaribê xwe li herêmê bi wê rengê wê pêşbixê. Piştî aqad rûxî wê weke hêzek mazin wê ew derkeve li pêş. Di demên

kevn ên pêşî ên babil de wê ev hin bi hin wê bi wê yekê wê bi munesabata têkiliyek serwerî û pêşxistina wê a nava kassi û babil de jî wê bibê. Piştî mirina Sin-muballit di sala 1793 BZ de, Larsa hêza xwe ji nû ve bi dest xist û hat ku tevahiya herêmê kontrol kir. Di encamê de, heta ku Hammurabî bi ser textê Babîlê de, bajarê Larsa bi kontrolkirina riya bazirganiyê ya Kendava Farisî di demeke dewlemend de derbas bû.

Di rengê de wê dikarê wê bîrê ser ziman ku wê di wê demê de wê keyeniyên kassi û ya babili wê bi hev re wê weke di nava levkriinekê de wê tevbigerihi. Gotinên ku wê piştî van deman wê di dema hammurabi de wê, bi gotina 'min ardnigariya sûbarî bidest xist' û an 'dagir kir' jî wê di aslê xwe de wê di rengê de wê, bingihekê wê yê ku wê di wê temenê de wê karibê fahmbikê wê hebê. Ji wan gotinên bi wê rengê wê werina bikarhanin wê karibê bi rehetî wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê, kassi wê di wê demê de wê hebin. Ev dema ku wê, bahsa wê were kirin û wê di wê de wê babil wê weke li pêş bê wê di rengê de wê di encama levkirinek bi wê rengê de wê weke ku wê li pêş bê. Di wê rewşê de wê babil wê berê jî wê di demên gûti û aqadiyan de jî wê ew rewşa wê di rengê de wê hebê. Di wê herêmê de wê weke herêmên zêde giring ên weke navendên kultî ku wê pêşkevin wê weke uruk, eridu, larsa, işin û heta nippur û sipaq wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ev navend wê piştî ku wê ji demên gûtiyan re wê navenditîyê wê bikin wê piştî wê di dema nû a kassi û babil re jî wê di rengê de wê bikê.

Wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê kassi wê yekitiya ku ew wê bi keyeniyên herêmê re wê çêbikê wê di wê temenê de wê hin bi hin wê temenê wê çêbikê. Yazdanên demê ên weke enlil, marduk û hwd wê derkevina li pêş. Di dema aqadiyan de wê şamaş wê derkeve li pêş. Ji şamaş û marduk wê karibê weke dîmenekê wan ên şûnpê ku ew wê bi wê ji xwe re wê weke bikina bingihê mazinbûna xwe û an weke wê mazin bibin jî wê Şuriaş kassiti bê.

Li jor ku me hinekê hani ser ziman wê di wê temenê de wê dîmenekê şenber wê bibê. Minaq wê nameya keyê hittiti wê di rengê de wê dema ku em wê li vir bibîr bikin ku wê di wê de aê bahsa şandîna bijijkên kassi li wê were kirin. Di wê nûqtîyê de wê ev wê di rengê de wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê ku wê, weke çandek kassiyî a ku wê weke bi yazdana demê gulla ve girêdayî ku wê pêşkeve jî bê. Di wê temenê de wê, ev wê, weke pişe û an rewşek ku wê di parastgehê de wê li ser wê perwerde wê were kirin jî bê.

Minaq Hammurabi (1792–1750 b.z.), ku sernavê "keyê Sumer û Aqad" li xwe kiribû, yekem hukumdar bû ku di serdema Babîlê ya Kevin de nivîsek keyî hişt. Her weha femandarekî ku di têkiliyên dîplomatîk de serkeftî ye û di şeran de bi hêza xwe ya taktîkî navdar e. Bi van serkeftinan, wî keyeniya babîlê veguherand împaratoriyeke têra xwe mezin ku axên başûrê Kurdistanê û an Iraqê bigire nav xwe. Hammurabî, ku di zagonên bi navê xwe de weke rêgeza cezakirinê ya bi eslê xwe Semîtîkî ya bi navê "tit bo tat" di jiyana civakî de rêzîkname çêkir, navê xwe wekî zagondanerekî mezin di dîrokê de nivîsand. Key diyar dike ku wî ev zagon bi desthilatdariya ku yazdan daye amade kirin. Ev zagonên ku li ser stêleka ku li Sûsa, paytexta welatê Elamê hatiye dîtin, hatine nivîsandin, niha li Muzexaneyê Louvre li paytexta Fransa Parîsê têne pêşandan. Metna zagonê; Ew ji 282 maddeyan pêk dihe ku li ser gelek mijarên wekî hiqûqa malbatê, hiqûqa bazirganî, hiqûqa milk û koletiyê disekine.

Di serdema Hammurabî de, bajarên Eshnunna, Larsa, Assur bi serokatîya Şemsî-Adad I, û Mari hevrikên sereke yên keyeniya Babîl bûn. Lêbelê, wekî ku ji nivîsan dihe fahm kirin, keyeniya babîlê di sê salên yekem ên desthilatdariya Hammurabî de bi van bajaran re neketiye nakokiyê. Heta tê gotin ku Keyaniya Babîl di vê serdemê de ketiye bin bandûra Keyaniya kassî û ya asûriyan a bi serokatîya Şemsî-Adad I û bi Asûriyan Şemsî-Adad I û Rîm-Sîn a Larsa re ketiye nava tifaqan. Bajarê Marî jî di bin desthilatdariya Şemsî-Adadê Yekem de bû û wî kurê xwe Yasmah-Adad weke rêveberê wê kir. Hammurabî salên ewil ên desthilatdariya xwe bi mijarên wekî tamîrkirina perestgehan û efûkirina deynan derbas kir. Piştê em dibînin ku ew sînorên xwe berfireh dike. Keyê ku di sala 1764an berî zayînê de serketina xwe ya yekem li dijî Elamê bi dest xist, piştê bajarên Malqu û Rapiqum xiste bin destê xwe, paşê berê xwe da başûr û bajarên Îsîn û Ûrûk ên ku di bin destê Larsa de bûn, xiste nav axa xwe. Niha dema serdestiya bajarê Larsayê ye. Hammurabî ku dixwest bi temamî li Herêma Dîcleyê serdest bibe, di sala 1763'an berî zayînê de hevrikê xwe yê herî mezin Keyê Larsa Rim-Sîn têk bir. Keyê Babîlî yekser piştî wê serweriya xwe li ser Eshnunna ava kir. Divê em demîldest diyar bikin ku di van hemû serkeftinan de Hammurabî ji keyeniya Marî piştgirîya leşkerî wergirt. Lêbelê, piştî serkeftinên xwe yên leşkerî, Hammurabi bala xwe da hevalbendê xwe yê berê, bajarê Mari. Wî di sala 1759 berî zayînê de, di sala 35-an a desthilatdariya xwe de, bajarê Mari wêran kir. Ji ber ku piraniya agahiyên

li ser serdema Hammurabî ji arşîvên keyên Marî dihên, ji wê dîrokê û pê ve gelek kêma agahî li ser wî tên dîtin. Li gorî agahiyên ku ji pir hindik belgeyan hatine girtin, keyê Babîlê beriya zayînê di salên 1757 û 1755an berî zayînê de seferên herêmên Gutî, Sutu, Turukku, Kakmu û Subartu organîze kirine (çav: Beaulieu, P.A. (2018). *A History of Babylon-2200 bc-ad 75*. USA: Wiley Blackwell).

Ev herêmên ku wê, hê weke herêmên 'gûtî' wê werina bi navkirin wê bi rastî jî wê yên navend ên weke yên gûtî bin û wê di wê demê de wê weke navendên kassîyan wê derkevina li pêş. Dibe ku ew di wê demê de wê çendî wê kassî jî bin wê weke navê gûtî ku ew weke yên kalkên xwe bikardihênin û ew xwe bi wê rengê wê weke sûbarîyan bi nav dikin.

Di wê temenê de wê di rengê de wê karîbê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê kassîyî wê, di wê demê de wê, bi awayekê wê weke desthilatên mazin wê hin bi hin wê bilind bibê. Lê wê ne tenê wê weke yek awayê wê bilind bibê. Wê nikarîbê wê tenê wê weke li bajarekê wê bibînê ku wê bilind bibê. Navê kassî wê zêdetirî wê weke navekê ramyarî û serdestî wê xwe bide diyarkirin. Di warê çerçoveya herêmî de wê navên weke yên lulubîyan. Hûrîyên urkeşî, û hanayî û an kur û hwd wê di rengê de wê weke çerçoveya wê gotinê wê di rengê de wê weke ku wê bi xwe û hebûna xwe wê weke ku wê biafirênin.

Piştî serkeftinên leşkerî yên Hammurabî, sînorên pir berfireh kir. Pergala îlkumê ya ku şert û mercên ku gel bi taciye re dilsoz e derdixe holê, yek ji van çareserîyan e. Her çend pergala îlkumê, ku behsa erkên ku di berdêla zevî û sernavên axên ku ji karmend û xizmetkarên key re di berdêla keda wan de hatine veqetandin, ku mîras û firotina wan bi hişkî hatî rêkûpêk kirin, dike jî, sistemek pir bi plankirî bû; Faktorên wekî sala dirûnê xirab bû sedem ku kirêdar bikevin nav deynan, bi vî rengî koletiya deynan çêbibe. Ji bo vê yekê, keyên Babîlonî yên ku hatin ser text biryarnameyên bi navê misharum derxistin, ku tê de şîretên ji bo azadkirina gel ji koletiya deynan hebûn. Ev dewleta mezin a ku Hammurabî damezrandibû, piştî mirina wî hêdî hêdî hilweşiya. Li gorî arşîvên Marî, du kurên key Hammurabî bi navê Shamsu-Ditana û Mutu numaha hebûn. Dibe ku ew kur wekî "rehînen dilxwaz" li dadgeha Marî hatine girtin da ku hevalbendiya di navbera her du keyan de baş bikin. Lêbelê, piştî Hammurabî, Shamsu Iluna, ku em navê wî di arşîvên Marî de nabînin, derket ser textê Babîlê. Bi rastî, tomarek ji bajarê Larsa dibêje ku di salên dawîn ên nexweşiya Hammurabî de, Shamsu-Iluna (1749-1712 b.z.), ku xwe wekî kurê yekem destnîşan kir, derket ser textê Babîlê

(çav: Beaulieu, P.A. (2018). A History of Babylon-2200 bc-ad 75. USA: Wiley Blackwell).

Li gorî nivîsên li ser goriyên namedanê, Şamsu-Îluna salên xwe yên ewil bi xebatên gel re mijûl bûye. Di dawîya desthilatdariya xwe de, li bajarê Larsayê dijiya. Bi serhildana zilamekî bi navê Rîmsîn (1742 b.z.) re mijûl dibe. Heta ev kes behsa wê yekê dike ku li bajarê Keşê bi piştgiriya xwedawend Nimmah derketiye ser text. Lê di heman demê de, di sala heştemîn a Şemsû-Îlûna de, kesekî bi navê Rim-Anum dest danî ser rêveberiya bajarê Êrûkê. Shamsu-iluna radigihîne ku Rim-Anum bîst û şeş serhildêran bêt ku navê wî bîne ziman têk bir. Qeydên sala nehemîn a Shamsu-Iluna di dîroka Babilê de xalek veguherînê nîşan dide. Ev xala zivirînê, goçkirina civata bi navê Kassî a ji herêma Çiyayên Zagrosê ber bi Mezopotamyayê ve bû. Key ev kom li herêma Kikkala têk bir. Di qeydên sala dehemîn a key de, ku di sala 1741 berî zayînê de ye, têkoşîna wî ya bi Eşnûnna, Emûtbâl, Êrûk û Îsînê re dihê vegotin. Wê bi serhildêrên kassî û an lulubiyan re wê were hemberê hev. Ji hêla din ve, tomarên arşîv ên ji başûrê Babilê destnîşan dikin ku herêmên başûr ên ku bi navê Erdê Deryayê têne zanîn dest pê kir ku ji kontrola Babilê derketin (çav: Beaulieu, P.A. (2018). A History of Babylon-2200 bc-ad 75. USA: Wiley Blackwell).

Li vir di aslê xwe de wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê bi çend gotina jî bê bahsa zagonên hammurabi bikê. Di rengekê de wê ev wê weke destûr û an zagonên giştî bin ku ew weke bi navê yazdanê mazin marduk û an enlil jî dide herêkirin. Enlilê gûtîyan wê piştî wê di nava kassîyan de ku wê derkeve li pêş wê li ser wê temenê wê bi wî û navê wî xwe bidê herêkirin. Lê destûrên hammurabî wê yekser wê ji rewşa keyeniyek ser ardê wê zêdetirî wê rewşek giştî a razber wê bi têngî wê bi goştî wê pêşbixê û ev wê, weke têngîyên giştî ên imparatorbûnê piştî jî wê xwe di rengekê de wê biafirênê. Wê bandûra wan zagonên wî hem wê di dema babil de wê bibê û hem jî di ya qassitan de wê karibê bi awayekê kifşbikê.

Lê ew hatina wî ya berhev a bi serhildêrên kassî û lulubiyan re wê zêde nekişê. Wê di encama levkirinek ku wê ew serwerîya hev wê herê bikin de wê, di rengekê de wê, bi encam bibê. Di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê ev levkirina ku wê zêde agahi di derbarê wê de di destê me de nin in wê, piştî wê bê temenê bilindbûna kassî a li herêmê weke imparatoriyeke jî. Kassî wê gelek asir û keyeniyên wan ên herêmî wê

hebin û wê têkiliyek wan ya xort a bi hev re wê weke ku wê di nava wan de wê hebê.

Piştî Shamsu-Iluna, em kurê wî Abi-Eshuh (1711-1684 b.z) li ser textê Babîlê dibînin. Em ji navê sala ku ev têkoşîn tê meşandin hîn dibin ku Ebî Eşuh di sala çaremîn a desthilatdariya xwe de li dijî Kassîyan şer kiriye. Di heman demê de bi Elam û Eşnûnna re şer kir. Abi-Eşuh jî bi karên giştî re mijûl bû û li ser çemê Dîcleyê bendav çêkir. Armanca din a vê hewldanê jî ew e ku bi astengkirina herikîna Çemê Dîcleyê, Îluma-Îlûm, serwerê Welatê Deryayê yê li başûr bixe nava rewşeke dijwar. Di derbarê dema Ammi-ditana (1683-1647 b.z) de, ku desthilatdariyek pir dirêj bû, zêde agahdarî tune. Key piraniya dema desthilatdariya xwe avakirina kelehên berevaniyê derbas kir. Lê belê dihê zanîn ku di sala 11-an a key ankû 1673 berî zayînê de dijminekî nenas hêrîşî Babîlê kir. Têgihên tomarkirî ya paşîn a Ammi-Ditana bi têkçûna wî ya Damiq-Ilushu, keyê Erdê Deryayê ve girêdayî ye. Dema ku Emmî Şadûqa (1646–1626 b.z.) çû ser textê Babîlê, kanalek û qesrek bi navê xwe ava kir û perestgeha yazdanê Şemaş û perestgeha Eulmaş li bajarê Sipparê jinûve ava kir. Key di heman demê de metnek qanûnî ku bi navê "Mersûmê Emmî-Şedûqa" tê zanîn jî ferman kir. Di sala 1632 berî zayînê de, di sala pazdehemîn a desthilatdariya xwe de, bi civakên Kassî, Bimatî û Samharî re ku dijmin dihatin hesibandin, kir. Nameyên key ku hişyariyên xwe ji keyên bajarê Sipparê re li dijî van civakan vedibêje, xetereya ku Babîl tê de bû diyar dike. Şemshu-Ditana (1625–1595 b.z), ku 31 sal keyti kir, keyê dawî yê Babîlê ya Kevin bû. Em fahm dikin ku hêza Babîlê ji derketina komên ku tenê wekî "dijmin" têne binav kirin, ji bilî serhildêrên ku navên wan di tomaran de hatine tomar kirin hêdî hêdî qels dibû. Xuya ye hejmara serhildêran ew qas mezin bû ku ji ravekirina berfireh dûr ketibû û ew bi tenê wekî "dijmin" hatin tomar kirin. Dewlet û civakên serhildêr ku navên wan tê gotin ev in; Elam, Kassite, Eshnunna, Hanigalbat, Samharî, û Edashhuti bûn. Piştî van serhildanan, Babîl hema hema vegeriya sînorên xwe yê damezrandin. Lê Şemşû-Ditana jî li diji keyê Welatê Behra yê bi navê Gulkişar şer kir. Dema Şemşû-Ditana li Mezopotamyayê ji bo jiyane têdikoşiya; Ji bakur, ji axên Anatolyayê derbeya giran li Keyaniya Babîlê ya Kevin dihê. Li gor "Chronicle 40" û "Telipinu Edict", ew keyê Hîfî Mursili I bû ku di sala 1595 b.z de dawî li Babîlê ya Kevin hanî.

Wekk din ji nava çavkaniyên ku wê ji dema hittitan bin wê bahsa têkiliyên wan ên bi kassîyan re wê bikê. Di wê temenê de wê bahsa

têkiliya nava wan a dostane wê bikê. Wekî din wê ji nava têgihên hittitan wê were fahmkiirn ku wê kassi wê weke hêzek imparatori wê weke ku wê li herême wê serwer bin wê were dîtin.

Dihê hizirîn ku Kassîti, yek ji hêzên damezrînerên Babîlê ya Navîn, ji herêma Çiyayê Zagrosan hatine Mezopotamyayê. Wan ji valahiya ku piştî hilweşîna Babîlê ya Kevin derket holê, sûd wergirtin. Lê heta wê demê wê li herême wê nikaribê wê were gotin ku wê ne xwediyê hebûn bin. Kassiyên ku ziman, nivîs û çanda xwe pêşdixin wê bi babîlê wê çendî ku wê bidina herêkirin wê, bi wê re wê ya babîlê jî wê qebûl kirin, rêveberiya Babîlê hin bi hin girtin li dest. Kassî ji xwe re dibêjin Galzu; Welatê Kassîtan di nivîsên bizmarî de wekî welatê yazdanê (!) kurduniash, û an Karduniash hatiye tomarkirin.

Desthilatdariya Kassîtan li Babîlê 576 salan domand. Di vê heyamê de, em dibînin ku sî û şeş key derketine ser textê Babîlê. Agahiyên ewil ên derbarê Kassîyan de diyar dike ku ew weke komên dagirker di karên cuda de cih girtine û di nav eşîran de hatine birêxistinkirin. Di serê her eşîrekê de serokek heye, ku di cihê rêvebiriyê de ye. Wekî din, Kassî di belgeyan de wekî "serokên devaran" û hetta "wergervan" têne tomar kirin. Qeyda yekem a vê civakê ji serdema Babîlê ya Kevin dihê. Shamshu-Iluna, keyê Babîlê ya Kevin, radigihîne ku wî di sala 1741 berî zayînê de li dijî Kassîtan şer kiriye. Weke ku dihê fahmkirin, di dema Babîlê ya Kevin de dest bi ketina Mezopotamya kirine. Keyê Kassite yê herî kevnar Gandash e. Rewşa herî girîng di serdema Aqum Kakrime II de vegeandina peykerên xwedawend Mardûk û jina wî Zarpatinu bo Babîlê bû, ku ji aliyê keyê Hîfûtan Mursilî I, ku Babîloniya Kevin hilweşand, wek xenîmet hatin girtin. Ev bûyer pir balkêş e ji ber ku nîşan dide ku Kassîtan çiqas ola Babîl qebûl kirine. Yan jî babili bi wan re di hevsengiyekê de bi ya wan re wê bi ya wan û an bi ya xwe bi wan re wê bijî. Keyê Kassîtan Ulamburias jî li dijî Keyaniya Behrê seferek da destpêkirin û di sala 1475 b.z. de key Ea-gamil têk bir. Dihê zanîn ku di serdema Babîlê ya Navîn de bajarê Babîlê bi navê Kardunias hatiye tomarkirin. Ev gotin wê weke ya 'welatê kassitan' û warê kasiyan jî wê karibê bi wê were fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê weke morfolojîyekê wê di serê mirov de wê weke bi birhan bikê. Ev nav cara yekem di serdema keyê Kassî Karaindaş de derketiye holê, yê ku berî zayînê di çaryeka dawî ya sedsala 15. de derketiye ser text. Karaindaş bi dewletên Asûrî û Misrê re têkiliyên ramyari/dîplomatîk hebû, bi keyê Asûrî û keyê Misrê Tutmesîs III re peymanî sînor îmze kir. Wî diyarî ji Tuthmosis re

şand da ku sefera wî ya serkeftî ya rojavayê kurdistana roja me ku ew heta sînore wî dihê û dibê ku ew bi wê munasebetê têkiliyekê bi hev re dênin weke "ciran". Çalakiyên herî mezin ên keyên Kasîtan xebatên wan ên avakirinê bûn. Ew şanaziyê bi kolandina kanalan û tamîrkirina perestgehan dikin. Bi rastî, keyê Kurigalzu Yekem li cîhê bi navê Aqar Quf ku li Îraqa îro û an başûrê kurdistana roja me ye bajarek bi navê Dur-Kurigalzu ava kir û statûya paytextê da vî bajarî. Kurigalzu jî li rojhilatê kurdistana roja me û Îranê bi Elamiyan re jî şer kir.

Ji aliyê din ve, keyên Kassîtan hewl didin ku têkiliyên dîplomatîk ên nêzik di navbera her du dewletan de bidomînin û gelek caran bi dewleta Misrê re têkilî danîbûn. Kadashman-Enlil I.(1374-1360 BZ) û Nameyên Burnaburias II.(1359-1333 b.z) li Misrê di arşîvên Amarna de hene. Mijarên nameyên navborî wiha ne; Ew mijarên cihêreng ên wekî pevguhertina diyariyan, zewacên nav-xanedanî, nelirêtî di pevguhertina diyariyan de, bazirgan, û seyrûsefera doktoran di navbera her du dewletan de vedihewîne. Dema ku Dewleta Kassîte hewl da ku têkiliyên xwe yên baş bi Misrê re biparêze; Dewleta asûriyan jî dest bi zextan li ser Kassîyan kir. Dema ku keyê Kassî Kara-Hardaş, kurê Burnaburias, di encama serhildanekê de ji text hat avêtin, keyê Asûrî Assur-Ubalit I seferek ber bi welatê Kasîtan ve saz kir. Di encama vê seferê de, keyê kassit Ew Kurigalzu II. li taxt rûniştî bû. Dema ku key derket ser text, li hember welatê Elamê serkeftin bi dest xist. Kassîtan bi dewletên Asûrî û Elamî re û her wiha bi welatê Hîttîtan ên li bakur re têkiliyên dîplomatîk danîn. Di dema keyên Kassîtan Kadashman Turgu û Kadashman Enlil de têkiliyên her du welatan bi nameyan berdewam bûn. Metirsiya mezinbûna Asûriyan bû sedema bingeîn a dewletên Hîttî û Kassî ku hevgirtinekê pêk bînin. Bi rastî, bi hatina Tukulti-Ninurta I ser textê Asûrî, keyê Kassîtan dema ku keyê Asûriyan li dijî Hîttîtan derket seferê, Kaştiliaş IV ji vê yekê sûd wergirt û hêrîşî dewleta Asûriyan kir. Keyê Asûrî Tukulti-Ninurta bi tundî bersiva vê tevgera keyê Kassîtan da û wî Kaştiliaş IV têk bir û heta ew girt. Di nav xenîmetên şer ên ku Tukulti-Ninurta I piştî vê serketinê ji welatê Babîlê birin de, peykerê kultê yê yazdanê Marduk jî hebû. Piştî vê serkeftina artişên Asûriyan, keyên kassitan ku wê sî û du salan li ser textê Kasîtan di bin rêberiya Asûriyan de hatin bicihkirin ma. Adad-şuma-ushur, ji têkoşîna di navbera Aşûr û Elamê de sûd werdigire, textê Kasîtan ji nû ve bi dest xist û hemleya xwe ya yekem li dijî Dewleta Asûrî dest pê kir, ku bi ser ket. Lê belê em dibînin ku ev serkeftin têra paşxistina Dewleta Kassit nekir. Di vê seferê

de, Kassîfî ji aliyê keyê Elamî Sutruk Nahunte, ku xwediyê îdfaya ser textê Babîlê bû, hêrîş kirin. Dewleta Êlamiyan ku di serdema Zababa-şuma-iddina de derbeyek giran li Kassîyan xist, Stela Naram-Sîn û Stela Hammurabî wek sembola vê serketinê birin Sûsa paytexta welatê Êlamiyan. Keyê Kassît ên dawî ê vê dema navîn Enlîl-Nadîn-Ahe ye. Ev Key jî ji aliyê artişên Êlamiyan ve hat hêrîşkirin û bi mirina Enlîl-Nadîn-Ahe piştî hêrîşê, desthilata keyenîiya Kassîtan hat ber dawîbûnê. "Kevirên weke nivisar" ên ku bi navê 'Kudurru' têne zanîn wê tê xuya kirin, di nav lêgerînên arkeolojîk ên herî girîng ên Kassîtan de ne. Digel nîşankirina sînoren axê, van keviran di derbarê bexşên axê yên ku ji hêla key an karbidestên hukûmetê yên payebilind ve hatine kirin de jî agahdarî peyda dîkin.

Di wê demê de wê dema kassitan wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke demek ku wê demna bi serketinan û demna wê bi derbe xwarinan wê derbas bibê. Lê di wê demê de wê gotinên weke 'bidawîbûna kassitan' wê nikaribê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev wê piştî wê di rengekê de wê, çendî wê, dem bi dem wê serwerîya asûr wê bibê jî wê weke ku wê çawa wê berê wê demê wê dema babil ku wê di dema serwerîya wan de wê li rex hev bi kassitan re wê bijin wê heman rewş wê piştî wê bi wê rengê wê bi asûran re jî wê bibê. **Li jêr emê li ser dema asûr û serketinên wan ên li ser werlatê kassitan û hwd re emê li ser bisekin in.** Li vir wê weke nûqteyek wê ya din ku em pêşî wê berê ku em li wê derbas bibin ku em li ser wê bisekin in wê dema xanadana isinê a duyem ku mirov wê hinekê wê karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê wê bibê. Ev wê di wê demê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku em bi dem û an serdema kassitan re wê weke aliyekê ku mirov wê hilde li dest bê.

Di wê demê de wê li herêmê bi hêrîşa Elamî û bêaramiya cidî ya ku ji ber goçberiya Gelên Deryayê li Asyaya Rojavayî çêbû, sûda herî mezin ji bo civakên Aramî bû. Aramiyan bi sîdwerigirtina ji vê hawîrdora kaotîk ber bi bajarên mezin ve dest bi goçkirinê kirin. Kaosa ku Aramiyan li Mezopotamyayê afirand, li Babîlê rê li ber xanedaniyeke nû vekir ku ji rewşê sîd werbigire. Xanedaniya Îsîn, ku li başûrê Babîlê ye, textê Babîlonê girt, keyeniya ku di dîrokê de wekî Xanedaniya Îsîn a Duyemîn tê zanîn ava kir û li Babîlê ji nû ve avakirina ramyarî pêk hanî. Nebukadnezar I (1121–1100 b.z.) wekî keyê yekem ê vê xanedanê xuya dike. Kiryara herî girîng a key ew bû ku peykerê Mardûk ku ji hêla Elamiyan ve wekî xenîmeta şer hatibû girtin, vegerîne. Bi vî awayî, di

heman demê de ku wî hukumdariya xwe rewa bike, divê moralê gelê Babîlonê bilind kiriba. Wekî din, di dema serweriya Nebukadnezar I de, Babîlon dîsa bû paytext, bi vî rengî vegera kevneşopî misoger kir. Keyên Îsîn ên ku piştî Nebukadnezar I hatin ser hukim, neçar ma ku hem bi tehdîda Asûriyan û hem jî bi hêrişên Aramî re rû bi rû bimîne. Heta tê zanîn ku keyê Îsîn, Marduk-nadîn-ahhe, ji bo rawestandina van hêrişan seferek çêkir. Keyên Îsînê jî bo ku xwe ji van xetereyên ramyarî rizgar bikin, biryar dan ku zewacên di navbera keyeniyên de saz bikin. Ji ber ku keyên Asûrî bi keşbanuyên keyên Îsîn re zewicîn. Keyên Îsîn ên ku bi vî înişiyatîfa ramyarî dixwestin li hemberî hêrişên Aramî bi hêz bimînin, hê jî nekarîn vî civakê bidin sekinandin. Di vî demê de di sedsala 9'an a berî zayînê de, çalakiyên civakên arami yên li başûrê Babîlê zêde bûne. Di vî navberê de tîkiliyên Asûr û Babîlê du alî bûn. Ji aliyekî ve keyê Asûriyan Tukulti Ninurta (890-884 b.z.) li dijî sînorên Babîlê şer dikir û Babîlê tehdîd dikir; Ji aliyê din ve serhildana textê ku li Babîlê di dema keyê Babîlê Marduk-zakir-şumi, keyê Asûrî salmannesser III di xwest ku ew serwerîyek teqez li dora babîlê çêbikê. Bi wê yekê dengên ji babîlê derketin jî tepisand. Dema ku serhildanek bi vî rengî li li hemberê keyê Babîlê Marduk-zakir-şumi alîkariya keyê Asûriyan Shamshi-Adad V ew hat sehê kirin.

Her çiqas Babîl û Aşûrî dixuya ku di warê leşkerî de alîkariya hev dikin jî, plana Asûrî ya ku Babîlê bi xwe ve girêbide, di dawiyê de pêk hat. Belê, Şemşî-Adad V, ku bi piştgirîya keyê Babîlê derketibû ser textê Asûrî, piştî ku desthilatdarîya xwe xurt kir, berî zayînê di salên 814, 812 û 811'an de seferên xwe ber bi Babîlê ve kir û heta keyê Babîlê Marduk-balatsu-iqinbîh jî girt û bir. Piştî vî dîrokê, serdestiya asûran li Babîlê dest pê kir. Di salnameyên xwe de, wî keyê Babîlê wekî şeytan binav kir. Sargon II, keyê yê Babîlê wî Marduk-apla-iddina (Merodak-Baladan) tîk bir. Paşê, keyê Asûrî Sennaherîb kurê wî Aşûr-nadîn-şûmî hebû. Em dibînin ku wî di sala 700 berî zayînê de textê Babîlê girt. Vê carê jî Babîlê bi tehdîda Elamê re rû bi rû ma. Di rastiye de, Asûr-nadîn-şûmî ji Elamê re ji aliyê Babilîyan ve, di warê eşkerekirina metirsiya Êlamiyan de girîng e. Piştî vî pêşveçûnê, keyê Asûrî seferek li dijî Keyaniya Babîlê pêk hanî. Tevî ku di dema hêrişên Asûriyan de keyeniyên Babîlê jî Êlamiyan destek girtibe jî, Sennaherîb pêşî leşkerên Êlamiyan tîk bir û piştî hêrişê Babîlê kir û bajar wêran kir. Piştî vî seferê, key Nergal-şumu-ibni wek key li ser textê Babîlê destnîşan kir. Dîsa Shamash Shumu-ukin ê ku ji aliyê Asûriyan ve li ser textê Babîlê hatibû tayînkirin,

li dijî Asûriyan serhildanek da destpêkirin û ev serhildan ji aliyê Asûriyan ve hate tepisandin (çav:Radner, Karen (2015). Ancient Assyria: A Very Short Introduction. Oxford University Press).

Di bîst salên din de, Kandaulu li ser textê Babîlê bû û Babîlê di hawîrdorek aram de îdare kir. Di dema keyê Babîlê Sin-şar-işkun de, ji ber ku bala key ber bi Asûriyê ve çû, Nabopolassar ku li başûr welatê Deryayê hukum dikir, di sala 626 b.z. de hêrişê Babîlê kir, Sin-şar-işkunê ku li ser textê Babîlê bû têk bir û di sala 616an de bajar zeft kir. Heta bi Medya re li dijî Aşûriyê jî hevkarî kir û di hilweşîna Asûriyan de di sala 612 berî zayînê de rol lîst (çav:Bertman, Stephen (2003). Handbook to Life in Ancient Mesopotamia. New York: Oxford University Press).

Di dîroka Babîlê de ji serdema navbera 626-539 BZ re serdema Babilî tê gotin. Hejmara tabloyên ku bi tîpên bizmarî yên vê serdemê pir zêde ye. Ev tablet rê didin me ku em li ser rewşa jiyane demê û rewşa aborî a demê di derbarê wan gelek tiştan fêr bibin. Mijarên tabletan bi piranî bi jiyana aborî ya Babîlê û herêmê ve girêdayî ne. Nabopolassar ji qelsiya Asûriyan sûd werdigire, dibe keyê Babîlê û li herêmê heta çiyayên Torosê serweriya xwe ava dike. Di vê navberê de Babil jî bi Misrê re ku hevalbendê Aşûr bû, şer kir û di şerê navbera her du hêz de li nêzî Karkemişê di sala 605 berî zayînê de, dewleta Babîlê bi ser ket.

Di wê şerê navê wê di bûhûrê de wê di rengekê de wê dema ku wê hêzên babil dibin wê bi alikariya hêzên med wê di rengekê de wê ew serkevin. Piştî wê di wê demê de wê med û babil wê bi hev re wê li herêmê wê pêşde herin. Li gorî gelek çavkaniyan wê di wê demê de wê bi med re wê tifaqe ku wê çêbikin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê babil wê xwe li herêmê wê weke hêzekê wê karibê bide domandin.

Piştî serkeftina xwe, keyê Babîlê bi qasî deh hezar kes ji Cihûdayê sirgûnî Babîlê kirin. Ev bûyera sirgûnê di Peymana Kevin de jî tê gotin. Hebûna leşker û esnafan di nav Cihûyên sirgûnkirî de hêza kar a ku ji Babîlê re hewce dike êşkere dike. Lêbelê, keyeniya Cihûdayê (yahudiya) bi tevahî nehat hilweşandin. Di sala 586 berî zayînê de, Nebukadnezar paytexta keyeniyê Orşelîmê dîsa dorpêç kir û keyê wê Hîzkiya kuşt, bi vî awayî keyeniya navborî bi dawî bû. Di dema keyê Babîlê Neriglissar (559-555 b.z) de seferek li herêma Kîlîkyayê hat organîzekirin. Tevî ku key li vir serkeftina ku dixwest nedît, riya xwe domand û gihîşt welatê Lîdyayê. Keyê dawî yê babilon Nabonidus (555-539 b.z) bû, ku bi nasnameya xwe ya olî navdar bû. Keyê ku du sefer li herêma Kîlîkyayê organîze kir, berî zayînê di sala 553an de bala xwe da herêma Tayma ya

li Erebaştanê. Li gorî agahiyên ku di derbarê seferê de bi saya stela Harranê hatine bidestxistin, key bi qasî deh salan li Erebaştanê maye. Di vê serdemê de, Babîl ji aliyê kurê wî Bel-sharru-usur ve hat birêvebirin. Nabonidus veguherandina perestgehên Marduk ên li Babîlê bo oldariya Sin ji hêla elîta Babîlan ve baş nehat qebûl kirin. Dema ku ev nerazîbûn di dawiyê de bû sedema aloziya navxweyî li Babîlê, Farisên ku bandûra xwe li rojhilat zêde kiribûn, vê yekê wekî firsend dîtin û hêrîşî Babîlê kirin. Sefera ku ji aliyê Keyê med-Pers Kûros ve li dijî bajarê Babîlê di sala 539 beriya zayînê de hat destpêkirin, ji aliyê babiliyan ve rastî tu berxwedanê nehat. Bi Kirose mazin ku bi aştîyane Babîl zêft kir, li Mezopotamyayê serdema desthilatdariya xwe da dest pê kirin.

Di wê rewşê de wê di rengekê de wê bêgûman wê heta ku wê rewş wê werina wê astê û demê wê hinek dem û pêvajoyê wê derbas bibin. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê pêwîst be ku em hinekê bi şûn ve herin û demên hûrî û mitannî wê hinekê din wê di dewama wê de wê werênina ser ziman. Li gorî gelek çavkani û dîrokzaan wê hûrî û mitannî wê di dema kassitan de wê werin. Di wê çerçoveyê de wê serdestiya wan û têkiliyên wan ên bi hev re wê, di rengekê de wê, bi awayekê weke mesopotamya wê serweriya wan wê li wê bibê. Di wê demê de wê biqasî ku em dibînin wê kassî wê li başûrê mesopotamya û dora wê xwediyê serweriyê be û wê di dewama wan de wê hûrî û mitannî wê weke ku wê bakûrê mesopotamya wê li wê serwer bin.

Keyeniya asûrî û Keyeniya babîlan a ku bi ser ket, nûnerên dawî yê şaristaniyên ku di Serdema Antîk de li Mezopotamyayê pêş ketine ne. Asûr û Babîl weke nûnerên bakur û başûr li Mezopotamyayê çend hezar salan girîngiya xwe parastin. Serdema Asûriya Kevn û Babiliya Kevin beriya zayînê di hezarsala 2. de pêk hatiye, li bakur serdema Asûriya Navîn û li başûr jî serdema Kasstan hebû ye. Keyeniya asûrî b.z. 1000 heta 612; Serdema Babîlê ya Nû, serdema navbera 625-539 b.z. di dirêjahiya çarsed salên desthilatdariya xwe de, di sedsalên heştêmîn û heftan de dema ku ew di asta herî bihêz de bû, keyeniya asûrî li başûr li Kendava persî, li rojhilat beşek ji Îranê û an rojhilatê kurdistanê, li bakur çiyayên Torosê, li bakur çiyayên Torosê, li rojavayê kurdistanê û Sûriyê, li peravên Deryaya Navîn a Rojhilat, li rojava û Misirê serdest bû. Heta vê serdemê ti keyeniya Rojhilatî xwediyê sînorên weha berfireh nebû. Li herêmên ku wan fetih kiribûn, gelek civakên ji eslê xwe cuda hebûn, wek Aram, Îbranî, Hûrî û gelek xalkên din ên herêmê bi bacên giran ên ku ji van herêman digirt, bi talanên ku bi dest xistibû û bi hêza mirovî ya ku

heta hilweşîna xwe bikar hanî, mezin bû. Piştî paytexta kevin Assur (Kalat Şergat), Kalhu (Nmud), Dur Şarrukn û Nnve di Serdema Asûriya nû de wekî paytext ji nû ve hatin avakirin. Li herêmên ku di vê serdemê de hatin girtin, berê bac hatin stendin û piştê jî bûn navendên parêzgehan. Li hin cihên ku tevî Keyaniya asûriya bûne, li ser modela paytextê navendên parêzgehên nû hatine avakirin. Aşûr dewleteke xwedî kevneşopiyên kûr bû ku ji Sumeriyan vir ve bi hezar salan berdewam bû. Bi demê re, ew bû împaratoriyeke ku bi bandûrên ku ji çandên cihê werdigirt, projeyên mezinahiyek ku ji hemî wan derbas bû pêşxist. Hejmara kesên ku bi mebestên cûrbicûr hatine dersînorkirin, wek leşkerkirina wan ji bo artêşê, karkirina li zevîyan û li cihên avahîsaziyê, dabînkirina ewlehiyê û niştecîhkirina navendên parêzgehên nû, di sêsed salan de gihîştîye yek heta du milyonan. Keyeniya Babîlê ya Nû jî bi heman awayî vê pêvajoya sirgûnkirinê domand. Seferên her du dewletan ên li peravên Rojhilatê Behra Spî û li derdora Orşelîmê ku di Peymana Kevin de hatine vegotin, di bîra mirovahiyê de cih girtiye û hiştîye ku ev civak li Rojava werin naskirin.

Ji sala 1200 berî zayînê dest pê dike, Anatolya û Mezopotamya, bi taybetî peravên Ege, Anatolya û rojhilatê Deryaya Spî ketine serdemeke paşketin û hilweşînê ku wê çend sedsalan bidome. Keyeniya Asûriya Navîn a li Bakurê Mezopotamyayê di sedsala 11'an de bikeyên xwe yên bi hêz ên mîna Ghalat-Pleser I. re hewl da ku vê pêvajoyê bi ser bixîne, lê bi ser neket. Goçkirina Aramiyan li herêmên dora rojavayê Kurdistanê, Sûriyê û Muşkiyan ji bakur, keyeniya Asûriya Navîn neçar kir ku berê xwe bide paytext û derdora wê. Ev serdema nû ku weke destpêka serdema hesînê (1200-330 b.z.) dihe qebûlkin, ji gelek alîyan ve bû şahidê pêşketinê girîng. Belavbûna ola yekem a yekxwedayî li Misirê û peravên rojhilatê Deryaya Spî, ji aliyê veguhertineke dîrokî ve hêja ye. Belavbûna hesin, ku ji bo helandin û hilberandina wê di firneyên pîr pêşketî û atolye mazin de lazim bû, çekirina alav û çekên nû yên çandiniyê mimkun kir. Ji ber vê yekê şaristaniyên ku hesin bikar hanîne di pêşbaziya bi nirxan de derfeteke girîng bi dest xistin. Ji sêsed salan zêdetir keyeniya asûrî ne tenê li Mezopotamyayê, li tevahiya herêmê, Anatolya, cîhana Deryaya Navîn, Kurdistan, Îran û heta Misrê jî di nav de bû hêza herî mezin. Hemû dewletên ku li vê erdnîgariya berfireh hatine avakirin, di warê şewayê rêveberî, mîmarî, huner û teknolojiyê de bi awayekî di bin bandûra Asûriyan de mane. Di wê demê de wê Urartu li derdora Rojhilatê Anatolyayê, Firîgya, Lîdya li Anatolyayê, Med li Îranê

û mesopotamya başûr û bakûr, xwediyê serwerîyekê bin. Babil wê bi med re wê bibê. Ev rewş heta serketinên med û bi wê dawî li serwerîya asûr hanin wê bidomê.

Piştî serdemek tengezeriyê ya çend sedsalan li Rojhilata Nêzik, keyeniyên Serdema Hesin hatin damezrandin. Gelek ji van dewletan, wek Med, Urartu, Frygia û Lydia, ji aliyê xanedaniyên ku di serdema hesin de hatine herêman, berevajî Asûriyê hatine damezrandin. Di lîsteyên keyên Asûrî û salnameyên keyan de navên keyên Asûrî yên ji sedsala 10'an berî zayînê û pê ve tê dayîn û tê fahmkirin ku pêvajoya berfirehbûn û xurtkirina keyeniyê di sedsala 10'an berî zayînê de dest pê kiriye. Keyê asûr Assur-dan II û kurê wî Adad-nîrar II keyên Asûrî ne ku dest bi vê pêvajoyê kirine. Di vê serdemê de, artêşa asuriyan ku li rojavayê kurdistanê roja me seferan dikirin, bac danî ser bajarên ku Aramiyan lê bi cih bûne û herêma bandûra xwe heta herêma Xabûrê berfireh kirin. Ev herêm ji aliyê eşîreke bi eslê xwe aramî ya bi navê Bt Bahyan ve dihat birêvebirin. Pir zehmet bû ku ev nifûsa ku piraniya wan nîvkoçer bûn bikeve bin destê dewletekê. Di dawiya desthilatdariya xwe de, Adad-nîrar neçar ma ku heft seferên li pey hev li dora Hangalbat bike. Piştî vê yekê keyeniya Asûriyan bajarên herêmê veguherand rêveberiyên ku bacê jê re didan û bi vî awayî rêyên ber bi Behra Spî û depoyên madeyên xam ên li çiyayên Torosê bi dest xistin. Di vê serdemê de ku Asûr dîsa dest bi hêzbûnê dikir, li başûr jî Babîl xurt dibû. Peymana ku di navbera Babîl û Aşûr de di sala 891 berî zayînê de hate çêkirin, bi pevguhertina keçan a hevdu xurt bû. Polîtîkaya berfirehkirina ramiyê ya keyeniya asûriyan li ser vê herêmê bi wê rengê bû. Ji van ya yekem rojavayê kurdistanê roja me û Başûrê Rojhilatê Anatoliya ye ku li rojava keyeniya asûr bûn û Aramî jî lê bûn û ya duyemîn jî Babil û derdora wê li başûr e. Şûna Adad-nîrar II kurê wî bû key. Li dijî eşîrên Aramiyên Bit-Zamani seferan pêk hanî, yên ku di çiyayên Tukult-Nurta, Mardn û Tur Abidin de bi pêş ve çûn û li herêma amedê a bakûrê kurdistanê ê roja me bi cih bûn. Kabileyên Bit-Zamani Amed (Dyarbekir) kirin kirin navend û bi kurdên wê herêmê re tevgeriyan. Di yekitiya bi kurdên herêmê re tevgeriyana wan wê, ji wan re wê derkefeta xwe parastina wan jî wê biafiranda. Ber ku ew civakên xwecihî ên herêmê ên asli bûn. Demeke dirêj vî bajarî hebûna xwe weke nuqteyêke berxwedanê li dijî Asûriyan parast in. Di serdema Tukult-Nurta II de, nîzama derdora Babîlê ya ku bi peymanan hatibû ewlekirin, têk çûn. Leşkerên asuriyan bi seferên ku di vî warî de kirin sînorên xwe heta Dûr-Kurgalzu û Spparê berfireh kirin, ku ev wê

weke herêmên dîrokî û navendî ên kassitan bin (çav: Foster, Benjamin R. (2016). *The Age of Agade: Inventing Empire in Ancient Mesopotamia*. Oxford: Routledge).

Keyên herî bi hêz ên keyeniya asûrî di sedsala 9-an de berî zayînê, Aşûr Nasrpal II û kurê wî salmanneser III. bû. Di vê heyamê de artişên asuriyan li dijî hemû cîranên xwe derketin û gelek xenîmet berhev kirin. Di serdemên ku keyeni xurt bû de keyên Asûriyan hema hema her sal diçûn seferan. Van seferan bi berfirehî di salnameyê de hatine vegotin. Seferên ku ji bo gelek armancan wek bidestxistina xenîmet, danîna bac, firehkirina sînoran û ewlekariya herêmên sînor hatin kirin, li rojava gihîştin herêma çiyayên bilind ên Rojhilatê Anadoluyê. Talanên ku ji herêmên di bin kontrolê de hatin bidestxistin û hêza mirovî ya nû hat peydakirin, li derdora paytextê dest pê kir. Piraniya talana bi dest xistin bi rastî ji bo peydakirina hewcedariyên bajarên mezin û lêçûnên avakirina nû hate bikar hanîn. Minaq projeya herî mezin a Ashurnasrpal II avakirina Kalhu (Nimrud) wekî paytexta nû ya welêt bû. Ji xwe piştî wê, piştî şerê halpa'yê li herêmê ku wê artişa asûr bi hêzên heft keyeniyên herêmê û yên urartu jî wê di nava wan de bê re wê bikeve şer û wê serkeve. Di wê temenê de wê, êdî wê piştî wê di wê çerçoveyê de wê jinûve dizaynkirina herêmê weke parasgehekê wê di wê temenê de wê bibê li keviya firatê.

Ashurnasrpal II di bîst û pênc salên xwe yên li Derya Reş de çardeh seferên tomarkirî çêkir. Di nava armancan de ya sereke dîsa rojavayê welêt bû. Aşurnasrpal II sê sefer li herêma Dyala ya li Zagrosê kir. Ew di salên 882, 879 û 866 b.z de sê caran ber bi herêma Dêcle ya Jorîn ve çû. Keyên Asûrî girîngiyeke mezin didin çavkaniya Dyale ya ku jiyan daye herêma ku paytexta wan lê ye. Ev herêm ji aliyê madeyên xam û bîrên madenê ve û ji aliyê potansiyela çandiniyê ve jî dewlemend bû. Di sefera yekem de li Tûşhanê li qeraxa firatê navendeke parêzgehê hat avakirin. Ji ber vê yekê, herêm ji eşîra Bit-zamanî a bi eslê xwe Aramî ku derdora bajarê Amedê (Dyarbekir) dagir kiribûn, nehat terikandin. Di qeydên van seferan de dihe gotin ku bac ji hemû keyên Nairî ên li herêmê hatine standin. Hatina key a herêmê û avakirina qesra li Tûşhanê li ser stêla (stelê Kurx) ku li wir hatiye çêkirin weha dihe vegotin. "Piştî ku çiyayê Kashyar derbas bûm, ketim welatên nairî. Min li bajarê Sigişû wergeha xwe avakir û min şev li wir derbas kir. Ji tevgera min a ji bajarê sigişû ku ji aliyê kûrê Tupusu ê bi navê Lapturu ve hatiya xort kirin li bajarê madara gihîştim. Bajar bi tememi haibû xortkirin û bi çar hêtan

haribû dorpêçkirin. Min bajar dorpêçkir. Ew ji dîtina çekên min ên xort pirr tirsîyan. Min ji wan mal û milkê wan û bo xizmeta min lawên wan ji wan hilda. Di berdêla ku ew baça xwe bidin min canê wan û jiyane wan afû kir. Min bajar şawitand, kaviil û wêran kir. Bi tevegera ji bajarê madara gihiştim bajarê tushan'ê. Li tushanê min qasrek avakir. Li tushanê li "welatê nirdun"ê weke bac hasp, kantir, kazan, gamêş, meh û şerap hilda. Kurê tupusu lapturu serwer bû çîyayê kaşyarê min serwerîya xwe avakir û min bajar şawitand, kevil û wêran kir.'

'Berî min ku ew bûya keyê asur prens salmanneser garnizonên li sinor welatên nairiyan çêkirina, bajarên snabu û tidu ku aramiyan bi zorê destserkirina ji wan stand. Min dişa bi dest xistin. Li welatên nairiyan ku wê keleşan di destê xwe de bigirin asûr, ku li welatê aramiyan hatibûn tabii kirin min, bajar niştasihên wan bidest xistin û di nava aramiyê de wê çawa rûnihin min çêkirin. Ji bit-zamani amme-baala ku wê aîdî bin ji aramiyên ahlamuyî hezar û pêncsad kes ji cihê wan kir û birina asûr. Li welatên nairi min hasada wan da berhevkirin. Û min ya boo zadê û jiyankirina welatê min ji tushanê, damdam, musa, snabu û tidu berhevkir (yani berhevkir û bi xwe re weke bacê ji wan stand û bir) (çav:Grayson, A. K. (1991, 1996). Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859), II (858/745), Toronto).

Di wê demê de wê di rengekê de wê weke dema ku wê êdî wê di wê de wê mitanni wê weke rûxî bê û wê di rengekê de wê, herêm wê di rengekê de wê bi giştî wê di bin serwerîya asûr keve. Di rengekê de wê dişa wê di aslê xwe de wê li ser xosletên herênê ku mirov wê bihizirê wê di rengekê de wê xosletên başûrê mesopotamya û yên bakûrê mesopotamya wê di rengekê de wê di wê de wê bi cihêyîya xwe wê di rengekê de wê weke xwe bidina diyarkirin.

Minaq wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê, di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê ku wê çawa wê xwediyê rewşek teybet bê. Li herêmên zagrosan û heta rojhilatê kurdistanê û başûrê wê di rengekê de wê di şewayekê de wê wê dîmenekê keyeniyên herêmê wê di şewayekê de wê, bi mannaeayîyan re wê xwe wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê di şewayekê de ku wê çengî wê bo wê demê wê navê kassi wê newê bikarhanin jî lê wê di rengekê de wê, weke di dewama wan de wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê li

herêmê wê li ser wê temenê wê bi awayekê wê tifaqek wê hebê. Lê li herêmê wê di rengekê de wê nistecihên herêmê wê çendî wê bibin jî lê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, asûrî wê bixwezî ku ew di rengekê de serwerî herêmê bibin. Lê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Weki din wê keyeniya urartuyî wê dem bi dem wê xwe bide diyarkirin ku ew wê weke çendî wê weke di bin serwerîya asûr de jî bê lêê wê car bi car wê bi serê xwe wê di rengekê de wê tevbigerihê.

Li herêmê wê dem û an serdema hasinî wê zû wê destpêbikê. Di nava kurdan de wê dema ku wê bahsa destana kawa wê were kirin wê ji navê wê ku wê were fahmkirin gotina "kawayê hesinkar" wê di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê karibê weke têgînekê wê di rengekê de bide me. Ji wê aliyê ve wê, dema ku wê bahsa jiyane kawa wê were kirin wê weke 'hesinkarekê' wê di rengekê de wê bahsa wî were kirin. Wê weke ji hesin wê karibin tiştan çêbikin wê di rengekê de wê bahs wê were kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê çanda biharhanina hesin wê di rengekê de wê li pêş bê.

Ji wê aliyê ve wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê weke pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser pêşketina herêmê bisekinê. Tabi dema ku em bahsa serdema hesin bikin wê ji rengekê de wê bi bikarhanina hesin û ham-maddeya wê ya ku ew dihê bikarhanin û sazgehên ku ew temenê wê bikarhaninê çêdikin wê avakirina wan bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, biikarhanina tiştên bi wê rengê wê weke ku wê were dîtin wê di dema kassitan de wê çêkirina ji hesin tiştan wê weke ku wê li pêş bê. Di wê temenê de wê karê çêkirina tiştan ji hesin wê weke ku wê were dîyarkirin wê di wê demê de wê, bi temenekê sazûmanî wê xwe di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Li kurdistanê wê, di wê temenê de wê çavkaniyên wê di nava vegotinên wan û her wusa çavkaniyên herêmî ên niviskî û hwd de jî wê di rengekê de wê werênina ser ziman.

Wê dema ku wê kurd wê gotina "hawayê hesinkar" wê werênina ser ziman ku ew di farqê de bin û an ne di farqê de jî bin wê di rengekê de wê weke ku wê kirpendinek temenî a ji wê aliyê ve wê bi navê wê re wê weke ku wê bikin. Morfolojiya navê 'kawayê hesinkar' bo wê demê, ku dema med-mannaea û hwd wê weke serdeme hesinî a têr pêşketî wê bi xwe re wê weke bi têgînekê wê bide diyarkirin. Di têgiha 'hesinkarî' weke pîşeyitiyê de wê dikarê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê,

dema ku em weke ku me li jor hani ser ziman wê di rengekê de wê di wê demê de wê asûr jî wê seferên bi dest xistina deverên dewlemend ên weke yên ham-maddeyê ku ew bidest bixin wê bikin. Di wê demê de wê kifşkirinên ku ew dibin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, werina dîtin.

Wekî din wê di wê temenê de wê, pêvajoyên ji kassitan û heta mannaeayan wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi zêdeyî wê weke ku wê derkeve li pêş.

Pêşna peyva 'kawayê hesinkar' wê ji wê aliyê ve wê weke çavkaniyek ku ew dihê bi lêvîkirin jî wê di wê temenê de wê di morfolojiya xwe de birhanî wê bide diyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bikarhanina hesin (di derbarê serdema hesinê de weke têngînek xort) û di wê temenê de wê ji wê çêkirina hesin wê ji wê aliyê ve wê destanên civakî ên weke destana kawa wê di rengekê de wê rohiyê wê ji aliyên bi wê rengê re jî wê weke ku wê pêşbixin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê navê destana kawayê hesinkar wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di derbarê pêşketinên demê de wê weke li hev hunandinên bi waryatên cihê ên bi destana kawa wê minaq wê ji wê aliyê ve wê ew wê bidina diyarkirin ku wê çawa ku wê weke bi pêşketinên dema hesin û bi hesin û encamên hesinkariyê û hwd re wê bibin. Minaq wê gotinên weke di waryantekê de wê wer gotin ku "kawa wê dema ku wê kûrê wî ji wî were girtin ku ew radestî leşkerên dahaq were kirin wê ew wê, di kargeha xwe de wê hesinên ku ew hena wê weke bi awa bikê wê weke şûr û hwd wê çêbikê ji wan" û hwd re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi têngînekê wê bahsa wê were kirin. Wê ew wê di wê çerçoveyê de wê bi wê rengê wê bal wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were kişandin li ser rewşa bikarhanina hesin a di wê demê de jî. Wekî din wê di wê de wê weke karekê hunerî û destî wê di wê temenê de wê çawa wê karibê wê bikê wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê ji dîmene morfolojiya gotinê wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bikarhanina hesin wê di rengekê de wê di wê demê de wê bi wê yekê wê hin bi hin wê weke ku wê were kifşkirin wê li kurdistanê û deverên li dorê wê derkeve li pêş.

Serwerîya bi hunerî a li çêkeriya wê jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi morfolojîyî wê were kirpendin û bi birhankirin bê.

Wek ku ji nivîsê dihê fahmkirin, artêşa Asûriyan di ser herêmên Mêrdînê a roja me re ber bi bakur ve pêş ve çûne. Çiyayên Kaşyar ên li vir îro Çiyayên Tur Abdînê û an wê weke ku wê kurd wê bi nav bikin 'çiyayên torê' bin ku wê di navbera Mêrdîn û Amedê de bin. Tenê li bakur, welatên Nairî dest pê dikin. Herêma li jor a diclê û Amedê (Dyarbekir) beşek ji welatên Nairiyan a. Li vê herêmê pêşveçûna artêşê roj bi roj dihê vegotin, li ku derê rawestiyaye û piştê gihîştîye kîjan bajarî. Li ber çavan ku artêş di şert û mercên kevnar de rojane bîst û pênc heta sî kîlometran bi rê ve diçû, cihên ku di nivîsarên asuriyan de hatine gotin îro tene dîtin. Her weha ji ber ku qadên derbasbûyî yên ku artêş bi erebeyên şer dikarin bi pêş ve biçin tene diyarkirin, diyarkirina vê mijarê hêsantir dike. Keyê Aşûrî behs dike ku wî li Tûşanê qesrek ava kiriye û stûnek çêkiriye. Di sala 1863an de stêla navborî li gundê 'Kurxa bêrê' hat dîtin û birin Muzexaneya ingilistanê. Di kolandinên ku di navbera salên 1988-1992'an de li vir hatin kirin, bermahiyên mîmarî yên qesra asuriyan jî hatin tespîtkirin. Dihê fahmkirin ku artêşa asuriyan li herêmê li dijî Aramiyan şer kiriye û hinek ji wan sirgûnî Asûriyê kirine. Aramiyan jî li rojavayê kurdistanê iroyin li dijî keyeniya asuriyan berxwedaneke mezin pêşxistin. Ashurnasirpal II herî kêr çar sefera li dijî keyeniya Aram ya Bit-Adini, ku li dora Til-Barsp (Tel Ahmar) hukum dikir, û ji rojavayê Firatê derbas bû û gihîşt beravên Deryaya Navîn. Herêmên rojavayê Firatê di vê serdemê de bi şertê ku bacê bidin hebûna xwe parastin (çav:Brinkman, J. A. (1964), "Mesopotaman Chronology of the Hstor cal Per od", Añcent Mesopotama, Portrat of Dead C vlzaton, A. L. Oppenhem, Chcago: 335-352).

Piştî Aşûrnasirpal II derket ser textê Asûriyan. Shalmaneser di dema desthilatdariya xwe ya sî û çar salan de herî kêr sî û çar sefer kir. Li rojava keyeniya Aram a bi navê Bit-Adini li derdora Çemê Firatê ku pîrsgirêk mabû, veguherî parêzgeha Asûr. Navê paytexta vê keyeniyê Til-Barsp berî zayînê di sala 856an de Shalmaneser ew bindest kirya. Ev rewşa ku ji bo dewletên li herêmê xeteriyeke cidî çêdikir, wan neçar kir ku li dijî Aşûreyê yekîtiyê ava bikin. Di nav dewletên ku di bin desthilatdariya Hadadezer (Adad-de), keyê Şamê de bûne yek, keyên babili, Ammon, Finikî û heta Misir û Ereb jî hebûn. Lê çerçoveya wê kombûnê wê bi zêdeyî wê keyeniyên mitanni ên ku wan heta wê demê hebûna xwe parastiya bin. Shalmaneser III û hevalbendên wî di şerê

mezin ê li nêzîkî çem li karkar'ê di sala 853 B.Z. de nekarîn ji hev sûd werbigirin. Keyê Aşûriyan ku îdia dikir ku di şer de bi serketî ye, piştî vî şerî zêde neçû û neçar ma ku vegere. Keyeniyên li herêmê yê weke ku navenda wan rojavayê kurdistanê roja me bû serî li ber Asûrî nedan. Karkemiş ku li ser rêyeke girîng a ber bi Rojhilatê Deryaya Spî ve ye, kete bin hegemonyaya Asûriyan, lê nîzama ku li vir hate avakirin demeke dirêj ne bi aram bû. Şalmaneser III. seferan li rojava û keviya çiyayên Torosê û li bakur jî herêma Rojhilatê Anadolî kir. Wî jî keyeniyên wek Kue, Tabal û Meld (Meletî) bac distand. Dihê gotin ku herî kêr 5 caran ber bi Rojhilatê Anadolî ve pêşve çûne. Nivîsên asûriyan ên ku van seferan vedibêjin jî der barê avabûna Dewleta Êrartûyan a li hewza Gola Wanê de agahiyên dide. Keyên pêşî Arame û paşê Sardûrî tevî keyeniyên Êrartûyan ava kirin. Yek jî wan civakên ku cara yekem di serdema Şalmaneser III de tê gotin, Medya li Kurdistan û Îranê û hewirdora wê ye. Dihê fahmkirin ku Babil, cîranê başûrê asûryayê, keyeniyek têra xwe bi hêz bû ku di vê serdemê de bi Asûr re hevrikî bike. Lê bo ku Babil karibê wê hevrikiyê bikê jî ew pêwîstiya wê bi hevalbendên weke med hebê ku ew li herêmê wê berê wê demê û piştî wê jî wê pirr bi hêz bin. Berê wê bi kassian û piştî wê bi mannaeyian wê karibê wê xortbûna wan di dewama wê de wê werênê ser ziman (çav:Brinkman, J. A. (1964), "Mesopotaman Chronology of the Historical Period", Ancient Mesopotamia, Portrait of Dead Civilization, A. L. Oppenheim, Chicago: 335-352).

Keyeniyên Asûriyanê dema nû, bi taybetî Ashurnasirpal II û di serdema Şalmaneserê III de bû yek ji dewletên herî bi hêz ên Rojhilatê Nêzîk. Sînorên wê li bakur Çiyayên Toros, li rojava Firat, li başûr Babil û li rojhilat Zagros derbas dibûn û digihîştin welatê Medyan. Di keyeniyên ku bi lez mezin dibû de, rêvebirina welatên fetihkirî bi şertê ku bac bidin, jî keyên kevn re hate hiştin, an jî waliyên nû li navendên parêzgehan ên sazkirî hatin tayîn kirin. Di salên dawî yê Şalmaneserê III. de fermanên mazin dest bi pêşengiya artêşê kirin. Wekî din, dema ku kontrola navendî qels bû, waliyên tayînkirî mîna keyên herêmî li herêman xwe bi hêz bûn. Serhildêrên bîst û heft bajarên mezin ên ku dixwestin li herêman xwe serbixwe bibin, beşdarî serhildana ku Şalmaneser III dest bi seferekê li hemberê wan kir. Ev serhildan piştî mirina Şalmaneser III jî qut nebû. Aşûrî jî çil salan zêdetir nekarî beşeke girîng a destkeftiyên xwe biparêze. Li rojavayê welêt, li rojavayê kurdistanê roja me keyeniyên mitanni û ankş nairî û Kurdistanî û yê

Aramî wek ya Bit-Adini û Karkemiş ji kontrolê derket. Sînorên Aşûr heta herêma Xabûr a Jorîn dirêj dibûn. Serdema ku keyeniya Asûriyan qels bû hişt ku ew keyeniyên herêmê serbixwebûna xwe bijin. Ankû hêza wê têrê nekir ku ew pêşîya wan bigirê. Di wê demê de wê bi serwerîya med û babil bi hev re pêşketina wan wê weke fektorek din ku wê li hemberê wê xwe wek hêzna herêmê bidina diyarkirin bin. Di wê demê de herêmên wekî Meld (Meletya), Kummuh (Kommagene, samsur), Tabal (mazar), Kue, Hlakku (Klkya), Gurgum (Maraş), Unk (Antakya) û Karkemiş bihêztir bibin. Dihê fahhmkirin ku piraniya rolyef û peykerên ku deriyên ketina abîdeyê dixemilînin û wekî nûnerên hunera demê ya med û keyeniyên demê bin. Di vê serdemê de hatine çêkirin (çav: Grayson, A. K. (1991, 1996). *Assyrian Rulers of the Early First Mlennum BC I* (1114-859), II (858745), Toronto).

Di heman serdemê de Dewleta Frîgyayê li derdora Çemê Sakaryayê iroyin avabûna xwe تمام kir û li rojhilatê Anatoliya Navîn xebatên xwe berfireh kir. Keyeniya Ûrartûyan li bakur heta nîveka sedsala heştan a berî zayînê li Rojhilatê Anadolîyê, li bakurê rojavayê Îranê û beşek ji Kafkasyayê serdest bû û karî bacê bigirê ji dewletên weke ya mitanni-medi wek Melid û Kummuh ên li peravên rojavayê Feratê. Bi qelsbûna Aşûreyê re, garnîzonên ku li Dêra Jorîn hatibûn avakirin hatin valakirin û kontrola herêmê ji dest çû. Hin navên cihan ên di nivîsarên Ûrartûyan de nîşan didin ku artêşa Urartûyan a bi serokatiya key Minua di destpêka sedsala 9'an de bi armanca talankirinê ji çiyayên Torosê derbas bûne û hatine hewza Dîcleyê. Di dema mîratgirê Şalmaneser, Şemş-Adad V de, serhildan hatin tepisandin, û hewldana Asûr ku bibe hêza serwer a herêmê, tenê ji hêla Shalmaneser III, ku di sala 745 berî zayînê de derket ser text, hate sekinandin. Dibe ku di serdema Tiglade-placer de dest pê kiribe. Çavkaniyên nivîskî yên serdema Şemş-Adad V jî radigihînin ku seferek ber bi welatê Nairi ve hatiye kirin û Babil hatiye talankirin. Ji ber ku Adad-nrar III di temenekî biçûk de derketiye ser text, diya wî Şemmuramat demekê welat birêve dibe û ev rewş di civaka kevneşopî ya Mezopotamyayê de heta ku bibe efsane. Pirr zêde mazin derket li pêş. Di dema sê keyên ku piştî Adad-nrar hatin ser text, pirsgirêkên navxweyî welat dagir kir. Di dawiya vê serdema aloz de, di sala 745 b.z. de, Tiglat-pleser III bi fêlbaziya xwe çû ser textê û bû key (çav: Grayson, A. K. (1991, 1996). *Assyrian Rulers of the Early First Mlennum BC I* (1114-859), II (858745), Toronto).

Ji keyeniyê heta Împaratoriyê tiglat-pilaser III, yê ku bi fêlbaziya qesrê derket ser text. Lê wî bi ber impararbûnekê de gavên mazin avêtin. Tiglat-pleser ew keyê ye ku pêvajoya berfirehbûna berdewam a Keyaniya Asûriyan heta hilweşîna wê berdewam kir. Tglat-pleser III ji bo ku bandûra xwe li seranserê welêt zêde bike rêzek reforman pêk haniye. Wî sinorê parêzgehan tang kir, artêş xurt kir û tora ragihandinê damezrand. Lê ev tûra ragihandinê wê weke renekê tûrî ku wê çawa wê tûra ragihandinê a med ku ew li hemberî xwe wê weke xater dibînê wê ji holê rabikê û an bandûra wê bisekinê wê hinekê wê weke bo wê jî bê. Di vê serdemê de li derdora keyeniya Asûriyan geşedanên girîng diqewimin. Li bakur, Urartu sînoren xwe heta sinorê Urmîyê li rojhilatê kurdistanê û heta herêma mîrnişînên wê yên dereng li rojava berfireh kir û dest bi organîzekirina seferên talankirinê li welatê Aşûr kir. Li rojhilat, û an li rojhilatê kurdistanê û Îranê, Medya hêza xwe zêde dikir. Li rojava, di serdema ku Aşûr lewaz bû de, bajarên-dewletên di bin asûrî wasaliya asur de raperîn êdî bînavber dibûn.

Li başûr jî Babil di navenda hêzên dijberiya Aşûr de bûn. Dema ku Tiglat-pleser derkete ser text, keyê Êrartû Sardur II ji bo ku bandûrê li derdora çemê Firatê bike, keyeniyên Melid û Kummuh bi xwe ve xwest ku ew girê bide û ji bo ku kontrola xwe li ser dewletên din ên herêmê çêbikê wê çêkirina tifaqê bi med û keyeniyên din nairî re wê pêwîst ba û ew li nava lêgerinek bi wê de bû.. Şerê di navbera hêzên hevalbendên Êrartûyan û artêşa Asûriyan de li Halpa ya li herêma samsatê di sala 743'an berî zayînê de qewimî çendî ku wê bi serkevtina asûr wê weke bi encam bibê jî di dewama wê de li pêşveçûnên ku mirov dinerê wê, zêdetirî wê bandûra wê li keyeniyên din ên herêmê wê bibê û ew wê di dewama wê de wê rabina ser raperînan. Artêşa Asûriyan serketineke leşkerî bi dest xist. Lê encamên wê yên ramyarî wê, zêdeyî wê keyeniyên têkçûyîn û urartu û heta babil û med jî wê bijîn, bi çêkirina temenê raperînên din ên li herêmê ku ew wê bi rêxistin bikin. Ber ku wan hizir dikir ku wê di wê şerê de wê hêza wê ya leşkerî kêmbibê. Çendî ser ketibû jî lê bi windahiyên zêde dana wê, ew encam wê bo wê bi tememî jî serkevtinekê zêdetirî wê encamên wê bibin. Ji xwe piştî wê ne bi gelekî keyeniyên herêmê ên weke kummuh, melid û heta Karkemiş wê konfederasyonê û an tifaqek herêmî ku wê çêbikin û wê serbixwebûna xwe denezênin wê karibê wê weke nişanaka wê fahmbikê. Wan bi wê tifaqê bîrîya xwe ya li dema mitannî a berê a rohnî û zêr dihani û dida li der. Piştî wê, seferek ku wê ji wê konfederasyonê wê bibê wê pîrrianiya

deverên asûr di sefera wê demê a leşkerî de bidest xistî wê bi şûn ve wê werina hildan.

Piştî vî şerî Urartu demekê li rojavayê welatê xwe bandûra xwe winda kir. Lê belê, zehmet e ku mirov bêje ku Asûr li bakurê Çiyayê Toros serdest bû. Tiglat-pleser di sala 735 berî zayînê de sefera duyemîn a mezin li dijî Urartu pêk hanî. Vê carê jî artêşa Asûrî heta paytexta Ûrartûyê pêş ve çû û dora sûrên Tûşpayê girt. Di nivîsên asuriyan de nayê gotin ku paytext ji ber gotinên/dijberiyên mezin ketiye. Her çiqas Urartu ji vî şerî wendahiyan mezin xwar jî, di demeke kin de xwe li hev da hev û disa derket li pêş. Piştî wê bi tifaqe med û an konfederasyona wê re tevgeriya û di wê demê de wê demekê bixwe û serwrîya xwe wê biji heta demên hatina kirosê mazin ku wê hêrişê urartu bikê û wê tûnabikê.

Keyeniya Asûrî di serdema Tiglat-Plaser de, wî navenda parêzgehê ya bi navê **Tûşan** li herêma Duhoka Jorîn ji nû ve ava kir. Hemû keyeniyên rojavayê welatê Asûriyan, heta beravên Deryaya Navîn, di bin bac de bûn. Bajarê Aramî Hadatu yê li rojhilatê Firatê veguherî navenda parêzgehê û di hundirê wê de qesra asuriyan hat avakirin. Têkiliyên Tiglat-pleser III bi Babîlê re li başûr di destpêkê de dostane bûn, lê piştî serhildana bi kaldiyana sala 729 beriya zayînê. Babîl rasterast bi Asûr re hate girêdan. Tiglat-pleser jî sernavê "keyê welatên Sumer û Akad" bi kar hanî û xwe wek keyê Babîlê ragihand. Tiglat-pleser li rojhilatê Çiyayên Zagrosê derbas bû, li dijî Medya (737-736) şer kir û bi hezaran berhemên ku birine herêmên din. Lê belê hewldana avakirina rêveberiyê girêdayî Asûriyê li herêmê bê encam ma. Paşê Şalmaneserê V yê ku piştî Tiglat-pleser III demeke kin li ser text rûnişt bû. Sargon II di gelek waran de ji bavê xwe bilindtir bû. Ramiyariya Tiglat-pleser şopand. keyeniya wê demê wekî karkemish, Kue, Atuna (atuna wê keyeniyek kurd a li wê herêmê bê), Tabal û Melid, ku di bin kontrola keyên herêmî de bûn û bac didan Asûryayê, bi Mita'yê Muşki (keyê Frîgyayê Midas), ku li Anatoliya Navîn hêz digirt, di berxwedanekê de hevkarî kirin. Misir têdikoşiya ku herêma Rojhilatê Deryaya Spî ji Asûriyê bistênê. Keyeniya Ûrartûyan li bakurê Çiyayên Torosê çalakîyên xwe yên li hewza Urmiyê zêde dikir. Koçberiya Kimeran a ji bakur ber bi Anatolyayê ve di dawîya sedsala heştan a beriya zayînê de, ne tenê ji bo Asûriyê, lê ji bo hemû keyeniyên li herêmê weke xatariyekê xwe da diyarkirin. Li gel van hemûyan, cîranê wê yê başûr Babîl, bi destwerdana Elamê careke din dest bi avakirina heniyek li dijî Aşûriyê kiribû. Vê carê jî wê weke cara

berî wê kaldiyên medi jî wê bi wan re wê di nava rewşek weke ya raperînê de cih bigirin. Wê bi wê yekê wê carê wê bi tifaqên nû wê rewşa xwe wê xorttir bikin.

Sargon II. gelek hewl da ku hukumdariya xwe li ser keyeniyên herêmê ava bike. Tabalê ku piştgirîya keyê Frîgyayê Midas hebû, bû armanca nû ya Asûr. Sargon II. beriya zayînê di sala 718'an de li dijî vê hêzê seferek kir û keyê Karkemîş Pisiris jî ku dihat famkirin li eniya dijber e, hat cezakirin. Lê belê dihê fahmkirin ku şerê li çiyayên Torosê yên çiyayî, ku ji erdnîgariya Mezopotamyayê cuda ye, bi qasî nivîsên Asûriyan bi ser neketiye. Çend sal şûnda Sargon II. (715 b.z.) neçar ma ku sefereke din ber bi rojava ve li dijî koalîsyona keyê Frîgyayê Midas, Tabal ku Êrartû û çend keyeniyên rojavayê kurdistanê ên bi mejuya mitanni di navde ya bikê. Tabal bixwe wê weke keyeniyek ku wê çanda mitann-luwi bê. Tabal ku li hemberî Asûriyê berxwedaneke mezin nîşan da, ji ber cihê xwe yê erdnîgarî xwedî avantaj bû. Li vê herêmê tenê dema ku Kimmerî derbasî Anatolyayê bûn û belav bûn û Frîgî jî neçar man ku alîkariyê ji Asûryayê bixwazin. Lê belê Tabal weke xala berxwedanê ma. Sargon di sala 705 berî zayînê de li dijî Tabal sefera xwe ya dawî kir û di vî şerî de serneket. Li gorî hinek çavkaniyana wê piştî wî seferê wê êdî ew jî wê jiyane xwe ji dest bide. Têkoşîna Asûriyan a bi Êrartû û keyeniyên herêmê ên bi çanda mitannî re di çarçoveya sefereke mezin a beriya zayînê de di sala 714'an de dest pê kir. Li başûrê gola Urmîyê ber bi herêmên Manna û Zikûrtu ve pêşve çû, artêşa Asûrî artêşa Urartûyan a ku li herêma çiyayî rû bi rû ma, têk bir. Sargon di vê seferê de Perestgeha Muşaşrê ya li başûrê Gola Wanê, talan kir. Piştî vê Urartu jî neçar ma xwe ji hewza Urmîyê vekişîne. Lê keyeniyên herêmê ên mannayî herê nekirin û pêvajoyek berxwedanê dabûn destpêkirin. Serweriya ku Asûriyan li rojavayê kurdistanê û an Sûriyê û heya Rojhilatê Deryaya Spî ava kiribû, ji ber berjewendiya Misrê ya li ser heman herêmê, gelek caran hate qutkirin. Sargon di sala 720 berî zayînê de li Karkarê bi hêzên li vê herêmê re şer kir, lê ji ber destwerdana Misirê ya li herêmê di demek kurt de neçar ma ku careke din bişûn ve vekişihê. Di encamê de, artêşên Aşûrî tevahiya bejahiyên rojhilatê Deryaya Sipî heta sînorê Misrê xistin bin kontrola xwe neçar bûn ku bacê bidin. Sanhêrb (Sennaherb) ku piştî Sargon II. derket ser text, berfirehkirina sînoran berdewam kir. Piştî wê, pêşketina herî girîng a vê serdemê rûxandina Babilê li başûr û avakirina Nînowa wekî paytexta nû bû. Di destpêkê de, ramyariya Sanhêrb a mîna Babilê, li ser kontrolkirina vê navenda pîroz û girîng a desthilatdariyê bê

ku zirarê bide îtûbara wê bû. Rêzdariya ku ji perestgehan û navendên bergê yên li Babîlê li Mezopotamyayê dihê kirin, keyên Asûrî neçar kir ku vê yekê bikin. Di vê çarçoveyê de Sanhêrb hewl da ku têkiliyên Elam bi Babîlê re qut bike, li Babîlê palpişteki keyê xwe danî ser text û dema ku ev pîrsgirêk çareser nebû, kurê xwe li wir kir hukumdar. Lê belê ev hemû pêkhanîn têra nehiştina Babil di bin serweriya asûr de rehet bimênê. Sanhêrb beriya zayînê di sala 700'an de di sefereke ku pêk hanî de hemû bajarên ku berxwedan çêkirine û Babîl wêran kir. Sûr û perestgehan wêran kirin û welat talan kirin. Peykerên yazdanê hanîne Asûr. Xelkê Mezopotamya û bi taybetî Asûrî pir bi fikar û tirs bûn, bawer dikirin ku yazdanan bêzar kirine û ji ber vê bûyerê dê bên cezakirin.

Sanhêrb jî wek bavê xwe seferan diçû beravên rojhilatê Deryaya Sipî û heta sînorê Misrê talan dikir. Xelkê Lakiş, paytexta keyenîya Cihûdayê, hatin sirgûnkirin û Orşelîm bi dayîna berdêlên giran ji talanê rizgar bû. Di Tewratê de dorpeçkirina Orşelîmê jî hatiye vegotin. Di salên 696 û 695 berî zayînê de Sanhêrb li dijî Kue û Tabalê ku wek Sargon kiribû derket seferekê. Sanhêrbê ku li bajarê Tarzê (Tarsus) yê girîng bi dest xistibû, hukumdarekî dilsozê xwe tayîn kir. Dihê fahmkirin ku sefera Tabal bi ser neketiye. Piştî Sanhêrb, Esarhaddon bû key û bi qasî deh hezar salan li ser textê Asûr ma. Belgeyên nivîskî yên Asûriyan, di nav gelek bûyerên balkêş ên ku di vê serdemê de cih digirin, hilweşandina bajarê girîng ê Misrê Memphîs û gavên ji bo veğerandina Babîlê hatine avêtin, radixe ber çavan. Esarhaddon di salên 679, 674 û 671 berî zayînê de sê sefer li peravên rojhilatê Deryaya Navîn û Misrê kir û di ya dawî de paytexta Misrê Memphis bi dest xist û navê "Fathê Misira Jêrîn û Jorîn" li ser navê wî hat zêdekirin. Ji bo ku bandûra neyînî ya talankirina Babîlê li ser civakê kêmbike, di vê heyamê de beşek ji dahata xwe ji bo pêşketina Babil û derdora wê xerc kir. Peykerên yazdanê Nabû yên ku sewqî Asûriyê hatibûn kirin jî li Babîlê li cihên xwe yên resen hatin danîn. Xetereya ku her ku diçû li ser keyeniyên Êrartû, Firîgya û Lîdyayê yên Serdema Hesinî ya Anatolyayê û her weha li ser Asûriyayê, koçkirina Kimeran bû. Esarhaddon di navbera salên 679 û 676 berî zayînê de herî kêmbu sefer li dijî Kimmeriyan li Anatolyayê kir. Lê belê, berevajî tiştên ku di belgeyên nivîskî de dibêjin, xetereya Kimeran kêmbu nebû, û pîrsgirêk bi hatina gelê Îskît ên nîvkoçer ên ku li pey wan derbasî Anatolya û Îranê û kurdistanê bûn, mezin bû. Ashurbanpal, ku piştî Esarhaddon çû ser textê Asûrî, keyê herî bi hêz ê serdema hilweşînê bû. Di vê serdemê de armancên bingeîn ên Asûriyan dîsa Misir, Babîl, Elam

û kimmer bûn. Aşûrbanpal li dijî Misrê du sefer pêk hanîn. Berî zayînê di sala 667an de Memphîs û berî zayînê di sala 663an de Thebes hat girtin û talan kirin. Aşûrbanpal birayê xwe Şamaş-şum-uk li Babîlê kiribû key. Lê belê, dagirkirina bajarên başûrê Mezopotamyayê ji aliyê keyê Elamî Teumman, nakokiya bi Asûr re neçar kir. Leşkerên Aşûrbanpal û artêşa Êlamiyan di sala 653 berî zayînê de li qiraxa çemê Ula li hev hatin û şer bi têkçûna artêşa Êlamiyan bi dawî bû. Lê belê birayê wî, keyê Babîlê, li dijî Aşûrayê li hevgirtinekê geriya û vê yekê jî çend sal şûnda rê li ber artêşên Asûriyan vekir ku derbasî Babîlê bibin. Babil careke din hat şewitandin û hilweşandin. Piştî Babîlê Aşûrbanpal jî Sûsa paytexta welatê Elamê girt û talan kir.

Nabopolassar, keyê yekem ê Serdema Babiliya nû, di dema hilweşîna Keyaniya Asûrî de bi Medya re hevkarî kir û di hilweşîna paytexta dawî Nîнове de rolek girîng leyîst. Piştî vê yekê Babîl di demeke kin de bi hêztir bû û keyê dawî yê Asûriyan assur-uballit Duyem reviya Harranê û li wir bi piştgiriya Misrê hewl da li ber xwe bide. Lê hêzên med û babil bi hev re ew der jî bidest xistin. Di sala 605 berî zayînê de Misirê ku di dema rûxandina Asûr de hewl dida ku bandûra xwe li herêmê zêde bike, li nêzî Karkemiş têk bir û bû serwerê yekane yê herêmê. Nebuchadnezzar, ku piştî Nabopolassar hat ser text, yek ji wan keyên e ku ji hêla çavkaniyan ve ji ber avahiyên sipehî yên ku wî li Babîlê çêkirine, seferên wî û veguheztinên girseyî yên nifûsê ve tê destnîşan kirin. Tiştê ku wan li babîlê û Orşelîmê kir, di Peymana Kevin de tê vegotin. Bi piştgiriya Misrê, Nebukadnezzar çû seferên dirêj li dijî bajarên-dewletên li peravên rojhilatê Deryaya Navîn ku dayîna bacê red dikirin. Di sala 601 berî zayînê de li Misirê bi pêş ve çû lê li wir nekarî serkeftina ku dixwest bi dest bixe. Di sala 597 berî zayînê de, artêşa Babîlê li dijî keyeniya Cihûdayê şer îlan kir û piştî dorpêçkirina Orşelîmê, dora deh hezar Cihû sirgûnî Babîlê bûn. Di nav sirgûnan de Hezeqêl jî hebû, ku di Peymana Kevin de wekî pêxember tê gotin. Orşelîma ku radestî Babîlê nebû, piştî deh salan (di sala 586an de b.z) bi şerekî hat girtin û sûr, perestgeh û qesrên wê hatin talankirin û şewitandin. Gelê Orşelîmê ku di şer de dîl hatibûn girtin, dîsa sirgûnî Babîlê kirin. Di vê serdemê de Babil veguherî bajarê herî bi heybet ê cîhana kevnar. Li Babil sûrên bajêr û Deriyê Îştâr şiklê xwe yê dawî girtin. Keyeniya Babîloniya Nû karibû hêz û sînorên ku di bin serweriya med de bidest xistibû biparêze. Belgeyên nivîskî seferên artêşên Babîlan ên li peravên rojhilatê Deryaya Navîn ku piştî Nebukadnezzar tomar dikan.

keyê Babîlonê yê dawî yê di lîsteya key de, Nabondus, bi kirinên xwe yên olî navdar e. Dibe ku ji ber ku diya wî ji Harranê bû, wî li vir hurmetek mezin ji Kulta Sin re hebû. Key Nabondûs rûmeta perestgehên ku ji serdema Sumer û Akadan ve li derdora Babîlê hebûn bilind dikir û girîngî dida hînkirina rast a îlahîyan ku li van perestgehan dihatin xwendin. Qeyd karakterê wî yê laîk destnîşan dikin, ji ber ku wî keyenîya xwe ji kurê xwe re hişt û deh salan xwe kişand inziwayê li Taima li Erebistana Rojava. Di bin desthilatdariya Xanedaniya Keldiyên medî de, Babîl di nava sed salan de bû navenda cîhana kevînar. Navûdengê wê bi saya avahiyên wê yên mazin, bexçeyên mazin û deriyê Îştar belav bû. "Bexçeyên hasma yên Babîlê (Hanging Gardens of Babylon)" bûne mijara efsaneyên ku ji navûdengê bajêr bi xwe jî derbas dibin û ev baxçeyên ku paşmayek herî piçûk ji wan nehatiye dîtin, di nav heft miretayên mazin û bi navûdeng ên cîhanê de têne hesibandin. Di kurdî de wê gotina "hasm" wê berember gotina weşîyê tiri yê tam ne gihîştî û wek hê tirş jî bê. Hasma ku ew dihê gotin wê beremberê wê, darên tiri ên bî yên dirêj ku ew bahsa wan dihê kirin wê were kirin. Biyên tirî bin ku ew heta ku ew li wan were nerin ew mazin û dirêj dibin û hertimî tiriyeke zêde weke fêki didin. Darên tirî ên weke 'bî' ji yên darên din ên tirî ên di cihê xwe de dibin cihê ya. Ew ji ji 'şivên dirêj ên ji dara tirî' ku ew dihên çandin û ew dibina biyên tirî bin. Di wê temenê de wê wateyek din jî bi gotina "hasma" re wê karibê wê fahmbikê wê hasim ku wê darên ji "biyên (bî cûreyek darê ku ew hertimî dirêj dibê bê. Wê dema ku wê bi gotina 'biyên tirî' were gotin wê weke darên tirî her ku ew dibê ew dirêj dibê wê karibê wê ji aliyekê ve wê were qastkirin.) tirî" çêdibin û di wê rengê de hertimî dirêj dibin û di baxçeyekê de wê her li dora wê dikarin bîn dirêjkirin bê. Wê dema ku wê bahsa "baxçeyên hasma" wê hat kirin wê bi wê re wê ya ku wê ji wê were fahmkirin hem bi kirdeyî û hem bi morfolojikî wê ew bê ku wê darên tirkî ên bi cûreyê hasim ên dirêj dibin wê were qastkirin. Di wê temenê de wê, weke morfolojîyek bi derfet ji wê gotinê wê karibê wê were fahmkirin ku dibê ku tirî pirr zêde hatiya çandin û ji wê tiştên weke ji tirkî û ava tiri dihên çêkirin dibê ku ew zêdetirî hatibê çêkirin.

Lê belê, ev paytexta bi heybet, dema ku pers li şûna Medya li kurdistan û Îranê serwer ket bin xetereke mezin. Di sala 539 berî zayînê de, persan ne tenê bajar û welatê Babîlê, her weha Anatoliya jî ku di bin serweriya Med de bû, girtin. Bi vî awayî, serweriya dewletên ramyarî yên bi eslê xwe Mezopotamya bi dawî bû, cihê ku di bin serweriya persî ya bi eslê

xwe Îranî de maye, heya sefera Îskenderê Makedonî, ku di sala 334 berî zayînê de dest pê kir. Her wusa, çand û kevneşopîyên kûr ên ku li vir derketine holê, li ser pers û helenên ku piştî wan hatin jî, bi kûrahî bandûr kir.

Ji vê demê û pê de wê di aslê xwe de wê êdî wê dîrokzan jî wê weke ku wê dawî li wê were êdî wê bahsa mesopotamya û iltîşama wê nekin. Wê di rengekê de wê weke ku wê êdî mesopotamya li şûn dîrokê bimênê wê êdî wê bahsa navê wê û mazinbûna wê û pêşketinên wê nekin. Di wê temenê de wê ev dem û serwerî wê di rengekê de wê weke dawîya mesopotamya bê wê êdî wê bi intibayekê wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin. Wê di rengekê de wê piştî wê êdî wê, zêdeyî wê bahsa mesopotamya wê piştî wê newê kirin.

Serdema zêrîn a mesopotamya wê dema medya bê. Di wê demê de wê pêşketin bi pêkhatayên herêmê re wê bibê wê bi iltîşamekê wê bibin. Netenê wê keyê pers kiros wê ew wê pêvajoyek serdest û talanê wê li ser wê bide dest pêkirin. Di dewama wê de wê heta demên iskenderê mekedoni û serdema iskenderê mekedoni jî weke demek talanê a li ser wan dem û nîrxên mesopotamya wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê bîrê ser ziman. Ber vê yekê wê ya ku kurd wê gotina 'zurqerneyn'îyê wê bi navê wî bikin û wê navê 'iskenderê zurqerneyn' lê bikin. Ev gotin di wateya 'qarnê jê ibret were girtin' de bê.

Gelek dîrokzan wê dema ku wê bahsa wan demên mesopotamya wê bikin wê bi iltîşamek ku wê bi gotinê wê bikevina zorê de ku wê bi gotin bikin û wê werênina ser ziman re wê ji wê bahs bikin. Di wê demê de wê li rex wê ku wê ji wê sûdbigirê wê karibê bahsa pêşketinên misrê bikê. Misra kevn wê di rengekê de wê di her demê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bahsa wê bikê û wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên dîrokî de wê were dîyakirin ku wê misir wê ji demên li dora hezarsalên duyem û pê de wê bi bandûra xwe ya li herêmê re wê derkeve li pêş.

Demên ku wê di wê de wê bahsa derketina li pêş a misrê wê werina kirin wê destpêka wê ya bi ramyarî a xort wê taqabûlî demên destpêkên bi hêzbûn û mazinbûn û derketina li pêş a hûrîyan bê. Yan jî wê di wê demê de wê karibê navê babila dema hammurabi û ji wê û pê de bahsa demên piştre jî wê bikê.

Ev herêm wê di wê demê de wê zêde wê weke ku wê di demên piştî wê bibin wê ne weke herêma çol û an çolên kumê ên wusa li berçav bin. Ji wê zêdetirî wê weke herêma ku wê pêşketî û bi daristandin. Di wê temenê de wê ev jî wê di rengekê de wê bikê ku wê xweşîya wê bale mirov wê bikişênê. Ava nilê wê hertimî wê deverên mazin û an qadên mazin wê avbide û wê bi wê re wê deverên çandiniyê ên mazin wê li wê werina kirin.

Çolên arabistanê wê dema ku wê di roja me de wê lêkolîn li ser wan were kirin wê bi rehetî wê rastî bermehi û çavkaniyên wê werin ku ew dever wê çawa wê weke bi şîneyî û xweşîya xwe ya li herêmê re wê navûdeng bê.

Piştî wê, êdî wê hin bi hin di rengekê de wê weke ku wê hin bi hin wê di awayekê de wê weke ber bi zûwabûnekê ve wê herê. Piştî wê ev herêm êdî wê weke herêma çolbûyî wê bibin û wê êdî wê di rengekê de wê xwe bidina diyarkirin. Zûwabûna wan wê li wan wê şariştaniyê jî wê di rengekê de wê jiyane wê zûwa bikê. Wê temenê wê hin bi hin wê di rengekê de wê ji holê rabikê. Ber vê yekê wê pêvajoyên şariştanî ên wê demê û yên demên piştî wê hertimî wê ji hev cihê wê dimenekê wê weke ku wê ne di dewama hev de wê bidina diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku ev herêm wê pêşketina wan wê di şewayekê de wê di wê demê de wê were dîtin ku wê li pêş bê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê herêm wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê dimenekê wê yê pêşketinê ê cihê wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê li herêmê wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê weke ku wê di şewayekê de wê bixwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên herêmê ên erkolojîkî wê di wê warê de wê di derbarê demên wê yên berê de wê bidina diyarkirin ku wê çawa wê xwedyê pêşketinek mazin a li herêmê bê.

Di wê nûqteyê de wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bakûrê mesopotamya wê li wê serwer bê wê di demên piştî gûfîyan û bi vir ve ku wê zêde çendî wê bahsa wê newê kirin jî wê xanadana hana û an kur wê hertimî wê serwer bê. Di demên hûrîyan de jî wê di rengekê de wê ew wê hebê û wê ji wê navê hanigalbat wê di rengekê de wê weke biriqinek ji wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê ev nav wê, ne tenê wê nişanaka keyeniyekê û an çerçoveyek ardnigari û civakî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê zêdetirî wê di gotinê û kirdeya wê de wê têgînek weke ya bi iltişamekê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbiikê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê bi wê rengê wê dîmenekê pêşketinê ê giring û bi teybetî ê mazin wê weke ku wê hebê.

Di mijare têgîna asur ku ew piştî mitanni re wê dibê wê di rengekê de wê hinek çavkani wê balê bikişênina ser dema keyê hittit ê bi navê Šuppiluliuma I. Wusa di hê dîtin ku wê keyê hittit wê di dema xwe de wê weynek giring û dîrokî wê bileyizê. Di pevçûnên nava wî û hûrî û an mitanniyên de wê di rengekê de wê, weke ku rengê pêşveçûnên wê demê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di nava kurdan de wê demên weke yên berê vî keyê hittit wê zêdetirî wê bi gotina 'hûrî' û an 'serdema hûrî' re wê di rengekê de wê werina ser ziman. Yên piştî wê weke bi navê mitannî' û an 'serdema mitannî' wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê weke ku wê, weynekê di wê temenê de a miladî û an zayinî wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bahsa wê were kirin. Ji çavkaniyên ku wê di dema keyê hittitî Šuppiluliuma I û mitanniyên de ku wê bahsa çekirina peymanê aşîtiyê wê bikin de wê di rengekê de wê bîna ser ziman ku wê, weke destpêkek giring bê. Gelo em dikarin wê destpêkê wê weke destpêka piştî hûrîyan a mitannîyan wê di rengekê de wê fahmbikin? Weke ku me li jor li deverê wê hani ser ziman wê mitannî wê navê wê zêdeyî wê morfolojîyek ramyarî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke navê desthilatî û an rejîmek desthilatî a demê wê di şêwayekê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Çendî ku wê ji aliyekê ve wê fêrsên bi navê hûrî re jî wê hinek ji wê aliyê ve wê fahmkirinekê wê bidina me jî lê wê, yê mitannî wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê zêdeyî wê di wê temenê de wê weke ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Piştî mirina Şemşî-Adad, rewşa ramyarî li bakurê Mezopotamyayê pir ne aram bû, û Aşûr carna ket bin kontrola Eşnûnna, Elam, û Împeratoriya Babîlê ya Kevin ji bo demên kurt. Di demekê de, bajar vegeriya bajar-dewletek serbixwe, lê ramyariya Assur jî bêhêz bû, bi şerê ji bo kontrolê di navbera endamên xanedana Şemşî-Adad, Asûriyên xwecihî, û Hûriyan de bûn re wê hin bi hin wê weke rewşa wan wê bide gûharandin. Piştî ku

Bel-banî bû key di sala 1700 berî zayînê de, nakokiya navxweyî wek ji berçav bi dawî bû. Piştî serweriya xwe, Bel-banî xanedana Adaside damezrand, ku bi qasî hezar salan li Asûrî hukum kir (çav: Frahm, Eckart (2017b). "The Neo-Assyrian Period (ca. 1000–609 BCE)". In Frahm, 2017, p. 41–42).

Rabûna Asûr wekî keyeniyek herêmî di demên paşerojê de bi giranî bi du hêrişên cihê yên Mezopotamyayê ji hêla Hîtîtan ve hate hêsan kirin. Di sala 1595 berî zayînê de, hêrişa keyê Hîtîtan Mursilî I, Împaratoriya Babîlê ya Kevin a serdest wêran kir û destûr da ku keyeniya Babîloniya Mîtannî û Kassî bi rêzê ve ber bi bakur û başûr ve rabin. Di wê demê de wê weke kassiyên bi ber bakûr ve dihên û başûr ve dibin wê mitannî wê di dewama hûrîyan de wê xwe bidina diyarkirin. Nêzîkî 1430 beriya zayînê, aşûr ew ji aliyê Mîtannî ve hate bindestkirin, ev rewş wek ku bi qasî 70 salan dom kir heya 1360an. Hêrişeke din a Hîtîtan ji aliyê Šuppiluliuma I ve di sedsala 14-an berî zayînê de, bi bandûr keyeniya Mîtannî seqet kir. Piştî dagirkirina wî, Aşûr karî xwe ji serwerê xwe rizgar bike û serxwebûna xwe carek din di dema desthilatdariya Ashuruballit I (1363–1328 b.z.), ku desthilatdarî, serxwebûn û zeftkirina welatên cîran bi kevneşopî bi bilindbûna Împaratoriya Asûriya Navîn (1363–912 b.z.) nîşan dide (çav: Dûring, Bleda S. (2020). *The Imperialisation of Assyria: An Archaeological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press., p; 43).

Piştî wê rewşa hêrişên keyê hittitî wê piştî wê çendî wê pêvajoyek aştîyê bi peymanî wê were çêkirin û ev demek dirêj weke sê û an çar asran jî wê li serwer bimênê. Lê wê pêşîya têkçûna mitannî û ji dest windakirina axa wê negirê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, hin bi hin wê navendîtîya mitannî wê di rengekê de wê weke ku wê winda bibê. An jî wê nikaribê êdî ew serwerîya xwe demezrênê, wê were wê rewşê.

Ev rewş wê di rengekê de wê êdî wê bi tememî wê di rewşa şerê nehriya ku wê li dora 1237an û hwd wê bibê wê, ev wê weke destpêkekê ji asûr re wê bi xwe re wê jinûve wê werênê. Weki din wê ji aliyê mitannî ve jî wê weke destpêka ji holê çûyina wê jî bê. Di wê demê de wê gelek dîrokzan wê şerê nehriya wê weke destpêka dema nairî jî wê di rengekê de wê weke bi navbikin û wê şîrovebikin. Di wê demê de wê çavkaniya wê gotinê wê ji nava çavkaniyên asûr ku wê keyê asûr wê bîrê ser ziman ku ew wê, ser 60 keyên nairî wê bigirê û wê di berdêla bacê de wê serbest berdê weke wasalên xwe. Di wê temenê de wê rewşek nû wê bi wê rengê wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê êdî wê bide diyarkirin.

Rewşa asûr wê di wê demê bi rûxandina mitanni ku wê derkeve dika dîrokê wê heta demên ku wê mediya wê serwer bibê û wê dawiyê wê li wê werênê wê bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê di aslê xwe de ku em wê pêvajoya heta mediya di dewama mitanni de wê di rengê de wê şîrovebikin wê ji wê demê û heta wê demê wê di nava asûr û mitannî-med de wê di rengê de wê dawî li pêvajoya pevçûnên bi şer ên bi armanca serwerî û serxwebûnê û hwd wê newê. Ev wê weke pêvajoyek giring wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê dema ku em bahsa babil bikin wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Lê ev pêvajoya ku wê derî li destpêka bihêzbûn û derketina li dika dîrokê a asûr bikê wê bi pêvajoya hêrîşên keyê hittiti Šuppiluliuma I. destpêbikê wê weke pêwîst bê ku mirov wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê. Šuppiluliuma I ya ku piştî Tudhaliya derketiye ser textê Hîtîtan, di serdema bavê xwe de bi lehengiya xwe derketiye pêş. Keyê ku di serdemeke aloz de derketiye ser textê Hîtîtan, li welatê xwe aramî misoger kiriye û dewleta xwe kiriye împarator. Em ji kirinên wî fahm dikin ku key, ku şervanek baş bû, dîplomatek baş bû. Bala sereke ya ramyariya wî li derve ya ku Šuppiluliuma di dema desthilatdariya wî de dimeşand, herêmen hûrî û an mitannî û Misir bûn. Her çend di vê serdemê de di destpêkê de bi Misrê re têkiliyên dostane hatin danîn jî, lê seferên xwe yên mazin li ser axa hûrî û mîtannî ku ji aliyê wî (Šuppiluliuma) ve hatin kirin, bûn sedema xirabbûna van têkiliyan. Di dema Šuppiluliuma de sê sefer li herêma li ser axa mitannî hatin kirin, ku ji bo aboriya wê xwedî girîngiyeke mezin bû. Di encama van seferan de, ji gelek keyeniyên bac hatin girtin û gelek bajar jî hatin talankirin. Sînorên dewletê pir berfireh bûn. Bingeha ramyariya key li hember mitannî û Misra kevn, hewldana zêdekirina refaha aborî ya welat e. Di encama seferan de xenîmetên mazin û girîng hatin bidestxistin. Di vê serdemê de hewl hat dayîn ku bazirganiya li welêt zindî bibe. Bazirganiya bejayî û behrê hat başkirin û berhemên girîng ên ji keyeniyên mitanni hanîn welêt. Her wiha Ugarit û Amurru jî ji bo pêşxistina bazirganiya deryayî bi xaka welat ve hatin girêdan.

Piştî key tuthalya wê li dora Šuppiluliuma I. li hev were kirin û ew hildan ser text. Sedema vê ya sereke divê lehengiya ku Šuppilulima di wê heyamê de nîşan daye be. Dema ku bavê wî nexweş ket, Šuppiluliuma çû seferên ku bavê wî nikaribû beşdar bibe. Hêrîşên ku wî kirin

Šuppiluliuma derxist pêş. Šuppiluliuma li ser textê Hîtît rûniştibû, zagonên Hîtîtan guh neda û bînpê kir. Wî birayê xwe, Tudhaliyayê ciwan, bi komployek qesrê ji text daxist û kuşt. Hin birayên xwe jî kuşt û hin ji wan sirgûnî Alashyayê kir. Hattuşili III. hewl dide ku hatina Šuppiluliuma ya ser text rewa bike û dibêje ku keyeniya Hîtît di dema Šuppiluliuma û bavê Šuppiluliuma û Tudhaliya Biçûk de ji aliyê dijminên xwe ve hatiye dorpêçkirin. “Erdên Hattî bi tevahî ji aliyê dijminên wan ve hatin hilweşandin...” (2 KBo VI 28). Piştî Šuppiluliuma, derket ser textê Hîtît. Lêbelê, piştî ku key di temenek ciwan de ji ber bela mir, kurê Šuppiluliuma yê din, Murşili II, text girt. Mursilî hilkişiya ser text. Murşili II, Keyekî bi hêz û dîroknasekî baş bû. Murşilî çûna Šuppiluliuma ya ser text, ku li dijî zagona Hîtîtan bû, di duaya xwe ya belayê de rexne kir: “Ji ber ku Tudkhaliya ciwan li welatê Hattî key bû, mîr, axa, mezin, efserên mezin û biçûk, leşkerên Hattûsa û şervanên ereban jî li hember bavê min birin , mîr, key, serokên bi hezaran, efserên sereke yên Hattûsa çûne aliyê bavê min û Tudkhaliya ji aliyê yazdanên sondê ve hat parastin, lê wan birayên wî yên ku alîkariya wî kirin, kuştin û ew şandin welatê Alasyayê. Murşilî II. li ser belayê, yek ji mezintirîn felaketên ku hat serê Hîtîtan, lêkolîn kir û gihîşt vê encamê, disekinê: Šuppiluliuma, dema ku bi seferên xwe û dijminên xwe ve mijûl bû, ritualên olî yên Hîtîtan îhmal kir. Ji yazdanan re qurban nedihatîn pêşkêşkirin. Xalên peymanê ku bi Misrê re hatibû çêkirin, paşguh kirin. Qurbanên ku divê her sal ji Çemê Firatê re bînin kirin, dem bi dem hatin paşxistin. Tudhaliya ciwan tevî hin birayên xwe yên din bi awayekî nezagonî ji text hat avêtin. Šuppiluliuma di seferên xwe yên li axa mitannî de hinek ji kesên dilgirtî bi xwe re hanî. Şewata belayê (ji gotina belayê qasta nexweşîyek weke di rengê vebeyê de ku wê bi wan wê li hittitê wê pêşkeve û wê gelek keş wê weke di encama wê de wê jiyane xwe ji dest bidin bê) bi rêya van girtiyan li welatê Hîtîtan belav bû. Wekî ku tê dîtin, Murşilî II. diyar dike ku ji ber sedemên ku li jor hatine gotin çûna bavê wî ne rast bû. Di nav sedemên Murşilî II. de sedemên olî bûn, sedema herî girîng ku em dizanin girtiyan ji mitanni bûn. An hin keyeniyên mitannî ên bi wê ve girêdayî ên li keviya wê bin. Dihê zanîn ku Šuppiluliuma ji ber giyane xwe yê mîrxasiyê derketiye ser text. Šuppiluliuma Hîtît, ku di nav Anatolyayê de girtî bû, bi vekirina li mitannî û an axa rojavayê kurdistanê û Mezopotamyayê veguherand împaratoriyeke. Digel ku zagonên Hîtîtan şikand jî, di nav keyên herî bi

hêz û serkeftû yê dewleta Hîtûtan de cihê xwe girt (çav: Contenau, Georges, La Civilisation des Hittites et des Mitanniens, Paris, 1934).

Šuppiluliuma jî mîna keyên ku berî wî derketine ser textê Hîtûtan, pêşî xwestiye ku desthilatdariya xwe li Anatolyayê xurt bike. Yek ji dijminên herî dijwar ên keyên Hîtû wê Kaskasên mitanniyî ku wê li ser serê hittit weke keyeniyekê bi serê xwe bijin û weke şerwanna mazin dihên pênasekirin bin. Mitanniyên kaskasî wê gelek caran wê hêrişan jî li axa hittit wê bikin. Di salên destpêkê yê desthilatdariya xwe de, Šuppiluliuma yek ji fermandarên xwe bi navê Hutupiyanza destnîşan kir ku ew heman sînore ku ew dikeve herêma kaskasên mitanniyî de biparêze. Šuppiluliuma ku armanca sefera li axa mitanni û an rojavayê kurdistanê bikê destnîşan kir, xwest sînorên Hayaşa (hayaşa keyeniyek mitanni bû) û Kaşka ewle bike. Wî mîr MEŞEDÎ û birayê wî Zîda wek waliyên welatê Jorîn destnîşan kir, ku wî sefer li wan deveran kir. Zîda yek ji kêmxwişk û bira ye ku Šuppiluliuma nekuştiye. Šuppiluliuma pir bi birayê xwe bawer dike. Di dema sefera xwe ya li hemberê mitanni li rojavayê kurdistanê de, birayê wî Zîda yê ku ew ê li Anatoliyê bihêle û rola destê xwe yê rastê bide. Bê guman bingeha ramyariya derve ya Šuppiluliuma bi ramyariya wî ya li hember mitanniyên û Misrê xwe dide diyarkirin. Šuppiluliuma naxwaze bi Misrê re jîngehek nakokî çêbike. Bi taybetî di nameya ku ji merasîma tevlêbûna Amenophis III. (EA 4) re hatî şandin, weke têkiliyek baş a dostane wê bide diyarkirin. Wî hanî ziman ku ew bi Amenophis re di nava têkiliyên dostane de ne û ew dixwazin bi wî re têkiliyên dostane berdeham bikin. Di nivîsara duaya bela ya Muşîlî II. de wê bahs ji wê yekê jî wê were kirin. Her çiqas tê gotin ku wî bi Amenophis III. re peymanek çêkiriye jî, ev belge di arşîvan de nehatiya dîtin. Di wê sedeme xerabûna têkiliyên Hîtû û Misrê û mitanniyên bû. Seferên Šuppiluliuma li axa mitanni û an rojavayê kurdistanê ji aliyê Misrê ve baş nehatin pêşwazîkirin. Bi rastî, ya ku mitanni girîng dike, bazirganiya Misrê ya bi vê herêmê re û şebekeya rêyan e ku ew bi kar dihîne. Weki din wê têkiliyên nava mitanni û misrê wê baştir bin (çav: Contenau, Georges, La Civilisation des Hittites et des Mitanniens, Paris, 1934).

Bazirganiya bi herêmê re jî ji bo Misrê pir girîng bû. Mînaqî, keştiya cenaze ya Kufu, ku Pîramîda Mezin ava kir, ji dara sêdirê a ku ji herêmên bin serwerîya mitanni dihatin hatin birin û bi wan dihat çêkirin. Misrê dar, sifir, tin (dibe ku), zîv, kevirên giranbiha, şerab û rûn ji herêmê dabîn dikir, di heman demê de zêr, xwarinên zêde, kefen û paşê jî papîrus

peyda dikir. Misriyan ev ne weke bac ji herê mê distandin. Ev bi t êkiliyên dostane û bi bazirgani hati peymankirin didan hev. Tevî wê jî xwe bii taybetî li navendên girîng ên wekî Kizzuwatna, Heleb û Karkemiş xwe ji leyîstikên ramyarî dûr nedigirtin. Li gorî ku em ji çavkaniyên Hîtî û nivîsarên Amarna dizanin, dihê fahm kirin ku Şuppiluliuma sê sefer li ser axa mitanni a rojavayê kurdistanê organîze kiriye. Agahiyên me yê derbarê Sefera Yekemîn a Şuppiluliuma ya axa mitanni de li ser bingeha Peymana Mattivazayê ne. Di pêşgotina peymanê de, rêzîkên 1-17, t êkoşîna di navbera Şuppiluliuma û keyê Mîtanî Tuşratta de vedibêjin. Şuppiluliuma dibêje ku sînorên Hîtîtan heta çiyayên Niblane / Niblani hatîne dirêj kirin. Tuşratta, keyê Mîtanî, li hember gefên Hîtîtan xwe nêzîkî Misrê kiribû. Wî her weha hewl da ku van t êkiliyan bi zewacên nav-xanedaniyan xurt bike. Di heman demê de, keyê Mîtanî hewl dida ku bi tehdîda Aşûriyan re, ku dixwest li ser sînorê başûrê rojhilatê wê rûdabû wê ji holê rabikê. Lê wê demê bi wê yekê wê weke di nava du agirên de wê bimênê wê li wê were. Erdên giranbiha yê di navbera Çemê Zabê yê Mezin ku di bin destê Dewleta Mîtanniyan de bûn û peravên Deryaya Spî ya di bin serwerîya mitanni de bûn. Ji wir heta kizzuwatna wê karîba bahsa serwerîyek ku wê di wê de wê mitanni bihêz bin bikira (çav: Georges Contenau, La Civilisation des Hittites et des Mitanniens, Paris, 1934).

Dihê dîyar kirin ku divê demek dirêj di navbera seferên Şuppiluliuma yê duyemîn û yekem de derbas bibe. Zanyar jî hene ku vê demê heta 15-20 salan dirêj dikin. Di vê pêvajoyê de Şuppiluliuma rêzê li Anatolyayê da. Seferên keyê Hîtî ên li Anatolyayê wê piştre b ên nîqaşkirin. Agahiyên der barê sefera duyemîn a Şuppiluliuma de di rêzên 17-48 ên Peymana Mattivaza de cih digirin. Her weha 2 Bo TU 44(=KUB XIX 13) II. di stûnê de agahiyên girîng ên li (KUB XXXIV 23) gundên I-II di derbarê seferê de agahî dide me. Telipinu ku waliyê Kizzuwatna bû, di nebûna bavê xwe de karên girîng kir û hebûna Hîtîtan li deverên axa mitanni ên di sefera pêşî de ketibû wan xwest biparêze. Telipinu piştî ewlekariya wan deverên axa mitanni, çû Anatoliyê ku tev bavê xwe bibe. Piştî aloziyên li rojavayê kurdistanê û geşedanên Mîtanî, Şuppiluliuma dîsa seferek li herê mê pêk hanî. Hêviyên keyê Mîtanî Tuşratta ku ji Misrê hêviya alîkariyê bû, pûç bûn. keyê Misrê Amenophis III. bi ramyariya derve re eleqedar nebû ji ber ku bi ola Amon a nû ya ku wî damezirand mijûl bû. Keyê Mîtanniyan nedihizirî ku Hîtît hêrîşî paytexta Mîtanniyan Waşşuganni bikin. Dema ku Şuppiluliuma hêrîşî paytextê

kir, Tušratta bêamade hate girtin û neçar ma bireve. Li herêma ku reviyabû wê, bêgotin ku ew ji aliyê kurekî wî ve hat kuştin. Lê ti agahiyên ku wê gotinê piştrastbikin wê nebin. Bi mirina Tušratta û hanina ber hilweşîna Waşşuganni re, dewleta Mîtannî ji pêvajoya hêrişan hat ber tûnabûnê. Vê rewşê mitanni zayıfkir. Piştî wê asûr wê weke hêzek ku ew êdî derkeve li pêş bibê. Lê di wê demê de wê, dema ku wê, ne razîbûn ji misrê û kassiyana bûn wê, keyê hittitî wê hêrişên xwe wê dawî li wan bûnê û wê piştî wê bi kurê keyê mitanni Şattiwaza re ew peymana dîrokî a aşîtiyê ku wê bahsa wê were kirin ku wê bi mitanniyan re wê çêbikê wê êdî wê ew wê çêbikin (çav: Contenau, Georges, La Civilisation des Hittites et des Mitanniens, Paris, 1934).

Šuppiluliuma bi dewleta Mîtannî wek dewleteke sînor û ciran êdî tevgeriya. Piştî wê peymanê wê weke ku wê were dîtin wê demekê wê di rewşa asûran de jî wê bêdengî wê bibê. Nêzî dusadsalan wê bêdengî wê bibê ev dem wê weke demên piştre ku wê weke demên aşîtiyê ên nava hittit û mitannî ên di encama wê peyamenê de ku wê bibin wê bahsa wan wê were kirin.

Piştî wê Waşşuganni, cardin xort bû di bin keyeniya Şattiwaza de. Šuppiluliuma kurê Tušratta Mattivaza/Şattiwaza, peymana aşîtiyê çêkir û wî zawacên nava malbata herdû keyan jî çêkirin. Minaq keyê hittit wê di wê demê de wê keçek xwe bide keyê mitannî weke nişanaka dostane û aşîtiya nava wan.

Li gorî hinek çavkaniyana wê were dîyarkirin ku wê keyê mitanni key tušratta wê piştî wê weke keyê ku ew peymana dîrokî ku wê di nava mitannî û hittit de wê were çêkirin wê ne kûrê wî Şattiwaza lê ew bixwe bû. Lê hin çavkani jî wê dibêjin ku ew bixwe bû. Di wê warê de wê agahiyên ku ew dihênina ser ziman ku ew bixwe ya wê zêdet û xaxmtir bin. Di wê temenê de ku ew bê wê demê wê bi derfetî ku wê keyê hittitî wê weke bide kûrê keyê mitannî ê dema pêş.

Nayê zanîn ka mirina Tušratta kengî bû. Šuppiluliuma KarKemiş da kurê xwe Piyaşşili û ew key denezend kir. Wî sînoren karkemişê fireh kir û cihên li rojavayê Feratê yên wek Murmurik, Šipri, Mazuwati (Tel Ahmar) û Šurun jî li xwe girt. Wî bajarê Helebê da kurê xwe yê din Telipinus û ew jî key denezend. Šuppiluliuma bandûra xwe li piştî peymanê domand û bû keyê Ugarit (Ras Shamra) bi Nikmodu II. re jî peymanek çêkir. Di dema dorpêçkirina karkemiş de keyê Hîfît, nameyek girîng jî jina Amnenophis III. (Tutankhamun) wergirt. Di nameyê de keybanûya Misrê Dahamunis (Dahamunzu) jî keyê Hîfîtan Šuppiluliuma

re weha dinivîse. "Mêrê min miriye, kurê min tune ye û tê gotin ku gelek kurên te hene. Kurekî xwe ji min re bişîne û bila bibe mêrê min. Ez nikarim yek ji cem xwe bigirim û bi wî re bizewicim..." Li hember vê rewşê Šuppiluliuma civata mezinan kom kir û li ser rewşê nîrxandinek kir. Berê tişteki weha nehatibû serê keyeniya Hîtîtan. Tişteki weha nehatibû serê bav û kalê wî. Li ser vê yekê Šuppiluliuma biryara xwe da û biryara wî em ji Muṣṣîlî II. hîn dibin: (KBo 5 iii) "Ji ber vê yekê bavê min hevalê xwe yê ewledar û pêbawer Hattušaziti şand Misrê û ev ferman da wî: Here û xebera rast ji min re bîne! Dibe ku ew min bixapînin. Dibe ku kurekî mêrê wê hebe? Agahiya rast ji min re bîne..." (KBo 56 iii) (çav:J. Naugayrol, *Le Palais Royal d'Ugarit IV*, Paris 1956, p. 35).

Weki din di nava dokumanên diplomatîkî de ku wê navê wê weke keybanu li rex ya keyê hittiti wê were diyarkirin wê, bi unwana 'tawanna (tawanna bi wateya ji wan dihê, li wan dihê, bi wan dihê, bi hemûya wan dihê, ku ew jê ji wan na û hwd re wê di zimanê roja me de wê karibê were fahmkirin. Yan jî bi wateya ya li ser serê wan a' dihê fahmkirin.)' bi navê 'melnigal' jî wê were diyarkirin. Ev nav wê weke nav (melnigal) wê weke navekê bi zimanê hûrîyî bê û wê di wê demê de wê di hinek çavkaniyan de wê weke keybanuya kassiti jî wê navê wê derbas bibê.

Šuppiluliuma seferên xwe yên li axa mitanni wê piştî wê peymanê wê bi qedenê û vegeyîyê Anatoliyê. Hattušaziti ku çûye Misrê, biharê bi balyozê Misrê Hanî re vegeyîya. Wê jî şahbanûya Misrê Šuppiluliuma re weha nivîsî: "Dema ku bihar hat Hattûsazîtî ji Misrê vegeyîya, Hanî qasidê Misrê pê re hat. Gava bavê min Hattûsazîtî şand Misrê, ferman da wê ku rastiye bizane û got: "dibe ku kurekî wê hebe û min dixapînin. Dibe ku ew kurê min ji bo keyeniye naxwazin." Keybanûya Misrê ji bavê min re nivîsand: "Çima ew min dixapînin, ma ez ji welatekî din re li ser xirabiya xwe û welatê xwe binivîsim." Kuro yek ji kurên xwe bidin min, da ku ew bibe mêrê min û keyê Misrê.» Bavê min, ji ber ku dilnizm bû, meyla gotinên jinikê kir û dest bi şandina kurek kir." (KBo 28.51 10). Šuppiluliuma li ser hemû têkiliyên Hîtî-Misrê yên berê lêkolîn kir û pê bawer bû ku keybanûya rastiye dibêje textê Misrê, û keybanûya ku jê re "eye/Moon" dihat gotin, li şûna wî hat ser textê Misirê, ji ber ku Zannanza ji aliyê Firewnê nû ve hat kemînkirin û kuştin, ian keybanûya tîrsa ku ji ber hêrişa artêşa Hîtî a li ser herêma Amkayê ya li Misrê çêbûye. Di dawiyê de hêviyên Šuppiluliuma ji bo keyekî Hîtî ku li şûna

wî biçe ser textê Misrê, nehate cih. “Ey yazdanên min, min çi xerabî kir ku Misriyan ev yek li min kirin, heta sînorên welatê min xistin!” (KUB 23,8 + Bo 7744). Šuppiluliuma di nameya xwe de ji firewnê Misrê re nivîsî, “Te çima kurê min kuşt?” wî hesab xwest. Fîrewn bi gotina “Belê lawê te hat kuştin lê min tiştekî weha nizanibû” bersîveke ramyarî da. Firewn jî pirsek ji Šuppiluliuma kir. “Eger diya te ya jinebî keyekî ji Misirê bixwaze û me ew bişanda Hattî wek namzedê key, hûnê çi bikin?” Firewn bi pîrsa xwe re diyar kir ku keyê Hîtî berovajî dîplomasiyê tevdigere. Tiştê ku ji Šuppiluliuma re hatî nivîsandin, ew razî nebû û wî şerr li Misrê ragihand. Pêşî kurê xwe Arnuwanda ji bo tolhildanê şande welatên Misirê û paşê jî bi xwe hêrişî axa Misrê li sînorê mitanni kir. Šuppiluliuma Sefera sêyem li herêmê dest pê kir. Ev sefera serketî ya Šuppiluliuma ne li dijî Misirê, lê li dijî dewletên bindest ên li rojavayê kurdistanê ên axa mitanni bûn. Li gorî hinek çavkaniyên ew sefer li dijî finîkyayê bû. Keyê Hîtîtan bi sefera xwe ya herêmê peymanî Kuruştama ya bi Misrê re şikand. Dijminatîya di navbera Hîtî û Misirê de heta ku wê heya dema peymanî şerê Kadeşê neyê îmzekirin wê qet neqede. Šuppiluliuma, di nav xenîmetên ku wî di vegera ji sefera sêyem bi dest xistibûn, gelek dilgirtinên ji keyeniyên mitanni wê hebin. nexweşiyên ku dîlan hilgirtibûn wê 20 salan axa Hattîyê xera bike. Ji ber vê yekê dîroknasê girîng yê ku piştî Šuppiluliuma dê li ser textê Hîtîtan rûne, Murşîlî II. di nivîsara xwe ya belayan de riswabûna xwe ji yazdanan re hanîbû zîman û tehdîd jî dikir (çav: Hans Gustav Gûterbock, The Deeds of Šuppiluliuma as Told by His Son, Mursili II, Journal of Cuneiform Studies, the university of chicago).

Di awayekê de wê weke ku me li jor li deverêkê wê hani ser zîman wê rewşa tîgîna zawacên weke yên bi tîkîliya nava kassî û hittîtan ku me hani ser zîman wê navê melnigal wê derbas bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di nivîsarên pêşî de wê bahsa wê newê kirin ku ew li misrê weke keybanuyekê bûya. Di wê nûqteyê de wê li gorî ku wê weke intibayekê wê bide me. Dîbê ku ew rewş weke rewşek zawacê wê di encama peymanî nava kassî û hittîtan û an mitanni û hittîtan de ku ew bûya wê di rengekê de wê weke ku wê karîbê wê di şewayekê de wê werênê ser zîman. Ji wê aliyê ve wê, sedem wê hebin ku mirov wê karîbê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê werênê ser zîman bê.

Ji vê aliyê ve nakokiyên di nava rewşa bi tîkîliya wê ya bi misre kevn û ya mitanni û di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin wê weke rewşek din a teybet bê ku mirov wê karîbê wê li ser wê bisekinê bê. Lê weki din

em wê dikarin wê bibêjin ku ew ali wê weke aliyna ku wê pêwîst bin ku ew werina rohnikirin bin.

Têkiliya nava hittitan û mitanniyan wê di wê demê de wê weke têkiliyek ku wê ji aliyê gelek dîrokzanan ve wê were lêpirsin bê. Di wê temenê de wê, di demên pêşî ên hûriyan de wê, pêvajoyên şer ên nava wan wê di rengekê de wê balê bikişênina li ser wan. Pêvajoyên piştî ên mitanni wê di rengekê de wê weke pêvajoyên ku wê hin caran wê weke di dema keyê hititti Šuppiluliuma, tudhalya û hwd de wê bahsa şer û pevçûnên ku ew bi seferên li hemberê keyeniyên mitanniyê wê bikin re wê were ser ziman.

Lê di awayekê de wê bahsa têkiliyên baş ên weke bi çêkirina peymana aşîtiyê û piştî wê jî wê di rengekê de wê were kirin. Piştî wê peymana aşîtiyê ku wê bahsa wê were kirin wê weke peymanek aşîtiyê a nava wan de bê. Piştî wê weke dawî li şer wê were bahsa wê wer kirin. Lê di wê nûqtayê de wê piştî wê çêkirina peymana aşîtiyê di nava keyê hititti Šuppiluliuma û keyê mitanni de wê bahsa têkiliyên baş û yên zawacên diplomatîkî wê di nava wan de wê were kirin. Li ser wê temenê wê bahsa minaq keybanuya navê ‘melnigal’ wê were kirin. Di hin çavkaniyna de wê weke keybanuya babili a di dema serwerîya kassitê li babilê de ku wê bibê û wê weke keç û an xwûşka keyê kassi wê di rengekê de wê ji wê bahsa wê were kirin. Bi teybetî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di hin çavkaniyna de wê weke keç û an xwûşka keyê kassi Kadashman-Enlil wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê bahsa wê, weke keybanuyek ku wê di nava têkiliyên diplomatîkî de wê bahsa wê derkeve li pêş bê. Di rengekê de wê weke ku me li jor hani ser ziman wê di hinek çavkaniyan de wê weke berê bi firawunê misre re zewici wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Lê di hinekan de jî wê, weke di bin navna din de wê vaji wê nnavê wê bi zawaca bi nava kassi û hittit re wê navê wê derkeve li pêş.

Li gori ku mirov ji nava nivisarên mursili fahmdikê wê di rengekê de wê piştî wê rewşa ku wê çawa wê piştî wê bahsa têkiliyên xirab ên nava misrê û hittitê wê bahsa wê were kirin. Mursili wê li ser têkiliyên bavê xwe Šuppiluliuma re wê di rengekê de wê werênê li ser ziman.

Šuppiluliuma, bavê wî piştî mirina Tudkhaliya II, piştî demek tengahî, birayê xwe Tudkhaliya Biçûk ji text daxist û derket ser textê Hîfût. Šuppiluliuma keyek bû ku di dema bavê xwe de jî bi lehengiya xwe dihat nasîn. Šuppiluliuma di demeke dijwar de ji bo Hîfût derket ser text.

Çalakiya wî ya yekem li ser textê Hîfûtan ew bû ku li hemberî dijminên xwe yên li Anatolyayê tedbîran bigire. Dikare ramyariya derve ya Şuppiluliuma di bin du sernavan de were dabêş kirin. Ya yekem ramyariya Anadolyê ye, ya duyem jî ramyariya wî ya derve a li hemberê mitanni û misrê ku wê derkeve li pêş bê. Şuppiluliuma wusa dihe fahmkirin ku wî pirr zêde dixwest ku ew li axa subariyan û an mitanniyan serwer bibê. Ev herêm wê weke herêmen stretejikî di dîtin ku ew ji wan karibê xwe bigihênê misra kevn û deverên din ên herêmen asya mazin. An jî wê di rengekê de wê weke deriyê li asya mazin wî didît. Ev di dema kurê wî û tîkiliyên wî yên baş ên bi kassi û hwd re ku ew dikê wê çawa wê bixwezê kku ew xwe bigihênê wê herême û bixwezê serwer bibê wê ji wê karibê wê fahmbikê.

Weki din di bin çend sernavan de mirov dikare ramyariya wî ya Anatoliyê binirxîne. Ramyariya Şuppiluliuma ya li hemberî mitannî û Misrê bi rastî yek sernav e. Ji ber ku rasterast sefereke Misrê nîne. Têkoşîna du welatan ji bo serweriya li hemberê keyeniyên mitanni bûya. Di wê temenê de wê seferên keyê mitanni wê çendî li hemberê misrê wê weke nebin jî lê wê di rengekê de wê weke çavên wan li wê herême bê. Lê li herêmen rojavayê kurdistanê ên mitannî wê dibîne ku ew dikê kku ew serwer bibê. ew seferên ku ew dikê wê bahsa wan wê were kirin. Di dema bavê Şuppiluliuma key tuthalya de wê, di rengekê de wê bê gotin ku ew heta nêzî helebê wê seferna talanê jî wê bikê. Di vê rewşê, ku yekem tîgîna li ser ramyariya derve ya Şuppiluliuma mirov dikare wê li ser ramyariya wî ya li hemberî mitanni û ramyariya wî ya li hemberî mitanni wê dikare wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê herêmen mitannî wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, zêdeyî wê weke çavkaniya baş ên ku ew ji wan karibin xwe bigihênina wan jî.

Mirov ji kirinên wî fahm dikin ku keyê Hîfût dîplomatekî baş bûya di kiryarên xwe de û hem jî şervanekî baş bû. Weki din di wê demê de wê di derbarê pêşketina demê û asta wê de jî wê di wê warê de wê tîgînekê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê bide me. Di dewama wê de wê dikare wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê tîgînek diplomatîkî ku ew wê keyeniyên demê wê li hemberê hev wê bi tîkiliyên wê û zimanê wê pêşbixin wê di rengekê de wê karibê wê bahsa wê bikê. Ji nameya mursilî a kurê Şuppiluliuma ku me li jor bahsa wê kir wê bi tîkiliya bi gotinê a bi firawunê misrê re wê bi gotinên weke "zimanê li gorî diplomasiyê" û "zimanê ne li gorî diplomasiyê" û hwd wê weke tîgînen ku ew wê di wê de wê derkevina li pêş wê bibin.

Ji wê yekê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, giringi wê li zimanê diplomatikî wê were dayin. Wê di wê rengekê de wê zimanekê diplomatikî ku wê çawa wê were fahmkirin wê bahsa wê were kirin. Šuppiluliuma ne tenê aramiya welatê xwe misoger kir, lê dewleta xwe jî veguherand împaratoriyek. Di wê temenê de wê, herêmên nava anatolya ên hewirdorê wê hinek ji wan wê dagirbikê. Hinek herêmên kizzuwatna û luwîyan wê bi wê rengê wê ji wî re wê bina armanc. Piştî wê, herêmên keyeniyên mitanni ên rojavayê kurdistanê wê were fahmkirin ku wê seferên li wan bikê.

Keyê Hitî, ku firatê derbas kir, axa Hitîtan Halpa (Heleb), Mukîš (Alalakh, navendî), Ugarit, Nuhašše (herêma di navbera Ferat û Helebê), Kinza (Kadeš), Katna (Tel el Misrife), karkemiš, û Abîna (nêzikî Şamê) di dema seferên wî yên li dijî axa mitannî de ku wê bina armancên wî bin. Weki din ev herêmên ku wê mijare gotinê bin wê ji hêlekê ve jî wê weke herêmên tampon di nava hittit û mitanni de jî bin. Weki din wê şam jî wê di rengekê de wê weke deverên di bin serwerîya mitanni de bin (çav: Hans Gustav Gûterbock, The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II, Journal of Cuneiform Studies, the university of chicago).

Key wê di demên xwe yên dawî de wê dest bi li gorî kevneşopiyên Hitîtan tevgerê bikê, herêmên girîng ên ku bi dest xistibûn da kurên xwe û keyeniyên piçûk ava kirin. Lê herêmên weke yên karkemiš û hwd wê weke herêmên sînorê hittit bin ew wê piştre jî wê weke herêmên ku wê civatên mitanniyî wê li wê bijin. Di wê temenê de wê di rengekê de lê wê weke herêmên piştî peymanê aşîtiyê wê weke herêmên ji rewşa rewşa leşkerî dûr wê weke navendên bazirganiyê wê bibin. Misir jî ew dever weke deriyê xwe gihandina anatolya didît. Wê dixwest ku ew jî wir karibê bigihijê serweriyekê li bahre sipî. Ber vê yekê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Piştî wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, di dema seferê de wê, were dîtin ku wê ji malbate wî kesên ku ew weke key li herêmê dide nişandin wê bibin. Wek mînaq wî bajarê Helebê û derdora wê daye kurê xwe Telipinu, û Karkemiš û derdora wê daye Piyaşşîlî û hwd wê bibin. Šuppiluliuma jî girîngî dida zewacên diplomatîk. Bi wê yekê wê li gelek deveran wê serwerîya xwe wê çêbikê. Lê wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têkiliya wî ya mitanni wê di rengekê de wê weke ku em ji navaroka nameya mursili dixwênê wê nikaribê zêde di rewşek weke ya êdî ew nikaribê xwe bide diyarkirin wê fahmbikê. Wê peymanê aşîtiyê wê çendî wê rewşa hittit jî li herêmê baş bikê wê ya mitannî jî di rengekê

de wê, baş bikê. Lê ya rewşa mitanni wê bi zêdeyî wê gelek fektorên din ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê wê hebin. Ji başûrê mesopotamya û heta çemê xabûr û bakûrê mesopotamya wê di rengekê de wê gelek pîrsgirêkên navxweyî jî wê hilde li dest. Hatina komên aramiyan û an piştî wê weke hêzekê xwestina derketina li pêş a asûr û hwd wê weke aliyên din wê karibê wê fahmbikê bê. Keyê hittitî wê ji tiştên li anatolya diqawimin heyidar a. Ew wê di wê temenê de wê, bi gelek keyeniyên keviyê re wê bi berdewamî wê pîrsgirêkên navxweyî ên wê jî wê hebin. Minaq wê nikaribê bahsa bi tememî serwerîyekê bi wê li luwi û kizzuwatna wê were kirin, ku wê çendî wê car bi car wê hinek dîrokzan wê bahsa weke 'wasalekê hittit' ku wê were pênasekirin jî (çav: Hans Gustav Güterbock, The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II, Journal of Cuneiform Studies, the university of chicao).

Ji tiştên ku li Anatolyayê diqewimin bihêlin, wek nimûne, wî keyê Mîtannî Tušratta wek keyekî ku wê xwediyê keyeniyekê wê bi berdewamî wê hê li herêma wê bi hêz wê bibin û wê têkiliyên xwe bi serwerî wê bide domandin. Di dewama wê de wê, piştî ku wê keyê mitanni wê peymana aşîtiyê bi hittitan re wê çêbikê wê bi hinek pîrsgirêkên din re wê mijul bibê. ew jî pîrsgirêkên navxweyî ên weke rewşa asûriyan bê û an pîrsgirêkên weke nbi pevçûnên li ser taxtê mitanni di nava qasrê de ku wê bibin bin. Hinek ji wan aliyan jî wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin.

Di rengekê de wê keyê mitannî wê di encama wê peymana aşîtiyê de wê weke ku wê were dîyarkirin jî wê bi keçek keyê hittiti re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bizewicê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, rewşek wê bi wê rengê wê di nava wan de wê bibê. Lê ew mijare "malgivasal" û an "Malnigal" wê weke aliyekê wê yê din ku wê xwe bide diyarkirin. Ew wê, li gorî hinek çavkaniyana wê weke hewsera keyê hittitî jî wê direngê de wê were dîyarkirin. Keybanuya ku keyê hittiti dabû keyê mitanni w ew di rengekê de wê rewşa wan nêzî hev wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê, pêşveçûnên ku wê di dema kurê Šuppiluliuma de wê bibin û agahiyên ku ew dibin wê vê rastiyê wê di rengekê de wê weke ku wê raxina berçav. Vê yekê ji nameya ku wê keyê hittitî Hattusili III. ji keyê kassi Kadashman-Enlil II bişênê wê ji navaroka wê bi awayekê wê fahmdikê. Wê çendî wê weke nameyek di dema keyê hittit û ya keyê kassi de wê têkiliya wan wê bîne ser ziman jî lê wê zimanê namayê wê di rengekê de wê bi morfolojikî wê di şewayekê de wê weke ku wê ji wê aliyê ve jî wê di şewayekê de wê weke ku wê

karibê hinek fêrsên fahmkirinê di şêwayekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, ev têkiliya nava hittitan û mitannî û an kassi wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi temen û zimanekê diplomatikî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê bi hin zawacên diplomatikî wê di rengekê de wê weke ku wê mijare gotinê bin wê di rengekê de wê ew têkiliya nava wan wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têkiliya nava hittitê û herêmê wê piştî wê di rengekê de wê, bidomê. Di nava herêmen kassit-mitannî de wê di rengekê de wê hin bi hin wê weke hêzek sêyem ku wê serwer bibê wê asûr bê û wê ji başûrê mesopotamya wê hin bi hin wê dest bi serxweriya xwe ya li ser axa mesopotamya wê dest pêbikê û wê bi wê re wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, di wê demê de wê piştî peymana aşîtiyê a nava mitanni û hittit ku wê mitannî wê bi tememî wê bihizirê ku wê pîrsgirêkên xwe ji aliyekê ve çareser kir û gihişt rehetiyê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ku wê pîrsgirêk wê ji nava wê bo wê rû bidin (çav: Hans Gustav Gûterbock, *The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II*, *Journal of Cuneiform Studies*, the university of chicago).

Di çavkaniyên hittitî de ku wê, keybanuya ku ew mijare gotinê ya wê weke kassi-babili jî wê bahsa wê were kirin. Ku wê di ramyariya derve wê pîrr zêde wê weke bi bandûr bê ev keybanu wê bi keyê Rast-samra Nigmadu wê bi nivisarên nava wan de wê were diyarkirin. Di mohrek ji hevpeyivînên bi Nigmadu re, navê keybanûya, ku bi sernavê Tawananna li kêleka navê key xuya dike, wekî Malnigal tê xwendin.

Li rojavayê kurdistanê û an mitanni ji vê dewrê re Serdema Amarna jî hin dîrokzan wê nav li wê bikin. Dibê ku wê ji ber xwandinên nameyên amarna û qaydên li ser wê ku ew di wê de dihên xwandin ew ji wê bê.

Ber ku wê ti nişanak wê weki din wê nebin ku wê bidina nişandin ku wê misir wê li herêmê wê serwer bê. Di demên piştî wê ku wê mitanni wê li şûna asûr wê serwer bibê wê hingê wê bahsa serweriya misirê heta karkemişê ku wê bê kirin wê bahsa wê were kirin. Lê ev wê weke agahiyek ku wê bo demên piştî wê demê bê. Amarna ku navê xwe danî vê serdemê, li Misrê Navîn bû û paytexta nû ya welêt bû. Arşivên herî girîng ên serdemê li Amarna bûn. Di sedsala 19'an de arşivek bi zimanê aqadî hatiye nivîsandin. Ev arşîva ku dîroka herêmê ronî dike, hemû

nivîsên navneteweyî yên li ser Rojhilata Nêzîk, Anatolya û hwd di hewîne. Arşîvên Amarna di warê dîroka Hîtîtan de xwedî girîngiyek bo vê demê û fahmkirina wê jî na. Wê di derbarê tîkiliyên nava mitanni û hittit û mitanni bixwe de wê hinek agahyan wê bide me.

Bo nimûne, em ji van belgeyên arşîvê dibînin ku Šuppiluliuma bi stratejiya ku li dijî ramyariya berfirehkirina Misrê pêk haniye, rojavayê kurdistanê jî Misir wê bi wê re wê di nava tîkiliyek baş de bê. Em dibêjin di nava tîkiliyek baş de bê lê wê, carna ew tîkili wê weke nebaş jî bê wê bê diyarkirin. Di wê warê de wê zêde agahi nebin. Lê agahiyên weke yên bi namaya keyê hittit ên ji keyê kassi re dişênê wê, di wê warê de wê hinek agahyan li ser tîkiliya nava misir û mitanni û an kassi de wê di rengekê de wê bide diyarkirin. wînda nekir. Di dîmenê pêşî de wê, tîkiliya misir û hittit bê ku wê di wê de wê weke ku wê, nexweş bê. Wê dema ku wê, kassi wê tîkiliyên wan ne xweş bin wê di wê rengê de wê weke bi hittit re wê bikeve tîkiliyê. Hittit wê piştgiriye pêşniyarbikê ji bo kassi li hemberê misira kevn (çav: Hans Gustav Güterbock, The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II, Journal of Cuneiform Studies, the university of chicago).

Šuppiluliuma bi ramyariya xwe ya derve ya jî, bi dewleta Mîtanî-Hûrî û gelek dewletên din ên mezin û piçûk ên li herêmê ji pêvajoya dîrokê meşand. Aliyê neyînî yê mitanni a hittit ew bû ku dewleta mîtanî hat rûxandin û statûya dewleteke bîndest, rê li ber dewleta Asûrî vekir. Wek mînaq, keyê Asûrî Asur-Uballit dest pê kir ku xwe wekî keyê mezin bibîne. Wî di danûstandina xwe ya bi fîrewnê Misrê re gotina "birayê min" bikar hanî. Îfadeya navborî tenê di pêwendiya di navbera keyên hevalan de dikare were bikar hanîn. Ji ber vê yekê, keyê Asûrî xwe xiste heman statûya keyê Misrê. Agahiyên li ser hin kiryarên ku ji hêla Šuppiluliuma ve hatine kirin didina diyarkirin ku wî xwestiya ku ew serwerîyek mazin li giştîya herêmê çêbikê. Bo nimûne; Peymana ku wî bi keyê Hûriyan Artatama re çêkir, ku tê de dihê gotin ku wî ew nas kiriye, hîna neketiye dest. Lêbelê, em dizanin ku bi peymana Hîtî-Hûrî, Šuppiluliuma qatbûna dewleta Mîtanî misoger kiriye. Bi gotineke din em dibînin ku ramyariya qat bike û hilweşîne bi serkeftî pêk ahniye. Bê guman ew Šuppiluliuma bû ku veguheztina Dewleta Hîtî berbi keyeniyiya mezin, Împaratoriya Hîtîtan ve misoger kir.

Ramyariya keyê hittit a li ser mitanni û Misirê ji bo dabînkirina dewlemendiya aborî ya welat pêşxist û bi xenîmetên ku bi dest xistî tac kir. Keyê Hîtî ji bo pêşxistina bazirganiya welêt hewl da, bazirganiya bi

bejahî zêde kir û her wiha girîngî da bazirganiya deryayî. Weke mînaq, wî kelûpelên giranbuha yên mitannî yên wek dar, sifir, tin, zîv, kevîrên giranbiha, şerab û rûn ji dewleta Hîtît re bi nîrx dîtin û hewl da ku van tiştan ji wir têmin bikê û bîne welatê xwe. Wî Ugarit û Amurru jî ji bo bazirganiya deryayî li erdên Hîtîtan zêde kir. Šuppiluliuma wek keyekî Hîtît bû ku ji bo wî nivîsên bi lehengî hatibûn nivîsandin. Di heman demê de, ew dewletmendek bû ku bi qasî lehengiya xwe ramyari pêşxist. Navê wî bi tûpên zêrîn di listeya keyên herî mezin ên ku Anatolyayê heta niha dîtibûn de hatibû nivîsandin. Wek wî piştî wî navê mursili û hattusil jî dikarê di rengê de wê bi nav bikê û wê werênê ser ziman.

Kassit û keyên kassitan û heya mitannî pêvajoyên pêşveçûnê

Ji çarêka dawîn a hezarsala 3. beriya zayînê. û vir ve, komêk ji mirovan bi navê Hûrî dest pê dike ku di tomarên nivîskî yên herî kevn ên cîhana rojhilata kevnar de cih digire. Ji bo pîrsa ku welatê eslî yê Hûriyan li ku bû, bersîveke teqez nîne. Hin zanyar herêma Kura-Aras a li Transkafkasyayê diyar dikin, hinên din jî diyar dikin ku welatê wan Rojhilatê Anadolî ye. Lê welatê wan çî dibê bila bibê, hem li herêmên ku lê bi cih bûne û hem jî li herêmên ku pê re ketine bandûreke kûr a ramyarî, leşkerî û çandî hiştine. Hûrî bi rastî jî başûrê mesopotamya jî deverên weke urkeş, arapha, nuzi û hwd wê derkevin û werin û wê bi çavkaniyên xwe û xalkitiya xwe wê di dewama kassîyan de karibin werina fahmkirin. Ku ew miletekî hêrîşkar, şerwan û azadîxwez bûn, bi belavbûna navên Hûrî û hêmanên çanda Hûrî li qadeke berfireh heta Bakurê Mezopotamya, rojavayê kurdistanê û bakurê kurdistanê tê piştrastkirin. Ew wê weke civakên subariyî wê li ser ardnigariya subaru û di nava sînorê wê de wê weke herin û werin. Ev deverên jî wê dihên û yên li lê diçin wê di wê çerçoveyê de karibin werin fahmkirin. Lêbelê ev eşîra beriya zayînê wisa dixuye ku ji nîveka hezarsala 2. û vir ve ji aliyê ramyarî ve pasîf bûye. Sedema vê ya herî girîng jî wê, weke di dewam hûriyan de ku wê mîtanni li ser herêmên ku Hûrî lê dijîn bibin. Mîtannî, ku dihê fahmkirin ku eşîra bi eslê xwe di dewama hûriyan de dihên, li herêmên ku dijîn, di demeke kurt de bi erebeyên xwe yên şer ên bêhempa serdestiya xwe ava kirin û dewleteke bi hêz ava kirin. Bi rastî ev dewlet li ser esasê hevkarîyê hatiye avakirin. Di vê berhema hevpar de, girseyên mezin ên gelên rêvebirin Hûriyên bi eslê xwe Asyayî bûn, elîta desthilatdar jî ji Mîtanniyên bi eslê xwe hem ji hûrî û hem jî ji çavkaniyên kassîyan weke dihê fahmkirin pêkdihatin. Weki din jî

hanigalbat'îyan dihatin. Ev dihat wê wateyê ku ew ji hana(hana wek xanadanak kassi) û gûtîyan dihatin. Ev dewlet, li ser bingeha hevkarîya Hûrî-Mîtannî, berî zayînê di sala 3000 de hebûye. Ji nîvê sedsala 15'an berî zayînê. Heya nîvê sedsala 14-an, ew yek ji avahiyên ramyarî yên herî hêzdar ên Rojhilata Nêzîk Kevin dihat hesibandin. Dewleta Mîtannî beriya zayînê di nîveka sedsala 14. de ji aliyê Hîtîtan ve hate ku ew bi hêrîşan hat ber rûxandinê wê weke hêzek mazin a li herêmê wê bijî. Li gori çavkaniyên ku em li wan dinêrin ên li ser rewşa kassîyan bê, hûrîyan bê û mitannîyan bê wê, ew wê bidina diyarkirin ku wê di çerçoveya civakên sûbariyî de wê li herêmê wê bijîn û wê heta gûtîyan wê xwediyê mejuyek ku em dikarin bi wan fahmbikin bin. Têkiliyên nava wan hin bi hin bi ziman û morfolojîkî û hwd derdikeve li holê û birhankirina wê dihê kirin. Minaq keyên kassi ên weke agum-kekrimê wê bigihijênina li xanadana hana û an kur a li bakûrê mesopotamya û an rojavayê kurdistanê a ê rojava li deverên ku wê çanda tel-xalafê wê li wê pêşkeve û wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê.

Rewşa hûrî û mitannîyan wê di rengekê de wê dema ku em li wan dihezirin wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di nava çandên herêmê de wê, di rengekê de wê bandûra gûtî-kassî-hûrî-mitannî bi çerçoveyek giring ê ji bingehînî ve wê karibê di rengekê de ew fahmbikê ku wê bibê. Di demên gûtîyan e aqadî, di demên kassîyan de asûr û babil, di demên hûrî û mitannîyan de hittî û hwd wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê derkevîna li pêş. Wê di wê temenê de wê, weke xwediyê çerçoveyê berfireh a ku mirov wê karibê bi wan re jî fahmbikê.

Çanda gûtî-kassî-hûrî-mitannî wê di wê temenê de wê piştî wê heta med (medî bi navende kurdistanî akbatana)-mannea (mannaeyî bi navende kurdistanî urmiyê) ku wê karibê wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê xwediyê xate dîrokê a ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê jî wê di rengekê de wê karibê bahsa wê pêşketina wan bikê. pêşveçûnên piştî wan jî lulubîyan û heta nairîyan dikarê di dewama wan de wê fahmbikê û werênê ser ziman. Wê dema ku em li ser morfolojîya pêşketinê û dîmenê wê re wê dihezirin wê di rengekê de wê dikarê wê dîmenekê de wê bi rehetî wê fahmbikê.

Di serdema dewleta hîtî a kevin (1650-1500) de, li rojavayê kurdistanê pêkhatêya ramyarî ya herî bi hêz keyenîyên wek yên Heleb/Yemhad, karkemîş, û hwd bûn. Di navbera Hîtîtan û hevalbendiya ku ji keyenîya Yamhad, Alalakh, Karkamîş, Qatna, Ugarit, Emar û Ebla pêk dihat de şer

derket (Bryce, 1999: 70). Hattušîlî I, yek ji keyên herî bi hêz di dîroka Hîtîtan de, du seferên mezin ji bo girtina rojavayê kurdistanê ku dewleta wî lê xwedî berjewendiyên ramyarî û aborî bû, pêk hanî. Hattušîlî I, ji çiyayên Toros û Amanusê, astenga xwezayî ya ku Anatoliya Navîn û rojavayê kurdistanê ji hev vediqetîne, li başûr û an jî Derbenda bûhûrînekê li bakur bi kar hanî, û artêşa xwe ya mezin bi bikarhanîna herêmên daîmî yên rojavayê kurdistanê (Kuhrt, 120-149; 183). Piştî girtina bajarên Şahuitta û Zalpar, Hattušîlî I yekem sefera xwe ya mezin li dijî Alalakh (Tel Açana) pêk hanî. Piştî girtina Alalakh, Hattušîlî I, li Halpa (Heleb) ku bajar-dewleta herêmê ya herî bi hêz e, bi pêş ve neçû, li şûna wê bajarê Urşu dorpêç kir û girt. Tabletek ji arşîvên Hattuša, ku tê de dorpêçkirina bajarê Urşu dihê vegotin, dibêjê ku: "Hişyar bin li ser rêyan. Hişyar bin ku kî bikeve bajêr an kî jê derkeve. Nehêlin ku kes derkeve derve, ji dijmin re, li Aruarê, li Halabê, ji artêşa Hûrî re, ne jî li Zuppa. Wan bersiv da: em li bajêr temaşe dikin" (KBo 1.11 - CTH 7; Güterbock, 1938: 113). Hattušîlî I, ku di pêngava xwe ya yekem de serkeftinek mezin bi dest xist, di salnameya xwe de li ser sefera xwe ya duyemîn li rojavayê kurdistanê nivîsî: "sala din ez çûm Arzawa. Min dewar û pezê wan birin. Dijminê Hûrî li pey min ket. Hemû welatan li dijî min şer kirin.

Piştî bajarê Hattuša bi tenê ma Beriya min ber bi şer ve meşîyan û ez çûm Nenaşşayê û gava Nenasan ez li ber xwe dîtim, dîsan (dergehên bajêr) vekirin. (CTH 4.2) bi vî awayî rave kir. Hattušîlî I bi sefera xwe ya li rojavayê kurdistanê serbilind bû û bi sefera Sargon re jî dan ber hev. "[Tu kes] çemê Mala (Puratta) derbas nekir, lê ez, keyê Mezin Tabarna, meşîyam. Artêşa min li pişt min meşîya. Sargon ew derbas kiribû. Û wî li dijî artêşên Hahha şer kir, (lê Sargon bi xwe zirar neda Hahha), wî ew [bi agir] neşewitand, wî [dumana xwe] nîşanî Bahoza mezin neda.şau] û Hahha Û min ew heta dawiyê bi agir şewitand, û min dûmana wê nîşanî Xwedayê Bahoze da, û min keyê Haşşuwa û Hah[ha] bi erebeyê ve girêda.» (CTH 4.2). Hattušîlî I, ku bi qasî 30 salan li ser textê Hîtîtan bû, divê ji du caran zêdetir sefer li rojavayê kurdistanê kiribe. Ramyariya Hattušîlî I ya ji bo kontrolkirina rojavayê kurdistanê û kontrolkirina rêyên bazirganiyê û navendên şaristaniyê yên li herêmê, ji aliyê keyên Hîtîtan ên piştî wî ve jî hatiye meşandin. Di dema desthilatdariya Hattusili I de, li rojavayê kurdistanê, ji bilî keyeniya Helebê/Yamhad û keyeniya Alalah/Mukiš, bajarên Hûrî: Urşu/Warşuwa, Ikakali, Zaruna, Zalpa,

Haşu, Zippaşna, Hahha, û li başûr, keyeniya Eşna jî li gorî çavkaniyan sefer li wan kiriya (Hawkins, 1976: 426-428, Singer, 1999: 618).

Mursiliyê Yekem ê ku piştî Hattûsilî I hat ser text, polîtîkaya ku rojavayê kurdistanê di bin desthilatdariya Hîtûtan de bihêle berdewam kir. Di serdema ji mirina Hattûsilî I heta ketina Mursilî I ya ser text, serweriya li rojavayê kurdistanê ketiye destê Hûriyan. Di vê serdemê de Hûriyan dewleta Kizzuwatna ava û xort kirin. Mursilî I karî bi seferên xwe hin bajarên Hûrî yên ku li dijî hêza Hîtût tîfaqeke ramyarî pêk hanîne bindest bike (Bryce, 1999: 104). Mursilî I piştî ku li ser Hûriyan deshilatek damezrand, li dijî Halpa (Heleb) seferêk pêk hanî, bajar zêft kir û bi dewleta Hîtûtan ve girêda. Bi girtina Halpayê re Hîtût bi awayekî mayînde li rojavayê kurdistanê wek bi cih bûn (Kuhrt, 1995: 245). Piştî Halpa Mursilî I berê xwe da Babîlê. Tevî ku Babîl li gorî pêvanên roja me bi qasî 800 km ji Halpa dûr bû jî, Mursilî I divê ev rêwîtiya dişwar kiriba ji bo desteserkirina dewlemendiya bajêr an jî ji bo bidestxistina navûdengê ku dê ji serkeftina wî derkeve.

Dema ku ji aliyê ramyarî ve li vê seferê were temaşekirin, mirov dikare bibêje ku armanc ew bû ku pêşî li desteka ku Keyaniya Babîlê ji dewletên rojavayê kurdistanê dida, bigire. Di encamê de Murşîlî I bajarê Babîlê girt, şewitand û xenîmet hanî welatê xwe (Bryce, 1999: 253, 103–1991: 27:103–). Piştî Mursilî I, ji ber aloziya (kaosa) ku di nava malbata key de derketibû, welatî nekarîn têra xwe girîngiyê bidin rojavayê kurdistanê û herêmên din ên ku armanca wan berfirehkirina wan bû. Di vê serdemê de, beşa başûrê keyeniya Hîtût keyeniya Kizzuwatna bû; rojavayê kurdistanê ji aliyê dewleta Mîtannî ve dihat birêvebirin. Dema ku Hîtûtan dixwestin rojavayê kurdistanê ji nû ve bi dest bixin, wê bi Dewleta Mîtannî û hevalbendê wan Misir re rû bi rû bimînin. Li Mezopotamyayê hêza ramyarî ya Asûr û Babîlê zêde dibû (Gotze, 1980: 14). Di salnameyên xwe de, Tuthalya II. vedibêje ku ew piştî mirina bavê xwe derketiye ser text, di wê demê de keyeniyên li rojava serî hildan û wî ev serhildan tepisandin û pêşî li hêrîşên Kaşka yên ku ji bakur dihatin, girt. Di salnameyê de tê gotin ku Tuthalya II. pêşî li hewldana serhildanê ya ku bi piştgirîya keyeniya Hûrî-Mîtannî li Welatê Isuwa dest pê kiribû, girt. Piştî kontrolkirina Welatê Isuwa, Tuthalya II. bi Kizzuwatna re peymanek çêkir û li dijî Keyaniya Hûrî-Mîtannî hevalbendek çêkir (Collins, 2008: 43). Ji bilî van serkeftinan, Tuthalya II. bajarê Halpa ji nû ve girt û li herêmê serdestiya Hîtûtan ava kir. Tuthalya II. Dewleta Hîtût heta radeya ku bi Misrê re têkiliyên dîplomatîk saz bike

xurt kir û gav bi gav dest bi zêdekirina bandûra xwe ya li ser rojavayê kurdistanê kir (Klengel, 1992: 130-1). Peymanek ku dihê texmîn kirin ku di serdema Tuthalya II. de di navbera Hîttî û Misrê de hatî çêkirin, di wêjeyê de Nivîsara Kurustama jî dihê gotin û di metna peymanê de kiryarên Šuppiluliuma I. hene, divebêjê. Em jî rastî tableteke ku wê ji dema ya Mursilî II tê de tê de dihên. Tuthalya II û Thutmose III. an di peymanê ku ji aliyê Amenhotep II. ve hatiye çêkirin de, dihê dîtin ku biryareke hevpar hatiye dayîn ku gelên li bajarê Kurustama yê Anatolyayê dijîn, bibin Misrê (Bryce, 1999: 129-31; Kuhrt, 1995: 324-5).

Di sedsala 15. de firewnên Misrê ji nêz ve bi rojavayê kurdistanê re eleqedar bûn. Fîrawûnê Misrê Thutmosis I li peravên Rojhilatê Derya Spî ber bi rojavayê kurdistanê û an Sûriyê iroyin ve seferek organîze kir, Halpa xiste nav xwe û paşê vegeriya Misrê. Armanca sereke ya vê seferê divê ew be ku dewleta Mîtannî di bin zextê de bimîne. Di vê demê de, Hîttîtan ne xwediyê wê hêzê bûn ku li dijî Misrê bisekinin û ne xwediyê ti bandûrek li herêmê bûn (Gabriel, 2001: 42-43). Înîsiyatîfa leşkerî ya sereke ku bandûra Misrê li ser rojavayê kurdistanê bi teybetî ava kir, ji aliyê Thutmose III. ew çêkir. Di sala 23-an a serweriya Thutmose III. de, wî di şerê li dijî keyeniyên herêmi yên ku li dora keyeniyê Kadeş kom bûbûn, bi ser ket û serweriya Misrê li ser tevahiya peravên Deryaya Navîn a Rojhilat ferz kir. Salên 30., 31. û 32. ên desthilatdariya Thutmosis III. bi seferên ber bi bakur derbas bûn û qada bandûra Misrê heta Halpayê dirêj bû û bi dewleta Mîtannî re şerekî desthilatdariyê dest pê kir (Gabriel, 2009: 170-176). Thutmosis III. bi sefera ku di sala 33. ya desthilatdariya xwe de organîze kir heta Qatna pêş ket û li rojavayê Halpayê bi artêşa keyeniyên Mîtannî re şer kir. Thutmosis III. li ser çemê Orontes pêş ve çû û gihîşt Firatê, bi keştî û an qeyikên ku li dora Karkamişê hatine çêkirin, çem derbas kir (Redford, 1979: 63-67). Thutmosis III. heta Emarê bi pêş ve çû û ji wir jî bi rêya Qetna vegeriya Misrê. Ev sefera ku ji aliyê Thutmosis III. ve hatibû organîzekirin, divê bandûrek bitirs li ser Hîttîtan kiribe, ji ber ku wan çend caran diyarî ji firewn re şandin. Tevî 17 seferên Thutmosis III. li dijî rojavayê kurdistanê û an Sûriyê iroyin, bandûra Misrê nikarîbû ji bakurê Humsê a iroyin derbas bibe (Klengel, 1992: 93; Redford, 2003: 250). Di serdema Amenhotep II. de polîtîkaya Misirê ya girtina rojhilatê Derya Spî û Sûriyê berdewam kir. Di sala 7an a serweriya Amenhotep II. de li dijî keyeniyên Kadeş û Qetna seferek pêk hanî û keyê Kadeşê bi sondxwarinê ket bin destên xwe. Seferên ku Amenhotep II. di salên wî

yên paşîn de organîze kiribûn ji Çiyayên Lubnanê iroyin wêdetir neçûn (Morris, 2006: 179-196). Di wê demê de wê biqasî ku wê were dîtin ev herêma dawî a mijare gotinê wê bin serwerîya mitannî de bê. Ji wê herêmê gelek caran wê sefer bibin. Lê ev herêm hertimî wê di bin bandûra mitanni û kassi de wê bimênê. Kassitan ew dever wê weke devereke bi tîkiliya herdu herêmên ên bakûr û başûrê mesopotamya jî diditin.

Di vê serdemê de keyên Mîtannî li qesrên Misrê dest bi tîkiliyê kirine. Daxuyaniya di nivîsa Amenhotep II. a li Karnakê de ku keyên Mîtannî bi diyariyan hatine û ji mezinatiya wî re rehmê xwestine, dikare wekî hewldanek ji bo pêşxistina tîkiliyên dîplomatîk were hesibandin. Sedema ku Mîtannî ji nişka ve bi keyeniya Misrê re ku demeke dirêj bi wê re şer kiribûn re li hev girtinê geriyan, bû. Divê ku Tuthalya II. li rojavayê kurdistanê bi pêş ve çû û bajarê Halpa bi dest xist. Piştî Amenhotep II. derket ser text. hevalbendiya Misir-Mîtannî di serdema Thutmosis III de jî berdewam kir (Burney, 2004: 128-129; Thompson, 2008: 69).

Di pêkhatina tifaqa Misir û Mîtannî de. Tuthalya II. û Arnuwanda I. bandûrek mezin li ser yekitiya welatê Hîttîtan û eleqeya wan a li ser rojavayê kurdistanê kirin. Arnuwanda I. û di dema keyeniya hevpar a Tuthalya II. de, Welatê Kizzuwatna bi axa Hîttîtan ve hate girêdan. (Klengel, 1992: 130) Artatama I, keyê Mîtannî di serdema Arnuwanda I. de, bi rêya zewacê bi Misrê re hevalbendî ava kir û li rêyên rawestandina hêrîşên Hîttîtan ên pêşerojê geriya. Di vê navberê de, welat ji ber hêrîşên keyeniya Arzawa, cîranê rojava yê Hîttîtan, li ser Anatoliya Navîn qels bû û keyên Hûrî-Mîtannî ji vê yekê sûd wergirtin û welatê Îsuwa dîsa xistin bin kontrola xwe û bandûra Hîttîtan li ser rojavayê kurdistanê kêmkir. (Wilhelm, 1989: 30).

Firewnê Misrê, di nivê pêşîn ê sedsala 14an de. Thutmosis IV, ji bo ku xwe ji barê seferên leşkerî rizgar bike û ji ber dûrbûna cihê erdnîgariya Sûriyê an jî nekaribûna mayîndekirina herêmên desteserkirî, li şûna ramyariya şer, ramyariya aştîyê û kevneşopiya çekirina hevbendiyan bi rêya zewacê ava kir, ku ji aliyê firewnên ku piştî wî hatin berdewam kirin. Thutmosis III. ji hêla kurê wî, Thutmose IV ve hat şûna. Di dema serweriya Amenhotep de, bandûra Misrê li ser keyeniya Qatna û Ugarit dirêj bû. (Weinstein, 2001: 223; Redford, 2003: 58-61). Thutmosis IV. bi malbatên xanedaniyan re zewicî da ku hevalbendiya xwe bi Mîtannî û Babîl re xurt bike. Di vê serdemê de ku hevsengiya ramyarî ya rojavayê Asyayê ava bû, keyeniyên Misir, Asûrî, Babîl, Hîttî, Arzawa û Mîtaniyan

bi tifaqên ku di nava xwe de çêkirine di nava aştiyê de dijîn. Di vê serdemê de, piraniya nameyên di navbera dewletan de ji zewac, û diyariyên ku ew ji hev re dişênin pêkdihat (Schulman, 1979: 180–185).

Dema ku dîplomasî li rojavayê Asyayê di nîvê yekem a sedsala 14-an de serdest bû, Şuppiluliuma I, ku di nîvê duyemîn ê sedsalê de derket holê, piştî ku li welatê xwe desthilatdarî ava kir, hewl da ku serdestiya Hîtîtan li rojavayê kurdistanê saz bike. Di dema sefera xwe ya yekem a Sûriyê de, Şuppiluliuma I çemê Firatê derbas kir, pêşî axa Isuwa girt bin destê xwe, piştî berê xwe da welatê Mîtanniyan û paytexta wê bajar Waşşukanni girt û talan kir. Berdewamkirina van serkeftinan, Şuppiluliuma I ber bi rojava ve bi pêş ve çû û Halpa, Mukiş, Niya, Arahtu, Nuhaşşe û Qetna ku beşek ji Misrê bû, li herêma ku ji Firatê heta Rojhilatê Deryaya Spî dirêj bû, girt. Şuppiluliuma I ji bilî Karkemiş hemû rojavayê kurdistanê bi dest xist, keyên keyeniyên ku wî bi malbatên wan girtibûn birin Hattûşayê, bi vî awayî îhtîmala serhildaneke paşerojê ji holê rakir (Burney, 2004: 14:20, 14).

Şuppiluliuma I sefera xwe ber bi keyeniya Kadeş ve bir, keyê Kadeş, ku ew wê di wê demê keyêk mitannî bê bi navê Şuttarna hêzên wî ji herêmê derxist, û artişa mitannî ku wê di bin femandariya kûrê wî keyê mitannî ê bi navê , Aitaqqama de bê, dîl girt. Ji ber ku herêm ji aliyê erdnîgarî ve ji navenda Hîtîtan dûr bû û tu yekîneyên leşkerî yên Hîtîtan li herêmê nemabûn, Aitaqqama bi şertê ku bibe hevalbendê Hîtîtan, ji bo textê bavê xwe hat bilindkirin (Bryce, 1999: 169–176). Şuppiluliuma Yekem sefera xwe ya duyemîn bo rojavayê kurdistanê ji bo girtina bajarê karkemiş ku li herêmê xwedî cihekî stratejîk bû, organîze kir. Şuppiluliuma I kurê xwe Arnuwanda û xwişka xwe Zîta şandin welatên Mîtanniyan, bi vî awayî pêşî li hêrişên muhtemel ên ji başûr girtin dema ku wî karkemiş dorpêç kiribû (Burney, 2004: 56).

Dema ku Şuppiluliuma I bajar dorpêç kir, balyozên Misrê derketin pêşberî wî. Qasidan nameyek hanîn ku ji aliyê Dahamunzu, jinebîya Firewnê Misrê Niphururiya ve hatibû nivîsandin. Dahamunzu (ev jina mijare gotinê ya wê keybanuya kassi-babili ku wê weke bi navê ‘malnigal’ jî wê were bi navkirin bê) xwest ku yek ji kurên wî ji Şuppiluliuma I bibe jina wî (Bryce 1999: 194). Şuppiluliuma I. ji vê daxwazê bi guman bû û Hattûsazîtî şand Misrê da ku rewşê lêkolîn bike. Berî ku Hattusaziti vegere, karkemiş kete bin desthilatdariya Hîtîtan (Güterbock, 1956: 94–95; Archi, 1997: 2–3).

Hattusaziti bi nameyeke din ji Misirê vegeriya, tevî qasidê şahbanûyê Hanî, û Shuppiluliuma I: bawer kir ku tiştên ku hatine gotin rast in (Bryce, 2003: 183–185; Collins, 2008: 27–29).

Li ser vê yekê, Şuppiluliuma I kurê xwe Zannanza şand Misrê. Keyê Hitîtan Zannanza ji aliyê dijaminên şahbanûyê ve hat kuştin û ew hewldana ku dikaribû bibe sedema tifaqa di navbera her du hêzên mezin ên wê serdemê de hat astengkirin. Piştî kuştina Zannanza, Şuppiluliuma I. min kurê xwe Arnuwanda I şande seferekê ber bi welatên Misrê (Chavalas, 2006: 259).

Dema ku Şuppiluliuma I ji herêmê derdiket û vedigeriya paytextê, wî Piyaşîlî danî ser textê bajarê karkemişê. Berî ku Şuppiluliuma I. ji herêmê derkeve, bi peymanên ku bi keyê Mîtannî Şattiwaza re çekir, dewleta Mîtannî kir vasalê Keyaniya Hitîtan (Güterbock, 1956: 95; Bryce, 2003: 200). Şuppiluliuma I sîstema leşkerî û îdarî ya keyaniya Hitîtan xorttir kir û hebûna Hitîtan li rojavayê kurdistanê wek daîmî kir. Di dawiya serdestiya Şuppiluliuma I de, Karkamiş, Piyaşîlî, Halpa, Telipinu, Arnuwanda derketiye ser textê Hitîtan (Collins, 2008: 101-102).

Dihê fahhmkirin ku piştî Şuppiluliuma I. dilên Rojhilata Navîn û Misrê birin paytext Hattuşayê, van dilan bi xwe re belaya (wek nexweşiyekê) ku wê bi salan Hitîtiyan tengav bike û ji wan wê bihizire ku yazdanên wan li wan hêrs bûne. Şuppiluliuma I. û kurê wî Arnuwanda di demeke kurt de ji ber vê nexweşiyê mir (Chavalas, 2006: 259; Hoffner, 2002: 47–51). Murşîlî II. piştî çû ser textê Hitîtan, bi peymanên bi keyeniyên Amurru û Ugarit re hewl da ku xetereya Arzawa û Kaşka ya li rojava ji holê rake (Kuhrt, 1995: 254). Di vê serdemê de dema ku gefên Kaşka û Arzawa li Rojava berdewam dikirin, Misir ku desthilatdariya xwe ya ramyarî ava kiribû, ji bo parastina berjewendiyên xwe yê bazirganî û ramyarî yê li rojavayê kurdistanê bi Hitîtan re amadekariya têkoşînê dikir. Ev xeterî, ji hêla keyê hittiti ve hat hîskirin. Wî navenda dewletê barî Tarhuntaşsa kir, û hişt ku pêşî li hêrîşên Kaşka û Arzawa yê li ser paytext Hattuşa bigire (Collins, 2008: 75). Di sala 1274 de, keyaniya Hitîtan û Misirê bi artêşên herî mezin ên wê demê re li nêzî bajarê Kadeş şer kirin da ku diyar bikin ka kî dê li rojavayê kurdistanê hukûm bike. Çarenûsa vî şerî, ku belkî di dîrokê de hejmara herî mezin a erebeyan tê de beşdar bûne, ji aliyê sîxurên Hitîtan ve hatiye diyarkirin. Berî ku Ramses II. bi leşkerên xwe yê bi navê Amun, Reh, Ptah û Seth re çemê Orontes derbas bike, sîxurên Hitîtan ragihandin ku ew ji artêşê reviyane û artêş hîn li nêzî bajarê Halpa ye. Di vê navberê de, Muvatallî II. bi

35.000 leşker û 3.500 erebeyan li nêzî Kadeşê (li başûrê rojavayê Humsê) li benda kemînê ma. Dema ku du yekîneyên artêşa Misrê ev agahî girtin û ber bi başûr ve çûn, leşkerên Hîtît hêrîşek mezin kirin û yekîneya Misrê têk birin. Dema ku leşkerên Hîtît, ku di hizirîn ku şer bi dawî bûye, mijûlî berhevkirina talanê bûn, her du yekîneyên din ên ku ji paş ve hatibûn, hêrîş kirin û şer ji bo her du aliyan bi serkeftin bi dawî nebû. Erdên Amurru û piraniya başûrê Sûriyê iroyin di bin desthilatdariya Hîtîtan de mabûn. Çendî ku ev nîşan dide ku Muvatalli qezenc kiriye jî lê wê ji gelek aliyan ve wê baxtê wê şerê wê zêde ne diyar bê. Hittiti wê ji aliyê xwe ve wê bahsa serkevtinekê wê bikin û misrî bi heman rengê wê bahsa serkevtinekê di wî şerî de wê bo xwe bikin. Ev şerê mezin, ji bo kontrolkirina riyên bazirganiyê yên di rojavayê kurdistanê re derbas dibin, nîşan dide ku ji bo her du dewletên herî mezin ên serdemê, Misir û Hîtîtan, çiqas serdestiya herêmî girîng bû (Chavalas, 2006: 268; Bryce, 1999: 263).

Bi peymanek li gorî vê rûmeta şerê mezin, Hattuşîlî III. tamam kir. Dema ku li naveroka peymanê dinêre, keyeniya Hîtîtan serdestiya xwe ya li ser Misrê û serdestiya xwe ya li ser rojavayê kurdistanê axa mitannî daya qebûl kirin. Du nusxeyên metnên Peymana aşîtiyê a Kadeşê heta îro mane. Yek jê wergereke aqadî ya nivîseke ku ji aliyê Misriyan ve hatiye amadekirin û li Hattûsa hatiye dîtin e û ya din jî wergerandina nivîseke aqadî ya bi tûpên bizmarî ya bi tûpên misrî ye li ser tableteke zîvîn e û li ser dîwarên perestgehên Ramasseum û Karnakê hatiye dîtin. Di peymana Kadeşê de peymana nelirêtiyê û alîkariya leşkerî ya dualî û vegerandina revîyan hebû (Lehmann, 1977: 241-2; Robbins, 2001: 49-51).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare bê şerê navbûhûrî wê karibê wê hinek tiştên bi çerçoveya hêzên li ser ardê hena ve girêdayî bibêjê. Minaq wê di wê temenê de wê çendî ku wê bahsa misrê hittit wê were kirin di wî şerî de lê wê ev şer wê li ser axa mitannî ku ew di wê demê de wê li lê serwer bibê wê bê kirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, rewşa mitannî di wê nûqtayê de wê nikaribê wê ji rewşê were piştgûhkirin.

Di wê nûqtayê de wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare şerê kadeşê wê di rengekê de wê weke şerekê ku wê di wê de wê li ser wê temenê de wê hem li ser çerçoveya çawa bi dawîbûna wê û hem jî hêzên di wê de wê şerbikin û encamên wê de wê hinek nediyariyan wê di xwe de wê bihawênê.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê mijare wî şerî ku wê weke bi salan wê bikişênê heta dema Hattuşîlî III wê, di wê demê de wê rewşên weke bi derfet ên weke ku wê di encama levkirinekê de wê di şêwayekê de wê ew wê bibê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di wê demê de wê, têkilîyên nava mitannî û misrê em li berçav bigirin wê bi çûnûhatinên nava wan wê weke peymanek aşîtiyê wê di nava wan de wê hebê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê demê de wê ev rewş wê çawa wê bandûrê li wî şerî wê bikê ew wê weke aliyekê wê yê ku ew ne diyar a.

Lê em wê dikarin wê bibêjin wê encamên wî şerî bo kurdistanê wê demê û an desthilatiya wê demê a kurdistanî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê ji hinek aliyên ve wê bikê mijare lêpîrsinê bê.

Di derbarê wê demê û hinekê piştî wê de wê di rengekê de wê bahsa pêşketinên weke yên hatina civakên beyanî ên deryayî ku wê li herêmê wê hêrişên talanê wê li darbixin wê were kirin. Ji nava nivîsarên serdema remsesê III. de jî wê di rengekê de wê bahsa wan wê were kirin. Di wê nûqteyê de wê ji navaroka wan nivîsaran wê were fahmkirin ku wê ev goçberiyên ku ew dihên herêmê wê ne tanê wê hittit wê bi tirs bikê wê, her wusa wê misir jî wê di rengekê de wê ji wan wê bi tirs bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ji wan wê were bahskirin.

Di nivîsek ku wê remsesê III. wê ji wan bahs bikê wê di wê temenê de wê bahs wê were kirin. Agahiyên herî berfireh di derbarê goçberiya Gelên Deryayê de têne dayîn. Em vê yekê ji nivîsara ku Ramses III. li ser dîwarên bajarê Medinet Habu di sala 1190 de nivîsandiye hîn dibin. Ramses III. di derbarê vê civatê de ev tişt got: "Li giravên ku lê dijîn, li dijî welatên biyanî tifaqên veşartî pêk hanîn. Tu welatekî nikarîbû bi hêza çekan li ber wan bisekine. Yek ji welatên Hattî nikarîbû li ber van hêrişan bisekine. Karkemiş, Arzava û Alashia hatin wêrankirin. Van kesan wargehên xwe li cîhek li welatê amurru çêkirin bi ber misrê de jî meşîyan. Li gorî ragihandinên remsesê III. wan wê wekî ku wan li welatê Misrê tune bikira. Remes III. radigihênê ku ew li pêşîya wan perdeyek ji êgir hebû û ew derbaskirin." Ew diyar dike ku ev civaka goçber ji neteweyên cuda pêk dihê, ku bajarên girîng ên wê serdemê hatine şewitandin û wêrankirin, ku van neteweyan ne rasthatî, lê li gorî plansaziyek pêşde çûne, û ku tu civakek li Asyaya Rojavayî ji van neteweyan bihêztir nebû (Bryce, 1999: 367). Di wê demê de wê tiştêkê din wê were dîtin. Wê keyeniyên demê wê li aramiya nava xwe wê bigerihin û wê ji aliyekê din ve wê çawa wê rêyên bazirganiyê wê sehêt

bikin wê li ser wê bisekin in. Di rengekê de wê li herêmê wê ji aliyekê ve wê şerên nava misir û hittit û an mitannî ên wê de jî wê ji aliyekê ve wê weke ku ev wê bi wê re wê hebê.

Di her demê de ku em kengi li rojavayê kurdistanê û dîroka wê ya kevnera wê dinerin wê dibînin ku wê weke herêmek ku wê hertimî wê ji wê aliyê ve wê giringiya xwe wê hertimî wê weke ku wê biparêzê wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Ev wê di demên kevnera de jî û berî wan di demên neolitikî de jî wê wusa bê. Wê dema ku em dîroka neolitikê dinerin li herêmê wê bi wê re wê li herêmê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev herêm wê weke herêmek ku wê di awayekê de wê di devera têr çûnûhatinê a li herêmên din jî wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê ji aliyê giringiya ardnigari û ramyarî ve jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê kifşbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

rojavayê kurdistanê ji ber girîngiya xwe ya stratejîk û rêyên bazirganiyê, her tim bûye xwediyê nirxeke ku di navbera dewletên mezin ên nûnertiya şaristaniyên Mezopotamya, Misir û Anatoliyê de ne hatiye parvekirin. Lê mitanni bixwe jî wê weke ji hêzek mazin wê dikarê wê bi hasibênê, wê weke kevirên hev temem dikin ku em wê bi tenê wê fahmbikin wê nikaribê bi tememî were fahmkirin. Her wusa bo hûrî û kassi jî rewş wusa ya. Bi hev re wê di rengekê de wê di ahanegê de wê karibê fahmbikê û wê weke çerçoveyek giştî a hev temem dikin wê karibê wê fahmbikê. Ew wekî qatên hev temamker xuya dikin, û yek bi rastî bêî ya din bi tevahî wê nikaribê were fahm kirin. Ankû nayê fahmkirin.

Di Serdema Koloniyên Bazirganî yê Asûriyan de, ku destpêka dîroka nivîskî ya Anatolyayê ye, bazirganên Asûrî bi rêya ku li pey Çemê Firatê diçû xwe digihînin Karkamişê û piştê berê xwe didin bakur û di ser Melidê – Darendê – Gûrhûnê re xwe gihandine Kanîşê. Van bazirganên ku Mezopotamya û Anatolyayê girêdidin, zêrên giranbiha, qumaş û eşyayên bi qîmet ji bajarên Mezopotamya yê şaristanî yê pêşketî hanîne û bi xwe re madeyên xav ên wekî zêr, zîv, hirî û sawalên weke meh, bizin û hwd, hanina wan herêman. Sedema sereke ya ku bazirganên mesopotami rêyên ku ji rojhilatê rojavayê kurdistanê derbas dibûn bi kar dihanîn ew bû ku rojavayê herêmê û rojhilatê Deryaya Spî di bin desthilatdariya Misirê de bûn. Ji ber ku li Anatolyayê desthilatdariyeke navendî tunebû, bazirganên mesopotamî bi sedsalan bêyî ku bacê bidin,

di ser rojavayê kurdistanê re bazirganiyê di navbera Anatoliya û Mezopotamyayê de dikirin. Di sala 1750 de, Anitta û an anahata, damezrînerê dewleta Hîtî, gelek bajar di nav de bajarê Kaniş (Neša) girt û hewl da ku li Anatoliya Navîn dewletek navendî ava bike. Dema ku Anitta yekîtiya ramyarî pêk hanî, bazirganên Asûrî ji herêmê derxistin an jî bac danî ser wan da ku keyeniya xwe dewlemend bike. Tevî bacên bilind, rêyên li rojhilatê rojavayê kurdistanê û li pey Çemê Firatê berdewam bûn û dewleta Hîtî bi rêya vê tora bazirganiyê dest bi dahatên mezin kir. Piştî ku Hîtîtan desthilatdariya xwe ya ramyarî li Anatoliya Navîn xurt kirin, hewl dan li rojavayê kurdistanê berfireh bibin. Di vê navberê de, keyeniya Heleb/Yemhad a navenda wê Amurru û bajar-dewletên Hûrî û mîtanni yên serbixwe li rojavayê kurdistanê hebûna xwe berdewam kirin. Hattuşîlî I û Murşîlî I yekem keyên Hîtîtan bûn ku dixwestin li ser rojavayê kurdistanê serweriyê pêş bixin û ava bikin. Di vê serdemê de Hîtî ne tenê li rojavayê kurdistanê serwer bûn, sînorên xwe heta Babîlê jî berfireh kirin, kirin xwe serwer bikin. Tevî serketinên mezin ên van her du keyan, şûngirên wan bûn qurbanîyên nakokiyên navxweyî û Hîtî neçar man ji rojavayê kurdistanê vekişin. Di destpêka sedsala 16. de Mîtanniyên bi eslê xwe kassi-hûrî yên ku li herêmê pêşketina, serweriya xwe li ser gelên ku ji serdema neolîtîk ve li herêmê dijiyan ava kirin û karîbûnê ve civaka ku bi sedsalan nekarîbû yekitiya ramyarî pêk bîne, di bin dewletekê de bike yek. Beşek ji nifûsa Hûrî ya li herêmê koçî bakur ber bi welatên Hîtîtiyan ve an jî ji başûr derbasî Misrê bûne. Hûrî, ku ber bi welatên Anatolyayê ve bi pêş ve diçin, ji qelsbûna Dewleta Hîtî sûd werdigirin û li herêmê dewleta Kizzuwatna ava dikin. Dewleta Kizzuwatna bi bikarhanîna dewlemendiya bazirganî û çandiniyê ya herêma xwe di demeke kin de desthilatdarî bi dest xist û bi desthilatdariya ramyariyê bi qasî ku bi keyeniya Hîtîtan re peymanan çêbike, bi dest xist. Di vê navberê de mîtanniyên dewletek ava kirin ku ji bajarê îroyîn ê Kerkûkê heta Behra Spî dirêj dibe, digirê nava xwe. Dema ku Hîtî bi Arzawa û Kaşkanan re li Anatoliya Navîn têdikoşîyan, Keyeniya Kizzuwatna ya li başûr li ber berfirehbûna Hîtîtan a li rojavayê kurdistanê bû asteng. Di vê navberê de, Firewnê Misrê Thutmosis I, ku rêveberiyek navendî ya bihêz ava kiribû, seferek ku heta Halpayê dirêj bû, organîze kir û hewl da dewlemendiya bajarên bazirganiyê yên li Rojhilatê Deryaya Spî û rojavayê kurdistanê bi dest bixe. Keyê ku serweriya Misirê li ser rojavayê kurdistanê damezrand thusmosis III bû. Thutmosis III. di encama 17 seferên ku wî organîze kirin de, Thutmosis

serweriya Misrê li ser tevahiya peravên Rojhilata Navîn û piraniya Sûriyê iroyin û rojavayê kurdistanê jî bi awayekê ferz kir. Berdewamkirina ramyariya berfirehbûnê, Amenhotep II. keyeniya Kadeş û Qatna jî ku wê weke du keyeniyên tampon bin di bin bandûra Misrê de hişt. Thutmosis IV hewl da ku herêmê bi manevrayên ramyarî û îtîfaqên ku bi rêya zewacê hatine avakirin ne bi tedbîrên leşkerî bigire. Bi wê yekê ku ew karibê li herêmê hêz û bandûra xwe mazintir bikê. Di wê demê de wê rewşa kizzuwatna û dewletek din wê weke luwi wê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê çendî ku wê karibê wê luwi û kizzuwatna wê weke avakirinên dema hûrîyan wê fahmbikê wê di wê rengê de wê bi wan wê di awayekê ji başûr û bakûr ve wê weke serweriya hûrîyan bi wan û berfirehbûna wê ji aliyekê ve wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê.

Weki din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, kaneş, arzawa û karkemiş û hwd wê çend ji wan keyeniyên mitanni û an yên dema mitannî ku wê di rengekê de wê derkevina li pêş bin. Di wê temenê de wê dema ku em dîroka mitanni dihizirin wê dibînin. Hinek çavkani wê weke ku ew ji rojhilat û an bakûr wê werina rojavayê kurdistanê li deverên hûrîyan. Lê di wê nûqteyê de wê çavkaniyên me yên ku em li ser miajrê û herêmî li wan dinêrin wê di morfolojiya wan ya fahmkirinê û birhanên morfolojikî ên ku em bi wan li wan têdigihijin em bi rehetî dikarin wê li ser temenê pêşketinê re wê bibêjin ku wê di dewama hûrîyan de wê werin. Ev wê di rengekê de wê di çavkaniyên herêmê ên niviskî ên di wê demê de ku wê bînin pêşxistin de jî wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê karibê bi wan di şewayekê de ew were kifşkirin.

Minaq di nameyên amarna de wê di rengekê de wê bahsa mitanni û keyên wê ku wê were kirin wê tîkiliyên xwe yên temenî wê bi şûnpêyî wê bi hûrîyî ve wê bigirêbidin. Di rengekê de wê weke civakên subaruyî wê bibin û wê di rengekê de wê weke aliyê wan ê giring wê karibê di şewayekê de di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Herêma rojavayê kurdistanê wê di rengekê de wê di demên gûtîyan de wê bi xandanên weke hana û an kur wê di rengekê de wê li herêmê wê serweriya wan wê bibê. Piştî wê mari û hwd wê wek keyeniyên din wê pêşkevin. Ji nivisarên dema hammurabî mirov wê kifşdikê ku ew di wê demê de wê li herêmê wê weke keyeniya bi kevneşopî û li herêmê bi cih in. Di wê temenê de wê hammurabi wê bixwezê ku ew serweriya xwe li herêmê wê avabikê. Wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku

wê piştî ku wê bi awayekê dema ku wê aqadî wê derkevin wê di rengekê de wê hemû keyeniyên gûtîyî wê bi wê re wê weke li herêmê wê bikevina şer de. Piştî wê ku aqadî hin bi hin kalsbû û çû wê di rengekê de wê li şûnê wê hin bi hin wê navendên giring ên desthilatî wê derkevin li holê. Di wê temenê de wê karibê navê lullubîyan, kassî û babîliyan wê karibê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ya ku wê weke mireteyekê wê li şûn xwe wê bide hiştin bi aqadiyan wê karibê wê fahmbikê ku ew wê, têtînek navendî a imparatori wê di rengekê de wê bihêlin. Berê jî wê were dîtî û fahmkirin ku wê têtînek impratori wê bi gûtîyan re wê hebê. Lê ya gûtîyan wê hertimî wê li ser temenê keyeniyên herêmê û tifaqa nava wan wê ava bê. Di dîmenekê konfedereli a keyeniyên herêmê wê di rengekê de wê ava bê. Di wê nûqteyê de wê, têtînek navendî ku wê li ser esasê wê keyeniyên din wê ji holê rabikê û wê di wê temenê de wê pêşkeve wê bi aqadiyan re wê xwe bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ew wê, rengekê din wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê babîli wê weke di dema hammurabî û kurê wî de ku wê li seferên wan binerê wê bigihijê fêrs û dîmenek fahmkirinê a di wê temenê de. Lê wê dema ku em li kassîyan dinêrin wê zêdeyî wê dîmenekê morfolojîyî ê weke ya gûtîyan wê kifşbikê û ew wê di wê temenê de wê têtîliyê konfedereli a di wê temenê de ku wê weke kevneşopî û çandek rêveberî û ya serwerîyê a rûniştî wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê kariibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hûrî û mitannî jî ku em di dewama wê wan de wê bi gotinekê wê werênina ser ziman wê di dema hûrîyan de wê dîmenê ku ew dihe dîtî wê li ser temenê keyeniyên herêmê û tifaqa wan wê di rengekê de wê weke di dewama ya kassîyan de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê piştî gûtîyan wê weke ku wê weke berhema wê sê dîmen wê xwe bi hev re û li rev hev wê di wê temenê de wê direngê de wê bidina diyarkirin. Ew jî wê liulubî, kassî û hûrîyî bin. Li wan wê karibê bahsa babîlê bikê. Ev wê weke desthilatên ramyarî bin. Minaq wê dema ku em li zagonên hammurabî dinêrin wê di rengekê de wê karibê wê kifşbikê ku ew wê di şewayekê de wê ne li ser têtînek keyenî a li herêmê lê wê li ser

têgînek zêhni a ramyarî a serwerî a weke ya navendî ku ew wê di têtînek weke ya kultî wê di wê temenê de wê weke li gorî wê were dîyarkirin.

Li gorî dema xwe wê di aslê xwe de wê zagonên hemmurabî wê pêşketinek li pêş bê. Wê di rengekê de wê derkeve ser hemû rewşa keyeniyên û wê gelemperiyek giştî a global wê bi zêhnî wê di wê temenê de wê temenê de wê temenê wê di rengekê de wê biafirê. Enlil wê yazdanê gûtfîyan ku wê li pêş bê wê di wê temenê de wê derkeve hemberî wî û wê weke zagonên xwe wê ji wî re wê pêşkêş bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Piştî wê êdî wê ev wê weke zagonên ku wê ne tenê wê di nava babiliyan de lê wê di nava kassiyên de jî wê di rengekê de wê weke yazdanên yazdanê wan wê di rengekê de wê bê dîtin ku wê serwer bibin û wê derkevina li pêş.

Di rengekê de wê di demên piştî wê li wan zêdekirin wê bibin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li herêmê wê di rengekê de wê di dema hûrfîyan de wê were dîtin ku ew wê weke xwediyê hêzek mazin a kevneşopî bin. Di wê temenê de wê hûrfî jî, mitannî jî wê weke kassiyên wê di rengekê weke hêzên herêmî ên kevneşopî wê tevbigirihînin. Di wê temenê de wê di wê rehetiyê de wê xwediyê rewşek serwer bin. Heman tiştê wê karibê bo babil jî bibêjê. Di wê nûqteyê de wê, ev wê ji rewşa têtîliyên wan ên bi misir û hittitan re jî wê di rengekê de wê were dîtin û wê xwe bide diyarkirin.

Hittîti wê çendî ku wê di rengekê de wê bahsa bandûra wê li ser mitanniyên wê were kirin jî lê wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê bandûra wê kevneşopîya xwecihî a herêmê wê hertimî wê ji temen ve wê pêşketinên hittîti jî wê direngê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê di deam şerê qadêşê de jî wê di rengekê de wê dema ku wê bahsa herêmen rojavayê kurdistanê weke ji hittîtê re hatina hiştin wê were dîyarkirin jî wê bi wê rengê wê fahmkirina wê zêdetirî wê weke ku wê di rengekê wê weke li ser wê kevneşopîyê wê bi têtîliyên diplomatikî û hwd re wê, têtîliyên weke yên bi hev re wê di rengekê de wê diwê de wê diyarker bin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em dubare li dem û an serdema keyên hittîti ên wek Şuppiluliuma I. binerê wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Şuppiluliuma I. bi ramyariya cîhanê dîr mam û keyeniyên Hittîti, ku bi pîrsgirêkên xwe yên navxweyî re mijûl dibû, vegerand qada cîhanê. Di dema sefera xwe ya yekem a Sûriyê iroyin de, Şuppiluliuma I,

çemê Firatê derbas kir û paytexta Mîtanniyân, Waşşukanni, girt. Di berdewamiya sefera xwe de, Şuppiluliuma I bajarên bazirganî yên girîng ên rojavayê kurdistanê wek Halpa, Mukiş, Niya, Arahtu, Nuhaşşe û Qetna, ku beşek ji Misrê bû, bi dest xist û keyê mitanni Şuttarna jî têk bir, bi vî rengî bandûra Hîttî li dijî Misrê berfireh kir. Shuppiluliuma I ji bo girtina bajarê karkemiş sefera xwe ya duyemîn organîze kir. Dema ku Şuppiluliuma I dest bi dorpeçkirina Kargamişê dikir,

Şuppiluliuma I kurên xwe wek keyên nîvserbixwe yên Halpa û karkemiş, du bajarên herî girîng ên bazirganiyê yên rojavayê kurdistanê destnîşan kirin. Vê rewşê hişt ku Hîttî bi awayekî mayînde li herêmê bi cih bibin. Di serdema Şuppiluliuma I de firewnên Misrê nekarîn li dijî desthilatdariya Hîttîtan li ser herêmê mudaxele bikin ji ber ku bandûra wan a leşkerî û ramyarî kêmtir bû. Dema ku di serdema Muvatallî de desthilatdariya xwe ya navxweyî xurt kirin, ramyariya xwe ya berfirehkirina li bakur dîsa xistin meriyetê. Li ser vê yekê, Muvatallî II. paytext bar kir Tarhuntaşşa û xwe nêzî herêma rojavayê kurdistanê kir. Ev nakokiya di navbera her du hêzên mezin ên serdemê de bi şerê Kadeşê, ku ji bo diyarkirina çarenûsa herêmê hate kirin, şerekî ku tê de artêşên di asta ku heta niha di dîrokê de nehatiye dîtin, li ber hev ketin, berdewam kir. Her çend ti aliyek ji şer bi ser neketibe jî, rastiya ku axa Amurru û piraniya rojavayê kurdistanê di bin desthilatdariya Hîttîtan de mabûn, nîşan dide ku Hîttî aliyê serketî bûn. Hîttîtiyan ev serdestiya ku bi Peymana Kadeşê bi dest xistibûn parastin. Avaniya ramyarî ya Asyaya Rojava bi Peymana Kadeşê pêk hat û rêyên bazirganiyê yên ji rojavayê kurdistanê û Rojhilatê Derya Spî û ji Mezopotamyayê heta Anatolya û herêmên din ên Sûriyê iroyin di bin serweriya Hîttîtan de man. Di encama peymanên di navbera dewletên Hîttî û Misrê de, pêkhatiya ramyarî û etnîkî ya Asyaya Rojavayî gava ku hin tevgerên goçberiyê yên ku di dawîya sedsala 13-an de li Bakurê Ewropayê dest pê kirin, di ser Deryaya Navîn re gihîştin Lîbyayê, hin ji wan gihîştin Balkanan û herêmên anatolya ku ew li wir neçar kirin ku goç bikin. Van civatên li Balkanan dijîn, milletên ku li ber wan sekinîbûn û derbasî Anatolyayê bûn, pêşî bajarê wê wêran kirin û paşê jî ketin nav axa Hîttîtan. Piştî ku rojavayê kurdistanê paya xwe ji wê wêrankirinê girt, li peravên Rojhilatê Deryaya Spî peyde bû û xwe gihandin Misirê. Firewnên Misrê ji bo pêşîgirtina li vê goçberiyê bi salan şer kirin û di dawiyê de bi ser ketin û ew ji welatê xwe dûr xistin. Goçberiya herêmên bahra sipî ên weke egeyê ên roja me bi tevahî pêkhatiya etnîkî û ramyarî ya rojavayê kurdistanê

veguhert. Dewleta Hîfût a ku hewl dida li ser rojavayê kurdistanê serweriyê ava bike, bi temamî hate rûxandin, Keyaniya Misirê jî ewqas lawaz bû ku careke din nekarî xwe bigihîne Sûriyeyê û an rojavayê kurdistanê. Di encama vekişîna van her du dewletan de ji herêmê, peravên Rojhilatê Deryaya Spî di bin serweriya bajarên piçûk ên bazirganiyê de bûn ku hem ji hêla eşîrên ku bi goçberiya Egeyê ve hatin avakirin û hem jî ji hêla civakên etnîkî yên herêmî ve hatin avakirin. Van bajarên bazirganiyê li seranserê Deryaya Navîn, ji peravên Rojhilatê Deryaya Navîn dest pê dikin, koloniyên bazirganiyê ava kirin û di demek kin de dewlemend bûn. Dewlemendiya van bajaran ket ber berjewendiya Keyaniya Asûriyan, ku ji ber dûrbûna erdnîgariya xwe ji goçberiya Egeyê bandûr nebû û di sedsalên paşerojê de di navbera van bajaran û Asûriyan de şer derket. Dema ku Hûrî û Mîtannî, komên etnîkî yên xwecihî yên rojavayê kurdistanê, di bin bandûra ramyarî ya van pêşketinan de jiyana xwe domandin, eşîrên Aramî yên ku gav bi gav hatin herêmê, li herêmê bi cih bûn. Eşîrên Aramiyan, ku wê koma etnîkî ya sereke û desthilatdariya ramyarî ya li herêmê bi qasî du sedsal şûnda numinêr bikin, ne ku ji bo avakirina dewletek yekbûyî bibin yek, ji hev serbixwe hatin rêxistin kirin.

Di aslê xwe de wê di rengekê de wê, dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê karibê wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Mîtannî wê di şêwayekê de wê li herêmê wê serwerîya wan wê di rengekê de wê weke ku wê bi herêmê ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê. Lê rewşek din wê bi morfolojîkî wê weke ku mirov ji nava namayên keyê hittitî ên ji keyê kassi re wê dişênê û ku me li jor li devereke wê li ser wê sekinî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di wê temenê de wê çendî ku em wê weke minaq bo mîtannî em rojavayê kurdistanê wê weke navend wê di rengekê de wê dixwênin û dibînin lê ew wê li ser wê re wê bi kassi û keyê kayê û hwd re wê, di nava têkiliyekê diyarker de bê. Wê di wê temenê de wê morfolojiya wê pêşketinê wê tiştekê din wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke bi wê aliyê ve wê girêdayî wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê weke di dîmenekê navendî de wê desthilate kassiyên wê weke li herêmê wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê di aslê xwe de wê weke dîmenekê din ê teybet bê ku wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê

fahmbikê bê. Çendî wê weke li quntarên zagrosan û heta babilê wê weke nistecihên wê bin û wê li başûrê mesopotamya û babilê wê piştî wê serwer bibin wê bahsa wan wê were kirin jî lê wê rewşa kassiyên wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê dîmenê fahmkirinê berfirehtir wê xwediyê rewşek navendî a ramyarî û împaratori ku wê rewşa hûrî û piştî mitanniyên jî wê bikê nava xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin.

Çerçoveya kassi-hûrî-mitanni wê weke çerçoveyek giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi demê re wê weke aliyekê serwer ê mesopotamya wê di rengekê de wê bi hev re wê bihasênin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê hev wê temem bikin. Dê wi wê temenê de wê weke aliyekî herêmê ê giring wê biafirênin.

Li gorî çavkaniyên me yên li ser mijarê wê karibê wê were diyarkirin ku wê di wê temenê de wê di xatekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê kaeribê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê jî dikarê wê fahmbikê ku wê têgîna serwerîyê w mitannî, berê wê hûrî û berê wê kassi jî wê di rengekê de wê di rengekê de wê nikaeribê wan di rengekê de wê bi çavkaniyên cihê fahmbikin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke pêşketinek giring a di dewama hev de û wê weke hev temem bikin wê karibin wê fahmbikin wê weke çawa ku mirov wê karibê manna û med wê bi wê rengê dê di dewama hev de wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê beşê de ku mirov wê werênê ser ziman wê hinekê keyên kassiyên wê dema ku mirov li dîroka wan dinê wê di rengekê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi vê rastiye de wê rastiya wan û ya herêmê bi pêşketina an re wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Kassîtan di sala 1531 berî zayînê de piştî hilweşandina Babilê ya ji hêla Hîttîtan ve dest danîn ser Babilê û xanedanek ava kirin ku bi gelemperî tê texmîn kirin ku piştî navberê li bajêr bi cih bûye. Piştî, rêveberî derbasî bajarê nû Dur-Kurigalzu bû. Di dema hilweşîna Babilê de, Kassî sed û nêvek berê beşek ji herêmê bûn, carinan bi berjewendîyên Babilê, carinan jî wek li dijî wan tevdigerin. Di dema keyên Babîl Samsu-iluna (1686 - 1648 b.z), Abî-eşuh û Ammî-ditâna de, di çarçoveya karûbarê leşkerî de danûstendinên Kassî û Babîliyan bi hev re û an ji hev cihê

serbixwe hene (çav:Koppen, Frans van. "2. The Early Kassite Period". Volume 1 Karduniaš. Babylonia under the Kassites 1, edited by Alexa Bartelmus and Katja Sternitzke, Berlin, Boston: De Gruyter, 2017, pp. 45-92).

Kok û tesnîfkirina zimanê Kassî, mîna zimanê Sumerî û zimanê Hûrî, çendî ku wê ne diyar î jî di wê de wê h hebê jî lê wê di dewama hev de û heta roja me wê bi şûnpêya kurdan re wê weke civakên subarû wê werênina ser ziman. Ê her weha mîna her du zimanên paşîn, bi salan e ku spekulasyonek berfireh çêkiriye, heta ku ew bi Sanskrîtî ve girêbide, lê wekî van zimanên din ew jî wekî Zimanek Veqetandî tê hesibandin û wekî Semîtikî an Hindo-Ewropî nayê pejirandin. Baweriya Kassiyî jî kêr dihe fahmkirin, lê navên hin yazdanên Kassî tên zanîn. Yazdanên sereke, yazdanên sernav ên keyan, Şûqamûna û Shumaliya bûn, ku ji yazdanên Sumerî, Semîtik û Hind-Ewropî cuda ne. Wekî ku li herêma tîpîk bû, bi baaweriyên din re hin hevberdan çêbû. Piştî ku Babîl ket bin kontrola Kassîtan, yazdanê bajarê wê, Mardûk, di nav panteona Kassîtan de bû (çav: Tenney, J. S. (2016). The elevation of Marduk revisited: Festivals and sacrifices at Nippur during the High Kassite period. Journal of Cuneiform Studies, 68(1), 153-180. Pg 154 note 4).

Kassit bi çerçoveya wê re wê weke rewşa împaratori a misrê, hittit, asûr û hwd wê dikarê wê fahmbikê. Heta ku wê bi hinek şewayan wê ji wan mazinrtir wê karibê bihizirê. Wê dema ku em di dewama wan de û bi çerçoveya wan re hûrî û mitanni bihasibênin wê hingê wê ew baştirin wê, di rengekê de wê, kari baştirin wê çerçoveya wê ya serdemî wê fahmbikê. Piştî wan di dewama wan de wê mediya ku wê bi mannayîyan re wê were wê, li ser wê temenê û bi wê çavkaniyê wê bibê.

Lê wê dema ku em bahsa yazdanê weke yê babilê marduk bikê wê weke di nava panteona kassî de wê di wê nûqteyê de wê karibê hinek tiştên teybet wê bibêjê. Minaq wê di wê rengê de wê, berê jî wê di rengekê de wê beremberê wê di rengekê de wê bahsa şawaş jî wê di rengekê de wê di heman rengê de wê bi kassiyîyan re wê were kirin. Lê wê dikarê wê direngê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew herdu yazdan jî wê weke beremberê yazdanek kassî ê bi navê Şuriaş bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ew wê weke yazdanê mazin ê ku mirov wê karibê wê direngê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê kassî wê di wê temenê de wê xwediyê wê rewş bin ku

wê di panteona xwe de wê weke ku wê bidina diyarkirin wê xwediye rêzinek yazdanî a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi serwerîya wan re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Dibê ku marduk bixwe jî di rengekê de wê weke di rengekê de wê weke çawa wê navê şamaş ji navê yazdanê kassiyar Şurîaş wê were derhanin ew jî bi wê rengê hatibê derhanin.

Belgekirina serdema Kassîtan bi giranî bi tabloyên belavbûyî û bêserûber ên ji Nippurê ve girêdayî ye, ku li wir bi hezaran tablet û perçe hatine kolandin. Di nav wan de metnên îdarî û qanûnî, name, nivîsên mohr, nivîsarên dengbêjî yên taybet, û tewra metnek edebî jî hene (bi gelemperî wekî perçeyek ji destanek dîrokî têne destnîşan kirin). Gelek ji wan tabletan hê nehatine çapkirin, bi sedan jî di Muzexaneyê ya Stenbolê de hatine girtin (çav: Biggs, Robert D. "A Letter from Kassite Nippur." *Journal of Cuneiform Studies*, vol. 19, no. 4, 1965, pp. 95–102).

Nêzîkî 100 tabletên Kassite li Dur-Kurigalzu hatin dîtin. Çend malzemeyên avahîsaziyê yên Kurigalzu I li Kîş hatin dîtin. Li devera Dilmûn a Qelaata Behreynê çend tabletên ku di serdema serdestiya Agum III de hatine dîtin. Bi tevahî, nêzîkî 12,000 belgeyên serdema Kassite hatine peyda kirin, ku ji wan tenê dora 10% hatine weşandin. Di heman demê de çend nivîsên avahî hene, ji bilî yek bi sûmerî hatine nivîsandin, berevajî Aqadî ku bi gelemperî ji hêla Kassîtan ve tê bikar hanîn. Gelek mohr jî hatine dîtin. Kudurru, stêla kevirî ku ji bo tomarkirina bexş û belgeyên têkildar tê bikar hanîn, ji bo dîroka Kassite çavkaniyek din peyda dike. Piştî dawîbûna Xanedaniya Kassîtan ev kiryar bi çend sedsalan berdewam kir. Gelek caran li ser rûyê erdê, gelek zû hatin dîtin û riya xwe berbi muzexaneyên li çaraliyê cîhanê kirin (çav: Lambert, W. G. "The Warwick Kudurru." *Syria*, vol. 58, no. 1/2, 1981, pp. 173–85).

Bajarê kevnar Nippur ji bo Kassites girîngiyek sereke bû. Destpêkê, nûvekirin li avahiyên cihêreng ên bawerî û îdarî hatin kirin, ya yekem ji van danezanên Kurigalzu I. Avakirina mezin di bin Kadashman-Enlil, Kudur-Enlil, û Shagarakti-Shurîash de pêk hat, bi astên kêmtir ên xebata tamîrkirinê di bin Adad-shuma-usur û Meli-Shipak de. Di serdema Kassîtan de navendên din ên girîng Larsa, Sippar û Sûsa bûn. Kassî li Urê gelek çalak bûn. Li cihê Îsînê, ku piştî dema Samsu-ilunayê hatibû terikandin, li taxa olî ku perestgeha Gula jî di nav de ye, xebatên ji nû ve avakirinê hatin kirin. Xebata li Îsînê ji aliyê Kurigalzu I ve hatiye destpêkirin û ji aliyê Kadashman-Enlil I ve hatiye berdewamkirin û piştî

demekê jî ji aliyê Adad-şuma-usur û Meli-Shipak II ve hatiye domandin. Piştî ku xanedana Kassîtan di sala 1155 berî zayînê de hate hilweşandin, pergala rêveberiya parêzgehê berdewam kir û welat di bin serweriya paşverû, Xanedaniya Duyem a Isîn de yekgirtî ma (çav: Kaniuth, Kai. "18. Isin in the Kassite Period". Volume 2 Karduniaş. Babylonia under the Kassites 2, edited by Alexa Bartelmus and Katja Sternitzke, Berlin, Boston: De Gruyter, 2017, p. 492-507).

Li vir wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê piştî gûtîyan wê di rengekê de wê dema ku wê kassi wê derkevina dika dîrokê wê di rengekê de wê tiştêkê wê di dewama wan de wê bi wan bala me bide kişandin. Ew jî wê ew bê ku ew navendên weke nippur, isinê, mali-sipak, û hwd wê bi gelek navendên din ên navê wan derbas dibê re wê weke navendên ku wê berê wê yên gûtîyan jî bin. Di wê temenê de wê direngêkê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê balê bikişênê li ser wê bê.

Koka Kassîtan çend teorî jî hatine pêş xistin. Çend navên gumanbar ên Kassîtan di belgeyên aborî yên serdema Ur III (2112–2004 b.z) li başûrê Babîlê hatine tomarkirin, lê eslê wan nezelal e. Dihê texmînkirin ku ew ji çiyayên Zagrosê ne. Kassîtan cara yekem berî zayînê di sedsala 18-an de li Babîlê hatine ragihandin, li derdora devera Sippar. Navê sala 9. a keyê Babîlê Samsu-iluna (1749–1712 b.z.) kurê Hammurabî wan tîne ziman. ("Sala ku Samsu-iluna key (tevahiya hêza artêşê / leşkerên Kassîtan têk bir").

Kassi wê di rengekê de wê weke ku wê wer edîyarkirin wê di rengekê de wê li herêmên zagrosan ên bilind wê di rengekê de wê bicih bin. Heta herêmên kirşaman û deverên weke yên başûrê kurdistana roja me wê di rengekê de wê bijin û wê bi keyeniyên cih bi cih ku ew lê niştecih in wê di rengekê de wê li wê bijin. Di rengekê de wê di awayekê giranî de wê weke ku wê ji rengê jiyankirina wan a ku wê di gotinkirin ew dihên fahmkirin ku ew di rengekê de wê bi zêdeyî wê xwe li deverên bilind wê bigirin. Wê di wê temenê de wê li deverên keviya zagrosan wê bijin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê di şewayekê de wê piştî têkçûna aqadiyan wê di rengekê de wê keyeniyên gûtîyî ku ew şer dikin wê ew wê weke beşek ji wan bin. Wê di wê temenê de wê lulubiyî jî wê weke beşek ji wan bin. Di wê temenê de wê di rengê hevsengiyên jiyane wan de wê di rengekê de wê karibêw ê fahmbikê ku wê xwediyê awayekê jiyânî ê weke hev bin. Weki din wê li heman herêmê wê di rengekê de wê bijin.

Piştî wê rewşê wê di aslê xwe de wê bandûra çanda gûtfî û hinekê jî pêşketinên aqadi jî wê di rengekê de wê karibê li ser wan wê were kifşkirin. Ew jî wê bi zêdeyî wê di warê ramyari de wê were dîtîn ku wê xwe bide diyarkirin. Minaq wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, piştî ku wê aqadî wê têk herê wê ramyariyek navendî wê were dîtîn ku wê kassi jî wê piştî wan wê berê xwe bidina wê. Di wê temenê de wê piştî wê hin bi hin wê, ji sedsalên 19'min ên berê zayinê wê hin bi hin wê xwe di rengekê de wê di wê temenê de wê pêşbixin û wê heta li dora sedsale 17'min û an 16'min wê di rengekê de wê hin bi hin wê li dora babilê û deverên din wê serwer bibin. Wê herikinên wan wê weke bi komî wê bi ber bakûr ve wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê hin bi hin bahsa hûrîyan wê bikê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê têtînin navendîtîya kassiyên wê di wê rengê de wê, ji du aliyên ve wê bi çavkani wê karibê wê fahmbikê. Yek wê weke keyeniyên gûtfîyê ên ku wê xwediyê tifaqek xort a nava xwe bin. Aliyê din jî wê têtînek ramyarî a navendî û weke dixwezê di bin serwerîya xwe de wê weke hev bikê a aqadiyan wê di rengekê de wê bandûra wê di wê temenê de wê weke ku wê li ser wan wê hebê. Lê di wê temenê de wê di rengekê de wê kassi wê li dora sedsale 17'min a beriya zayinê de wê çendî ku wê di wê temenê de wê derkevina li pêş jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê disa wê di nava wê rewşa weke ya 'homojen' a ku ew tefkir dîkin bi ramyarî wê giringiyê bidina serxwebûnên keyenî ên herêmî jî. Di wê temenê de wê levkirinekê wê di nava herdû aliyên û an têtînan de wê di desthilatbûna xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê bidina çekirin. Ev wê weke aliyekê wan ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê navendîtîya kassi wê di rengekê de ku wê weke xwediyê keyê wê yê mazin ku ew weke 'keyê çar aliyê cihanê' dihê dîtîn bê û wê di wê temenê de wê xwediyê wê serweriyê bê. Wê di bin wê de wê qasr û keyeniyên bi key ên herêmî ku wê li gorî gotina keyê mazin û wê navendîtîya wî tevbigirihîn wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê tevbigirihîn. Ev wê weke aliyekê wê yê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Kassiyî wê ji hemû aliyên ve wê bixwezin u ew bibina xwediyê pêşketinek mazin di nava xwe û jiyane xwe de. Wê di wê warê de wê têtînin weke yên perwerdeyê wê di nava wan de wê pêşketi bin. Minaq

wê cûreyên perwerde û bi wê fêrbûnên ku ew dibin wê hebin. Li parastgehên gulla wê ne tenê wê baweriyek û an bergên baweriyê wê werina xwandin. Wê wekî din wê di rengekê din de jî wê têgihên weke yên bijijkvaniyê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bi wan re wê were perwerdekirin û ev wê weke têgînek perwerdeyê a dermankirin û dana şifayê û hwd a rûniştî û ji temen ve ku ew hatî teorizekirin jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê mijare kassiyên wê di şêwayekê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Mijare gulla me li jor wê hinekê wê hani ser ziman. Li vir wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê hinekê din jî wê li ser wê were sekin in. Wê dikarê wê di rengekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê gulla wê di rengekê de wê di dema pêşî a kassî de wê weke yazdana parastinê jî wê, di rengekê de wê were dîtin û wê ji deveê wê nifirên ku wê li axa kassî wê werina kirin wê di rengekê de wê werina gotin wê bibin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev alî û bi gotinkirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê weke ku wê weke yazdanek parastinê jî wê bi awayekê ku wê were wasifkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê yazdanê kassî Şurîaş weke yazdanê ku wê bi dagera rojê wê bibê û wê weke yazdanê mazin bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di nava pêjnên kassiyên ên baweriyê ên bi Şurîaş re wê di rengekê de wê pêjnên rojê wê zêdeyî wê li pêş bin. Weke wê çawa wê di nava êzdayiyên roja me ên kurdistanî de wê bi pê were bawerkirin wê dîmenekê wê weke wê di rengekê de wê bi wan re wê di wê demê de wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê weke yazdanê sereka ê navendî wê Şurîaş wê were dîtin û wê keyên kassî wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê navê vî yazdanî ku wê weke yazdanê wan ê sereka ê mazin ku wê weke yazdanê aqadiyan şamaş û yê babiliyan maerduk wê mazin bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê kaeribê wê fahmbikê. Tefsirên bi marduk re wê yekser wê bi şibihin wê yazdanê kassiyên ê Şurîaş. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew wê, hin bi hin wê weke yazdanekê mazin ku wê navenditîyekê wê di desthilate kassiyên a li ser rûyê ardê de wê bi xwe re wê bide çêkirin. Wekî din wê yazdanek din wê enlîl û çanda wî bê ku wê bi zêdeyî wê di nava kassiyên

de wê bi heman rengê wê li pêş bê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê hebê. Minaq enlil wê di rengekê de wê navê wî di demên gûtiyan de jî wê di rengekê de wê were dîtin û wê di rengekê de wê weke dîmenekê parastinê wê bi wan re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Di destana agada û an bi gotina 'leneta agada' re ku wê were dîyarkirin wê di wê temenê de wê dema ku em weke çavkani wî di wê nûqteyê de wê hildina li dest wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê yazdanê kassiyân wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi serweriya wan re wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi an re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bde diyarkirin. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kultên dema kassiyân wê bi şîroveyên wan wê weke ku wê bi Şuriaş û an gulla û hwd re wê were dîtin wê zêdeyî wê bi hinek şîroveyên li cihê û an ser rûyê ardê ên şenber re wê were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Wekî din wê di wê demê de wê weke ku wê bi keyên lullubiyân re wê di wê demê de wê serwerîya inanna wê hebê. Di stêla keyê lullubi Anubanini de wê ev wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin. Wekî din wê hinek fêrs û pêjnên ku wê weke yên inanna bin wê di rengekê de wê di dema kassiyân de wê bi serwerî wê werina dîtin. Di rengekê din de wê ev pêvajoya kultê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Minaq wê weke di dewama gulla de wê li isinê wê yazdana wê ya avakar û parastinê isininna ku wê navê wê derkeve li pêş û wê weke yaazdanek sereka jî wê car bi car wê derkeve li pêş wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li herêmê wê biqasî ku wê di nav çavkaniyên demê de wê were fahmkirin wê kassî wê li dora sedsale 17' min û 16' min wê demek teybet a zêr wê bijî. Ev dem wê di wê de wê li gorî çavkaniyan wê babil wê weke ku wê li pêş bê. Di wê demê de wê hammurabi wê derkeve û wê bixwezê ku ew imparatoriyeke mazin di bin serwerîya xwe de avabikê. Bi wê yekê wê seferên wî yên ku wê li başûr û bakûrê mesopotamya wê bikê wê di rengekê de wê karibê bahsa wan bikê. Di dewama wê de wê, mijare kassî wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê her ku wê diçê wê were dîtin ku wê di fahmkirina wê de wê li herêmê wê çendî wê weke bi

giringiyekê wê xwe bide diyarkirin wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê. Ji du aliyan ve wê karibê kassiyên fahmbikê. Aliyê pêşî wê ew bê ku wê piştî gûtiyan ku wê aqadî wê demekê wê serwer bibin û wê desthilatek navendî wê avebikin û wê bi wê re wê weke li ser ya bajar-dewletan re wê bi têngînek împaratori wê derkevina li pêş û wê bi wê kultên serweriyê wê pêşbixin û an wê kultan wê bi têngînek ramyarî wê pêşbixin wê bi wê re wê bibê. Ev wê karibê di destpêka dîroka baweriyê û ramyarîyê ku wê di destpêkê de wê çawa wê bi hev re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê ve girêdayî jî wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di wê temenê de wê kassî wê tiştêkê wê bikin. Wê di rengekê de wê çendî ku wê jî wê têngîna kultê-ramyarîyê wê dûrnekevin jî lê wê di şêwayekê de wê li ser temenekê têngînek xweserî a herêmî û keyeniyî û hwd re wê di şêwayekê de wê li herêmê wê rêxistinîyek împaratori wê hin bi hin wê bikin. Dibê ku ev jî ber ku wê, li herêmê wê civaketiyan jî heman kokê wê zêdetirî wê bi wan wê hebin û ew wê li ser wê re wê ew bi awayekê bi xwe ewla wê pêşbixin.

Piştî wê di rengekê de wê kassî wê dema ku wê derkeve li pêş wê weke bi împaratoriyeke wê derkeve li pêş. Wê di aslê xwe de wê, piştî wê, çar û an pênc aliyên ku em bi wê re wê karibin wê hildina li dest wê karibin bibin. Aliyê pêşî kû wê hê di dema aqadiyan de wê bi dijberî û tekoşîna xwe ya li hemberê aqad wê were naskirin lulubî wê bibin û wê derkevina li pêş. Hinek çavkani wê navê wan 'lullubî' bixwe jî wê weke navekê 'bi fêsek 'dijberî' ku ew dibê wê bixwezî wê wergerênin û an şîrovebikin. Di wê temenê de wê ev çavkaniya wan wê kiryar û dema wan a ku wê li ser esasê şer û pevçûnên bi aqadiyan û hwd re ku wê bibin wê bi wê ve wê girêdayî bê.

Ev wê di wê temenê de wê weke morfolojîyêkê wê xwe di rengekê de wê jî rengê jiyane wan a xwezayî a li keviyan zagrosan bê. Wekî din wê li herêmên kassiyên wê di heman demê û rengê de wê weke ku wê bijin bin û wê di rengekê de wê weke çavkaniyek giring jî wê weke gûtiyan wê karibê di pêşketina kassiyên de wan jî aliyekê ve wan fahmbikê. Wekî din wê weke aliyê din ê duyem ku em di dewama kassiyên de fahmbikin wê jî herêmên urkeş, nuzî, û an arapha û hwd wê derketina li pêş a hûriyan û bi ber bakşrê mesopotamya ve berfirehbûna wan wê di rengekê de wê karibê di şêwayekê de wê bi wan re wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wan ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Ew wê di

çerçoveya têgîha civakên subariyî de wê di rengê de wê karibê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Weke aliyê din ê sêyem wê mitanniyî bin ku wê di dewama kass-hûrî de wê di renekê de wê werin bin. Ew wê çendî ku wê hinek çavkani wê weke piştî demê wê weke ji rojhilat û an hin herêmên weke dervî mesepotamya ên dûr wê werin û dagirbikin ku wê bi wê rengê bahsa wê bikin ji lê wê vaji van şîroveyan wê çavkaniyên li ser wan wê di renekê de wê bidina diyarkirin ku wê li herêmê wê di wê berdewamiyê de wê weke demek û an serdemek ramyarî wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de ku em çawa ku em dikarin di dewama kassiyân de wê serdema hûrîyan wê weke serdemek ramyarî a teybet wê werênina ser ziman bê. Piştî wê, weke demek ya din wê di wê xatê de ku wê deverên kurdistanê ên weke ber gola urmiya wê ji wan re wê navend bin wê pêşketina mannaeayîyan ku wê taqabûlî wê demê bikê bi derketina wan ya li dika dîrokê û hwd re wê xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyê din ê pêncem wê li herêmê wê hebûna babil ku wê di renekê de wê di şêwayekê de wê dem bi demm wê derkeve li pêş wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê kaeribê wê werênê ser ziman. Minaq wê xanadana sêaland ku wê li dora sedsale 15' min wê weke ku wê li gorî çavkaniyan wê derkeve li pêş wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, di hinek çavkaniyan de wê derketina wê xanadanê li pêş wê taqabûlî dema kassî û derketina wê ya li pêş weke imparatoriyekê wê bikê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê ew wê weke di renekê de wê girêdayê wê serwerîya kassî wê di şêwayekê de wê pêşkeve û wê, li gorî wê rêgeza xwe rêxistinkirinê a li herêmê a desthilatî ya xweser di zikhev de ku wê bijin wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di wê nûqteyê de wê, di aslê xwe de wê dema ku em bahsa dema kassiyân dikin em dizanin ku em bahsa demek ku wê gelek nediyarî ku wê di wê de wê xwe bidina diyarkirin em dikin. Di wê temenê de wê ji gelek aliyên ve wê hî pêwîstîya rohnikirinê wê pêwîstî bi wan wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di

rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare derketina li pêş a kassiyên wê di rengê de wê di şewayekê de wê karibê wê di şewayekê de wê ji aliyekê ve wê têkiliya wê di rengê de wê bi bakûrê mesopotamya ve girêbide û wê werênê ser ziman.

Her çendî ku wê di rengê de wê weke ku wê were dîyarkirin ku wê navenda derketina wê û xwe dana nişandina kassiyên wê weke li dora zagrosan û başûrê mesopotamya û an kurdistanê wê were dîyarkirin jî lê wê hinek çavkani wê di rengê de wê dema ku wê keyê wan ê pêşî agum-kekrime wê were kirin wê çavkaniya kassiyên wê bê gihandin li xanadana hana û an kur a li bakûrê mesopotamya ku wê demên dirêj wê bi serwerîya xwe wê bîji bê. Sînorê serwerî û dema wê xanadanê wê hê zêde newê zanin bê. Lê ew wê weke demek xwediyê pêşketinek mazin wê bi wê re wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê di rengê de wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bahsa wê bikê û wê di şewayekê de wê di awayekê de wê karibê wê di rewşekê de wê werênê ser ziman.

Minaq hilweşîna Xanedaniya Yekem Sealand di sala 1460 beriya zayînê de valahiyek hêzê çekir ku Kassites tijî kir. Piştî rûxandina Mîttaniyan ji aliyê Hîttîtan ve di destpêka sedsala 14-an berî zayînê de, Asûr bi desthilatdariyê rabû, li herêmê di navbera Kassîtan, Hîttîtan û Asûriyan de pêkhateyek sê alî ava kir ku Elam ji rojhilat û Misir ji başûr ve bandûra xwe dikir. Hejmarek ji Nameyên Amarna wek nameyên di navbera hukumdarên têkildar de ne (di nav wan de 14 di navbera Firewn û hukumdarê Kassîtan ne). Sîstemek keyenî di navbera van aliyan de pêk hat ku bi bazirganiya berfireh, peyman û zewaca di navbera çînen serdest de (bi taybetî di navbera Kassîtan û Elamiyan de) ve girêdayî ye. Peymanek tîpîk di nav xwe de peymana aştiyê ya Misir-Hîttîtan (1259 b.z) û peymana di navbera hukumdarê Kassîtan Karaindash û hukumdarê Asûrî Ashur-bel-nisheshu (1410 BZ) de heye, ku dibê.

Di zirweya hêza xwe de Kassîtan, di bin destê Kurigalzu I de, di nîveka sedsala 14-an berî zayînê de, Elam zêft kirin û paytexta Sûsa talan kirin. Wî hukumdarî li Ûr û bajarên din ên başûrê Mezopotamyayê dest bi xebatên avadaniyê yên girîng kir. Ji van hewldanan ya herî berbiçav avakirina bajarekî nû, bi navê Dur-Kurigalzu bû. Di nav de gelek qesr û perestgehên gelek yazdanên kassîtan-Babîlonê jî hebûn, di nav de Enlil, Ninlil û Ninurta hebûn. Kassiyên jî hêza xwe ber bi Kendava Farisî ve, li Qel'at el-Behreynê jî dirêj kirin. Asûrî û Kassîtan ji nêz ve di van çend

sedsalên pêş de gelek caran ketine nav nakokiyên ramyarî û leşkerî. Demekê di destpêka serdestiya Tukulti-Ninurta I de Asûrî serwerî bi dest xist, heta ku Elamî di bin destê Kidin-Hutran III de mudaxele kir. Ev serdem ji hêla avahîsaziyek li Babîlê ve hatî destnîşan kirin, mîna ya piştî hilweşîna Xanedaniya Yekem a Babîlê (çav: Pedersén, Olof. 2005. "Archives and Libraries in Babylon. The Clay Tablets from Robert Koldewey's Excavations 1899–1917." Saarbrücken: Saarland Printing and Publishing House).

Xanedaniya Kassî, ku wekî xanedana bi serwerîya xwe ya li Babîl dihe zanîn, rêzek keyên bi eslê xwe Kassî bû ku di nîvê duyemîn ê hezarsala duyemîn a beriya zayînê de ji mesopotamya hukum kir, û ku ji sala 1595-an heya 1155-an b.z serwer bûn. Ew xanedaniya herî dirêj a naskirî ya dewletî a mesopotamya bû, di serdema ku bi navê "Babiliya Navîn" (1595-1000 b.z) dihe zanîn de jî li ser serê wê hukum kir. Lê di aslê xwe de wê weke serdema "kassita kevn" wê ji hêlekê ve jî bi nav bikê wê weke ku wê rast bê. Di wê çerçoveyê de wê ber ku wê di rengekê de wê rengê pêşketinê, çavkani û serwerîya kassiyên a li wê demê hukum dikê wê bingihê wê gotinê wê biafirênê. Ber ku ev dema di navbera demên weke 1595 û heya destpêka hezarsala yekem wê dem û an serdemek kassiyî bê.

Kassî gelên bi eslê xwe weke ji gelek aliyên ve wê hê wek ku wê ji gelek aliyên ve wê wek nenas in ku ji derveyî Mezopotamyayê hatibûn li wan bê nerin, tevî ku gelek nivîskar teorî dikin ku ew ji çiyayên Zagrosan hatine. Lê kifşkirinên di demên dawî de ku wê bîr kirin û nivisandinên dihe kirin wê têgihê êdî wek dan gûharandin. Zêdetirî sed sal derbas bû ku keyên wê di bin şert û mercên ne diyar de hêza xwe li mesopotamyayê xurt bikin. Keyên Kassî adetên bav û kalên xwe gûtiyan tevgeriyan û ev orf û adet wê piştî wan wê çendî wê bandûrek mazin li pêşketina aqad wê bikin û wê li ya Babîlê jî wê bikin û wê bi wê yekê wê weke li gorî wê bijin. Di nivisarên heta roja me de jî wê gûti û kassî wê ji hev cihê wê qat bi qat û an bees bi bees wê bîr hanin li ser ziman. Lullubi, hûrî û mitannî jî wê di wê rengê de wê were hanin ser ziman. Lê wê dema ku em di herikina nivisandina xwe de wê girêdanekê çêdikin em du çavkaniyan wê, li berçav digirin. Yek em çavkaniyên civakî ên bi vegotinê û hwd ên li kurdistanê heta nûha dihe ser ziman û ku wê çendî weke qatna zanînê jî bin em bi wan li berçavgirtinê wê dikin. Aliyê din jî wê li ser çavkaniyên ku ew dihe ser ziman wê tîkiliya nava wan a bi morfolojikî û hwd wê, bi herêmî, zimanî û hwd ku wê were kirin wê di rengekê de

wê li berçav digirin. Di herikina nivisandina vê dîroka wê demê de wê pêwîstiya di berçav de derbaskirina bi hezaran çavkani û berhaman wê hebê. Ya ku wê ji me re wê weke temenê wê têgîna girêdan û fahmkirina wê ji aliyê din ve wê ev bê. Weki din ku em disa vegehihin ser mijare xwe em dikarin bêjin ku kassîyan, wan gelek awadani kirin, bi taybetî perestgehên mezin, beşdarî berfirehkirina zewiyên çandiniyê bûn, û di bin sîwana wan de çanda gûtiyan li seranserê Rojhilata Navîn geş bû û berfireh bû. Serdema Kassîtan ji ber kêmbûna çavkaniyên di derbarê wê de, ku hindik jê hatine weşandin, hîn jî kêmtê zanîn. Bi taybetî aliyên aborî û civakî pir kêmtê hatine belgekirin, ji xeynî yên di derbarê bexşên key de ku ji hêla kudurru ve hatine pejirandin, stêlên bexşînê yên taybetî yên serdemê.

Di dema xanedaniyê de, hêza kassî li ser hemî dewletên kevînar ên Sumer û Aqad bi xurtî hate saz kirin, welatê ku jê re "Karduniash" (Karduniaš) dihe gotin. Ji Kassîtan û pê de, her kesê ku dixwest li Mezopotamyayê serdest bibe, diviyabû li navendên wek Babîlê hukumdar bibûya. Ber ku ev navend wê ji aliyekê ve wê bi çanda xwe re wê li pêş. Ku em bahsa çandê bikin wê herî zêde wê ji wê kevîntir û wê weke çavkaniya hemû demên piştê jî wê aliyekê ve wê karibê biafirêne wê uruk bê. Ev rewş balkêş e, ji ber ku ew yekane xanedana kassî ye ku hêza wê ji mîrata yek an du serdestiyên damezrîner ên wê derketina li holê û peyda bûna.

Tevî dirêjahiya wê, serdema xanedaniyê bi kêmasî (ne zelalî) dihe belgekirin: çavkanî kêmtê in û hindik hatine weşandin. Şopên awadani (architectural) û hunerî yên vê serdemê jî têrê nakin; ew bi giranî ji cîhê Dur-Kurigalzu têne, ku li wir yekane kompleksa abîdeyê ya serdema Kassite, ku ji qesrek û çend avahiyên kultê pêk tê, hate dîtin. Avahiyên din li gelek deverên mesopotamya yên mezin, di nav de Nippur, Ur, û Uruk, hatine dîtin. Cihên din ên piçûk ên girêdayî keyeniya Kassîtan jî li girê Hanrim hatine dîtin: Tel Mihemed, Tel Inlî û Tel Zubeidi. Wekî din, li herêma Terca ya li ser Firatê navîn û li giravên Faîlaka (niha li Kuweytê) û Bahreyn li Kendava Farisî jî hin şopên desthilatdariya Kassîtan hene. Rolyefên ku li ser kudurû û bangorên mohran hatine xêzkirin, şahîdên herî naskirî yên destkeftiyên hunermendên wê demê ne. Ji perspektîfa epîgrafîk, J. A. Brinkman, pisporê sereke yê çavkaniyên serdemê, texmîn dike ku bi qasî 12,000 nivîsên serdemê hene, ku piraniya wan ji arşîvên îdarî yên li Nippur in, û ji wan tenê ji% 20 hatine weşandin. Ew bi giranî di lêkolînanên Amerîkî yên di dawiya sedsala

19-an de hatine dîtin û li Stenbol û Philadelphia têne parastin. Yê mayî ji herêmên din têne: çil tabletên çapkirî li Dur-Kurigalzu, yê din ji Ur, tabletên aborî yê taybet ên neçapkirî û metnên olî li bajarê Babîlê û dora wê hatin dîtin. Li cihên girên Hanrimê jî tablet hatine dîtin, ku gelek ji wan nehatine çapkirin û tabletên bi eslê xwe nenas jî hene. Piraniya van belgeyan xwezaya îdarî û aborî ne, lê hin nivîsên key û nivîsên zanistî û olî jî hene. Nivîsarên key ên keyên Kassî, hindik in û bi gelemperî kurt in, di derbarê dîroka ramiyê ya xanedana wan de agahdariya hindik didin. Li gorî çavkaniyên paşê, pêdivî ye ku mirov li ser çîrokên dîrokî yê ku di destpêka hezarsala yekem a berî zayînê de hatine nivîsandin, dîroka Senkronîk û Kronika P, ku bi giranî li ser nakokî û têkiliyên di navbera keyên Kassî û keyên Asûrî de agahdarî dide. Nivîsarên key ên paşîn ên paşîn di derbarê heman şeran de agahdariya girîng dide. Nivîsarên key ên Elamî hinekî kêmtir pêbawer in. Hin nameyên ji danûstandinên dîplomatîk ên keyên Kassî yê bi Misirê û Hîtûtan re jî li van çavkaniyan hatine zêdekirin. Ya yekem beşek ji Nameyên Amarna ye, ku li Amarna, Akhetatena kevnar, paytexta firewn Akhenaten, tê dîtin. Herî dawî li Boğazkûy, li cihê paytexta Hîtûtan a kevn Hattûsa hat dîtin (çav: Beckman, Gary M. (1999). Hittite Diplomatic Texts. Scholars Press., p. 132–137).

Cûreya çavkaniya nivîsê ya ku herî zêde bala lêkolerên jiyana îdarî û aborî ya li ser Kassît kişandiye, nivîsarên keyî ye ku li ser stêlên ku bi navê kudurru (bi kassitiyan li babîlê jê re narû dibêjin) hatine dîtin. Nêzikî çil kudurû ji serdema Kassîtan têne zanîn. Nivîsarên wan bi gelemperî ji ravekek kurt a bexşînê û her îmtiyaz, navnîşek dirêj a şahidan, û nifiran ji bo kesên ku rêzê li kiryarê nagirin pêk dihê.

Di sala 1595 b.z de, keyê Babîl Samsi-Ditana ji aliyê keyê Hîtûtan Mursili I ve hat têkbirin, ku peykerê Marduk li Esagila, perestgeha mezin a bajarê Babîlê girt. Ev têkçûn nîşana dawiya xanedaniya Amorî ya Babîlî ye, ku berê ji hêla dijberên cihêreng, di nav wan de Kassîtan, pir lawaz bûbû. Li gorî lîsta keyên Babîlê, bajar ji aliyê Hîtûtiyan ve hatiye talankirin û ji aliyê Mursili II ve hatiye girtin. Agum II. dê Babîlê bigire. Li gorî heman çavkaniyê, Agum II. dê bibe serwerê dehemîn xanedana keyên Kassît ku dê di nivê duyemîn ê sedsala 18-an berî zayînê de kî dizane li ku derê hukûm bike. Dibe ku Kassîtan bi Hîtûtan re hevalbend bûn û piştgirî dan sefera wan a bidestxistina desthilatdariyê. Di metnên kevnar de behsa eslê rast a Kassîtan nehatiye kirin. Cara pêşîn li Babîlê di sedsala 18-an berî zayînê de behsa wan tê kirin, lê di sedsalên paşerojê

de li Sûriyê û rojavayê kurdistanê û Mezopotamyaya Jorîn jî hatine ji wan bahskirin. Lêbelê, piraniya pispor eslê xwe di zincîre çiyayên Zagrosê de digirin, ku Kassîtan hîn di nîvê yekem a hezarsala yekem a b.z. de li wir hebûn. Yekemîn serwerê Kassît ku wekî keyê bi serwerîya xwe ya li Babîlê hatî pejirandin Burna-Buriash I ye. Hevrikê vê xanedaniyê "sêlandê" bû, ku li başûrê Babîlê li derdora bajarên Uruk, Ur û Larsa ye, û di destpêka sedsala 15-an berî zayînê de ji hêla hukumdarên Kassî Ulamburiash û Agum III ve hate bindest kirin. Piştî vê serketina leşkerî, serweriya Babîlonî li başûrê Mezopotamyayê careke din nehat rikberîkirin, û keyên Kassîtan serweriya tevahiya axa Sumer û Aqadiya, wek warê Karduniash (Karduniaş; terma Kassîtan ya ku bi Babîlê re hevwater ye), yek ji hêzên mezin ên Rojhilata Navîn bûn, diyarkirin. Yekane qezenca erdî ya berbiçav a ku piştî vê yekê ji hêla keyên Kassî ve hatî bidestxistin, girava Bahreynê bû, ku wê hingê jê re Dilmum digotin, ku li wir mohrek bi navê parêzgarê Babîlê yê giravê hate dîtin, lê di derbarê dirêjahiya vê desthilatdariyê de tiştek nayê zanîn (çav: Lombard, P. (1999). "L'occupation des Kassites de Mésopotamie". Bahrein, La civilisation des deux mers (Fransızca). Paris: Institut du Monde Arabe).

Sedsalên 14. û 13. berî zayînê serdema herî mezin a xanedana Kassîtan ku wê êdî navenda wê babil bê ye. Keyên wan bi keyên mezin ên hevdem ên Misrê, Hatî, Mîtannî û Asûrî re wekhev bûn, ku bi wan re têkiliyên dîplomatîk didomandin, ku tê de îmtiyaz hebû ku sernavê "keyê mezin" hilgirin, ku tê de gelek name û pevguhertina diyariyan (şulmānu) hebû. Ev rewş, ku bi piranî bi nivisarên Amarna yên li Misir û Hatusa (paytexta Hîtîtan) hate birhan kirin, ji hêla qasidên bi navê mār šipri ve hate peyda kirin û danûstandinên girîng ên kelûpelên, di nav de pir zêr û metalên din ên giranbiha hena, di planek diyarî û hin hûrguliyên de, ku carinan ji hêla hin hûrguliyên ve tene rêz kirin, hin caran ji hêla hindiktir an kêman ve, ji hêla hûrgelên hûrgelî ve girêdayî bû, diyar dihe kirin. Dema ku key hilkişîya ser text, ev danûstandin wekî diyariyên hevaltiyê an rêzgirtinê dihatin kirin. Zimanê wan ne dûrî yê gûtî û weke babili bû. Dadgehên hêzên herêmi yên vê serdemê bi zewacên xanedaniyê ve girêdayî bûn, û keyên Kassît di vê pêvajoyê de rolek aktîf leyîstin, bi hin rewşna re, wekî Hîtîtiyan (ku dibe li pişt desteserkirina desthilatdariya wan a li bajarê Babîlê bûn) û Elamiyan re, rolek aktîf leyîstin. Burna-buriash II (1359-1333 b.z.) yek ji keçên xwe bi fîrewn Akhenaten II (çaryeka 3. ya sedsala 14. b.z.) û ya din jî bi keyê Hîtîtan re zewicî. Dema ku bi Suppiluliuma I re dizewice. Armanca van kiryanan xurtkirina têkiliyên di navbera

xanedanên keyeniyên cihê de, ku di her du rewşên dawî de cîranên rasterast bûn, ji bo ku ji aloziyên ramyarî dûr bikevin. Bi hevkarên dûrtir ên mîna Hîtîtiyan re, ew di serî de prestîj û bandûrê bûn, ji ber ku prenses û pisporên kassit û Babîlonî (bijîjk û Şîretzan) ku ji dadgeha Hîtît re hatibûn şandin, lehengên bandûrên çandî yên kassitî di keyeniya Hîtît de bûn.

Di namayekê de wê bi wê re wê bahs wê were kirin. 'Birayê min, ji keyê Misrê Niburrereia (Tutankhamon?) re bêje: Birayê te ji Karduniash (kassit) key Burna-Buriash (dipeyive) dibêje. Her tişt bi min re baş e. Bila her tişt ji bo we, mala we, hevjinên we, zarokên we, welatê we, mezinên we, hespên we, erebeyên we baş be! Ji ber ku bav û kalên min û kalên we dostaniya xwe ji hev re ragihandine, diyariyên bi heybet hatine şandin û tu carî daxwazek mezin nehatiye red kirin. Birayê min du kanên zêr diyarî min kirin. Îcar, eger zêr zêde be, bi qasî ku bav û kalên xwe şandine, ji min re bişînin, lê eger kêmasî hebe, nivê tiştên ku bav û kalên xwe şandine, ji min re bişînin. Te çima ji min re (tenê) du kanên zêr şandin? Niha karê min ê perestgehê pir biha ye û ez di temamkirina wê de zehmetiyê dikişînim. Ji min re gelek zêr bişîne. Û ji aliyê xwe ve, hûn ji bo welatê xwe çî dixwazin, ji min re binivîsin da ku ji we re bê şandin." Di nameyek ji Amarna şahidiya hevaltiya bikêr a di navbera keyên kassî û Misrê de dike (çav: Bryce, T. "A View from Hattusa". In Leick (2007), p. 503–514).

Pişti ku keyê Asûrî Ashur-uballit I di sala 1365 berî zayînê de ew ji desthilatdariya Mîtanniyan xwe rizgar kir, Babîl bi Asûr re ket nav rêze pevçûnan, ku ev yek bû destpêka pevçûnên di navbera bakur û başûrê Mezopotamya de. Burna-Buriash II (1359–1333 b.z.) weke keyê kassit di destpêkê de nerînek dudilî li ser serxwebûna Asûrî girt, ji ber ku wî herêm wekî yek ji bindestên xwe û an wasale xwe didît, lê di dawiyê de bi keça keyê Asûrî re zewicî û ji vê zewacê kurek wî Kara-hardash bû. Herî dawî di sala 1333 berî zayînê de derket ser text, lê piştî demeke kin hat kuştin û Nazî-Bughaş ket şûna wî. Ashur-uballit bertek nîşanî kuştina neviyê xwe da û neviyê wî yê din Aşur-uballit II wî piştê ku Kurigalzu II. (1332–1308 b.z.) ku ew derket li ser text wî di wê demê de babil dagirkir. Ji wê rewşa weke xizmtiyê fêrs û wêreti girt ku wê keyê kassî wê bertekê şanî dagirkirina wî ya a babil wê nedê nişandin. Ya paşîn hevalbendiya xwe bi bapîrê xwe re heta mirina xwe domand, lê keyê Asûrî yê din, Enlil-nirari, provoke kir, ku bû sedema rêze pevçûnên ku zêdetirî sedsalekê dom kir, ku di navbera Kaştiliash IV (1232–1225 b.z.) yê

Babîlonê ku ew ji hêla asûr ve hafî dagirkirin de û Tukulti-Ninurta I (121214 B.Z.) de derket li pêş li ser wê re. Ya duduyan, wî Babîl dagir kir û wêran kir, paytext talan kir û bi hezaran kes ji wir sirgûn kir. Di wê demê de wê desthilatdariya kassit a dema key Kaştiliash IV bi şer û pevçûnên bi asûr re wê li ser wê yekê wê êdî wê derbas bibê. Di wê nûqteyê de wê, piştî ku wê, êdî wê ne tenê wê bo babil wê her wusa wê bo kassit jî wê êdî wê demek nû wê destpê bikê (çav: Garelli, Paul; Durand, Jean-Marie; Gonnet, Hatice; Breniquet, Catherine (1997). *Le Proche-Orient asiatique*, tome 1: Des origines aux invasions des peuples de la mer [The Asian Middle East, volume 1: From the origins to the invasions of the sea peoples]. Nouvelle Clio (in French). Paris: Presses Universitaires de France.,p. 200–206).

Ramyariya Burna-Buriash II a li ser zawacê ku wê li hemberê asûr wê pêşbixê û wê kûrê wî yê ji dayikek asûrî Kara-hardash wê bê destpêka berjêr çûyina wî. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê, di dema ku wê ew piştî wê di dema kin de wê were ser tax û piştî wê kuştina wî û di dewama wê de wê newîyê Aşur-uballit II ku ew bixwe jî weke ji bavek kassit dihat dîtin wê bi dagirkirina wî ya babilê wê rengê rewşekê din wê xwe bide diyarkirin. Li vir wê weke rewşek ku wê karibê bibê cihê manipulasyonan. Di wê demê de wê ev dagirkirin wê li ser bertekên weke kuştina Kara-hardash wê bibê û an wê nebê wê karibê wê di rengekê de wê hinekê wê li sekinê wê bisekinê bê.

Li vir wê di rengekê din de wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê ku wê mijare têkiliyên ramyari ên li ser zawacan re wê hin bi hin wê weke ku wê li gorî demê wê reng wê bi gûharênin. Mitannî wê rewşa wan wê di rengekê de wê piştî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi gûharê. Piştî wê ew çendî wê weke ku wê bi peyman a aşîtiyê a bi hittitan re çekirin wê çendî ku wê li bakûr wê ji wan re wê aramiyekê wê werênê jî lê wê hin bi hin lê wê ji başûr ve wê bi xwe re wê rewşek têkçûnê wê bi wê rengê wê bi xwe re wê werênê.

Ji aliyekê ve wê piştî mitannî û rewşa wan ya bi hittitan re wê di rengekê de wê, êdî wê ji başûr ve wê asûr wê bi babilê û bi dest xistina wê re wê di rengekê de wê êdî wê weke hêzek herêmî wê hin bi hin wê bilind bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, rewşa têkiliya asûr ku wê demek dirêj wê weke wasale kassit wê bimênê wê piştî wê di rengekê de wê êdî wê, hin bi hin wê derkeve li pêş.

Rewş her ku diçû aloztir dibû ji ber ku Asûriyan nekarîn li ser axa kassit û li Babîlê desthilatdariyeke daîmî ava bikin, tevî daxwaza Tukulti-

Ninurta, ku serkeftina xwe di destaneke dirêj de (Destana Tukulti-Ninurta) diyar kir û xwe wek keyê Babîlê ragihand. Pevçûn berdewam kir û mezin bû dema ku keyê Elamî Kidin-Hutran (1245-1215 b.z) tevî bû, dibe ku ji bo hevgirtinê bi keyên Kassite re ku ew bi zewacê ve girêdayî bû. Kidin-Hutran Nippur wêran kir û ji bo hukumdarên Asûrî yên li Babîlê, ku yek li pey hev heta sala 1217 beriya zayinê de wê serketinna wê bi dest bixê û wê, rewşê bo asûr jî wê weke zortir bikê.

Li vir wê zêde ne diyar bê ku wê têkiliya Kidin-Hutran bi çi awayê wê bi kassi û an keyê kassi re wê hebê. Dibê ku ew têkiliyek diplomatîkî a weke ya bi zawacê hebê.

Li vir wê di aslê xwe de wê rewşa serkeftina asûr û bidest xistina babîlê wê li hemberê babiliyan fahmkirina wê zêdetirî wê dikarê wê weke rewşek li hemberê kassiyên û keyenîya wê ya mazin wê fahmbikê. Di wê demê de wê bi wê ji bin wasaliya kassi wê derkeve. Piştî wê, ku babil bidest xist û wê bikê wek navendek xwe ya dayimî wê bi wê re wê êdî bi ber bakûr ve wê hin bi hin wê bixwezê ku ew vebê û serwerîya xwe bidest bixê.

Di destpêkê de wê weke ku wê mitanniyî wê ne li bendê na ku wê asûr wê hêrişî herêmên wan ên bakûr wê bikê. Di wê demê de wê piştî wê ku asûr li başûr serdestî bidest xist wê piştî wê êdî wê bi ber bakûr ve wê were.

Piştî kuştina Tukulti-Ninurta di sala 1208 b.z. û dûv re aloziyên sivîl ên li Asûryayê, keyên Babîlê karîn otonomiya xwe ji nû ve bi dest bixin, ji ber vê yekê keyê Babîlê Merodach-Baladan I (1171-1159 b.z) alîkariya desthilatdariya bakurê Asûrî kir bi serketî li dijî wî zivirî. Demeke kin piştî bidawîbûna van pevçûnan, artêşên Elamî di bin keyê xwe Şutruk-Nakhunte (1185–1160 b.z.) de ketin Mezopotamyayê, di demekê de ku Babil û Asûr ji ber şerên vê dawiyê lawaz bûn. Dibe ku destwerdana keyê Elamî li Babîlê ji ber xwesteka wî ya ji bo bidestxistina mafê xwe yê li ser textê Babîlê, ku ji têkiliyên malbatî yên bi xanedana Kassîtan re peyda bûye, di demekê de ku nakokiyên li ser serdestiyê meşrûiyeta serdestên Babîlonî lawaz dikirin (çav: Potts, D. T. (1999). *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*. Cambridge University Press, p. 232–233).

Babili wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê piştî serdestbûna asûr wê serdestîya xwe winda bikin. Ev gotinên bi wê rengê ên weke di renge piştê wê di şewayekê de wê, bi asûr re wê levbikin û wê karibin xweserîya xwe bi keyenî bi parêzên jî wê di rengekê de wê, gotinên ku

wê pêwîst bin werina piştrastkirin. Ber ku wê piştî wê di rengekê de wê piştî hin bi hin ji holê rabûna navenditiya kassit wê êdî wê li herêmê wê gelek keyeniyên wê di bin destê asûr de wê bikê wek wasal. Nişanakên wê hena ku wê çawa wê ji wê demê û an vê dema ku wê weke bê gotin ji dema Merodach-Baladan û pê de wê li mesepotamya başûr wê serdestiya asûr wê pêşkeve û wê keyeniyên manna û hwd wê çawa wê, weke wasalên wê ku ew bacê didina asûr wê bibin. Wê di wê temenê de wê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê dikarê wê bibêjê ku wê ji wê demê û pê de wê çendî ku wê nikaribê navê kassit were bikarhanin jî lê wê dikarê wê bibêjê ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, keyeniyên wê bi navên keyeniyên herêmî weke di çerçovveya mannaea de wê dibînin wê bibê, li bakûr wê weke kummuh, û an kommagene, karkemiş û hwd wê bi hinek navên din ên keyeni û hwd re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin wê bibê.

Babil wê bo asûr wê weke bi navê ninowa wê di rengekê de wê bi tememî wê pêşî wê were talankirin û wê jinûve wê weke navendek paytaxtî wê di şewayekê de wê were pêşxistin. Di wê çerçovveyê de wê pêşketinên piştî wê di rengekê de wê heta demên derketina li pêş a medya û manna bi hev re li dijî asûr wê nişanak û çavkani wê di rengekê de wê balê bikişênina li ser rewşek weke wê.

Di sala 1160 berî zayînê de, di demekê de ku Merodach-Baladan karîbû desthilatê li Babîlê saxlem bike, hukumdarê Elamî Shutruk-Nakhunte êrîşî Babîlê kir û bajarên wê yên mezin talan kir. Di vê serdemê de gelek abîdeyên girîng ên dîroka Mezopotamyayê birin Sûsa paytexta Elamê. Di nav tiştên talankirî de gelek peyker û stêl hebûn, wek Serkeftina Naram-Simê Akkadî an Qanûna Hammurabî, û her weha stêlên din ên ji serdemên cihêreng, di nav wan de kudurru'yê kassî hebû. Piştî çend salên berxwedanê bi pêşengiya keyên Kassîtan, keyê Elamî yê din, Kutir-Nacunte III, di sala 1155 berî zayînê de darbeyek li xanedana Kassîtan xist û peykerê yazdanê Marduk birin Elamê wekî dagera wê serkeftina xwe û têkbirina kassîtan û rûxandina babilê (çav: Garelli, Paul; Lemaire, André (2001). *Le Proche-Orient Asiatique*, cilt 2: *Les empires mésopotamiens, Israël* (Fransızca). Paris: Presses universitaires de France, p: 44-45).

Di wê demê de wê, piştî wê demê wê di rengekê de wê li gorî rewşa ramyari a piştre wê didina nişandin ku wê di rengekê de wê asûr wê li herêmê wê serdest bibê. keyeniya elami jî wê di wê demê de wê di aslê xwe de wê piştî wê, rastî asûr wê were û wê li hemberê wê li berxwe

nedê. Piştê wê, di rengekê de wê, keyeniyên herêmê wê weke wasale wê bibin. Piştî wê, keyeniyên kassiti wê, li hemberê elamê wê rabina ser piyan, tevî ku wê bikevina bindestiya asûr de jî. Piştî wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, bi şûn ve hanina peykerê marduk jî wê di rengekê de wê weke nişanaka wê bê.

Belgekirinên di derbarê serdema Kasîtan de li gorî serdema berê kêma in, bi giranî li ser sedsalên 14 û 13-an berî zayînê disekinin. Ew di heman demê de hindik hatî lêkolîn kirin, ji ber vê yekê hindik li ser aliyên civaknasîaborî (sosyoeconomîk) ên kassîtê di wê demê de tê zanîn. Belgeya herî mezin komek ji 12,000 tabletan e ku li Nippurê hatine dîtin, ku tenê beşek piçûk ji wan hatine weşandin û lêkolîn kirin. Çend arşîv li cihên din hatine dîtin, lê bi hejmarên piçûk. Li van çavkaniyan jî kudurru û hin nivîsên key hatine zêdekirin (çav: Slanski, Kathryn. "Middle Babylonian Period". In Westbrook, 2003, p: 485–487).

Keyên Kassîtan bi çend sernavan hate destnîşankirin. Ji bilî kevneşopî "keyê çar herêman" an "keyê tevahî" (şar kiššati), sernavê nû "keyê Karduniash" (şar māt karduniaš) hate bikar hanîn, an jî orjînala "xacanacu ya Enlil" na. Ji aliyê keyê bi navê Kurigalzu ve hatî bikarhanîn. Sernavên pêşîn nîşan didin ku key xwe hukumdarê herêmek ku tevahiya herêma kassît û Babilê vedihewîne dihesiband. Keyên Kassî hemî taybetmendiyên kevneşopî yên keyeniyên Mezopotamyayê hildan: keyên şerker, dadgerên bilind ên keyeniyê, û berpirsiyarên kar û xebatê, bi taybetî parastin û sererastkirina perestgehên yazdanên kevneşopî yên Mezopotamyayê. Tevahiya malbata key bi erkên bilind re mijûl bû: mînaq hene ku birayê key ferdandariya artêşê dike, an kurê key dibe serokkahîn yazdanê Enlîl (çav: Slanski, Kathryn. "Middle Babylonian Period". In Westbrook, 2003, p. 487–489).

Gotina 'şar kiššati' wê wateyek weke ya keyê kassî bide. 'şar' di zimanê roja me de dihê wateya 'yê ser' weke mazin. Minaq gotina 'şar māt karduniaš' dikare di wateya keyê li ser kardunaş' were xwandin. Ji aliyekê din ve jî wê gotina 'şar māt' wê çendî wê wateya 'keyê me' wê bide me wê weke bi wateya 'yê ser serê me' jî wê bi xwe re wê bi wate bikê.

Digel paşxaneya wan a etnîkî, bandûra Kassî li ser karhanîna ramyarî û olî ya kêma xuya dike. Navên serdestan di destpêka xanedaniyê de Kasîtî ne, ku behsa yazdanên vî gelî, wek Burias, Harbe, an Marutas dikin, lê paşê tîgînên Kassî û Aqadî tevlihev dikin. Xanedaniya key xwe di bin parastina cotek yazdanên Kassî de, Sucamuna û Sumalia, ku perestgehek

wan li bajarê Babîlê hebû, ku tê de key tac dikirin, danî. Her çend, li gorî nivîsarek wê demê, paytexta fermî piştê hate guheztin Dur-Kurigalzu, key li Babîlê ku statûya xwe ya wekî paytexta sereke parastibû, berdewam kirin. Dur-Kurigalzu bajarekî nû bû ku ji aliyê Kurigalzu II (1332-1308 b.z) ve hatibû damezrandin, ku li wir keyên Kassîtan ji aliyê serekên eşîrên Kassîtan ve dihatin rûmet kirin. Xuya ye ku ev paytexta duyemîn bêtir bi xanedaniyê ve girêdayî ye, bêtir ku bi rastî siya Babîlê bigire, ku prestîja wê saxlem mabû (çav: Meyer, Jan-Waalke (1999). "Der Palast von Aqar Quf: Stammesstrukturen in der kassitischen Gesellschaft". In Böck, Barbara; Cancik-Kirschbaum, E.; Richter, T.; Renger, Johannes (eds.). *Munuscula Mesopotamica*, Festschrift für Johannes Renger (in German). Münster: Eisenbrauns, p. 317–326).

Di serdema Kassîtan de, hin sernavên nû ji bo payebilindên nêzî key derketin, wek "şakrumaş", ku termek bi eslê xwe Kassite ku xuya ye serekê leşkerî destnîşan dike, an jî "kartappu", bi eslê û wateya xwe ajokarê hespan a. Her çend rêxistina artêşa Kasîtan kêr dihat zanîn jî, dihat zanîn ku di vê serdemê de bi hatina erebeyên sivik û bikarhanîna hespan, ku diyar e taybetmendiyek Kasîtan bû, di teknîkên leşkerî de nûbûnên girîng dîtin. Di nav rêzên bilind de, sukkallu (têgehek nezelal ku dikare wekî "wezîr" were wergerandin) hîn jî hebû. Rolên van hemî karakteran nebaş diyarkirî ne û dibe ku ne diyarî bin. Her çiqas esilzadên Kassîtan baş neyê zanîn jî, bi gelemperî dihat pejirandin ku wan postên herî girîng girtine û xwediyê milkên mezin in. Di derbarê rêveberiya parêzgehê de hindik zêde tê zanîn. Keyeniya li parêzgehan ("pîhatu") hate dabeş kirin, ku ji hêla parêzgaran ve tene rêvebirin, ku bi gelemperî jê re şakin mâtî an şaknu dihat gotin, ku dibe ku navçeyên eşîrî yên paşîn, ku ji hêla bêtir bêtir ve, kargehek ku li jêr tê behs kirin, werin zêdekirin. Waliyê Nippurê sernavê taybetî yê şanandabakku (bi sûmerî: GÚ.EN.NA) hebû û ji yên din bêtir xwedî hêz bû. Ev navenda parêzgarê Nippurê bi tenê ji ber pîrbûna arşîvên ku li wî bajarî di derbarê serdema Kassîtan de hatine dîtin, tê zanîn. Walî gelek caran di nav heman malbatê de li şûna hevdu cih girtin. Li ser asta herêmî, gund û bajarok ji hêla "şaredar" (hazannu) ve dihatin rêvebirin, ku fonksiyonên wî beşek dadwerî bûn, tevî ku dadwer (dayyānu) jî hebûn. Peywirên îdarî yên jêrîn ji hêla kassîyan ve ku ji bo karên weha baş hatine perwerde kirin. Xuya ye ku Kassîtî kêr meyla wan li ser pîşeya karmend-rêveberiyê heye. Hemî malbate û herêm mecbûr bûn ku bac bidin hêza key, ku di hin rewşan de dikaribû bi karan ve were dayîn: carinan wusa dibû ku

rêveberî hin tiştan ji kesên taybetî xwestibû. Ev tevkariyên bacê bi giranî têne zanîn ji ber ku ew di kudurru de têne vegotin, ku ji bo hin erdan efûyê tomar dike, wê dema ku ew bace ku ew dikin bidin û nikarin bidin. Di serdema Kassîtan de, hin nûjenî di warê rewşa rêveberiya îdarî de, hinekî jî li gorî kevneşopiyên Kasîtan hatine çekirin. Hin navçeyan jê re digotin "xanî" (bi akadî: bîtu) û bi gelemperî ji hêla serokek (bêl bîti, "serokê malê") ve dihatin rêvebirin, ku îdia dikir ku ji bavekî hevpar ê komê yê ku navê wî nayê zanîn e. Ev demek dirêj wekî şêwazek kasteîst a rêxistina qebîleyê hate şîrove kirin, ku her eşîrek xwediyê herêmek ku ew îdare dikir. Ev nêrîn vê dawîyê hate bertengkirin, û hate pêşniyar kirin ku ev "xaniyên" sîteya malbatê yên ku ji bav û kalek mîras hatine wergirtin regek dewletbûnê bûn ku tevna îdarî ya ku li jor hatî behs kirin temam dikir, bi serekên ku ji hêla key ve hatine destnîşankirin (çav: Richardson, S. "The World of the Babylonian Countrysides". In Leick, 2007, p: 25–26).

Saziyên aborî yên serdest ên li kassîtê berdewam bûn "awahiyên mezin", qesr û perestgeh bûn. Lê li derveyî xaka waliyê Nîppurê, li ser van saziyan kêmbelge hene. Yek ji çend aliyên organîzasyona aborî ya serdema Kassîtiyan ku gelek belge jê re hene ev e ku bexşeyên axa ku ji hêla keyan ve hatine dayîn e: bi hezaran tabletên neçapkirî hene ku li benda çapkirinê ne ku zanyariyên vê serdemê berfireh bikin. Ev diyardeyeke taybet e ku dixuye ku di vê heyamê de dest pê kiriye, ji ber ku di serdema berê de zevî bi awayekî nediyar dihat dayîn. Ev bexşîn di kudurru de hatine tomarkirin, û 40 ji wan ji xanedana Kassîtan hatine dîtin. Ev stêl in ku di çend beşan de têne dabeş kirin: danasîna bexşînê, maf û peywîrên sûdmend (bac, karên wek angarya [corves], efsûn), nifîrên yazdanê yên ku ji bexşînê re rêz nagirin, û bi gelemperî bas-rol-yefên xêzkiî na. Kudurru di perestgehan de di bin parastina yazdan de hatin bicihkirin. Alîkarî bi gelemperî sîteyên pir mezin, ji 80 heta 1,000 hektar (navînî 250 hektar) vedihewîne, û kesên ku werdigirin kesên payebilind ên nêzî key bûn: karbidestên bilind, endamên dadgehê, malbata key, general, an kahîn in. Ew xelata dilsoziya mirovan an jî ji bo kirinên ku wan xwe bi wan didin nas kirin. Perestgehên mezin ên kassîtê jî milkên girîng werdigirin: esagila, perestgeha Mardukê Babîlî, di wê heyamê de 5000 hektar wergirt. Erd dane kedkarên çandiniyê yên ku girêdayî perestgehê bûn. Carinan bexş bi betalkirina bacê an jî korvéyan re bûn. Di rewşên giran de, sûdmend li ser gelê xwecihî xwedî hêz bûn, ku şûna rêveberiya parêzgehê girt, ku ew ji hêla bendên taybetî ve hatin

parastin. Hin lêkolîner vê kiryarê wekî xwedan hin dişibihe bi feodalîsmê re dibînin, ku ji hêla lêkolînên herî dawî ve bi eşkere tê red kirin, ji ber ku ev bexş pergala aborî ya kevneşopî ya kassit û li Babîlê jî, ku qet feodal nebû, pirs nakin, her çend di hin rewşan de hêzên herêmî yên bihêz jî hebûn. Alîkarî ne girêdayî piraniya erdên ku serdest nikarîbû wan biyanî bikira û yên ku bi heman awayê ku li jor ji serdemên berê hatine diyar kirin berdewam kirin (çav: Lafont, S. (1998). "Fief et féodalité dans le Proche-Orient ancien". In Bournazel, Éric; Poly, Jean-Pierre (eds.). *Les féodalités* (in French). Paris: Presses Universitaires de France, p: 575–577).

Li vir wê di aslê xwe de wê çendî wê weke demek pirr zêde a berê wê bê jî lê ev dem û rewşên bi kassitan li herêmê bi rengê jiyankirin û rewşên weke rêxistinên idarî û hwd re wê were dîtîn wê, dîmenekê faodali jî wê bi rastî wê bide me. Di wê temenê de wê civakên kassitî wê bi axê ve wê girêdayî bin. Wê zêdeyî wê di nava xwe de wê weke ku em ji navaroka çavkaniyan fahmdikin wê bi aşîrî û hwd wê girêdayî bin. Di rengekê din de jî wê rewşa girêdanên wan ên bi hev ve wê di rengekê de wê dîmenekê hiyararşîkî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Sazûmana civakî û rêveberî wê di dîmenê hiyararşîyî ku wê bide diyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê, ev rewşa kassitan wê rewşek teybet bê. Piştî wan wê di rengekê de wê ev dîmenên pêşketinê wê bi mannaeayîyan û heta med re wê di rengekê de ku wê bi fêrsên weke bi rengekê pêşketinê ên 'li pêşîya dema xwe dijîn' re wê di şewayekê de wê werina diyarkirin wê bi wê re wê werenê hanin li ser ziman.

Di derbarê aboriya Kassite a di dema serweriya wan a li Babîlê de pir hindik dihê zanîn. Rewşa cîhana gundewarî nezelal e ji ber ku çavkanî pir kêm in ji bilî tiştên ku ji kudurru û hin tabletên aborî yên serdemê bi taybetî ji Nippur têne zanîn. Lêkolînên arkeolojîk ên ku li deverên cuda yên deşta Mezopotamya Jêrîn hatine kirin destnîşan dikin ku vejandina aborî piştî tengezeriya di dawîya serdema Paleobylonian de hêdî bû, ku di wê de hejmara herêmên dagirkirî pir kêm bû. Eşkere ye ku ji nû ve dagîrkirina jîngehan hebû, lê ev diyarde bi giranî li ser gundên biçûk û niştecihên gundewarî bû, ku piştî serdest bûn, lê şunwarên bajarî yên ku berê serdest bûn, rûbera wan kêmtir bûn, ku dibe ku nîşan bide pêvajoyek "gundîbûnê" ku di dîroka herêmê de qutbûnek nîşan dide. Dibe ku ev

rewş bi kêmbûna hilberîna çandiniyê re hatibe kirin, dibe ku li hin herêman (wek mînaq Uruk) bi jicîhkirina rêyên avê diwartir bibe (çav: Richardson, S. "The World of the Babylonian Countrysides". In Leick, 2007, p. 16–17).

Dixuye ku bexşên axê yên ku ji hêla keyan ve hatine dayîn bi giranî balê dikişîne ser erdên ku li dora deverên çandiniyê ne, ku dibe ku xwestekek vegerandina deverên ku piştî dawiya serdema berê neçandî bûne nîşan bide. Di heman demê de tê zanîn ku rêveberiya keyeniyê bi rêveberiya herêmên bi zexmî yên li derdora Nippurê ve mijûl bû. Lêbelê, di derbarê çandiniyên avdanî de, ku sektora sereke ya aborî ya kassit û bi teybetî Babîlê ye, hindik tê zanîn (çav: Nashef, K. (1992). "The Nippur Countryside in the Kassite Period". In Ellis, Maria deJong (ed.). Nippur at the Centennial: Papers Read at the 35e Rencontre Assyriologique Internationale, Philadelphia, 1988. S.N. Kramer Fund, Babylonian Section, University Museum., p. 151–159).

Jiyane dema kassitiyan wê di wê dîmenê wê yê çandiniyê, sazûmana wê û bacdanina ser wê dahate wê ya ku ew ji wê bi dest dixê û hwd wê weke aliyekê ku wê weke ku me li jor bal kişand li ser wê dîmenekê ne dûrî pergalek faodali bê. Di wê temen de wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Lê dîmenê jiyane kassit û serdema wê di aslê xwe de wê pîr zêde wê giring bê ku mirov wê ji gelek aliyan ve wê kifşbikê. Ber ku wê demek bûhûrîner a li hemdemiya demê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin jî bê. Ji wê aliyê ve wê dema kassitan wê weke ku wê were fahmkirin wê bi reng û sazûmana pêşveçûnên dema xwe re wê rengê pêşketinên demên piştre jî wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bide diyarkirin.

Di derbarê kargeh û bazirganiya herêmî a dema kassitan de jî hindik dihê zanîn. Di arşivên Dur-Kurigalzuyê de qeyda gihandina madeyên xav ên wekî metal û kevîr ji kargehê ku ji bo perestgehekê dixebitin heye, ev rewşek hevpar di organîzekirina pişeyên li Mezopotamyaya kevîr de ye. Bazirganiya dîr û dirêj dixuye ku baş pêşketiye, bi Kendava Farisî (Dilmun li Bahreynê ya îroyîn) û keviya Deryaya Navîn. Nameyên Amarna nîşan dide ku key eleqedar e bi çarenûsa bazirganên kassiti û Babîlî heta Filistînê, lê nikare diyar bike ka ev nîşanek e ku van bazirganan (ku jê re tamkârû tê gotin) beşek an bi tevahî ji bo dîwana keyeniyê dixebitin. Danûstandina kelûpelan di navbera dadgehên keyeniyê de di çarçoveya dîplomasiyê de, her çend wekî bazirganî neyê pênase kirin jî, ji bo elîtan tevkariya gera navkeyeniyên ya kelûpelan kir.

Ji ber vê yekê, têkiliyên dostane yên dîplomatîk ên ku Kassîtan bi Misrê re diparêzin, dixuye ku herikînek girîng a zêr ber bi kassit û babîlê ve peyda kiriye, ku dê bihêle ku nîrx di dîroka Mezopotamyayê de ne li gorî standarda zêr were danîn. Babîlê lapis lazuli ku ji Afganîstanê dihat îxracîkirin bo cîranên xwe yên rojavayî (Misir, rojavayê kurdistanê, û Anatolya), û her weha hespên ku xuya dike ku xwedîkirina wan taybetmendiyeke Kassîtan e, ku di nivîsarên Nippur de baş hatine birhan kirin, lê ev heywan ji herêmên çiyayî yên rojhilat û bakurê rojhilatê Mesopotamyayê hatine. (çav: Edzard, D. O. (1960). "Die Beziehungen Babylonien und Ägyptens in der mittelbabylonischen Zeit und das Gold". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (in German). Brill: 38–55)

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kassiti wê di warê ahlkirin û rewşa xwedîkirina haspan de wê weke li pêş. di çavkaniyên civakî û hwd de wê hertimî wê bahsa haspên baş ku wê were kirin wê ji wê herêmê ên minaq weke zagros û herêmên rojhilatê kurdistanê iroyin wê ji wan wê bahs wê were kirin. Ev wê weke têngînek ku wê karibê weke nişanaka wê were diyarkirin ku wê mijare haspan û xwedîkirina wan wê di nava wan de wê bi zêdeyî wê weke ku wê li pêş bê.

Minaq panteona Mezopotamya ya serdema Kassîtan li gorî serdema berê guherandinên kûr nekiriye. Ev di rolyef kêma kudurru ya Meli-Shipak II (1186-1172 b.z) de, ku niha li Muzeya Louvre tê parastin, tê dîtin. Yazdanên ku wek bo bexşîna axa ku li ser vê stêlê hatî pîroz kirin, li gorî rêxistînek fonksiyonel û hiyerarşîk tene numînêr kirin. Dagerên yazdanên ku bi kevneşopî li pantheonên Mezopotamyayê serdest bûn hene: Enlîl, Anu, Sin, Shamash û an marduk, Îştâr û Enkî, ku keyê yazdanan ma. Rêvebirên Kassît adet û adetên olî yên Mezopotamyayê qebûl kirin, lê serweriya çandî ya bajarê Babîlê û zêdebûna girîngiya kahniya perestgeha wê ya sereke, Esagîla, meyl dikir ku yazdanê parêzvanê bajêr, Marduk, bike yazdanekî her ku diçe girîngtir di pantheonên Babîlê de. Kurê wî Nabû, yazdanê şehrezayiyê, û Gula, yazdana bijîşkiyê, jî populerbûna mezin dîtin. Yazdanên Kassît ên orîjînal di pantheonên Babîlê de cîhek berbiçav negirtin. Yan jî ew ne hatina kifşkirin ku werina berbiçav. Lê gelek ji wan di demên piştê de wê werina kifşkirin û wê derkevina li pêş. Minaq wê navê yazdanên weke şamaş û an marduk ku wê taqabûlî wê bikê wê navê Şuriaş wek yazdanê mazin ê kassîyan derdikeve li pêş. Yên sereke ji çend behsên di metnan de tene zanîn: zewaca pateonê berê ya xanedana Sucamuna-

Sumalia (xanadanek kassiti ya), yazdanê tofanê Burias, yazdanê şerker Marutas, yazdanê rojê Surias, û Harbe, ku dixuye ku xwediye fonksiyonek serwer bû. Xebatên cihêreng ên ku di perestgehan de ji hêla hukumdaran Kassîtan ve têne piştgirî kirin di asta awadaniya wê de hindik têne zanîn, lê nîşan hene ku hin nûbûn hatine çêkirin. Perestgehek piçûk bi xemilandina orîjînal di hundurê Eanna, kompleksa olî ya sereke ya Uruk de hatî çêkirin, di dema serweriya Caraindas (sedsala 15-an b.z.) de hate çêkirin û di dema serweriya Burna-Buriash II de hate çêkirin. Dihê zanîn ku li ser Ebabar, perestgeha yazdanê Şemaş li Larsa, di dema desthilatdariya Burna-Buriash de (1359-1333 b.z.) xebatên ku hatine kirin. Lêbelê, ew yek ji du keyên bi navê Kurigalzu ye (ya yekem dibe ku di destpêka sedsala 14-an de b.z.) ku di nav karên din de, bi avakirina an nûavakirina çend perestgehan li bajarên sereke yên Babîlê, ankû navendên olî yên sereke (Babîlê, Nippur, Aqad, Kiş, Sippar, Ur û Uruk), ji bilî bajêr dihên zanîn. Dur-Kurigalzu, ku zigguratek ji yazdanê Enlîl re hatibû çêkirin. Ji xeynî van xebatan, Kurigalzu piştgirî da berga yazdanên ku li van perestgehên cûda têne perizandin. Berdewamkirina rola kevneşopî ya keyên kassitî wekî parêzvan û finansorên oldariya yazdan, keyên Kassî rolek girîng di vegerandina xebata asayî a gelek ji van perestgehan de leyîstin, yên ku piştî terikandina çend deverên girîng li başûrê Babîlê di dawiya dema Paleobylonian û li kassitê de dev ji kar berdabûn. Wek Nippur, Ur, Uruk û Eridu û hwd (çav: Adams, Robert McCormick; Nissen, Hans Jörg (1972). *The Uruk Countryside: The Natural Setting of Urban Societies* The Uruk Countryside: The Natural Setting of Urban Societies. University of Chicago Press, p. 39–41).

Nivîsarên dibistanên Kassite yên ji Nippur destnîşan dikin ku strukturên fêrbûnê yên xwendinê û xwendewaran mîna yên serdema demên gûtiyan ku wê di demên Paleobylonian bibin. mane. Lêbelê, guherînek mezin çêbû: Nivîsên Aqadî ketin nav mufredata dibistanê, li gorî pêşkeftina wêjeya Mezopotamyayê, ya ku her ku diçe bi Sumerî dihat nivîsandin, her çend ew berdewam kiribe jî. Serdema kassiyî her weha pêşkeftina "kassiya Standard" dît, formek wêjeyî ya Aqadî ku di sedsalên paşerojê de di berhemên wêjeyî de domdar ma û ji ber vê yekê dikare wekî formek zimanî "klasîk" were hesibandin. Ji wê demê ve berhemên nû yên wêjeyî yên Mezopotamyayê tenê bi vî zaravayî hatine nivîsandin. Di serdema Kassîtan de, çend berhemên bingehîn ên wêjeya Mezopotamyayê hatin nivîsandin, û bi giranî kanonîzekirin û standardîzekirina berhemên serdemên berê yên ku wê demê di bin

awayên cûrbecûr de belav bûn, hebû. Ji hin efsaneyên Sumeran û an gûtîyan jî versiyonên aqadî hatin amadekirin. Wusa dixuye ku serdema Kassîtan di nav mirovên xwendewar ên demên paşerojê de xwediyê prestîjê bûye, û wan carinan di nav mirovên xwendewar ên ku di vê serdemê de tê texmîn kirin ku çalak bûne (çav: Lambert, Wilfred G. (1957). "Ancestors, Authors and Canonicity". *Journal of Cuneiform Studies*. 11 (1). Cambridge, Massachusetts: American Schools of Oriental Research: 1–14).

Serkeftinên berbiçav ên vê serdemê nivîsandina guhertinên kanonîkî yên gelek navnîşên ferhengî, nivîsandina "Hymn to Shamash", yek ji navnîşên herî berbiçav ên Mezopotamya kevnar, û xebatek din a ku wê, weke ji Gluttony re hatî veqetandin hebin. Guhertina standard a "Destana Gilgamêş" ku li gorî kevneşopiyê ji qawitandina şaytên Sîn-lêqi-unninni re tê hesibandin, bi gelemperî ji heman serdemê re dihê vegotin. Lêbelê, pir caran ne gengaz e ku mirov berhemên wêjeyî bi tam dîrok bike: Ya herî çêtirîn, ev destkeftî dikarin di navbera salên 1400 û 1000 b.z. de werin danîn. Yek ji aliyên herî balkêş ên wêjeya Babîliya Navîn ev e ku gelek berhem ramanên kûr ên li ser çarenûsa mirovan, têkiliyên di navbera yazdan û mirovan de nîşan didin. Ew di çend berhemên sereke yên wêjeya aqilmend a Mezopotamyayê de tê dîtin, ku bi hezar salan heye lê tenê paşê gihîştîye gihîştina xwe ya tam û ramanên kûrtir pêşniyar dike. Ludlul bēl nēmeqī ("Ez ê pesnê yazdanê Aqilmendiyê bidim"; bi navên "Helbesta Hezkêşê Dadperwer" û "Monolojiya mafê yê Zehmetkêş", "Pesn ji yazdanê Aqilmendiyê re" an "Karê Babîlî" û ankû !"karê kassit" jî dihê zanîn) mirovekî dadperwer û dîndar dide ber nalînên xwe yên bextiyê, ji ber ku ew ji ber kîjan bextreşiyê fahm nake. Diyaloga baxtreşiyê ya ku piştî serdema Kassîtan hatiye nivîsandin, reflekseke bi vî rengî di şeklê diyalogeke (danûstandinê) xweşik axfitinê de diyar dike. Guhertinên ku bûne sedema guhertina standard a Destana Gilgamêş jî dê van geşedanan nîşan bide: dema ku guhertina berê bi giranî li ser lehengiya Gilgamêş sekinî bû, di guhertina nû de xuya ye ku li ser çarenûsa mirovan, neçarbûna mirinê, refleksekê pêşkêş dike (çav: George, A. R. (2003). "Sîn-leqi-unninni and the Standart Gigames Epic". *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*. Oxford University Press, p: 28).

Di nava hinek ji wqan tēgînên ku wê weke navên me li vir hanin ser ziman de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, weke tēgînên fêrbûnê û an 'perwerde dîtinê' wê di regekê de wê, weke di

dema kassitan de wê werina dîyarkirin bin. Di wê nûqtayê de wê, wekî din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di dema kassitan de wê mijare perwerdeyê wê di aslê xwe de wê weke ku wê karibê wê kifşbikê wê di rengekê de wê weke têtînek giring wê derkeve li pêş. Têtînen weke yên bijîkîtiyê ku wê bi gulla re wê di parastgeha wê de wê were kirin, têtînen weke yên li ser wêjeya demê re wê bibê wê werina ser ziman wê bibin. Têtînen weke bi helbestî ên weke yên "pasnê yazdanê zanetiyê" wê di rengekê de wê weke têtînen ku wê di wê temenê de wê, di wê demê de wê werina kifşkirin bin.

Weki din wê di dema kassitan de awadaniyên mazin ên weke ku wê di wan de wê serokên koman û an aşîran wê di wan de wê werina ba hev ji weke bi civatî û hwd wê di rengekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê komên weke yê li hev bi civatî rûniştî û an li rex hev wê xwe bidina diyarkirin wê, weke di rengê civatên roja me ên di nava kurdan de ku wê bibê wê di dîmenekê wê weke wê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Civatbûn wê weke civinna ku wê alitên civakê û an kesên mazin û zane wê li hev wê bicivin û wê agahi û zaninên ku ew ghiştinê ji derve wê ji hev re wê ragihênin û wê bi hev re danûstandinê wê bikin. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê danûstandinek bi zane wê di wê çerçoveyê de wê di nava hev de wê bikin. Wê di wê de wê li ser temenekê baştirin fahmkirin û zaninê wê aqilmeşendinek wê bi teybetî wê bi hev re wê bikin. Di wê çerçoveyê de wê weke platformek ku wê herkesek wê bi hev re wê ji hev re wê hizrên xwe û nerinên xwe wê li ser mijarekê jî wê weke wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev çanda civatê wê weke çandek civakbûnê a herêmê wê li Kurdistanê wê di her demê de wê derkeve li pêş û wê were kirin. Wê di wê temenê de wê ev mijare civatê weke civinên ji kesên bi zane pêkdihê û an di wê temenê de wê bi kesên weke ku ew pêşengiyê dikin û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê di hinek rolyafên ku ew dihên dîtî de wê dîmenên bi wê rengê ên weke li hev rûniştî wê di wê temenê de wê di renekê de wê werina dîtî. Di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê çandî de wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çanda civakî wê di wê temenê de wê karibê wê dîmenekê wê giring ku wê weke ku em di renekê de wê dibînin wê di dema kassitan de wê karibê wê kifşbikê. Ew wê di renekê de wê di temenekê aşîrî û hwd de wê bi rêxistin bin. Lê ev têngîna aşîrî ku em bi nav dikin wê di temenê têngînek 'êlî' de wê karibê wê fahmbikê û wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke dîmenê wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin. Bi têngîna civakê wê di renekê de wê her beşên civakê û deverên wê weke xwediyê meclisên xwe yên tang û an berfireh wê bibin ku ew di wan de wê kesên ku wê werina berhev ku ew hizrek û an nerînek wan hebê ew di wê de werênîna ser ziman.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema kassitan wê di wê temenê de wê hinek nişanakên ku wê weke di dema xwe de pêşketî wê xwediyê dîmenekê bê. Wê jî wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê dîmenê rengê jiyane kassitan de wê di dîmenekê civakî ê demê de wê xwe bide diyarkirin. Gelek lêkolînvan wê dema ku wê bahsa jiyane dema kassitan wê bikin wê fêrsên fahmkirinê ên weke ku em di serdema navîn de wê bi têngîna faodalitiyê wê dihênîna ser ziman ku wê çawa wê di dema wan de wê hebê wê di renekê de wê kifşbikin û wê bikirpênin û wê werênîna ser ziman. Ev dîmen û fêrsên fahmkirinê wê di renekê de wê ji ya ku em wê dihênîna ser ziman wê weke bi têngîna civatîtiyê ku wê weke xosletekê dayimî li hev kombûnê û bi hev re ê danûstandinê bê wê di wê temenê de ku wê dîmenê wê were fahmkirin wê weke bi wê re wê di ahengekê û levkirinekê de wê xwe bide diyarkirin. Yanî wê di wê temenê de wê ev têngî wê di renekê de wê xwe bi fahmkirinên wan û aqilmeşandinên me yên li ser jiyane wan ku em dikin wê bi hev re wê weke ku wê hev temem bikin.

Di wê nûqteyê rewşên awadaniyê ên wê demê û kifşkirinên wan ên wê demê ku ew dihên kirin ên weke li kurigalzu û an babilê û hwd bê wê di wê temenê de wê direngekê de wê bi wan re wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê di şewayekê de wê kifşbikê. Wê di wê temenê de wê kassiti wê ne tenê wê weke dem û serdemek serwerîyê a demê bê wê di wê temenê de wê weke dem û serdemek bi civakî a ku wê hin bi hin wê rengê pêşketina xwe wê bide diyarkirin jî bê. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê dîmenekê rêxistinî û hiyararşîyî wê xwe bi wê re wê di rengê de wê di nava jiyane wê de wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Weke di aliyên din ên çandî û têgînî de, hatina Kasîtan kevneşopiyên awadani û hunerî yên berêên ji demên gûtfîyan bê, û Babîlîyan bê û hwd neguherand. Wan pêşdeçûnên giring û mazin wê li ser wê çerçoveyê wê li herêmen xwe wê bidina çekirin. Gelek blokên niştecih ên ji vê serdemê yên ji hêla kassitan ve hatina pêşxistin li deverên Babil û yên Ur, Nippur, û Dur-Kurigalzu hatine vedîtin, ku li wir tu guhertinên girîng ji serdema berê nehatine dîtin. Berevajî vê, awadaniya bi wê dixuye ku şahidiya hin nûbûniyan kiriye, her çend ew kêmtê zanîn jî. Perestgeha piçûk a ku di bin Carindas a kompleksa Eanna ya li Urukê de hatî çekirin, rûyek heye ku bi kerpîçên pijayî yên qalibkirî ku numinêra yazdanên ku avê diparêzin hatî xemilandin, xemilandinê ye ku nûbûnek serdema Kassîtan bû. Lêbelê, awadaniya wê demê bi giranî li Dur-Kurigalzu, bajarekî nû ku ji hêla yek ji keyê bi navê Kurigalzu ve hatî çekirin, dihê diyar kirin, ku mezinahiya avahiyên sereke destnîşan dike ku qonaxek nû ya abîdiyetê ketiye. Li vî bajarî, beşek ji kompleksek qesrê ya berfireh, ku li dora heşt yekîneyan, li ser rûberek 420,000 m² (4,500,000 ft çargoşe) hatine saz kirin, hate derxistin. Dibe ku her beşa vê avahiyê ji eşîrên sereke yên Kassîtan re hatibe veqetandin. Li gorî nivîsarek wê demê, qesra Dur-Kurigalzu ew bû ku van eşîran bi fermî hêza keyên nû dema ku ew derketin ser text nas kirin, ku piştî merasîma tacdayînê li bajarê Babîlê û an li dîr-kurigalzu pêk dihat. Hin ode bi perçeyên tabletan hatibûn xemilandin, di nav de dîmenên meşvanên karakterên mîrên ku wekî serokên eşîrên Kassî têne nasîn. Li başûr-rojhilatê qesrê kompleksek olî ya ku ji Enlîl re hatibû veqetandin hebû, ku serdestiya wê ziggurat bû, xirbeyên wê hîn jî ji 57 metreyan bilindtir in. Li vê herêmeda perestgehên din jî hatine çekirin (çav: Margueron, Jean-Claude (1991). "Sanctuaires sémitiques". Supplément au Dictionnaire de la Bible, fasc. 64 B-65 (in French). Paris: Letouzey et Ané, p; 1106-7).

Peykeriya kevirî ya serdema Kassîtan bi giranî bi rolyefên nizm ên kudurrû ku berê çend caran hatine behskirin xemilandine, ku îkonografîya wan bi taybetî balkêş e. Di wan de sembolên yazdanan hene ku garantiya kirinên qanûnî yên ku li ser stêla hatine tomarkirin, ku bi girîngî ji hêla hunermendên vê serdemê ve hatine pêşve xistin û şûna numinêrên antropomorfîk ên yazdanan digirin, ku hişt ku gelek yazdan di cîhek piçûk/hindikirtirîn de bêne numinêr kirin. Digel vê yekê, peykersaz berdewam dikin ku li ser van stêlan nimûneyên figûrî yên karakteran çêbikin, wekî ku di demên berê de gelemperî bû. Kudurrûyek ji Meli-Shipak numinêriya vî key dike ku bi keça xwe re destên xwe digire, ku wî bexşîna mal û milkê ku di nivîsa stêra de hatî tomar kirin, pêşkêşî yazdana Nanaia dike, ku wê, yê ku ew weke bo ew diyarkirin, ku li ser text rûniştiye. Li jor sembolên yazdanên stêrkî Sin (Crescent Moon), Şamaş (dîska rojê) û Îştâr (stêra sibê, Venûs) hatine nîşandan (çav: "Kudurru du roi Meli-Shipak II" (in French). Louvre Museum. Archived from the original on 2016-03-04. Retrieved 2022-10-24).

Di nivê hezarsala duyemîn a beriya zayinê. de bi teknîka cama emalkirî ya bi rengên cihê (şîn û an kesk, zer, porteçalî û qehweyî) ku ji bo hilberîna çomlekên ax û hêmanên awadanî yên bi gewher û hêmanên awadanî dihatin bikarhanîn, di nivê hezarsala duyemîn a beriya zaniyê de pir pêş ket. Di vê serdemê de yekem formên camê jî derketine holê û di warê hunerî de bi guliyên ku bi mozaîkan hatine xemilandin tene numinêr kirin (çav. Caubet, A. (2008). "Babylone, Naissance d'une légende". Les Dossiers d'archéologie (in French): 35–42).

Mijarên 'glîptîk' di nivê hezarsala duyemîn a beriya zayinê de geşedanên cihêreng didin diyarkirin, ku pîspor li sê an çar dabeş dikin lê kronolojî û belavkirina wan a erdnîgarî hîn jî nebaş tene destnîşankirin. Cureya mohra ku di destpêkê de serdest bû, kevneşopiya serdema berê girt; ew yazdanek rûniştî û niştî ve girê dide, bi nivîsa ku bi wêneyê re ye, pir pêşkeftî ye, ku ji niştbûna dengdanê pêk tê; maddeya gravurkirî bi gelemperî kevîrek hişk e. Cureyê din ê serdema kassîtê orijînaldir e; karekterek navendî tê teswîr kirin, bi gelemperî figurek 'ktonîkî', yazdanekî li ser çiyayekî an ji avê derdikeve, an lehengek, cin, an darên ku ji hêla iblisan ve hatine dorpêç kirin. Tîpa kasîtê ya sêyem bi bandûrên Asûrî û hebûna heywanên resen an jî 'hîbrîd' tê diyar kirin. Şêweya paşerojê (ku jê re "şêwaya[pseudo] Kassite" jî tê gotin), di dawîya serdema Kassîtan de an demek kurt şûn de hate pêşve xistin, li ser kevirên nerm hate xêzkirin û wêne ji hêla heywanên bi daran ve

girêdayî bûn û bi berên sêgoşeyan ve hatin girêdan (çav: Stein, Diana L. (1997). "Kassites (Mesopotamian peoples)". In Meyers, Eric M. (ed.). Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Ancient Near East. Vol. 3. Oxford University Press. pp. 271–275).

Ev demên kassitan wê di rengekê de wê weke demên ku wê ji sedsale 18'min û han hinek piştire wê hin bi hin wê derkevina li pêş bin. Di derbarê demên wan ên berê de wê weke ku wê were dîyarkirin û an karibê wê were diyarkirin wê hê zêde zanin û agahi wê di destê me de wê nebê. Di wê nûqteyê ji dema keyên kassit ên weke Agum I. û hwd re wê di rengekê de wê were destpêkirin. Lê pirraniya çavkaniyên li ser mijarê wê didina diyarkirin ku wê ji wê wêdetirî wê hebin û wê minaq wê dema ku wê bahsa agum-kekrimê wê bikin wê bigihênina xanadana hana û an kur ku ew li bakûrê mesopotamya wê weke xanadanak kevntirin bê wê di rengekê de wê were kirin. Di rengekê de wê ev xanadan wê piştî wê di rengekê de wê biqasî ku mirov wê fahmdikê wê li bakûrê mmesopotamya û an kurdistanê wê heta rojavayê kurdistanê wê di rengekê de wê çavkaniya serwerîya pêşî hûrî û piştî wê ya mitanni jî wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bîafirênê. Ku em bi gotinekê bahsa wê bikin wê gotinên weke 'hanigalbat' wê di rengekê de wê ne tenê wê weke gotinên ku wê bahsa ardnigariyekê û civakekê bi tenê wê bikin bin. Ji wê zêdetirî wê bahsa demek civakî û serdema wê ya ku ew di wê de dijîn wê bahsa wê bikin. Bo demên piştire ku em gotinekê wê bibêjin wê direngê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê keyên hûrî û mitannî wê xwe bi çavkaniya hanigalbat û an sûbarû wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Ev herdû gotin wê di demên ku wê bi zêdeyî wê weke bi têtîna weke bi serwerî wê werina dîyarkirin wê taqabûlî wan demên ku wê di wan de wê kassitî wê derkevina dika dîrokê wê weke hêzek imparatori û mazin.

Di rengekê de wê di şewayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê babil jî wê bi teybetî di dema hammurabi de wê derkeve li pêş. Di nava tegtên ji dema hammurabî wê di wan de wê bahsa sûbariyan wê bikê. Hammurabî wê bi gotinên weke 'min axên subariyan dagirkir' re wê bi gotin bikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di wê demê de jî wê ev wê weke gotinên ku wê piştî wê di rengekê de wê di şewayekê de wê weke ku wê werina ser ziman bin.

Di mijarê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di

şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê kaeribê wê di rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengê de wê, dîmenekê xanadanî ê serwer wê were dîyarkirin.

Hin keyên kassiti ku wê piştî agum-kekrimê wê werina diyarkirin wê di rengê de wê, çendî ku wê di derbarê dîroka wan de wê, di destpêkê de wê hinek ne diyarî jî wê hebê wê di wê temenê de wê karibê bahsa wan bikê. Agum I, Kashtiliash I, Usssi, Abiratash, Kashtiliash II, Urzigurumas, Harbasiu, Tipetaquezi, Agum II, Burna-Buriash I, Kashtiliash III, Ulamburiash, Agum III, Kadashman-Harbe I, Karaindash, Kurigalzu I, Kadashman-Enlil I û hwd bin. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê di derbarê van keyên navborî wê zêde wê di derbarê dema wan de wê agahi yên zelal wê nebin. Lê hin keyên piştî wan ên kassiti wê hinekê din wê zêdeltir wê di derbarê demên wan wê agahi wê karibin werina dayin.

Minaq hin keyên kassit wek Burna-Buriash II (1333 b.z), Kara-hardash (1333 b.z), Nazi-Bugash, Kurigalzu II (1332–1308b.z.), Nazi-Maruttash (1307–1282 b.z), Kadashman-Turgu (1281–1264 b.z), Kadashman-Enlil II (1263–1255 b.z), Kudur-Enlil (1254–1246 b.z), Shagarakti-Shuriash (1246–1233 b.z), Kashtiliash IV (1232–1225 b.z), Enlil-nadin-shumi (1224 b.z), Kadashman-Harbe II (1223 b.z), Adad-shuma-iddina (1222–1217 b.z), Adad-shuma-usur (1216–1187 b.z), Meli-Shipak II (1186–1172 b.z), Marduk-apla-iddina I (1171–1159), Zababa-shuma-iddin (1158 b.z), Enlil-nadin-ahi (1157–1155 b.z) û hwd bin. Ev wê weke hinek keyên kassit ên vê serdema mazin û diyar ku wê di rengê de wê di şêwayekê de wê bahsa wan wê were kirin. Ji hinek çavkaniyên tabletên ji demên wan ên ku ew hatina xwandin wê di derbarê têkiliyên wan ên diplomatikî û hwd ên bi hewirdora wan re jî wê agahiyna wê di rengê de wê weke ku wê karibê bide diyarkirin.

Lê wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê, ev weke keyên mazin ên ku wê li giştîya kassitan û qasra mazin ên serwer û serdest û li ser taxtê wê rûniştî bin. Wekî din wê keyên herêmî ên ku em navê wan nizanin jî wê hebin. Di wê temenê de wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê sazûmana kassit a imparatori wê di rengê de wê weke ku wê bi têngînek weke di rengê tifaqa nava keyeniyên de ku wê were kirin û wê di wê temenê de wê bi girêdana wan a bi hev re wê di rengê de wê bibê. Di wê temenê de wê keyeniyên ku ew dibin wê xwe di wê çerçoveyê de wê karibin bidina diyarkirin. Ev wê

ya babil jî bê, ya asûr jî bê û an wê ya hûrî û hwd jî bê. Di wê temenê de wê ew wê di rengekê de wê dema ku em wê fahmbikin em nikarin wan bi tenê bi herêmiya wan re wan di rengekê de wê fahmbikin. Minaq wê li ser wê çerçoveyê wê ji demên piştî mitanniyan û pê de wê pêşketin û derketina li pêş a urartiyên jî wê karibê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê rengê di heman şêwayê de bi nav bikê. Li ser têngîna kassitan û dema wan wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bo baş fahmkirina wê pêwîst bê ku mirov hinekê li ser demên keyên wan bisekinê wê weke giring bê.

Keyên kassitan wê dema ku em bahsa wan bikin wê di rengekê de wê hinek zanin jî wê di wê warê de wê weke ku wê kêmbibin. Li gorî çavkaniyan wê Agum I. ku wê weke dîroka wî karibê weke di çerçoveya hinekê weke keyek diyar de wê were dîyarkirin. Li gorî çavkaniyan wê weke keyekê berî ê kassit Gandaş wê weke key pêşî wê were ser taxt û piştî wî ku Agum I. hat ser taxt wê piştê wê Kashtiliash I wê were ser taxt. Lê demên berî wan ên kassitan wê zêde wê newê zanin. Weki din wê di nava keyên kassit de wê di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê, minaq ku em li gorî nav herin wê navê agum II. wê piştî wî newê. Wê di navê de wê di rengekê de wê hinek navên ku ew bahsa wan dihê kirin wê hemê minaq wê weke bavkalên agum II. wê Şipta-Ulzi (gotin û an navê 'Şipta-Ulzi' wê di zimanê roja me de wê karibê bi wateya 'şopa te ya jê tê' jî wê fahmbikê) weke key ê berî wê were diyarkirin û wê navê wî derkeve li pêş. Di derbarê serdema Şipta-Ulzi de wê zêde agahi wê nebin. Lê di derbarê dema agum II. de wê hinek agahi wê hebin.

Agum II ku wekî Agum-Kakrime jî tê zanîn wê hukumdarekî Kassî ku dibe ku keyê 8'mîn an jî 9'mîn wek keyê xanedana kassî ku ew di dema serwerîya kassit a li babilê de bê, ku dibe 8'mîn an 9'mîn zêdetirî key wek keyê kassî piştî têkçûn û hilweşandina Babîlê ji hêla Hittite-an ve Xanedaniya Kassîtan damezrand, ku dê heta sala 1155 b.z li Babîlê bidome. Kevneşopiyek paşerojê, yazdaniya Marduk, diyar dike ku hêrîşek Kassîtan li dora 1507 b.z dest pê bike, berî ku bi dilê xwe vegere Babîlê, 24 sal piştî ku peyker hate girtin.

Yekane çavkaniya dîrokî wî wekî kurê Urzigurumaş, keyê 6mîn ê xanedaniyê bi nav dike, lê Lîsteya keyê Hevdem (Synchronistic King List) du valahiyên wan hene ku keyên 8'mîn û 9'an li pêşiya ya 10emîn in, Burna-Buriash I. Di pozîsyona 7an de "H̱ba" heye. Dihê dîyar kirin ku di pozîsyona 9 de dibe ku şopên navê "Kakrime" nîşan bide, ku tê îddîa

kirin ku tê wateya Şûrê Dilovaniyê an 'dengê azmên (Weapon of Thunder)' re dihê diyarkirin (çav: Michael C. Astour (Apr–Jun 1986). "The Name of the Ninth Kassite Ruler". *Journal of the American Oriental Society*. 106 (2): 327–331).

Di rengekê de wê navê 'kektime' di zimanê roja me de wê di wateya 'hevalê rê' û an 'kekê rê me' yan jî bi wateya 'birayê te yê rê me' re wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê wateyekê bibê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê tîgîna kektime wê li ser wê temenê wê weke tîgînek unwanî jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke bi morfolojikî wê balê bikişênê ser rewşek kevneşopî a serwerîyê ku ew bi yazdanî û an keyeni.

Tiştê ku di derbarê wî de dihê zanîn, bi Nivîsara Agum-Kakrime ye, ku nivîseke aqadî ye ku bi tîpên bizmarî yên dema Asûrîya nû lê bi rêzikên pir kurt û bi teqlîda şewazeke kevnar hatiye nivîsandin. Ew di du nusxeyan de maye, ku vedigere key peykerê Mardukê yê olî li welatê Hana (KUR ha-ni-i), ku ji hêla Hîfûtan ve di dema kavilkirina Babîlonê de hate birin weke ganimeta wê talanê, û vejandina wê di perestgeha Êsagîla ku nû hatiye nûavakirin de. Agum di wê de xwe wekî serwerê rewa û "şivanê" xemgînî yê hem Kassîtan û hem jî Akadiyan nîşan dide. Ew serweriya xwe ya li ser Padan û her weha Gûtiyan, wek "gelekî bêaqil (a foolish people)" û komên ku li herêmen çiyayên Zagrosê cih digirin, destnîşan dike. Nivîs bi pêşgotinekê dest pê dike, navê key, nîfşên berê wî, destnav û hwd bahs dikê. Ew ji dûndana Abi[rattash] e, "lehengê hov" dihê diyarkirin. Ew bi vegotîneke dirêj a vegera Marduk û hevjinê wî Zarpanîtum berdewam dike û dûv re gelek bexşên bi comerdî yên Agum-Kakrime ji bo perestgehê destnîşan dike û ravekirinên û li devê dêriyê parastgehê tîgînên bo parastinên ji iblisan li ser vedihawênê wê ji wê bahs wê were kirin. Wekî din bahsa cinên parastina ji bo derî vedihewîne (çav: Tremper Longman III (1991). *Fictional Akkadian autobiography: a generic and comparative study*. Eisenbrauns. p. 83–87).

Ya ku ne diyar e, ew li ser du tabletan e, ku yek ji wan 8 stûn û zêdetirî 350 rêzan vedihewîne, û tê de gelek hûrguliyên ezoterîk ên derbarê perestgeh û rîtuêlên wê de hene. Yek di pirtûkxaneyê Aşûrbanîpalê de hatiye dîtin, ku tê îdiakirin ku ew nusxeyek nivîsareke di serdema antîk de hatiye çêkirin û ya din li cihekî din li Nînovaya kevnar hatiye dîtin. Di nusxeya Pirtûkxaneyê Aşûrbanîpalê de du kolofon hene, û ji bilî nasnameya standard a pirtûkxaneyê, ya berê mudû mudâ likallim

dixwîne, ku wekî "Bila zane fêrî fêrkeran bike" an jî wekî "însiyatîf dikare însiyatîfê nîşan bide" hatiye wergerandin. Ji bo kesên ku rastiya wê nakokî dikin, ew jî bo kulta Mardûk bi navgîniya paşnavê propagandayê ye, ku balê dikişîne ser hin bacên ku ji bo restorekirina peykeran hatine dayîn. Nivîsarên key ên serdema Kassîtan bi gelemperî bi Sumerî têne nivîsandin. Yên ku piştgirê rastbûna wê ne, îkonografiya cinan ku li ser deriyê cellayê hatî vegotin, destnîşan dikin, yên ku dijaminên têkçûyî yên Marduk numinêr dikin, yazdanên bajarên ku ji hêla kassîtê ve bi Babîlê re hatine zeft kirin, wek Ešnunna û teolojiya kassîtî û babîli ya navîn diyar dikin. Marduk hê negihîştîye serweriya gerdûnê ku bi Enûma Eliş û têkoşîna bi Tîamat re diyar dibe.

Weki din wê di wê nûqtayê de wê hinek nûqtayên ku wê di wê temenê de wê bi rewşa iblis û an cinan û rewşên weke bo parastinê a ji wan û hwd ku wê werina ser ziman wê, di vegotinên li ser gulla û lamashu û hwd re ku wê werina ser ziman de wê di rengekê de wê werina diyaerkin û wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê di wê demê de wê ev wê zêdeyî wê weke ku wê ji wan wê were bahskirin û an wê werina zanin. Ev wê weke di şibihin hinek xosletên weke yên bi yazdanî û hwd ên parastinê û an hêrîşkirinê bi mitolojikî ku ew dihên zanin wê weke di rengekê weke yê wê de jî wê xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin. Weke hinek xosletên ku ew dihên ser ziman bin. Ne weke hinek xosletên ku ew ji serê xwe dide diyarkirin û dihênê ser ziman bin. Ji vê yekê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku ew wê weke hinek xosletên giring ên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dema kassitan de wê serwerîya çanda-kulta gulla wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê. Ji xwe çavkaniyên ku wê ji parastgeha isinê wê derkevin wê di rengekê de wê bahsa hebûna 'parastgeha gulla' wê di rengekê de wê bikin û wê di wê temenê de wê karibin bidina nîşandin ku ew wê çendî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di hinek vegotinan de wê gulla jî wê weke yazdanek parastinê ew di dema hêrîşên li ser kassîtê de ku ew nifiran li wan dikê de wê ji wê were bahskirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîya kassitan wê werênê ser ziman wê bibê. Di serî de wê hinek nûqteyên ku mirov wê karibê li ser wê bisekinê wê hebê. Yek wê nûqteya danîşandina gûtîyan weke civakek zagrosî bê. Di wê nûqteyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Aliyê din wê têngîna bi welatê Hana (KUR ha-ni-i) bê. Di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê welatê hana û an kur wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di çavkaniyên ku ew bahsê dikin de wê morfolojîyê wê bi rehetî didina me ku ew wê weke di wê demê de jî wê ji wê pirr zêde wê kevntir wê hebê û an wê bibê wê ji wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê têngîna welatê hana wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bide me. Dibê ku ew di dema gûtîyan de jî wê weke xanadaniyek zêde berfireh û mazin bê. Lê ew wê di renekê de wê heta bakşrê mesopotamya wê di renekê de wê bibê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Wek kurê agum II. û yê piştî wî dihê ser taxt wê Burnaburiash I bê. Di wê demê de wê navê Burnaburiash wê di renekê de wê têngînekê wê di xwe de wê bide me. Di wê nûqteyê de wê li ser kevneşopîya key û weke bi naviya wê weke dikarê wê 'burna ..' wê di renekê de wê weke nav wê fahmbikê. Lê beşa din a nav weke '.. buriash' wê di şêwayekê de wê weke têngînek bi morfolojîkî wê weke taqabûlî navê yazdanê kassitan ê rojê Şuriaş jî wê bikê. Wê intibayê wê bi me re wê di renekê de wê bide çêkirin ku wê nav wê di renekê de wê weke di şêwayekê de wê nêzî hev bin. Di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê.

Burna-Buriâş I, ku tê wateya xîzmetkarê yazdan axê jî. Yekem keyê Kassî bû ku bi rastî li Babîlê hukum kir, dibe ku yekem kes bû ku bajarê Babîlê li dora 1500 b.z dagir kir, ku sedsalek destdirêjiya hovane ji hêla eşîrên Kassîtan ve bi dawî bû. Ew wek keyê 10mîn ê vê xanedanê bû ku di Lîsteya keyên Hevdem a Asûriyan de cih girtibû. Di reng û weke bi şêwayê ku ew navê wî dihê nivisandin wê weke [b]ur-na-bu-ra-ri-ia-aş rastnivîsînekê a kevn e, berevajî Burna-buriâş a paşîn. Bi derfeta de ku ew wê weke navê keyekê din jî bê. Lê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi gelemperî wê çavkani wê bahs bikin wê weke burnaburiash wê di şêwayekê de wê destnîşan bikin û wê werênina ser ziman.

Nêzîkî 1500 a beriya zayînê, Burna-Buriâş, keyê Asûr, kurê Puzur-Aşşur (1521–1498 b.z.), paşî vasalê piçûk ê Mîtanî, peymanek îmze kir û sond xwar ku sînorê di navbera keyenîyan de diyar bike. Di "the synchronistic Chronicle" vê beşê piştî peymanê di navbera Karaindaş û

keyê Asûrî Aššur-bêl-nišešu de cîh dike, lê tu nusxeyek ji Lîsteya keyê Asûrî Puzur-Aššur nayê zanîn, ku Röllig diyar dike û dide zanin ku wê encamê bide ku nivîskarekî paşerojê Burna-Burnaş ku wê bi heman navê wê weke katibek û an nivisarvanek ku ew hebê ku ew wê bi wê navê wê were diyarkirin. Lîsteya keyê Hemdem, Burna-Buriâş wekî hukumdarê Kassî 10-emîn û hukumdarê Kassîta duyemîn, ku ji Puzur-Aššur III-ê bi 42 salên keyî veqetandî ye, destnîşan dike. Ji wî re hemdemê Îşme-Dagan dihe gotin. Ev yek dikare destnîşan bike ku du Burna-Buriaşên destpêkê hebûne, yek hemdema Puzur-Aššur III û ya din jî hema hema hemdema Îşme-Dagan II, heke ev tableta Asûrî ya dereng di vî warî de çavkaniyek pêbawer were hesibandin.

Lêbelê, ew bi kronolojiya cîhek din re hin agahiyên girîng digire. bangorek axe ê qatbûyî, ku diyar e ku destûrek bi navê wî tomar dike, ku di demsala 1949–50-an de li Nippurê hatiye kolandin, li ser bingeha ji nû ve avakirina navê wî di rêza 5-an de û paleografyaya tîpa bizmarî dikare bi serdestiya wî ve were dîrok kirin. Ger rast were nasîn, ev kudurru an narû şa haşbi, "stêla gil-ê ya bîrhanînê", dê bibe mînaqa herî pêşîn a vê abîdeya giştî (çav: L. Sassmannshausen (1994). "Ein Ungewöhnliches mittelbabylonisches Urkundenfragment aus Nippur". *Bağdader Mitteilungen*: 447-457).

Burna-Buriâş ji aliyê kurê wî, Kaštiliaşu III şûna wî girtibe, lê birhanên ku keyeniya vî kurê piştgirî dikin bi rengek hûrgelî ne. Ew di heman demê de bavê Ulam-Buriâş bû, ji ber ku li ser giraniyek oniks a pêjna beqê bi nivîsa bi tîpa "1 şêkel, Ulam Buriâş, wek kurê Burna Buriâş", ku di gorek mezin de di dema kolandinê li bajarê kevnar Metsamor de hate dîtin, hate kifşkirin. Ev kur bû ku bi eşkere rêberiya hêrişa serketî ya Sealand, herêmek başûrê Mezopotamyayê ku bi Sumer re hevware ye, kir û xwe wekî "yazdanê axa" û an 'xwediyê axê' destnîşan kir. Di heman demê de bi nivîsek din de Ulaburariaş, kurê Burna-Buriâş, wek "keyê Sealand" ve hatî destnîşandin. xemilandin (çav: B. Landsberger (1954). *JCS* (8): 70-71. {{cite journal}}: Missing or empty |title= (help) n. 182).

Li vir wê di têkiliya nava welatê sêaland û Ulaburariaş keyê kassiti ku wê weke keyê wê yê were diyarkirin wê ne diyar bê. Lê dibê ku ew di wê demê de wê weke keyê qassitê ew di wê demê de ew wê weke serwerê wê jî bê. Di wê temenê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di miajre serwerîya qassitê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê çendî wê bahsa serwerîyên keyeni ên herêmî

wê werina kirin jî lê wê wusa dihê dîtin û fahmkirin ku wê weke navendîtîyek ku ew wê di wê temneê de wê weke ser hemûyan re wê hebê wê di rengekê de wê weke ku wê bi serwerîya qassitt a weke imparatori re wê weke ku wê were dîtin.

Kaštiliaşu III, ku bi fonetîkî bi tîpên bizmarî wek Kaš-til-ia-šu hatiye nivîsandin, keyê Kassî yê bi serwerîya li Babîlê yê bi derfet e di sedsala 15-an berî zayînê de dihê kifşkirin. Tenê ji Lîsteya keyên hemdem a Asûrî dihê zanîn, nusxeyek nivîsareke bîrdarî, nîfşî û referansên di Kronîka keyên Destpêkê de dihê kifşkirin.

Di wê nûqtîyê de wê li ser listeya keyên kassit wê di wê demê de wê, di rengekê de wê di navbera wan de wê hebin û an nebin ev wê weke rewşek hem bi pîrs û hem jî ne diyar a. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di şewayekê de wê piştî aqadiyan wê were dîtin ku wê weke encama serkevtina keyeniyên gûtî wê kassit wê li herêmê wê cardin wê serwer bibin û wê di wê demê de wê weke ku wê were fahmkirin wê di rengekê de wê êdî wê xwediyê hêzek mazin bibin. Di wê navberê de wê zêdeyî wê ne tenê wê li ser keyeniyêmn gûtî, her wusa wê li ser yên lullubi jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê kassit wê weke serwerîya wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ber ku wê piştî wê di rengekê de wê di listeya keyên lullubiyan de wê weke keyeniyekê ku wê bi serê xwe û heta ku wê weke di rolyafên wan de wê zêde bahsa kassit jî derbas nebê wê di rengekê de wê werê dîtin. Dibê ku ew derbas bibê jî lê hê me kifşnekirina.

Lê wê dikarê wê werênina ser ziman ku wê, di wê temenê de wê kassit wê weke têngîhe navendî a desthilatî wê derkeve li pêş. Li ser têngiliyên kassitan û hittitan re jî wê dikarê wê kifşbikê wê çendî wê di rengekê de wê li herêmê wê pêşî hûrî û piştê mitannî wê werin ew wê di rengekê de wê weke demna keyeni ên herêmî û dibê ku ew girêdayî kassitan bin. Di wê temenê de wê hinek intiba wê di rengekê de wê ji çavkaniyên li ser wê demê ku wê dibin û yên ku wê bahsa keyên kassitan û mazinayiya wan dikin de wê di serê mirov de wê bi wan wê biafirê.

Di wê nûqtîyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna keyên kassit wê di wê temenê de wê weke keyên imparatori wê di rengekê de wê derkevina li pêş. Asûr jî wê weke keyeniyekê ku ew weke bi peymanî û hwd re wê xwediyê giranekê bi kassitan re bin. Di wê temenê de wê ev wê di rengekê de wê bi wan re wê xwe bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê ew wê were dîtin ku wê rewşek teybet wê bi rewşa bilindbûna asûr re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê weke ku ew li navenda qasrê weke serwer dibê û piştî wê li herêmê wê li keyeniyên din wê serweriya xwe wê ferz bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi şer û têkbirina wan zêdetirî wê rewşek bi wê rengê wê zêdetirî wê xwe di morfolojiya fahmkirina bilindbûna asûr a di dema kassitt de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û ev wê, di rewşa weke di encama zawacên nava wan de wê bûyina key wê weke di rengekê de wê bi wê re wê weke xwe ji hev dîtin û di wê temenê de bi wê rengê hatina ser taxt jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê, di şewayekê de wê, têkiliya kassitan a bi asûr, hittit û misre kevn re wê di rengekê de wê di çerçoveya têkiliyên diplomatikî de bin û wê mazinahiya wan têkiliyan û rengê herêkirina wan wê di wê temenê de wê weke ku mirov ji nava nivisarên wê demê dixwênê wê di rengekê de wê weke di wê çerçoveyê de wê weke ku wê têgînekê wê di şewayekê de wê di serê mirov de wê weke ku wê karibê bide çêkirin.

Minaq birhanên ji bo keyeniya Kaštiliaşu hin hûrgulî ne, lê têgînek bi wê rengê di serê mirov de didin çêkirin. Dibe ku ew kesê ku di rêza 21 ya Lîsteya keyên Hemdem (keyên kassiyên) de tê behs kirin, ku ew li hember keyê Asûrî Aššur-nārārî I hatiye danîn, ku berî wê valahiyek heye û navekî kêr parastîye ku nayê hizirîn ku Ulam-Buriaş be li şûna wî hatiye danîn. Du beş di "Chronicle of Early Kings" behsa Kaštiliaşu dikin: "Ulam-Buriaş, birayê Kaštiliaşu, keyê Kassit a" û "Agum, kurê Kaštiliaşu" a. (Ulam-Buriaş li başûrê Babîlê Sealand zefî kir û hukûm kir û dibe ku wekî keyê Babîlê ê kassî keytî kir; Agum III. keyê Babîlê ê kassî bû.) Sernavên wan ên key tune, taybetmendiyek ku di vê kronîkeyê de jî hêla kesên din ve hatî parve kirin, wekî Samsu-Ditana, tevî ku sernavên key birhan dike ku tune ye (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials for the Study of Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. p. 12, 13).

Ev keyê kassîtî wê di derbarê dema wê de wê çendî ku wê hindik çavkani wê hebin jî lê wê di rengekê de wê di derbarê kirinên wî de wê, hinek agahî wê bibin. Ew li parastgeha enlîl wê hinek çavkani wî bi wî werina kifşkirin. Ew w di rengekê de wê di wê de wê, bahsa wî were kirin ku ew wê di derbarê de wê bi têgînên weke 'pîrozkirina kanale sumunda' wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Wê weke newiyê

agumê II, û kûrê Burnaburiaş I ya wê were piştrastkirin. Di hinek nivisan de wê weke di destpêkê de wê weke 'şakkanak enlil' û an waliyê enlil wê di rengekê de wê ji jê bahs wê were kirin. Wekî din ew wê di rengekê de wê di hinek kiryarên wî yên ku ew dihên kifşkirin de wê bahsa civate bi navê 'yamutbal' ku wê hilde li leşkeriyê û an wê di rengekê din de wê bahsa wê were kirin ku ew wê axa wan wê bi wê rengê wê weke axa leşkerî wê bide diyarkirin wê bahsa wê were kirin. Yamutbali wê li ber firatê wê bijin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî wî kûrê wî Ulam-Buriaş wê were ser taxt. Li gorî çavkaniyan wê kûrê Kaštiliaşu wê dema ku wê Ulam-Buriaş wê derkeve ser taxt wê herêmê bi tememî wê weke ku wê di bin serwerîya wî di wê temenê de wê çavkani wî weke keyekê giştî ê mesopotamya wê bidina diyarkirin.

Ulam-Buriaş, hemdemê ku wekî Ú-la-Bu-ra-ra-ia-aş an jî Ú-lam-Bur-áš di kronîkeke paşîn de hatiye nivîsandin, ku tê wateya "kurê (yazdanê Kassî) Buriaş", keyê Kassî yê Sealandê bû, ku wî di nîvê duyemîn ê sedsala 16-an berî zayînê de zefî kir û dibe ku berî an piştî birayê xwe Kaštiliaşu III bibe keyê kassit û serwerê Babilê. keyeniya wî xala ku keyeniya Kassîtan li seranserê başûrê Mezopotamyayê berfireh bû nîşan dide.

Tesdîqkirina eslê wê ji bi nivîsên di derbarê de wê wek "Ulam Buriaş, kurê Burna Buriaş" jî dîtin û an bahskirin, ku di kolandina bajarê kevnar Metsamor de di gorek mezin de hate dîtin. Merasîma cenaze ya ji bo du kesan bi pêncî qurban, nozdeh hesp, ga, pez û kûçikan hat. Metsamor ku wê, di nîveka geliyê Araratê de ye, navendek girîng a Hûriyan bû û bo çavkaniya madeya metalê dihê dîyarkirin.

"The Chronicle of Early Kings", metneke dîroknasî ya Babîlonî ku di du tabletan de hatiye parastin, Ea-gamil, keyê dawî yê Xanedaniya Sealand, wekî "xwedê welat" (bēlūt māti īpuš) dide diyarkirin, qebîleyek ku ji hêla Ulam-Buriaş ve ku ew weke serok a wê, bi serokatiya Ulam-Buriaştîla" ve tê binavkirin ji jê wê cihê wê were bahskirin, dide nasîn. hevware yan jî li başûrê Mezopotamyayê ye. Li vir wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê ev girêdan wê weke 'du kes bi heman navê hebin wê di rengekê de wê weke ji jê wê were bahskirin. Dibêje çawa ew li ber hêza dagîrker reviyaye Elamê sekiniya.

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê bahsa wê were kirin ku wê weke keyê ku ew çûya û serwerîya xwe li ser 'sêalandê' çêkiriya wê ji jê wê

were bahskirin. Ew wê di nivisarekê de wê bi wê rengê wê ji jê wê were bahskirin. ku li başûrê mesopotamya ya wê, sealandê di wergerê de wê di bin serokayatiya artişa Ulam Buriaş ku wê 'birayê Kaštiliaşu' wê çawa bi ber elamê ve wê herê wê ji hê were bahskirin. Di wê temenê de wê di wê demê de wê, di rengekê de wê, keyê kassiti wê bixwezê ku ew serwerîya xwe li ser elamiyan wê çêbikê û wê di wê demê de wê bi ber herê wê ve wê weke ku wê bimeşê wê ji hê wê were bahskirin.

Li vir wê dikarê wê hinekê li ser wê têngîna wê xanadana babilê a sealandê bikê ku ew wê di rengekê de wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, ev wê weke demek di bin serwerîya kassitê de jî wê karibê wê pênasebikê. Li dora 1732 û heya 1460ê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê were kifşkirin. BI teybetî wê di dema Ulam Buriaş de wê navê wê derkeve li pêş ku wê çawa wê ew wê li wê serwer bê.

Xanedaniya ku ji sealand Babîloniya Kevin a kurtedem û vê demê bû, navê xwe ji parêzgeha li başûrê dûr a Mezopotamyayê girt, herêmek weke avî ku ji niştasihên mezin bêpar bû û hêdî hêdî ber bi başûr ve bi aluviumên devê çemên Dicle û Feratê (herêma ku bi navê "mat Kaldi") ber bi başûr ve berfireh bû. Kevirên Sealand li Girsu, Uruk û Lagash hatine dîtin, lê li tu deverê li bakurê wê ne hatina dîtin. Keyên wê bi navên Sumerî li xwe kirin û berê xwe dan rojên rûmeta Xanedaniya Isîn. Keyê sêyem ê xanedanê jî bi navê Damiq-ilişu, wek keyê dawî yê xanedana Isin, hatiye binavkirin. Tevî van motifên çandî, gel bi giranî navên Aqadî li xwe kiribûn û bi Aqadî dinivîsîn û diaxivîn. Birhanên derdor hene ku hukumdariya wan, bi kêmanî ji bo demek kurt, heya Babîlê bixwe dirêj bûye. Di demên paşîn de, Babilonî jî xwediyê parêzgeha Sealand bû (çav: Paul-Alain Beaulieu, Ea-dayān, Governor of the Sealand, and Other Dignitaries of the Neo-Babylonian Empire, *Journal of Cuneiform Studies*, vol. 54, p. 99–123, The American Schools of Oriental Research, 2002).

Bi kevneşopî, her tiştê ku di derbarê Sealand de tê zanîn ji çend navnîşên Lîsteya keyan û kronîkên xerîb hatine. Dihê dîyar kirin ku di gelek nivîsên vê serdemê de lewheyên darîn ên mûmkirî wekî rêyek ravekirina kêmbûna tabletên standard ên ku hatine dîtin bikar hanîne. Vê dawîyê (2009) 450 tabletên hatine weşandin, heyamek ji 15 heta 18 salan vedihewîne ku beşek ji serdestiya her key vedihewîne, ji berhevoka Martin Schøyen, mezintirîn koleksiyona taybet a destnivîsarên ku di sedsala 20-an de hatine berhev kirin.

Piraniya tabletan bi: birêvebirina çavkaniyan ve girêdayî ne. Li Brukselê 32 tabletên Sealand yên neçapkirî yên din jî hene. Tablet name, meqbûz, defter, lîsteyên karmendan, hwd. digirin û navên sal û referansên ku îşaret bi bûyerên serdemê dikin peyda dikin. Ji Elamê şandî têne peyda kirin, Inzak, xwedayê Dilmunê (Behreyna kevnar), di navan de wekî hêmanek teoforîk xuya dike, û Nûr-Bau dipirse gelo Ešnunna dê keştiyên xwe biparêze, referansek dereng a kêr li ser vê bajarîbûna Sumerî ya yekcar geş dibê. Ji bilî çalakiya bazirganî ya normal, du nivîsarên sêrbazê ji berhevokek din a taybet di serdema serdestiya Peşgaldarameş de vedigerin, û stranek kurugu ku ji yazdanên Nippur re hatî veqetandin behsa Ayadaragalama dike. Versiyoneke cuda ya Destana Gilgamêşe leheng vediguhêze Êrê û ji vê serdemê ye (çav: Gabbay, Uri and Boivin, Odette. "A Hymn of Ayadaragalama, King of the First Sealand Dynasty, to the Gods of Nippur: The Fate of Nippur and Its Cult during the First Sealand Dynasty" *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, vol. 108, no. 1, p. 22-42, 2018).

Kolandinên ku di navbera 2013 û 2017an de li Tell Khaiber, ku li dora 20 km dûrî Êrê ye, hatine kirin, bingehên kelehek mezin a ji heriyê ku bi bircên nêzik ve girêdayî ye, bi rêkûpêkek neasayî ve hatine eşkere kirin. Ev herêm ji hêla arşîvek ji 152 (piştî ku tevhev hatin çêkirin) tabletên wê demê yên ku li wir hatine dîtin, ji dema Ayadaragalama hatiye vedîtin. Tabletên li Tell Khaiber ketin heman dema kurt de wekî yên ji "Koleksiyona Schoyen" hatine weşandin, ku beşa paşîn a Peşgal û beşa destpêkê ya serdestiya Ayadara ye. Di heman demê de kolandinan karîbûn ji bo Sealand rêzek seramîk a qatbûyî pêş bixin ku destûrê dide ku cihên din bîne nas kirin. Seramîkên Sealand û bermahiyên heywanan li cihê Tell Sakhariya, çend kîlometre li rojhilatê Êrê, hatin dîtin (çav: Twiss, Kathryn C. "Animals of the Sealand: Ceremonial Activities in the Southern Mesopotamian "Dark Age"." *Iraq* 79, pp. 257-267, 2017).

Bajarên xanedaniya Sealand niha nayê zanîn. Qatek lîsteya keyan dibêje ku "keytiya Babîlê derbasî E'urukuga bû". Ji ber ku herêma wê wekî uru.ku tê zanîn ev paytext wekî Lagash tê texmîn kirin ku di vê heyamê de hindik tê zanîn. Nippur û Tell Değaila jî li ber çavan in. Ramana nûjen ev e ku paytext Dûr-Enlil (an Dûr-Enlile an Dûr-Enlilê) bû. Di serdema Babiliya nû de li herêma giştî ya di navbera Uruk û Larsayê de û her weha di serdema Asûriya nû de Dûr-Enlîl hebû. Ne diyar e ku ew jî heman cîhê paytexta potansiyela Sealand e (çav: MacGinnis, J., "Further

Evidence for Intercity Co-Operation among Neo-Babylonian Temples", *Journal of the Royal Asiatic Society* 16, no. 2, pp. 127–32, 2006).

Li vir wê dikarê wê di renekê de wê weke di renekê de wê bi têtîna dur-enlil' wê weke deverek û an bajarek bi derfet ku ew hebê wê di renekê de wê weke di renekê de weke kevneşopîya kassi a bi navkirinê wji navê wê were fahmkirin. Di wê temen de wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têtîna kassi wê di wê demê de wê li herêmê wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Hin keyên sealand wê bi navê wek 'Illum-ma-ilî', 'Itti-ili-nîbî', 'Damqi-ilišu II', 'Iškibal', 'Šušši', 'Gulkişar', 'DIŠ-U-EN', 'Peşgaldarames', 'Akurduana', 'Melamkurkurra', 'Ea-gam-il' û hwd bin. Ji navê wan wê were fahmkirin ku wê dîmenekê weke ne dîrî ya zimanê kassi wê di şêwayekê de wê xwe bide diyarkirin.

Lîsteya keyek din a xwendinên qatkirî yên keyên xanedaniyên berê peyda dike. Lîsteya key A (wek A û B, katagorizekirin dihê kirin) bi tevahî serweriya 368 salan ji bo vê xanedaniyê dide. Lîsteya keyê hemdem A.117 rêzika ji Damqi-ilišu û pê ve dide, lê keyek din di navbera Gulkişar û Peşgaldarames de, DIŠ-U-EN (xwendin nayê zanîn) vedihewîne. Ev çavkanî di vî warî de pêbawer dihê hesibandin ji ber ku formên navên Peşgaldarames û Ayadaragalama bi yên li ser tabletên aborî yên hevdem ên vê dawiyê hatine weşandin li hev dikin (çav: Stephanie Dalley (2009). *Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology. Volume 9 Babylonian Tablets from the First Sealand Dynasty in the Schoyen Collection*. CDL Press. p. 1–16).

Gulkişar, ku dihê maneya "ragirkerê erdê" (zimanê roja me de wê gulkişar wê were wateya weke ragirgerê gula jî ku gulla wek yazdanek qassi a demê û serwer bê), ji desthilatdariya xwe ya bi awakî dirêj hindik şop hiştiye. Ew bû mijara destaneke key li ser dijminatîya wî bi Samsu-ditâna, keyê dawî yê xanedana yekem a Babilê. Di nivîsê de tê gotin ku Gulkişar xîtabî leşkerên xwe kiriye û yazdan Îstar pê re bûye. Kofona tableta ku ji bo glazeyê reçeteya kîmyewî dide dinivîse: "Mulkiyeta kahînekî Marduk li Eridu", ku tê texmîn kirin ku çaryeka Babilê ye û ne bajarê Eridu ye, bi mu.us-sa Gul-ki-şar lugal-e "salek piştî (ya ku) Gul-kisar hatiye nivîsandin. Ya keyê Babilê Enlil-nâdin-apli ku ew wek navê keyekê kassiya, 1103–1100 b.z, encamek lêpîrsînek ku ji hêla key ve li ser xwedîtiya erdek ku ji hêla sîteya perestgehê ve hatî îdîa kirin tomar dike. Waliyên Bit-Sîn-magir û Sealandê, li ser bingeha kiryarên berê yên Gulkişar ku "ji bo Nanse, keyê xwe ya îlahî, sînorek axê xêz kiribû" ev

îdîa pejirandin. Ew mînaqek destpêkê ya daxuyaniyeke ye ku tê de 696 sal di navbera Nabû-kudurri-uşur, bavê Enlil-nadin-apli û Gulkişar de derbas bûne (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158–722 B.C.* *Analecta Orientalia*. p. 118).

Weki din wek keyên seland Peşgaldarameş, "kurê bizina çiyê", û Ayadaragalama, "kurê kewên jîr", key û neviyên li pey hev (DUMU, "kur" di wateya herî berfireh de) Gulkişar bûn. Dixuye ku serdestiya Ayadaragalama bi bûyeran bû, ji ber ku salek tomar dikin ku tê de wî "hêza mezin a du dijminên" ku tê texmîn kirin ku Elamî û Kassîtî ne, yên ku berê Amorî wekî serwerên Babilê ji text derxistine derdixê. Yê din avakirina "serhildanek mezin li dijî dijminê Kalşu (Kassit)" û ya sêyemîn jî "sala ku welatê wî serhildan kir" tomar dike. Navê salekê "sala ku Ayadaragalama bû key, piştî damezrandina Enlil (?) li seranserê cîhanê şivantî ji bo wî dike" û navnîşek yazdanan Marduk û Sarpanitum, wek yazdanên parêzger ên Sealand hene. Karbidestekî Babîlonî nivîseke terxankirî ya bi sifir (tûnc) a A-ia-da-a-ra, MAN ŠÚ "keyê dinyayê", dibe ku wek meroqeke kevnar, bir Tell en-Nasbeh, ku ew hat avêtin ku di sedsala 20-an de were dîtin (çav: Stephanie Dalley (2009). *Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology. Volume 9 Babylonian Tablets from the First Sealand Dynasty in the Schoyen Collection*. CDL Press. pp. 1–16).

Di salixkirinên navê xwe wê di rengekê de wê li gorî du tîgînan wê weke ku wê were diyarkirin. Yek wê li gorî tîgînan urukê û çanda wê bê. Ya duyem jî wê li gorî çerçoveya kassit wê di rengekê de wê di wê demê de wê di rengekê de wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, gelek aliyên di nava wê demê de wê çendî wê ne diyar jî bin lê wê di wê rengekê de wê dîmenekê wê weke bi serwerîya wê re wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ea-gamil, keyê paşîn ê xanedanê, berî artêşeke bi serokatiya serekê Kassî Ulam-Buriaş, birayê keyê kassitê Kashtiliash III, ku Sealand zeft kir, ew xist nav desthilatiya xwe û "xwe kir keyê welêt." Agum III, cîgirê Ulam-Buriaş, jî wekî hêrîşkirina Sealandê û hilweşandina perestgehek li "Dûr-Enlil" dihê binav kirin (çav: Boivin, Odette, "A political history of the Sealand kingdom", *The First Dynasty of the Sealand in Mesopotamia*, Berlin, Boston: De Gruyter, pp. 86-125, 2018).

Jî belkî derîyek ku li Babilê hatiye dîtin, bi sernavê Ulaburariaş, "keyê Sealandê" hatiye xêzkirin. Ev tişt li Tell Amran ibn-Alî, di dema

kolandinên Almanî yê Babîlê de, ku ji 1899-an heya 1912-an hatine kirin, hate kolandin, û naha li Muzexaneyê Pergamonê dihê hilanîn.

Agum III keyekî Kassî yê serwerê Babîlê bû. nîvê sedsala 15-an berî zayînê bû. Bi spekulatîf, dibe ku ew li dora pozîsyona 13-emîn di rêza xanedaniyê de bihizire; lêbelê, ev beşê keyan A[i 1] xwedî valahiyeke e, ku bi keyeniya hevdem (Senkronîst) a Asûrî re dihê parve kirin. Agum (bi gelemperî Agum III), kurê Kaştiliyâş, xuya dike ku yek ji peyrewên Burna-Buriâş I bû, ji ber ku ew di "Chronicle of Early Kings" de piştî Ulam-Buriâş, ku kurê Burna-Buriâş bû, tête binav kirin. Her çend ev çavkanî sernavekî keyeniyê nade wî jî, lê di vî warî de nakokî ye û dibêje ku wî gazî artêşa xwe ya bi navê 'ummânšu idkēma' kiriya (çav: Leonhard Sassmannshausen (2004). "Babylonian Chronology of the 2nd Half of the 2nd Millennium B.C.". In H. Hunger and R. Pruzsinszky (ed.). Mesopotamian Dark Age Revisited (PDF). Vienna: Verlag Der Österreichische Akademie der Wissenschaften. p. 157–177).

Di derbarê key (agum III) de hindik dihê zanîn, bi tenê referansa kassiti û an babîlonî ji wî re ji seferek ku wî li dijî "Seland", herêmek ku bi Sumer re hevwater ye, bi rê ve bir. Di sal 1465 beriya zayînê ku di Kronîka keyên Destpêkê de tê vegotin. Hêrişa wî li dû hêrişa mamê wî, Ulam-Buriâş, ku di rêzikên pêşîn ên kronîkayê de hatî vegotin, ku berê xwe kiribû "serdestê welêt", ankû Sealand. Nayê zanîn ka sefera li dijî keyeniya din a Kassite ya û an, li dijî parêzgehek din wek xanedane Sealand bû. Dihê gotin ku wî bajarê Dur-Enlil zêft kir û perestgeha wê ya Egalgašešna hilweşand, û wî hişt ku hemû başûrê Mezopotamyayê bike bin kontrola xwe (çav: I. E. S. Edwards, ed. (1978). The Cambridge Ancient History. Cambridge University Press. p. 433).

Kolandina ku ji hêla Béatrice André-Salvini (1995) ve li Bahreyn, Dilmûna kevnar, pêk hat, dora 50 tabletan peyda kir ku hin ji wan ji Agum III re ne, ku salên 3' mîn û 4' mîn ên wî di dîrokên nivîsarên ku li devera Qal'at al-Bahrain hatine dîtin, dema ku Kassite li ser giravê serwerîya xwe kiriye, hatine piştrast kirin. Dihê dîyar kirin ku piştî serketinên wî yê zêftkirina Sealandê, derbasî Behreynê bû, qesrek nû ava kir û burokrasiyek herêmî damezrand û di salên 3 û 4-an de belgeyên îdarî yê serdema desthilatdariya wî dest pê kirin. Ji ber formula dîrokê pîrsgirêkek bi vî teoriyê re derdikeve. Keyên paşerojê Kadaşman-Ĥarbe I û Kurigalzu I her yek metnên ku bi şêwaza kevnar a "navê salê" hatine dîrokkirin hene û heta ku paşgirên wan, Kadaşman-Enlil I û Burna-Buriâş salên 2yê ketina herêmê hesab dikin (çav: D. T. Potts (April

2006). "Elamites and Kassites in the Persian Gulf". *Journal of Near Eastern Studies*. 65 (2): 111–119).

Di derbarê dîroka wê demê a keyên kassi de wê agahiyên ku ew dibin wê di rengekê de wê bidina diyarkirin ku ew wê di wê demê de wê weke bi serwerîyek mazin wê li herê mê wê derkevina li pêş. Bi giştî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê çavkaniyên wê demê wê bi awayekê wê serwerîya kassi li giştîya mesopotamya û hewirdorên wê ên heta van gravên bahra gotinê na jî wê bibê. Li vir tiştekê din wê demê wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê karibê wê bi kirpênê. Wê dema ku em vê gotina weke 'serwerîya kassit li giştîya mesopotamya wê di rengekê de wê herê bikin wê demê em pêwîst demên hûrîyan û piştê ên mitannî jî di rengekê de wan di dewama wan û di çerçoveya wan de wê di rengekê de wê fahmbikin. Ber ku wê di wê demê de wê ji sedsakên 18' min piştê ku wê hin bi hin wê bilind û serwer bibê wê hûrî li ji başûrê mesopotamya wê weke werin û li bakûr wê serwer bibin û wê di dewama wan de wê bahsa serwerîya imparatori a mitanniyan wê were kirin.

Mitanni wê di rengekê de wê desthilatiya wan wê berfireh bê. Heta roja me wê ne tenê mitannî û hûrî jî wê bi çavkaniyên zimanî û hwd re wê heta başûrê mesopotamya weke nuzi, urkeş û hwd re wê bê birin. Di wê temenê de wê di çavkaniyên keyên hûrî û mitanniyan de wê tîgîna 'hanigalbat' ku wê derkeve li ser pêş wek ya 'sûbarû' wê di rengekê de wê di wateya 'welatê gelê hana' jî wê di zimanê roja me de wê di rengekê de wê hinek wateyên morfolojikî wê bi xwe re wê, di rengekê de wê tîgînekê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide me. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, bide me. Dema mitannî ku em li wê, dinêrin wê weke demek zêde pêşketî û bi serwerî xort a li herê mê. Di rengekê de wê, dema destpêka mitannî ku mirov wê hinekê wê bi hevsengiya kassit re wê di rengekê de wê fahmbikê jî wê di rengekê de wê derketina wê di şêwayekê de wê weke taqabûlî ya dema keyê kassi Karaindaş wê bikê ku ew wê weke keyekê zêde navdar û wê navê wî derkeve li pêş. Wê weke keyê cihanê wê were bi navkirin û wê weke 'keyekê bi qûdret' û hwd wê, mazin wê ji wî were bahskirin. Di dema wî de wê mijare avakirina wê zêde bibê û wê welat wê li her aliye ve wê bahsa serwerîyek mazin wê bi wî re wê were kirin. Çendî ku wê di derbarê dema wî de wê zêde agahi nebin jî lê wê direngê de wê weke ku wê Karaindaş wê, weke keyekê herê mî wê xwe diyarkirin. Ew wê xwe weke keyê kasitt, weke keyê babil, weke keyê aqad, û hwd jî wê bi awayekê bide diyarkirin. Di hinek nivisarên ku wê bi navê wî werina xwandin de wê bi wê rengê wê werê

gihiştin hinek encamna. Ji wê yekê wê mirov wê fahmdikê ku ew wê serwerê wan aliyan hemû yan bê.

Karaindaş yek ji keyên herî navdar ê xanedana Kassîtan bû û di dawiya sedsala 15-an berî zayînê de key bû. Nivîseke li ser tableteke ku xebatên avakirinê bi hûrgulî vedibêje jê re dibêje "keyê hêzdar, keyê Babîlê, keyê Sumer û Aqad, key Kassîtan, keyê Karduniaş" ka-ru-du-ni-ia-aş, dibe ku navê zimanê Kassî ji bo keyeniya wan û ya herî pêşîn a vê nivîsê (çav: J. A. Brinkman (1999). "Karduniaş". In Dietz Otto Edzard (ed.). *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie: Ia – Kizzuwatna* (Volume 5). Walter De Gruyter. p. 423)

Weki din navê Karaindaş weke tesdikek kevn a zimanê kassî jî wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê Karaindaş navê wê dikarê bi hinek morfolojiyan di zimanê roja me de wê bixwênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê minaq wê, '..indaş' wê di wateya li cemê û an li rex û hwd wê di rengekê de wê hinek wateyna wê bide me. wekî din 'Kara ..' dibê ku ew navê yazdanekê jî bê. An jî navekê kevn û an zêde kevn ê bavkalan jî bê. Ber ku wê di çerçoveyekê de wê dema ku wê were dîyarkirin wê 'kara li cemê', û an 'kara li rexê' û hwd jî wê hinek wateyna wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide me.

Nivîsarên Sumerî yên yanzdeh-xêzên Karaindaş bi nivisara bo kerpîçên jî Perestgeha ku jî yazdana Inanna re, li Urukê, hatî veqetandin, dixemilînin, ku wî li wir dîmenê spehî yê ku wêne lê hatî çêkirin, kir. Ew 205 cm bilind e û di eslê xwe de dê ji dora pênc sed kerpîçên piyyayî yên ji berê ve hatine çêkirin, ku di nav çîpên nixumandî de hatine danîn, her du yazdanên nêr û mê yên ku firaxên avê di destê wan de ne, nîşan didin. Zilamên bi rîh çîpên bi qij û qijik li xwe dikin û herikên avê yên du qat bi awayekî simetrîk diherikin da ku nîşkan diherikin. Ji xeynî terxankirina serik, tu metnên girîng ên ku rûyan dixemilînin tune ne.

Perestgeha Inanna di eslê xwe de li hewşa Eanna, an jî "Mala Bihuştê", li herêma Urukê bû û heta serdema Selewkîdan rawestiya (hebûna xwe parastibû) bû, li ser lingan mabû. Ew avahiyek çargoşe bû ku bi şaneyek dirêj û wek "cella" ku bi korîdoran û dîwarê derve yê bi hûrgulî hatibû xemilandin û bi qalikên goşeyê ve hatibû dorpêçkirin. Perestgeha hundurîn di dawiya wê de, li şûna cîhê asayî di nivê dîwarekî dirêj de, wêneyê kultê hebû (çav: Henri Frankfort (1996). *The art and architecture of the ancient Orient*. Yale University Press. p. 128).

Ew di navsalên 1928/29 de ji aliyê tûmeke bi serokatiya Derhêner Julius Jordan ve di bin banê "Deutsche Orient Gesellschaft" û "Deutsche Not-Gemeinschaft" de hat lêkolandin. Beşek ji dîwarê derve ji nû ve hatî berhev kirin û birin baskê "Vorderasiatisches a Muzexaneyê Pergamon" li Berlînê. Qatên rûyê li Muzexaneyê Iraqê ya li Bexdayê bûn, lê di dema talankirina muzeyê de piştî dagirkirina Amerîkayê ya Bexdayê di şerê duyemîn ê Kendavê de hatin dizîn û ji wê demê de winda bûne (çav: Milbry Polk; Angela M. H. Schuster (May 1, 2005). The looting of the Iraq Museum, Baghdad: the lost legacy of ancient Mesopotamia. Harry N. Abrams).

Bi Aşşur-bêl-nîşeşu yê Asûrî re (1407-1399; kronolojiya kurt), "bi hev re bi sond (māmītu)" re li gorî "Chronicle Synchronistic" peymanek sînor (riksu) pêk hanî. Li gorî Sassmannshausen, îhtimaleke mezin heye ku Karaindaş keyê kassi û serwerê Babîlê bû ku diyariyên hêja, di nav de lapis lazuli, ji firewn Thutmosis III re şandibû di dema sefera xwe ya 8' mîn de, hêrîşa li ser Mîtanniyan, li gorî salnameya Thutmosis III. Ev di 33' mîn serdestiya wî de| an jî li dora 1447 b.z li gorî "Kronolojiya Nizm" a Misrê Kevn hate kirin, ku destnîşan dike ku Karaindaş xwediyê keyeniyê pir dirêj bû heke ev kronolojî bi ya kronolojiya kurt a ku ji bo Rojhilata Nêzîk hatî bikar hanîn hevûdu be, lê di jwariyên kronolojîk hene ku hewl didin Tuthmosis bi hev ve girêbidin (çav: Amélie Kuhrt (1995). The ancient Near East, c. 3000-330 BC. Routledge. p. 340).

Burna-Buriash II, di diyaloga (danûstandina xwe) xwe ya Amarna ya bi Firewn Akhenaten re, di tableta bi navê EA 10 de, wî wekî kesê yekem ê ku bi Misrê re ketiye nav têkiliyên dostaniyê bi nav dike. "Ji dema Karaindaş ve, ji ber ku qasidê bav û kalên te bi rêkûpêk hatine ba kalûkalên min, heya îro ew du hevalên baş in." "Annals of Tuthmosis", ku li ser dîwarên hundurê korîdora ku li dora granîten pîroz ên Perestgeha Mezin a Amun a li Karnakê dorpêç dike, hatî nivîsandin, baca Babîlê tomar dike, û serê beranê lapis lazuli di nav envanterê de digire (çav: James Henry Breasted (1906). Ancient Records of Egypt, Vol. II: The Eighteenth Dynasty. University of Chicago Press. p. 204).

Mohreke qehweyî ya qehweyî (wêne), ku di Muzexaneyê Zanîngehê ya Philadelphia de ye, hatiye nivîsîn: "Ey [Shuqamuna], yazdanê ku bi tijîbûna te bi ronahiyê pêş dikeve... ronahiya te bi rastî jî xweş e: Izkur-Marduk, kurê Karaindaş, ku ji te re dua dike û ji te re rûmet dike' dihênê ser ziman. çivîkek li ser çolê, ku pir caran bi hev jîna xwe, Shumaliya re, bi veberhênanana keyan re têkildar e. Navê Îzkur-Marduk bi tevahî Babîlî

ye û tê wergerandin “wî gazî Marduk kiriye” (çav: Leon Legrain (March 1922). "Five Royal Seal Cylinders". The Museum Journal. XIII. The University Museum, Philadelphia: 70–77).

Weki din li navê izkur-marduk wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev wê weke navekê kassi jî bê. Marduk bixwe navê wî di panteona xanadana kassi a hana û an kur de wê hebê û wê weke ji wir bê wê di rengekê de wê dîmenekê fahmkirinê wê bi wî re wê were dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, navê îzkur' wê di rengekê de wê di wateya gazîkirinê de wê di rengekê de wê weke hinek wateyna jî wê bi xwe re wê bide me. Lê di morfolojiya gotinê de wê ew wê were dîtin ku wê weke navekê jî bê. Weki din wê di zimanê roja me de wê weke bi 'kişandina iskekê li hundûrê' xwe re wê di şêwayekê de wê weke bi rengekê weke gazincekê ku ew bakirinekê weke bikê wê wateyekê jî wê bi xwe re wê bide me.

Xuya ye ku navûdengê wî ew qas mezin bû, ku Shutruk-Nahhunte yê ku dê li dora 250 sal şûnda here Babîlê talan bike, pesnê xwe da "Min Karaindaş wêran kir" û an welatê Karaindaş û di bin serwerêya wî de (ku bi morfolojiyekê têgihijê kassi-) Babîl wêrankir re wê bîrê ser ziman (çav: Daniel T. Potts (August 13, 1999). The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State (Cambridge World Archaeology). Cambridge University Press. p. 233).

Ku wek kûrê Karaindaş wê Kadaşman-Ḫarbe I, ku bi tîpên bizmarî yên hemdemî wekî Ka-da-áš-ma-an-Ḫar-be hatî nivîsandin û tê wateya "ew bi Ḫarbe (yazdanê Kassî ku hevwatera Enlil e) bawer dike". Wek 16'mîn keyê Kassîtan an jî serwerê xanedana kassit ya 3'mîn a serdestiya Babîlonê jî bû. "Kar-Duniaş", di dawîya sedsala 15'an heta destpêka sedsala 14'an a b.z. Niha bi derfet di hê dîtin ku ew hevdemê Teptî Ahar, keyê Elamê bû, wek ku di tableteke de ku li "girê Heft" li rojhilatê kurdistanê hatiye dîtin, hatiye parastin. Ev bi "sala ku key Kadaşman-KUR.GAL derdixê" bê, ji aliyê hin dîroknasan ve di hê hizirîn ku ew nûnertiya wî dikin. her çend ev nasname (KUR.GAL = Ḫarbe) hatiye fahmkirin. Heger ev nav bi awayekî rast jê re were danîn, ev tê wateya dagirkirina berê ya Elamê, an jî serweriya li ser Elamê (ya kassîtê) (çav: Ezat O. Negahban; 'Izzat Allāh Nigāhbān (1999). Excavations at Haft Tepe, Iran. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. p. 108, 138).

Dibe ku selefê wî yê nêzik Karaindaş bûya, lê ew bê guman bavê keyê naskirî Kurigalzu I bû, yê ku şûna wî girt, wekî ku kurê wî di nivîsa

xweya biyografîk de, ku du nusxa hene, yek prîzma şeşgoşe û ya din bangorekê, bi birhan dikê. Du tebletên axê yên pijayî radigihînin ku Kadaşman-Enlil ji Enlil-banî re hurmeta erdekî ku ji aliyê Kurigalzu kurê Kadaşman-Ĥarbe I. ve hatiye çêkirin. Metneke zagonî, belkî di serdema serdestiya Nazî-Maruttaş de ye, wî wekî bavê Kurigalzu bi nav dike (çav: A. Ungnad (1923). "Schenkungsurkunde des Kurigalzu mar Kadasman-Harbe". ANET. S. N. Kramer: 57–59).

Bûyera herî girîng a serdestiya wî xuya dike ku sefera wî ya hêrîşkar li dijî Sutû, gelê koçber li ser Firatê navîn e ku bi Aramîyan ve girêdayî ye, û di "Chronicle P", de di beşeyek hinekî tevlihev de ku bûyerên bi hatina Kurigalzu II, çar nîfşên paşî ve girêdayî ye, dihê vegotin. Ew îddîa dike ku "hêzên wan ên berferê tune kirine", piştî li devereke çiyayî ya bi navê Ĥîhî, li biyabana rojavayê kurdistanê wek xalên ewlehiyê, keleh ava kirine, û "wî bîr kolane û xelk li ser erdê bi bereket bi cih kiriye, da ku rewşa wan xurt bike". Xuya ye ku ev bûyer di destpêka şeş rêzên nivîsê de ji kudurrûyek neçapkirî di Koleksiyona Babîlonî ya Yale de, ku hewildanên wî yên derxistina Sutean ji Babîlê vedibêje, tene piştrast kirin. (çav: Kathryn E. Slanski (April 4–7, 2003). "New Light on Chronicle P from an Unexpected Source: YBC 2242". American Oriental Society: Abstracts of the two hundred and fourteenth meeting. San Diego. p. 14).

Dihê dîyar kirin ku berhema Babîlonî "keyê Hemî Jîyaneyan" ku bi gelemperî wek destana yazdanê bela Erra dihê binavkirin, qatek serdema Kassî ye ku tê de ravekirina hêrîşa Sutûyan li ser Ûrûkê û qêrînên dûv re ji bo tolhildanê li ser wan dihevine. Destana ji pênc tebletên ku ji 750 rêzan pêk tê pêk tê û di sedsala heştan de bi Asûriyan re gihîştîye forma xwe ya dawî, lê hêmanên kevntir jî di nav xwe de digire.

Di tabletek ku li Nippur hatiye dîtin de, dîrokek "di sala ku key Kadaşman-Ĥarbe kaniya Dinîntum koland" de tê pejirandin. Diniktum bi awayekî demkî wekî Tell Muhammed hate nas kirin. Serweriya Kadaşman-Ĥarbe wekî xala ku tê de çalakiya wêjeyî li Nippurê piştî sê sedsalan bêdengî ji nû ve dest pê kir hate binav kirin.

Kadaşman-Ĥarbe wê wek kûrê Karaindaş û serok û keyê welatê Karduniaş dihê bi navkirin. Welatê Karduniaş wek welatê kassit ê mazin bê. Çerçoveya gotina Karduniaş zêde ne diyar e. Ev di wê temenê de wê di rengekê de wê, fêrsên fahmkirinê wê bide ku mirov wê weke bi serweriya ser xanadani wê fahmbikê. Lê çerçoveya wê ya bi ardnigari, demografîkî, çandî, ramiyarî û hwd wê, weke aliyên wê yên ku ew pêwîst

in werina fahmkirin bin. Ankû weke navê welatê wan bê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê hinek morfolojiyên ji navê Karduniaş wê werina fahmkirin wê karibê wê weke 'welatê karduniyan' jî bê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Gotina 'kardu' wê di rengekê de wê gotina 'kardox' ku wê ksenofon di xabate xwe ya bi navê 'anabasis' de wê werênê ser ziman wê weke li bîra mirov bixê. Ksenofon wê li ser berdwamiya gûtfîyan re hebûna kardoxan di xabate xwe de wê bi gotin û şîrove dikê û dihênê ser ziman. Navê Karduniaş wê bi pêveke xwe ya 'kardû' wê weke çavkaniya navê kurd ê roja me jî wê di çavkaniyan de wê di rengekê de wê li herêmê wê bi navkirin. Di wê temenê de wê li ser wê re wê, were diyarkirin ku ew wê weke aliyekê wê yê giring wê bi têngîna weke kirpendina têngîmek keyenî û çavkaniya wê ya weke ya civakî wê di rengekê de wê bikê.

Karduniaş û an wek Kurduniash ku ew dihê nivîsandin, Karduniash an Karadunişe têgeheke kassî ye ji bo keyeniya ku navenda wê li kassitan bê, û ji hêla xanedana Kassîtan ve hatî damezrandin. Dibê ku ew babil ji di nava wê de bê û ew wê di wê temenê de wê, karibê wê jî bi wê re wê weke bi çerçoveya wê ya berfireh bi wê re jî wê bi serwerîya wê fahmbikê. Ew di navbera 1350 û 1335-an de di nameyên Amarna de tê bikar hanîn, û her weha pir caran di metnên Asûriya Navîn û Asûriya nû de jî ji bo behskirina keyeniya Babîlê û serwerîya kassitan a li wê dihê bikar hanîn. Navê Karaduniyaş bi giranî di nameyên ku di navbera keyên kassîtî Kadashman-Enlil I an Burna-Buriash û Firewnê Misrê Kevnar de - (ku jê re Mizri dihê gotin) hatine nivîsandin, tîpên EA 1-EA 11 (EA ji bo 'el Amarna'), jêr-korpusek tîpan a. Etîmolojiya navî pêşgira semîtîk "Kar", ku ji bo destnîşankirina bajarek an erdek tê bikar hanîn, bi hêmana kassî "duniash" re, ku wateyek nezelal heye, dike yek (çav: Francia, Rita. "The Name of Babylon in Hittite Texts - Kasion 2 FS de Martino". talugaes wittes. Ancient Near Eastern Studies Fs.S. de Martino).

Di "korpusa Amarna" ya ku ji 382 tîpan pêk tê de du tîpên din jî hene ku behsa Karaduniyaş dikin. Yekem, EA 200, di derbarê "Ehlemîs" de (mîna Sûteyan), nameyek zirar dîtî û qismî ye (bê nivîskar); û sernav: "Derbarê Ehلاميyan". Nameya duyemîn temam a û bê zerar e, nameyek ji yek ji kurên Labaya, bi navê Mutbaal - (Mut-Bahli an Mut-Ba'lu), nameya EA 255 (çav: Francia, Rita. "The Name of Babylon in Hittite Texts - Kasion 2 FS de Martino". talugaes wittes. Ancient Near Eastern Studies Fs.S. de Martino).

Nameya 255 a Mutbaal, li ser karwanan, xuya dike ku cîhê wî li rojavayê Urdunê, (wek "Pihilu"-(Pellaya nûjen, Urdun)), rêyek girîng a bazirganiyê bû li rojhilat berbi kassit û Babîlê, an jî li bakur bi ber Mîttanniyê ve diçû bû.

Bibêje key, mîrê min û roja min: Bi vî awayî Mut-Bahl[u] xulamê te, pîsiya li ber lingên te, mîrata ku tu pê dipêçî. Ez 7 caran û 7 caran ketim ber lingên key, mîrê min. Key, mîrê min, Haaya ji min re şand ku bêje: "Karwanek ji bo Hanagalbat-(Mitannî), ma ev (mirov) bişîne û (hûn hemî) bişînin!" Ez kî me ku ez neşînim ser karwanê key, mîrê min, gava ku bavê min [La]b ayû, ji key, efendiyê xwe re xizmet dikir, [û] ew bi xwe [hemû karwan] dişand ku key [dê] bişîne Hanagalbatê. Bila key, mîrê min, heta Karadûniyaşê jî karwanekî bişîne. Ez ê bi xwe wê di bin çavdêriya pir giran de bimeşînim. -EA 255, xetên 1-25 (temam) (çav: Francia, Rita. "The Name of Babylon in Hittite Texts - Kasion 2 FS de Martino". talugaes wittes. Ancient Near Eastern Studies Fs.S. de Martino).

(Benda I, 1-6) Ji Nibhurrereya keyê Egy[pt-(Mizrî), birayê min] re bêje-(qabû (qí-bil-ma)): "(peyam)-Wiha"-(um-ma), bi vî awayî, keyê Karad[un]iyaş, birayê te. Ji bo min her tişt baş dibe. Ji bo ku hûn, malên we, jinên we, kurên we, welatê we, malên we, hespên we, erebeyên we, her tişt baş be.

(Benda II, 7-18) Ji dema ku bav û kalên min û bav û kalên we bi hev re danezana dostaniyê dan, silav- diyariyên xweş ji hev re şandin û tu daxwaza tiştêkî xweş red nedikirin. Birayê min niha ji min re 2-minok zêr ji min re silav û diyarî şand. Îdî heke zêr pir be, pir zêde be, bi qasî bav û kalên xwe ji min re bişîne, lê heke hindik be, nîvê tiştê ku bav û kalên xwe şandine, ji min re bişîne. Te çima ji min re 2-minok zêr şandin? Niha xebata min a li ser perestgehekê berfireh e, û ez bi pêkhanîna wê re mijûl im. Ji min re gelek zêr bişîne. Û tu jî ji welatê min çî dixwazî, ji min re binivîsî ku ji te re bê birin.

(Benda III, 19-38) Di dema Kurigalzu, kalikê min de, hemî Kenaniyan li vir ji wî re nivîsîbûn û digotin: "Hûn li sînorê welêt bin, da ku em serhildanê bikin û bi we re bibin heval!" Bav û kalê min ji wan re ev şand (bersiv) û got: «Ji bîr nekin ku hûn bi min re hevalbend bin. Eger hûn bibin dijminên keyê Misrê û bi yekî din re bibin heval, ma ez naçim we û we talan nakim? Çawa dibe ku bi min re hevalbendiyek çêbibe?» – Ji bo xatirê kalê te, kalikê min guh neda wan. Niha, ji bo bindestên min ên Asûrî-(ankû keyê Ashur-uballit I), yê ku ew şandine ba we ne ez bûm.

Çima ew bi tena serê xwe hatine welatê we? Ger hûn ji min hez bikin, ew ê ti karsaziyê nekin. Wan bi destê vala ji min re bişîne. Ez ji we re silavekê ji we re dişînim 3-mînokên lapis lazulî yên resen û 5-komên hespan ji bo 5 erebeyên darî. -EA 9, rêzên 1-38 (3 paragraf) (temam) (çav: Francia, Rita. "The Name of Babylon in Hittite Texts - Kasion 2 FS de Martino". talugaes wittes. Ancient Near Eastern Studies Fs.S. de Martino).

Ji nameyên amarna wê baş wê were fahmkirin ku wê têkiliya firawûnên misrê wê bi başî wê bi keyê misrê re wê hebê. Di hinek çavkaniyên ku me li jor li çend deveran baş kişand li ser wan jî wê bi têkiliyên weke bi zawacên diplomatîkî wê di rengekê de wê di nava wan de wê bibê û wê di wê temenê de wê têkiliyek baş wê di nava wan de wê bi wê re wê bibê. Di rengekê de wê di şêwayekê de wê, di dema Karaindaş de wê bahsa seferekê li hemberê herêmen mitanni jî di rengekê de wê were dîtin ku wê were kirin.

Di wê demê de wê biqasî ku wê were fahmkirin wê di rengekê de wê serwerîya kassi wê zêdetirî wê berfireh bibê. Di wê nûqteyê de wê, çavkaniyên ku ew dibin wê didîna diyarkirin ku wê, piştî kadaşmanharbe wê kurê wî kurigalzû wê di rengekê de wê were ser taxt. Di hinek çavkaniyna de wê li şûna 'z' wê 'd' wê were diyarkirin û wê weke kurigaldu û an di rengna din de jî wê navê wê were fahmkirin. Bi têgînek morfolojîkî ku em li gorî zimanê roja me li têgîna navê kurigalzu binerîn wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê hinek wateyna wê bi xwe re wê bide me. Di navê kurigalzu de wê, 'kuri ..' wê di wateya zaro û an kûrê de wê di rengekê de wê were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê '..galzu' ew di rengekê de wê weke navê yazdanekê, bavûkalekê û hwd jî wê di rengekê de wê weke di rengekê de wê navekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Bi giştî navê kurigalzu wê wateya ku ew didê me, ji bili wê wateya ku wê weke 'şivanê kassitan' ji wê zêdetirî wê weke 'kurê galzu' jî wê di rengekê de wê wateyekê din jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke kesekê weke ji galzu dihê û an zaro û an jî kûrê galzu bê wê di rengekê de wê di morfolojîyekê de wê weke wateyekê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, keyê kassi kurigalzu wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di serwerîya xanadana igehalkid ku wê li ser elamê wê bi serwer bibê wê ew wê weyna kurigalzu jî wê di rengekê de

wê di wê temenê de wê bê kifşkirin. Di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê, navê igehalkid wê bi wateya bilindbûnê wê di zimanê me yê iro de wê wateyekê bi xwe re wê bide me. Di wê temenê de wê wateyek yazdanî jî wê ji wê karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Kurigalzu I ku wê li dora salên 1375 b.z. bijî, bi gelemperî ku-ri-gal-zu lê di heman demê de carinan bi diyarkerê m an d tê nivîsandin, keyê 17mîn ê Kassite an xanedana 3mîn ku li ser Babîlê hukum dikir, berpirsiyarê yek ji bermehiyên avahîsaziyê yên herî berfireh û berbelav bû ku birhanên ji bo dema wî bûna dibê. Otobiyografiya Kurigalzu yek ji wan nivîsan e ku dibêje ew kurê Kadaşman-Ĥarbe ye. Galzu, ku bilêvkirina wê ya zikmakî gal-du an gal-šu bû, navê wî bû ku Kassîtan xwe pê digotin û Kurigalzu dibe ku were wateya Şîvanê Kassîtan (rêz 23. Ku-ur-gal-zu = Ri-'i-bi-ši-i, di navnîşek-jî dema serdema wî ya li ser kassî û Babîlê de ku bahs dihê kirin) dihê diyarkirin (çav: Pinches, Theophilus G. (Jan 1917). "The Language of the Kassites". Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland. 49 (1). Cambridge University Press: 106).

Weki din wê li ser temenê wê navê 'kurigalzu' wê di wateyên din de jî wê weke ku wê karibê were fahmkirin di zimanê roja me de. Minaq weke 'kûrê kassîtê', 'zaroyê ji kassîtê', 'ew ê ji kassîtê' û hwd wê di rengekê de wê bi wê karibê were fahmkirin.

Ew ji hevnavê xwe, Kurigalzu II, bi qasî çil û pênc salan hate veqetandin û ji ber ku ne adet bû ku jîmareyên key were danîn û hem jî serdestiyên wan ên dirêj hebûn, ev yek bi taybetî dijwar dike ku mirov ji bo kê nivîsek ji bo kê hatiye veqetandin. Lê belê, keyê paşîn bi sefera xwe ya leşkerî ya li dijî Asûriyan ji her karê avahîsaziyê ku wî kiriye çêtir dihê zanîn. Lêbelê, nuha dihê hizirîn ku ew Kurigalzu bû ku Sûsa zêft kir û dibe ku di bilindbûna xanedana Igehalkid de li ser Elamê, bi serweriya xwe wê derkeve li pêş wê bi kurigalzû wê ew bibê. Ew wê weke avakarê wê serweriyê jî wê were diyarkirin (çav: Vallat, F. (2000). "L'hommage de l'élamite Untash-Napirisha au Cassite Burnaburiash". Akkad (114–115): 109–117).

Dema ku Ĥur-batila, dibe ku şûngirê Tepti Ahar li ser textê Elamê, dest bi hêrîşa li ser imparatoriya kassî û Babîlê kir, wî bi Kurigalzu re rû bi rû hat û hêrîş kir ku bi wî re li Dûr-Şulgi şer bike. Kurigalzu seferek da destpêkirin û di encamê de Ĥur-batila, ku di ti nivîsên din de xuya nake, têk çû û hat girtin. Ew çû ser erdên rojhilatê Sûsyana û Elamê, yên ku di

Chronicle P de ji rêzê hatine tomar kirin û navê wî yê paşerojê tê hesibandin. Vê yekê leşkerê wî birin paytexta Elamî, bajarê Sûsa, ku hatibû talankirin, di du nivîsên ku li wir hatine dîtin ku navê wî li ser hatine dîtin pîroz kirin. Dihê hizirkirîn ku dibe ku wî wekî vasalê xwe, Ige-Halkid, damezrînerê xanedana nû destnîşan kiribe. Tabletek agate ya piçûk, ku ji dirêjahiya wê kêr diyar dikê di wê tê dakû da ku ew jinûve avakirinekê bikê. Li aliyekî bi neh rêzên bi Sumerî hatiye nivisandin (an bi zimanê gûtfîyî), li aliyê din jî diyariyek kevintir a diya key Şulgi ya Ur (2029 - 1982 b.z, kronolojiya kurt) ji Ninlil re hatiya diyarkirin:

Kurigalzu, keyê Karduniyas, qesra bajarê Şaşa li Elamê zeft kir û (ev tişt) ji bona canê xwe dîyarî Ninlil xatûna xwe kir (çav: Chavalas, Mark W. (July 21, 2006). "Inscription of Kurigalzu I". In van Koppen, Frans (ed.). *Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Wiley. pp. 140–141).

Kurigalzu, di tablet CBS 8598 de ku ew li Muzexaneya Zanîngehê, Philadelphia tê ragirtin, tablet di dema sefera Kurigalzu de li Elamê serket û li Nippurê di nav nivîsên dengbêjan de hat dîtin, lê ji hêla dîroknasên berê ve ji Kurigalzu II re hate destnîşankirin. Lê nivîs li ser kurigalzu I bû. Di wê temenê de wê bahsa wî û serketinên wî yên wê demê ên di dema xanadana ige-kalkid de wê bikê û wê bîrê ser ziman. Di wê demê de wê were fahmkirin ku wê kurigalzu wê di rengekê de wê serkevtinên mazin wê bidest bixê. Weki din wê di hinek nivîsarên din de wê bahsa seferên kurigalzu ên li hemberê keyeniya asûr jî wê were kirin. Ji wê yekê mirov wê dikarê weke têbigihêjê ku wê di demê de wê oteriteya kassi wê weke ku wê hin bi hin wê hêzên ku wê li hemberê wê serî hildin wê bibin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke serwerîya kassi wê weke ku wê ji hin aliyan ve wê weke ku ew zayîf bûbê wê di rengekê de wê têgihîştinekê wê di serê mirov de wê çêbikê û ew di dema kurigalzu ku ew piştî bavê xwe dihat ser taxt bo ku ew cardin wê serweriyê avabikê wê di rengekê de wê seferên xwe jinûve serwer bikê wê weke ku wê bikê (çav: Chavalas, Mark W. (July 21, 2006). "Inscription of Kurigalzu I". In van Koppen, Frans (ed.). *Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Wiley. p. 140–141).

Di dema keyê kassi kurigalzu de wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê weke ku wê weke were fahmkirin wê demek nû wê destpêbikê. Ew wê di wê temenê de wê, li herêmên elamê û hinekê jî li keviyên zagrosan wê weke ku wê pêşde wê herê. Di derbarê pêşçûnên wî yên li quntarên zagrosan wê zêde agahi wê di destê me de wê nebin. Lê kêr agahi di

derbarê sefer û serkeftina wî ya li herêma susa (kirmaşana roja me) û an elamê wê bibê û wê di wê demê de wê bahsa serwerîya xanadana ige-halkid wê di wê temenê de wê bi dema wî re wê di rengê de wê weke ku wê were kirin.

Nameyek dîplomatîk a berê, ji lêkolîna nameyên Amarna diyar dibe û birhanên diyaloga di navbera Thutmose IV û Kurigalzu de heye ku ji hêla Amenhotep III ve di nameya xwe de, ku EA 1 (EA ji bo El Amarna) hatî destnîşan kirin, ji Kadaşman-Enlil re hatîya diyarkirin. [i 2] Burna-Buriaş II di nameya xwe de, EA 11, anî bîra Akhenaten, ku Kurigalzu ji hêla yek ji bav û kalên wî ve zêr hatî şandin, û, di EA 9 de, anî bîra Tutankhamen ku Kurigalzu daxwaza Kenaniyan red kir ku li dijî Misrê hevalbendiyek çêbikin. (...) Wî keça xwe da Amenhotep III, yê ku bi du prensesên Mîtannî û yek ji Arzawa wî bi wan re zewacên dîplomatîk kiribû, û yê ku paşê jî dê bi neviya Kurigalzu, keça Kadaşman-Enlil re bizewice (çav: Schulman, Alan R. (July 1979). "Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom". *Journal of Near Eastern Studies*. 38 (3). University of Chicago Press: 183–184).

Nusxeyek nivîsareke wêjeyî ya Babilonîya nû ya ku di forma nameyê de ye, ku niha li Muzexaneyê Vorderasiatisches li Berlînê ye, ji hêla keyekî Elamî ve ji dîwana Kassîtan re dihê şandin û li ser nîşên keyenîyê Elamî yên vê serdemê hûrgul didê. Xuya ye, wî xwişka xwe bi keyê Elamî Paḥir-iššan, kurê Ige-Halkid, û keçek bi cîgirê xwe, Ḫumban-numena re zewicand. Dibe ku ev Mišim-ruh be, yê ku di nivîsarên key de dihê gotin. Keçkey (Princess) çû ku Untash-Napirisha, keyê din ê ku paşê bi keça Burna-Buriaş re zewicî. Dihê hizirîn ku nivîskarê nameyê Shutruk-Nahhunte, li dora 1190-1155 beriya zayinê jiya, ku îdîa dike ku ji keça Kurigalzu ya mezin e û di heman demê de bi keça mezin a sihûsêyemin keyê kassi key Meli-Šipak re zewicî. Mixabin, nameyê Nabu-apla-iddina (888 – 855 b.z.) wekî "kurê Hîtûtekî" di nav vegotinê de dide nasîn, li şûna AMAR li cîhekî ku tê pêşbînîkirin ku Marduk-apla-iddina ez xuya dikê. UTU ji hêla AG ve xêzek pênûsê ya neçaverêkirî ye, ku tevliheviyek kronolojîk diafirîne ku tê de dibe ku armanca "nameyê" ew be ku bi zimanê yê berê keyê paşerojê tê reşkirin (çav: Potts, D. T. (July 29, 1999). *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*. Cambridge University Press. pp. 206–208).

Hewldanên avakirina Kurigalzu ji yazdeh bajarên kassit ne kêmtir têne pejirandin. Ew ji nûavakirina Perestgeha Ningalê ya li Ûrê, tevlikirina

qatên Ur-Nammu Stela di avahiyên li ser terasê ziggurat, Edublal-Maḥ ya avahiyên Sînê, an jî "mala ji bo daliqandina tabletên bilind" û avakirina dergehê berpirsiyar bû (çav: Canby, Jeanny Vorys (2001). The Ur-Nammu Stela. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology. p. 6).

Ew yekem key bû ku rûniştgehek key bi navê xwe ava kir, paytextek nû ku li ser niştecîhek kevntir hate damezrandin û li dora 1390 beriya zayinê hate avakirin, bi navê Dur-Kurigalzu, an 'kela Kurigalzu', li bakûrê Babîlê li kassîtê (modern 'Aqar Qūf) çêkiribû. Ew ji bo parastina rêyeke bazirganiyê ya girîng bû ku ji rojhilatê de li ser deşta rojhilatê kurdistanê û Îranê ber bi Afganistanê ve diçû. Zîgurata Enlîl a 170 metre bilind hîn jî li derûdora rojavayê Bexdayê dihê dîtin, bi qatên xwe yên xurtkirî yên qamîş û bitumen û bermahiyên sê perestgehan li ber lingê wê, diyar dikê. Rawlinson yekem car di sala 1861-an de cîh ji nivîsên kerpiçan nas kir. Di salên 1942–45an de ji aliyê Seton Lloyd û Taha Baqir ve hat kolandin, bajar 225 hektar tijî bû û tê de Egal-kişarra, an jî "Qesra Tevahiya Cîhanê", komplekseke palatî û îdarî ya berfireh e, hat derxistin li holê (çav: Piotr Bienkowski, Alan Ralph Millard, ed. (2000). Dictionary of the ancient Near East. British Museum. p. 22–23).

Di axiftina (bi zarin û lawayî) xwe de, ku bi tundî hişyarî dide yê xwedan, "Eger [Il]-ippaşra bêje, 'tu ne bavê min î', ew ê serê wî kur bikin, girêdin û bi zîv bifroşin," formula dîroka ku tê bikarhanîn, "di meha Şabatu de, roja 19-an, sala ku Kurigalats, sala ku di dema bergê de hate avakirin, ew sala ku Kurigal-zu bû. Keyeniya Kadaşman-Enlil I û ku ji aliyê paşîniya keyeniya Kurigalzu II ve bû de bi awayê 'rigueur' hatiya avakirin, ku Ekurigibara Enlil wek perestgehek li Nippur bû (çav: Kramer, S. N.; Baqir, T.; and Levy, S. J., "Fragments of a Diorite Statue of Kurigalzu in the Iraq Museum.", Sumer, vol. 4, p. 1–38, 1948).

Di kolandina Dur-Kurigalzu de 5 qatên peykerekî ji qebareya jiyane mezintir hatin dîtin. Di wan de nivîsên Sumerî yên Kasît ên herî dirêj ên hîn hatine dîtin hene (çav: Kramer, S. N.; Baqir, T.; and Levy, S. J., "Fragments of a Diorite Statue of Kurigalzu in the Iraq Museum.", Sumer, vol. 4, p. 1–38, 1948).

Kopiyek Babîlîya nû ya nivîsarek ku wê ji ragihandina keyê kassit Kurigalzu, kurê Kadaşman-Ḥarbe, ya perestgehek Îstar (inanna) bi sîteyê li ser Firatê li nêzî Nîppurê tomar dike, wekî otobiyoграфиya Kurigalzu dihê zanîn û di şiklê prîzmek piçûk a şeşgoşeyî û perçeyek sivik de tê naskirin bangorî, Di wê de, ew ji bo bûyîna xwe peyxamê digire

...qedekarê dîwêr, kişuru, û yê ku Ekur temam kiriye, pêşkêşkerê Ur û Urukê, yê ku yekparebûna merasîmên Eridu, avakerê perestgeha An û Inanna, yê ku yekparebûna Sattukku (destûra xwarinê) ya yazdanên mezin misoger dike. .. (çav: Longman, Tremper (July 1, 1990). *Fictional Akkadian Autobiography: A Generic and Comparative Study*. Eisenbrauns. pp. 88–91, 224–225).

(Autobiography of Kurigalzu, Prism BM 108982 and Cylinder NBC 2503) ..

Wî "hişt ku Anu bavê yazdanên mezin di perestgeha xwe ya bilind de rûnê", ku dihê dîyar kirin ku behsa vegerandina kulta Anu ye. Di nivîsê de taybetiyên zimanî û taybetiyên nivîsê yên ku mirov dikare bihesibîne ku ew kopiyek resen a nivîsareke kevnar e û belkî di demên dawî yên kassitan û di dema serwerîya li Babîliyan de ji bo bilindkirina prestîja kulta Îstar hatiye afirandin. Radeya ku ew kevneşopî ji bûyerên rastîn ên serdestiya Kurigalzu diparêze heya niha nayê û diyar nakê (çav: Susanne Paulus. "Fraud, Forgery, and Fiction: Is There Still Hope for Agum-Kakrime?" *Journal of Cuneiform Studies*, vol. 70, 2018, p. 115–66).

Kurigalzu di nivîseke hieroglîfê ya li ser mohra bangorek ya ku di goreke li Metsamorê ya li gelîyê Araratê de hatiye dîtin, dihê gotin, ku birhanên berfirehbûna bandûra Kassîtan di dema desthilatdariya wî de peyda dike. Metsamor navendek girîng a Hûriyan bû ji bo çêkirina metal (çav: E. V. Khanzadlan and B. B. Piotrovskii (Spring 1992). "A Cylinder Seal with Ancient Egyptian Hieroglyphic Inscription from the Metsamor Gravesite". *Anthropology & Archeology of Eurasia*. 30 (4): 67–74).

Mohrek, ku kurê Kurigalzu nivîsandiye, û sernavê NU dibêje. ÊŞ [d]en-lîl bi kesên din re, di nav wan de nişakku-kahîn, sê waliyên Nippur û keyên din, tê parve kirin. Wî kesek bi vê sernavê dihê xelat kirin ku di bin navê Enlil-banî axa kudurru de dihê zanîn. Wateya rast a vê sernavê û nasnameya Kurigalzu, I an II, ne diyar e (çav: J. A. Brinkman (Apr–Jun 2004). "Review: Administration and Society in Kassite Babylonia, Reviewed work(s): Beiträge zur Verwaltung und Gesellschaft Babyloniens in der Kassitenzeit by Leonhard Sassmannshausen". *Journal of the American Oriental Society*. 124 (2): 283–304).

Destûra erdê Enlil-banî kudurru narû şa haşbi an stêleka ax a kevnar a Mezopotamya ye ku pejirandina bexşîna erdek bikêr ji hêla keyê Kassî Kadaşman-Enlil I (1374–1360 b.z) an jî Kadaşman-Enlil II (1263–1255b.z) heta karbidestên wî û hibeyên ardan dide diyarkirin. Ew, nusxeyek heya roja me ya îro maye, arasteya wê berbi arasteya nivîsê ye,

di du stûnan de, bi jorî ber bi xalê ve, nîşan dide ku ew ê wek belgeyên din ên mafdar ên wê serdemê rast were çêkirin.

Destûra ardê û an destûra xwedîbûnê ku ew dide diyarkirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê di derbarê sazûmana dema kassitan de wê di awayekê de wê têgihiştinekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Kevirên wê ên ku ji hêla Hormuzd Rassam ve li ser navê Muzexaneya Brîtanî li Abu Habba, Sipparê kevnar hatine derxistin li holê bi kolandinê, ku di sala 1883-an de hatî berhev kirin û referansên Muzeyê BM 91036 û BM 135743 dane wan, bi qasî 25 cm (9.8 in) bilind in û her du jî bingehên xwe winda kirine. Ew bexşîna şêst şunwarên GUR-ê di bîst û sê rêzên parastî yên li ser du stûnan de bibîr tûnin, û tu birhanek li ser îkonografiya dînî ya hûrkiî ku bi gelemperî bi abîdeyên weha re têkildar in, tune (çav: Kathryn E. Slanski (2003). *The Babylonian Entitlement narûs (kudurrus): A study in their form and function*. ASOR. pp. 183–190).

Bexşkarê yê xwemal (orîjînal) wekî Kurigalzu I, kurê wî Kadaşman-harbe I, hate nas kirin. Nivisara axê pejirandina vê bexşîna axê ji Ninurta-nadin-aḫḫê re, kurek an jî ji dûndana Enlil-banî, belkî ji hêla nişkê ve, bi bîr tîne. Kadaşman-Enlil I, serwerê ku wî bi dest xistiye wê meqamê, an jî wekî din ji dûndana di bin serweriya paşerojê ya Kadaşman-Enlil II. Dihê diyarkirin. Brinkman di hîzirî ku ji bo her du vebijarkê sedemek berbiçav tune. Navên van keyan bi diyarker wek yê yazdanî hatine nivîsandin: ka-daş-man den-lîl û ku-ri-gal-zu, ku bi gelemperî wekî taybetmendiyeke navên keyên Kassî berî serweriya Kurigalzu II (1332–1308 b.z) nayê hesibandin, lê birhan kêmtir in. Nivîs girîng e ji ber ku ew yekem e ku bi zelalî ji hev vediqetîne ku Kadaşman-Ḫarbe û Kadaşman-Enlil du kesên cihêreng in, û her çend yazdanê Kassî Ḫarbe di panteona wan de wekî Enlîl dihat hesibandin jî, ew bi tevahî cûda hatine nivîsandin, wekî ku di navnîşa peyvên an jî navnîşa peyvên Kasî-Babîlî de dihat dîtin (çav: L. W. King (1912). *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum*. British Museum. p. 3–4).

Kesê bi navê Enlil-bānî weke kesê pêşî dihat dîtin nippurê bi navê şandabakku wek wali û an newiyê Enlil-kidinnî û Nazi-Maruttas (1307-1282) ku wê, di wê demê de wê ji erkên kesên nişakku wek kahin û an oldar wê fêde bigirê û wek rabānum kur Enlil-bānî dihat bi navkirin. Ji nîfşên Ninurta-rēšušu dihat. Piştî dibê ku ew bûbê serokê bajarê

kurigalzu ku wê bi navê key dihê çêkirin. Lê ev nivisar wê di rengekê de wê, di dema keyeniya Kadaşman-Enlil I. wê were bi dîrokkirin.

Li gorî çavkaniyan wê kurigalzu I. wê, di dema xwe de wê gelek sefer û çêkeriyên awadaniyan wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê piştî wî kurê wî kadaşman-enlil wê were ser taxt. Kadaşman-Enlil I (di nivîsarên hevdem de ka-dáš-man-ENLÍL) keyê Kassî bû ku ji nêzîk ve. Û kûrê kurigalzu I. bû. 1374-1360 b.z, jiya û keyê xanadana 18', min ê kassitê bû.

Dihê zanîn ku ew hevdemê Amenhotep III yê Misrê bû, yê ku bi wî re di têkilîyê de (nameyên Amarna) bû. Ev yek Kadaşman-Enlil di nivê yekem ê sedsala 14-an berî zayîne de ji hêla piraniya kronolojiyên standard ve bi ewlehî cîh digire.

Di korpûsa tîpên Amarna de 5 tabletên bi tîpên bizmarî hatine parastin. Tîpên ku EA (ji bo El Amarna) 1 heta 5 hatine binavkirin sê tîpên ku ji hêla Kadaşman-Enlil ve û du ji hêla Amenhotep III ve hatî nivîsandin, ku wekî Nibmuareya, an guhertinên wê (ji Neb-Maat-Ra) tête navnîş kirin û jê re dibêjin Nibmuareya, hene.

Di EA 1 de, ji Kadaşman-Enlil re ji Nibmuarea (keyê Mezin, keyê Misrê), ew dinivîse da ku Kadaşman-Enlil piştrast bike ku xwişka wî, keça Kurigalzu I, bi rastî ne miriye, ne jî ew sirgûnî heremeke dûr hatiye kirin û ji bo hevjiya biçûk hatiye sirgûnkirin. Keçên Kadaşman-Enlil, bibin jineke din. Ew diyar dike ku Kadaşman-Enlil kamirûyek bişîne, ku bi demkî wekî "eunuch" dihê wergerandin, da ku xwûşka xwe nas bike, li şûna wan du qasidên ku bi rastî hatine şandin, yên ku Amenhotep li ser wan re dike û yekî wekî esnafan binav dike. Nivîs di vê nuqteyê de bi tevahî nayê xwendin, û nûnerê qasid bi rastî dibe ku wekî serokê karwanek, û hevalê wî jî bazirganek were binav kirin, bi vî rengî - ev "tu kes" tenê 'bazirgan'ên hevpar in ku bi endamên malbata key re nenas in û ji ber vê yekê nikarin xwişka Kadaşman-Enlil nas bikin (çav: Eva von Dassow (2006). Mark William Chavalas (ed.). The ancient Near East: historical sources in translation. Blackwell Publishing, pp. 185–191).

Di EA 2 de ji Kadashman-Enlil I heta Mimmuwareya (keyê Misrê), ew dibêje "keçên min hene (ji bo zewacê)." Di EA 3 de, ji [Nim]u'wareya (keyê Misrê) ji Kadaşman-Enlil, ew xwe aciz dike ku ji bo vexwendina festîvala isinnu li ber çavan nayê girtin. Lêbelê, ew "birayê" xwe (Fîrewn Amenhotep III) vedixwîne serdestiya xwe. Bi rengê wê rastî gazincan wê were. 'Niha ez ê ji bo qesrê vekirina merasîman bikim. Were bi min re bixwe û vexwe. Ez wek te nakim!'" (çav: Trevor Bryce (2003). Letters of

the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age. Routledge. p. 79).

Di EA 4 de, Kadaşman-Enlil gazinan ji keyê Misrê dike (navê wî nehatiye parastin) ji ber ku yek ji keçên wî wekî jin nedaye, û bersivê berê vedibêje ku "ji demên berê ve tu keça keyê Misrê [bi kesî] re nehatiye zewicandin". Ew gazî dike ku heke ew nikaribe prensesek bistîne, wê hingê divê jinek bedew were şandin, lê tavlê dişopîne û diyar dike ku yek ji keçên xwe bi zêr biguhezîne, ku hewce dike ku projeyek avahîsaziyê ya ku ew wê çêbikê (çav: After a French translation by Claire Lalouette, Thèbes ou la naissance d'un empire, Fayard, Paris 1986).

Di EA 5 de, [i 6] [Nibmuar]ey [a] (Amenhotep III) bi hûrgulî navnîşa dirêj a diyariyên ku dê di berdêla keça Kadaşman-Enlil de werin peyda kirin dinivîse û peyman hate mohrkirin.

Keyê kassi wê weke keye mazin bê û ew xwe weke keyê cihanê bi nav dikê. Di wê temenê de ew xwediyê serwerîyek mazin bê. Di wê temenê de wê weke serwerê imparatoriyeke wê bi nav bikê. Di wê temenê de wê, di hinek çavkaniyan de ku wê çendî wê hûrî û mitannî wê weke li bakûrê mesopotamya wê cihê wê werina diyarkirin jî weke bi srê xwe lê wê, di rengekê din de wê weke di wê çerçoveya serwerîya kassi a mazin de jî wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê bibê. Wê ew jî keyê wan wê weke ji male keyên kassiyên wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê werina dîtîn.

Di wê temenê de wê, mirov di çerçoveya têkiliyên keyê misrê û yê kassi de wê fahmdikê ku wê çerçoveya serwerîya keyê kassi wê berfireh bê ji ya ku em dikarin wê tefkîrbikin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke bide diyarkirin.

Bi wê re wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê keyê kassi di wê temenê de wê, weke ku ew bi qasra xwe wê weke navend bê. Ev wê, ne tenê wê di têkiliya keyê misrê û yê kassi de wê were dîtîn. Her wusa wê bi heman rengê wê di têkiliya keyê kassi û keyê hittî de jî wê di rengekê de wê di şewayekê de wê weke ku wê were dîtîn û wê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rojavayê kurdîstana roja me û heta gelek deverên din ên anatolya ku wê di bin serwerîya wan de bin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin.

Rewşa keyê keyeniya qassit wê di wê temenê de di rengekê de wê ji wê aliyekê ve wê hinek aliyên ku ew wê bi wê di temenê serwerîya wê de ne hatina fahmkirin wê weke ku wê werina dîtin wê bibin. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têkiliya nava hundurin a weke ya kassit û hûrî û an kassit û mitanni wê di wê temenê de wê weke aliyekê mijarê ku ew weke hîç li ser wê zêde ne hatiya sekin in bê. Lê di wê çerçoveya mijarê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Li vir wê, di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê bi têkiliyên xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê li wê bihizirê bê.

Di çavkaniyên ku wê bahsa hûrî û mitanniyên de wê bikin wê li ser xatekê wê weke bi herikina wan weke ji başûr li bakûr wê di şêwayekê de wê bahsa wan wê were kirin. Wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werina ser ziman. Deverên ku ew bi wê rengê bahsa wan dihê kirin jî wê di şêwayekê de wê weke deverên ku wê di wê dema ku wê mijar û bahsa gotinê bê wê di wê de wê serwerîya kassit jî wê biawayekê wê weke ku wê hebê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, başûrê mesopotamya heta deverên zagrosan û weke herêmên elamê wê di rengekê de wê wer dîtin ku wê di bin serîya wan de bin. Lê di dema bavê kadaşman-enlil I de wê were dîtin ku wê herêmên keviya mesopotamya ên weke susa û an elamê di rengekê de wê dervî wan wê weke ku wê bi serê xwe wê weke keyeniyekê bin û wê di wê demê de wê di warê serwerîya xwe de wê dibê ku ew dihizirin ku wan ew serwerî winda kiriya û wê ber vê yekê wê kurigalzu I wê seferekê wê li wan herêman wê di dema xwe de wê bikê. Piştî wî li gorî hinek ragihandinna wê, kadaşman-enlil I wê bidomênê. Lê dema kadaşman-enlil II wê zêde di wê de wê ji seferan zêdetirî wê bahsa çêkirina awadaniyan û temenê bajaran wê zêdetirî wê bi wê re wê were ji wê bahskirin.

Zehmetiyên ku di navbera nivîsarên Kadaşman-Enlil I û neviyê wî Kadaşman-Enlil II de, ku dora sed sal şûnda hukûm kir, bahsa wan dihê kirin. Dîroknas li ser wê yekê nakok in ka nivîsên li Isin, ji bo Egalmaḫ ya Gula, an li Larsa, li ser kerpîçên ku nivîseke şazdeh rêzî ya restorekirina perestgeha Ebabbar ji bo Šamaš heye, ji bo keyê berê bêne danîn. Nivîsarên ji Nîppurê yên ku ji kerpîçên rojhilatî yên zigguratê

kerpîçên mohrkirî hene û li deverên din xebatên li ser Ekur, "Mala Çiya" ya Enlîl, çar perçeyên lewheyên xêzkirî yên alavasterê bi reng sor, agate ya pênc-xêzkirî, axateka pênc rêzî, "raveet", parçeyek dengî ya derî, û hwd (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials for the Study of Kassite History*, Vol. I. Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 130–134, 140, 144, 107. p. 387 for date translation).

Di mijare awadaniyê de wê di wê temenê de wê di wê demê de wê çerçoveyek berfireh a çêkerinê û an restorekirinê wê di rengekê de wê were dîtîn. Minaq ev di parastgeha gulla a li isinê bi navê engalmah de û an li larsa li parastgeha ebabbar a Şamaş bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê di rengekê de wê bahsa wê bikê. Kassiti wê di her demê de wê dema ku wê bahsa wan wê were kirin wê weke civakna bi zane, bi hunerî tiştên mazin ji destê wan dihên û perwerde dîtî wê ji wan wê were bahskirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, ji wê aliyê ve wê weke ku wê were fahmkirin wê dîmenekê civakek perwerdekirî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Tabletek aborî ji Nippurê bi "sala 15-emîn (ya) Kadaşman-Enlil, meha Taşritu, roja 18-an" hatiye binavkirin û jê re, ji ber navê nesla wî, ji ber bikarhanîna şûntir a diyarkera kesane ya mêranî ya berî navdêra key û wekî paşnavê key, jê re tê veqetandin. neh salan zêdetir hukum kir. Yeka din jî behsa sala 1. a Burra-Buriaş û 15-ê keyê pêşîn dike ku tê texmînkirin Kadaşman-Enlil e (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials for the Study of Kassite History*, Vol. I. Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 130–134, 140, 144, 107. p. 387 for date translation)

Şûna wî kurê wî bû, ku ji nivîseke li ser bloka nerêkûpêk a lapis lazuli ku li Nîppurê hatiye dîtîn û niha li muzeya arkeoloji a stembul dihê ragirtin, hat tespîtkirin, Burna-Buriaş II ê pir naskirîtir, ku di heman demê de gelek nameyên ku di arşîvên Misrê de hatine parastin (nameyên Amarna') nivîsandine.

Kadaşman-enlil wê piştî wî kurê wî Burna-Buriaş II were ser taxt û ew wê bi tēkiliyên xwe yên zêdeyî wê bi asûriyan re wê di rengekê de wê were rojavê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema Burna-Buriaş II wê direngê de wê weke demek ku wê di warê pêşveçûnên demê de wê bi wan re ku wê were ser ziman wê zêdetirî wê bi pêşveçûnên hişmendî re wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê were hildan li dest.

Burna-Buriaş II keyê Kassî yê Karduniaş di Serdema sifirê (bronzê) a Dereng de bû. 1359–1333 b.z, bû. Gotina "dema kontrollkirina pirtûkan azmûna şivanan e" di nameyekê de ji keyê pašîn Esarhaddon re ji ajanê wî Mar-Issar re hatiye gotin (çav: K. Fabritius (1999). K. Radner (ed.). The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Volume 1, Part II: B–G. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. p. 354).

Burna-Buriaş II (bi tîpên bizmarî wekî Bur-na- an Bur-ra-Bu-ri-ia-aş hatîye nivisandin, û bi zimanê Kassî tê maneya xizmetkar/parêzvanê yazdanê welatan) wekî keyê 19-an hatî tomar kirin ku çûye ser textê Kassîtan, ew li şûna Kadaşman-Enli bû, yê ku îhtîmala salên I7, hukum kir.

Weki din wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di renekê de wê, weke 'xwedanê welatan' û an weke keyê welatan wê di renekê de wê li ser navê wî re wê gotin wê werina bi lêvkirin û ev gotin wê di renekê de wê heta roja me jî wê li kurdistanê di nava gel de wê di şêwayekê de wê di çîrokên wan de wê werina bi lêvkirin. Ev têgînên weke bi devkî û ku wê weke mihtacê piştrastkirinê jî bin bi çavkani wê, di renekê de wê diserê mirov de wê têgînê wê bidina çêkirin ku ew wê weke keyê ser keyan re bê wê têgînekê wê bide me. Wê di wê temenê de wê di awayekê din de wê balê bikişênê ser hiyararşîyekê wê, di wê temenê de ku wê weke ji qasrên herêmi heta ya 'navendî' ku wê weke ku wê bi wê re wê bibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bibê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare sallixkirina wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide diyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ji wê yekê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi dema kassit re wê were fahmkirin ku wê weke dewletbûnek û an imparatoriyek navendî û an ku ew weke xwediyê navendîtîtiyekê ji yên berê xwe jidahitir bê wê dîmenekê de wê hizrekê wê di serê mirov de wê weke ku wê karibê bide çêkirin.

Wê dema ku em bahsa navendîtîyê wê bikin wê di renekê de wê, dema kassitan wê di renekê de wê ji ya gûtiyan wê weke navedîtî bê û ji ya aqadan wê weke li pêştir wê xwediyê temenekê bi azmûn ê ku mirov wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Li ser wê temenê wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê kassit wê, di renekê de wê dema ku em li çanda wan ya dema wan dinerê em, rastî bermehiyên ji demên gûtiyan jî û aqadîyan jî dihên ku wê weke bi navê wan wê ji hhêla hinek

dîrokzanan ve wê bën diyarkirin û wê weke çandek ku wê di rengekê de wê bi wê temenê wê weke xwediyê wê bin. Minaq wê bo dema aqadiyan wê were dîyarkirin ku ew wê çawa wê ji wê demê wê, tîpên nivisandinê wê weke werina bikarhanin wê bahsa wê were kirin.

Li gorî hevdemkirinê bi kronolojiyên "bilind" an "nizm" ên Misrê re, ew hevdemê Firewnên Misrê Amenhotep III, Akhenaten û Tutankhamen (kêm) bû. Nameya dîplomatîk a di navbera Burna-Buriaş û firewnan de di neh tîpên Amarna de tê parastin, ku EA (ji bo El Amarna) 6 heta 14 hatine binavkirin. Têkiliya di navbera kassit û Misrê de di dema serdestiya wî de di destpêkê de dostane bû, û hevalbendiyek zewacê di çêkirinê de bû. "Ji dema ku bav û kalên min we bi hev re wê di têkiliya hevaltiyê de na, û silavên xweş ji hev re dişandin, û di dewama de wê ji keyê kassi re dih gotin ku "tu daxwazek ji bo tiştêkî xweş red nedikirin" ji hev re. Wan diyarî pevguherandin: hesp, lapis-lazuli û kevirên din ên hêja ji Burna-Buriaş û Akhenaten ji hev re dişandin. Carekê, Burna-Buriaş gerdeniyek lapis-lazuli ji bo pîrozkirina jidayikbûna zarokê yekem Akhenaten, prensesa Meritaten, şand.

Lê paşê tişt dest pê kir. Li ser EA 10, ew gilî dike ku zêrê şandî kêm bû. "Te qasidê min du sal in binçav kiriye!" ew bi matmayî radigihîne.: Wî li Misrîyê ku dema nexweş bû sersaxî neşand: 14–25 û gava daweta keça wî çêdibû, wî gilî kir ku tenê pênc erebe şandine ku wê bigihînin Misrê. Diyariyan 4 stûn û 307 rêzikên envantera bi tîpên bizmarî li ser tablet EA 13 dagirtin. (çav: Stephen Bertman (2003). Handbook to life in ancient Mesopotamia. Oxford University Press. p. 81).

Ne tenê mijarên xema dewletê bûn. "Tiştê ku hûn ji welatê min dixwazin, binivîsin, wê bê hanîn, û tiştê ku ez ji welatê we dixwazim, ez ê binivîsim, da ku ew bê birin.": rêz: 13–17 Lê heta di meseleyên bazirganiyê de jî, tişt şaş derketin û, di EA 8, de, ew gazin dike ku vasalên Kenanî yên Misrê kujerên wî yên tacir û talan kirine. Wî daxwaza tolhildanê kir, û navê Şum-Adda, kurê Balumme, ku girêdayî wî ne diyar e, û Şutatna, kurê Şaratumê Akka, wek yên vê kiryarên xerab: rêz: 8–42. nişandide.

Di peywendiya xwe ya bi Firewn re, wî dudilî nekiriye ku erkên wan bi bîr bîne, û ji dilsozên kevnar re gotiye:

Di dema Kurigalzûyê kalikê min de hemû Kenanî li vir ji wî re dinivîsandin û digotin: "Were sînore welêt ku em serî hildin û bi te re bibin heval." Bav û kalê min ev (bersiv) şand û got: "Ji bîr nekin ku hûn bi min re hevalbend bin, eger hûn bibin dijminê keyê Misrê û bi yekî din

re bibin heval, ma ez neçim we û we talan bikim?”... Ji bo xatirê bav û kalê we kalikê min guh neda wan (çav: William L. Moran (2000). *The Amarna Letters*. Johns Hopkins University Press. p. 18).

Paşê tu bersivê Misrî neparastiye, lêbelê, Abdi-Heba, ji Kenanê yê Orşelîmê, wê demê bajarokekî piçûk ê çiyê, di EA 287 de nivîsand ku ajanên Kassite hewil dan ku bikevin mala wî û wî bikujin.

Di derbarê Kassîtan de... Her çend mal baş be jî, wan hewl da ku sûcekî pir giran bike. Wan amûrên xwe hildan, û ez neçar bûm ku li piştgiriyeke ji bo banê xwe bigirim. Îcar eger ew (fîrewn) leşkeran bişîne Orşelîmê, bila bi garnîzonek ji bo xizmeta asayî werin.... Û ji kerema xwe re Kassîtan ji kiryara xerab berpirsiyar bikin. Ez hema hema di mala xwe de ji aliyê Kassîyan ve hatim kuştin. Bila key di derbarê wan de lêpîrsînê bike. (çav: Abdi-Heba, tableta El-Amarna EA 287).

Di nava rêzên li jor ên ji nava namayên amarna ku wê werina girtin de wê hinek ji wan wê di rengê de wê weke di fahmkirina wan de wê karibê bê ketin li zorê. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têkiliyên nava wan wê di rengê de wê dem bi dem bi ber başiyê ve wê herin û dem bi dem wê di rengê de wê bi ber xirabiyê ve wê herin.

Nameyek bersiva lêborînê ya mārāt šarri, an prensesa, ji bé-lî-ia, an keyê wê (ji Nefertiti li Burna-Burias?) re diparêze. Name wek hinek bi henek, dîlîz, rast û carinan jî dilgiran nîşan didin, lê dibe ku di navbera wan de têkiliyek fêlbaz veşêrin, da ku rewşa wan a têkildar piştrast bikin, peydakirina kelûmelên xwestî bipejirînin û xetera wan bipîvin, ku herî baş bi nezaniya rêya nava welatên a Burna-Burias ji dûrahiya di navbera welatên wan de, bi ceribandinek karwanek ku wek li dora çar heyvan a diyar dikê. Akhenaten ji bo ku wî şerm bike ku zêr bişîne an jî dibe ku tenê asta gihîştina wî ya leşkerî ya potansiyel binirxîne (çav: Raymond Westbrook (Jul-Sep 2000). *Babylonian Diplomacy in the Amarna Letters*. Vol. 120. *Journal of the American Oriental Society*. pp. 377–382).

Li gorî hinek çavkaniyana wê nefertiti bixwe jî wê weke keçekeyek mitannîyî bê. Di wê temenê de wê bahsa wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê nava wê demê de ku wê bahsa wê were kirin wê weke têkiliyê bi keyeniyek nêz didênê re wê bahs wê were kirin.

Dîplomasî bi cîranê Babîlê Elam re bi zewacên key dihat kirin. Nusxeyek nivîseke wêjeyî ya Babilonî ya ku di forma nameyê de ye, niha li Muzexaneyê Vorderasiatisches li Berlînê ye, ji hêla keyekî Elamî ve ji dîwana Kassîtan re hatiye nivîsandin. Ew bi hûrgilî li ser nîfşên xwe yên

berê disekinê. Di derbarê keyeniya elamî a wê demê jî wê hinek agahiyan wê bide. Û em jê hîn dibin ku Pahir-Iššan bi xwiška Kurigalzu I re zewicî û bi keça Humban-Numena re zewicî, û kurê wan Untash-Napirisha bi keça Burna-Buriaş re bû. Dibe ku ev Napir-asu be, ku peykerê wî yê bê serî[i 11] niha li Louvre li Parîsê ye (çav: D. T. Potts (1999). *The archaeology of Elam: formation and transformation of an ancient Iranian State*. Cambridge University Press. p. 207).

Bandûra Kassît giha Behreynê, Dilmûna kevnar, ku li wir du nameyên ku li Nippurê hatine dîtin ji hêla Ilî-ippaşra, karbidestekî Kassîtan li Dilmun, ji Ililiya re, walî an şandabakku'ya Nippurê di dema serweriya Burna Buriaş de, hatine şandin. Di nameya yekem de, Ili-ippaşrayê ku gazinan dike ku endamên eşîra Axlamû yên herêmi yên anarşik xurmayên wî didizin û ku "tişteki ku ez bikim tune", di nameya duyemîn de "bêguman gotinên dijminatî û talanê li min dikin" (çav: Eric Olijdram (1997). "Nippur and Dilmun in the second half of the fourteenth century BC: a re-evaluation of the Ilî-ippaşra letters". *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*. 27: 199–203).

Bi derfet e ku Suppiluliuma I, keyê Hîtîtan, bi keçeke din a Burna Buriaş re zewicî, jina wî ya sêyemîn û dawî, ku piştîre bi navê kevneşopî Tawananna dihat naskirin, û dibe ku ev yek bûbe sedema bêalîbûna wî ya li hember qeyrana mîtannîyan. Wî mafê penaberiyê ji Shattiwaza reviyayî re red kir, yê ku li Hatti bersiveke xweştir wergirt, cihê ku Suppiluliuma I piştgirî da veğerandina wî di dewletek kêmbûyî ya vasal de (çav: Trevor Bryce (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press. p. 159).

Li gora kurê wê yê hewiyê Mursilî II (1321 b.z.), ew wek di minaq hevjinê wî de dibê, bûye mirovek aloz, fêlbaz û mêrkuj, rêyên xwe yên biyanî yên xerîb li dîwana Hîtîtan rijandiye û di dawiyê de hatiye sirgûnkirin. Dadgehkirina wî di du duayan de tê parastin ku tê de wî ew mehkûm kiriye (çav: Harry A. Hoffner Jr. (January–March 1983). "A Prayer of Muršili II About His Stepmother." *Journal of the American Oriental Society*. 103 (1): 187–192).

Li vir di rewşa keyê kassî Burna-Buriaş û têtîliya wî ya bi keyê mitannî re ku wê zêde dîmenekê ne diyar de wê bimênê wê di dema keyê hittit Suppiluliuma I de wê bahsa wê kirin. Bryce wê bahsa wê bikê ku wê di rengekê de wê bi têtîliya nava keyê hittiti û rewşa wî de wê bahs wê were kirin. Di wê nûqteyê de wê bryce wê dide diyarkirin ku wê pênebariyê wê nedê keyê mitannî Shattiwaza di dema pirsgirêka nava

wan de. Lê di wê nûqteyê de wê tişteke din jî wê hebê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê piştî ku wê, di hinek çavkaniyên din de wê were ser ziman ku wê keyê mitannî wê piştî şer û pevçûnên nava wan û hittitan wê herê ba keyê kassit. Piştî wê, bahsa peymana aşîtiyê nava herdû aliyan wê bê kirin. Ev bi derfeta ku ew di dîmenekê din de wê karibê wê fahmbikê. Minaq wê weke ku wê, bi navbeynkariya mazin a kassit û an keyê kassit ku ew peymana aşîtiyê di nava mitanni û hittit de li herêmê çê dikin. Ber ku wê ji aliyekê ve wê keyê hittit wê wek zawayê keyê kassit bê. Wê keça wî li cem wî bê. Ev wê rewşa keyê kassit wê weke ku wê Bryce wê werênê ser ziman dibê ku ew di rewşek weke xwe bêali de bihêlê bide diyarkirin. Lê wê weke ku wê karibê ji hin aliyan ve û bi pêşveçûnên piştre ku wê bibin ku em wek refarans hildina li dest wê bê dîtin ku ew giraniya xwe dide diyarkirin ku ew wan levbênê û an aşîtiyê di nava wan de bide çêkirin û wê di encama wê de wê Shattiwaza wek keyê mitannî wê vegeerê herêmê û li ser taxtê mitanni wê rûnihê. Û heta ku wê di encama wê levkirinê de wê bahsa keçek keyê hittitî ku wê bi wî re wê were û bi zewicê jî wê bi wê rengê wê bahsa wê were kirin. Hin çavkani wê didin diyarkirin ku wê keyê hittit wê bo ku ew sixuriyê bikê wê keça xwe bi keyê nû ê mitannî Shattiwaza wê bi zewicênê. Lê pêşketinên ku wê piştre wê bibin wê di wê rastîyê de wê dîmenekê levkirinê ê rastin wê bi wan re wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Di wê nûqteyê de ev peymana ku wê di nava keyê hittit û mitannî de ku wê weke bi derfet bi navbeynkariya keyê kassit wê were çêkirin wê weke bi peyxamiya wê ya ji peymana piştî şerê qadeşê re jî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, hinek nişanak wê hebin ku wê di wê demê de wê, navendek wek ya kassit ku wê têkiliya wan bi herdû aliyan re wê bi başî û dostana wê hebê ku ew bûbê temenê wê çêkirina peymana dîrokî a piştî şerê qadeşê di nava misir û hittit de.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em li çavkaniyên herêmê û rewşa ramiyari û rengê têkiliyên nava aliyan dinêrin wê ev hizir wê weke têngînek ku wê karibê weke rastinekê xwe bide diyarkirin wê bibê bê.

Di dewqama wê de wê diakrê wê werênê ser ziman ku wê têkiliya nava misir û an firawunê misir û keyê kassit de wê di wê temenê de wê baş bê û wê di nava nivisar û nameyên ji wê demê ku ew dihên xwandin de wê ev bi rehetî wê weke ku wê karibê wê were fahmkirin. Wekî din wê di rengekê de wê, weke ku wê karibê wê fahmbikê ku wê bi heman rengê wê çendî ku wê weke beşek ji kassit jî wê di rengekê de wê karibê wê

fahmbikê mitannî wê pirsgirêkên wê bi armancên hegomenikî bi hittitan re wê hebin jî lê wê di rengekê de wê hittit wê têkiliya wê bi keyê kassit re wê xort û bi dostane wê hebin. Ji nameyên ku wê ji keyeniya hittit wê li keyê kassit ku me li jor li deverekê wê bahsa wê kir de jî wê di rengekê de wê karibê bi rehetî wê were fahmkirin.

Ji wê yekê ew dikarê wê were fahmkirin ku wê kassit wê weke navendek giring ku wê hem mitanniyan wê bigihênê li xwe, hem têkiliyên wê yên bi dostane ên bi firawunê misir û keyê hittit re wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi rehetî wê fahmbikê bê.

Weki din wê di çerçoveya têkiliyên di nava mane û fahmkirinên dema keyê kassit Burna-Burias wê bahsa têkiliyên wî yên bi dilmunê re wê werina kirin. Dilmun wê weke dever û an navendek baş pêşketî ku wê di çavkaniyên herêmê û demê de wê weke deverek giring wê ji wê were bahskirin. Di wê temen de wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Gotina dilmunê wê bi xwe wê di mitoloji û çavkaniyên sumer-mesepotamya de wê weke beremberê gotina bihûştê wê di rengekê de wê bi başî û xweşikati û sipahiya wê re wê di şêwayekê de wê werina ser ziman û wê ji wan wê were bahskirin.

Di wê warê de wê serdema kassit wê di rengekê de wê weke xwediye sînorên berfireh bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê bi wê re wê di şêwayekê de wê xwe bide diyarkirin. Serweriya kassit wê di rengekê de wê mazin bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bi têkiliyên xwe yên bi misir û hittit re wê dênê re wê bandûra xwe wê di rengekê de wê weke ku wê li ser wan jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide çêkirin û wê wan bi xwe ve wê girê bide. Bandûra kassitê wê di wê temenê de wê ji keyeniyekê zêdetirî wê weke imparatoriye ku wê sînorê xwe ji yên mesepotamya wê pirr zêde wê bide derbaskirin wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê di nava kassit de wê, serweriya wan a li babilê, asûr, hûrî û mitannî û hwd jî wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê çerçoveyê wê fahmbikê. Têkiliyên bi hûrî û mitannî re wê têkiliya kokî bin û wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wusa di hê dîtin û fahmkirin ku ev navendîtiya weke ya imparatori wê xwe di şêwayekê de wê bi xortî wê piştî wê jî wê di rengekê de wê bide

diyarkirin. Di wê temenê de wê, di demên ku wê weke demên ku wê bahsa wê were kirin ku wê çawa wê, asûr wê bilind bibê û wê bidest serwerbûna xwe wê çêbikê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê piştî rûxîna mitannî wê çerçoveya keyeniyên nairî wê dema ku em li wê çerçoveyê dihizirin wê weke ku wê baştirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were fahmkirin.

Dema ku Asûr ji Împaratoriya Mîtanî serbixwe bû, Burna-Buriash hewl da ku mudaxele bike. Dema ku qasidên Asûrî çûn Misirê hêrs bû û wan wek xelqê xwe dît. Dûv re, têkiliyên bi Aşûriyê re çêtir bûn û bi zewaca key re hatin xurt kirin. Piştî mirina Burna-Buriash II, Ashur-Uballit I midaxeleyî herêma Babîl kir. Heta wê demê ne dikarî ku wê bikê.

Kara-Hardas ku wê ji aliyê bav ve wê kûrê keyê kassit Burna-Burias û ji dayikek asûrî bê: di dawiya serweriya wî de, balyozên keyê Asûrî Aşşur-uballit I li qesra Misrê ji aliyê Tutankhamun ve hatin pêşwazîkirin, ku di wê demê de derketibû ser text. Ev yek bû sedema dilgiraniyek mezin li Burna-Buriaş, ku Asûrî wekî vasalê xwe digotin, "Çima ew li ser axa we hatin pejirandin? Heke ez ji we re bi qîmet im, nehêlin ku ew ticarî bikin. Bila dest vala vegerin vir!" (Di EA 9.). Bi rûxandina Mîtanî ji aliyê Hîûtan ve, Asûr di dema desthilatdariya wî de wek hêzeke mezin derketiye holê û sînorê bakur ê keyeniya Kassîtan tehdît dike. Li vir wê aliyekê wê yê din jî wê bi mijarê ve wê girêdayî ku wê karibê wê şîrovebikê wê rewşa weke ji dîndana keyê kassit ku ew dihê Kara-Hardas bê. Ew wê, di destpêkê de wê weke 'keyê kassit' wê were ser taxt û wê bi wê rengê wê were herêkirin. Ya ku wî asûrî ji wê wêretî wê bigirin û wê heta ku wê qasidên xwe wê bi şênina misrê jî wê di rengekê de wê weke ku wê ev bê.

Dibe ku ji bo têkiliyên xort û hevgirtî bi keça Aşşur-uballit Muballitat-Şêrûa bi Burna-Buriaş an jî dibe ku kurê wî Kara-ħardaş re zewicî bû; Çavkaniyên dîrokî li hev nakin. Senaryoya ku ji hêla Brinkman ve hatî diyar kirin wekî şîroveya ortodoks a van bûyeran hate pejirandin. Nameyek ku di Muzexaneyê Pergamon de kêr hatî parastin dibe ku behsa wî û prensesa an jî mārāt şarri bike. Kara-ħardaş di sala 1333 b.z. de, di dema serhildanek ji aliyê artêşa Kassîtan ve hat kuştin, piştî ku bavê wî bû ser text!.

Kara-hardaş wê weke keyê kassit bibê. Lê di wê demê de wê, di rengekê de wê gotinên weke "ji hêla artişa kassit ve hat kuştin" wê di wê nûqteyê de wê weke gotinên bi nakok wê bimênin. Lê di wê demê de wê, dibê ku tekoşinên ser taxtê kassit bûbin. Lê di wê nûqteyê de ev wek nûqteyek dibê cihê gelek manipulasyonan. Di wê nûqteyê de wê, kara-hardaş wê di awayekê din de jî wê weke çendî di hinek çavkaniyna de wê weke ji dûndana keyê kassit dihê û ji dayikek asûrî dihê jî wê di rengekê de wê piştî wê bi keça keyê asûr Aşşur-uballit Muballitat-Šērūa wê bi zewicê. Di wê temenê de wê ev rewşek weke bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev rewş wê bi wê yekê wê weke rewşek ku wê ji navendê ve wê, weke serwerîyek asûrî li qasr û taxtê kassit wê weke ku wê bide çêkirin. Ev dikarê weke rewşeka keyê aqad sagonê mazin ku wê çawa wê, weke ganarelekê keyê gûti bê û wê derbeyê wê li qasrê wê bikê û wê were ser taxt û wê serdema aqadê wê bide destpêkirin wê di dîmenekê weke wê de wê rengekê û dîmenekê wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Pêşketinên piştî wê ên bi rehetî bilindbûna asûr wê hinekê wê gûmanê wê bi rehetî wê di serê mirov de wê çêbikin. Çendî ku wê bahsa şerê asûr ê bi mitanniyan re wê bê kirin jî lê wê ji wê rewşek cihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê di wê dema ku wê, asûr wê weke hêzek li dijî wan wê bibê wê ne tenê wê mitannî wê hittit jî wê li dijî asûr wê weke ku wê bikeve pozisyonekê. Çendî ku wê ji wê aliyê ve wê bahsa pevçûnên li bakûrê mesopotamya û an kurdistanê wê bahsa wan wê were kirin jî lê wê di dewama wê de wê li başûrê mesopotamya û an kurdistanê wê zêde çavkani wê di destê me de nebin di derbarê şerên wê demê ên di nava asûr û keyeniya kassit de. Ev jî weke diyardeyek din a ku wê hizrê wê di serê me de dide çêkirin ku wê di wê demê de wê weke têkiliyek bi wê rengê a ji navendî wê weke bi serwerîyê a bi asûr re wê bibê. Piştî wê ku ew zelal û diyar dibê êdî dibê ku wê keyeniyên herêmî ên piçûk ên kassitan ên herêmê li hemberê asûr dijbarîya xwe bidina nişandin û êdî weke bi wê ve bikevina şer de. Ku rast bê ku kara-hardaş ji aliyê kassitan ve hatibê kuştin û çendî wê di destpêkê de weke keyê kassit wê derkeve ser taxtê wan wê, pêwîst bê ku ew di encama rewşek weke ya bi wê rengê de ew di dewama wê de ew were fahmkirin.

Di zane min de wê ev nûqte wê weke nûqteyek zêde giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide diyarkirin. Di derbarê ji holê çûna serwerîya qassit de wê di rengekê de wê bi wê yekê wê êdî wê karibê wê hinekê din wê fahmbikê. Wusa dihê fahmkirin ku wê piştî wê taxtê kassit wê

were bi dest xistin û pê de wê keyeniyên din ên kassit û bi wê ve girêdayî wê, serwerî û serbixwebûna xwe ji wê cihê wê denezênin. Wê girêdana xwe wê weke ku wê bibirrin. Di dewama wê de wê asûr wê, seferên leşkerî wê bikê. Lê ew sînore kassit ê berfireh ku wê heta dilmunê wê di bin serwerîya kassit de bê wê di rengekê de wê asûr wê nebê xwediyê wê sînore. Wê sînore wê bi sînore encama şerê nahariya ku wê bi keyeniyên mitannî re wê bikê û wê weke keyeniyên nairi ku ew di çavkaniyên asûr de dihên diyarkirin bê. Ku ew wê dihê diyarkirin ku wê li dora 60 keyên nairî wê dil bigirê û wê di berdêla dayina bacê de wê wan serbest berdê wek wasalên xwe.

Di wê temenê de wê ev dîmen wê weke dîmenekê bi derfet ê dîmenê pêşketina destpêk a serwerîya keyeniya asûr jî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, sînore asûr wê di nava sînorekê de wê bimênê. Lê piştî wê mediya ku ew serwer dibê weke imparatoriyeke wê hema bêja li gorî şîrove û salixkirinên hinek dirokzanan wê hema bêja wê sînore kassit ê berê asûr wê, mediya li wê bigihijê. Wê di wê temenê de wê, ji wê mazintir wê sînoren xwe wê berfireh bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê weke birhanek morfolojikî a li ser rewşa berfirehkirina sînoren gihiştî ên mediya weke ya kassita berî asûr de wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke dîmenekê têkiliyê a bi wan re wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mediya wê sînore wê bi rastî jî wê berfireh bin. Wê ji dilmuna wê demê û heta misrê û anatolya wê di rengekê de wê karibê wê bahsa wê bikê.

Kassit wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê xwediyê serwerîyek navendî bê. Di temenekê imparatori de wê weke ji hûrî û piştî mitanni re jî wê weke navendekê bê. Gelek caran wê weke ku wê di nava şerên nava misir û hittit û an mitanni û hittit de wê ew wê weyneyek navbeynkar wê weke ku wê bileyizê.

Di pêvajoya şerên di nava hittit û mitannî de wê mitannî wê di rengekê de wê weke ku wê, li bakûr wê weke ku wê bandûra wê kêmbibê û ev wê bi xwe re wê hinek valahiyên ramyarî û desthilatî wê weke ku wê

werênê. Di wê demê de wê, weke hêzek ku ew dixwezê derkeve li pêş jî Asûr wê hin bi hin wê bixwezê ku ew wê valahiyê dagirê. Asûr wê di rengekê de wê têtikiliyên diplomatikî ên weke ser zawacê û hwd re wê di şêwayekê de wê weke ku wê, bi girêdanên bi qasra kassitan re jî wê xwediyê têtikili û bandûrek bi wê a li ser hewirdorê û keyeniyên din jî wê wê weke ku wê bibê. Weke ku me li jor li deverê wê hani ser ziman wê dema ku wê, asûr wê qasidên xwe wê bişênê misrê weke keyeniyek mazin ku ew were herêkirin wê hinekê jî wê ev bandûr û têtikili wê yekser û teqez wê weke ku wê weynê wê ji wê re wê bileyizê.

Asûr di wê demê de ji Împaratoriya Mîtannî serbixwe bû, Burna-Buriash II hewl da ku destwerdanê bike. Dema ku qasidên Asûrî çûn Misrê, ew hêrs bû û ew wek bindestên xwe dît. Dûv re, têtikiliyên bi Aşûriyê re çêtir bûn û bi zewaca key re xurt bûn. Piştî mirina Burna-Buriash II, Ashur-Uballit I destwerdana li pey Babîlê kir. Nazî-Bugas: li gorî kronîkeke Asûrî ev yek êşa Aşşur-uballit da ku dagir bike, dagîrkerê ku ji hêla artêşê ve hatî saz kirin ji holê rake, yek Nazî-Bugaş an Şuzigaş, ku wekî "Kassî, kurê tu kesî" dihê binav kirin (çav: Amélie Kuhrt (1995). *The ancient Near East, c. 3000-330 BC*. Routledge).

Ashur-Uballit I paşê Kurigalzu II piştgir kir, wek "ciwanê biçûk", ku bi cûrbecûr wekî kurê Burnaburiş û kurê Kadaşman-Ĥarbe hatiye pêşkêş kirin. Lêbelê, bala xwe bidin ku zêdetirî bi dehan nivîsên key ên Kurigalzu II hene ku Burna-Buriash wekî bavê wî nas dikin.

Di warê karûbarên navxweyî de wê, hewldan û kirinên weke yên avakirinê di nivê pašîn ê sedsala çardehan de bi Burna-Buriash û paşgîrên wî re ku xebata restorekirina avahiyên pîroz pêk hanîn, bi rengek berbiçav zêde bû. Nivîsarên ji sê pêlên derî û kerpîçan, ku hin ji wan hîn li cihê xwe ne, şahidiya vejandina Ebabbarê yazdanê rojê Şamaş li Larsa dikin. Tabletek şîretekê dide Enlîl û kerpîçek jî behsa xebata li ser rewşek/rêgezek mezin a Ekura Ninlîl li Nippur dike. Nivîsareke duzimanî ya sêzdeh rêzî îhtîmal e ku niha jê re were veqetandin. Envanter a perestgeha Babîlonî ya ji Ūrê, wî ligel paşgîran wekî xêrxwaz bi nav dike.

"Qeyda bingehe Ebarra ku Burna-buriash, keyê demên berê, pêşiyê min, çêkiribû, wî dît û li ser qeyda bingehe Burna-buriash, ne tiliyek pir bilind, ne tiliyek jê wêdetir, bingeha wê Ebarra wî danî."

Bî nivîsa Nabonidus, a bangori (BM 104738) nêzîkî 87 metnên aborî hene, ku piraniya wan di kolandinên li pey hev li Nippurê de hatine dîtin, formula dirokek li ser bingeha salên keyeniyê peyda dikin, ku heya sala

27-an pêşve diçin. Xuya ye bi hezaran mêr di avakirin û çandiniyê de û jin jî di karên wek yên pîşesaziya tekstîlê û hwd de dixebitin. Sazûmanek bi wê rengê wê dûmenekê wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Bi wê rengê rêveberiyek ku ew xwe bi wê li ser serê wan dide diyarkirin wê weke ku wê hebê. Di nivîsên din de du agahiyên derbirînê hene ku li ser bingeha lêkolîna rûkên heywanan agahiyan didin. Wusa dixuye ku Nippur jî statûya paytextek duyemîn kêfê girtiye. Hebûna keyeniya key tijî bi şewirmend û an şîretzanan dê rê ji bo afirandina tomarên karsaziyê ji bo nifûsa herêmi peyda bike.

Di demên piştî wê demê de wê kurigalzu II wê were ser taxt. Lê di wê navberê de wê pêşî wê weke ku wê karibê bi çend gotinan wê bahsa kara-hardaş û nûzi-bugash bikê. Ev herdû kes û an key wê weke du kesên ku wê di hinek çavkaniyan de wê weke ji dîndana kassitan dihên weke di encama zawacek diplomatîkî de. Wê weke dayikên wan asûr û bavên wan wê keyên kassiti bin. Ew piştî wan wê di rengê de wê weke ku wê werina ser taxt. Heta ku wê, kara-hardaş wê di hinek nivisaran de wê bahsa serwerîya wî li navenda wê demê a kassitê babilê jî wê bikê. Hinek çavkani weke keyê babilê jî bi wê yekê dest nişan dikan.

Lê li gorî hinek çavkaniyan jî ew wê weke newiyê keyê asur ê demê Ashur-uballit I jî wê bidina nişandin. Ku ev rast bê wê demê wê em dikarin wê têkiliya di nava keyeniyê a bi kassit û asûr de wê di wê temenê de wê weke ku me li jor bi têgîna zawacê wê hani ser ziman wê dikarê wê piştrastbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Kara-hardash û an Kara-ğardaş wê, di heman demê de Kadashman-Harbe û dibe ku Karaindash jî, keyê kassi û Babîlê bû. Ew li dora sala 1333 berî zayînê bû keyê Babîlê ku wê weke navenda kassi bû. Ew kurê prensesa Asûrî Muballitat-Şerua û jin keyê kassit û serwerê Babîlê yê beriya wî bû. Desthilatdariya wî kurt bû, ji ber ku demek kin piştî tayînkirina wî wekî key, di rapaerinek ku wê di wê de wê weke kassit û asûr wê werina hemberê hev de wê were kuştin. Tola mirina wî jî bapîrê wî, keyê Asûrî Ashur-uballit I, hat standin. Têkiliya vê dawiyê bi asûriyan re ne diyar e.

Li vir wê ev mijar û bûyarên vê demê wê weke di rewşa têkiliya nava kassit û asûr de wê weke diyarker bin. Di wê demê de wê ji aliyekê din ve jî ev bûyar wê weke nişanaka derketina li pêş a asûr jî bin. Di wê demê de wê biqasî ku wê were diyarkirin wê, keyê Asûrî Ashur-uballit I wê derkeve li pêş. Ew wê weke keyeniyê wê di rengê de wê bi rengê

wê weke destgûharandinekê wê weke bi herêmê ji destê kassiyân bi ber asûran ve wê bide çêkirin.

Kara-hardaş ku wê kurê prensesa kassit Asûrî Muballitat-Şerua, ku wê di hinek çavkaniyan de wê weke keça keyê Asûrî Ashur-uballit I û xwişka keyê paşerojê Enlîl-nirari bû. Bapîrê wê yê pêşîn bû ku sernavê keyê Aşûr bi kar hanî. Di dîroka hevdem de, navê wî hem Karahardash û hem jî Karaindash dihê nivîsandin, dibe ku ji ber xwendinên dengnasî yên cihêreng. Lê di morfolojiya navê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê rewşa cihê a di nava herdû navan de wê bi derfet bê ku ew bahsa du kesên cihê jî wê weke ku wê bi derfet bê ku ew bikê bê. karaindash dikarê weke kesekê din jî bê. Di morfolojiya ji wê fahmkirinê de wê ev wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Ev ber çî weke hizrekê di serê mirov de çê dibê? Wê ber ku wê di morfolojiya zimanî de wê bi fonolojiyi jî wê cihêbûnek di nava herdû navan de wê weke hebê. Karaindash wê zêdetirî wê şibinek li ser navê kassitî ve wê herê. Çendî ku em nikarin navê din jî ji wê cihê û wê morfolojiya kassiti cihê wê bibînin jî lê wê di hinek fêrsên bi xwe ên fahmkirinê de wê karibê cihêbûnekê di kirpendina xwe de bide diyarkirin.

Wekî din, ev du kesên cuda ne, ku Karahardash (ankû Kadashman-Harbe) kurê Karaindash, mêrê Muballitat-Sherua ye. Çavkaniyeke din a kevnar, Chronicle P, biyografiya jiyana kurê Muballitat-Sherua dide ku hema hema bi "Dîroka Senkronîstîk" re yek e, lê tomar dike ku navê wî Kadashman-Harbe bû, û ku bavê wî Karaindash bû. Kadaşman-Ĥarbe ji bo Kara-ḥardaš ihtîmalek xeletiyek nivîsar e. Di her du çavkaniyên kevnar de jî bi eşkere navê mêrê Muballitat-Şerua kî ye (çav: Radau, Hugo (1908). *Letters to Cassite Kings from the Temple Archives of Nippur*. University of Pennsylvania Press. p. 59–61).

Di wê nûqtayê de wê ji ber kêma agahiyan wê di fahmkirinê de wê weke tevliheviyek wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê wê di wê temen de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev wê weke du kesên cihê bin. Dibê ku Kadaşman-Ĥarbe wek bav ji bê. An kû wê weke bersiva pîrsa hugo Radau a hewserê/ mêrê Muballitat-Şerua kî ya ku ew dipirsê, dibê ku ev bersiva di wê nûqtayê de wê bibîne.

Piştî mirina bavê xwe, Kara-hardash bû keyê kassit û Babîlê. Di dema desthilatdariya xwe ya kurt de, ew çûye şerê li dijî Sutiyan, û karîbû çend karên giştî jî, di nav wan de kolandina bîr û avakirina kelehekê, pêk bîne

(çav: Shortland, Andrew J.; Ramsey, C. Bronk (2013). Radiocarbon and the Chronologies of Ancient Egypt. Oxbow Books).

Desthilatdariya wî demek kurt bû. di hinek çavkaniyan de wê bahsa "raperînek asûran a li dijî wî" wê were kirin. Ku ev rast bê wê demê bi derfet ne li dijî wî, weke li dijî desthilatiya wî ya kassiti ku wê asûr wê bikê serwer, bi wê armancê bê. Weke ku wê di hinek çavkaniyan de wê bê gotin wê ew ne di dema wî de lê piştî mirina wî dibê ku ew bûbê. Ev jî bi derfeta ku wê, piştî wê, ku em bi hasibênin ku ew di dema ku ew hê sax a de ew raperin bibê wê demê wî bi wê destê desthilatê a navendî da gûharandin û bi wê li şûna kassit asûr û an kalkê xwe keyê Asûrî Ashur-uballit I serwer kir. Lê hinek çavkani jî wê bahsa mirina wî û piştê wê ku wê kalkê wî tolê hilde wê bikin. Wê di rewşek weke wê de wê demê wê karibê wê bibêjê ku ew wê, piştî wê, êdî wê bi derfet bê ku ew li qasra mazin a kassiyar bi meşê û an seferê li dar bixê û pêşî navenda wê babilê bidest bixê û piştê wê, keyeniyên din ên kassit bindest bikê.

Paşê artêşê Nazî-Bugaş, an jî Şuzigaş, Kassîtek bû û weke kara-hardaş ew li gorî hinek çavkaniya wê bav keyê kassit bê û dê ji asûr bê ku wê pêk were, wek key destnîşan kir. Bapîrê wî yê Asûrî, Ashur-uballit I, serhildanên ku wê weke di encama wê destdanina key de wê bibin tepisand. Lê li gorî hinek çavkaniya de wê, Nazî-Bugaş, wê di encama wê raperina ku wê bibê de wê bimirê û wê piştî wê keyê kassit wê kurigalzu wê were ser taxt. Di wê nûqtayê de wê ev derfeta duyem wê weke zêdetirî wê jî mirov re wê rasttir wê were ber ku wê, piştî wê di rengekê de wê keyekê weke bi navê kurigalzu II wê were ser taxt.

Kurigalzu II., wê çendî wê hinek çavkani wê bi asûran ve wê girê bidin jî lê ev wê ne diyar bê. Vajî wê di rengekê de wê piştî wê di rengekê de wê weke ku wê kurigalzu II., wê were taxt lê wê di rengekê de wê keyeniyê asûr wê hin bi hin wê serwerîyek mazin bi wê li rex wê bidest bixê. Ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Di wê demê de ku ev rast bê wê demê ev wê weke derfetek rastin wê xwe bide diyarkirin ku wê, keyê asûr Ashur-uballit I, wê di wê demê de wê bi mazinayîya xwe ya bi temen wê derkeve li pêş û ew wê sazûmanekê wê di wê rengê de ku wê xwe serwer bikê wê bi keyê kassit re wê bide diyarkirin. Ji xwe çavkaniyên paşê wê bidina diyarkirin ku wê li ser temenekê bi wê rengê ê bi derfet wê, asûr wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bibêjê ku wê, çendî ku wê li bakûrê mesopotamya wê seferên xwe serwerkirinê wê piştî asûr wê hin bi hin wê destpê bikê li hemberê axa mitanni lê wê zêde

çavkani wê di wê demê de wê bahsa şerna mazin bi kassiyân re wê nekin û dibê ku ev sedema wê bê.

Burna-Buriaş II keyê Kassî yê Karduniaş (Babîlon) di Serdema Bronz a Dereng de bû. 1359–1333 BZ, ku kronolojiyên Kurt û Navîn li hev ketine. Gotina "dema kontrolkirina pirtûkan azmûna şivanan e" di nameyekê de ji keyê paşîn Esarhaddon re ji sixorê wî Mar-Issar re hatiye gotin ku ew bahsa wî dikê.

Burna-Buriaş II (bi tîpên bizmarî wekî Bur-na- an Bur-ra-Bu-ri-ia-aş hatîye dîrokkirin, û bi zimanê Kassî tê maneya xizmetkar/parêzvanê Xudanê welatan) wekî keyê 19-an hatî tomar kirin ku çûye ser textê Kassîtan, ew li şûna Kadaşman-Enli bû, yê ku îhûmala salên 17, hukum kir.

Li gorî hevdemkirinê bi kronolojiyên "bilind" an "nizm" ên Misrê re, ew hevdemê Firewnên Misrê Amenhotep III, Akhenaten û Tutankhamen bû. Nameya dîplomatîk a di navbera Burna-Buriaş û firewnan de di neh tîpên Amarna de tê parastin, ku EA (ji bo El Amarna) 6 heta 14 hatine binavkirin. Têkiliya di navbera Babîl û Misrê de di dema serdestiya wî de di destpêkê de dostane bû, û hevalbendiyek zewacê di çêkirinê de bû. "Ji dema ku bav û kalên min û bav û kalên we bi hev re danezana hevaltiyê dan, silavên xweş ji hev re dişandin, û tu daxwazek ji bo tiştê xweş red nedikirin." Wan diyarî pevguherandin: hesp, lapis-lazuli û kevirên din ên hêja ji Burna-Buriaş û hwd da kirin. Carekê, Burna-Buriaş gerdeniyek lapis-lazuli ji bo pîrozkirina jidayikbûna zarokê yekem Akhenaten, prensesa Meritaten, şand. Ev wê weke nişanaka têkiliyek malbatî ji ya dostane wêdetir.

Li ser EA 10, ew gilî dike ku zêrê şandî kêmtir bû. "Te qasidê min du sal in binçav kiriye!" ew bi matmayî radigihîne.:49–50 Wî li Misrîyê ku dema nexweş bû sersaxî neşand: 14–25 û gava daweta keça wî çêdibû, wî gilî kir ku tenê pênc erebe şandine ku wê bigihînin Misrê. diyariyan 4 stûn û 307 rêzikên envantera bi tîpên bizmarî li ser tablet EA 13 dagirtin.. (...) Nivisara EA 9, ya nameya Burna-Buriaş II ji Nibhurrereya (Tutankhamun?) ji Odeya 55 a Muzexaneyê Brîtanî dihê ragirtin. Di wê de diyar dikê ku "tiştê ku hûn ji welatê min dixwazin, binivîsin, wê bê hanîn, û tiştê ku ez ji welatê we dixwazim, ez ê binivîsim, da ku ew bê birin."[i 1]:13–17 Lê heta di meseleyên bazirganiyê de jî, tişt şaş derketin û, di EA 8, de, ew gazin dike ku vasalên Kenanî yên Misrê kujerên wî yên tacir û talan kirine. Wî daxwaza tolhildanê kir, û navê

Šum-Adda, kurê Balumme, ku girêdayî wî ne diyar e, û Šutatna, kurê Šaratumê Akka, wek xwediyê kiryarên xerab dest nişan dikê: 8–42.

Ev rewşên weke di nava misir û kassit de ku wê bahsa rewşa nava wan bikê me li jor jî ew hani ser ziman. Li vir me dûbare ew hani ser ziman. Ber ku ew wê di wê rewşê de wê weke têtînekê wê di warê fahmkirina bilindbûna hêzek din de wê bi xwe re wê di rengekê din û bi morfolojiyekê wê weke ku wê karibê bide diyarkirin.

Di demên piştî de wê, di dema kurigalzu II de wê rewşa kassit wê di rengekê de wê wek ku wê bi gûharê. Di wê demê de wê asûr wê derkeve li pêş. Lê heta wê demê wê di rengekê de wê di encama bûyar û rewşên di bin de wê asûr jî wê cihê xwe wê di rengekê de wê weke ku wê xort bikê. Wê piştî xwe bi sipêrê taxtê key. Di wê demê de wê serwerîyê wê hin bi hin wê hilde li dest.

Ku ev nerin rast bê wê demê wê dikarê wê bibêjê ku wê kurigalzu II., wê weke nêvî bi nêvî wê hêza desthilatî wê bi keyê asûr ê demê re wê weke ku wê parve bikê.

Kurigalzu II (1332–1308 b.z. kronolojiya kurt) wek keyê 22'în yê Kassîtan an xanedana 3mîn bû ku li ser Babîlê û asûr jî nêvî bi nêvî hukum dikir. Di zêdetirî diwanzdeh nivîsan de, Kurigalzu Burna-Buriaş II wekî bavê xwe bi nav dike. Kurigalzu II ji hêla keyê Asûrî Aššur-Uballiṭ I ve li ser textê Kassite hate piştgirkirin, bîst û pênc salan di heyamek qelsî û bêaramî de hukum kir, di dawiyê de li hevalbendên xwe yên berê zivirî û dibe ku ew di şerê Sugagu de têtî bibe. Demekê dihate hizirîn ku ew serkêşê Elamîyan e, lê niha ev yek ji keyê berê yê bi vî navî re, ligel serpehatiya Chronicle P-yê, têtî destnîşankirin (çav: Walker, C. B. F. "A Duplicate Brick of Kurigalzu II." *Journal of Cuneiform Studies*, vol. 32, no. 4, 1980, p. 247–48).

Di navbera keyeniya wî û ya hevnavê wî yê berê, Kurigalzu I û, ji ber ku ne adet bû ku jîmareyên salên keyeniyê werin destnîşankirin, û her du jî xwediyê serdestiyên dirêj bûn, di navbera serdestiya wî û ya hevnavê wî yê berê, Kurigalzu I de, hindik zêdetirî çil salan ferqek heye, ev yek bi taybetî dijwar dike ku mirov ji bo kê nivîs hatiye çêkirin. Çend nivîsarên key bi zelalî ji Kurigalzu II re têtî destnîşan kirin ji ber ku ew navê bavê wî, Burna-Buriaş didin, lê van an danasîna tiştan tomar dikin, wek kevirên çav, mêtî, serê axîn, hwd., an jî li ser mohrên bangorên xulamên wî xuya dikin, wek hesabker, Uballissu-Marduk. 167 metnên aborî, ku piranî ji Nîppurê ne, li gorî şêwaza formula dîrokê jê re / bo dema wî hatine destnîşankirin û heta sala 24-an a desthilatdariya wî hatine

tomarkirin. Weki din li Dur-Kurigalzuyê kerpîçek Kurigalzu II ya niviskirî hat dîtin ku ew bahsa wî dikê (çav: J. A. Brinkman (1976). "Kurigalzu". Materials for the Study of Kassite History, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. p. 205–246. especially pages 205 - 207).

Li gorî çavkaniyan wê dema kurigalzu II wê bi rewşên weke bêarami ên nava welêt re wê alaquadar bibê. Wê zêdeyî wê di wê temenê de wê di nava hewldanê de bê. Dibê ku ew rewşên weke me li jor kirpendin ên weke bi raperînên asûran û hwd wê di wê demê de wê zêdetirî wê xwe bidina diyarkirin û ew li ser wan re dikê ku ew aramiyê di wê demê de wê çêbikê. Ew li ser wê disekinê.

Di wê demê de wê dikarê wê kifşbikê ku wê dema kurigalzu II wê di wê çerçoveyê de wê weke demek ku wê di wê de wê zêde arami wê nebê. Di wê demê de wê çendî wê weke bi levkirinekê di dîtbarîyê de wê bi asûr re wê çêbikê jî lê piştî wê were dîtin ku wê bi derfet levkirinek bi peymankirî hebê jî wê asûr wê ji wê sûd bigirê ku ew xwe di rengekê de wê li ser welêt xortbikê û bigihênê bandûra taxt. Di dema mazinbûna xwe de wê weke ku wê hinek rewşên bi wê rengê wê weke ku wê bikarbênê. Hinek nişanakên wê hena. Wê dema ku em rewşa ramiyarî wê dikin ku wê fahmbikin wê yekser wê hinek rewşên bi wê rengê wê xwe di rengekê de wê di meji de wê şaq bidin.

Li gorî dîrokeke Asûriyan Kurigalzu II textê xwe deyndarê Asûriyan e. Paşê helefê Burna-Burias, Kara-hardaş, di dema derbeyekê de ji aliye artêşa Kassit ve hatibû kuştin, ku yekî din ê Nazî-Bugaş ê ku wekî din ne diyar bû rakiribû ser text. Vê yekê destwerdana keyê Asûrî Aşşur-Uballitê lê kir, ku keça wî Muballit-Sêrûa yan dê yan jî hevjinê Kara-hardaş bû. Desthilatdar bi rengekî bêserûber bêarami lê pêşket û Kurigalzu di ciwaniya xwe de ji rêza dîndana keyeniya kassit ku ew dihat li ser taxt rûnişt. Têkiliya wî ya dîndani bi keyê Asûrî re nayê diyarkirin û an ne heya (çav: J. A. Brinkman. "The chronicle tradition concerning the deposing of the grandson of Aşşur-Uballit". MSKH I. pp. 418–423).

Digel vê yekê, di vê demê de kevneşopiya pevçûnên leşkerî di navbera kassit û Babîl û Asûr de hebû. Dibe ku dema ku ew mezin bû, ew ji xêrxwazên xwe yên berê aciz bû û gihîştina Enlil-nîrarî li ser textê Asûrî dibe ku bibe alîkar ku têkiliyên dilsoziyê qut bibin. Nameyek perçekirî talanê (genimet) ku Kurigalzu hanîne Babîlê destnîşan dike (çav: Benjamin R. Foster (2009). Carl S. Ehrlich (ed.). From an Antique Land:

An Introduction to Ancient Near Eastern Literature. Rowman & Littlefield. p. 201).

Kopiyek ji nivîsarekê diyariya şûrê dengbêjiyê ji yazdanê Ninurta re bibîr tîne, ji bo destwardana wî ya yazdanê ya di darizandina sûcdarên komkujiyek hemwelatîyên Nîppurê de, li hewşa e-sag-dingir-e-ne, belkî tê wateya "Mala Mîrê Mezin", ku wekî din xuya dike ku perestgeha wê ya herî girîng a Nippurp ya dingir-ê ye. Di nivîsê de tê gotin, "yekî li çiyayan dijminekî xerab, ku navê wî tune bû û ne yazdanên wî yên bi qîmet bû, seferber kir, û ji "Dêr(navê herêmekê li keviya firatê)"ê leşker girt ku bibin hevalbendên xwe, û şandin (wan) û bera (wan) kişandin ... û wek avê xwîna welatîyên Nippur rijand." Mêreniyên li dijî Hûrba-tila, ku niha li ser navê wî yê berê hatiye diyarkirin. Ev di kronolojiya P' bahsa wan dihê kirin.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kurigalzu II., wê weke keyekê wê di wê demê de wê, bi bêaramiyên demê re wê alaquadar bibê. Wê çawa wê kassitê ê ji bêaramiyan wê rizgar bikê û wê rewşê bikê bin sehêta xwe wê li ser wê bisekinê. Lê di wê demê de wê çendî ku wê bi keyê demê ê asûr Aşşur-Uballiţ û teşwika Muballiţat-Şêrûa bo destwardana wî ku wê bibê wê bi wê re wê di wê demê de wê ev wê bê kirin. Di wê demê de wê, rewş wê di wê demê de wê bi keyê kassit re wê di rengekê de wê bi serwerîya wî re wê di dîmenekê de wê bibê û wê xwe bide diyarkirin. Ev wê di dema kurigalzu de wê wê di rengekê de wê bi wê yekê wê bimeşê.

Lê ji aliyekê din ve jî wê asûrî wê hin bi hin wê di wê rewşê de wê weke ku wê weke rewşa valahiya ramyari dibê wê ji wê sûdê bigirê û wê derkeve li pêş. Di dema Aşşur-Uballiţ wê bi wê rengê wê dîmennekê berfireh ê destwardenê û diyarkirinê wê di wê temenê de wê bê diyarkirin. Li ser têkiliyên malbatî û hwd re wê bandûra xwe wê di rengekê de wê li ser qasra kassit wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Di wê di rengekê de wê bi hinek morfolojiyên fahmkirinê wê weke li rex kurigalzu II., wê weke rûsipîyekê wê di destpêkê de wê di dîmenekê de wê weke weynekê wê bileyizê. Di wê temenê de wê banndûra asûr wê yekser wê derkeve li pêş. Piştê Aşşur-Uballiţ wê, di aslê xwe wê yê ku wê keyeniya asûr wê yekser wê weke hêzek serwer wê di rengekê de wê weke derxê li pêş Enlil-nîraî bê. Di aslê xwe de wê, ji navê Enlil-nîraî wê were fahmkirin wê weke kesekê bi bawerî û şopa enlil de dihê û ev wê weke kevneşopîyek bingihî û teqez a keyên kassit bê. Di wê temenê de wê çendî ku wê weke keyekê asûr wê were diyarkirin û ji wê yekê

hema bêja wê weke gûman nebê jî lê wê ji wê aliyê ve wê hinek fikarna wê karibê bi hebûna xwe û rewşa xwe re wê di serê mirov de wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, piştî Aşşur-Uballiţ wê taxtê asûr wê bi dema hatina ser taxt a Enlil-nirarî re wê di şewayekê de wê di rengekê de wê êdî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê, di rengekê de wê bê dîtin. Wê weke ku wê gelek erk û payên keyê qasra kassit wê piştî Aşşur-Uballiţ wê, Enlil-nirarî wê bi navê yazdanê navdar û mazin enlil û şamaş wê di rengekê de wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê weke serwerê mazin ê demê wê êdî wê bi wê re wê di şewayekê de wê bide diyarkirin.

Ev wê ji hêla keyeniya dema kurigalzu II., ve jî wê weke hinek aliyna wê di wê temenê de wê bide diyarkirin ku ew wê di rengekê de wê weke ku wê çendî wê bixwezê bêaramiyê wê ji holê rabikê jî lê wê di rengekê de wê weke ku ew wê nikaribê wê ji holê rabikê. Wê di wê temenê de wê ev rewş wê biawayekê morfolojikî wê hinek têgînan wê di serê mirov de wê bide afirandin weke birhan ku wê bandûra keyê kassitt Kurigalzu II., wê di rengekê de wê weke şikeştî bê. Û wê ne weke pêşgirên xwe berê xwe serwer bê û weke li wê xwediyê serwerî û sehêtek ku ew bi wê bikê bin kontrola xwe de. Ev wê di rengekê de wê weke ku wê di dema wî de wê bibê sedema nişandina hinek valahiyên ramiyê ku wê ji dema wî weke ku wê ji Aşşur-Uballiţ û piştî Enlil-nirarî re ku wê piştî wî ew wê ji aliyê xwe ve wê weke dagirin û an tişî bikin. Ev wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di wê temenê de wê ev wê weke rewşek ku wê karibê bi morfolojikî wê hin bi hin wê weke gav bi gav pêşdikeve û wê bi wê asûr wê êdî wê weke ku wê serwerê demê û qasrê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev dîmen wê xwe bi wê re wê weke têgînekê wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Li vir wê, di rengekê de wê di derbarê dema Kurigalzu II., de wê zêde agahiyên berfireh wê di destê me de wê nebin ku ew wê keyekê çendî bi hêz a. Lê hinek çavkani wê bahsa bajarê dur-kurigalzu wê bikin ku wê bi navê xwe çêkiriya û wê di wê temenê de wê bahsa serwerîya wî ya li herêmê a mazin wê bikê ku wê heta dervî herêmên mesopotamya wê bi wî re wê bahse bandûr û serdestî û desthilatî ya hegomenikî a kassit wê bikin.

Bi rastî jî wê dema ku em li wê demê dinêrin wê bi kassit û desthilatiya kassit re wê di wê demê de wê dîmenekê hegomenikî a berfireh ku em dikevina zorê de em sînore wê diyarbikin wê xwe bi wê re wê di rengekê

de wê bide diyarkirin. Li gelek deverên dûr ên ji mesopotamya wêdetir jî wê nişanakên serwerîya kassit wê di rengekê de wê werina dîtin. Di wê temenê de wê, dîmenê kassit wê weke bi keyeniyekê zêdetirî wê weke imparatoriyeke wê bide diyarkirin.

Di aslê xwe de wê çavkani û birhanên morfolojikî jî wê di wê temenê de wê, dîmenekê berfireh wê bidina me. Di wê temenê de wê piştî dema gûtfîyan wê aqad wê û wê aqad wê demek bêarami jî wê bi xwe re wê werênê û wê serdemekê wê li herêmê wê bijî. Di wê demê de wê keyeniyên herêmê wê li hemberê wê têbikoşin. Ev ji lullubîyan û heya kassitan wê bibê. Piştî wê kêmbûna bandûra aqad wê di rengekê de wê navê kassit wê di rengekê de wê weke serwerîya demê a piştî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dikarê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, dema piştî wê a kassit wê hinek hevgyrtin û an sentezên bi kult û çandî ên desthilatî û imparatori jî ku wê ji miretaya dema gûtfî û heta ya aqad jî wê bigirê nava xwe wê bi wê re wê karibê wê kifşbikê.

Di wê temenê de wê, kassitî wê piştî wê weke keyeniyekê zêdetirî wê weke imparatoriyeke ku wê weke bi keyeniyên herêmê û herêm bi herêm wê xwe bi rêxistin bikê û wê navenditîyek mazin wê weke li nippurê, babilê û an dur-kurigalzu û hwd wê ji xwe re wê pêşbixê bi serwerîya xwe. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê. Di nava demografiya civakî a kassit de wê babili, asûr, elami, lulubiyî, sûtîyî, hûrî, mitannî û hwd wê çend ji wan kom civakên ku wê diwê demê de wê biafirênin bin. Wekî din wê tişteke din wê xwe bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê pêşketina dema kassitan bê. Çendî ku wê, ji nivîsar û tabletên dema wan hê gelek ji wan ne hatina wergerandin jî lê ji yên ku ew hatina wegerandin di hê fahmkirin ku wê xwediyê rengekê fahmkirinê ê li pêşîya dema xwe ku wê weke hinek dîrokzan wê weke bi gotina 'faodaliyê' re wê şîrovebikin û an wê weke wê werênina ser ziman wê bibê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê xwediyê dîmenekê pêşketinê di dema xwe de bê. Di wê çerçoveyê de wê sazûmana wê ya civakî wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di dema kurigalzu de wê, di rengekê de wê du tişt wê xwe bi wî û dema wî re wê bidina diyarkirin. Çavkaniyên ku em li wan dinêrîn ên weke jiwê demê wê bidina diyarkirin ku wê xwe daya avakirin û an restorekirina awadaniya parastgeh û qasran û hwd li herêmê. Di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê weke kesek û an bi keseyetîyek ku ew xwe dide

xismeta yazdanê xwe. Di wê temenê de wê weke demên xwe yê dirêj weke li parastgehê wê derbas bikê wê dîmenekê wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê biafirênê.

Ku ev argûman rast bê wê demê wê di rengekê de wê bi xwezayî weke ku me li jor wê hani ser ziman û kirpend wê valahiya ramyari ketina rêveberiya welêt de wê bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Lê kassit wê weke navendna wê ya giring ên weke isinê û urukê wê di rengekê de wê ev wê weke navendna kultî ên demê bin û wê di wê demê de jî wê di rengekê de wê karibê bandûra wan di rengekê de ê ji nava çavkaniyên wê demê bi rehetî kifşbikê. Di wê temenê de wê di parastgeha isinê de wê parastgeha gulla weke yazdana bijijk û parastinê a kassit wê di rengekê de wê rastî wê were. Gulla wê ji hêlek din ve wê dîmenekê din jî wê bi xwe re wê di wê temenê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê ev bê ku wê weke ku wê, dîmenekê yazdana mê wê bi xwe re wê bide diyarkirin û ev wê, bi wê re wê weke ne dûrî kulta inanna wê dîmenekê wê bi xwe wê werênê li berçav.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di dewama wê de wê yazdana isinê a navdar isininna ku wê bahsa wê were kirin wê di dîmenekê de wê weke xwediyê sentezek bi inanna û gulla re bê wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Ev wê weke piştî gulla wê were û wê serwer bibê û wê bi demê re wê bandûra wê hin bi hin wê mazin bibê û serwer bibê.

Di wê temenê de wê ev bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê kurigalzu weke keyê kassit ê demê wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê weke ku wê xwe bide çêkirin û avakirina parastgehan û wê di wê temenê de wê gelek awadaniyên ku wê bi wê rengê wê bi gotina weke 'restorekirinê' û an avakirinê û hwd bê ku ew wê di dema xwe de wê bikê wê karibê wê bahsa wê bikê.

Di wê temenê de wê di şewayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kurigalzu II., wê di dema xwe de wê, di wê temenê de wê weke ku wê bi kiryarên wî dihê fahmkirin ku ew wê zêdeyî wê weke giringiyekê wê bide sazûman û demezrendinek pergalek civakî a xort û parastina wê. Ew wê weke li ser parastina kultên demê re wê dikê. Û weke hewldide ku ew bi wê serwerîyekê di rengekê de wê di şopêa bav û kalên xwe de wê bikê.

Di wê temenê de wê navê û dengê wî di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Ew wê di wê demê de wê weke demek pêşketinê ku wê karibê bi rehetî bi gotinek weke ya 'ronasansa kassitê' wê bi nav bikê wê di rengekê de wê bi fêrsên wê yên fahmkirinê re wê di serê mirov de wê di wê rengê de wê bide diyarkirin. Dîmenên ji dilmunê bi serwerîya kassitê dihên wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê hinek dîmenên ku wê di wê temenê de wê hişmendiyeke wê li rex wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê karibê wê çêbikê. Keyên pêşî ên kassit weke Agum-kekime ku wê ji hinek aliyan ve wê bi xanadana hana û an kur ve jî wê were girêdan û an wê weke ji wir dihê wê bahs ji wî were kirin. Di wê temenê de wê di derbarê kok û şûnpêya wan ya berfireh de wê di dîmenekê de wê têgînekê wê weke ku wê karibê di wê dîmenê de di mejiyê mirov de ew bide çêkirin û diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Serdema kassitan wê di wê temenê de wê ev dîmen jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe bide diyarkirin. Wê dîmenekê serwerîyê ê bi hegomenikî wê xwe di rengekê berfireh de wê li herêmê û giştîya wê bide diyarkirin. Ev wê di rengekê de wê di şewayekê de wê çerçoveya kassit wê weke ku wê ji ya ku em wê fahmdikin wê berfirehtir wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê li herêmê bi serdem û demên wê desthilatê ên mazin re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema kurigalzu II., wê di wê temenê de wê têgînek berfireh wê di serê mirov de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin. Wekî din wê têkiliyên kassitê ên bi misir û hittitê re jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê dûbare wê li vir wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê bandûra kassitê wê di wê temenê de wê li ser luwîyan û kizzuwatnayîyan re wê heta keviyên anatolya wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Wekî din dubare wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê hûrî û mitanni wê di rengekê de wê weke demna ku mirov wê diwê çerçoveyê de wê were dîtin û fahmkirin ku mirov wê nikaribê ji wê çerçoveya hegomenikî a kassitê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê dûr û berfireh wê werê diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê mijare kassitê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke serdemek teybet a

mesepotamya û giring wê di renekê de wê bide diyarkirin. Ji aliyekê civakî ve ku mirov gotinekê bibêjê wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê çawa wê xwediyê pêşketinekê bê. Di renekê de wê, di renekê de wê ji wê demê wê gelek destpêka pêşketinan wê dema ku wê çavkaniyên demê wê werina xwandin wê werina dayin destpêkirin. Ev wê di demên piştre de wê weke bi hûrî û mitanniyên re ku wê bibê wê bi mannaea û mediya re jî wê wusa wê hinek dîmen wê di renekê de wê bi çavkaniyan re wê xwe di şêwayekê de wê bidina diyarkirin. Di nava wan de wê weke di demên aqadiyan de ku wê bi şerwani û berxwedana xwe re wê navê xwe li dîrokê wê bihêlin lullubiyî wê di wê herikina kassîtê de wê di dîmenekê di rewş û halê xwe de wê hebûna xwe wê heta demên piştre wê weke di nava wan de wê bidina dimandin. Di wê temenê de wê nişanakên wê hebin ku wê weke di dîmenekê xanadaniyekê de wê lullubiyî wê hebûna xwe wê heta demên destpêka derketina li dika dîrokê a mediya jî wê di renekê de wê di şêwayekê de wê bidina diyarkirin. Ev wê weke hinek nişanakên teybet ên ku mirov wê karibê di renekê de bi wan re wê fahmbikê bê.

Ev wê ji aliyê serwerîya kassîtê a hegomenikî ve wê hem têngînekê wê di serê mirov de wê bi xortî wê karibê bide çêkirin û hem jî wê di derbarê pêşveûnên civakî ku wê xwe bi dema wan re wê di renekê de wê bidina diyarkirin wê bide diyarkirin. Minaq keyê kassit ku wê bajarê durkurigalzu wê ava bikê wê di şîroveyên hinek çavkaniyan de wê gotinên weke di rengê ku ew bi wê avakirinê dixwezê rêyên bazirganiyên ji herêmên dûr ên asya li wê herêmê dibin ku wan wan kontrol bikê êw bi wê armancê ku ew wê bajarê avadikê wê di renekê de wê ji wê were bahskirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê dii dewaama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê ji wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Dema kurigalzu II., wê weke demek teybet bê. Wê di wê temenê de wê bi rengê pêşketinên xwe yên xwezayî û civakî ku wê dibin re wê di renekê de wê bide diyarkirin. Ji wê yekê ku em gav biavêjin û wê demê wê weke deme pêşketina demên civakên hemdem û destpêka wan jî di renekê de bi nirx û pêvajoyên wan ên pêşketinê jî di renekê de şîrovebikin wê weke ne şaş bê. Ber ku wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê deestpêk û pêşketin wê hebin û ev wê ne tenê wê bi leşkerî û an serwerîyên weke bi wê rengê bin. Wê bi civakî û hwd wê di renekê

de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidê diyarkirin. Çavkaniyên wê demê wê tiştekê din jî wê bide diyarkirin ku wê di nava kassitan de wê aristokrasiyek perwerdekirî a xort û çerçoveya wê mazin wê balê bikişênina li ser wê. Di wê temenê de wê çavkaniyên weke 'pirtûkên perwerdeyê' û an amûrên perwerdeyê ên niviskî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê kifşbikin û wê ji wê demê wê di rengekê de wê wekeku wê bînina hanin li ser ziman.

Kurigalzu di dema wê de wê weke ku mirov fahmdikê wê pirsgirêkên aramiyê wê zêde hebin. Di awayekê de wê, weke pirsgirêka demê wê di rengekê de wê di dema wê de wê xwe bide diyarkirin wê pirsgirêka asûr bê. Di wê demê de asûr wê di rengekê de wê bixwezê ku ew li navenda wî serwe bibê. Li welatê karduniaş û babilê serwer bibê.

Di wê çerçoveyê de wê hinek çavkani wê di wê demê de wê bînina ser ziman ku wê di nava keyeniya kassitê a wê demê û ya asûr ku ew di wê demê de heta wê demê wê, di bin serwerîya wî de û an weke wasale wî bijî de wê di rengekê de wê şer li hin deverna wê pêşkeve. Deverek ji wan ku wê di nava çavkaniyên demê de wê bi zêdeyî wê bahsa wê were kirin wê devera "sugagu" bê ku wê di dema wî de wê weke "şerê sugagu" jî wê di rengekê de wê were bi navkirin wê bibê. Di wê şerê de wê, di rengekê de wê, hinek agahiyên cihê wê hebin.

Du kronîk behsa şerê Sugaguyê dikin, ku li başûrê Aşşurê, li ser Dîcleyê û bi vî awayî di kûrahiya axa Asûrî de, ji alîyê kurigalzu ve hat kirin. Ew pevçûnek di navbera Kurigalzu II., û hevdemê wî yê Asûrî enilî-niarari de radigihîne, ku di encamê de pevguhertina axê derket. Di agahiyna de Kurigalzu serketî dihê denezendin.

"Ew (Kurigalzu) çû ku keyê Asûrî Adad-nîrarî zeft bike. Li Sugaga ya li ser Çemê Dîcleyê li dijî wî şer kir û têkçûna wî hanî. Leşkerên wî qetil kirin û efserên wî dîl girtin (Chronicle P, Stûna 3, rêzên 20 heta 22. ". Dijminê Asûrî bi neviyê xwe yê navdartir tevlihev dike, yê din serkeftina Enlil-nîrarî îlan dike. "Li Sugagi ya li qiraxa Dîcleyê, keyê Asûrî Enlil-nîrarî bi Kurigalzu re şer kir. Wî têkçûna xwe bi tevahî hanî, leşkerên wî qetil kir û wî wargeha xwe terikand. Wan erd ji Şasili ya Subartû heta Karduniaş veqetandin û xeta sînor diyar kirin (Kronîka Senkronîstîk, tablet A, rêzên 19 heta 23.).

Ji Asûr heta Babîlê windakirina xakê nîşan dide. Metnên epîk li hember welatê nivîskarên xwe pir tîpîk a vê serdemê xuya dikin, û bi hev re belkî dibe ku îşaret bi encamek durist bikin. Şerê duyem, vê carê li Kiliziyê li nêzîkî Hewlêrê bû, li ser qatekê hat tomarkirin. Kudurruya paşerojê ya

Kaštiliašu IV tîne bîra xwe ku Kurigalzu ji bo karûbarê wî di şerê li dijî Asûryayê de herêmek mezin a erdî diyarî Uzub-Şihû an -Şipak kir.

Di dema kurigalzu II. de wê hinek rewşên din jî wê hebin. Di wê demê de wê rewşa wî ya wê demê wê li gorî hinek rewşan wê, bi serkevtinên wî re wê werênina ser ziman. Lê hinek jî wê li hemberî wê bahsa serkevtina asûr bikin. Di wê demê de lê wê, bi derfet bê ku wê di wê şerê de hardû aliyan jî windahiyên mazin dabin. Lê di wê demê de wê, dibê ku ew şer bi awayekê bi navbeynkarî jî bi encam bibê. Piştî wê asûr hinek serkevtinên bi demê re wê, bi dest xistin. Ber ku asûr wê piştî wê demê û pê de wê were dîtî ku wê dem bi dem wê weke ku wê derkeve lipêş. Xwesteka wê ya derketina li pêş heya û asûr di wê nûqteyê de wê, bi israr bê. Imparatoriya kassîtê wê di wê demê de wê, di nava xwe de wê, ji rewşên leşkerî wê were dîtî ku wê zêdeyî wê weke hinekê alaqaya xwe wê bide tîştên din. Ji kiryarên keyê kassît wê fahmbikê ku ew bi avakirina parastgehan ve wê meşkul bibê. Di wê temenê de wê weke ku wê carna wê bi keve parastgehê û wê dernekeve. Li derve çî diqawimê wê weke ku wê hey zêde ji wê nebê. Di wê demê de wê hinek pirsgirêkên din ên weke yên keseyetî jî wê weke ku wê kurigalzu II., re wê bibin. Minaq wê, di hinek tabletan de wê bahsa çûna wî ya parastgeha esagila wê bikê ku ew li wê dixwezê fêrbibê ku wê çima kûrekê wî çênebûya. Di wê demê de wê ji wê yekê wê were fahmkirin ku wê di wê demê de wê bixwezê ku ew kûrekê wî çêbibê. Ev wê, di tabletek bi navê "xewna kurigalzu" de wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Zeqiqû, an jî nîşana înkubasyonê, ji vê serdemê ve wekî xewna Kurigalzu û tableta gunehan tê zanîn, ku keyê Kassît bi serdemî bi wî re naskirî di xewnekê de digere ku bibîne ka çima jîna wî nikare zarokek bîne: Kurigalzu çû Esagila [...], giyan nêzikî wî bûn û xemgîn bûn... Dema ku ew li ser textê xwe ket xew Kurigalzu xewnek dît. Di şînê de, bi hilatina rojê re, [rapor (?)] jî dîwanên xwe re got: "Vê şevê, Ey dîwanxane, min bi şahî Belê dît! (The dream of Kurigalzu).

Li gorî çavkaniyên kronikî wê dema ku wê piştî wê bahsa kurigalzu II., wê bikin wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê kûrê wî hebê. Di awayekê de wê weke şûngirê wî û pştî wê dihê ser taxt weke keyê piştî wî Nazi-Maruttaş wê weke keyê kassît wê were dîtî ku wê were ser taxtê kassît. Wê di wê temen de wê, di derbarê dem û an serdema Nazi-Maruttaş de wê hinek agahi wê hebin ku mirov wê di dewama wê de werênê ser ziman.

Nazî-Maruttaš, bi gelemperî Na-zi-Ma-ru-ut-ta-aš an jî minaq Na-zi-Mûru-taš hatî nivîsandin, Maruttaš weki din jî wê weke ku wê j inivisarên demê wê were xwandin wê weke navê yazdanekî Kassî jî bê ku bi Ninurta re hevware ye û kassitî wî diparêzên, keyê Kasîtî û serwerê Babîlê 1307–1282 b.z. li gorî kronolojiya kurt hatiya ser taxt û li gorî nivîsara ku di wêne de hatiye kişandin şar kişşati, an jî "keyê Dûnyayê" tê bi nav kirin.

Li vir di rengekê de wê di şêwayekê de wê, di hinek nivîsaran de wê weke "keyê dunyê jî wê di wê temenê de wê were bi navkirin û ev têgih wê, hinek gûmanan wê di serê mirov de wê çêbikê ku ew bi rastî wê kûrê kurigalzu II., bê û an wê weke bi rastin wê weke yazdanê kassit ê navdar bê.

Di wê temenê de wê, di kronolojiya kort de wê bahsa serwerîya wî were kirin û hatina wî ya ser taxt wê were kirin. Wê di wê de wê dema ku wê bahsa Nazi-Maruttaš wê were kirin wê gotina "şar kişşati" wê were bi navkirin ku ev gotin wê di zimanê roja me de wê karibê bi rengê weke "yê li ser taxtê kassit" û an "yê li serê kassti" ku ew bi navdikê wê di rengekê de wê bi têgînekê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Keyeniya wî dikare wekî zerweya xanedaniya Kassîtan were dîtin, ku bi seferên wî yên leşkerî yên serketî yên li dijî Asûr û Elamê, şêwaza glîptîk a mohrên bangorî bahsa wan dihê kirin, û wêjeya ku ji wî hatî peyexam kirin (Hemerolojiya ji bo Nazî-Maruttaš), û xuyabûna wî di beşa serdema Ludlul bêt nêmeqî de ku di dema desthilatdariya wî de hatî destnîşan kirin, nîşan dide (çav: Donald M. Matthews (1992). *The Kassite Glyptic of Nippur*. Vandenhoeck and Ruprecht. p. 62).

Di wê demê de wê dema ku em li dema keyeniya Nazî-Maruttaš, a li ser taxtê kassit dinerê wê dikarê wê fahmbikê ku wê weke fêrsek weke ya di derbarê şerê sugagu ê di dema kurigalzu II., de ku wê, di wê de hem aliyê kassit û hem aliyê asûr wê xwe di wê de wê serkevtî wê diyarkirin wê weke ku wê di wê de kassit serkevtî bê wê dîmenek di dema Nazî-Maruttaš wê xwe bide diyarkirin. Gelek nivîsar û şîroveyan di derbarê dema Nazî-Maruttaš, de wê didina diyarkirin ku ew wê di wê demê de wê çawa wê seferên mazin ên leşkerî û "serkeftî" wê li hemberê asûr û elamê wê bikê wê bahsa wan wê were kirin. Di wê temenê de wê bi wê yekê ku wê bahsa dema Nazî-Maruttaš, wê were kirin wê were gotin ku ew wê di keyeniya xwe de wê zerweya wê ya serwerîya xwe wê li ser taxtê kassitê wê bijî. Wê serwerîya xwe li giştîya împaratoriye daye

avakirin. Di wê temenê de wê weke ku wê li gorî hinek şîroveyna wê weke pîrraniya bêaramiyên di dema kurigalzu II., de wê dawî li wan haniya. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê.

Li vir di aslê xwe de wê nakokiyek jî wê dema ku em di herikina dîrokê de li demên piştî dinerin jî wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Gelek şîrove wê bi wê rengê jî wê hebin ku wê bahsa şefera asûr a li dijî mitanni û serkevtina wê bikin. Minaq wê di hinek nivisarên wê demê de wê bahsa dema keyên asûr wê bikê wê gotinên weke "dîlgirtina 60 keyên naîrî û di berdêla dana bacê de ku ew serbest hatina berdan wê bikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê demê de wê ev deverên ku wê di wê de wê hê weke serwerîya kassîtê a bi xortî bin wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê hinek şîroveyên ku wê weke ku wê li hev nakin jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bikin.

Bi rastî wê ev dem bo ku wê bi tememî wê baş fahmbikê wê, pêwîstiya hinek çavkaniyên din jî wê hebê. Ber ku wê di wê demê de wê keyeniyê kassît wê di rengekê de wê çawa wê xwe bide domandin wê pêwîst bê ku wê hinekê din wê fahmbikê. Lê ev dem wê di wê de wê ji hêla hinek dîrokanan ve jî wê weke demek ku wê di wê de wê piştî şerê nehriya ku wê bi mitannî re wê wer kirin wê ew wê were têkbirin wê piştî wê bahsa serwerîya asûr wê were kirin. Lê di wê nûqtayê de wê, awayekê din jî wê serwerîya kassîtê wê wusa dihê fahmkirin ku wê ji çavkaniyên dema Nazî-Maruttaş, wê were fahmkirin ku wê heta herêmen zagrosê ên mannaea û elamê û ji wê wêdetir û hwd wê di rengekê de wê heta babilê wê bibê. Di wê demê de wê, hê jî wê di çavkaniyên demê de wê babil wê hê wê weke navende kassîtê wê di dîmenê wê fahmkirinê de wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê ji xwe keyê kassît Nazî-Maruttaş, wê bi navê wî re wê nivisandina "nazi" wê hinek fêrsên fahmkirinê ên weke ji wê herême ku wê weke 'nuzî' jî wê were dîyarkirin wê weke ji wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Nazî-Maruttaş ji serweriya Asûrî ya di bin destê Arik-den-ili û cîgirê wî Adad-Nîrari I de rû bi rû bi xetereyek mezin bû. Girtina Aşûr bi stratejiyek hêrîşên milî bi piştgirîya ajanên wî, girên rojhilatî yên wek Gûtiyan, di şerekî demdirêj de, ji hêrîşeke tevayî ya enîyê dûr ketibû, pêk hat. Di bin Arik-den-ili de, xuya ye ku destê wî yê jorîn hebû, ji ber ku Adad-Nîrari, ku xwe wekî "keyê gerdûnê" dinivîse, paşê vedibêje ku

"bavê min nikaribû belayên ku ji aliyê artêşa keyê welatê Kassîtan ve hatine kirin" nikaribê rastbikê ku wê di destanekê de wê bîrê ser ziman wê bi wê bahsa wê rewşê wê weke bikê. (çav: I. E. S. Edwards, ed. (1975). Cambridge Ancient History, Volume 2, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, c. 1380-1000 BC. Cambridge University Press. pp. 32, 274-275).

Ew di "chronicle Synchronistic" de wekî ku bi hêzên Adad-Nîrârî re li "Kâr-Ištar'ê li Ugarsallu" şer kiriye, tê gotin. Asûriyan di vî şerî de serkeftineke tam li hember kassitiyan û babilîyan jî bi dest xistin, wergeha wan talan kirin û pîvanên key girtin, bi vî awayî herêma ji wan standin û bûn sedem ku sînorê Asûrî-Babilî ber bi başûr ve were sererast kirin. Pevçûn di Destana Tukulti-Ninurta de, di vegotina nakokiyên Asûrî-kassit û Babilî yê berê dihên diyarkirin. Ji wan weke bi dilxweşî a ji xwe bahs dihê kirin. Û ku dibêje, "Û mîna Adad - ez ê lehiyek wêranker bişînim ser wargeha we!" (çav: Christopher Morgan (2006). Mark William Chavalas (ed.). The ancient Near East: historical sources in translation. Blackwell Publishing. p. 150. column 4, line 34).

Wê mirov wê fahmdikê ku wê di serdema keyeniya Nazî-Maruttaş de wê çendî wê bahsa serketinên wî yê leşkerî ên mazin wê were kirin jî lê wê di rengekê de wê ew jî wê were dîtin ku ew wê di şewayê de wê bi wê rengê wê windahiyên mazin jî wê weke bi şerê navxweyî ê bi asûriyan re wê bijî. Asûrî wê weke hêzek demê wê di wê demê de wê derkevina li pêş. Di wê demê de wê kassit wê du navend wê baş zeftkiribin. Yek wê navenda wan a giring wê babil bê û ya din jî wê dur-kurigalzu bê. Di wê demê de wê asûr çav berda bû babilê û di wê demê de wê dema ku babil ji dest çûba wê weke keyeniya kassitê wê weke navenda xwe wê ji dest daba.

Tiştêkê jî bi morfolojikî mirov tê digihê wê ew bê ku wê mijare babilê wê navendîtiya wê di rengekê de wê ji hêla keyeniyên din ên herêmê ve dihê pejirendin. Asûr wê bo kku ew wê serweriyê bistênê li dest û ew xwe bi wan bide herêkirin wê bi wê yekê çav berdê babilê. Wusa hizir fikir ku ew heta ku ew babilê dest nekê wê nikaribê weke hêzek mazin a herêmê were pênasekirin û an naskirin. Ev wê ji hêla wê jî ve wê direngêkê de wê weke ku wê were dîtin û wê di wê temenê de wê di dema adad-niararî de wê, hewldanên wî yê leşkerî wê yekser wê li ser wê nûqteyê wê weke ku wê bi ponijîn wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê ew wê bi awayekê wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê

bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê navendîtîya kassîtî a babilê wan jî hizir û tefkir dikir ku ew ji dest çû wê ji wan re wê weke windahiyeke mazin ba. Ber ku wê hinek navendên giring weke nippur, dur-kurigalzu, û heta babilê wê ji wê re wê weke deverên giring bin. Nippur wê hê di dema gûtîyan de jî wê weke navendek giring bê û wê di wê temenê de wê, ji çavkaniyên di derbarê demê de ku wê ji wir bên derhanin wê ev di rengekê de wê weke wê were misoger kirin jî.

Di belgeyên wê demê bahsa hêrîşeke serketî ya li ser Elamê dikê, ji ber ku nivîsên yên vê serdemê yên li ser lîsteyên keyî û girtiyên şer ên biyanî di beşên li ser Êlamiyan de behsa Nazî-Maruttaş dikin. Nameyek dîrokî bi hûrgulî sefera wî ya li Mat Namrî, herêmek Hûrîyan, û dibe ku fetihkirina wî ya diwanzdeh bajarên wê bike (çav: Leon Legrain (1922). *Historical Fragments*. Philadelphia: University Museum. pp. 97–99, 102–106).

Qatek ji tabletek[i 8] dibêje ku "Marduk ca[bikaranî] hemû erd [ji bo çok kirin] li ber lingên wî". Lîsteya xezîneyê zêdetirî 125 berhemên giranbiha û çûna wan ji Dûr-Kurigalzu û Nippur ber bi Ardi-Bêlî ve di sala wî ya 5-emîn de, dibe ku ji bo parastinê were tomar kirin (çav: Leon Legrain (1922). *Historical Fragments*. Philadelphia: University Museum. pp. 97–99, 102–106).

Dihê zanîn ku wî herî kêr sê kevirên sînorê Kudurru çêkirine, her çend yê ku wêne hatiye kişandin kopiyek kevirê paşerojê ye ku di dema serdestiya Marduk-apla-iddina I de hatî çêkirin da ku şûna orjînalê heriyê (narû şa haşbi) ku ji ber dîwarê perestgehek hilweşiyayî hat ne hatiya diyarkirin pelçiqandin (çav: Dominique Charpin (2011). *Reading and Writing in Babylon*. Harvard University Press. p. 216).

Perestgehek ji Gula re di sala 1946-an de di avahiyeke hilweşiyayî de hate dîtin ku li ser kevirê kerpîçên pir zerar bûne, hin ji bo Nazî-Maruttaş hatine nivîsandin. Ev li qada qesra li paytexta Kassite, Dûr-Kurigalzu bû. Li Nippurê jî xebat hatin kirin û di kolandinan de tabloyên cihêreng hatin bidestxistin. Ew her weha di avakirina heta li başûrê Uruk, cellaya Ehiliana Nanê de jî çalak bû, wek ku bi nivîseke paşîn ji hêla Esarhaddon ve hatî destnîşan kirin.

Nêzîkî 400 nivîsarên aborî hene ku ji salên bîst û çaremîn ên keyenîya wî hatine dîrokkirin, ku bi hûrgulî tiştên mîna wergirtina ceh û genim, û an derxistina dexl, bizin, pez û rûn vedibêjin. Tableteke ku li Tell Kirbasî, li aliyê başûrê navenda Hor el-Hammar 30 km li rojavayê

Besrayê hatiye dîtin, 47 serî dewarên di sala şazdehemîn a Nazî-Maruttaş de hatiye nivîsandin, ku berfirehiya bazirganiyê nîşan dide (çav: Daniel T. Potts (1997). *Mesopotamian civilization: the material foundations*. Cornell University Press. p. 36).

Mijare hemerolojîyek standard, an uttuku, di dema wî de hate berhev kirin. "Hemerolojî" almanaxê bû ku diyar dikir ku rojên her mehê ji bo çalakîyên balkêş ên key, mîna wan rojên ku ji bo zarokanînê, an danîna bacê xweş, nebaş, an xeternak in. Ew bi gelemperî ji hêla Şêwirmendan, rêvebirên perestgehê, kahînan, stranbêjên olperest û "exorcîstan" ve dihat bikar hanîn û ji bo "rojên bi xêr" rêwerzên berfireh peyda dikirin (çav: Simo Parpola (Jan 1983). "Assyrian Library Records". *Journal of Near Eastern Studies*. 42 (1): 7).

Di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê ku wê, kofona berhemê weha bê: "Li gorî heft a[pkallî?] orîjînalên ji Sippar, Nippur, Babîl, Ur, Larsa, Uruk û Eridu rojên xweş, diyar bikê. Dur-Kurigalzu, yekî din li mala LÚ.NAR.GAL "stranbêjên kultî" li Aššur û ya sisiyan jî li mala Kişir-Aššur, "exorcist" perestgeha Aššur di dema desthilatdariya Aššurbanipal de hate dîtin (çav: Alasdair Livingstone (2007). "The Babylonian Almanac: A Text for Specialists?". In Brigitte Groneberg, Hermann Spieckermann (ed.). *Die Welt der Götterbilder*. pp. 85–101).

Lambert diyar dike ku Ludlul bêl némeqi di dema desthilatdariya wî de li ser bingeha nasîna leheng Šubši-mašrâ-Šakkan bi karakterek di qatek ji destana demên Kassîtan de û ji waliyê, an lûgar a sala 16th, ya Urregê re hatiye çêkirin. Navê Nazî-Maruttaş li ser pišta qatek nivîsa wêjeyî ya ku bi navê KAR 116 tê zanîn, xuya dike ku Lambert wekî aîdê vê xebatê ye, dihê ser ziman (çav: W. G. Lambert (1998). John Day; Robert P. Gordon; Hugh Godfrey Maturin Williamson (eds.). *Wisdom in Ancient Israel*. Cambridge University Press. pp. 33–34).

Bijîjkê navdar, an jî asû (bijijk), ji Nippur, Rabâ-ša-Marduk, di dema Nazî-Maruttaş' de dest bi kariyera xwe ya dirêj û pejirandî kir. Ji wê yekê wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê têgîna dermankirin û an bijîjkitiyê wê li pêş bê. Di wê temenê de wê çavkaniya wê têgînê wê ji gulla wê derbasê parastgehên marduk, şamaş û hwd jî. Ev wê d iwê demê de wê weke nîşanaka çandek civakî a pêşketî a wê demê jî ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Çanda kassit a wê demê wê di wê temenê de wê bi kultên wê re wê hinek nişanên pêşketî ên di çerçoveya wê têgiha civakî de wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin (çav: Nils P. Heeßel (2009). "The Babylonian Physician Rabâ-ša-Marduk: Another Look at Physicians and Exorcists in the Ancient Near East". In A. Attia, G. Buisson (ed.). *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*. Brill. pp. 13–28).

Di wê temenê de wê kult wê weke temenekê wê yê hevgirtinê wê bibin û wê bi demê re wê bi wan re wê şîroveyên berfireh wê ji hêla bawermend û an kesên kahin û hwd ve wê were kirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa dema Nazî-Maruttaš' bikin wê di rengekê de wê, weke demek giring wê were. Nazî-Maruttaš' wê weke keyekê bi hêz û xwediye keseyetiyek xort, bi çalak û zane wê were di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, temenê ku ew piştî xwe wê çêdikê wê, bi gelemperî wê bi serwerîya wî ya li ser asûr, elam û hwd re wê were diyarkirin. Wekî din wê têkiliyên xort wê bi hittit û misrê re wê dênê. Di wê temenê de wê dema ku em li wan têkiliyên kassitan ên bi misir û hittitan ên dema wî dinerin wê, ji encamên dema keyê kassit ê piştî wê kadaşman-turgu wê fahmbikê.

Di derbarê dema kadaşman-turgu de wê zêde agahiyên berfireh wê di destê me de wê nebin. Lê agahiyên ku ew hindik hena jî wê têrê bikin ku em bi wan karibin bibêjin ku wê çawa wê kassit wê di wê demê de wê bi têkiliyek diplomatîkî û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê xwe bikê navend û wê têkiliyên baş wê bi misir û hittitan re wê dênê.

Kadaşman-Turgu, wek ka-da-aš-ma-an Túr-gu hatiye nivîsandin û tê wateya ku ew bi Turgu, yazdanek Kassî bawer dike, (1281-1264 b.z, kronolojiya kurt) keyê 24-an ê Kassite an xanedana 3'mîn a kassit û serwerê Babîlê bû. Ew ket şûna bavê xwe Nazî-Maruttaš, kevneşopiya ku xwe wekî "keyê dînyayê" denezan dike, bi berdewamî wî hejdeh salan keyti kir. Wekî din wê bi têkiliyên xwe yên xort ên diplomatîk were zanin.

Demên Kadaşman-Turgu di demên girîng de keytiya kassit bû, xuya dike ku ew rolek giring bi derdorê re leyîstîye. Hattuşili III, di nameyek ji kurê wî (kadaşman-enlil) û sungirê wî Kadaşman-Enlil II re nivîsiya, li

ser wî got, "wan ji [bavê te] re digotin keyekî ku ji şer re amade dike, lê paşê li malê dimîne". Mohra wî ya kesane di du qeydan de heywanên şîrmijê hebûn, ku bi awayekî alegorîk lîênêrîna wî ya ji bo mijarên xwe nîşan dide. Berdewamiya bikarhanîna zimanê Sumerî ya windabûyî di nivîsarên dengbêjî yê key de kêmbû û salnameya kassit-Babîlonî di bin revîzyonê de bû bi danasîna tîgîna gûti û an akadî: Şanat rêş şarrûti, "sala tevlêbûnê." dihe nîşandin wê weke nîşanaka wê were diyarkirin (çav: J. A. Brinkman (1971). "Mu-ús-sa Dates in the Kassite Period". *Die Welt des Orients*. 6 (2). Vandenhoeck & Ruprecht: 153–156).

Di destpêka keyeniya xwe de, wî bi keyê Aşûrî Adad-Nîrârî re peymanek mohr kir, ku li ser tabletek ji axek qatbûyî hatiye parastin, ku tê de peyva "wî sîcê kurê xwe efû kiriye" du caran derbas dibe. Bavê Kadaşman-Turgu, Nazî-Maruttaş, hem bi Adad-Nîrârî û hem jî bi bavê wî Arik-den-ili re di nav şerekî demdirêj de bû, ku di şerekî li "Kâr-Ištar of Ugarsallu" de gihîştibû asta xwe ya mazin. Vê yekê jî Aşûrî azad kir ku bala xwe bidin ser cîranê xwe yê rojava û serwerê berê yê Mîtaniyan (çav: J. M. Munn-Rankin (1975). "XXV: Assyrian Military Power, 1300–1200 BC, The Campaigns of Adad-Nîrârî I". In I. E. S. Edwards; C. J. Gadd; N. G. L. Hammond; S. Solberger (eds.). *The Cambridge Ancient History, Volume II, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, 1380–1000 BC*. Cambridge University Press. p. 277. if the passage has been "correctly restored")

Li vir wê dikarin wê weke encamekê ji wê tîgîna kadaşman-turgu wê fahmbikê ku ew wê, di rengekê de wê, bi asûr re wê peymanê aşîtiyê wê çêbikê û wê şerê di navbera kassit û asûr de ku wê hê di dema bavê wî de destpêkiribû wê di rengekê de wê dawiyê li lê werênê. Lê asûr, di wê demê de wê, bixwesta ku ew serwerîya xwe mazin bikê û tevî ku wê di rengekê de wê peymana aşîtiyê bi kassit re wê çêbikê jî lê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bixwezê li herêmên rojavayê kurdistanê roja me ên di bin serwerîya mitannî de bin wê bixwezê li wan serwer bibê. Di wê demê de wê herêmên mitannî wê weke yê din wê di bin serwerîya keyeniyên herêmî ên herêmê de bê. Piştî peymana aşîtiyê a mitanniyan a bi hiittitan re wê demek dirêj wê di nava aşîtiyê de wê derbas bibin. Lê di wê demê de wê ew rewşa aşîtiyê wê asûr wê di rengekê de wê weke firsendekê wê xwe re wê bibînê. Li ser peymana aşîtiyê a bi keyê kassit re wê derfetê wê bibînê ku ew were herêmê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê piştî wê, bidest xwestina serwerîyê li keyên herêmê wê bikê.

Di wê demê de wê, herêm wê piştî peymanê nava hittit û mitannî wê demek dirêj wê bêdeng bibê. Misir di wê demê de wê bi têtikiliyên xwe yê navendî û xort ên imparatori re wê bi kassit re wê bibê û wê, têtikiliyên baş wê bi wê re wê weke ku wê bi mitanni re wê çendî wê weke hebê jî lê wê xwestekên wê yê gihiştina serwerîya li herêma heta ber bahre sipî jî wê hebê. Di wê temenê de wê, xwe ev rewş wê ji wê re wê bina sedema şerê kadeşê ê bi hittitan re. Piştî wê dihe dîtin ku ew wê, ji wan xwestekên xwe bi şûn ve gavê negavêjê. Minaq wê têtikiliyên wê yê bi rêya bazirganiyê û an rewşên din ên diplomatikî ên bi keyenîya karkemişê û hwd re wê bi wê yekê bin. Wê ew herêm stretejîkî ji xwe re didît ku ew li wê serwer bibê.

Ber vê yekê wê di wê demê de wê, bi têtikiliyên dostane wê bixwezê ku ew li herêma di rengekê de hebûna xwe bide hîskirin. Kadaşman -turgu mirov ji kiryarên wî fahmdikê ew wê ne weke xwediyê keseyetiyek şerkirîna a weke ya bavê xwe Nazî-Maruttaş bê. Wî li ser temenekê civakî wê weke ku wê were fahmkirin ji kiryarên wî tevbigirîna û wê gavan wê biavêjê. Di wê çerçoveyê de wê, dema wî, pêşketina kassitê a civakî ku mirov bi wê gotinekê bibêjê wê karibê wê bêjê ku ew wê çendî wê weke xort û pêşketî wê xwediyê dîmenekê bê.

Ew ê bê guman haya wî ji Şerê Kadeş, di 1274-an de, zirweya dramatîk a pevçûna Hîtî bi Misrê re heyder bê û belkî mezintirîn şerê erebeyê ku heya niha şer kiriye, hebûya. Keyê Hîtîtan Muwatalli II li dora sala 1272-an mir û kurê wî Urhi-Teššup, yê ku navê Mursili III li xwe kiribû, hat şûna wî û heft salan keyti kir. Di gava yekem de, dixuye ku Urhi-Teššup ji bo piştgirîyê serî li Kadaşman-Turgu daye, berî ku berê xwe bide asuriyan û di dawiyê de wê demê de wê dema ku wê asûr wê xort bibê wê li ser têtikiliyên wan ê bi misrê re wê li rex kassitan wê serî li misrê jî bixê ku ew alikariyê ji wan bigirê. Wî xwestibû ku ew bibê key. Lê ew xwesteka wî weke ku wê were fahmkirin wê hem ji aliyê hittitan ve wê newê pejirendin. Piştî wê li gorî hinek çavkaniyan wê herê misrê û wê xwe li wir bigirê ku ew rewş wê li gorî hinek dîroknasên wê sedema şerê kadeşê jî wê di nava hittit û misir de wê bîafirîna.

Navê Urhi-Teššup wê navekê mitanniyî bê. Navê Teššup bi xwe jî wê yazdanekê mitanniyî bê. Ji wê yekê bi derfeta ku ew di wê temenê de wê weke ji wê bê. Di rengekê de wê piştî wê, pirsgerîkên ku wê di qasra hittit de wê bijî wê pêşî bi wê yekê serî li qasra kassit bide. Piştî wê serî ya misirê jî wê bide. Piştî ku ew çû misrê û Hattušili ew xwest ku ew newê û nehat û bi têtikiliyên diplomatikî wê ji misrê xwest û misrê neda

wê êdî wê rêya şerê kadeşê wê di nava wan de wê vebê. Wê pêvajoya bi ber wî şerî ve wê herê wê di rengekê de wê êdî wê hêdî hêdî bi ber wê ve wê herin.

Pêşî, Ҳattuşîli radestkirina kesê reviyayî xwest. Paşê wî ji Kadaşman-Turgu piştgirî xwest û gazincên xwe ji nebûna hevkarê Firewn kir. Kadaşman-Turgu bi eşkere dilşewat û dilxwaz bû ku desteserker wekî keyê Hattî yê rewa nas bike, belkî bêtir ji ber hewcedariya hevalbendiyek bihêz bi Hîttan re ji bo berterefkirina xetera Asûriyan û domandina aştiya nerehet bû. Wî soz da ku di her pevçûnek bi Mîsrê re piştgirîya leşkerî bide Ҳattuşîli û "Qasîde keyê Mîsrê li ber çavan girt", ankû têkiliyên dîplomatîk qut kirin. Li gor Ҳattuşîlî, wan li hev kiribûn ku "Yê ku sax bimîne dê zarokên kesê ku pêşî li qedera xwe diçe biparêze". (çav: Trevor Bryce (2003). *Letters of the great kings of the ancient Near East: the royal*. Routledge. pp. 71, 204, 205–6).

Têkilî divê herî kêr ji bo demeke kurt germ bibin, berî ku Kadaşman-Turgu bimire, ji ber ku Ҳattuşîli di nameyekê de ji Kadaşman-Enlil re dinivîsê û ew name hatiya tomarkirin ku bavê wî karûbarên peykersazek deyn daye Hîttan, ku paşê hate vegerandin. Wî berê bijîjkek bi navê Rabâ-ša-Marduk û îxrackarek deyn dabû birayê Ҳattuşîli Muwatalli II ("derbarê cincîxwazê ku birayê min li ser min nivîsîbû û gotibû "exorcistê ku birayê min ji min re nivîsîbû, hat [...] û dest bi rîtuêlê kir." Lê ev pîspor qet nehatin vegerandin" bi şûn ve (çav: Trevor Bryce (2003). *Letters of the great kings of the ancient Near East: the royal*. Routledge. pp. 71, 204, 205–6).

Karûbarên navxweyî, ku mirov li ser wê re wê dibêjê wê demê wê karibê ku wê, hewldanên avakirina wî li ziggurat E'igi-kalama ya yazdana Lugalmarada, li bajarê **Marad**, û her weha li devera ziggurat li Nippur, têne şahidî kirin. Di kolandina perestgeha Ekur a li Nippurê de yek bexçeyek lapis lazuli ku bi navê Kadaşman-Turgu hatiye nivîsandin hat dîtin. Tabletek yekane ya ku di sala 4-an a Kadaşman-Turgu de ye, li qada qesra sereke li Dur-Kurigalzu hate dîtin (çav: Clayden, Tim. "16. Dūr-Kurigalzu: New Perspectives". Volume 2 Karduniaš. *Babylonia under the Kassites 2*, edited by Alexa Bartelmus and Katja Sternitzke, Berlin, Boston: De Gruyter, 2017, pp. 437-478).

Keyeniya wî hejdeh salî bi pêşveçûna formulên dîrokê ku li ser zêdetirî sed nivîsarên aborî xuya dibin, wekî yên Irîmshu-Ninurta, karbidestekî navdar li Nîppurê, ku deh danûstandinên embaran tomar kirine, ji serdestiya Kadaşman-Turgu, heta ya cihgirê wî, kurê wî Kadaşman-Enlî,

ku bacên wî distînin, tomar kirine, tê piştrast kirin ku wê rewşên weke 'maaş û an muçeyê dide karbideştên xwe yên kar dikin (çav: Albert T. Clay (1906). Volume XXIV: Documents from the Temple Archives Dated in the Reigns of the Cassite Kings. Department of Archaeology, University of Pennsylvania. p. 4, 8).

Ji çavkaniyên aborî mirov wê fahmdikê ku wê şewayekê sazûmana dewletî a ku ew wê, kesên kar dikin ew maaş dide wan. Ew qaydên wan hatina girtin. Di wê çerçoveyê de wê rewşek civakî a ku wê di rengekê jiyane wan de wê di nava wan de wê hebê. Karên wê demê ku wê çî bikin wê ji wê yekê wê were fahmkirin wê berdêla wê di rengekê de wê were girtin. Di nava nişanakên serdema kassît de wê, çendî ku wê weke demek kolederî jî bê wê, zêde nişanakên kolederiyê wê di wê warê de ku mirov bahsa wan bikê wê rastî wan newê.

Wê jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê vaji wê têkiliyên civakî ên pêşketi wê di nava wan de wê hebin û ji wan rengên têkiliyan wê gelek dîrokzan wê gotinên weke 'xwediyê rengekê civakî ê weke faodaliyê na' wê li ser wan re wê di şewayekê de wê bikarbênin. Di wê temenê de wê pergale faodaliyê wê di wê de wê aşîrî û rewşên weke girêdana bi wê a bi xwûnê û hwd ve wê bi wê ve wê girêdayî wê hebin. Wekî din wê girêdanên çandî û kultî wê di wê çerçoveyê de wê were dîtîn ku wê li pêş bin.

Nivîsarek aborî, ku yekem car di sala 1982-an de ji hêla Veysel Donbaz ve hatî çap kirin, di derbarê rêza li pey hev ji Kadaşman-Turgu heya Kadaşman-Enlil de dubendiyek kronolojîk pêşkêşî dike, ji ber ku dixuye ku sala peyrewiya Kadaşman-Enlil di paşerojê de cih digire, di heman demê de bûyerên berê ji hêla Kadaşman-Enlil ve ji hêla pir nû ve têne ravekirin, ji hêla Kadaşman-Enlil ve tê vegotin. Ez, ku emrê wî 90 sal berî dîroka (1270 b.z.) li ser vê belgeyê bi dawî bûye. Ew pevguhertina mal û milkê di navbera Kidin-Gula û kurê wî Martuku bi Arad-Marduk re vedibêje. Ew di destpêkê de sernavê jêrîn û di dawiyê de kurteyek weha peyda dike: Ji meha Taşrîtu ya sala ketina Kadaşman-Enlil heta sala diwanzdehan a key Kadaşman-Turgu. (çav: Veysel Donbaz (1982). "A Middle Babylonian Legal Document Raising Problems in Kassite Chronology". JNES. 41 (3): 207–212).

Di wê têngîna nivîsê de wê weke ku wê were fahmkirin wê fêrsek wê weke bahsa du kesan wê bikê wê têgihekê wê di nava navê 'kadaşman-enlil' û 'kadaşman-turgu' de wê bide diyarkirin. Dibê ku ez hin navên keyên wê navberê bin ku ew di listeya keyên kassîtî de cih negirtina. Di

wê temenê de wê kronolojiya keyên kassit wê nikaribê bi tememî wê bi misogeri wê weke ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê teqez wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, rewşa gûhartinên bi wê dikarê di encama çavkaniyên ku ew bên bidest xistin de were gûharandin.

Lê li vir wê ev karibê têgînek din jî wê bide me. Navê turgu wê fahmkirina ku ew wê weke yazdanekê kassit bê wê bide me, weke navê enlil. Navê enlil di mitolojiya sumer û kassitan de wê weke yazdanekê zêde navdar bê. Di demên gûtîyan ên pêşî de wê ne yazdanek sereka bê. Lê di demên aqad û piştî wan kassitan de wê weke yazdanekê sereka wê were dîtin ku ew wê derkeve li pêş û wê weke yazdanê sereka û yê keyê yazdanan jî ku wê were bi navkirin wê bi wê re wê derkeve li pêş. Ev ku bi têgînek mitolojikî were fahmkirin wê karibê wê di wê temenê de wê were dîyarkirin ku ew wê, weke yazdanekê bi mitolojiyê re wê derkeve li asta bilind. Lê di wê temenê de wê bi fêrsên bi enlil re wê werina ser ziman wê bi demê re wê pirr zêde wê zêde bibin. Ev wê weke yazdanek zêde bihêz bê û wê di wê demê de wê were dîtin ku wê ne tenê li nippurê lê deverên din ên ku wê kassitî wê li wan wê serwer bin wê parastgehên bi navê enlil û hewsera wî ninlil wê werina dîtin ku wê werina çêkin.

Brinkman amaje dike ku birhanên rêzika kevneşopî, ankû nivîsên dengbêjî yên Kadaşman-Enlil, kurê Kadaşman-Turgu û belgeyên din ên hevdem, "pir bi hêz in ku mirov tenê bide aliyekî dikarê bibînê." Nivîs ji arşîva Itti-Ezida-lummîr a li Babîlê tê ku di heman demê de nivîsarek heye ku dibe ku ji sala 10-an a Kadaşman-Ḫarbe II be, keyek ku tê tomar kirin ku tenê ji 2 salan kêmtir keytî kiriye, û ji ber vê yekê, Werner Nahm her du jî diyarkirinên dema kevînar in, di hêrê ser ziman. Sernavê sîteya rast ku wekî ewlekariya deynê ku bi sifir tê nîrx kirin, li şûna zêr an zîvên serdemê, serdemek paşerojê ya piştî 1175 beriya zayînê nîşan dide, dema ku rêyên bazirganiyê yên van metalên giranbuha hatine xerakirin û gumanên li ser rastiya wê piştgirî dike (çav: J. A. Brinkman (2016). "45. The Green Tiger, Revisited". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* (NABU) (2 (juin)): 75).

Lê kadaşman-enlil wê piştî wê weke keyê piştê ku wê were ser taxtê kassit wê di nava qaydan de wê cih bigirê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê navê kadaşman-enlil wê di rengekê de wê piştî wê derkeve li pêş. Di çerçoveya navê wî de jî wê karibê wê hinekê wê di wê temenê de wê bibêjê.

Kadaşman-enlil wê di listeya keyên kassitî de wê weke keyê 25´min ê keyê kassit ku wê herê ser taxtê keyeniyê bê. Dîrokkirina wî jî wê li dora «1263-1255» ´ê de wê were diyarkirin û wê bi wê re wê were hanin li ser ziman.

Kadashman-Enlil II di zarokatiya xwe de derketiye ser text. Di encamê de, desthilatdariya ramyarî di destê wezîrê wî yê bi bandûr Itti-Marduk-balatu de bû. Di dema vê keyeniyê de, Hattusili III ya Hattî neçar ma ku bi wezîrê ku ji Hîtîtan re neyînî birhan kir re mijûl bibe, û destnîşan kir: "Yê ku yazdanan hiştiye ku ew pir dirêj bijî û [ji] gotinên wî yên nebaş qet bi şûn de gav naqede", li gorî Hattuşili III, cîranê bakurî yê asurîyên yê şerker re dide diyarkirin (çav. Trevor Bryce (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press. p. 266–267).

Kadaşman-enlil wê di dema xwe de wê weke ku wê were diyarkirin wê bi asûran de wê zêde di nava xwe de wê mijul bibê. Di wê demê de wê were diyarkirin ku wê hêzên asûr çav berdana herêmên ber firatê. Sedema wê ew bê ku wan dixwest ku ew wê herêmê bi tememî di bin kontrola xwe bixin û di wê demê de wê bi têkiliyên xwe yên bi misrê re baş bikin û bi wê re li herêmê serwer bibin. Di wê temenê de wê nakokiyên nava hittit û misrê û têkiliyên misir û kassit ên demna weke baş û demna weke xirab wê di wê temenê de wê bixwezin ku ew di rengê de wê weke ji wê sûd bigirin.

Di wê temenê de wê, misir jî wê ji wê were wê weke ku wê vekirî bê. Ber ku misir dixwest ku ew bi ber rojavayê kurdistana roja me ve vebê û were. Di wê temenê de wê hêzek ku ew bibê wê weke ku ew karibê di nava xwe û hittit de bikarbênê dixwest. Di wê demê de wê piştî peymana aşîtiyê a nava mitanni û hittit wê rewşek aramiyê wê li herêmê wê rû bide. Têkiliya nava misrê û mitannî jî wê di wê demê de wê weke ya bi kassitan re wê carna baş û carna wê nebaş bê.

Di dema kadaşman-enlil de wê weke ku me hinekî li ser wê sekinê wê, têkiliya kassitan û hittitan a bi hev re bê. Ji nameyên ku wê minaq hattusili ji keyê kassit kadaşman-enlil re wê bişênê wê di wan de wê bahsa têkiliyên wan ên baş jî wê bikê. Lê di wê demê de wê, di rengê de wê, ji nameyê wê were fahmkirin ku wê carna wê têkili ber jor ve wê herin û carna wê ber jêr ve wê herin.

Di serî de keyê Hîtîtan, Hattuşili III, ji Itti-Marduk-balatu ("Bi Marduk-[Heye]-Jiyan") re nivîsî da ku bi cîhگیرê Kadaşman-Turgu re têkiliyên xwe ji nû ve saz bike, ji ber ku "birayê min (Kadaşman-Enlil) zarokek bû (Kadaşman-Enlil), ew di wan rojan de li ber destên te nexwendin. Wisa

dixuye ku Itti-Marduk-balatu beşa cîhgirê key girtiye û ji aliyekî ve, hattuşîlî hewl daye ku hevalbendiya keyê nemir nûve bike û ji hêla din ve jî wî hişyar bike, "Eger hûn nesla birayê min di keyeniyê de neparêzin, ez ê bibim dijminê we, ku ji ber vê yekê sûcdar kir." bi wan re wek vasalan muamele bikim (çav: Trevor Bryce (2003). *Letters of the great kings of the ancient Near East: the royal*. Routledge. p. 63).

Kadaşman-Enlil hiştibû ku mîsyonên xwe yên dîplomatîk ên bi Hîtîtan re bi dawî bibin, ji ber vê yekê Hattuşîlî xemgîn bû ku bipirse çima. "Ji ber ku Ehlamû dijminatî ne, min şandina qasidên xwe rawestand. Keyê Aşûr nahêle qasidê min derbasî xaka wî bibe." Bersivên wî yên lawaz bûn, û ev bersivê kurt kişand: "Tenê dema ku du key dijminatî dikin, qasidên wan rêwîtiya birêkûpêk di navbera wan de rawestînin." Lê gava Kadaşman-Enlil ji Hattuşîlî re gilî kir ku bazirganên wî li Amurru û Ugarit têne kuştin, wî red kir ku tiştek weha dikare li axa Hîtîtan biqewime. Qasidê Kadaşman Enlil, Adad-şar-ilani, bû şahidê Benteşîna ji bo redkirina sondxwarî ya Amurru ku wî nifir li kassitê û Babîlê kiriye, ku alîkariya belavbûna qeyranek navneteweyî kiriye (çav: Harry A. Hoffner Jr. (July 5, 2009). *Letters from the Hittite Kingdom*. Society of Biblical Literature. pp. 15, 17).

Di vê nişeyê de ku me girt wê di wê de wê tiştekê din wê bale me bikişênê bê. Ew jî wê gitina " Keyê Aşûr nahêle qasidê min derbasî xaka wî bibe" re wê bîrê ser ziman. Ev wê tiştekê din wê bide diyarkirin. Hem wê di navbera hittit û asûran de wê weke ku wê di nava mitanni û asûran de wê bibê wê di wê demê de wê tîkiliyên wan wê xirabibin û wê wusa weke ku wê bi morfolojîyekê ku wê di qadên nava wan de wê, asûrî wê xwediyê serwerîyekê bê. Ji wê yekê wê asûrî wê dema ku wê qasidên wan herin wê rê li wan bigirin û an jî wê pêşîya wan bigirin. Di wê temenê de wê weke ku wê qadake ku wê serîya asûr lê hebê wê weke ku wê di wê de wê derbas bibin wê bibê. Di wê temenê de wê morfolojîyekê wê di rengekê de wê, bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare tîkiliya kassit û hittitê wê di wê temenê de wê bide diyarkirin ku wê kassit wê di wê demê de wê xwediyê serwerîyek berfireh a împaratori bê. Wekî din wê tîkiliyên wan ên bi misrê re jî wê wusa bin.

Mirov ji wê yekê wê nikaribê wê tenê wê weke keyeniyek piçûk wê bihasibênê bê. Ew wê di wê çerçoveyê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ĥattuşîlî pesnê jêhatîbûna nêçîrvaniyê da û dibêjê: “min bihîstiyê ku birayê min mezin bûye û bi rêkûpêk derdikeve nêçîrê”, berî ku wî bihêle ku şerê cîranekî qelstir bikê, bi ihtimale şerî Asûrî, bike. "Birayê min, li dora xwe rûne, lê here li dijî axa dijmin û dijmin têk bibe! Divê [birayê min] derkeve? Li dijî welatekî ku tu tê de sê-çar qat bilindahiya jimareyî distîni." Dibe ku ji hêla Ĥattuşîli an jî kurê wî Tudhaliya IV. Dibe ku zewacek dîplomatîk bi jina Ĥattuşîli re ew dikê navbeynkariyê bikê Puduhepa, yek ji keçên Kadaşman Enlil çêbikê, heke destnîşankirina wergiran û rêza nameyên têkildar rast be, wê di wê çerçoveyê de wê dîmenekê wê di wê de wê bide diyarkirin.

Ji wê yekê mirov dikarê wê bibêjê ku wê hittit wê giringiyê wê bi têkiliyên xwe yên bi kassit de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê kassit wê, serwerîya wê ya li herêmê wê mazin bê û ev wê weke hêzek mazin a sêwanî jî wê di rengekê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê weke ku mirov wê fahmdikê wê keyê hittitî wê li wê binerê.

Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê dikarê wê wê werênê ser ziman ku wê hittit û kassit wê di wê demê de wê têkiliyên wan ên ku ew dihên û dibin wê weke ku wê were fahmkirin wê bi ber kêmbûnekê ve wê herê, Di wê temenê de wê ev dem wê zêde ne diyar bin. Lê hinek rewş û bûyarên weke ku ew dibina sedem wê ji hev wê weke dîrkevin wê bibin. Keyê kassit wê weke ku mirov ji nameyan fahmdikê ew li şûna dijberiyekê wê weke xwe di têkiliyên xwe yên diplomatîkî de wê weke di bêdengiyekê de wê bide hiştin. Ev wê bala keyê hittit hattuşîli wê bikênê û ew wê di nameya xwe de wê ji keyê kassit wê dipirsê ka sedema wê çi ya.

Lê di wê demê de wê, di dema kadaşman-enlil de wê ew werê dîtin ku wê têkiliya kassit û misrê wê weke ku wê bi berçavtir ve wê herê. Bi derfet wê zawaca ku wê weke keç û an xwûşka kadaşman-enlil a ku wê bi firawunê misrê re wê bizewicê wê piştî wê ev wê bibê.

Ĥattuşîlî di danûstandina xwe ya bi Kadaşman-Enlil re, gotibû ku "li welatê birayê min hesp ji hêşînahiyê pirtir hene", û hesta berê ya nameyek ji korpûsa Amarna ku "zêr di axa birayê min de mîna axê ye", lê zêde kir ku "li axa birayê min ji hesp zêdetir hesp hene" (çav: Douglas J. Brewer; Emily Teeter (1999). *Egypt and the Egyptians*. Cambridge University Press. p. 43).

Lêbelê, kassit çavkaniya bêtir ji tiştên wek hespan bû. Di heman demê de ew bijîjkên ku daxwazek pir zêde bûn, û hunermendên din ên jêhatî yên wekî peykersaz, sêrbaz, û kahînan sêrbaz peyda kir. Kadaşman-Enlil gilî kir ku bijîjkên bi deyn nehatine vegerandin. Hattuşîli heman hizrê de bû: "Ne rast e ku bijîjk werê ragirtin û binçavkirin!" Lêbelê, yekî bi navê Rabâ-ša-Marduk razî bû ku bimîne bi "xaniyek bedew" û zewaca key bidîyê. Bextewariya yekî din bû ku bimire, û ev yek nikaribû Hattuşîliyê bêhiş şerm bike ku daxwaza peykersazekî bike (çav: Trevor Bryce (2003). *Letters of the great kings of the ancient Near East: the royal*. Routledge. p. 63).

Keyeniya Kadashman-Enlil II. pir kurt bû, tenê neh sal, ku di formulên dîrokê yên zêdetirî çil nivîsarên aborî de dihên kifşkirin ku ew bahsa wê dîkin. Tuxleyên bi nivîsên Kadashman-Enlil II li perestgeheke Kassite li Larsa hatin dîtin (çav: *Excavations in Iraq, 1983-84.*" Iraq, vol. 47, 1985, pp. 215–39).

Di dema şûngirê kadaşman –enlil kudur-enlil ku wê derkeve ser taxtê kassit de wê di rengekê de wê were dîtin ku ev têkiliyên wan wê di nava wan de wê bidom in. Di wê demê de kassit wê weke ku mirov wê di dema kadaşman-enlil de wê demek bi xort wê bijî. Di dema piştî wî de wê kurê wî bixwezê ku ew heman rewşê bide bide domandin.

Kudur-Enlil bi tîpên bizmarî wek Ku-dur- EN-LiL (1254–1246 b.z. kronolojiya kurt) hatiye pêşkêşkirin , navê wî ku ew dihê wateya "kurê Enlîl", keyê 26mîn ê xanedana 3mîn an Kassî ya li Babîlê serwer bû. Wî heta sala xwe ya nehan keyti kir, wek ku di tabletên aborî yên hevdem de dihê birhan kirin. Têkiliya wî bi pêş û paşgirê xwe re ne diyar e û di nivîsên hevdem de behsa wê nehatiye kirin. Navê kesane "Marduk keyê yazdanan e" yekem car di dema desthilatdariya wî de derdikeve holê, ku nîşana hilkişîna yazdan ya serê pantheonê ye (çav: Walter Sommerfeld (1982). *Der Aufstieg Marduks. Die Stellung Marduks in der babylonischen Religion des zweiten Jahrtausends v. chr.* (Alter Orient und Altes Testament, Bd. 213). Ugarit-Verlag. p. 159).

Ew ket şûna Kadaşman-Enlil II û dibe ku yekem keyê Kassî bû ku navekî wî bi tevahî kassit-babîlonî bû, an jî peyveke Elamî ya jêhatî ye, ji kudurru, ku dibe ku Asûriya navîn be. Her wusa wê navê 'kudurru' ku wê çendî wê weke navê nivîsarên pîroz ên kassitan jî bin lê em dibînin ku wê key wê navê li xwe kirinê re wê weke bi wê pîroziyê were dîtin û rabê wê weke ku wê bi wê re wê bibê. Her çend Lîsteya keyê kassit û babîli ya A wî wekî kurê Kadaşman-Enlil tomar dike, ew çavkaniyek dereng e û ti

nivîsarên hevdem ên ku vê îdeayê piştgirî dikin tune. Dihê dîyar kirin ku dibe ku ew bi rastî birayê Kadaşman-Enlil jî be, ji ber ku selefê wî di zarokatiya xwe de derketiye ser text û belkî neh salan hukum kiriye (çav: Johannes Boese (2009). "Kadaşman-Enlil, Kadaşman-Turgu und die kassitische Chronologie des 14. und 13. Jahrhunderts v.Chr". *Altorientalische Forschungen*. 36 (1): 85–96).

Keçek keyê kassiti ji Babîlonê bi malbata keyê Hîtût re zewicî bû, dibe ku bi Tudhaliya IV re, kurê piçûk ê Hattuşili III ku çû şûna wî. Ev ê keçek an xwişka Kudur-Enlil bûya û nûçeyê ji Ramesses II, keyê Misrê, ku xuya bû êdî Babîl girîng nedidît, şermezar kir. Pudu-Hepa, şahbanûya Hîtût, di nameyekê de bersiv da, "Eger hûn bibêjin "keyê Babîlê (kassitê) ne keyê Mezin e", wê gavê hûn rewşa (kassitê) Babîlê nizanin" (çav: Trevor Bryce (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press. pp. 297–298).

Kevirekî mezin ê niviskirî, ku jêdereke ne asayî ye, li parêzgeha Kermanshah a rojhilatê kurdistanê hat dîtin û piştî wînda bû. Ew dinivîse "Yek jêhati, rastî (giranî), ya Rabâ-ša-Adad, şa rêşî (fermî) ya Şagarakti-Şuriaş, kurê Ku'dur-Enlil, keyê cîhanê". Ev yek dê nîşana bavîtiya vî ya hukumdare (çav: Brinkman, J. A., Aliyari, Shahram, MacGinnis, John ve Alibaigi, Sajjad, "Batî Îran, Kermānshāh Eyaletinden Yazıtlı Bir Kassit Ağırlığı", *Altorientalische Forschungen*, cilt 51, no. 2, p. 133-137, 2024).

Di wê temenê de wê bahsa kudur -enlil wê bikê. Di wê demê de wê têkiliya nava keyeniyên herêmê de wê heta wê demê jî wê hê zêde wê weke navê asûr wê weke ku wê were dîtin wê dernekeve zêde li pêş. Di nava wê de wê zêde bahsa wê newê kirin. Ev wê weke nîşanaka wê bê ku wê kassit wê hê weke serwerê herêmê û weke împaratoriya mesopotamiya a cihanî û mazin bê.

Di wê temenê de wê lêpîrsînên li ser hebûna wê û hêza wê di demên piştî kudur-enlil de wê were kirin. Lê kudur-enlil wê di aslê xwe de wê navekê mazin bê. Navê kudur wê ne tenê wê navê nivarênw an ên pîroz bê. Wê jî wê zêdetirê wê weke navê yazdanekê wan ê nivisaran jî bê. Di wê rengê de wê hinek têgih jî wê bahsa wan were kirin. Di nava kurdan de wê i ro jî wê goitinek wê were ser ziman ku wê taqabûlî wê têgînê wê bikê. Ev jî wê gotina "bi serê guder sundwarinê" bê. Di wê temenê de wê çendî wê çavkaniya gotinê wê ne zelal jî bê lê wê di rengekê de wê were fahmkirin ku wê bahsa kesekê û pîroziya wê bikê û wê di wê temenê de wê bi 'têgîna sundwarina bi serê wê' ku wê di wê kirdeya wê de wê , bi fêrsa 'serê wê' re wê weke teqez wê weke bahsa kesekê bikê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, ev aliyekê din jî wê di serê mirov de wê weke têtînekê wê bide afirandin. Ew jî wê ew bê ku ev ev gudurê ku ew di gotinê de mijare gotinê ya wê ew key kudur-enlil bê ku ew bilind bûya weke astan yazdanekê û an jî wê ji hê cihê wê weke pêjnek bi keseyekê din re bê ku ew bahsa wê dikê wê di wê nûqtayê de jî wê weke hinek ne zelali wê hebin.

Çendî ku wê di serê mirov de wê fêrsên weke ew heman kes bê ku wê bi hinek hisiyetna wê çê bibê jî lê wê ji aliyek din ve wê ew hêst û hîs jî w bi me re wê çêbibê ku ew weke kesekê cihê ê weke ji panteona kassit bê ku wê bahs ji jê wê were kirin bê.

Nippur di bin keyeniya Kudur-Enlil û şûngirên wî de mezinbûnek mazin jiyan kir, û bajar bi qasî mezinahiya xwe ya Ur III berfireh bû. Kudur-Enlil Perestgeha Enlil li Nippur bi berfirehî nû kir, bi hetek ji kerpîçên piyyayî ku bingeha hemî lê dîwarên derve yê bakur-rojhilat vedigire, çêkir. Serdema paşerojê ya avakirinê bi nivîsên bi kerpîç ên mohrkirî[î 3] dihê dîtin ku wî wekî xêrxwazê perestgehê didin nasîn. Kûçek (kudurrûyek) Kudur-Enlil ku di hundurê perestgehê de hafî dîtin, nivîsek sûmerî ya dozdeh rêzî heye, ku nîşan dide ku wî dîwarê vegirtinê bi bitum û kerpîçên piyyayî çêkiriye. Kevneşopî bû ku key ji bo festîvala biharê ya Akitu 'di destpêka salê de' biçe Nippurê, û mînaqek tomarek 'vegera tacdar' di sala sêyemîn a Kudur-Enlil de heye (çav: Leonhard Sassmannshausen (2001). Beiträge zur Verwaltung und Gesellschaft Babyloniens in der Kassitenzeit. Philipp Von Zabern. p. 13).

Navê wî di gelek nivîsarên bibîrhanînê yê dengbêjî û sivîl de derbas dibê, û her weha di gelek nivîsarên aborî de, wek metnên zagonî ya derbarê revîn û girtina xulamê de, û noteyek ji bo çêkerên derî, dide diyarkirin. Radeya ku hejmara metnên berdest asta çalakiya aborî nîşan dide cihê nîqaşê ye, belkî bi piranî ji ber vedîtina arşîvan a bêserûber; zêdetirî 270 hatine peyda kirin, 70 ji wan vê dawiyê ji arşîvek ji Dûr-Enlilê hatine weşandin, ku ji serdestiya tenê neh salan e (çav: Wilfred van Soldt (2015). Middle Babylonian Texts in the Cornell University Collections: I. The Later Kings (CUSAS 30). CDL Press. p. 23).

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dema kudur-enlil de wê were dîtin ku wî zêde girani daya çêkerî û awadaniyê li bajêr. Bajarê nippur wê di wê demê de wê weke navendek mazin wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê gelek çavkaniyên ku wê ji herêmê wê derkevin jî wê di rengekê de wê bidina diyarkirin ku wê

nippur wê weke bajarekê mazin bê ku ew bahsa wê were kirin. Wê weke navendek kevntirin wê herê. Heta demên gûtîyan wê bi wê navendîtîya xwe wê were dîtî ku wê herê.

Vekolînên li Aqar-Qûf, Dûr-Kurigalzu ya kevnar di nivîsên asta II'yan yê dema Kudur-Enlil û keyê paşerojê Kaštiliašu IV de derketine holê, ku nîşan dide ku ev bajar piştî damezrandina wî ji hêla Kurigalzu I ve demek dirêj ji hêla keyên Kassî ve hate dagir kirin. bi wî re date bidîtin. Arşîveke taybet a ji Babîlê ya ku ji heft tabletên axê yê di çomleki de tê de nivîsên zagonî yê di serdema desthilatdariya wî de ne, hatin kifşkirin (çav: Olof Pedersén (1998). *Archives and Libraries of the Ancient Near East: 1500–300 BC*. CDL Press. p. 107–108).

Kevirekî Kudurru, ku li Larsa hatiye dîtî, bexşîna erd û bacê an jî zakûtu tomar kiriye (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials for the Study of Kassite History*, Vol. I. Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 190–204).

Piştî wî li şûna wî ku wê li ser taxtê kassit wê rûnihê key Şagarakti-Şuriaş bê û ev wê weke keyêk kassiti ku wê bi gelek kiryarên teybet ên mazin re wê navê xwe wê bide diyarkirin û wê ji xwe bide bahskirin. Ew wê, di rengekê de wê, weke ku wê were diyarkirin wê serwerîya wî di wê demê de wê, hê heta rojhilatê kurdistanê roja me û herêmên elamê wê hê di wê demê de jî wê weke ku wê di bin serwerîya wî de bin û an wê weke wasalna wî bin.

Şagarakti-Şuriaş, bi fonetîk ša-ga-ra-ak-ti-šur-ia-aš an jî ša-garak-ti-šur-ri-ia-aš bi tîpên bizmari an jî cûrbecûr şêweyên din tê nivîsandin, Şuriaş (yazdanê rojê yê Kassî ku bi Şamaşe Babîlî re têkildar e) ku jiyanê dide. Şagarakti-Şuriaş wê wek keyê bîst û heftemîn xanedana Sêyemîn an Kasît a. Kevintirîn nivîsara aborî ya sax maye bi 9min sala desteserkirina wî ve girêdayî ye, ku bi sala 5'mîn a pêşiyên wî re têkildar e, ku destnîşan dike ku ev serdestî di destpêka salê de pêk hat, ji ber ku ev meha yekem a salnameya kassit û Babîlonî bû. Sêzdeh salan keytî kir û kurê wî Kaštiliašu IV. derbas bû (çav: J. A. Brinkman (1976). "Şagarakti-Şuriaş". *Materials for the Study of Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 287, 305–310).

Lîsteya keyên Babîlonî A navê Kudur-Enlil wekî bavê xwe dide, lê ti nivîsarên hevdem ên piştrastkirî tune ne û serdestiya wê li dora vê heyamê pir kurt e ku ew nifşbûna wî ku ji hêla vê navnîşa key ve hatî îdîakirin. Ew di nameyekê de ku di demên paşerojê de di navbera keyê

Asûrî Tukulti-Ninurta I û keyê Hîfîtan de, dibe ku Suppiluliuma II, hafî nivîsandin de tê xuya kirin. Mixabin ev metn baş nehatiye parastin, lê bi awakî xuya ye ku peyva “ne-kurê Kudur-Enlil” ji bo danasîna wî hatiye bikarhanîn, di beşeke ku behsa dîndana xwe bi mîrnişîniya Kassîtan dike (çav: Itamar Singer (2006). “KBo 28.61-64, and the struggle over the throne of Babylon”. *Ḫattuša-Boğazköy*. Gernot Wilhelm. pp. 223–245).

Kevirekî mezin ê niviskirî, ku jêdereke ne asayî ye, li parêzgeha Kermanşah a rojhilatê kurdistanê dîtin ku me li jor bahsa wê kir de wê, bi rengê “Yek jêhatî, rastî (giranî), ya Rabâ-ša-Adad, şa rêşî (fermî) ya Şagarakti-Şuriaş, kurê Ku¹dur -Enlil, keyê cîhanê”. Ev yek dê nîşana bavîtiya vî hukumdare dihê dîyarkirin.

Di dewama wê de ku mirov bi wê re wê bibêjê, zêdetirî sêsed nivîsarên aborî li gelek veşartgehên Ur, Dur-Kurigalzu, û piraniya Nippurê yên di serdema Şagarakti-Şuriaş de hatine dîtin. Bi ser de, 127 tabletên ku van demên dawî hatine weşandin hene ku dibe ku ji Dûr-Enlilê hatine bidestxistin. Ew bi cûrbecûr rastnivîsên ku ji bo navê vî key hatine bikar hanîn, û ew xwe bi sernavek Kassîtikî ya mazin digire, têne destnîşan kirin. Brinkman heştê û çar guheztinan dide nasîn, lê diyara kesên din ku Ātanaḫ-Šamaš hevwatera Babilonîzekirî bû, ku ji bo derbaskirina pirsgirêkên zimanî yên xwecihyan hatî pejirandin nakok dike. Di nivîsan de bûyerên wek kirêkirina xabatkarên, dayîna rûn ji xizmetkarên perestgehê re, û heta peymanek ji bo wergirtina deynê ku ji bo kahînek ji ber wê hatiye girtin, tomar dikin. Amîl-Marduk di dema desthilatdariya xwe de Şandabakku an parêzgarê Nippurê bû, postek ku wî ji serweriya berê ya Kudur-Enlil tijî kiribû. Çar tabletên ku ew di derbarê dema wî û jiyane nava bajêr û ya aborî de hatine bidestxistin, lê tê bawer kirin ku ji Nippurê ne, li ser berdana girtiyan piştî garantiyê ne. Dîroka wan di sala ketina Şagarakti-Şuriaş, sala 1, û sala 2 de ye (çav: Levavi, Yuval. “FOUR MIDDLE-BABYLONIAN LEGAL DOCUMENTS CONCERNING PRISON.” *Revue d’Assyriologie et d’archéologie Orientale*, vol. 111, 2017).

Dihê dîyar kirin ku amadekirina metnên bazirganî yên ku bi hûrgulî deyn, deyn û danûstendinên koleyan vedibêje, nîşan dide ku Babîlon di dema desthilatdariya wî de bi demên aborî yên dijwar re rû bi rû maye, ku mirovan xwe difroşin koletiyê da ku deyndêrên xwe vegeşînin. Yek ji wan [i 2] xuya dike ku tevlibûna wî di girtina kesekî de ye û ya din [i 3] jî ragihandina zeqût nippurêti, “azadkirina jinên Nîppurê” wekî beşek ji efûyek giştî ye. Ini-Tešub, keyê Kargamiš, nameyek ji wî re nivîsand û tê

de gilî li ser çalakîyên Ehlamu û bandûra wan li ser çûnûhatinnê û bi gumana bazirganiyê kir (çav. Itamar Singer (2006). "KBo 28.61-64, and the struggle over the throne of Babylon". *Ḫattuša-Boğazköy*. Gernot Wilhelm. p. 223–245).

Di derbarê serdema Şagarakti-Şuriaş de wê were diyarkirin ku ew wê di dema wî de wê weke ku wê rewşên dijwar û zor ên aborî jî wê bi wê yekê wê li herêmê wê were diyarkirin. Ji hin ragihandinên ji herêmên mitannî û an karkemişê û hwd li herêmê ku ew weke gilikirinê û an alikari xwestinê bo parastinê wê hebin. Ev wê di rengekê de wê weke hinek têtînin ku wê weke nişanaka wê jî wê karibin werina xwandin û fahmkirin ku wê bahsa kassitê wê di wê demê de wê li wê hebê û wê karibê wê weke navendek giştî ji wê herêmê giştî ku wê mitanni û an karkemiş jî di nav de bê. Wê keyeniyên herêmê wê berê wan li wê bê. Di wê temenê de wê, weke navenda wê, herêmên weke babil û nippur wê ji ber rêjeya zêde a gelhe û li wê civina aboriyê wê disa wê weke navenda xweş, xweşik û dewlemend bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku ew bi heybet dîtina navenda wan wê di rengekê de wê weke nişanaka mazinayiya wan jî wê di rengekê de wê were dîtîn.

Di wê temenê de wê nişanakên wê di wê temenê de wê hebin ku wê werênê ser ziman ku wê di dema Şagarakti-Şuriaş de wê mijare bazirganiyê û bi wê têtîliya bi çûnûhatina nava herêman û keyeniyên de wê xort wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Şagarakti-Şuriaş perestgeha, an Eulmaş, ya yazdana şervanû parastinê Îstar-Annunîtu, li bajarê Sippar-Annunitu ava kir. Nabonidus (556-539 b.z), keyê dawî yê Babilonîya nû, li ser yek ji çar bangorên bingeha xwe, wêne, tomar kiriye, ku ew bi wan dide diyarkirin ku 'min bingeheên kevin ên Eulmaş, (Anunitu) perestgeha ku li Sippar-Anunitu ye, kolandin, lêkolîn kirin, û teftîş kirin, bingeheên wê û kelûpelên wê danîne (çav.George R. Law (2010). *Identification of Darius the Mede*. Ready Scribe Press. p. 207).

Nivîsa Nabonidus, bangor "cylinder BM 91124", li Muzexaneyê Brîtanîyayê, dihê ragirtin. Ew bi rastî hinekî kêmtir ji şeşsed û heştê salî jî hev veqetîyan. Ev tenê nivîsa din e ku Şagarakti-Şuriaş wekî kurê Kudur-Enlil binav dike. Yek ji bangorên wî yê din nivîsa wî ya peykerê ku di xendeqê de li cihê perestgehê hatiye veşartin vedibêje: Şagarakti-şuriaş, şivanekî dilsoz, keyekî rêzdar, bijareya Şamaş û Anunit a. Gava ku

Šamaš û Anunit, ji bo serwerîya Axê navek hanîne ziman, wan destên min bi rêza sereke ya hemû gelan tije kirin. Di wê demê de Ebarra perestgeha Šamašê Sippar, keyê min, û Eulmaš perestgeha Anûnîtê ya Sippar-Anunit, xanima min, ku ji zemanê bûyinê ve dîwarên wê ji ber pîrbûnê sist bûne, min dîwarên wan hilweşand. Ji bingeheên wan ên wêranbûyî min axa wan hilda. Perestgeha(yên) wan min parast. Planên wan min bêkêmasî domand. Min bingeheên wan bi axê tije kir; dîwar(ên) piştgir min restore kir. Min dîwarên wan li cihên wan xemilandin. Xuyabûna wan min ji berê xweştir kir. Ey Šamaš û Anunit, ji ber kedên min ên hêja, her û her dilê we şad be. Bila rojên min dirêj bikin. Bila ew jiyana (min) nû bikin. Rojên şadiyê, meh(ên) bextewariyê, salên bextewariyê bila diyarî min bikin. Dadbarek rast û dadwerî ez bibêjim, û bila ew bibin sedem ku aramî her dem hebe. Ji Nivîsa Nabonidus, "cylinder BM 104738", stûna III, rêzên 44 heta 62' wan gotinan di wê de dihênê ser ziman (çav: S. Langdon (Jan 1916). "New Inscriptions of Nabuna'id". The American Journal of Semitic Languages and Literatures. 32 (2): 115).

Tabletek ji heriyê ya ji dema Sennaherîb (705–681 b.z) nivîsek efsaneyî ji mohra lapis lazuli vedigire. Di eslê xwe de mohr di destê Şagarakti-Şuriash de bû, lê ji hêla Tukulti-Ninurta I (1243–1207 b.z) ve wekî xenîmeta şer dema ku wî Babil di serdema Kaştíliaşu de talan kir, hate birin Nînewayê û bêtî ku orîjînalê jê bibe nivîsa xwe li ser wê xera kir. Demek şûnda mohr dîsa riya xwe vedigere Babilê, di şert û mercên nediyar de, li wir ji nû ve hat talankirin, piştî şeşsed salan ji hêla Sennaherîb ve (çav: Olaf Alfred Toffteen (1907). Ancient chronology. University of Chicago Press. p. 71–72. K.2673).

Weki din nivisarek ku li Nippurê di cih de hatiye keşfkirin, li kêleka wê nivîsek heye ku nîşan dide ku Şagarakti-Şuriash li vir li ser Ekurê Enlîl jî kar kiriye (çav: Hermann Vollrat Hilprecht (1903). Explorations in Bible lands during the 19th century. A. J. Hollman & Company. p. 472).

Di dema Şagarakti-Şuriash wê were dîtin ku wê gelek tiştên ku wê werina kirin wê bahsa wan wê were kirin. Ew wê di rengekê de wê weke demek dewlemend û pêxistina wê di rengekê de wê, weke key wê were dîtin. Wekî din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê Şagarakti-Şuriash wê, di wê demê de wê gelek pîrsgirêkên ramyarî ku wê bi asûran re wê di wê demê de wê weke ku wê were jiyankirin wê bijî. Piştî wî ku wê were ser taxt Kaştíliaşu IV wê yekser wê bi van pîrsgirêkan re wê rû bi rû bimênê. Hinek dîrokzane wê bahsa wê dema wî were kirin ku

wê ew wê çawa wê di wê demê de wê, di nava şerên li herê mê ên bi asûriyan re bê.

Kaštiliašu IV, bîst û heştêmîn keyê Kassît ê Kar-Duniaş ji 1232-1225 b.z bû li gorî kronolojiya kurt. Ew di şûna Şagarakti-Şuriaş de, ku dibe ku bavê wî be, heşt salan keytir kir. û li dijî Asûryayê şer kir, ku di encamê de hêrîşek karesatî li ser welatê wî û têkçûna wî ya dijwar derket.

Dibe ku ew ji "Qesra Çiya" ez jî ku wê weke qasra xezalê ûan ya meha çiyê dihê bi navkirin li bajarê Dur-Kurigalzu hukum kiribe, ji ber ku ew di arşîva zêrkeriyê ya vê serdemê de têne vegotin. Tevî serweriya wî ya kurt, bi kê mî ve 177 nivîsarên aborî yên li ser mijarên cûrbecûr ji wî re hene, wek kirîna tiştên cûrbecûr ji bo erebeya şer, çespandîna ard, xurme, rûn û xwê ji bo diyariyan, wergirtina rûn û tiştên din li ser hesabê şanandabakku (waliyê Nippurê, û ji kîrrûbirra ku ji hêla Hunnubî ve, ji hêla kîrrûbirrê ve, ji hêla hûnnûbî ve, ji hêla bazirganiyê ve hatî wergirtin). Minaq Rimutum wê weke kesê berhevker ê li ser navê hûnnûbî wê were dîtin (çav: M. Sigrist; H. H. Figulla; C. B. F. Walker (1996). Catalogue of Babylonian Tablets in the British Museum, Volume II. British Museum Press. p. 81–82).

Li gorî jiyangeriya wî Kaštiliašu IV wê ya bi nav, Tukulti-Ninurta I, keyê Asûryayê, ji ber hêrîşa pêşîlêgir a hovane ya Kaštiliašu li ser xaka wî, hat tehrîk kirin û bi vî awayî peymanek berê ya di navbera bav û kalên wan Adad-nîrârî I û Kadaşman-Turgu de bînpê kir. Lê dibe ku pîrsgirêk ji bo demekê çêdibe. Tudhaliya, keyê Hîtûtan, ku bi xwe ji têkçûna hêla Asûriyan a di Şerê Nihriya de dilgiran e, keyê Babilê wekî hevdengiya xwe bi nav dike, di peymana xwe ya bi Şauşgamuwa ya Amurru re, îhtîmala hebûna hevalbendiyek an jî bi kêmanî têgihîştina nepenî di navbera wan de hebê wê karibê wê werênê ser ziman bi wê rengê wê di wê peymanê de wê bahs wê were kirin:

Keyên ku bi min re wekhev in, keyê Misrê, keyê Karanduniya û keyê Babilê, keyê Asûr <û keyê Aħhiyawa> ne. (...) Û eger keyê Karandûniya hevalê keyê min be, ewê jî bibe hevalê te; lê eger ew dijminê cenabê min be, wê bibe dijminê we jî. (...) Ji ber ku keyê Aşûr dijminê keyê min (bahsa keyê kassit dikê) e, ewê bibe dijminê we jî. Bazirganê te nekeve Asûriyê û tu bazirganê wî nekeve welatê xwe. Ew ê di welatê we re derbas nebe. Lê eger ew bikeve welatê te, divê tu wî bigirî û bişînî cem mezinê min (çav: Itamar Singer (2003). "Treaties". In William W. Hallo (ed.). The Context of Scripture: Volume II: Monumental Inscriptions from the Biblical World. Brill. p. 99).

Peymana di navbera Tudhaliya û Şauşgamuwa de, Tabela A, stûna IV, rêzên 1-18 hatine diyarkirin. Her weha, Kaštiliaşu IV, erd û belkî jî penaberî dabû Hurîyekî, reviyayî ji bindestê Asûrî Hanigalbat, ku li ser Tabela Akaptaşa dihat bibîrhanîn. Wî her weha diyariyek mezin a erd li ser kudurrûyek ku ji hêla keyê Kassît, Kurigalzu II (1332-1308 b.z.) ve ji Uzub-Şihû an -Şipak re hatibû pêşkêş kirin, ji bo ku spasiya xizmeta wî ya di şerekî berê yê li dijî Asûryayê de bipejirîne, piştrast kir.

Di wê çerçoveyê de wê piştî wê di rengekê de wê keyê hittit wê weke ku wê were fahmkirin wê têkiliya xwe ya dostane wê bi berdewamî wê bi keyê kassit re wê werênê ser ziman. Diwê nûqteyê de wê keyê kassit wê weke keyê mazin ê xwe wê bibînê û wê weke ku wê ji kirdeya gotinên wî were fahmkirin ew dijmînê wî weke yê xwe û dostên wî jî wek dostên xwe dibînê.

Tukulti-Ninurta berî ku dest bi hêrişê xwe ya dijber bike, daxwaz ji yazdan Şamaş kir. Kaštiliaş IV, ji aliyê Tukulti-Ninurta ve bi tena serê xwe hat girtin, li gor gotina wî, yê ku "pêyên min li stûyê xweyî keyê mîna ku ew lingê lingan be" û ew bi rezîl û zincîran sirgûnî Asûryayê kir. Aşûriyê serketî dîwarên Babîlê hilweşand, gelek rûniştevan qetil kir, di nav bajêr de bi ser perestgeha Esagila ve çû û li wir bi peykerê Marduk veqetiya. Dûv re wî xwe wekî "keyê Kardûniash, keyê Sumer û Akad, keyê Sippar û Babîlê, keyê Tilmun û Meluhha" da zanîn. Aşşur-iddin wî şîretan li ser nêzîkbûna Şulman-muşabşi ji keyekî kassit ê serwerê Babîlonî, ku dibe ku Kaštiliaşu bû, jina wî, û hevjîna wî ku hejmareke mezin ji jinan, li ser rêya xwe ya sirgûnê piştî têkçûna wî ku wê bîn kirin li babîlê wê bahsa wan wê were kirin, ev jî wek dil hatin birin. Dixuye ku rêwîtiya Dûr-Katlimmu di rêya gravê re derbas bûye (çav: Hartmut Kühne (1999). "Tall Šēḫ Ḥamad - Assyrian City of Dūr-Katlimmu: A Historical-Geographical Approach". In Prince Mikasa no Miya Takahito (ed.). Essays on ancient Anatolia in the second millennium BC Harrassowitz. p 282).

Pevçûn û encama wê, di Destana Tukulti-Ninurta de hatiye tomarkirin, "strana serketinê" ya helbestî, ku di çend qatên dirêj de hatiye vegerandin, ku hinekî tîne bîra xwe ya berê ya serketina Adad-nîrarî li ser Nazî-Maruttaş. Ew ê şeklê xwe bide destanên paşerojê yên Asûrî yên wekî ya Şalmaneser III, li ser sefera wî ya li Araratê û herêmen li dora wê heta urmiyê jî. Ji aliyê asûrî ve bi awayekî hişk hatiye nivîsandin, vegotîneke bi hêz a alîgir pêşkêşî dike. Tukulti-Ninurta wekî qurbanîyek bêguneh ê Kaštiliaşu dihê nîşandan, ku ew wekî "xebatkarê sondê" dihê

diyarkirin, û ku ew qas yazdanan aciz kiriye ku wan perestgehên xwe terikandine (çav: John F. Kutsko (2000). *Between Heaven and Earth: divine presence and absence in the Book of Ezekiel*. Eisenbrauns. p. 106).

Çîrokên kurttir ên van bûyeran jî li ser pênc tabletên kevirên yên mezin ên ku di projeyên avakirina Tukulti-Ninurta de wekî kevirên bingehîn hatine nivisandin, wek mînaq Salnameya Tukulti-Ninurta, ku li ser lewheyek ku di nav an di bin dîwarê paytexta wî ya bi mebesta çêkirî de, Kar-Ninurta de hatiye diyarkirin.

Di dema desthilatdariya wî de di navbera Elam û Babîlê de ti birhanek li ber dest nîne. Malbatên serdest di dema borî de bi rêya zewacên navxwe tevî hev bûn, lê welatan ji bo çareserkirina nakokiyên xwe di bin serweriya Kurigalzu I û dibe ku Nazî-Maruttaş de şer kirin. Lêbelê, rêza keyên Elamê di vê serdemê de pir tevlihev e, digel ku çend nav bi guman li ser hinan di rêzikên tevlihev de xuya dibin, wek Napirisha-Untash û Untash-Napirisha, ku têgihîştina kronolojiyê zor dike ku ew baş were fahmkirin. Lêbelê, piştî hilweşandina keyeniya Kaštīliašu, Kidin-Hutran III, keyê Elamê, bê guman rêberiya du hêrişên li pey hev li Babîlê kir li hemberî asûr, ku ev yek an nîşana dilsoziya wî ya ji xanedana Kassîtan a hilweşîner an jî wekî alternatîfek bêceza ji bo îstîsmarkirina qelsiya wê ku wê weke 'asûr wê ji wê sûdbigirê wê bahsa wê were kirin. Lê di derbarê wan şer û pevçûnan de wê agahiyên kêr in ku mirov bi wan fahmbikê ku wê çawa wê encamek wê piştî wê bibê. Lê em wê dikarin wê bibêjin ku wê kassit desthilatiya wê, bi têkiliyên xwe wê bi berdewami wê xortbûna xwe wê, bidomênê û asûr nikaribê li hemberê wê bisekinê. Bo ku ew pêşîya raperîn û seferên li hemberê xwe wê bigirê, rêya jinûve sazkirina xanedana kassit li gorî xwe wê weke ku wê hîlbijêrê.

"Chronicle P" tomar dike ku Tukulti-Ninurta heft salan bi navgîniya waliyên ku wî tayîn kiribûn keytî kir, û li vir têgeha şaknûtişu dibe ku an tayînkirî an jî parêzgaran bigire nav xwe. Ji nû ve avakirinên alternatîf ên van bûyeran hatine pêşniyar kirin, ku tê de Tukulti-Ninurta heft salan keyenî kir û sê keyên Kassî li pey wî hatin berî ku xanedaniya eslî were vegerandin, an ku desthilatdariya wî bi xwe li pey van keyan bû (çav: Shigeo Yamada (2003). "Tukulti-Ninurta I's Rule over Babylonia and its Aftermath - A Historical Reconstruction". *Orient*. 38: 153–177).

Dihê dîyar kirin ku yazdaniya Şulgi, kehanetek ku piştî bûyeran hatiye dîrokkirin, dibe ku behsa bûyerên di dema yek ji van serdestan de bike.

Enlil-nādin-šumi dibe mijara Stûna V ya gotara yazdanî ya Šulgi. Ew di tabletên demên piştire/dereng de yên pir zirardar de têne parastin, ku tê de ew destkeftên Šulgi (2112–2004 b.z), keyê duyemîn û herî navdar ê xanedana sêyemîn a Ur û damezrînerê Nippurê, bi kurtî vedibêje. Ew pêşbînî dike ku Babîlon wê teslîmî Asûryayê bibe, Nîppur dê "avêtin derve", Enlîl dê key ji textê hilweşîne, keyek din dê xuyangekê yazdani çêbike, perestgehan vegerîne û Nîppur dê ji nav xweliyê rabe (çav: Bernard McGinn; John J. Collins; Stephen J. Stein (2003). *The Continuum history of apocalypticism*. Continuum. pp. 10–11).

Bi hilweşîna rejîma Tukulti-Ninurta ya Babîlê re, çend sal beriya kuştinê, Kassit rabûti (kesên girîng, esilzade, efser ên kassiti?) serî hilda û kurê Kaštiliašu Adad-šuma-ušur danîn ser text (çav: Chronicle P (ABC 22), BM 92701, column 4, lines 7 and 8, 14-16, 17-20).

Kashtiliash IV, wek karakterek girîng e di nivisara S. M. Stirling' a bi navê "Against the Tide of Years and On the Oceans of Eternity," romana duyemîn û dawîn a rêzenivîsa wî de dihê diyarkirin. Di vê dîroka alternatîf de, destwerdana karekerekê li dema tekoşîna Amerîkayê de jî wê di wê wextê de derbas dibin, wê bandûre şerê navxweyî ê amarika jî wê bîrê ser ziman ku ew dikê. Aşûr bi tevahî têk diçe, û Kaštiliaş a serketî di dawiyê de bi jinekê re dizewice ku hem wekî keybanûya xwe û hem jî wekî fermandarê artêşa kassiti û Babîlonî ya nûjenkirî, bi çekên agir ve girêdayî ye. Ev tîgîn wê weke tîgînek ku wê weke morfolojiyek ku wê di demên hemdem de wê ji wê demê wê were derhanin û wê bi wê yekê wê were ser ziman. Di wê temenê de wê jinek ku wê weke xanadana kassit wê weke hevjinî Kashtiliash wê avabikê wê bahsa wê bikê û wê di demên hemdem de wê bi awayekê romanizekirî wê li amarika wê bi rewşa wê ya demê re wê were tefsîrkirin. Di wê temenê de ev wê weke fêrsek ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were diyarkirin û hanin li ser ziman. Li vir ya giring wê di wê karakterizekirinê de wê ew bê ku ew berxwedana wê demê a ku ew dihê kirin bi Kashtiliash û hevjinî wî û jinûve avakirina xanadanê wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, rewşa Kashtiliash wê weke jinûve avakarê demê wê di rengekê de wê ji jê wê were bahskirin.

Karakterê Kashtiliash IV wê weke karekerekê xort wê di dema wî de jî wê were diyarkirin. Piştî rewşa têkçûna wî a li hemberê asûr wê hemû asilzadeyên kassitî û herêmê wê bi wê karibê li dora xwe bide li hev û jinûve bi wê xanadana xwe bide avakirin. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê bahsa wî were kirin.

Enlil-nādin-šumi, wek hatiye nivîsandin. EN.LÍL-MU-MU an EN. LÍL-na-din-MU, ku tê wateya "Enlilê navdêr e", wek keyekî kassitî bû li dora sala 1224 b.z, piştî hilweşandina Kaštiliaşu IV ji hêla keyê Asûrî Tukulti-Ninurta I. wê bê diyarkirin li ser taxt. Weke serwerê 29mîn ê xanedaniya Kassî hatiye tomarkirin, û dibe ku şeş meh, belkî tenê şeş meh, li gora xanedaniya wî ya kurt bû. li ser xwendina de berî ku ew ji hêla hêzên Elamî ve di bin keyê paşîn ê xanedana Igehalkid de ji desthilatê ji hêla Kidin-Hutran III. ve were daxistin.

Rêziya bûyerên piştî hilweşîna Kaštiliaşu IV bi tu awayî ne diyar e. Dibe ku Enlil-nadin-šumi valahiya hêzê ya ku ji ber girtina selefê wî di heyama du-salî ya di navbera seferên Asûriyan de derketibû, qebûl kiribe, ya ku ya dawî bû sedema talankirina Babîlê û dibe ku serweriya biyanî ferz bike. Alternatîf, dibe ku ew piştî fetha Asûriyan wek vasal hatibe tayîn kirin. Shigeo Yamada diyar dike ku desthilatdariya Tukulti-Ninurta li dû sê peykerên Kaštiliaşu yê Kassite, bi Enlil-nādin-šumi dest pê dike. Vegerandina navê wî di Lîsteya keyê Senkronîst a Asûrî de piştrast dike ku ew hevdemê Tukulti-Ninurta bû.

Veşartiyek piçûk a tabletan ji cîhê Merkesê ya Babîlonê demekê di serdema desthilatdariya wî de bû, lê niha dihê hizirîn ku dîroka Enlil-nādin-ahe ye. Lêbelê, belgeyek ji Tell Zubeidi, civakek gundî ya piçûk li hewza Hemrînê ya çemê Diyala ya jorîn li bakur-rojhilatê 13-ê Babîlê sedsalan, ji bo serdestiya wî dîrokek netemam dide (çav: R. M. Boehme and H-W. Dämmer (1985). Tell Imlihiye, Tell Zubeidi, Tell Abbas. P. von Zabern. p. 77. and plate 161).

Elamî, di bin destê keyê xwe Kidin-Hutran de, di 'Chronicle P' de navê Kidin-Īutrudīš, ku van bûyeran vedibêje,, Nippur û Der, tevî perestgeha Edimgal-kalama, di nav de, dagir kirin û wêran kirin, gelê xwe ber bi dîlgirtinê ve bir û dawî li serweriya Enlil-nādin-šumi ya kurt kir, ankû Enlil-nādin-šumi şarra ukkiš bēlussu, wekî ku dibêje, "Enlil-nādin-šumi keyti ji holê rakir, û hukumdariya wî ji holê rakir." Di şûna wî de Kadaşman-Ĥarbe II, ku desthilatdariya wî bi heman rengî kurt bû, hate şûna wî.

Ev dem kassitê wê di wê demê de wê di wê de wê gelek ne diyariyan wê weke ku wê were diyarkirin wê di xwe de wê bihawênê. Di wê navberê de lê wê piştî tēkçûnek mazin ku wê Kaštiliaşu, keyê kassitî wê li hemberê keyê asûr ku wê bixwê û pê de wê piştî wê, li gelek deverên imparatoriya kassit wê nişanakên wê hebin ku wê raperîn û ne herêkirina rewşê wê bibê. Di wê demê de wê rewş wê di wê demê de wê biqasî ku

wê were fahmkirin wê bo asûr wê piştî wê di rengekê de wê zor bê. Li ser wê yekê Tukulti-Ninurta wê weke ku ew wê fahmdikê ku wê idereya kassit wê weke derfetek mazin a aramiyê wê weke ku wê di afirand. Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê fahmbikê ku ew wê ji holê rakirina wê derbeyekê wê ne tenê wê li herê mêmê wê bixwê û wê li desthilatiya asûr a demê ku ew pêşdikeve jî wê bixê ew wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê dîsa wê weke berê herê bikê û di rengekê de wê, bi wê re wê, li ser temenê berê wê peymanek aşîtiyê wê bikê. Li gorî hinek vegotinên jî wê Kaštīliāšu û girtina wî ya dil wê di nava asilzadeyên kassit de wê bibê sedema rewşek bêarami û ew wê li her deverên welêt wê, rapêrînan wê bidina organizekirin. Di wê temenê de wê rewşek ku wê ne asûr wê, ti kesek ku wê nikaribê wê sehet bikê wê êdî wê derkeve li holê.

Di aslê xwe de wê piştî wê hanina ser taxt a Kadašman-Ḫarbe II wê, weke ku wê asûr wê herê bikê weke keyê mazin ê kassit û cihanê wê di wê temenê de wê weke ku wê bibê.

Kadašman-Ḫarbe II, ku Ka-dāš-man-Ḫar-be, û an Kad-aš-man-Ḫar-be an jî guhertinên wê hatiye nivîsandin, û ez bawer dikim ku wê navê 'Ḫarbe' yê panteona Kassîte ya ku bi Enlîl re tēkildar e, ket şûna Enlîl-nādin-šumi wekî Kassîta 30-emîn an jî keyê xanadana kassit yê 3' mîn. Keyeniya wî tenê salek, şeş meh, kişand. Li dora 1223, ew di listeya keyan ya 'A de wekî "MU 1 ITI 6" tēte tomar kirin, formulek ku ji şîrovekirinê re vekirî ye.

Wusa dixuye ku ew piştî hilweşîna keyeniya Enlîl-nādin-šumi piştî dagirkirina hêzên Elamî yên di bin keyê wan, Kidin-Hutran III de, di keyeniyê de hate bilind kirin. Dibe ku ew di dema hegemonya Asûrî ya Tukulti-Ninurta I de an jî dibe ku di serdema di navbera girtina keyê berê yê Kassîtan, Kaštīliāšu IV, û hemleya duyemîn a Asûriyan de ku bajarê Babîlê zêft kir, hukum kiribe. Di derbarê serdestiya wî de hindik tē zanîn ji bilî ku ew kurt bû, belkî tenê çend meh bû (çav: J. A. Brinkman (1999). "Kadašman-Ḫarbe II". In Dietz Otto Edzard (ed.). Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie: Ia – Kizzuwatna (Volume 5). Walter De Gruyter. p. 286).

Digel kurtbûna xuyanî ya desthilatdariya wî, şeş nivîsên aborî (tebletên gil) yên wî hene. Herdu nivîsarên aborî yên ji Ūr di nav xwe de dadbarkirina dozek ya ku tē de kirîna kurtkirî ya kurekî bi navê Bunni-Sîn û gavên hêrîşkar ku kirêrê wî yê ihtîmal (Šamaš-ētir) ji bo veğerandina heqê xwe avêtiye, di nav de girtina jina (Rihîtuša) ya weke rewşek rapêrînî girtiye. Nivîsa Urê ya din heft meh şûnda hatiye

dîrokkirin û girêbesta kirînê ye ji bo çêlekek bi golik, ku Šamaš-ētir careke din wekî kiryar tevdigere. Ji Nippur du nivîs hene ku di serdema desthilatdariya wî de ne, yek ji wan firotana keçek, bi mezinahiya nîv zend, ji Rabâ-ša-Ninimma re, wekî jina kurê wî yê duyemîn, Ninimma-zêra-šubši, bi bihayê du muhtillû-xwarinên hêja, du cil û bergên zêr, bi bihayê du şêkel tomar dike. Nivîsa din listeyek rasyonel e û di nav tabletên kil de yên kevnar e (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials and Studies for Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 383–384).

Nivîsarên din, yek bi eslê xwe nenas û yek jî xuyaye kassit ji Babîlê neçapkirî mane. Ev nivîsara duyemîn dê pirsgirêkek kronolojîk pêşkêşî bike ji ber ku dikaribû Têbêtu, roja 10emîn sala dehemîn bihata destnîşan kirin heke "Winkelhaken" rast hatibe xwendin. Ew ji arşîva Itti-Ezidalummir li Babîlê li gel tabletek din a dîroka ne kevneşopî hate derxistin, ku Werner Nahm ji wan re her du çêkirinên kevnar diyar dike. Lê belê, ew di paleografîya bi giranî xiravkirî ya derengiya tîpa bizmariî ya Babîliya Navîn de hatiye nivîsandin û dibe ku wekî 1 were xwendin berevajî dîroka 10 a rêza pêşîn. Pênc metnên din di nav heyama donzdeh mehan de ne. Di heman demê de, tabletek din ji Nippur belkî di çarçoveya danûstendinek berê ya sala destnedana wî de behsa wî dike: [M]U.SAG.'NA'[M.L]UGAL-rí ' , 'ka-dáš-m[an-ḫar-b]e, lê dîroka belgeyê navê keyek jê derdixe (çav: J. A. Brinkman (1993). "Catalogue of Tablets". In Richard L. Zettler (ed.). *Nippur III: Kassite Buildings in Area WC-1 (OIP 111)*. Oriental Institute of the University of Chicago. p. 98).

Piştî wê demê wê weke ku wê were diyarkirin wê li şûna "Kadašman-Ḫarbe II" wê piştî wê di regek de wê key kassi ê piştire Adad-šuma-iddina wê were ser taxt. Di wê demê de wê çendî ku wê di dîmenekê de wê çendê wê hê karibê bahsa desthilatiya kassit wê were kirin jî lê wê hinek dîmen wê di wê nûqteyê de wê bahsa wasaliyekê di wê demê de wê bi kassitê re wê êdî wê bikin. Di wê demê de wê hin bi hin wê serwerîya asûr wê derkeve li pêş. Ber vê yekê wê ne zêde bo "Kadašman-Ḫarbe II" û dema wî lê wê, bo dema Adad-šuma-iddina ku wê piştî wî were ser taxtê kassitê wê di regekê de wê gelek dîrokzan wê bahsa wasaliyekê wê bi dîmenekê vekirî wê bikin. Di wê demê de wê ev dîmen wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê were wê ditin ku wê derkeve li pêş.

Di dewama wê de ku em werênina ser ziman wê, dema Adad-şuma-iddina, li ser IM-MU-SUM-na, ("Adad navek daye") hatiye nivîsandin û li dora dora 1222–1217 beriya zayinê, li gorî kronolojiya kurt, keyê 31mîn ê Xanedaniya 3 an Kassî ya serwerê Babîlê û welatê ku bi navê Karduniaş dihê zanîn bû. Ew 6 salan di serdema piştî fetha Babîlê ji hêla keyê Asûrî, Tukulti-Ninurta I, keytî kir û ji hêla gelek dîroknan ve wekî keyek vasal hate nas kirin, helwestek ku rasterast ji hêla tu birhanên hevdem ve nayê piştgirî kirin.

Di gelek waran de, serdestiya Adad-şuma-iddina ji keyên Kassite yên din cuda nebû. Heman îkonografiya ajalek şîrmij, metelokek taybetmendî ji bo lîstikê keyê Kassî ji mijarên xwe re, li ser mohra bangorek a rengê kesk û spî ya yek ji xizmetkarên wî tê bikar hanîn, dibê. Dinivîse: "Kidî-Ninurta, birêvebirê Enlil û Ninlil, serek tasek hilgirê Enlil, serek îcrakarê (perestgehê) Ekurra, "exorcîstê bilind ê Adad-şuma-iddina", keyê dînyayê, yê mazin, (?) ya Amel-....., "exorcîstê bilind ê Enlîl, mirovê"" Wezneyek hatiye nivîsandin: "Mina rast, ya Adad-şuma-iddina, kurê kahîn-Adad" ku dibe ku ew kes be, ji ber ku nivîsên regna gelek caran ji bo rastkirina pîvanên weha hatine bikar hanîn.

Ji arşîva malbata Dayyanatu û hin avakerên din ên perestgeha Sîn ya li Ûrê du-sê nivîsên qanûnî yên ku di sala ketina wî de mane derketine holê. Yek ji wan peymanên xwegirtinê ye ku hişyarî dide "kes û xizmên ku doza kurik bike, ew ê li gorî fermana key Adad-şuma-iddina (rikiltî şarri Adad-şuma-iddina) bi wî re tevbigerin; ew ê nivîsa bizmarî a sifir wê li ser dema wî bisekinê." Sîteya Takil-ana-îlišu kudurru ya Meli-Şipak, dîroka dirêj a dozên ku bandûr li ser sîteya malbatê kiriye di serdestiya Adad-şuma-iddina de vedibêje. Ew bi Takil-ana-îlišu dimire, kurê wî neqanûnî dest pê dike, û paşê bi çîroka îdîayên hevrikê xizmên xwe û aloziya qanûnî ya ku diqewime ve diçe. Her çend ji hêla gelek dîroknasên nûjen ve wekî pelika Tukulti-Ninurta tê hesibandin, ew doz nîşan dide ku biryarên wî ji hêla keyên paşerojê ve hatine rêz kirin (çav: J. A. Brinkman (1976). "Adad-şuma-iddina". *Materials for the Study of Kassite History*, Vol. I (MSKH I). The Oriental Institute, Chicago. p. 87–88).

Lîsteya keyê Senkronîst a Asûrî di beşa ku mirov texmîn dike ku ew xuya dike de zirar dîtiye û dibe ku li ser yek ji şeş rêzikên pêşîn ên stûna duyemîn were sererast kirin, wekî hevdemek Tukulti-Ninurta an paşgirên wî yên nêzîk. Kassî û an serwerê Babîl, dîsa bi Elamiyan di bin destê

Kidin-Hutran de hesiya, ku bajarê Îsînê zeft kirin û Dicle derbas kirin û wêran kirina Marad bahs dikê. Û dîrokek dereng bi bîr tîne:

‘Di dema Adad-šuma-iddina de, Kidin-Ĥudrudîš vegeriya û cara duyemîn hêrîşî Akad kir.

[...] wî Îsîn wêran kir, Dicle hemû derbas kir,

[...] Maradda. Têkçûneke gelên mazin ..

wî anî. [...] û bi dewaran [...]

[...] ew rakirin çolê [...]

(çavkani wê, "Chronicle P, iv 17–22[i 7]" bê)

Çi rasterast ji ber kiryarên Êlamiyan be yan jî ji ber zextên navxweyî yên piştî nekarîniya wî ya bi bandûr li hember hêrîşa wan be, encam ew bû ku desthilata wî hat rûxandin. Lê ne diyar e ku heyama heft-salî ya desthilatdariya Tukulti-Ninurta berî wî bû an li pey wî bû, an jî desthilatdariya wî di nav salên parêzgariya Asûriyan de dihê hesabandin. Rabûna Adad-šuma-uşur, wekî xalek bingeşîn ji bo hestên dij-Asûrî, dibe ku di vê demê de pêk hatibe, wekî ku ji hêla "Lîsteya key A" ve dihê diyar kirin, an jî dibe ku beriya desthilatdariya wî wekî tevgerek li başûr wekî ku di "Walker Chronicle" de hatî destnîşan kirin (çav: C.B.F. Walker (May 1982). "Babylonian Chronicle 25: A Chronicle of the Kassite and Isin II Dynasties". In C. Van Driel (ed.). *Assyriological Studies presented to F. R. Kraus on the occasion of his 70th birthday*. London: Netherlands Institute for the Near East. p. 404).

Nivîsarên Asûriya Navîn ên ku li Tell Şêx Hemedê, Dûr-Katlimmuya kevnar, ku paytexta herêmî ya Ĥanigalbatê bû, hatine bidestxistin, nameyek ji Tukulti-Ninurta ji bo sukka rabî'u, an jî wezîrê wî yê mezin, Aššur-iddin jê re şîret dike li ser nêzikatiya wî ya Şulman-i-coršîšîstî, ji wî re heye. Jina wî, û hevjiha wî ya ku hejmareke mezin ji jinan tê de bûn. Metn nîşan nade ku li hêviya kîjan key bû, di heman demê de lênihêrîna li ser aranjmanan dê pêşwaziya hevalbendek an belkî vasalek dilsoz destnîşan bike ku piştî hilweşîna hukumdariya wî di sirgûnê de alîkariya wî dihê kirin. Dixuye ku rêwîtiya Dûr-Katlimmu di rêya giravî (ber dîclê) re derbas bûye. Nameya duwem ya roja 24-ê meha Şa-kenate di sala hevnave Ina-Aššur-šumi-ašbat de, tê de dihê gotin ku keyê Asûr bi xwe ber bi Dûr-Katlimmu ve diçû, belkî çar roj şûnda bahsa derketina li rê dikê ku ew dîroka namayê rat bê (çav: Hartmut Kühne (1999). "Tall Šēḫ Ḥamad - The Assyrian City of Dûr-Katlimmu: A Historic-Geographic Approach". In Prince Mikasa no Miya Takahito (ed.). *Essays on ancient Anatolia in the second millennium B.C.* Harrassowitz. p. 282).

Li vir wê dikarê wê di dewam wê de wê werênê ser ziman ku wê ev dem wê weke di wê de wê hinek ne diyariyan wê were diyarkirin. Di hinek rewşna de wê weke dijberîya li asûr wê pêşketina wê bikê. Ji aliyekê din ve jî wê, weke di bin serwerîya asûr de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê bûbê. Lê ku mirov ji kijan aliyê ve wê li mijarê û wê demê dinerê wê dibînê ku wê piştî Tukulti-Ninurta re wê weke rewşek gûhariner wê xwe bide diyarkirin. Piştî wê, çendî ku wê bahsa desthilatiya kassit a mazin wê were kirin jî lê wê, bahsa serwerîya asûr wê were kirin. Lê em wê fahmdikin ku wê weke gelek keyeniyên herêmî ên cihê ên kassit wî hebin û asûr bi carekê wê weke nexwezê ku ew wan hilde hemberê xwe. Ber vê yekê wê, weke bi serwerîya kassitê a jinûve weke di bin kontrola xwe de wê bi wê bixwezê ku ew wê bikê. Lê dîsa wê di heman de wê bahsa pêşketina dijberîya li hemberê asûr a xort wê were kirin.

Her çend navê wî di nav hezarsalan de ne ya weke mirov wê fêrî wê dibê jî bû, ew ceribandinek e ku mirov wî bi kesek heman demê re bide nasîn. Nameyek ji Tell Sabi Abyad, dunnu an keleha wezîrê mezin, bi hûngulî li ser lihevkirina bertîlekê ji Aşşur-iddin re vedibêje û kesek bi navê Adad-şuma-iddina wekî wergirê nexwestî yê mîrateya jinebiyekê vedibêje:

Damqat-Taşmetu, keça Sin-şuma-usur, jina Sigelda, kurê Irrigi, ji bajarokê Şuadikanni, deyndarê mêrekî mezin ê nekastrakirî ye ji [walî] Aşşur-iddin, kurê Qibi-Aşşur. Ev mêr diyariya wî ye; ew [Aşşur-iddin] dê diyariya xwe werbigire, dema ku wî [Aşşur-iddin] doza wê [Damqat-Taşmetu] ya ku girêdayî serpêyên mêrê wê [mirî] ye, ku divê ji Adad-şuma-iddina re neyê dayîn derman kir (çav: Bert de Vries (2003). Johan Goudsblom, Bert de Vries (ed.). *Mappae Mundi: Humans and their Habitats in a Long-Term Socio-Ecological Perspective: Myths, Maps and Models*. Amsterdam University Press. p. 200).

Wek nameya ji Aşşur-iddin re bahsa wê dihê kirin. Berhema wêjeyî ya ku bi navê yazdaniya Şulgi dihê zanîn, ku ji bo keyê navdar ê serdema Ur III-yê hatî nav kirin, dibe ku şiroveya wê ya krîzê wekî mijara wê bûyerên serdestiya wî be. Nivîs qat bi qat e û dibe ku bûyer bi heman awayî ji pêşiyê wî Kaştiliaşu IV an jî paşerojê Marduk-nādin-aḥḥē re bêne hesibandin (çav: Tremper Longman (July 1, 1990). *Fictional Akkadian autobiography: a generic and comparative study*. Eisenbrauns. p. 145–146).

Lê piştî wê ne bi gelekî wê di dema keyê piştî Adad-şuma-uşur ku ew dihê ser taxt wê bahsa serhildanên mazin li her çar aliyên welêt wê werina kirin. Ev wê weke nişanayek ku wê êdî wê weke serwerîyek asûrî wê hebê û kassit wê herê nakin û li diji wê ketina nava raperînê. Di wê raperînê de wê zêdegahn û an asilzadeyên kassîtî wê weke ku wê pêşengiya wê bikin. Ev wê di rengekê de wê were fahmkirin. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê keyê nû Adad-şuma-uşur wê çendî ku wê di derbarî wê di dema wî de wê zêde agahi wê nebin û wê di destê me de wê hindik zanin wê di derbarê de wê hebê jî lê wê karibê wê bibêjê ku ew wê weke wasalek berxwedêr a li hemberê asûr bû. Asûr, di wê demê de wê weke ku wê piştî wê di dema keyê asûr Aşşur-nirari III, de wê ev wê zêdetirî wê bi dîmenekê berfireh wê were bi gotin kirin. Di derbarê van deman de jî wê weke hinek agahi wê karibin werina fahmkirin.

Bi wê rengê wê were bahskirin. "Ey Adad, navê te pîroz be!" Adad-şuma-uşur, ku dihê wateya IM-MU-ŠEŠ, hatiye nivîsandin û bi awayekî li dora 1216–1187 b.z, li gor kronolojiya kurt, hatiye nivîsandin, keyê 32mîn ê xanedana 3mîn an Kassî ya serwerê Babîlê û welatê ku hevdem bi navê Karduniaş dihê zanîn bû. Nav bi tevahî kassit-Babîlî bû û ne asayî bû, wek nimûne, keyê Asûrî Esarhaddon (681–669 b.z) "exorcistek" kesane an ašipu'yek bi heman navî hebû ku ne gengaz e ku mirov pê re têkildar be. Beşa herî tekûz a ku ev a, hatiye vegotin. Ew bi nameya xwe ya xav a jî Aşşur-nirari III, re tê nasîn û piştî serhildanek li başûrê Mezopotamya dema ku bakur hîna jî aliyê hêzên Asûrî ve hatibû dagirkirin, hat ser text û dibe ku heya sala 25-an a serweriya xwe ya 30-salî desthilatdariya wî welatî bi dest nexistibe. Her çend rêza rast a bûyeran û kronolojî cihê nîqaşê ye jî (çav: M. Luppert-Barnard (1998). K. Radner (ed.). *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, Volume 1, Part I: A. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. p. 37–40).

Ji bo vî key birhanên hevdem hindik hene ku dirêjahiya keyeniya wî ya herî dirêj e ku di xanedana Kassite de hatî tomar kirin. Tableta ku bi navê "King List A" dihê zanîn wî nîşan dide ku Adad-şuma-iddina û selefê wî wek yek, Enlil-nadin-şumi dişopîne, lê di Chronicle P de ew di vegotina berî wan de xuya dike. Brinkman amaje dike ku ev jî bo mebestên şêwazê ye lê Walker Chronicle ravekirinek hêsantir diyar dike. Adad-şuma-uşur bi salan beriya ku Babîlê bi dest bixe û xwe bike keyê wê, li başûrê welêt jî bo keyeniyê hat bilindkirin. Dibe ku beşa destpêkê ya keyeniya wî bi ya sê keyeniyên ku beriya wî di 'Lîsteya key A' de bûn hevdem bû, lê bi ihtimaleke mezin ew li pey wan çûbû ser textê bajarê

Babîlê weke keyê kassit. Taybetmendiyeke vê tabletê ye ku key û xanedaniyên hevdem li pey hev weke ku li pey hev dihên pêşkêşkirin bê (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials and Studies for Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. p. 19–20, 427, 315, 89–94, 443 and 445).

Nusxeyek dereng a li ser peykerekî tûncê ji Ûr, dest pê dike: "Dema ku Anu û Enlil bi dilxwazî li Adad-şuma-uşur, şivanê ku dilê wan xweş dikê, nerî, di wê demê de Marduk, keyê mezin, navê xwe wekî serwerê hemû ku ji hêla Urukê ve hatibû tayîn kirin û piştgirî bû, bi nav kir.

Weki din wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê weke yazdanê sereka marduk wê di rengekê de wê navê wî derkeve li pêş wek yazdanê sereka û mazin. Di wê temenê de wê, di dema kassitan de wê, keyên demê wê, di pirraniya wan de wê li şûn navê wan wê yan navê enlil û yan jî wê marduk wê hebê.

Lê tiştêkê din jî wê bale mirov wê bikişênê ew jî wê têkiliyek bi zanebûnê a bi navê marduk re wê danina wê bê. Şêwirmend, wezîr û an kesên payabilind ên bi wê rengê wê li ser rex key jî wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê navê marduk wê hildin. Ev wê weke nişanaya wê bê ku ew çendî wê bi hêz û mazin were dîtîn di wê warê de.

Kurtbûna serdestiya wî (Adad-şuma-uşur) ya li ser taxtê kassîtê bi taybetî jî nivîsên herî kêrêm ên hevdem ên hatine dîtîn rave dike. Tenê şazdeh metnên dîrokî yên aborî an zagonî serdestiya wî piştrast dikin, ku tenê du ji wan jî kassîtê ne, ku ew di formula wan de ya ku ji hêla Adad-şuma-uşur û paşgirên wî yên nêzîk ve hatî pejirandin hene. Vana 7 KAM 3 KAM û 9 KAM 3 KAM hatine nivîsandin, dihê texmînkirin ku 27 û 29 saliya wî temsîl dikin. Diwanzdeh tabletên berdest de ji kolandina li Urê derketine. Ji vana ya herî kevn di sala wî ya 3mîn de ye û tomar dike ku Şamaš-zêra-şubši 103 pez teftîş kirine û "çandine". Piraniya mayî dewaran, firotina wan û kiryarên qanûnî yên ku ji bo berdêla diziya wan hatine girtin eleqedar dikin. Tesbîtkirina bêsûc an sûcê bi gelemperî ji hêla "ceribandina birinê" ve hate darizandin, pêvajoyek ku hîn jî kêrêm dihê fahm kirina ya Adad-şuma-uşur. Di du belgeyan de, dadger Adad-şuma-uşur bû, şakkanakku, "tayindar, walî", rolek ku bi heman rengî ji hêla pêşewayê wî Şagarakti-Şurias ve hatî pejirandin û du nivîsarên din heman koma xirabkaran, Abu-ţābu, Zêru-kīnu ve Sîn-pūtu dihên kifşkirin, di du belgeyan de, Sîn-pūtu, di sê dozên cuda yên dewaran de gumanbar e (çav: O. R. Gurney (1983). *Middle Babylonian Legal &*

Economic Texts from Ur. British School of Archaeology in Iraq. p. 176–77, 52–55, 177–179, 121–125. texts 72, 11, 73, 43, 44).

Bajarên Nippur, Dur, Isin û Marad ji hêla Elamiyên talanker ên di bin desthilatiya keyê wan Kidin-Hutran III de hatibûn talan kirin, û du ji van, Nippur û Isin ji hêla Adad-şuma-uşur ve bûn babetên xebata avakirinê. Di sala 1975/76'an de kerpîçên ji Îsînê bi nivîseke sumerî ya ku xebatên wî yên li ser Egalmah û berê jî ji xebatên tomarkirina Nîppurê yên li ser Ekurê tomar dike, hatin kolandin. Wî di 'Walker Chronicle' de ji nû ve avakirina dîwarên Nippurê hate hesibandin (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials and Studies for Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. pp. 19–20, 427, 315, 89–94, 443 and 445).

Tukulti-Ninurta I, keyê Asûriyê, pêşiyê Adad-şuma-uşur, Kaštiliaşu IV, di yek ji herdu seferên xwe de girtibû û di ya duyemîn de, dibe ku li dora 1225 b.z de, Babîl zeft kir. Wî keyeniya kassîtê gelek deverên wê girtin û navenda wê Babîl jî girtibû û paşê belkî bi riya waliyan, heft salan li wir hikim kir. Nivîsareke aborî ji Nîppurê heye ku di sala ketina wî de ye. Kengî sê keyên xwecî, Enlil-nādin-şumi, Kadaşman-Harbe II û Adad-şuma-iddina ketin şûna hev, hîn ne diyar e, lê serweriya wan a kurt bi tevahî li dora neh salan bû. Yamada, bo nimûne, dibêje ku Tukulti-Ninurta tenê piştî desthilatdariya wan çû ser textê Babîlê. Hinekên din desthilatdariya wî danîne pêşiya wan, an jî her du yekemên ku di heyama du-salî ya di navbera her du seferên Tukulti-Ninurta de hatine hukum kirin diyar dikin. Walker diyar dike ku piştî wan, xuya ye ku şûngirên Tukulti-Ninurta waliyan li ser Babîlê tayîn kirine heya ku ew ji ber serkeftina Adad-şuma-uşur li hember keyê Asûrî Enlil-kudurri-usur reviyar, 15 sal an zêdetir piştî ku Tukulti-Ninurta di destê wî de mir.

Adad-şuma-uşur bi serhildana li dijî Tukulti-Ninurta ya di nav efserên kassit û Aqadî de "li ser textê bavê xwe hat danîn".[i 3] Piraniya nivîsarên aborî yên hemdem ên ku di serdema serdestiya wî de ne, ji Êrê hatine û cihê veberhêna wî diyar dikin. Nasnameya bavê wî di kronîkayê de qet bi eşkere nayê gotin, lê di dema kevin de dihê texmîn kirin ku Kaštiliaşu IV bû. Xencerek tûncê ya Luristanê di Koleksiyona Forûxî de bi şîreta wî ya ji bo vî key hatiye nivîsandin û dibe ku ev îddîa bibe alîkar ku rewabûna wî xurt bike. Dinivîse: ša IŠKUR-MU-URÙ, LUGAL KIŠ, DUMU Kaš-til-ia-šu, LUGAL KÁ.DINGIR.RA, "(mulkê) Adad-şuma-uşur, keyê dinyayê, kurê Kaštiliaşu, keyê kassit û serwerê babil."(çav:Peter Stein (2000). *Die mittel- und neubabylonischen*

Königsinschriften bis zum Ende der Assyrischen Herrschaft. Harrassowitz Verlag, p. 147).

Li vir wê ev jî wê were dîtin ku wê di wê demê de wê navenda babilê wê hê jî wê bo kassitê wê weke navend bê. Lê piştî dagirkirina Tukulti-Ninurta I û an keyê kassitî key Kaštiliašu wê hin bi hin ew wê weke ji dest wê herê. Di wê temenê demê wê di dema Adad-šuma-ušur de wê çendî wê weke têgînek wasali wê bahs wê were kirin jî lê wê di dewama wî de wê bi zêdeyî wê weke demek raperînê û an zêde di wê de wê li hemberê asûran wê berxwedan ku wê bibin wê di wê de wê bahsa wî û dema wî were kirin.

Di wê demê de wê, serwerîya wî hê jî wê weke ku wê li herêmen rojhilatê kurdana roja me ên weke ji kirşamanê û heta lulistanê wê were dîtin ku wê bi çavkaniyên dihên dîtin wê ew ji wî bahsa wî were kirin. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê piştî wê demê û pê de wê, gûharinên mazin wê bi ramyarî wê di desthilatê de wê bibin.

Piştî wê demê, keyê asûr wê çendî ku wê di rengekê de wê weke serwerîya xwe wê çêbikê jî lê wusa dihê dîtin ku ew dixwezê ku ew bi keyenîya kassit û bandûra wê hê herêmen bi rêve bibê. Ber ku wê, di rengekê de wê, were fahmkirin ku ew wê, dervî wê çare jî wê nebê. Ber ku wê li lê ne hisênin û wê karibê ew derbeyê mazin bi xwe re ji wî re werênê. Ber vê yekê keyê asûr wê hem xwe wê weke ji dûndana keyê kassit wê bidina diyarkirin û hem jî wê weke wan navê wan li xwe bikin û wê bi bawerîya li yazdanên wan weke keyê kassitî wê li xwe bikin û wê navê xwe wê bidina diyarkirin.

Ev wê weke hinek faktorên ku wê di rengekê de wê bahsa wan li herêmen wê di destpêkê de wê zêdetirî bikê. Di wê demê de wê ev jî wê were dîtin û fahmkirin ku wê keyê asûr key Tukulti-Ninurta I wê li şûna wê dagirkirin û talankirinê zêdetirî wê, ramyariyek aqilane wê bimeşênê. Di wê temenê de wê, weke kesekê ku ew wê pêşî wê bi aqilê xwe wê bikê ku ew xwe bide herêkirin. Wê şewirmendên mardukî wê li rex xwe wê bigirê ku wê çendî bandûra wan li ser mirovan wê di nava gel de wê hebê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di destpêkê de ew wê dîmenê wê bide diyarkirin ku ew weke keyê wan ê berê ya. Di wê temenê de wê ev dîmen û rengê ku ew bi dîmen dide diyarkirin wê ji wî re wê di wê demê de wê weke demek serwerîyê wê werênê. Piştî wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de

wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Tukulti-Ninurta nameyek ji keyê Hîtût re nivîsand, ku tê texmîn kirin ku Suppiluliuma II ye, çar qat ji wan li cîhê kolandinên Hattuša di salên 1930-an de hatine keşf kirin. Ew bi sala limmu ya Ilî-padâ, di beşa paşîn a keyeniya Tukulti-Ninurta de hate dîrok kirin. Di wê de, ew bahsa dûdana xanedaniya Kassît a vê dawiyê vedihewîne, behsa Kurigalzu II, Kadaşman-Enlil II û Kudur-Enlil dike û dû re bi eşkere Şagarakti-Şuriaş, "ne kurê Kudur-Enlil", û kurên wî, ku yek ji wan Kaštiliaş, ji hêla şer ve provoke kiribû, diyar dike. pêşî li hêrîşa li dijî Aşûrî bahsa wê dikê. Li cihekî, bahsa kurên Şagarakti-Şuriaş ku hatine kuştin, dikê hema bi rastî ne ji hêla Tukulti-Ninurta hatina kirin. Dûv re ew behsa "xizmetkarê Suhî" dike, ku Suhu herêmek rojavayê kurdistanê ye, û Itamar Singer ew diyar dike ku bibe Adad-şuma-uşur, ku tê wateya ku ew biyanî bû, ne ji dûdana key bû û ji ber vê yekê ew bo wî weke ne kesekê iteatker a dikê.

Nameyek ji keyekî Elamî, ku dihê texmînkirin Şutruk-Nahhunte ye, ji mezinên Kassît re ku bi xwînê daxwaza mafê textê Babîlî dikan, Adad-şuma-uşur wekî "kurê Dunna-Sah, ji herêmek ber bi peravê Feratê", di rexneya xwe de li ser bijartina xwe ya key binav dike. Mixabin tableta Tukulti-Ninurta qat e û nivîs bi zorê dihê xwendin ji ber vê yekê cûrbecûr restorasyon gengaz in. Name bi daxwaza alîkariya leşkerî bi dawî dibe û bi gotina "Eger ez sax bim, [ez ê(?)] peyama jiyana xwe bişînim/li ser jiyana xwe bişînim, lê eger ez mirim peyama/li ser mirina min [dê ji te re bê şandin(?)]", "sed sal birayê min[...]" û "te bi dil û can ji min hez kir" û hwd wê weke hin gotinên lev nakin wê hebin (çav: Itamar Singer (2011). "KBo 28.61-64, and the struggle over the throne of Babylon at the turn of the Thirteenth Century B.C.E.". *The Calm before the Storm*. SBL. p. 385–404).

Tukulti-Ninurta, wek yek ku "sêwiranên sûcdar li dijî kassit û Babîlê dihat diyarkirin. Kurê wî û kujerê muhtemel Aşşur-nadin-apli hate şûna wî, lê kurê wî, Aşşur-nirari III, keyeniya wî ya kurt bi şûn de hate bidest xistin. Ew ji Adad-şuma-uşur-ê nameyek ku wê di wê de wê aciziya xwe diyarbikê wergirtibû, ku wî ji "keyên Asûrî" re gotibû, û Aşşur-nirari bi bindestê xwe re ji bo heqareta zêde li ser lingan datîne ser lingan, ku qatek jê (nameyê) bi rasthatinî maye:

[yazdanê Aş]ur ji Aşşur-nirari û Ilî-îaddâ [...bi] xirecir, serxweşî û bêbiryarî re, tişt ji bo wî xirabtir kirin. Niha ne aqil û ne jî aqil di serê we de nemaye. Ji ber ku [yazdanên] mezin hûn dîn kirine, hûn dipeyivin [...].

Rûyên we [.....bi] şîretên neheq û sûcdar diyarkirina (çav: A. K. Grayson (1972). *Assyrian Royal Inscriptions, Volume 1*. Otto Harrassowitz. p. 137–138)

Name li Adad-şuma-uşur, Aşşur-nirari û Ilî-ḥaddâ re: Ilî-ḥaddâ ku di hê behs kirin Ilî-padâ ye, waliyê Hanigalbat a, xizmê dûr ê Ashur-nirari (di Eriba-Adad I de bavekî hevpar heye), û bavê keyê Asûrî yê paşê, Ninurta-apal-Ekur. Ew sala ku nameya Tukulti-Ninurta ji keyê Hîtî re hat şandin, ew karmendê binavûdeng (limmu) bû. Name bi baldarî hatiye kopîkirin û di pirtûkxaneyê Nînewayê de hatiye parastin. Grayson texmîn dike ku ew ji bo tolhildanê ji Asûriyan "bihêrs bikê" hat şandin (çav: A. K. Grayson (1972). *Assyrian Royal Inscriptions, Volume 1*. Photograph by Otto Harrassowitz. p. 137–138).

Desthilatdariya Ashur-nirari pir demkî bû, û belkî ew ji hêla mamê wî Enlil-kudurri-usur, kurê din ê Tukulti-Ninurta ve hate avêtin. Adad-şuma-uşur "[ordiya xwe] kom kir û hêrîşî wî kir û ew têk bir" û paşê "[... Zabitên Asûrî] keyyê wan [Enlil-kudu]r-usur girtin û radestî Adad-şuma-uşur kirin. ... Xelkê Kardûniya, ku reviyane Asûriyê, ... dan [Adad-şu]ma-uşur. (çav: C.B.F. Walker (May 1982). "Babylonian Chronicle 25: A Chronicle of the Kassite and Isin II Dynasties". In G. van Driel (ed.). *Assyriological Studies presented to F. R. Kraus on the occasion of his 70th birthday*. Netherlands Institute for the Near East. p. 398–406).

Walker Chronicle (ABC 25), tablet BM 27796, berevajî, rêzên 5 heta 7, li Muzexaneyê Brîtanî jî wê bi wê rengê wê di şewayekê de wê radigihênê û wê dide diyarkirin. Di wê demê de wê, bahsa 'Adad-şuma-uşur "[arîşa xwe] kom kir û hêrîşî wî kir û ew têk bir" bikê.

Piştî vê serkeftina navdar, "kurê kesekî bênav" şansê hilkişîna ser textê li kassit û Babîlê girt, ev kes di encama serhildanekê de navê wî derket li pêş, bi wê serhildane belav bû û bajarê Adad-şuma-uşur û di listeya xanedana Kassîtan de cihê xwe girt. Bûyer ji bo paşerojê di Destana Adad-şuma-uşur de vedibêjê, berhemeke wêjeyî ya dîrokî ya kassit û an Babîlê ya dereng, ku ji ber serhildana efser û keyan ji ber rêdayîna Marduk û li kassî û Babîl pêk hat, ji bo paşerojê hatine girtin. Di dewama wê de wê were diyarkirin ku keyê tobekekar gunehên xwe ji yazdan re eşkere dike û perestgeha xwe, Esagila restore dikê bo xwe bide herêkirin (çav: Jonathan Z. Smith (1988). *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*. University Of Chicago Press. p. 92).

Dawiya keyenîya Enlil-kudurri-usur bi 1193 an 1183-an ve girêdayî ye, li gorî nezelaliya li ser dirêjahiya keyenîya cîhگیرê wî Ninurta-apal-Ekur,

ku sê an sêzdeh sal bû. Wek kurê Ilî-padā, Ninurta-apal-Ekur mirina Enlil-kudurri-usur bikar hanî da ku desthilatdariyê li Aššur bigire. Ew ji dîndana "Karduniaš" û an kassiti bû, ku dibe parêzgarê dawî yê Asûrî yê Babîlê be, ji ber ku birayê wî Mardukîia waliyê Katmuîi bû. Dirêjahiya keyeniya wî pir girîng rêza dîroka muhtemel a destpêka keyeniya Adad-šuma-uşur-ê ya sî-salî diyar dike, ji ber ku di destpêkê de bûyerek diyar tune, wek mirina serwerekî berê. Di navbera ketina Babîlê ya ji bo Tukulti-Ninurta û fetha Adad-šuma-uşur de herî kêr bîst û du sal û belkî jî ji sî salan zêdetir dom kir (çav: J. A. Brinkman (1999). Erich Ebeling, Bruno Meissner (ed.). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. Walter De Gruyter Inc. p. 50–51).

Di şûna wî de kurê wî Meli-Šipak hat, ku kurê wî Meli-Šuma-uşur bi awayekî ecêb nedixwest ku di nivîsarên xwe de behsa zewaca wî bi malbate Adad-šuma-uşur re bike (çav: J. A. Brinkman (1976). *Materials and Studies for Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. p. 19–20, 427, 315, 89–94, 443 and 445).

Meli-Šipak II, an jî di nivîsên hevdem de Meli-Šihu diyê bi navkirin, wek keyê 33mîn yê Kassîtan an Xanedaniya 3mîn a kassitê ku ew serwerê Babîlê bû, ji dora 1186–1172 b.z., 15 salan keyti kir. Tabletên ku navên du salan, 4 û 10, li ser hatibûn nivîsandin, li Urê hatin dîtin. Keyeniya wî di kronolojiya Rojhilata Nêzîk a Kevin de xalek hevdemkirinê ya krîtîk nîşan dide (çav: Clayden, Tim. "KASSITE HOUSING AT UR: THE DATES OF THE EM, YC, XNCF, AH AND KPS HOUSES." *Iraq*, vol. 76, 2014, p. 19–64).

Di dema keyeniya kassit de wê weke ku wê were dîtin wê serwerîya wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Keyeniya kassitê wê di wê demê de wê bi rewşek aloz re wê weke rû bi rû bimênê. Lê navendên wê weke babil wê çendî ku wê weke hê di bin serwerîya wê de wê di rengek de wê werina dîtin jî lê keyên asûr wê, weke bindestiya xwe dibînin. Di wê temenê de wê, rewşek reybet wê bi asûran re wê di wê demê de wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê, heta demekê wê li ser encamên zawacên diplomatîkî re wê ew têkiliya serwerbûnê wê xwe di rengekê de wê bide domandin. Ya ku wê di rengekê de wê piştî wê ji xwe wê asûr wê derxê li pêş jî wê ji hêlekê ve wê weke ku wê ev bê.

Piştî wê jî wê di rengekê de wê, were dîtin ku wê civakên qassitan de wê di wê de wê weke dudili wê di rengekê de wê bibin. Wê, di wê rengê de wê, li hemberê wê bisekin in û an ne sekin in. Di wê nûqtayê de wê, rewşên raperînî jî wê di wê temenê de wê karibê bahsa wan bikê.

Meli-Şipak wek kurê Adad-şuma-uşur, pêşiyê wî, li ser kudurrüyê hatiye tomarkirin. Li devereke din ew navê wî di nivîsarên xwe yên key de binav bike, tevî ku Adad-şuma-uşur bi eşkereyî bi navûdeng e wekî vegerandina Kassîtan di nav mijarên serbixweyî de dihê dîtin, ku di nav mijarên serbixweyî yên Kassî de ew ji gelek navdar bû. Ji wê yekê wê weke intibayekê wê di serê mirov de wê xwe bide diyarkirin ku ew wê, weke kesekê di dewama dema xwe ya berê de wê, bi hinek raperinan wê weke karibê wî kifşbikê bê.

Navnîşana "II" belkî xeletiyek e ku ji ber pêbaweriya zêde li ser nivîsek yekane ku navê yekî Meli-Şipak, kurê Kurigalzu II-yê dike, çêdibe. Ew Keyê paşin bû ku bi tevahî navê Kassite hilgirtibû. Meli tê wateya xulam an berdest, Şipak yazdanekî heyvê bû, lê Şiḫu dibe ku yek ji navên Kassî yên Marduk bû (çav: Ahmad Hasan Dani; Jean-Pierre Mohen; J. L. Lorenzo; V. M. Masson, eds. (1996). *History of Humanity: From the third millennium to the seventh century B.C.* Unesco. p. 182).

Di rêza keyên Asûrî û Babîlê de li gelek xalan, keyekî behsa hevdemê wan dike. Lêbelê, heya serdestiya Meli-Şipak, ev têkilî rê nadin cîhek zexm di wextê de, ku hişt Malcolm Wiener daxuyand:

‘Tesdîqkirina bingeha zexm a kronolojiya Rojhilata Nêzîk di van demên dawî de bi vedîtina li Assur re ya pêwendiya wî ya bi Ninurta-apil-Ekur ya Assur re hate peyda kirin, bi vî rengî hevbendiya van serdestan wekî ku ji hêla kronolojiyên serbixwe yên Assur û Babîlê ve ji hêla J.Brînkî berî sîh salan ve hatî destnîşan kirin û piştrast kirin (çav: Malcolm H. Wiener (2006). "Egypt & Time". *Egypt and the Levant*. 16: 326).

Dirêjahiya desthilatdariya Nînûrta-apil-Ekur ne diyar e, ji ber ku nusxeyên berdest ên Lîsteya keyên Asûrî di navbera sê an sêzdeh salan de cihê dibin. Ji keyeniya kur û cîhgirê wî, Aşşur-dan I, ew hevgirtî ne, û ji hêla listeyên lîmû yên heyî yên ji 892 b.z û pê ve têne piştgirî kirin.

Desthilatdariya Meli-Şipak aştîyane dihê fahmkirin. Ne wusa ji bo peravên keyeniya wî, ku li wê derê hilweşîna felaket a di dawîya Serdema sifirê (bronzê) de bi awayekî dramatîk dest pê dikir û gelek ji bajarên wê wêran dibûn. Bajarê Emar, ku li rojavayê kurdistanê ye, hat talankirin û belgeyeke qanûnî li maleke taybet li wê derê hat dîtin, ku di sala wî ya duyem de ye. Tableta (Emar 26, di Xanî 5 a Chatier A de hatiye dîtin)) ji heriyê herêmî hatiye çêkirin û peymaneke demkurt e ku mamoste Kidin-Gula tê de heye. Dîroknas Daniel Arnaud gihîştîye wê encamê ku di navbera amadekirina wê û wêrankirina felaketî ya bajêr ji aliyê "hezên dijminan" de tenê demek pir kurt derbas bûye (çav: Robert

Drews (1995). *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 BC*. Princeton University Press. p. 6, 15, 18).

Tevî qirkirinên ku ji aliyê demê ve li ser împaratoriyên hêzdar ên mîna ya Hîttîtan, ku paytexta wan Hattusa di nivê serdestiya wî de hate talan kirin, li Babîlê xebata nivîsar û avahîsaziyê berdewam kir. Nivîsareke ferasetê 25 nîşanan (bêhit) destnîşan dike ku ji hêla firrîna eylo û an surdû, û rovî, an āribu ve hatine destnîşankirin, û ji hêla Bêl-nadin-şumi, kurê Ila-uşarşanni ve hatî nivîsandin, û roja 8-an, sala 2-2-an, bi karhanîna formulê, sala 3-yê ducarî, [2-2-salî] hatiye nivîsandin, di dema serdestiya selefê xwe de hate pejirandin. Ew dest pê dike dihê diyarkirin ku "eger mirovek li ser karê xwe derkeve û eyloyekê ji rastê mirov derbasî milê çepê bibe - ew ê bigihîje daxwaza xwe." (Çav: J. A. Brinkman (1999). Dietz Otto Edzard (ed.). *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie: Meek - Mythologie*. Vol. 8. Walter De Gruyter. p. 52).

Yek ji keçên wî, ku tê îddîakirin ya herî mezin, bi hukumdarê Elamî Shutruk-Nahhunte re zewicî bû. Ew di rêze zewacên dîplomatîk ên di navbera keyên Kassî û keyên Elamî de ya herî dawî bû, lê diviya bû ku encamên nepêşbînîkirî hebin ji ber ku ew ê bibe sedem ku Shutruk-Nahhunte bawer bike ku ew xwediyê îdîaya li ser textê Babîlê ye. Dema ku ew ê paşê dagir bike û talanê vegevine Sûsayê, ew ê nivîsên din li tiştên ku wî di birhanînê de birin lê zêde bikin, wek nimûne: ez Şutruk-Nahunte, keyê Elamê me, yazdanê Însûşinak ferman da min ... Bajarê Sippurê min têk bir ... Min Stela Naram-Sin talan kir û ew vegevandim Elamê... Stela Meli-Şipak Min ji [keyê Kassî] Karaindash talan kir û vegevand Elamê... (çav: Allison Karmel Thomason (2006). *Luxury and legitimation: royal collecting in ancient Mesopotamia*. Ashgate Pub Co. p. 104).

Li vir tişteke din di derbarê rewşa Shutruk-Nahhunte ku ew bi zawcek diplomatîkê bi keça keyê kassî û an babîlê re zewicî wê, bahsa mafê taxtê navenda kassî wê bikê. Lê di nivîsarê de wê bahsa tişteke din jî wê bikê ku ew wê, bi talan kirina karaindashê re wê hildana stela meli-sipak û birina wê ya li elamê wê bikê. Di wê nûqteyê de wê, di nava vegotinê de wê nakokiya xwe ku ew xwe dide diyarkirin wê li ser kiryar û idîakirinê a taxt de wê xwe bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dikare wê werênê ser ziman ku yekê ku wê taxtekê wê idia bikê ku ew wê, mafê wî bê wê çawa wê ew wê talan bikê? Di wê nûqteyê de wê weke têgînekê wê xwe bi wê re wê, di dewama wê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Kevirek nivisarî ê kudurru radigihîne ku wî hin zevî bi bacê ji kur û cîhgirê xwe Marduk-apal-iddina I re derbas kiriye (dayina erdê ji Marduk-apal-iddina re). Keça wî Hunnubat-Nana(ya) jî wergirê axê bû, ku bavê wê li ser navê wê kirîbû, ku teoriya berê ya feodalîsma Kassî ku hemû erd aîdî key e, red dike (Çav: V. Scheil (1908). Textes élamites-sémitiques, Mémoires de la Délégation en Perse. Vol. 10. Paris: Ernest Leroux. p. 87–94. + plates 11-13).

Kudurru dozên li ser milkê Takil-ana-ilîşu di sê serdestan de tomar dike, ku di nav Adad-şuma-iddina, Adad-şuma-uşur û Meli-Şipak de ne, tenê keyekî bindest ê Asûriyan e.

Berbelavbûna kevneşopiya kudurrûyê li dora vê demê diyar dike ku parêzvaniya keyek zêde bike ku hewl dide dilsoziya serdestiya xwe xurt bike, dibe ku li hember pîrsgirêkên rewabûn an bêaramiyê derkeve. Kudurrûyek ku li parêzgeha Bit-Pir'-Amûrî pêncî gurî zevî dide key ji bo Ța-SAR-du, karmendek an jî sukkal mu'irri, dibe ku mînaqek weha be, û bexşîna ji [Me]li-Îala re dibe ku mînaqek din be. Meli-Şipak di sala xwe ya duwemîn de ji Sangû û Satammu (rêveberê perestgehê) Ezida, perestgehek li Borsippa ya.

Borsippa (bi sumerî: BAD.SI. (A). AB.BAKI an jî Birs Nimrud, ku bi Nimrod hatiye nasîn) cîhekî arkeolojîk e li parêzgeha Babîlê, li başûrê kurdistanê ya, ku li ser her du aliyên golê bi qasî 17,7 km (11,0 mi) başûrê rojavayê Babîlê li peravê rojhilatê Euphatî çêkirin. 15 kîlometre dûrî şûnwarê kevnare yê Dilbatê ye.

Ew îro yek ji zîguratên saxmayî yên herî zelal e, ku di çanda wêjeyî ya paşîn de bi Birca Babelê re hate nas kirin ji ber ku key Nebuchadnezzar jê re wekî "Birca Borsippa" an "birca ziman" binav kir, wekî ku di stûna ku di sedsala 19-an de li ser cîhê hatî peyda kirin hatî destnîşan kirin. Lêbelê, lêkolîna nûjen encam dide ku avakerên babilî yên ziggurat ew wekî avahiyek olî ji bo rûmeta yazdanê herêmi Nabu, ku jê re "kurê" Mardukê kassit-Babîlê tê gotin, çêkirine, wekî ku dê ji bo bajarê piçûk ê Babîlê guncan be.

Borsippa di xanadana Êr III de di dawiya hezarsala 3. b.z. de Tutu bû, ku piştî serdema Babîliya Kevin bi yazdanê Marduk re hate hevgirtin. Tutu di pêşgotina Qanûna Hammurabî de wekî yazdanê Borsippa hatiye binavkirin. Li Borsippa yazdanên Marat-E-zida û yazdana Mar-bitî jî dihatin perizandin bê (çav: Frayne, Douglas R. and Stuckey, Johanna H., "M", A Handbook of Gods and Goddesses of the Ancient Near East: Three Thousand Deities of Anatolia, Syria, Israel, Sumer, Babylonia,

Assyria, and Elam, University Park, USA: Penn State University Press, p. 198-218, 2021).

Di dawîya hezarsala 3. berî zayînê de li dijî Naram-Sin hukumdarê Împaratoriya Akadî serhildanek mezin rabû. Yek ji bajarên serhildanê yên ku di nivîsên wî de hatî destnîşan kirin BAR.KI bû ku hin lêkolîner wekî Borsippa girtine, her çend ev yek nehatibe birhan kirin jî. Ger Borsippa bûya, wê demê Ilum-dan waliyê bajêr (ENSI) bû wê demê û Dannum "serek" bû (NU.BANDA) (çav: Douglas R. Frayne, "Akkad", The Sargonic and Gutian Periods (2334–2113), University of Toronto Press, pp. 5-218, 1993).

Di serdema hukumdarê Ur III Ibî-Sîn (2028–2004 b.z.) de tê zanîn ku waliyê Borsippa (û Babîlê) Puzur-Tutu bû. Ev salên dawî yên împaratoriya Ur III ne. Di nivîsa keyê Kazallu (kassit) de tê gotin ku Puzur-Tutu di dawiyê de alî guhertiye û piştgirî daye Işbi-Erra (dora 2017-1986 b.z.) hukumdarê Isin. Xwendina navborî a wê nivîsê Puzur-Tutu dike parêzgarê Bad-Ziabba, ku dibe ku Borsippa be an nebe, û Işbi-Erra piştî serkeftina xwe bajarê xwe vedigerîne Puzur-Tutu (çav: Michalowski, Piotr, "Puzur-Numuşda to Ibî-Sîn 1 (PuIb1, 3.1.19, A3, RCU 21)", The Correspondence of the Kings of Ur: An Epistolary History of an Ancient Mesopotamian Kingdom, University Park, USA: Penn State University Press, p. 439-462, 2011).

Di serdema Babîliya Kevin de, Borsippa ji navên sala keyên Babîlê Sumu-la-El (z. 1880-1845 b.z) bû. "Sala ku Sumulael ket Borsippa" û Apil-Sîn (1830–1813 BZ) bû. Borsippa di pêşgotina Qanûna Hammurabî de "... hêskiriyê Tutuyê, yê ku Borsippa dilşad dike, yê dîndar ê ku di peywîra xwe ya li hember perestgeha êzdiyatîyê de têk naçe..." hatiye gotin. Nivîseke paşerojê ya Hammurabî (1792-1750 b.z.) Ezîda diyarî Mardûk, yazdanê Babîlê dike, nîşan dide ku Tutu, welî yê Borsippa, ji aliyê Marduk ve hatiye diyarkirin. Ezîda paşê bû mala Nabûyê kurê Merdûk (çav: Lambert, Wilfred G., "Notes on Enûma Eliş", Babylonian Creation Myths, University Park, USA: Penn State University Press, p. 469-492, 2013).

Di serdema Kassîtan de, Marduk-apla-iddina I (1171–1159 b.z.), yek ji keyên dawîn ên xanedana Kasîtan a Babîlê, perestgeha E-Zida li Borsippa ji nû ve ava kir. Marduk-shapik-zeri (1077–1065 b.z.), keyekî ji xanedana 2mîn a kassit-Babîlê, perestgeha E-Zida restore kir (çav: Frame, Grant, "Second Dynasty of ISIN". Rulers of Babylonia, Toronto: University of Toronto Press, p. 5-69, 1995).

Marduk-apla-iddina I bi tûpên bizmarî yê hevdem wek AMAR hatiye nivîsandin. UTU-IBILA-SUM-na û Aqadî tê wateya: «Marduk mîratgirek da», 34. keyê Kassî bû. Li dora 1171-1159 b.z jiya, li gor Kronolojiya kurt. Li gorî wek ku di kudurrûya berê de hatiye tomarkirin ew kur û şungirê Melî-Şîpak bû û 13 salan keytî kir. Keyeniya wî bi hilweşîna Serdema sifirê (bronzê) a Dereng re hevdem e. Carinan wekî Merodach-Baladan I dihê binav kirin.

Mîna bavê xwe, ew jî di dîndana Kurigalzu ye û eşkere li Dûr-Kurigalzu xwediyê rûniştgehê bû. Ji tabletên ku di xirbeyên şewitî yê taxa Tell-el-Abyad (serê girê sipî) de hatine dîtin, ku hilweşîna bajêr a paşîn a Elamî destnîşan dîkin, di du salên pêşîn ên desthilatdariya wî de ev bûya. Di nav wan de lîsteyên kincên ku ji bo sersalê an festîvala akitu hatine wergirtin an belav kirin hene, û têkiliyek aborî ya normal bi cîranên rojavayî û rojhilatî yê Babilê re heya, Sûbarî û Êlamî, nîşan didin, yê ku dengbêjên wan bi awakî eşkere keyî xanedana keytiyê kirine. Belgeyên berdest ên serdestiya wî tenê di sala wî ya şeşemîn de ne, û di nav wan de restorekirina perestgeha E-zîda ya li Borsippa jî heye, ku ew jî yazdanê Enlîl re bi bilindkirina wî bo keyeniyê ve girê dide, her çend ew vê yekê di nivîsarek ku bi tevahî ji Marduk re hatî veqetandin tomar dike (çav: J. A. Brinkman (1976). "Marduk-apla-iddina I". *Materials and Studies for Kassite History*, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. p. 247–252).

Belgeyên geşbûna bazirganiya cil û bergên hirî bi bazirganên Asûrî re hene û li bakur û bi taybetî bakur-rojhilatê Babilê gelek bexşên axa key hene. Di "The Chronicle of the Market Prices" de behsa 21 saliya wî dike, lê tu keyê wî navî ji 13 salan zêdetir keyti nekiriye. Mîna her du pêşiyên xwe, hin metnên aborî formûleyek balkêş a ducarî nîşan didin ku hîn bi têrkerî nehatiye ravekirin. Lîsteya keyên hemdem hemdemê xwe yê Asûrî wekî Ninurta-apal-Ekur dide, ku ne bi derfet e ji ber ku ew li dijî her du keyên Kassî yê berê jî, tevî serdestiya wî ya kurt, dihê destnîşan kirin.

Çend kudurrû, an jî kevirên sînor ên niviskirî, sax mane, ku di dema serdestiya wî de bexşên mezin ên erd û bac û bacê belge dîkin. Marduk-zākir-şumi, bel pîhati, an jî parêzgarê parêzgehê, ji key ji pariyek erd sûd werdigirt. Ew kurê Nabû-nadin-aḫe, neviyê Rimeni-Marduk, neviyê Uballissu-Marduk, ku şatammu bû, an jî karmendek di bin desthilata Kurigalzu II de û ji dîndana Arad-Ea, um-mi-a-niḡ-kas, zanyarê hesabpîrsînê bû. Berpîrsiyarên wî jî mufetişê perestgeh û axê û çavdêrê

karê bi darê zorê bû. Yek ji şahidan Nabû-şakin-şumi bû, ku ew jî wek "kurê" Arad-Ea dihê binavkirin. Di stêleke din de dihê tomarkirin ku Ina-Esağila-zêra-ibni, "kurê" Arad-Ea, piştî ku li şûna lêkolînerê berê yê erdê cîh girtiye, zewiyek pîvan kiriye.

Dagera ya nivisarî û zaninê bê, ku numinêra yazdanê nivîsandin û hikmetê, Nabû, dike, yekem car li ser yek ji kudurrûyê wî xuya dike. Kudurru bi sêyeka neasayî ya yazdanan re dihê diyarkirin, û di gazîkirina nîfirek îlahî de dibêjê ku, "Bila Nabû, Nanaya û Taşmêtum, xwediyên qeraran, wî bi xerabiyê dorpêç bikin û li bextreşiyê lê bigerin." (çav: Irving L. Finkel, Markham J. Geller (1997). Sumerian gods and their representations. STYX Publications. p. 71).

Berdewamiya keyeniya bi yên berê yên xanedaniyê re di kudurrûyekê de diyar dibe ku piştrastkirina dayîna axa berê ya ji hêla Adad-şuma-uşur diyar dikê û kopiyek kudurru ya serdestiya dema Nazî-Maruttaş ve, ku xwemale (orjînal) wê dema ku dîwarek li ser hilweşiya hate hilweşandin. Kudurru jî ji bo tomarkirina niştasihên qanûnî hatine bikar hanîn, û du mînaq jî dozek li ser axa parêzgeha Hudadu (Bexdad?), li ser sînorê Elamî li rojhilatê Dîcle ji sala desteserkirina wî ve, û yek ku kiryarên qanûnî li ser zewiyekê tomar dike (çav: J. A. Brinkman (1976). "Marduk-apla-iddina I". Materials and Studies for Kassite History, Vol. I (MSKH I). Oriental Institute of the University of Chicago. p. 247–252).

Lîsteya kudurrûyan a vê serdestiyê ye, nêzîkî hejdeh kudurrûyan li ser bingeha huner-dîroka îkonografiya wan dikare ji bo serdestiya wî were destnîşankirin. Li jêr yên ku bi rastî wî di nivîsên xwe de wekî key nas dikin navnîş dike ev in;

"Erdê ji Marduk-zākir-şumi kudurru, bel pîḫati", "destûrdana erd ji Munnabittu kudurru", "uzbi-Enlil kudurru", "kudurrûya şikestî ya Marduk-apla-iddina", "Adad-bêl-kala kudurru diyariya keyê berê Adad-şuma-uşur piştrast dike", "Kudurrûya qatî ya Marduk-apla-iddina", "Kudurrûya Tehranê", "di heman demê de nusxeya kevirê kevirê Nazimaruttaş kudurru jî di serdema serdestiya wî de ye" û hwd wê çend ji mînaqên kudurrûyan ku ew dikarin bo wî û dema wî bahsa wan were kirin bin.

Di dawiya desthilatdariya wî de, bûyerên di dawiya keyeniya wî de ne diyar in, lê ji çavkaniyên paşerojê diyar e ku ew bi renek dramatîk qediya, dema ku leşkerên Elamî bi serokatiya Shutruk-Nahhunte, ku bi xwişkek Marduk-apla-iddina re zewicî bû, hêrişî Babîlê kirin û gelek bajar, tevî paytextê, talan kirin. Gelo ev bûyer bûn sedema mirina wî, an

jî ew li dû qeyranek li pey hev hatin ku tê de Zababa-şuma-iddina, kesek ku têkiliya wî bi Marduk-apla-iddina re nayê zanîn, hewl da ku li şûna wî bibe key, hîna nehatiye destnîşankirin.

"Nivîsara bêhitekê A" dikare wî di şiklê keyê 4emîn de nîşan bide, ku desthilatdariya wî ya 13-salî bi hêrişa Elamî ya li ser Akad, talana Akad rakirin, tevlihevî, tevliheviya civakî, desteserkirin û birçîbûn, bûyerên ku dixuye ku gelek tiştên ku di derbarê vê serdemê de têne zanîn nin (çav: Tremper Longman (July 1, 1990). Fictional Akkadian autobiography: a generic and comparative study. Eisenbrauns. p. 161).

Zababa-şuma-iddina wek keyê 35mîn û paşîn ê xanedana 3mîn a Kassît an jî serwer Babîlê bû, ku tenê salekê keytiî kir. Li dora 1158 beriya zayînê li gorî kronolojiya kurt ew dihê diyarkirin. Têkiliyên wî yên êşkere bi malbata key re tune bû, û di derbarê rewşên rabûna wî de nezelalîyek heye.

Di derbarê dema Zababa-şuma-iddina de wê agahiyên ber dest wê kêmbin. Di wê temenê de wê hinek şîrove wê di wê temenê de wê diyarbikin ku ew wê weke di encama raperînekê de wê weke were û derbasî ser taxt bibê. Lê dibê ku ew piştî Marduk-apla-iddina I ji dûndana wî hatibê. Di wê temenê de wê di rengê nivisandina navê wî de wê di yê herdûyan de jî wê '...iddina' wê hebê. Ev dibê ku ew navê yazdanekê kassiyî bê. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, karibê bahsa wî bikê. Di hinek şîroveyan de ku wê li ser dema wî were kirin û destnîşandin wê ew jî wê weke Marduk-apla-iddina I û dema wî de wê giringiyê bide parastin û nivisandina kudurruyan. Ew girêdayê yazdanê nivisandinê wê weke ku wê xwediyê dîmenekê bê. Ev wê di rewşa pêşketina demê û an ya dema wî de wê xwediyê çi wateyê bê wê weke zêde ne zelal bê. Lê hinek şîrove wê di wê temenê de wê karibê wê were pêşxistin ku ev dem wê di rengekê de wê weke demek civakî ku wê derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê weke demek ku kevnera a piştî demên têkçûna mitanniyan û gelek têkçûnên dema kassiyî ku wê bijin re wê bibê. Lê tevî wê jî wê were dîtin ku wê di rengekê de wê karibin xwe di rengekê de wê bidina domandin. Di şêwayekê de wê dema Marduk-apla-iddina I jî û ya Zababa-şuma-iddina wê weke demna ku wê taqabûlî dema derketina li pêş a mannaeayîyan bikê ku ew jî wê gelek dîrokzan wê li ser wê hemhizir bin ku ew wê di dewama wan de wê werin û wê navenda wan herêmen kurdistanê ên weke ber û li dora gola urmiyê bin. Di wê temenê de wê nîşanakên wê hebin.

Tableteke Aşûrî ya dereng çîrokeke bêhitî pêşkêşî dike, û destnîşan dike ku ew bi rastî jî pêşiyê wî, Marduk-apla-iddina I bû, yê ku 13 salan keytî kir û ji hêla Elamiyan ve hate hilweşandin, dibe ku du serdestiyên li pey hev di şexsek yekane de bigihîne hev:

Keyek wê rabe û 13 salan hukum bike. Dê ji aliyê Elam ve hêrîşek li ser Babîlê çêbibe û dê xenîmetên Babîlê bêne girtin. Perestgehên yazdanên mezin wê hilweşînin û Babîl wê têk bibin. Dê li welêt alozi, û nearami çêbibe û çînen jorîn dê hêzê winda bikin. Dê kesek din, nenas xuya bibe, mîna keyek desthilatdariyê bigire û mîran bikuje (çav: W.G. Lambert (1978). "The Ethel M. Wood Lecture delivered before the University of London on 22 February 1977". *The Background of Jewish Apocalyptic*. London: The Athlone Press. p. 10).

Ev wê weke têgînek ku wê çavkaniya wê, tableta bêhitê A' bê, di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bahsa wê dema wî wê were kirin.

keyeniya wî ya ya kurt di du eniyên cuda de rastî hêrîşan hat. Yek ji van jî ew bû ku hêzên Asûrî yên di bin serokatîya Aşşur-dan I de herêma ku di navbera Zab Jêrîn û Adhaim, an jî Çemê Al Uzaym de ye, bi ser Zaban, Irriya û Urgarsallu de girtin û gelek talan kirin.

Nebûna pêwendîya wî bi malbata keyeniya berê ya ku mîrên Elamî bi çend nîşan tê de zewicîbûn, bû sedem ku Kudur-Nahhunte, keyê Elamê, û bavê wî, Shutruk-Nahhunte, bi keça mezin a sî û sêyem keyê kassîtê Meli-Şipak re zewicî bû, ku îdîaya wî ya ji bo textê Babîlê bêtir derketibû li pêş. Nusxeyek ji Babîlîya nû ya nivîsareke wêjeyî ya ku di forma nameyê de ye, ku niha li Muzexaneyê Vorderasiatisches li Berlînê ye, ji hêla keyekî Elamî ve, ku tê texmîn kirin ku Kudur-Nahhunte hatiya nivîsin e, ji dîwana Kassîtan re tê şandin, û bi hûrgulî li ser nîşên keyeniyên Elamî yên vê serdemê disekîne (çav. Michael Roaf (2017). "Kassite and Elamite Kings". *Karduniaş. Babylonia under the Kassites* 1. Walter de Gruyter. p. 182. Note 58)

Ew li ser hilbijartina wan a key nerazî dibe û paşê dibêje: Çima ez, ku key im, kurê key im, nijada key im, kurê key im, ji bo welatan, ji bo welatê Babîlê û welatê am, ji dîndana keça mezin a keyê hêzdar Kurigalzu, (çima) ez li ser textê welatê Babîlê ne rûnim? Min ji we re pêşniyarek ji dil şand; Lê te tu bersiv neda min: tu dikarî hilkişînî ezmanan - [lê ezê te bikişînim xwarê] bi milê te; dibe ku hûn herin dojhê - [lê ez ê te bikişînim jor] bi porê te! Ez ê bajarên we hilweşînim, kelehên we hilweşînim, xendekên we rawestim, baxên we bibirim, zengilên devê kanalên we bi birrim (çav: Daniel T. Potts (1999). *The*

archaeology of Elam: formation and transformation of an ancient Iranian State. Cambridge University Press. pp. 206–208).

Kudur-Nahhunte?, Name ji dîwana Kasîtan re dişênê. Li ser rastiya vê "nameyê" hin fikar hene ji ber ku ew referanseke piçûktir dike keyê paşerojê, Nabu-apla-iddina, li dora 888 - 855 beriya zayinê. Lêbelê, ew dikare hin kevneşopiyên serdemê biparêze.

Kudur-Nahhunte serkêşiya hêrîşek li ser bakurê Babîlê kir ku di encamê de dawîya serdestiya Zababa-şuma-iddina hanibû. Bûyer di nivîseke helbestî ya dawî ya Babîlê de hatiye vegotin ku tê îdiakirin ku ji aliyê keyekî paşerojê ve hatiye vegotin, dibe ku Nabû-kudurri-uşur I. bê. Wî nivîsên xwe li ser gelek trofên ku wî ji bo pêşandanê di perestgehên Sûsayê de berhev kiribûn, her yek bi pêveka xweya pesnê xwe ve hişt, da ku piştrast bike ku yê ku Babil fetih kiriye ew e. Qatek stêlek elemîti derbasbûna çemê Ulai û desteserkirina heftsed bajaran vedibêje ku ew bi dest xistina!. Qatek din bajarên bakur ên ku hatine hilweşandin Dur-Kurigalzu, Sippar, Opis, belkî Aqad û Eshnunna jî hene (çav: Elizabeth Carter, Matthew W. Stolper (1984). Elam: surveys of political history and archaeology. University of California Press. p. 40).

Teksteke aborî ya yekane, peymanek ku behsa Itti-ezida-lummîr dike, di sala ketina wî de maye û li herêma Merkes a Babîlê hatiye bidestxistin (çav: Olof Pedersén (2005). Archive und Bibliotheken in Babylon: Die Tontafeln Der Grabung Robert Koldeweys 1899 - 1917 (Abhandlungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft Band 25). Saarländische Druckerei und Verlag. p. 98. No. 20).

Enlil-nādin-aḫe, ku wek "Enlil birayekî dibe," an Enlil-şuma-uşur, "Enlil kurê diparêze," li gorî xwendina –MU-ŠEŠ, li dora 1157-1155 b.z bûya key li gorî kronolojiya kurt, keyê 36mîn û dawîn ê Kassite an xanedana 3mîn bû ku li ser Babîl û axa ku bi navê Karduniash tê zanîn ji belkî li dora 1500 b.z de hukûm kiribû.

Ber ku em ji paşnavê wî weke ku wê, '...aḫe' wek navê yazdanekê kassitî bê wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wî re wê werênê ser ziman.

Şutruk-Nahhunte, keyê Elamê, li Babîlê xistibû û selefê Enlil-nādin-aḫe, desthilatdariya kurt a Zababa-şuma-iddina bi dawî kir. Paşê ew vegehiya Sûsayê kurê xwe Kutir-Nahhunte hişt ku hukûm bike. Enlil-nādin-aḫe wekî keyê "Sumer û Akkad" hate denezandin, û sê salan hukûm kir, dibe ku li dijî hêzên Elamî yên dagirker bû. Yek kudurru, an kevîrê sînor, ku bi hûrgulî bexşeyek axa key vedibêje, nivîsarek îdarî ku

navnîşa wergirên genim ji Urê, û çend tabletên piçûk ji beşa Merkes a Babîlê, hemî şahidiya serdestiya wî dikin (çav: L. Sassmannshausen (2006). "Zur mesopotamischen Chronologie des 2. Jahrtausends". Baghdader Mitteilungen. 37: 168).

Li gorî vegotinên paşîn, dema keyeniya wî ya kurt bi dramatik bû dema ku wî serkêşiya seferek li dijî hêzên Elamî kir û li ber destê Kutir-Nahhunte, ku dibe ku nuha cîhgirê Shutruk-Nahhunte bû, têkçûnek dijiwar dît. Ew ligel esilzadên Kassî yên bi zincîran hat sirgûnkirin li Sûsayê ligel talanê ku ji perestgehên Babîlonî yên cihêreng hatibûn bidest xistin. Mînaqa herî berbiçav peykerê olî yê Mardûk bû ku ew hatibû birin, kiryarek ew qas ku ji Babîloniyan re nexweş kir ku ew ê heta hetayê Kutir-Nahhunte bike bêrûmet.

Sûcên wî ji hemû bav û kalên wî mezintir û gunehên wî yên girantir bûn. . .Wekî tofanê wî hemû gelên Akad xwar kir, Babîl û hemû bajarên pîroz ên herî bi rûmet wêran kir (çav: D. J. Wiseman (1975). "XXXI: Assyria and Babylonia, 1200-1000 B.C.". In I. E. S. Edwards (ed.). Cambridge Ancient History, Volume 2, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, c. 1380-1000 BC. Cambridge University Press. p. 446, 487).

Nabû-kudûrrî-uşûr I? , Nivîsa helbestî ya otobiyografîk di derbarê de dide diyarkirin. Bi bîrhanîna felaketê di merasima Aqadî de di wê demê de hat parastin û di meha sêyemîn a Sîmanuyê de ayîn hatin pêşkêşkirin. Daxwazek ji bo yazdanê dadê, Şamaş, vedibêje:

Hêrîşkarekî hêrîşî me kir, pezê me talan kir. Dijminekî xerab zû bi ser me de hat; yê xerab gundê me wêran kir. Dijmin em girtin. Kevana wî çikiyabû da ku tîr bifirin. Lê me bi xwe, me nizanîbû ku em bi kulmekê bigrin. Elam cihên me yên pîroz serûbin kir. Me bi hunera şer a mezin nizanibû û Sûbarî wek berxekî dijminatîya wî dikir. Babîl, piştî wê hatiye tazîkirin (çav: A. R. George (2000). "Four Temple Rituals from Babylon: 2. Simanu". In Wilfred G. Lambert; A. R. George; Irving L. Finkel (eds.). Wisdom, Gods and literature: studies in Assyriology in honour of W.G. Lambert. Eisenbrauns. pp. 270–280).

Rîtuela Perestgehê ji bo Simanu, ayînên perestgeha kassiti-babîlonî bûn. Nivîsarên bi navê "Chedor-laomer", ji berhevoka tabletên "kolleksiyona Spartoli" yên li Muzexaneyê Brîtanyayê, dikarin behsa vê serdemê bikin, ku Kutir-Nahhunte bi Kudur-lagamar dihê numinêr kirin. Kudur-lagamar wekî desthilatdariya li kassit-Babîlê û hilweşandin, an jî dibe ku Marduk jêbirin tê binav kirin. Ev metnên qatbûyî yên sedsala duyemîn a beriya

zayînê, ku kevneşopiyên ku vedigerin belkî sedsala heftemîn berî zayînê diparêzin.

Wergera "Tabletên ji kolleksiyona" ji berhevoka Spartoli wê weha di derbarê wê demê û rewşê de wê vebêjin;

Bi şewirmendên xwe yên dengbêjî, wan Kudur-Lagamar, keyê Elamê saz kirin. Niha, yê ku dilê wan xweş bike, wê li kassitê, li bajarê Babîlê (...) Esagila û ... keyeniyê bike? Babîlonî ... û [-] peyama wan: "Te nivîstî: "Ez key im, kurê key im, kurê keça key im, ji [xeyala key e] herheyî, [bi rastî] li ser textê keyeniyê rûniştî me. li ser textê key... [-] [Wekî me], bila keyek ji rojên berê were [ku nesla wî bi hêz e], wê jê re were gotin keyê Babîlê (...) Gava ku parêzgerê aştiyê qîriya [-], ruhê parêzgerê Esharra [-] tirsîya û çû Elamî ji bo cinan baz da edaletê hate guheztin, ruhê parêzgerê Eşara, perestgeha hemû yazdanan, tirsîya û çû, dijaminê Êlamê ku li wir rûdinişt, hêrs bû ezmanan daqurtand. Anu, afirînerê (yazdanan), hêrs bû. Wî rûyê wan (esmanî) kêr kir, pozîsyona (xwe ya esmanî) hilweşand, bi şewitandina perestgeha E-ana sêwirên wan hilweşand. [-] Eşarra, warê miriyan lerizî. [Enlîl?] fermana tune kirina tevahî da. [yazdan] hêrs bû: Wî ferman da ku welatê En[lîl] ji bo Sumer qat bibe. Kudur-Lagamarê xerabkar kîjan e? Ji bo vê jî Enlîl navê hukumdarê welatê xwe Umman-man (di wê astê de) kir û li kêleka wan kir wêran (?) [-]. Dema ku Nabû, emîndarê Ê-zida [-] û hemû [-], [-] ber bi jêr ve, ber bi deryayê [-] ve çûn, Îbbî-Tutu, ku di behrê de bû, bi lez ber bi rojhilat ve çû, Wî (Nabû) deryayê derbas kir û xaniyek ku ne ya wî bû berhev kir. Rîtuêlên E-zîda, mala teqez, bi mirinê sekinî bûn. Elam erebeyê [dijamin] xwe şand, ber bi Borsippa ve ber bi jêr ve çû. Ew daket ser rîya tarî û ket Borsippa. Perestgeha xirab ya Êlamiyan hilweşand, esilzade kuşt... Hemû perestgeh bi çekan talan kirin. Eşyayên xwe hilda û bir Elamê. Dîwarê wê hilweşand, erd tijî kir [giriya...] (...) keyekî bêaqil [-] Dur-sil-îlanî kurê Erî-[e] Aku bi çekan hilweşand, ava Babîlon û Esagila [-] talan kir, wek pez bi ciwan û bi agir, ciwan, bi agir, [-], [-] û pîr. Tudhûla[-], kurê Gazza, Babîl û ava jorîn Esagila [-] talan kir, [-] kurê wî bi çeka xwe lê xist. [-] keyê Annûnît [ji bo ayînên] [keyê] Elamê [-] wek yekî mezin şand ..., [-] hemû navend û perestgehên Akadê, tevî kurê xwe [fi]re Kudur-Lagamar şewitandin, nîvê wî û dilê wî bi xençereke hesinî şewitandin, [-] dijaminê xwe girt û geriya. Keyên xerab, sûcdar, [-] hatin girtin. Mardûk, keyê yazdanan, li wan hêrs bû (...) Yên ku xerabiyê lê dikin, [-] yên ku gunehan dikin [-] di dilê xwe de [-] bila nebin (çav:

Gertoux, Gerard (2015). Abraham and Chedorlaomer: Chronological, Historical and Archaeological Evidence. Lulu.com. p. 27-28).

Li ser mijare hebûna tîgîna yazdanî wê di rengekê de wê karibê wê di wê nûqtayê de wê tiştê wê bibêjê. Minaq wê di rengekê de wê bê gotin ku wê, dema ku wê peykerê yazdan wê li bajêr wê hebê wê arami û xweşî wê li wê serwer bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê were gotin û wê bê hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê peykerê yazdanên mazin ên li bajaran wê di wê temenê de wê weke nişanaka aramiyê wê di rengekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, dema ku wê dagirkirin wê pêşî wê destavêtina peykerên yazdanan ji bajêr birina wan wê weke aliyekê ku wê bi wê ve wê weke girêdayî bê. Minaq wê dema ku wê peykerê marduk wê ji babilê wê di dema hêrîşên elamiyan de wê were birin wê li ser tîgîna "kahaneta marduk" re wê were gotin ku wê di bajêr de wê barami wê bibê. Wê ew wê di çerçoveya kahaneta marduk de wê wer gotin ku wê, 'li bajêr wê kuçik har wê bigerihin û mirovan gez dikin, heval hêrîşî heval dikê, dewlemend li ber yê xizan digerihe, bira bira duxwê û devê deriyê bajêr tişî miri dibin. ..'

Hêrîşên elamiyan wê biqasî ku wê were diyarkirin li wê lî kassitê wê di wê demê de wê hin bi hin wê zêde bibin. Di wê temenê de wê piştê ku wê were ser taxtê kassitê wê dema keyê kassit Marduk-kabit-aḥḥêšu wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin.

Marduk-kabit-aḥḥêšu, "Marduk di nav keyên wê demê de yek ji yê herî girîng e", Li dora salên 1153–1136 b.z diji, weki din wê wek damezrînerê Xanedaniya 2mîn a Isin a kassiti jî bû, ku dê heta sala 1022 b.z li Babilê û dora wê jî wê weke xanadana ku wê hukum bike bê. Xuya ye ku wî Xanedaniya Kassîtan piştî hilweşandina Elamiyan jinûve ava kir. Nav û dirêjiya keyeniya wî bi eşkere ji "lîsteya keyên Babilonî C" dihê nasîn, ku 18 sal dibe serweriya wî.

Wusa xûya ku wê di dema Marduk-kabit-aḥḥêšu çendî ku wê weke ne diyarî û zelali wê di wê de wê hebin jî wê di rengekê de wê weke demek ku wê piştî tîkçûna elamiyan wê bi wê re wê werênê û ev wê piştî wê demek kort ku wê navenda wê isinê wê weke navend wê bigirê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke derkeve li pêş. Di derbarê wê dema serwerîya ku wê weke ya isinê û ku heta wê were û serwerîya xwe li babilê jî wê weke ku wê bikê wê zêde agahi wê nebin. Lê ev wê bi derfeta ku wê keyê kassit ku ew di rengekê de wê weke bi serwerîya xwe wê, di wê demê de wê weke jinûve wê avakirina wê re ku ew wê deverê

dikê weke navend û piştî wê dûbare li herêmê serwerîya xwe dide diyarkirin.

Navê xanedaniyê, BALA PA.ŞE, ku PA.ŞE hatiye nivîsandin, li ser têngîna îşinnu, "sap" e, û yekane referansa eşkere ya bajarê Îsînê ye, ji ber ku navenda hukumdariya wan li cîhekî din bû. Divê ew bi nivîskarê Asûriya Navîn ê bi heman navî re neyê tevlihev kirin ku piştî 30 salan du belge li pirtûkxaneyê Tukultî-apil-Eşarra nivîsand.

Hevdemê wî yê Elamî belkî bû, bira û şûngirê Kutir-Nahhunte II, Shilhak-Inşushinak I, bû. Xuya ye ku wî di rêze seferan de artêşên Elamî derxistine. Nehatiye tesbît kirin ka di navbera hilweşîna xanedana berê û vegevandina desthilatdariya herêmî de navbirîyek Elamî hebûye, an jî bi xanedana Kassîtan ya berê re hevbendîyek heye. Kevneşopiya Babîlonî li dû keyê dawîn Kassî ye, ku wê di dewama wê de wê were û bibê bê. Piştî ku Elamiyan dît, bala xwe da Aşûr û bakur û bajarê Ekallatûmê girt.

Xanedanî bilindbûna kulta Marduk nîşan dide, ji ber ku 6 ji 11 keyên xanedaniyê dê navê wî wekî hêmanek teophorîk bi nav bike, û wî wekî yazdanê herî bilind ê pantheonê destnîşan bike. Li şûna wî kurê wî Itti-Marduk-balātu hat peywidarkirin.

Itti-Marduk-balātu, KI-d AMAR hatiye nivîsandin. Ew xwediyê jiyaneke bi navê Marduk a, li dora 1135–1128 b.z, wek keyê 2mîn ê Xanedaniya 2mîn ya Isin bû ku li Babîlê hukum dikir û kurê damezrînerê wê Marduk-kabit-aḥḥēšu bû. Li gorî dîmenê ramyarî wê were dîtin ku wê bi asûr re wê di ahengekê de ku wê di temenekê levkirinek ku wê weke dibê ku wê serwerîya asûr jî di wê de hatibê herêkirin wê bi wê bijin. Lê serwerîya kassit mirov zêde nikaribê bibêjê ku wê ji wê demê û pê de wê dawî li wê were. Piştî wê rojhilatê kurdistanê wê, di nava keyeniyên kassit û herêma elamiyan de wê weke were û beş bibê, di dîmenekê xwezayî de. Ji herêmên ber zagrosê heta li dora gola urmiyê wê keyeniyên bi ramyari û çanda kassitî wê hebûna xwe wê bidomênin, çendî ku wê dem bi dem wê pirsgirêkên bi hewirdora xwe re wê **bijin** jî. Dihê hizirîn ku ew yekem endamê xanedanê ye ku bi rastî ji bajarê Babîlê hukum dike. Lê serwerîya babîlê wê hinekê jî wê weke kozmopolitik wê bimênê. Ber ku ew wê weke ser niv-milanyumekê re wê wek navend û an paytaxti wê ji kassitan re wê bibê. Piştî wê, asûr wê, bi têngîna hegomenîki a kassitê ku wê heta wê demê wê serwerîya wê hebê wê, di wê de wê bigihêjê serwerîya hegomenîkî. An jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê serwerîya hegomenîkî a kassitê wê di wê demê de wê bi wê re wê parvebikê û piştî wê hin bi hin wê bixwezê wê hemûyî bidest bixê. Ev

rewş wê bi pêvajoya babila kassîtê û heya ninowaya asûr wê çawa wê bi pêvajoyekê wê gûharinê wê bikê wê di wê têngîn û çerçoveya têngîna wê ya hegomenikî a imparatori de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê demê de wê, di rengekê de wê hinek çavkani wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê werina fahmkirin ku wê, kassîtê wê di wê demê de wê navenditiya wê ya isinê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ji wê navendê wê destpêkek wê hebê. Ji xwe çavkaniyên parastgeha gulla a li isinê wê di wê temenê de wê karibê wê hinekê din wê di wê warê de têngînekê ew bi xwe re ew di rengekê de ew bide me.

Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê ku wê, li gorî çavkaniyên kassîtî wê isin wê di wê demê de wê navendîtîya wê weke bi parastgeha gulla û hwd re wê, weke navendek giring bê. Piştî babilê, dur-kurigalzu wê ev wê weke navenda wê demê û an serdemê wê isin bê. Wê li gorî hinek çavkaniyna wê weke demek nû a çanda dema şariştana urukê jî wê bi wê di wê demê de wê jinûve wê weke bijî. Lê di wê demê de wê weke navê yazdanî ê marduk wê bi navê keyên vê xanadani û keyeniya kassîtî a bi navenda isinê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di wê demê de wê babil wê rewşa wê di aslê xwe de wê hinek aliyan ve wê weke nediyar bê. Asûr wê dixwezê wê bikê weke navendekê ji xwe re. Di wê temenê de wê gelek caran wê hêrişên weke bi seferî li dora wê ku wê werina kirin wê bîn kirin. Di wê temenê de wê, ji xwe wê, navendîtîya babilê wê bi kultên di wê de hebûna ve wê weke girêdayî bê. Yek ji wan kultan wê kulta peykerê marduk bê.

Li gorî (Marduk-kabit-aḥḥēšu) 'lîsteya key C', wî 8 salan keyti kir. "Lîsteya key A" 6 sal tomar dike, û Lîsteya keyê Hevdem wek kesek bi wî navî li dû keyê 6emîn, Marduk-nādin-aḥē, ku di navbera 1099-1082 b.z de jiyaye, lê zêde dike, lê ev beşa nivîsê ji hingê ve hatiye qatkirin. Nivîsarek çend sernavên neasayî dide wî, di nav de şar şarr[i], keyê keyan, migir il[ī], bijareya yazdanan, û šakkanak bāb[ili], cîhgirê keyê Babilê, û tēde epītīta nibītu, ku di sernavê wî de ji hêla Anum û Dagan ve hatî hilbijartin, digire (çav: Lluis Feliu (2003). The God Dagan in Bronze Age Syria. Brill Academic Pub. p. 172).

Pênc tabletên aboriyê yên ku di dema serdestiya wî de mane hene û di nav wan de derxistina genimê ji zeviyên piştî dirûnê di sala wî ya yekem de, pêdiviyên ji bo karbidestên key li bajarê Dûr-Sumulael li ser kanala Imgur Ishtar li nêzikî Babilê, û her weha kirêyên ku ji bo karker û

kadkerên wan hatine kirê, 2 tablet û karkerên wan jî hene. sala wî ya yekem.

Di dema keyeniya deê ya dihê dîrokkirin weke kahni Sin-b[el-ki]tti' û kûrê katibekê Bau-akhu-iddina ku ew hatiya çêkirin weke tabletek bi 'diyorita reş' a. Li taxên wek Bit-Udashi, Bit-Sapri û Bit-Naniauti hinek ardên werina çandin û baxçeyên (eulmash-dinanni) ku wê firotina wan wê kaydbikin wê werina kifşkiirn. Weki din wê minaq wê weke xwedi ardek wê yek bi navê kûrê sin-epiri bê.

Ev wê weke ku me li jor bi têngîna faodaliya kassitê re wê di gotinekê de wê kirpendin wê ev wê têngînê wê di wê nûqtayê de wê bide diyarkirin. Yan jî wê di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê ku wê, di şewayekê de wê, ard ku wê êdî wê weke ne tenê wê key wê xwediyê wê bê. Wê di wê temenê de asilzade û an zêdeganên kassitî û hwd jî wê hebin ku ew di wê demê de wê weke xwediyê wê bin. Û wê karibin bibina xwediyê wê.

Mîna bavê xwe (Marduk-kabit-aḫḫēšu) yê beriya xwe, wî jî hêrîşî Asûriyan kir. Di bin destê keyê wan Shilhak-Inşushinak, birayê Kutir-Nahhunte de, Elamiyan di vê serdemê de heta Dîcle û heta bakur heta Nûzî hêrîşî Mezopotamyayê kirin. Dihê bawer kirin ku ew yek ji dewlemendtirîn hemwelatî û keyên Babîlê bû, bi dahata texmînkirî 10 şêkelên Babîlî/mehê, ku dê îro bi qasî 14,400 €/mehê be, li gorî bihayên zîvê ku di diravê de tê bikar hanîn û rêjeya enflasyonê ya navîn a (çav: Commodity Prices in Babylon 385 - 61 BC". www.iisg.nl. Retrieved 2022-05-29).

Di dewama wê de wê li ser taxtê keyeniya isinê a derdikeve li pêş wê piştê wê Ninurta-nādin-šumi ku ew wê hevdemê keyê asûr ê demê Aššur-reš-iši bê ku wê li dora salên 1133 - 1115an wê keytiyê wê bikê. Di wê demê de wê, keyeniya isinê wê di rengekê de wê weke demek nû wê bijî. Kevneşopîya wê ya kassit wê, zêdeyî wê derkeve li pêş. Ji navaroka çavkaniyan dihê fahmkirin ku ev wê weke demek keyeni kassit ku wê di wê demê de wê, bi levkirina asûra demê re wê, xwe di rengekê de wê bide jiyandin û wê, di rengekê de wê, bi têkiliyek weke bi levkirinên ku em iro ji wan en xwediyê zaninê na wê weke ku ew wê bikin.

Têkiliya wî bi selefê wî yê nêzîk, Itti-Marduk-balātu, ne diyar e. Li ser xencerên tûncê yên Loristanê du nivîsên kin ên wek hev jê re sernavê mezin "keyê dinyayê, keyê Babîlê, keyê Sumer û Akad" dide wî, ku diviya bû ku ji hêla şûngirên wî ve bi xulamî were teqlîd kirin. Wekî din, kudurruek bi demkî di vê serdemê de hatîye destnîşan kirin.

Destaneke qatkirî pevçûnek di navbera keyê Asûrî Aššur-reš-iši û Ninurta-nādin-šumi de li ser herêma sînori ya jor a Diyala û bajarê Arbela (hewlêrê) ya nakok vedibêje, û destnîşan dike ku Babilî bi nêzîkbûna hêzên Asûrî ji bajêr vekîşiyane. Her çend ev metn pir qat e ku şîroveyek teqez peyda bike, belkî girîng e ku hêzên wî (emûqîşu) ewqasî li bakur ketine nav dilê Asûr (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C.* *Analecta Orientalia*. p. 98–101).

Dibe ku ew nivîskarê nameyekê ji Aššur-reš-iši re be, ku di du beşan de hatîye parastin, ku tê de ew keyê Asûrî ji ber ku randevûya xwe li sînorê bajarê Hekkayê bi cîh neanîye dide diyarkirin: "Xwezî tu rojekê li bajarê Zaqqayê li benda min bibûna!" Li gorî dîrokek paşerojê, selefê wî Ninurta-tukulti-Ashur, ku tê îdiakirin ku piştî hilweşandina wî ji hêla Mutakkil-Nusku ve li Babîlê hate sirgûn kirin, gefa veğerandina pêşewayê key li ser textê Asûrî dixwe. Sê karakter di metnê de xuya dikin: xulam Qunnutu, keyê wî Ašûr-şumu-lišîr, belkî parêzgerekî din ê textê Asûrî, û Habirû Harbi-šipak, ku dibe ku şanderê keyê kassit û an Babîlonî be, lê rola wan ne diyar e, bêt ku referansek din a kevnar ji van kesan re hebe (çav: A. K. Grayson (1972). *Assyrian Royal Inscriptions, Volume 1.* Otto Harrassowitz. p. 143–146).

Di serdema kevnera de wê li gorî hinek şîroveyna wê ev keyê navdar wek bavê Nabû-kudurri-uşur I hat bîrkirin. Wek yê ji dîndana wî dihên wê heta key Marduk-šāpik-zēri' wê sê nîşan wê hukumdariya xwe wê bidomênin (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C.* *Analecta Orientalia*. p. 98–101).

Tabî wê dema ku em bahsa wê demê bikin wê demê wê li babilê wê mijare serweriyê wê bi keyeniyên bi teybetî di dema xanadana çarem de wê çawa wê di şewayekê de wê xwe bide diyarkirin û di destpêka wê de wê bûyina keyê wê Nabû-kudurri-uşur wê hinekê wê werênê ser ziman. Li gorî hinek çavkaniya ibrani de wê ev wê keye babili ku wê bi navê 'nebûkadnezar I.' re wê werênina ser ziman. Di wê demê de wê ev dem wê di rengekê de wê, piştî wê weke deme ku wê li ser temenê keyeniyê re wê, weke ku wê serdema navenda keyeniyê kassitê a isinê wê di rengekê de wê di wê dema xanadaniya çarem de wê weke ku wê dewr bigirê û wê bi wê re wê bide domandin. Ev wê li ser temenê kulta marduk û serwerîya wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, weke aliyekê wê yê ku wê, pêwîst bê

ku em di dewama wê de wê hinekê li ser wê bisekin bibin bê. Ber ku ev wê demek teybet wê, di rengê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Ew bi navê wî yê paşîn, Nabû-kudurri-uşur bê, ne girêdayî ye û bi forma îbranî ya navê wî "Nebukadnezar" hate nas kirin. Ji ber vê yekê, ankronîst e, lê ne negunca ye, ku mirov vê navkirinê bi paşverû li keyê berê were sepandin, ji ber ku ew di Incîlê kevn de xuya nake. Di "Chronicle of the King of Šamaš-šuma-ukin" de dibe ku ew bi xeletî wekî birayê Şirikti-šuqamuna ne li şûna Ninurta-kudurri-uşur I. wek yê duyem û an helefê wî bê. Yan jî wê dikarê wê bibêjê ku wê bi heman navê wê du key wê weke bi hijmare yek û du ku wê werina ji hev vaqatandin wê li dûv hev werin ser taxt. Ew li şûna bavê xwe Ninurta-nādin-šumi û kurê wî En Marduk-nādin-aḥḥē, û paşê biraziyê wî Marduk-šāpik-zēri bûna.

Efsaneya Enmeduranki, an jî koka keyeniyê, kompozîsyoneke Sumero-Akadî ye ku kesekî bi şehrezayiya 'nam-kù-zu' ji aliyê yazdanê Marduk ve hatiye xemilandin û îdia dike ku ew ji "xizmeke dūr a keyên beriya Tofanê" ye û wekî "neviyê Sirûdparkî" ye, vedibêje. Ew bi nalîneke li ser bûyerên berê dest pê dike:

Di wê demê de, di dema keyek berê de, şert û merc hatin guhertin. Qencî çû û xerabî li ser hev bû, yazdan hêrs bû û hêrs bû. Wî ferman da û yazdanên welêt ew terikandin [...] gelê wî hatin teşwîq kirin ku sûc bikin. Parêzvanên aşitiyê hêrs bûn û hilkişiyên esmanan û ruhê (dadê) edaletê avêtin aliyekê. ... Yên ku zindiyan diparêzin û yên ku xwe ji mirovan re secde dikin, hemû bûne mîna yên bê yazdan. Cinên xerab erd tijî kirin, namtar-iblis [...] ketin nav navendên mezhebî!. Erd kêmbû, bextê wê guherî. Êlamê xerab, ku hurmeta wî ji xezîneyên (welat) re nemabû, [...] di şer û hêrişê xwe de bilez bû. Wî wargeh wêran kir, yazdana hilanîn û perestgeh wêran kirin (çav: P. Pitkanen (2004). Central Sanctuary and Centralization of Worship in Ancient Israel. Gorgias Press. p. 34).

Demjimêrên şerên Nabû-kudurri-uşur I, bi Elamê re û hejmara seferên ku wî pêk hanîn nayê zanîn, her çend maqûl e ku em bawer bikin ku ev hewldanek demdirêj û bi ramanên stratejîk ên cihêreng bû. Li gorî kevneşopîyeke wêjeyî ya paşerojê, dema ku artêşa wî bi bela ketibû ser Êlamê, hêrişek li ser Elamê hat têkbirin û ew bi tengahî di qelebalixiyê de ji mirinê xilas bû da ku vegere malê. Serdegirtinek, an şîhtu, ku di kudurrûyek ku di dema serweriya wî de hatî çêkirin de hatî bîrhanîn, seferek serketî vedibêje. Di vê serdegirtinê de ew bi serekê Kassîtan Şitti-

Marduk re bû, yê ku derbeke diyarker lêxist, wî karîbû Elamê bi hêrişeke surprîz ku ji deverên di mehên herî germ ên havînê de, Dumûzî, pêk hanîbû, derbas bike.

Di destanê de wek agir dişewitî û rûberên rê jî wek agir dişewitin. Di bîran de av tunebû û pêdiviyên vexwarinê jî tune bûn. Hêza hespên hêzdar sist bû û lingên zilamê herî xurt jî sist bûn (çav: D. J. Wiseman (1975). "XXXI: Assyria and Babylonia, c. 1200-1000 BC". In I. E. S. Edwards (ed.). Cambridge Ancient History, Volume 2, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, c. 1380-1000 BC. Cambridge University Press. p. 454-457).

Li gorî çavkaniyên bi serwerê kassit Shitti-Marduk kudurru, ku wê vebêjê wê di wê rengê de bê. Li gorî kudduru, Nabû-kudurrî-uşur I keyê Elamî Hulteludiş-Inşuşinak li qiraxa çemê Ulaya di tevlêbûnek ku dît ku toza şer asîman tarî dike, têk bir. Ti çavkaniyek hemdem û ne jî ya paşerojê ji aliyê Nabû-kudurrî-uşur I ve vê rewşê sûsayê tomar nake, lê li gorî kudurrûyek din wî kariye peykerê Marduk (li vir jê re Bêl tê gotin) û yê yazdan "Il-āliya (DINGIR.URU-ia)" di vê an jî seferek din de werbigire.

Ev serkeftina navdar di îlahiyan, û helbestan de hate pîroz kirin; û di 'kehaneta Marduk' de behsa wê kiriye. Bi navê "Nabû-kudurrî-uşur û Marduk" tê nasîn, belgeyeke helbestî ya ku qala çîroka efsanewî ya veğerandina peykerê Marduk dike; û yek ji du stranan e ku serkeftinên wî yên leşkerî bi rûmet dike. Ew bi keyê bêhêvî re vedibe, (û) li ser tunebûna Marduk şîn dike, "Babilona bedew di dilê te re derbas dibe, Rûyê xwe ber bi (perestgeha xwe) Esagila ya ku hûn jê hez dikin veğerîne! .."

Kahaneta Mardûk, ku serkeftina li ser Elamiyan pîroz dike, li şûna Aşûrbanîpalê ku serkeftinek bi vî rengî hebû, li ser bingeheşên şewazê, jê re tê destnîşankirin. Otobiyografiya helbestî heye, ku bi rastî navê wî nabêje. Nivîsareke Sumero-Akadî ya di navbera rêzan de bûyerên beriya veğerandina peykerê ji Elamê û sazkirina wê ya bi şahî (pîrozbahî) li Babîlê vedibêje. Ragihandinek ya stêrnasî ya sedsala heftan amaje bi çavdêriyên ku di dema desthilatdariya wî de hatine kirin û têkiliya wan bi wêrankirina wî ya Elamê re dike.

Dîroka Hevdehî(The Synchronistic History) hevalbendiya wî bi hevdehî xwe re, keyê Asûrî Aşşur-rêşa-işî I û encamên du seferên leşkerî yên ku wî li dûv re li dijî keleşên sînorî yên Zenkî û Idi pêk hanîna, vedibêje. Ya yekem bi hatina hêza sereke ya Aşşur-rêşa-işî ve

hate asteng kirin, û bû sedem ku Nabû-kudurrî-uşur hêzên xwe yê dorpêçkirinê bişewitîne û reviya, lê ya duyemîn di şer de derket ku tê de xuya ye Asûrî bi ser ketin, "leşkerên wî birin (û)". Ew heta girtina generale Babîlî Karaştu jî radigihîne (çav: A. K. Grayson (1972). *Assyrian Royal Inscriptions, Volume 1*. Otto Harrassowitz. p. 147–153).

Şittî-Marduk keyê kassit di kudurrûyê de wek dagîrkerê welatên Amorî, "talankarê Kassîti" dihê binavkirin, tevî ku yê sûdmend serok û hevalbendek Kassî bû û ku wî Lullubûyê hêzdar bi çekan xistibû (çav: J. A. Brinkman (2001). "Nebukadnezar I". In Erich Ebeling; Bruno Meissner; Dietz Otto Edzard (eds.). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie: Nab – Nuzi*. Walter De Gruyter Inc. p. 192–194).

Çalakiyên wî yên avakirinê di nivîsarên avakirinê yên li ser kerpîçan de ji perestgeha Adad Ekituş-şegal-tila li Babîlê dihê vegotin, perestgeha Enlil li Nippur, û di referansa keyê paşerojê Simbar-Şipak de ji bo avakirina textê Enlil ji bo Ekur-igigal li Nippur dihê behs kirin. Envanterek dereng a kassit-babîlonî bexşên keştiyên zêr li Ur, û Nabonidus, li dora 555 heta 539 b.z., li ser stêlê ji bo kahîna êntu şewir kirin.

Ji sê metnên aborî yên ku heta îro mane ya herî kevn di sala wî ya heştemîn de ye. Bi sê kudurrûyan û tabletek bîrhanînê re, ev tenê tomarên bazirganî an îdarî yên hevdem in ku hene. Ji xeynî du kirinên ku bi sefera Elamiyan ve girêdayî ne, kudurrûyên din jî şahidiya nişakkuya Nippurê, dayîna erd ji yekî Nûdku-ibnî re dike. Navê wî li ser çar xencerên tûnc ên Loristanê, û li ser duyên din jî duayek ji Marduk re heye. Dibe ku ew Nabû-kudurrî-uşur be, ku di "Chronicle of Market Prices" de dihê behs kirin, ku sala xwe ya nehemîn tomar dike, lê çarçove winda dibe.

Lîsteya Ûrûkê ya Zanayan navê Şaggil-kînam-ubbib wekî umânu an jî kesê ku di bin destê wî de û keyê paşê Adad-apla-iddina dema ku Teodîsya Babîlî dinivîsand û çend metnên wêjeyî yên ku hem bi Sumerî û hem jî bi Akadî ji eslê wî heta bi eslê xwe hatine hizirîn tene nivîsandin.

Lambert, li ser dîyar kir ku Marduk bû serokê panteonê, û di dema serweriya wî de şûna Enlil girt, û ku dibe ku Enûma Eliş hati çêkirin, her çend hin dîroknas ji bo eslê xwe di dema Xanedaniya Kassite ya berê de nîqaş dikin. Nivîsarek li ser pêvajoya kîmyewî (teqlîdkirina kevîrên hêja) kolofonek heye ku ew wekî kopiyek orîjînalek berê ya Babîlî destnîşan dike, lê wî ew di pirtûkxaneyê xwe de bi cih kiriye (çav: J. A. Brinkman

(2001). "Nebukadnezar I". Erich Ebeling'de; Bruno Meissner; Dietz Otto Edzard (ed.). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie: Nab – Nuzi*. Walter De Gruyter, Inc., p. 192–194).

Enlil-nādin-apli, "Enlil (ku) mîrasekî dide", berî zayînê 1099-1096 key bû, wek keyê 5emîn ê Xanedana 2mîn a Isinê û Xanedana 4emîn a kassit-Babîlê bû. Ew key û şûngirê Nabu-kudurri-usur bû û bi serhildaneke ku ji aliyê mamê wî Marduk-nādin-aḥḥê ve hatibû birêvebirin hat hilweşandin.

Xebatên hemdem ên ku hukmê wî yê kurt birhan dikin, pir hindik in. Nav û sernavê wî li ser xencerek tûncê Loristanê hatiye nivîsandin. Kudurru encama lêpîrsînek ku ji hêla key ve di sala xwe ya 4-an de dest pê kiriye, li ser xwedîtiya erdek ku ji hêla sîteya perestgehê ve hatî îdîa kirin tomar dike. Ekarra-eqîsha û Eanna-şuma-iddina, parêzgarên Bit-Sin-magir û Sealand, bi lêpîrsînê hatin tawanbar kirin, ku îdîayek li ser kiryarên keyek berê, Gulkişar, ku "sînorek erd ji xanima xwe ya yazdanî Nanse re xêz kir" piştrast kir. Ew belkî mînaqa herî pêşîn a gotinek "Distanzangaben" heye, ku tomar dike ku 696 sal di navbera Nabû-kudurri-uşur (bavê Enlil-nadin-apli) û Gulkişar, keyê 6emîn ê Xanedaniya Yekemîn a Sealandê de, ku hemdemê Samsu-dîtanayê bû, derbas bûne (çav: Odette Boivin (2016). "15) On the origin of the goddess Istar-of-the-Sealand, Ayyabîtu". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires (NABU)* (1 (Mars)): 25).

Kudurruek ya duyem jî ji vê serdemê dihê hizirîn, kudurru ya Gula-ereşê ye, ji ber ku heman parêzgarê Sealand Eanna-şuma-iddina jî di vê heyamê de 5 quruş erd daye xulamê xwe. Ew bi taybetî bi germaya nifirên xwe navdar e:

... yazdanên mezin Anu, Enlil, Ea û Ninmaḥ bi nifireke xerab ku nayê sistkirin, nifiran lê bikin, bingeha wê biçirînin û tovê wê birevînin! Yazdanê mezin Sin, bi kotîtiya xwe, bedena xwe wek cilê li xwe bike, da ku li ber dîwarê bajarê xwe bijî... (çav: L. W. King (1912). *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum*. London: British Museum. p. 78).

Kudurru ya Gula-ereş, Stûna 2 rêzên 23 heta 25, Stûna 3 rêz 1 heta 5 jê bahs dikê. "The Walker Chronicle" sefera xwe ya li dijî Aşûr û rûxandina wê ya paşerojê vedibêje: "Enlil-nādin-apli, kurê [Nabû-kudurri]-uşur, (ji dîndana keyê kassit) li dijî Aşûr meşiya ku wê dagir bike. li dijî wî serî hilda û Enlil-nadîn-aplî vegeriya welat û bajarê xwe (çav: C.B.F. Walker (May 1982). "Babylonian Chronicle 25: A Chronicle of the Kassite and Isin II Dynasties". In G. van Driel (ed.). *Assyriological Studies presented*

to F. R. Kraus on the occasion of his 70th birthday. Netherlands Institute for the Near East. p. 402).

Marduk-nādin-aḥḥē, AMAR hatiye nivîsandin wek keyê piştire dihe derdikeve li pêş. Ew di navbera 1095-1078 b.z de keyti kir, ku şeşemîn keyê Xanedaniya Duyemîn a Isin û Xanedaniya 4emîn a kassit-Babîlê bû. Ew herî baş bi veğerandina Eganunmaḥ li Ûrê û xelayî û hişkesaliyên ku bi serdame wî re pê re bûn, tê zanîn.

Bavê wî keyê sêyem Ninurta-nādin-šumi bû, birayê wî keyê çaremîn Nabu-kudurri-uşur û biraziyê wî keyê pêncemîn Enlil-nādin-apli bû, ku ew li dijî wî serî hilda û ji text daxist. Qatek ji nû ve hatî çêkirin di 'Walker Chronicle' de diyar dike ku çawa Marduk-nādin-aḥḥē û esilzade serhildan dema ku Enlil-nadin-apli li Asûryayê sefer dikir, qaşo ji bo dagirkirina bajarê Assur. Di vegera wî de "li welatê xwe û bajarê xwe, ew wê ('di gotinê de') bê kuştin." (çav: C.B.F. Walker (May 1982). "Babylonian Chronicle 25: A Chronicle of the Kassite and Isin II Dynasties". In G. van Driel (ed.). Assyriological Studies presented to F. R. Kraus on the occasion of his 70th birthday. Netherlands Institute for the Near East. p. 402).

Têkiliya wî bi hevtayê wî yê Asûrî Tukultî-apil-Ešarra re dijaminatî bû, û di destpêka serdestiya xwe de wî serkêşî serdegirtina Asûrî kir û pûtên olê yên Adad û Šala ji Ekallâte, bajarokek ku tenê sî kîlometre dûrî Assurê ye, girt. Tukultî-apil-Ešarra gelek hêrîşên tolhildanê ber bi dilê Babîlê ve kir û bi axaftinek bi gelemperî bi gotinên "ji xwe mazin" dihe bibîrhanîn:

'Ez meşiyam welatê Karduniaş. Min bajarên Dûr-Kurigalzu, Šamaš Sippar, Anunitu Sippar, Babîlon û Upi, perestgeha mezin a Karduniaş, tevî kelehên wan zeft kir. Min ew gelek serjê kirin. Min bêhejmar xenîmetên wan talan kir. Min qesrên Babîlî yên Marduk-nādin-aḥḥē, keyê Karduniaş, zeft kirin û ew di nav agir de şewitandin. Min du caran li hember Marduk-nādin-aḥḥē, keyê Karduniaş, rêzek erebeyan amade kir û ew têk bir (çav: Kyle Greenwood (2006). Mark William Chavalas (ed.). The ancient Near East: historical sources in translation. Blackwell Publishing. p. 156).

Tukultî-apil-Ešarra, di kudurrûyek bi navê "Building Inscription", di rêzên 37 heta 40 de wê bahsa rewşa wê demê wê bikê. Wê bahsa serwerîya kassitî heta wê demê li deverên zagros û zapa roja me wê bikê.

Dîroka 'Synckronîk' tîne bîra xwe ku di sala yekem de şer "ji hêla Zab Jêrîn li hember Ahizûhina, û di sala duyemîn de wî Marduk-nadin-ahhe li

Gurmarritu li Akada jorîn têk bir." "Tevî ku Ugarsallu (li başûrê Zabaya Biçûk) heta Lubda (li herêma Arraphayê ye) talan kir. Wî ji Suhu (li nîveka Geliyê Firatê) heta Rabiku (sînore başûrê Asûryayê) hukum kir" ev dever li derûdora Babilê ne û heta sedsalan paşê nehatin dîtin:

Piştî 418 salan min ji Babilê derxist û vegeyriyam perestgehên wan Adad û Šala, yazdanên Ekallatê, yên ku Marduk-nadin-aḥḥê, keyê kassit-babilê, di dema Tukultî-apil-Ešarra, keyê Assyria de ew girtibû û biribû Babilê (çav: Jean-Jacques Glassner (2004). *Mesopotamian Chronicles. Writings from the Ancient World. Vol. 19. SBL. p. 23*)

Sennaherîbê Asûrî, li ser wêrankirina Babilê piştî dorpeçkirina panzdeh mehan, ku bajar girt, ev di tebleta 1 Kislev 689., Nivîsara Bavian dihê bahskirin.

Heft kudurru, du nivîsên avahî, çar xencerên tûncê yên Luristanê, yek "aîdî Šamaš-killani fermî ya key e", li ser bangoreke sifir ku nivîseke sumerî û envantereke cil û bergên neçapkirî hene ku şahidiya vî keyî dikin. Kudurru li bakurê kassit-Babilê bi rêkûpêk çalakiya sîteya rast pêk tîne. Yek, ku ji aliyê kurê Rişnunak Aradsu ve hatiye derxistin, ji bo niştecihên ku li nêzîkî devê Kanala Şalmani dijîn serbixwebûna ji karkirina bi darê zorê dide û di sala yekem de ye. Yê din ji bo spasiya hewldanên wî yên di şerê li dijî Aşûriyan de erdek dide Adad-zer-iqîša û di 10 saliya wî de ye. Yek ji şahidan wekî Abullu-tetaparâu, kurê keyê Babilê (an kassit) tê dayîn. Yekî din, ku di sala 13-an de ye, milkiyeta heft GUR zeviyên çandiniyê ji kesekî Îqîša-Ninurta re piştrast dike û li bajarê Opisê tê şahidî kirin (çav: A. Livingstone (2006). "A neglected Kudurru or boundary stone of Marduk-Nādin-Aḥḥê?". *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*. 100 (1): 75–82).

Kudurrûyek din, ku heşt meh berê di heman salê de ye, du GUR erd da Iddin-Ninurta, karkerek çerm, û heman heft xizmetkarên key şahidî kir: Irîba-Ištarān, parêzgarê Isin, Bābilāiu, jûreyê, Eulmašumish-ašādūkin wezîr, Enlîl-mûkîn-aplî, fermanîdar, Ea-kudirri-ibnî, parêzgarê parêzgehê û Nabû-nādin-aḥḥê, û çavdêrê depoyê dihê bahskirin. Ji ber ku ev ji Kār-Bēl-mātātî ye, bajarokek ku belkî li dora Babilê ye, mirov tê texmîn kirin ku dîwanxane bûn ku di rêwîtiyê de bi key re bûn. Tenê du ji van karbidestên Bābilāiu û Nabû-nādin-aḥḥê, di sala yekem a Marduk-nādin-aḥḥê de li ser kar bûn, û ew di rêza pêşîn a heft şahidan de xuya dikin, "Aradsu, kurê Rişnunak", kudurru. Yeka din belgeyek e ku Marduk-nasir ji Amêl-Enlil, kurê Xanbî, ji bo erebeyek, zincîrek, du ker, ga, dextl, rûn û hinek cilan erd kirî ye. Ev Šapiku, kurê Itti-Marduk-balātu, "kurê" Arad-

Ea, wekî lêkolînerê erdî dide, û ev belkî heman kesê ku şahidê pašîn e, wek "nivîskar" û "kurê Arad-Ea", li ser kudurru ku di sala heştemîn a Mardûk-nâdin-ahhê' de ye (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C.* *Analecta Orientalia*. p. 119–130, 330–333).

Hinek Kudurruyên di serdema serdestiya wî de ku wê bahsa wan wê were kirin wê ev bin. wek gotara bingehîn: Marduk-nadin-ahhe kudurru Amrân ibn 'Elî kudurru li Muzexaneya Hunerê ya Walters, Baltimore. Destûra erdê ji Adad-zer-iqîşa kudurru re, li Muzexaneya Brîtanyayê. Kirîna axa Marduk-naşir kudurru, li Muzexaneya Brîtanyayê. Aradsu, kurê Rişnunak, tableta betalkirina bacê, li Muzexaneya Brîtanyayê. Îqîşa-Ninurta erêkirina belgeya erdê kudurru, li Muzexaneya Neteweyî ya Iraqê. Warwick ("Derdana erd ji Iddin-Ninurta") Kudurru, Muzexaneya Warwickshire ya. Kirîna axê kudurru bi nivîsa duyemîn a Marduk-şâpik-zêri, di Koleksiyona Babilî ya Yale de ya. Di heman demê de ji bo vê serdemê jî "Caillou Michaux (kudurru)", ku di Musée du Louvre de ne dîrokkirî ye, bê.

Wî Eganunmağ li Ûrê, bêt ku tu guherandinek eşkere li plana orîjînal a keyê Kassît Kurigalzu (Kurigalzu I an II ne diyar) restore kir, û li aliyê bakur-rojavayê ziggurat "kompleksek metbexê" ava kir. Di perestgehê de 3 kulpên derî yên nivîsandî hatin dîtin. Dibe ku ew ji aliyê keyê 3yemîn ve di "kahaneta A" de were nîşandan. Li gorî şirovekarekî paşerojê, kesekî Ea-muşallim ji wî re ragihandinek stêrnasî (ittu ina şamê) li ser rojgirtinek di sala 1090 de pêşkêşî wî kiriye (çav: Ulla Koch-Westenholz, Ulla Susanne Koch (1994). *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*. Museum Tusculanum Press. p. 41, 94–95).

Di derbarê rewşa demê û dahata ji ardê de wê, bi vê rengê wê di tabletekê de wê bahs wê were kirin. 'Barana ku îsal ew qas kêmbû, ku tu dextl nehat berhev kirin, ev ji bo jiyan û hêza key, mîrîna min e. Belkî key, mîrê min, bêje: "Te ev (ev) li ku dît? Ji min re bêje!" Di ragihandineke Ea-muşallim de ji keyê xwe Marduk-nâdin-ahhê re weha hatiye nivîsandin: "Eger li ezmên nîşanek çêbibe ku nayê betalkirin û heke ji we re baran kêmbibe (maqât zunnê), bike ku key li dijî dijmin seferek bike: Ew ê li kuderê dirêj bibe serketî (çav:Simo Parpola (2009). *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal: Commentary and Appendix No. 2.* Eisenbrauns. p. 375–376).

Akkullanu, stêrnasê Ashurbanipal, ku van gotinan radigihênê. Dîrokek Asûrî radigihîne ku Marduk-nadin-ahhe textê xwe winda kiriye û "winda bûye" (šadâ ĕmid) piştî astengiyên ku ji ber ku Aramî di bin zexta xelayê de koçî Mezopotamyayê kirine, Babîloniyan bi xwe jî bi eşkere serî li kanibalîzmê didin, "[...wan] goştê hev xwar"(çav: Assyrian chronicle fragment 4, VAT 10453, 2f.).

Piştê wî ku wê weke kes wê were ser taxtê isinê û wê weke bi pîrozkirina parastgeha gulla ree wê were dîyarkirin wê, key Marduk-šāpik-zēri bē. Di derbarê tēkiliya wî ya bi keyê berê xwe Marduk-nādin-aḥḥē wê zêde diyari nebin. Lê dihê zankirin ku ew di dewama wî de wê li ser temenê dūndana wî re wê were û bibê. Lê weke aliyekê ne zelal wê hê bimênê.

Marduk-šāpik-zēri bi tîpên bizmarî AMAR hatiye nivîsandin. Wek 'UTU-DUB-NUMUN' an bi fonetîk -ša-pi-ik-ze-ri û dihê wateya "Marduk(e) rijandina (an jî dikarê bi gotina 'raşandina tovê' were xwandin) tovê", li dora 1077-1065 b.z wek key hatiya û keyti kiriye, keyê 7' mîn ê xanedana Isinê û Xanedana 4' mîn a kassit-Babîlê bû û sêzdeh salan keyti kir. Tēkiliya wî bi selefê wî Marduk-nādin-aḥḥē re ne diyar e. keyiya wî bi padîşahê Asûrî Aššur-bēl-kala re hevgirtî bû, û Lîsteya keyên Hevdem a pêşiyên wî yên nêzik wî li kêleka Tukultî-apil-Ešarra û Aššur-bēl-kala cih digire.

Ew di sala 32. ya Tukultî-apil-Ešarra an jî 1081/80 b.z. de, di demekê de ku Aramî, ji birçîna, di salên xwe yên dawîn de, mijûlî hêrîşa li ser Asûriyan bûn, di salên xwe yên dawîn de di bin desthilatdariya Tukulti-apil-Ešarra de, dewsa Marduk-nadin-aḥḥē, ku dibe ku bav an birayê wî be, hat. Bûyer di kronîkeke qatbûyî de hatine tomarkirin. Di nameyekê de ku stêrnasê Babîlî Bel-ušezib di navbera salên 681 û 669 berî zayîne de ji Esarhaddon re nivîsîbû, wî weha nivîsî: "Bêl got: Bila Esarhaddon, keyê Asûr, mîna Marduk-šāpik-zēri li ser textê xwe rûne! - Ezê hemû welatan bidim destên wî!" û ev yek dikare destnîşan bike ku ew kurê Nabû-kudurri-uşur ê piçûktir bû, an jî dibe ku li ser cihgirtinê têkoşînek hebû (çav: D. J. Wiseman (1975). "XXXI: Assyria and Babylonia, 1200-1000 B.C.". In I. E. S. Edwards (ed.). Cambridge Ancient History, Volume 2, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, c. 1380-1000 BC. Cambridge University Press. p. 446, 487).

Wî E-zida li Borsippa restore kir, wek şahidiya nivîseke avahî ya ku li ser tableteke ji dema Babîlîya nû ya serdema serdestiya Kandalanu hatiye nûkirin, ku bi kolofona wê hatiye kopîkirin/nivîsandin ku ew ji aliyê

Nabû-šumu-lišir ve hatiye nivisin. Wî goriyên zêr pêşkêşî perestgehên Ûr, Nîpûr û deverên din kir. Wî dîwarê Babîlê, Imgur-Enlil, ji nû ve ava kir, ji bo ku nivîsek qatkî derketiye ronahiyê, ji hêla 'Chronicle Eclectic' ve hatî pejirandin, ku berdewam dike:

‘Wî keyên welatan zeft kir. Di dema desthilatdariya wî de, gelên welêt di nav dewlemendiyê de dijîn. Wî bi keyê Asûrî Aššur-bêl-kala re peymanî dostaniyê çêkir. Wê demê key ji Asûryayê çû Sîparê (ji Kronîka Eklektîk, rêzên 5 heta 7).

"The Synchronistic Chronicle" hevalbendiya bi Asûr re, belkî ji bo berterefkirina tehdîda mezin a Aramîyan piştrast dike, û diyar dike ku Aššur-bêl-kala di dema desthilatdariya xwe de mir. Ev navê wî wekî Marduk-shapik-zer-mati tomar dike, û ji hêla Poebel ve hatî nîqaş kirin ku ev tenê xeletiyek nivîsar e û ew wekî beşek ji navê MAN, şar, "key" hatî girtin. Wusa dixuye ku Aššur-bel-kala di dawiya serweriya wî de destwerdanek leşkerî li herêma Dûr-Kurgalzu hatiye kirin, ji ber ku keyê Asûrî di nivîsa Stele ya Şikestî de wekî "waliyê erdên xwe" Kadaşman-Burîaş girtiye.

Kudurrûyek vegerandina hin milkên zevî ji hêla Sîn-Kabti-ilâni, kurê Şamaš-šum-lišir û neviyê Kudurri, šāqû (lûBI.LUL), wek "barker" ve, tomar dike. Wî di sala xwe ya yekem de erd da destê xweyê pêbawer şakin bab ekalli, an efserê dergehê qesrê, Şirikti-Šuqamuna, ku di vê rolê de cîgirê Uzib-Šiparru, û lêkolînerê keyê Nabû-zêra-iddina, "kurê karmendê Arad-Ea", bi pîvana dadgehê hate şandin. Kudurrûyekî serdestiya wî endamêkî din ê eşîra Arad-Ea tomar dike ku zewiyek bi karmendekî herêmî re dipîve. Ger di 'Kronîka Bihayên Bazarê' de behsa Marduk-[...] bi wî were naskirin, lêçûna kelûpelan ne îstîsna bû. Di qateke din a kudurru de nivîseke duyemîn a wî ya duwanzdeh salî heye. Nivîsareke Napsamenni, serek parastgehê û serokkahîn Enlil li Nippur, giraniya hêza wê dide diyarkirin, û nivîsek aborî heye ku di sala wî ya sêyemîn de ye, bahsê dikê. Ev qeyda îdarî ya teftîşêke dikandar e ku di roja 30-ê meha Ayaru de (dora adarê) bi mohra efserê key, Adad-kudurra-uşur ve hatiye nîşankirin (çav: O. R. Gurney (1983). *Middle Babylonian Legal & Economic Texts from Ur*. British School of Archaeology in Iraq. p. 57. text 13).

Di dewama wê de wê karibê bahsa keyê piştê ê xanadana isinê ê duyem Adad-apla-iddina ku wê bi wî re wê demek bi zanînê a giring bi dewama dema kassit û babilê re wê bi xwe re wê werênê bê. Bo wê dema wî wê bahsa wê were kirin ku wê demek teybet a bi zanînê wê were jiyankirin

wê ji wê were bahskirin. Adad-apla-iddina bi gelemperî bi tîpênbizmarî IM-DUMU tê nivîsandin. UŠ-SUM-na, IM-A-SUM-na[b] an jî IM-ap-lam-i-din-[nam] yazdanê tofanê "Adad mîratgirek da min" keyê 8emîn ê Xanedaniya 2. ya Isînê û Xanedaniya 4emîn a kassit-Babîlê ya û li dora 1064–1043 jiya. Ew hevdemê keyê Asûrî Aššur-bêl-kala bû, û desthilatdariya wî ji bo zanistê serdemek zêrîn dihê diyarkirin bê.

Stêla şikestî ya Aššur-bêl-kala behsa hêrîşa Asûriyan li ser kassit û Babîlê di destpêka desthilatdariya wî de dike: di wê salê de (navê Aššur-rēm-nišēšu), di meha Şebatê de (meha 11-an, Rêbendan-Sibatê), erebe û [...] ji Bajarê Navxweyî (Assur) çûn (û) bajarên [x-x]indişulu û [...] bajarên ku li navçeya bajarê Sandur-Kurigal de ne zeft kirin. Wan waliyê welatê xwe, Kadaşman-Buriaş, kurê Itti-Marduk-Balātu, girtin (çav: K. Lawson Younger (2007). Ugarit at Seventy-Five. Eisenbrauns. p. 156).

Weki din ev wê di tableta dema keyê asûr 'Aššur-bêl-kala, ji rêzên III. ji stûna 1 heya rêza 32 wê bahsa wê bikê. Li gorî hevdemkirina tam a kronolojiyên Asûrî û Babîlî, ev yek divê demek kurt an di destpêka desthilatdariya Adad-apla-iddina de be.

Bapîrê wî Esagil-Šadûnî di dîroka "sînkronîst" de wek "bavê wî" dihê gotin, lê bi rastî ew wek "kurê tu kesî" dihê diyarkirin, yanî dê û bavê wî yên esilzade tune bûn, ne diyar bûn. Ev kronîk vedibêje ku ew ji aliyê keyê Asûrî Aššur-bêl-kala ve hatiye tayînkirin, ku keça wî ji xwe re kir jin û "bi çöseke mezin birin Asûryayê", ev tê wê wateyê ku Babîl bûye bindestê Asûriyê. Lê dikarê weke nişana levkirinek bi peymanî a di nava asûr û keyeniyên kassit û babili a wê demê ku ew bi wê re di nava aşîtiyê de bi wê re bi hev dijin bê. Di yek ji nivîsên xwe de ew Nin-Duginna wekî bavê xwe bi nav dike, lê ev yek nişana eslê yazdanî ye. Adad-apla-iddina, "kurê" Itti-Marduk-balaçu ku keyê kassiti bû, di "Chronicle 24:8" de hatiye tomarkirin û di "Walker Chronicle" de jî hatiye nûsandin, dibe ku bi rêya xetek hevgirtî ya ku ji destpêka Xanedaniya 2-mîn de ew hatiya nivîsandin. Wekî din ku wê weke spekulasyonê jî bê wê weke ya ji dîndana bavê, Kadaşman-Buriaş ê keyê kassiti jî wê were diyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê ne diyarî wê bo wî û dema wî werina diyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew wê weke keyê wê demê ku ew çendî wê, weke 'di bin serwerîya asûr de' wê bijî jî lê wê li gorî ku wê were diyarkirin wê bi têkiliyek hevyeke wê di dema keyê asûrî ê navê wî li jor bori re wê were dîtin.

Li vir wê, aliyekê din jî wê, têkiliya nava asûr, kassit, û babîlê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê bi tememî wê weke têkiliyek serdestî û

bindestî wê şîrovekirinê jî wê karibê wê di rengekê de wê bi hizrek spekulasyonî wê hilde li dest. Di wê temenê de wê dikarê wê bibêjê ku wê bi zêdeyî wê têkiliyên wan wê weke bi malbatî wê di nava hev de wê derbas bibin. Minaq wê zawacên dîplomatîkî wê di wê temenê de wê dîmenekê din ê teybet ku wê bi wê mihtacê jinûve di awayekê de ev rengê tipolojiya têkiliya nava wan ku ew di awayekê baş de were li ser wê sekin in û fahmkirin bê.

Keyeniya wî rastî dagirkirina Aramiyan hat, û bi eşkereyî ku ji aliyê dagirkerekî ve hat birêvebirin, derbas bû. "Der, Dur-Anki (Nippur). Sippar, Parsa (Dur-Kurigalzu) wêran kirin. Sutean hêrîş kirin û xenîmetên Sumer û Akad birin malê." Ev hêrîş di nivîsareke Simbar-şihu de, keyê paşerojê yê xanedana jêrîn, hatine piştrast kirin.

Textê Ellil li E-kur-igi-gal, ku ji hêla Nabû-kudurri-uşur ve hatî çêkirin, keyê berê - di dema serweriya Adad-apla-iddina, keyê kassit-Babîlê, dijaminên Aramî û Sutean, dijaminên E-kur û Nippur, ku Sipreme li bajarê Duranki, ku li vir dadwerê bajêr girtibû, girt. Yazdanên rûniştî, yên ku erdên Sumer û Akadiyan talan kirin, ku hemû perestgeh - mal û milkên Elsil, ku Aramî birin û Sûtîyan desteser kirin... Di nivîsara Simbar-sihu de wusa dihê diyarkirin (çav: A. Goetze (1965). "An Inscription of Simbar-šihu". *Journal of Cuneiform Studies*. 19 (4): 121–135).

Destana yazdanê belayê Erra, pêkhateyeke ramyarî-dînî ya ji dema Nabu-apla-iddina (886–853 b.z), çîroka xwe ya tengahiyê bi serdestiya Adad-apla-iddina dest pê dike, hewl dide ku ravekirinek teolojîkî ji bo vejîna kassit- Babîlê piştî salên xirab peyda bike. Yazdan Erra, ku navê wî dihê wateya "erd (erd) şewitî", bi Işum, "agir" û cinên nexweşî yên bi navê Sibitti re dihê (çav: J. Neumann, S. Parpola (Jul 1987). "Climatic Change and the Eleventh-Tenth-Century Eclipse of Assyria and Babylonia". *Journal of Near Eastern Studies*. 46 (3): 179–180).

Keyeniya wî di hezarsala yekem a beriya zayinê de wekî serdemek zêrîn ji bo zanistiyê hate diyar kirin û ew du caran di Lîsteya ji Urukê a "Sages and Scholars" de li kêleka Şaggil-kînam-ubbib û Esagil-kin-apli xuya dibe (çav: Alan Lenzi (2008). "The Uruk List of Kings and Sages and Late Mesopotamian Scholarship". *Journal of Ancient Near Eastern Religions*. 8 (2): 137–169).

Teodîsya kassitî ya Babîlî ji alim Şaggil-kînam-ubbib re hatiye veqetandin û tê bawer kirin ku di dema desthilatdariya wî de li gorî katalogeke wêjeyî ya paşerojê hatiye çêkirin. Ew danûstandinek e ku leheng ji rewşa dadmendiya civakî ya hemdemî nerazî dike û hevalê wî jî

vê yekê bi zanistiyê re li hev dike. Di eslê xwe de bi 27 bend her yek ji 11 rêzan, akrostîkek hatiye restorekirin ku weha dinivîse: "Ez, Şaggil-kînam-ubbib, kahîn îxtîmalê, dihebînim ji yazdan û key ..." Dihate bawer kirin ku kariyera wî ji serdestiya Nabû-kudurri-uşur heya Adad-apla-iddina, an jî pênc serdestî derbas bû heke navê keyê paşîn di çarçovê de were diyarkirin.

Esagil-kin-apli, ummânu (zaneyê sereke) û "welatiyê navdar" ê Borsippa, gelek tabletên heyî yê nîşanên teşhîskirinê berhev kirin û çapa ku bû metna wergirtina hezarsala yekem çêkir. Bi dengê bilind nîşaneyên SA.GIG, û ne jî divê ew bi dengê bilind Alamdimmû SA.GIG (fîkarê) hemî nexweşî û hemî (teşeyên) tengasiyê bilêv bike." Wekî SA.GIG dihê binavkirin, rêzika bêhiti li ser rêzek ji 40 tabletên ku di bin şeş beşan de kom bûne berdewam kir. Di heman demê de dibe ku ew ji bo sererastkirina karên din ên fîzyognomîk ên di nav de Alamdimmû, Nigdimdimmû, Kataduggû, Şumma Sinništu, û Şumma Liptu jî berpirsiyar be (çav: Irving L. Finkel (1988). "Adad-apla-iddina, Esagil-kin-apli, and the series SA.GIG". In Erle Leichty, Maria Dej Ellis (ed.). *A Scientific Humanist: Studies in Memory of Abraham Sachs*. Philadelphia: University Museum. p. 143–59).

Di heman demê de nusxeyek dereng a metnek stêrnasî jî heye ku bi eslê xwe ji sala wî ya yanzdehemîn ve hatiye dîrokkirin. Di wê de jî wê bahsa hinek kiryarên ku wê di wê çerçoveyê de wê weke bi zanî wê bahsa wan wê were kirin.

Wî gelek rewşên nû xanadanî ji nû ve ava kir, di nav wan de Imgur-Enlil, dîwarê bajarê Babîlê, yê ku ji pîrbûnê li gorî nivîsek bangorî hilweşiya, û Nîmît-Mardûk, bendera dîwarê Nîppurê, ku li ser nivîsekê bizmari dihê bibîrhanîn. Wî ji bo peykerê Nabû yê li perestgeha E-zîda li Borsippa, kembereke zêr a xiravkirî pêşkêşî kir. Rampa ku ber bi perestgeha Nîn-ezena li Isînê ve diçe, nivîsên wî yê ku restorên wî tomar dikin, hildigire. Li Larsa, wî perestgeha Ebabbar restore kir û li Kiş jî ji bo Zababa Emete'ursag ji nû ve ava kir. Tuxleyên morkirî şahidiya xebatên wî yê avakirina li Babîlê dikin û hewşa Nanna ya mezin û li ser kevîrê li hember rûyê bakur-rojhilatê ziggurat li Êrê bahsa wî û çêkirinên wî bi mazini dihê kirin (çav: Bricks, BM 116989 and CBS 16482.).

Heft metnên aborî yê berdest hene ji pênc saliya wî heta nozdeh saliya wî. Tabletek kevîrî danûstendinek qanûnî tomar dike û di sala wî ya yekem de dihê dîrokkirin. Qatek kudurru diyariya wî ya sîteyê ji

Mušallimu re û ya din jî belgeyek erd ji Marduk-akhu-[...] re tomar dike.

Dibe ku wî razî be ku kur û cîgirê Aššur-bêl-kala, Eriba-Adad II, bi mamê xwe, Šamši-Adad IV, ku li Babîlê sirgûn bû, biguherîne (çav: J. A. Brinkman (1968). *A Political History of Post-Kassite Babylonia* (AnOr. 43). Pontificium Institutum Bilicum. p. 135–144, 335–338).

Marduk-aḥḥê-erîba ku wê piştê wê were bi tîpên bizmarî yên hemdem wek AMAR dihe nivîsandin. 'UTU-ŠEŠ-MEŠ-SU' bê. Bi wate: "Marduk şûna birayan di şûna min de girt", navek ji kurên piçûk re ku birayên wan ên mezin bi gelemperî berê wan didan, wekî keyê 9emîn ê Xanedaniya 2'mîn ya Isin û keyê 9'mîn ê Xanedaniya 4'mîn ê kassit û babilî bê ku wê weke li dora 1042an de wê bijî. Wek yekem car di serdema Kassite de xuya dike û ji şîrovekirinê re vekirî dihe diyarkirin. Li gorî keyeniya "senkronîst", ew hevdemê keyê Asûrî Aššur-bêl-kala bû, ku tenê destpêka navê wî xuya ye, ji ya pêşiyê wî yê nêzîk Adad-apla-iddina kêmtir.

Yekane çavkaniya hevdem kudurru (hunera rêzê ya di nîgarê de) an nîşankera sînore kevirê kilsinî yê gewr e di koleksiyoneke taybet de li Stenbolê, ku li cîhek bi navê Bît-Piri'-Amuroniaru li bakurê Babylonê, ji hin Kudurrâ re, "Ḥabiru" û xizmetkarê key, bexşînek erd tomar dike. Têgeha Ḥabiru dibe ku binavkirinek sosyo-aborî be, ne ku nîşana etnîsîteya "Îbranî" be, ji ber ku navê Kudurrâ dibe ku ji hêla zimanî ve jêderkek Semîtîk tune be. Navçe ji aliyê şîretvanekî bi navê Nabû-êriš, kurê Arad-Ea (ankû ji dîndana wî), ku hukumdar bû, hate lêkolîn kirin (çav: Eleanor Robson (2008). *Mathematics in Ancient Iraq: A Social History*. Princeton University Press. p. 169, 174).

Weki din em dikarin wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê têgiha 'habiru' wê di wateya hilberandinê de wê di zimanê roja me de wê karibê bi hinek morfolojiyan were fahmkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê hinek wateyên bi morfolojikî ên weke 'evê ku ew wê dibê' jî wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wekî din wateya demekê ji nava rojê de bi rengê weke 'hê bi ro' de wê, di rengekê de wê karibê wateyek din bi xwe re bi morfolojikî wê bide diyarkirin. Di rengekê din de jî wê di wateya destnîşandinê de wê weke 'ew bira' û an 'ew birayê (min?)' de jî wê di rengekê de wê karibê were fahmkirin. Di têngînek din de jî wê, di wateya 'çûyinekê' de wê weke 'heyê bi ro' û an 'bira (hera!)' jî wê di rengekê de wê karibê were fahmkirin. Weki din di wateyek din a wek di rengê 'haxte were' di

têgîna hatinekê di demek nêzîk de ku ew weke kala wê dikê têtînek morfolojîkî jî wê di dewama wê de wê karibê bide me. Weki din wê morfolojîyek din wê di rengê weke 'ya xwe dayi li rû' û an weke têtînek xûyekê û hwd ku mirov rewşekê di xatên rûyê xwe de dide diyarkirin weke kenbûnê, hêrsbûnê, xamgînîbûnekê û hwd jî wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê hê gelek têtînin û watayên ku ew di zimanê roja me de ji wê karibin werina derhanin wê bibin.

Dihê dîyar kirin ku ew keyê 5mîn e, ku di "kahaneta A" de bi rêzek yekane dihê nimînêr kirin: "Keyek wê rabe û rojên wî wê kurt bin. Ew ê li welêt keyeniyê neke." Ev tableta aşûrî ya dereng e ku li Assurê hatiye dîtîn û yekem car di sala 1923-an de hatî çap kirin, rêzek ji 12 keyên wê dema kassit ê ser babîlê vedibêje.

Marduk-zer-X (1041-1030 B.Z.) keyê 10mîn û paşîn ê Xanedaniya 2mîn a Isînê, Xanedaniya 4' mîn a kassit-Babîlê bû. Beşa paşîn a navê wî nenas e, ji ber ku çavkaniyên bingehîn ên agahdariyê, "Lîsteya key A" û Lîsteya keyê Senkronîst, di vê xalê de di rêzê de zirar dîtine, ji ber vê yekê "x". Xwendina Poebel ya peyva "zer" ya di navê wî de hema hema bi qasî ku karakter dikare MU be, bi şuma an jî mîna wî re têtîldar e. Hevdemê wî yê Asûrî Aşşur-nasir-apli I bû (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. Analecta Orientalia*. p. 45).

Wî diwanzdeh salan li gorî 'Lîsteya key A' hikum kir. Niha ti nivîsarên ku hevdemê desthilatdariya wî hatine naskirin tune ne û tenê xuyabûna wî di lîsteyên key de wî nas dike (çav: D. J. Wiseman (1975). "XXXI: Assyria and Babylonia, c. 1200-1000 BC". In I. E. S. Edwards (ed.). *Cambridge Ancient History, Volume 2, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, c. 1380-1000 BC*. Cambridge University Press. p. 471).

Ji hêla Hallo, Younger û yên din ve hin texmîn hene ku Nivîsara kahaneta A behsa keyên vê xanedanê dike ku key bi Marduk-nadin-aḫḫê III, re têtîldar e, û key jî ji Marduk-šāpik-zēri IV. re ji ber rasthatina dirêjahiya keyenîya wan. Ji bo keyên paşîn, "kahanet" bi serdestiya wan û bûyerên naskirî re têtîkiliyek nebaş pêşkêşî dike. Di vê nexşeyê de, Marduk-zer-X ji aliyê keyê çarem ve tê numînêrkirin, ku nivîsa wî pir qatbûyî ye, lê tê gotin ku çem bi siltê tije bûne. Ev ji nû ve avakirinê bi naskirina Adad-apla-iddina wekî desteserker ve girêdayî ye, pozîsyonek ku ji hêla vedîtina 'Walker Chronicle' ve hatî destnîşankirin bê

(çav:C.B.F. Walker (May 1982). "Babylonian Chronicle 25: A Chronicle of the Kassite and Isin II Dynasties". In G. van Driel (ed.). *Assyriological Studies presented to F. R. Kraus on the occasion of his 70th birthday*. Netherlands Institute for the Near East. p. 417).

Li şûna wî Nabû-şuma-libûr hat peywirdarkirin, ku têkiliya wî bi wî re ne diyar e.

Nabû-şumu-libûr, na-bi-um-MU-li-bur hatiye nivîsandin,[Tablet BM 139424, purchased in 1982 and on display in room 55 of the British Museum] bi maneya "ew Nabû, bila dîndana (min) / kur di tendurustiyê de bimîne," Wek keyê Xanedaniya 4'mîn a kassit-Babîlê bû. Wî di heyameke bêarami de ji ber hêrîşên eşîrên koçer ên Aramî li babil-rojavayê Babîlê hukum kir.

Ji bo serdestiya wî malzemeyên berdest pir hindik in. Nivîsara qanûnî ya dema wî ji sala wî ya yekem e. Ew li Kâr-Bêlet-Ilâni li nêzikî Nîppurê hate dîtin, û hûrgulî li ser berdêla Nusku-zêra-iddina, şandabakku, an parêzgarê Nîppurê, bi zevî, piştî ku wî zilamek bi navê Mudammiqu ji 'dijmin' xilas kir. Ew yekem car di sala 1983-an de hate çap kirin û nivîsar bihaya herî zû ya tomarkirî ya hesin peyda dike, ku xencereke hesinî ya bi giraniya nediyar bi du şêkil ziv dihate binirxandin. Ew ji hêla yanzdeh kesan ve hate şahidî kirin ku nûnertiya bangewaziya elîtan li Nîppurê dikin û yazdana Ninurta wekî yazdana parêzvanê sînoran dihê gazî kirin (çav: J. A. Brinkman, C. B. F. Walker (1985). "Remarks on the Shandabakku Land-Purchase Text from the Time of Nabu-shumu-libur". *Revue d'Assyriologie*. 79 (79): 72–74. JSTOR 23282346).

Giranek serşêr kevirî ku Nabû-şuma-libûr nivîsandibû, bi sernavê xweşbîn şar kişşati (keyê cîhanê) rêya xwe ber bi qesra bakur-rojavayê Nimrûdê ve dît, li wir ew wek antîk hate parastin û ji nû ve ji hêla Layard ve di nivê sedsala 19-an de hate keşif kirin, dibe ku bazirganî berdewam bike. Ew 30 minas (nêzikî 15 kilogram) hate nîşankirin (çav: J. A. Brinkman (2001). Dietz Otto Edzard (ed.). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie: Nab - Nuzi*. Vol. 9. Walter De Gruyter. p. 34).

Nîşanên xedar ên ku ji bo serdestiya wî hatine dîrokkirin, di Kronîka Dînî ya zerarbûyî ya serdema Selewkîdan de cih digirin. Bûyerên di dawiya keyeniya wî de nayên zanîn, lê bakurê Babîlê ji aliyê eşîrên Aramî yê rojava ve hatibû dagirkirin, û piştî xanedaniya 2mîn Xanedaniya Sealandê hat ku beşeke girîng ji başûrê Mezopotamyayê veqetiya (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political History of Post-Kassite*

Babylonia, 1158–722 B.C. Pontificium Institutum Biblicum. p. 147–148).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din wê têngîna 'unwana keytiyê' a bi navê 'šar kiššati' bê. Di gotinê de bêja 'šar' di zimanê roja me de wê di ware 'serî', 'yê li ser', 'yê li ser sekinî' û hwd de bê. Di wê morfolojiyê de wê karibê gelek wateyên di wateya bi têngîna li jorina herkesekê bûnê de ji wê were derxistin û fahmkirin weke bi têngînek serdestiyekê. Di dewama wê de wê têngîna '.. kiššati' di wateya 'rêveberin, 'kissa'kirin, 'kissatî', 'keseyet (di têngîha mazûnbûnekê de)', 'kesê tê (li ser taxt?)', û hwd re wê karibê wê ji wê fahmbikê. Di awayekê din de jî wê, bi wateya 'keyê cihanê de wê, bi gotinê weke 'šar kiššati' wê wateyekê wê bide. Yan jî wê kesê ku ew bi wê navê hat diyarkirin wê weke kesek mazin û serdest û xwediye hemû diyarkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were diyarkirin. Di wateyek weke yazdani de wê weke kesekê dikarê hemû diyarkirinê bide diyarkirin wê bi morfolojiyekê wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Piştê ku wê were, Simbar-Šipak, an jî belkî Simbar-Šihu dihê diyarkirin, bi gelemperî bi tîpên bizmarî wekî sim-bar-d ši-ĦU an si-im-bar-ši-ĦU dihê nivîsandin, ku xwendina navê wî de wê dagera dawîn wê weke ne diyar bê û wê di xwandina wê de wê weke ne diyarbê wê bê diyarkirin. Wek keyek kasitt- babili ku ew li dora 1002an a beriya zayinê ew key bû wê ji wî were bahskirin û piştî Nabû-şuma-libûr wek key wê were diyarkirin.

Navê wî dihê wateya "zarokê (yazdanê heyvê yê Kassite) Šipak". Wî Xanedaniya 2mîn ya Sealand jî damezrand, ku bû Xanedaniya 5' mîn a kassit-Babilê bû. Wî bernameyeke nûavakirina hejmarek perestgehên ku berê ji aliyê Aramî û Sûtû yê hovane hatibûn wêrankirin pêk hanî. Nasnameya wî bi Sibir (Si-bir) re, ku di salnameya Ashurnasirpal II. de hatiye binavkirin, ji ber ku wî berê Atlila (dibe ku Bekir Awa ya nûjen), bajarekî li kêleka rojhilatê Asûryayê, girtibû û wêran kiribû, nehatiya bi tememî fahmkirin (çav: J. A. Brinkman (1968). A Political History of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. (AnOr. 43). Pontificium Institutum Biblicum. p. 150–155).

Simbar-Šipak di demên aloz de jiya, ku têkçûna çandiniyê û hema hema herdem pevçûnên bi koçberên nîvkoçer re bû sedem ku hukûmdariya Babîlonî ya Xanedaniya 2' mîn a Isinê hilweşe. "Weke leşkerekî" ji herêma başûrê Mezopotamyayê derket holê ku rewşê aram bike. Wî 18 sal li gorî 'Lîsteya key A, [King List A, BM 33332, iii 6,

abbreviated to mšim-bar-ši.] 17 sal li gorî Dîroka Xanedaniyê ku navê wî Simbar-Şiḫu, "şawalyayê Deryayê," û kurê Erîba-Sin, wek kesek ku wekî din nenas ji dihê diyarkirin, û "leşkerê xanedana Damqî-illihu" ye, 17 sal keyeniye. ji xanedana yekem a Isinê, ku damezrînerê xanedana Sealandê ya yekem, Ilum-ma-ilî kir, û wekî din Damqi-ilishu ya xanedana Sealand ku ew dihê diyarkirin jî lê ew, digel xuyabûna karaktera Kasît a navê wî jî, tu birhanên din ên vê girêdanên din weki din nîn in. Tevî ku di Lîsteya keyên Senkronîst a Asûrî de şopên navê wî nemane jî, key dê di beşa ku li hember Erîba-Adad II de ye, hinekî neguncayî xuya bibûya (çav: J. A. Brinkman (1962). "A Preliminary Catalogue of Written Sources for a Political History of Babylonia: 1160-722 B.C.". *Journal of Cuneiform Studies*. 16 (4): 92).

Heta vê derê wê tiştek wê di wê nûqteyê de wê were ditin û fahmkirin. Di rohnîya çavkaniyên me de wê ew wê were dîtîn ku wê çerçoveya împaratori a kassîtî, ku wê çendî wê weke ku wê, di demê de wê bi serwerî bi dest xistina asûr re wê weke reng bi gûharênê jî lê wê di şêwayekê de wê hebûna xwe de wê bide diyarkirin. Xanadanên weke ya isinê, kissê, sealandê û heta babilê û demên wê yên piştre jî wê di wê şopê de wê keyeni wê were dîtîn ku wê werin. Ev wê weke aliyekê wê yê din wê weke sedema wê bê ku wê li şûn navên keyên babilî ên piştre ku wê pêwîst bê ku em yekser navê kassîtê jî wê di rengekê de wê bi cih bikin û wê werênina ser ziman bê.

Tevî gelek ne diyariyan wê dibînin ku wê di wê demê de wê weke heta demên keyên weke Nabû-şuma-libûr û heya ya demên key Simbar-Şîpak wê karibê wê bi reheti wê bi awayekê zelal wê fahmbikê, tevî gelek ne zelaliyên di derbarê serdema wan û demên keyeniya wan jî.

Tenê çar belgeyên nivîskî yên hevdem ên serdestiya wî têne zanîn. Yek ji du nusxeyên dereng ên nivîsareke key pêk dihê, ku bi navê "Textê Enlîl" an "Nivîsa key ya Simbar-Şîpak" dihê zanîn, ya din jî belgeyeke qanûnî ye ku di sala key ya dawazdehê de hatiye çekirin, ya sêyem jî xencereke nixumandî li Muzexaneyê Arkeolojîk a Tebrîzê, li Îranê, ku xuya ye li parêzgeheke li çaraliyê Tebrîzê, li parêzgeheke urmiyê li rojhilatê kurdistanê, li çaraliyê hatiye dîtîn serê tîr "(Malîyeta) Simbar-Şiḫu, kurê Erîba-Sin" nivîsîbû, bi vî awayî bavê wî ku di du kronîkên dereng de hatiye dayîn piştrast dike. Di belgeyê de bi hûrgulî firotina zevî di berdêla fîdreyê de ku ji hêla navbeynkarek ve haû dayîn û xilaskirina sê kurên xwediyê zeviyê berê, û nivîsa li ser keviya jêrîn wiha dibêje:

‘Ea-mûkîn-zêrî, kurê Belanî, keşîşê Erîdû û katib Esagilâa, kurê Arad-Ea, ku tablet di destê wî de ye, amade ne. Bajarê Saḫritu, di Elulê Duyem de, di sala dozdehan de Simbar-Şipak, keyê Babîlê. Neynûka Zêriya kurê Kudurri yê bacgir ji bo numinêrkirina mohra wî.”(çav: L. W. King (1912). *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum*. London: British Museum. p. 101–104, 121–22. no.’s XXVII and XXXVI respectively).

Dê ceribandinek be ku mirov şahidê yekem bi dijmin û cîgirê wî, Ea-mukin-zêri re bide nasîn, lê ev dê spekulatîf be. Di mijare simbar-sipak de wê, ya ku wê karibê wê werênê ser ziman ew wê weke keyek ku wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê li ser wê çerçoveyê de wê bi bandûra wî û navê wî ku wê derkeve li pêş bê.

Ew di du nuxseyên nivîsek ji hêla key ve heye ku wê wek dayina korbanê ji Enlil li perestgeha E-kur-igigal li Nippur tomar dike. Ew diyar dike ku ew Marduk e ku li ser text rûniştiye, digel ku Enlil û Marduk wekî heman yazdan dihêne hesibandin . "The Eclectic Chronicle" jî heman bûyerê vedibêje. Nivîsa ku hêrîşên Aramî û Sutûyan vedibêje berdewam dike û vedigere serdestiya Adad-apla-iddina:

Derbarê textê yazdan Eltil di perestgehê de, E-kur-igigal, ku ji aliyê Nabû-kudurri-uşur ve hatiye çêkirin, keyê berê: Di dema desthilatdariya Adad-apla-iddina, keyê Babîlê de, dijminên Aramî û Sûtîyan, dijminên E-kurê (perestgehê) û (kûrnûp) li bajarê bêpar ê Sippar, cihê hakimê herî bilind ê yazdanan, axa Sumer û Akad talan kir û hemû perestgeh hilweşand. Eşyayên (û) milkê yazdan Enlîl, ku Aramî birin û Sûbartu desteser kiribûn, Simbar-Şipak, cîgirê yazdan Enlîl, hezkirîyê wî ... Şivanê rêzdar ... Ew ji nûkirina perestgeha E-kur û bajarê Nîppurê pir xemgîn bû. Textek wê hebû... li gorî helwesta Enlîl a "august" ku yazdanê herî bilind e, hatibû çêkirin û sazkin. Ji ber vê yekê, gava ku ... Enlîl ... li ser vê textê rûniştin, dibe ku qedera Simbar-Şipak ... bi xêr hatî saz kirin (çav: Albrecht Goetze (1965). "An Inscription of Simbar-šîḫu". *Journal of Cuneiform Studies*. 19 (4): 121–135).

Nivîsara Simbar-Şipak, nuxxeya Babiliya Dereng wê, di danasîna xwe ya ji bo Enlîl de ew xwe wekî "Yê ku rêyên Anum û Dagan bi rê ve dibe û rêûresmên wan diparêze" bi nav dike (çav: Lluis Feliu (2003). *The God Dagan in Bronze Age Syria*. Brill Academic Pub. p. 172).

Tableta yazdanê Rojê ya Nabu-apla-iddina dibêje ku “di dema alozî û aloziyên li Akadê de”, Sutû, “dijminê xerab”, pûtê perestiya Şamaš li Sipparê hilweşandibû. Simbar-Şipak, xwestibû ku wê vegerîne, lê ji ber

nebûna piştgirîya yazdan bi ser neket - ji ber vê yekê wî dîska tavê ("niphu") wekî pûtekî cîgir rawestand, goriyên birêkûpêk saz kir û Ekur-şum-uşabši, oldar û kahîn Sippar, li perestgehê bicîh kir (çav: L. W. King (1912). *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum*. London: British Museum. pp. 101–104, 121–22. no.'s XXVII and XXXVI respectively).

Dihê hizirîn ku "The Religious Chronicle" bûyerên serdestiya wî tomar dike, li ser bingeha fermana keyên berê, û hin pêşaneyên pir nezela pêşkêşî dike, wek "Gurek li rojava li ber çavan bû", "xerabek di dergehê Uraš de li ber deriyê şatammu (rêveberê perestgehê) bi awayekî nebaş "bîst û şeşê meha Simanuyê, di sala heftan de, roj bû şev û li ezman agir pê ket" û tê texmînkirin ku di 9ê Gulana 1012an beriya zayinê (di dimenê rojgirtinekê de dihe teswîrkirin). Tişt xuya bû ku ji sala sêzdehan û pê de rewş ber bi xerabiyê ve çû, ji ber ku ereba Bel sê salan li pey hev derneket û sala hejdehê bi pêleke avê ji deriyê Îstarê hat xwarê, ket Babîlê, du leşker hatin kuştin û pûtek ji stûna wê hate xistin. bi îhtimaleke mezin ji aliyê cîgirê xwe Ea-mukin-zêrî ve, "bi şûr" hat kuştin, welat careke din xist nav kaosê. Ew "li qesra Sargon hat veşartin." (çav: *Dynastic chronicle* (ABC 18) v 2-4.).

Keyê piştê werê, ku wek Ea-mukin-zêrî hatiye nivîsîn É-a-mu-kin-*NUMUN*, kurê Haşmar (*DUMU*, "kurê," haş-mar, peyva Kassî ku dihe wateya "eylo", keyê 2' mîn yê xanedaniya Babîloniya 5' mîn bû, li dora 1004 beriya zayinê jiya, lê tenê 3 meh li gorî 'Chronicle Dynastic', û 5 meh li gorî listeya key A li ser taxt ma. Weke keyekê ku wê serwerîya xanadana sêalandê jî wê di bin serwerîya xwe bicivênê (çav: *Babylonian King List A*, tablet BM 33332, iii 7: as mdEa(be)-mu-kin).

Pêşewa wî Simbar-şipak bû, ku li dora 1021–1004 b.z jiya, û dîroka Xanedaniyê tomar dike ku ew "bi şûr hat kuştin" berî ku Ea-mukin-zêrî wekî "desthilatdar (*LUGAL IM.GI*) binav bike." Diwanzdeh saliya Simbar-Şipak, lê dibe ku kesek din e, ji ber ku tê tomarkirin ku ew kurê Belanî bû û kahîn Eridu bû. Lîsteya keyê Senkronîst wî dike hemdemê Şamşî-Adad IV yê Asûrî lê dibe ku ji bo mebestên sîlîstîkî be ji ber ku îhtîmal e ku ew yek ji gelek keyên Babîlonî be ku hevdemê keyê Asûrî yê paşerojê Aşşur-rabi II bû.

"The Dynastic Chronicle" destnîşan dike ku "ew di zozana Bit-Haşmar de hat veşartin," ku tê texmîn kirin ku welatê bav û kalan e û dibe ku Darbend-i-Hân, ku Diyala di nav rêza Bazian de diqete, li bakurê rojhilatê sînorê Namri li gorî Levine an jî li gorî Brionia, belkî jî li gorî

başûr. Bît-Ĥaššamur, bajarokek li derdora Nippur li gorî Beaulieu. Pratîka girtina keyên Mezopotamya li zozanan, "nêzikî cîhê Enkî", kiryarek hevpar bû û ji hêla dîroknasên kevnar ên wekî Strabo û Arrian ve di Anabasisê of Alexandri de, ku "Aristobulus of Cassandreia" ya Dîroka Îskenderê Mezin vedibêje, şîrove kir. Bi vê yekê vekolîna wî ya li ser gorên key, ku bi kêmanî beşekî wan di bin avê de bûn û bi qamîşan dorpêçkirî bûn, vedibêje. Veşartina di zozanan de "di qamîşên Enkî de" (gi-den-ki-ka-ka) jî ji aliyê Urukimgina, énsi ya Lagash (nêz. 2380 BZ–2360 BZ kronolojiya kurt), bi kirinên xwe re hatine tomarkirin (çav: M. Lambert (1956). "Les "Réformes" d'Urukagina". RA (50): 172. section 7).

Di dewama Ea-mukin-zêri de dikarê bahsa Kaššu-nādin-aḫi wek key bikê. Ew wê wek keyekê xort ê kassiti bê û wê li ser babilê û sealandê jî wê serwerîya xwe wê mazin wê ava bikê.

Kaššu-nādin-aḫi an -aḫḫê, BI(=kaš)-šú-u-MU-ŠEŠ, " bi navê yazdan an Kassit ku wê di hevtêgînekê de dide diyarkirin. Kaššu-nādin-aḫi wê wek keyê 3mîn û dawî yê wek serwerê xanedaniya Sealandê ya 2mîn a Babîlê bû. Li dora salên 1003-1001 ên beriya zayinê keyti kir. Wek keyekî kurt a sê-salî ji hêla demên tengahî ve hate destnîşan kirin. Di dewama wî de wê birçûbûnek mazin wê li welêt wê serwer bibê. Birçûbûneke wisa dijwar hebû ku bi rêkûpêk pêşkêşkirina xwarin û vexwarinê li Ebabbar, an qesra spî, perestgeha Šamaš li Sipparê hate rawestandî (çav: L. W. King (1912). Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum. London: British Museum. p. 122. no. XXXVI).

Li vir têgînek din wê di çerçoveya navê Kaššu-nādin-aḫi de ku wê xwe bide diyarkirin wê navê Kaššu wê weki din wek navê yazdanekê jî wê bê diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Hêmana teoforîk a Kassît (Kaššû = "Kassite (wek yazdan)") bi navê wî tenê, pir diyar, referansa xanedaniya berê ye, û dibe ku ne nîşana girêdanek rastîn be ew qas ku emsalkirina dirêjahiya wan û meşrûbûna wan e. Ew kurê yekî SAPpaia bû, ku wekî din nayê zanîn. Ji 1050 heta 1031 b.z bû. Serdema desthilatdariya wî di nivê serdema Aššur-rabi II, ji 1013 heta 972 beriya zayinê de ser taxt bê.

Her çendî Dîroka Xanedaniyê tomar dike ku ew di qesrekê de hatiye veşartin, lê navê wê nehatiye parastin. Niha ti nivîsarên din ên ku desthilatdariya wî piştrast dikin tune ne, ji xeynî behskirina derdên wî

yên li ser Tableta yazdanê Rojê ya Nabu-apla-iddina û yek nivîsarek ku wê, û yek nivîsek li ser serê rimê tûncê Loristanê wê ji jêê bahsbikê bê.

Di wê temenê de wê ev wê, li keviya zagrosan heta parastgeha urmiyê a rojhilatê kurdistanê wê di şewayekê de wê karibê bahsa serwerîya kassitê ku wê li wê bikê wê, di wê qadê de wê çavkanîyên ku wê bahsê bikin wê bibin.

Eulmaş-şākin-šumi, bi tîpên bizmarî wek Ê-ul-maš-GAR-MU an bi pêşgira nêr hatiye nivîsandin, "Eulmaš (e) estaşerê zarokan" li dora, 1000–984 b.z, damezrînerê xanedaniya 6emîn a kassit-Babîlê bû, ku wekî Xanedaniya Bît-Bazi piştî koma eşîra Kassite ku serokên wê jê dihatin nas kirin. "The Dynastic Chronicle" ji me re dibêje ku wî çardeh salan, û listeya key A jî ji bo hivdeh salan keyti kir, dibêjê.

Di sedsala 23-an de li nêzîkî Dîcleyê, di sedsala 14-an de ji hêla eşîrek piçûk a Kassî ve rûniştinek piçûk hate avakirin û ev nav wekî bav û kalê eşîrê hate diyarkirin. Di nav tevliheviya ku ji ber koçên Aramî û birçîbûna ku li pey wan hat, Eulmaş-şākin-šumi text desteser kir û belkî paytexta xwe bar kir Kar-Marduk, cîhek heya nuha nediyar ku ji Babîlê kêmtir xeternak bû ji hêrîşên aramî û sûtûyan (çav: J. A. Brinkman (1982). "Babylonia, c. 1000 – 748 B.C.". In John Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). The Cambridge Ancient History (Volume 3, Part 1). Cambridge University Press. p. 296–297).

Kesayetiyek berê bi navê Eulmaş-şākin-šumi, kurê Bazî, di kudurru de wekî şahid xuya dike ku beşxîna bîst GUR axa çandiniyê ji Adad-zêr-ikîša re tomar dike, ku jê re tê gotin (amêlu)šaq-šup-par ša māicerāti, û her weha li ser erdek din "serwerê welêt)" piştrast dike. Xwedîtiya heft GUR axa çandiniyê ji kesekî Îqîša-Ninurta re ye, ku ew wek sak-ru-maş, "efserê erebeyan" dihê binavkirin. Heger navê wî rast hatibe deşîfrekirin, dibe ku ew li ser kudurrûya şikestî ya din jî xuya bibe, lê ev her sê salên dehemîn (kudurrûya yekem) û sêzdehan (kudurrûya duyem û sêyem) ya serweriya Marduk-nadîn-aḥḥê hatine dîrokkirin, heke ev qaîdeya hanê pir zû ye ku were pejirandin. Li pey, lê bi ihtîmaleke mezin bavekî.

Lîsteya keyê Asûrî wî bi Şulmanu-ašaredu II re hevdem dike, cotek wek ne bi derfet dibê. "The Ecclesiastical Chronicle" di sala xwe ya çardehemîn de behsa "yazdan, û leşkeran" dike, lê çarçove winda dibe. "The Eclectic Chronicle" wiha dinivîse: "(Marduk di sala pêncemîn a key Eulmaş-şākin-šumi de li ser daisê ma. Sala çardehemîn ...", ku xuya dike ku behsa qutkirina festîvala Akitu dike. Tableta yazdanê Rojê ya Nabu-

apla-iddina dibêje ku kahîn û çavderê Ekur-šum-ušabši, ku di dema Simbar-šipak de hatî tayîn kirin, gilî kir ku ji ber "stres û birçîbûna di bin Kaššu-nādin-aḫi", hukumdarekî demkî de, "perestgehe rawestandibû" Eulmaš-šākin-šumi ard û şeraba semeh ji ya ku ji yazdanê Bel re hatî veqetandin veqetandibû û ji bo pêdiviyên domdar baxçeyek li herêma bajarê nû yê Babîlê çandibû (çav: L. W. King (1912). *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum*. London: British Museum. pp. 44, 122. no. VIII and XXXVI respectively).

Şûrekî sifirê (tûncê) yê Lorestanî û panzdeh serê tîrên niviskirî hene, hinek bi neguncayî bi sernavê 'šar kiššati', "keyê dînyayê" hatiye nivîsandin, belkî ji bo ku li perestgehan ne wek çekên hêrîşkar wek ji goriyên dengdanê bîr derhanin. "The Dynastic Chronicle" radigihîne ku "ew li qesra Kar-Marduk hat veşartin."

Ji dema keyê piştê dihê Ninurta-kudurrî-uşur I mirov fahmdikê ku wê dem wê bi ber ramyariyek baş û serwerîyek demkî a kassit-babil a diyar ve wê herê. Di wê temenê de wê çendî ku wê, asûr wê, di wê demê de wê weke serwerê wê bê dîyarkirin jî lê wê ji temen ve wê, diyarkirinên bi keyeniyên kassitî û babili re wê were dîyarkirin.

Ninurta-kudurrî-uşur I, "Ninurta, rêza/sînore min biparêze" (nezelaî dibe ku bi mebest be), Li dora 983–981 b.z. diji, keyeniyê duyemîn ê Xanedaniya 6' mîn a Bût-Bazî an Babîlê bû, li gorî Lîsteya key A sê salan key kir, dema ku Dîroka Xanedaniyê tomar dike ku wî tenê du salan keyti kiriye. Ev di dema tengezariya aborî û siyasî de wê demekê ku wê bijî wê piştî wê, başbûnekê wê bide diyarkirin. Bi wê yekê wê dema wî ku wê çendî wê weke demek kin wê were diyarkirin jî lê hinek pêşveçûnên weke bi ramyari ji xirabî bi ber başbûnê ve ku wê bibin wê di ahenga wan de wê were fahmkirin ku ew demek dirêj bi derfet wê weke ku wê bijî.

Beşek ji Lîsteya keyê Hemdem a Asûrî Aşûr-nirarî IV wekî hevdemê xwe li şûna Aşûr-rabî II bi nav dike, ku çêtir li gorî kronolojiya bijarte ya niha tê. Du serê tîrên Luristanê bi navê wî hatine nivîsandin û belkî ji bo perestgehan pêşkêşên dengdanê bûn, lê bi derfet e ku ew ên navên wî yê paşerojê bin, yê ku kêmtir ji salekê hukum kir (çav: J. A. Brinkman (2001). Dietz Otto Edzard (ed.). *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie: Nab - Nuzi*. Vol. 9. Walter De Gruyter. p. 525).

Bît-Abi-Rattaş kudurru, ji serdema Nabû-mukin-apli, li dora 974–939 b.z, bi bîrhanînek belgeyek qanûnî ya berê ji Kâr-Marduk, belkî paytexta

wî, dest pê dike û di sala wî ya duyemîn de dihê dîrokkirin. Ew li ser peymanek kuştinê ye ku tê de Arad-Sibitti bi awayekî îronîkî koleya kevankar Buruša bi tîrekê dikuje. Key biryar daxuyand û ferman da Arad-Sibitta ku heft koleyan wek tezmînatê bide dozger, û ev yek ji hêla heft şahidên payebilind ve hat dîtin, sê ji eslê xwe Kassî û yek ji wan efserêk Hûrîyi Ammenna bû (çav: J. A. Brinkman (1981). "Hurrians in Babylonia in the late Second Millennium BC". In Martha A. Morrison (ed.). on the civilization and culture of Nuzi and the Hurrians, Volume 10. Eisenbrauns. pp. 30–32).

Dibe ku ew di "kahaneta A de ji aliyê keyê yanzdehemîn ve bê numinêrkirin, û ev key jî sê salan berdewam dike. Ew bûyerên apokalîptîk ên serdestiya key, wêrankirina bajaran, serhildan, dijminatîya li dijî Akad, qutbûna merasîmên li Ekur û Nippur, û bûyerên qat-qat lê nebaş ên Amurru û çekan vedibêje. Li şûna wî birayê wî Şirikti-Şuqamuna hat.

Li vir wê weke hûrgilekê wê dikarê wê di dewama wê de wê li ser rewşa 'heft koleyan' wê weke sê ji wan bi aslê xwe kassit û yek ji wan efserek hûrîyî bê wê, karibê wê bibêje ku ev wê, weke rewşek teybet a ku wê karibê wê di wê rengê de wê weke fahmbikê ku ew dibê ku ew di berdêla deynên xwe de weke koleyên dayina dikarê wê fahmbikê.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê civakên wek yên kassitî ku wê li ser girêdanên xwûnê ên aşîrî ku wê bi dîmenekê faodal wê bi hev ve wê girêdayî bin ev dîmenê koletiyê wê weke dîmenekê cihê wê karibê wê were fahmkirin. Ev kesên wek 'kole' di rengekê de wê weke di berdêla deynên xwe de weke bûna kole wê weke karibê wê bi awayekê bi derfet li gorî wê fahmbikê. Ev wê li wê dîmenê fahmkirinê wê rasttir wê were.

Piştî dema keyeniya Ninurta-kudurrî-uşur I wê were diyarkirin ku wê birayê wî Şirikti-Şuqamuna were ser taxt.

Şirikti-şuqamuna, ku bi fonetîkî bi tîpên bizmmarî wek ši-rik-ti-d şu-qa-mu-nu, tê wateya "diyariya (yazdanan) Şuqamuna" hatiye transkrîbekirin, li şûna Bît-Bazî an jî "kurê Bazî" Ninurta-kudurrî-uşurdlonstyê I li dora 981 b.z û di xanadaniya şeşem de tenê 3 mehan keyti kir li kassit- babil, demek ne bes e ku mirov salek serdestiya fermî bigirê (Çav: J. A. Brinkman (1968). A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. *Analecta Orientalia*. p. 164).

Navî wê bixwe jî wê, di rengekê de "Şuqamuna" wek navê yazdanê kassit jî wê karibê wê fahmbikê ku wê bi giştî navê wî hemû wek Şirikti-

şuqamuna wê were wateya diyariya yazdanê. di wê temenê de wê karibê wê di destpêkê de wê werênê ser ziman.

Ew keyê dawî yê xanedana Bît-Bazî bû, ku li gorî Lîsteya key A, 20 sal û 3 meh keyti kiribû û hevdemê keyê Asûrî Aşşur-rabi II, Li dora salên 1012–971 b.z. jiya û bû key. Navê wî ji bo yazdanê şer û şopê yê Kassî, Şuqamuna, yek ji wan her duyan (bi Şumalia re) bi diyariya keyan ve girêdayî bû. "The Chronicle Concerning the King of (?)" Kesê bi vî navî (ku li dereke din xuya nake) wekî şakin bāb ekalli, karmendê dergehê qesrê, û sûdmendê bexşîna axê li ser kudurru xuya dike, lê ev di dema desthilatdariya Marduk-şāpik-zēri de, çendî heştê sal û deh serdestiyên berê bû (çav: F. Reşid; C. Wilcke (1975). "Ein 'Grenzstein' aus dem ersten (?) Regierungsjahr des Königs Marduk-šāpik-zēri". Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie. 65 (1): 34–62).

Piştî Şirikti-şuqamuna wê weke sūngir û keyê paşê ku wê were ser taxt wê, Mar-biti-apla-usur bê.

Nivîsên hevdem ên li ser tîrên tūncê yên Lorestān DUMU-É-A-PAB, an jî A-É-AxA-ŠEŠ di "Chronicle Xanedaniyê" de Mār-bīti-apla-uşur, dihe wateya "ew Marbīti, mīrasê biparêze" ya. Marbītû yazdanekî girêdayî Dêrê bû ku li Borsippa pîrozgehek wî hebû. Mār-bītiaplauşur ji 980 heta 975 b.z key bû û yekane keyê Xanedaniya heftemîn an Elamî ya Babîlonê bû. Keyê Asûrî ew hevdemê Aşşur-reš-iši II. bû.

Rewşa rûxandî û rabûna xanedana bît-Bazî ya berê nayê zanîn. Nav bi tenê Akadî bû û ji neviyek Elamê ya dūr, ša.bal.bal 'libir NIM.'MA, hatibû. KI (bi akadî: liippi Elamti Labīru), di "Chronicle Xanedaniyê" de. Elam serwerekî naskirî yê ku sernavên Akadî hildigire tune ye, lê serweriya wî bi serdemek di dîroka ramyarî ya Elamî de hevdem e. Keyeniya wî şeş sal dom kir û ew li qesra Sargon an "keye rewā" hate veşartin, li gorî şirovekirina ina É-GAL LUGAL(-)GI. NA-qé-bir ji bo keyek mafdar meresimek bo gorkirinê pêşniyar dike. "The Eclectic Chronicle" meha Nisānu di sala çaran de tomar dike, lê bûyer nayê parastin. Dibe ku ew bi sekinandina festîvala Akitu re ji ber dorpêçên Aramiyan ve girêdayî be, ji ber ku ev mijarek tîpîk a kronîkê ye (çav: J. A. Brinkman (1982). "Babylonia, c. 1000 – 748 B.C.". In John Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). The Cambridge Ancient History (Volume 3, Part 1). Cambridge University Press. p. 297).

Çar tîrên sifirê (tūncê) ji Lorestān hatin derxistin, ku nav û sernavê wî yê key şar kişşati, "keyê dinyayê" hatî nivîsandin. Li Tehranê wekî beşek

ji koleksiyona Foroughî dihê diyarkirin. Piştê wê Nabû-mukin-apli were ser taxt û ev wê, 36 salan wê li ser taxt wê bimênê.

Nabû-mukin-apli, bi gelemperî bi AG-DU-A hatî nivîsandin, "Nabû damezrînerê mîrasekî rewa ye", ji sale 974 heya ya 939 b.z keyti kir, xanedana 8emîn a kassît-Babîlê, ku jê re Xanedaniya E tê gotin, damezrand û sî û şeş salan keyti kir. Keyeniya wî di bin keyeniyê Asûrî ew wekî hevdemê Tiglath-Pileser II. dihê tomar kirin. Keyeniya wî bi hêrîşên Aramiyan re derbas bû, ku hişt ku Babîl çend salan ji axa xwe ya çandiniyê qut bibe û ji ber vê yekê nikaribe cejna xwe ya sala nû pîroz bike.

Keyeniya wî di nav serdema tarî ya wê serdemê de ye û ji ber vê yekê çavkaniyên wî yên kevnar kêman in. Ew di Kronîka Eklektîk de tê behs kirin, lê bêt ku tu agahiyek dîrokî li ber xwe bide. "The Religious Chronicle" di derbarê serdestiya wî de hûnguliyên herî zêde dide. Festîvala Akitu, an jî cejna Sersalê ya Mardûk û Nabû, çendî caran hate qutkirin, bi rastî jî ji bo neh salên rasterast, ji ber ku "Aramî şerker bûn." Perestgeha Nabû li bajarê cîran Borsippa ye û di festîvalê de xuya bû ku guheztina pûtên olî berbi bajarê Babîlê ve girêdayî ye. Kaldu (Keldanî) koçî Babîlê kirin û piştî desthilatdariya wî li başûrê rojhilatê Babîlê bi cih bûn.

Kudurru an kevîrê sînor ji Sipparê li başûrê kurdistanê, di 25 saliya xwe de, lihevhatineke qanûnî ya lihevkirina li ser sîteyê li navçeya bajarê Şa-mamitu tomar dike. Berê milkê Arad-Sibitti, parêzgarê parêzgehê, û malbata wî ya Kassîtan, bit-Abi-Rattaş, bi pereyan bû, lê bi malbata Buruša, kevançêker re, zewicî bû. Ji bo tevlihevkirina tiştan, Arad-Sibitti di serdema berê ya Ninurta-kudurri-uşur I, li dora 983–981 b.z. jiya. Buruša neçar bû ku 887 şêkel bide da ku sernavê xwe li hember cûrbecûr deynên ku ji hêla deyndêrên Arad-Sibitti ve hatine ferz kirin ewle bike. Sê kurên key wekî şahidên lihevhatinê tene navnîş kirin. Kudurruekî nû yê ku ji rojhilatê Dîcleyê li herêma Diyala ya li ser kanala Mingatu-karîtu hatiye naskirin, di 16 saliya xwe de ye û bi hûngulî li ser firotina du zewiyên erdî ye. Parçeyeke din a kudurrueyê jî heye, lê pir zirar dîtiye û di derbarê serdestiya wî de tu agahiyeke bikêr nade. Yek nivîsareke aborî ya neçapkirî li "Musée d'Art et d'Histoire, Cenevre, Swîsre", di serdema desthilatdariya wî de ye (çav: Edmond Sollberger (1951). "The Cuneiform Collection in Geneva". Journal of Cuneiform Studies. 5 (1): 18–20. JSTOR 1359571. 2.9).

Kurê wî yê biçûk, Rîmût-ilî, wek şatam ekurrâti, çavdêrê perestgehan kar dikir. Di şûna wî de kurên wî yên din, pêşî Ninurta-kudurri-uşur II, 8 mehan, û paşê jî Mar-bitî-aḥḥe-idinna ji bo heyamek hîn nediyar hat şûna wî (çav: J. A. Brinkman (1982). "Babylonia, c. 1000 – 748 BC". In J. Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). *The Cambridge Ancient History, Part 1, Volume III*. p. 298–299).

Li vir di aslê xwe de berî ku em derbas bibin wê navê kaldu ku wê derkeve li pêş wê hinekê wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê li ser wê bisekinê. Ev nav wê, weke navê civakek teybet a wê demê û li gorî hinek dîrozkanan wê keldaniyên heta serdema me hebûna xwe hanina re wê ne pêwîst bê ku ew werina tevlihevkirin. Xosletên jiyane wan ku ew dihên diyarkirin bi yên wê demê ên qassitiyan re wê nedûrî hev bin.

Kassitî wê bi rastî jî wê rewşek weke ya faodali wê di wê demê de wê bijin. Di wê temenê de wê ji çavkaniyên vê dema dawî wê zêdetirî wê rewşên weke yên 'fîrotina axê' û hwd wê, bi kesên ku ew dibin xwediyê wê re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê rewşa bazirganiya axê wê di nava tabletên di derbarê aboriya herêmê de agahiyan didin de wê derkeve li pêş.

Di heyameke lawaz a keyeniya Babîlê ya Rojhilat-Semîtîaxêv de, di navbera sedsalên 11-an û 9-an ên berî zayînê de, qebîleyên nû yên koçberên rojavayî-semîtîaxê ji Şamê hatin herêmê. Pêlên herî pêşîn ji Suteyan û Aramiyan pêk dihat, piştî sedsalek an paşê Kaldu, komek ku wekî Keldanî an Keldanî dihên zanîn. Van koçberan bandûr li ser keyeniya Asûrî û împaratoriya hêzdar a li Mezopotamya Jorîn nekir, ku van hêrîşan pûç kir.

Ev Keldaniyên koçer li başûrê rojhilatê Babîlê, bi taybetî li aliyê çepê yê Firatê bi cih bûne. Her çend di wêjeya îbranî de demek kurt ew bi gelemperî wekî tevahiya başûrê Mezopotamyayê dihat binavkirin jî, ev navgînek erdnîgarî û dîrokî bû, ji ber ku Keldan bi rastî tenê deşta başûrê rojhilatê dûr bû ku ji çemên Firat û Dîcleyê pêk dihat, bi qasî 640 kîlometre (400 mi) dirêjî wan çeman bû û bi navînî 1006 km (10060 mi) fireh bû. Gelek keyên bi eslê xwe Keldanî hebûn ku li Babîlê hukum dikirin. Xanedaniyek serdest ji 626 b.z heta 539 b.z, ku paşê jê re "xanedana Keldanî" hat binavkirin û ji ber eslê xwe yê muhtemel ên Keldanî nav lê hate kirin, xanedana Asûrî desteserker bû, her çend keyên dawî yê vê keyeniya Nabonidus (556–539 b.z.) bilindahiya wê di babiliya nû de desteserkarê nesla Asûriyan bû, vedibêjê.

Tevî hevşibiya navan, divê Keldanî bi Dêra Katolîk a Keldanî ya nûjen an alîgirên wê re, ku bi giranî Asûriyên etnîkî ne, neyê tevlihev kirin. Endamên civaka Suryaniyan diyar kirin ku têkiliya Mandaliyan bi herêmê re xurtir bû, di heman demê de teoriya eslê Keldanî di dema netewperestiya Keldanî ya di nava civaka Suryaniyan de derket holê derket holê (çav: Kasha, Jibrail (2021). "The Mandaeans: The Legitimate Heirs of the Chaldean Heritage").

Di serdema destpêkê de, di navbera destpêka sedsala 9-an û dawiya sedsala 7-an a b.z. de, mat Kaldî navê herêmek piçûk û serbixwe ya piçûk bû ku di bin serweriya Împaratoriya Asûrî de (911–605 b.z.) li başûrê rojhilatê Babîlê, ku ber bi peravên rojavayê Kendava Farisî ve diçû (çav: McCurdy, J. Frederic; Rogers, Robert W. (1902), "Chaldea", in Singer, Isidore; et al. (eds.), The Jewish Encyclopedia, vol. 3, New York: Funk & Wagnalls, pp. 661–662).

Gotina mat Bit Yâkin jî, bi awakî hevwaterê bikaranîn. Bit Yâkin navê herî mezin û bi hêztirîn ji pênc eşîrên Keldaniyan, an jî wek hev, warê wan bû. Berfirehbûna orîjînal ya Bit Yâkin bi tam nayê zanîn, lê ew ji binê Dîcleyê ber bi Nîvgirava Ereban ve dirêj bûye. Sargon II behsa wê dike ku heta Dilmûn an jî "beja-behrê" (Erebistana Rojhilatê peravê) dirêj dibe. "Kaldî" an jî mat Kaldî bi gelemperî ji erda nizim, marşok û alûvî ya li dora avên Dîcle û Firatê tê gotin, ku wê demê avên xwe bi devê cuda diherikandine deryayê. Wekî din paytexta eşîrê Dur Yâkin cihê bingehîn yê Marduk-Baladan bû (çav: Trevor Bryce, The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: From the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire (2009), p. 130).

Ji keyê Kaldeyayê re keyê Bit Yakin jî dihat gotin, çawa ku keyên Babîlon û Asûr bi rêkûpêk bi tenê keyê Babîlê an Assur, ku di her rewşê de paytexta bajêr e, dihatin binavkirin. Bi heman awayî ji ya ku niha bi navê Kendava Farisî tê binavkirin, carinan jê re digotin "Behra Bit Yakin", carinan jî digotin "Behra Welatê Keldanî".

"Kaldea" di wateya berfirehtir de, li Mezopotamyaya Başûr bi gelemperî, piştî kurte serketina Keldaniyan di navbera 608-557 b.z. de hate bikar hanîn. Ev yek bi taybetî di incila Îbranî de, ya ku bi giranî di vê heyamê de (bi qasî ku bi serdema êsîrtiya Babîlan re têkildar e) hatî çêkirin de rast bahse dikê. Pirtûka Yêremya gelek caran behsa Keldaniyan dike (Versiyona King James Chaldees li pey LXX *Χαλδαίοι*; bi Îbranî ya Mizgîniyê wekî Kasdîm *כַּשְׁדִּים*). Pirtûka Habaqûq 1:6 ji wan re dibêje "ew milletê tal û lez" (*הַגִּי' הַמֵּר וְהַנִּמְקָר*). Pirtûka Îşaya 23:13 DRB

dibêje, "Va ye, welatê Keldaniyan, miletek wusa tune bû, Asûriyan ew ava kirin: Ew mirovên wî yên hêzdar birin esîr, xaniyên wan hilweşandin, wêran kirin."

Li vir tiştêkê din jî wê di temenê têgînek morfolojîkî a hevşibîne de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di demên paşerojê de ku wê bahsa kardoziyan û an kardok'an wê derkeve li pêş û di çavkaniyên demên kevnera de wê derkeve li pêş jî wê weke navekê ku wê di hinek navan de wê, li bira me bixê. Kardok wê weke şûngirên kurdên berê û piştî jî ku ew di wê demê de dijin jî wê ji wan wê were bahskirin. Lê wê têkiliyek di nava têgiha gotina keldeni û an kaldu û ya wê kardokan de wê tene jî wê, zêde çavkani di destê me de di wê warê de wê nebin. Lê weke morfolojîyêkê di fahmkirina wê ya bi navî de wê, ji gotinê ev biriqin wê bi wê re wê bibê û wê xwe li fahmkirina me bide.

Berevajî Akadî-Akadîaxêv-Semîtîka Rojhilatî, Asûrî û Babîliyan, ku bav û kalên wan bi kêmanî ji sedsala 30-an berî zayîne li Mezopotamyayê hatine damezrandin, Keldanî ne miletekî Mezopotamya yê xwecihî bûn, lê di dawiya sedsala 10-an-an destpêka sedsala 9-an de b.z.-yê ku li herêma başûr-rojavayê Semîtîk weynleyîstin bûn.

Dixuye ku Keldaniyên kevnar di navbera b.z. de koçî Mezopotamyayê kirine. 940 û 860 berî zayîne, sedsalek an bêtir piştî hatinên din ên Semîtîk ên nû, Aramî û Sûtî, li Babîlê, li dora 1100 b.z. Li gorî Ran Zadok, ew yekem car di qeydên nivîskî de di nivîsarên bangorî ên keyê Mari Aşşur-ketta-lêşir II (dawiya 12-an-destpêka sedsala 11-an b.z.) de xuya dibin, ku ew di sedsala 11-an de berî zayîne gihîştine Mezopotamyayê. Dûv re ew di salnameyên keyê Asûrî Shalmaneser III di salên 850-î yên b.z. de cih digirin. Ev serdemeke lawaziyê li Babîlê bû, û keyên wê yên xwecihî yên bêbandûr nikarîbûn rê li ber pêlên nû yên gelên biyanî yên nivkoçerî bigirin ku hêrîş bikin û li ser axa xwe bi cih bibin (çav: A. Leo Oppenheim, Ancient Mesopotamia).

Her çend ji heman koma etnîkî ya Semîtîka Rojavayê axêv bin û ji heman herêmên din yên ku Aramî yên berê hatine koçber bibin jî, divê bêne cûda kirin; Mînaq keyê Asûriyan Sennaherîb di nivîsên xwe de wan bi baldarî ji hev vediqetîne.

Keldaniyan ji bo demekê karîbûn nasnameya xwe tevî çanda xwecihî ya Asûrî-Babîlî (ji Sumero-Akadî) ya serdest biparêzin, her çend wekî Amorîtên berê, Kassît û Sûtîyan ên beriya wan bûn, û dema ku ew di demên piştî de jî wê were dîtin ku wê ji kombûna xwe ya civakî wê hin bi hin wê bi halihin û wê herin.

Zêde çavkaniyên piştire ku wê bahsa wan bikin wê nebin. Lê wê dikarê wê di dewama wê de karibê wê werênê ser ziman ku ew wê çawa wê piştire wê bijin, wê çawa wê ji dîrokê wê herin, bi şer werina tûnakirin û an wê bi rêyên weke bişavtinek xwezayî wê bihalihin û wê herin û an jî wê di nava wan de wê bi awayekê wê hebûna xwe wê bidina domandin wê weke aliyên ku wê bi wê mijare navê civake navbori re wê weke aliyên ku wê werina lêpîrsin bin.

Devera ku Keldaniyan di dawîyê de malên xwe lê kirin, li başûrê rojhilatê Mezopotamyaya xizan, li serê Kendava Farisî bû. Nêzîkî 940 b.z. Wisa dixuye ku ew koçî başûrê Babîlê kirine di xaleke nenas de di navbera dawîya serdestiya Ninurta-kudurri-usur II (hemdemê Tiglath-Pileser II) û destpêka serdestiya Marduk-zakir-şumi di 855 b.z de, lê ti birhanên dîrokî ji bo hebûna wan a berî zayînê 850 sed salî tune.

Ev eşîrên Keldanî yên nîvkoçer, belkî sed sal şûnda piştî ku li herêmê bi cih bûn, tu bandûrek li ser rûpelên dîrokê nekirin, xuya ye ku ji hêla keyên xwecî Akkadîaxêv(ji hêleke v wê dema ku wê bahsa 'akad' û an akadiaxêv' wê were kirin wê, weke piştî bahsa kassitiyan jî wê bê kirin. Wê kassitî wê, piştî wê di wergerên ji nivisarên dema wan ên keyên wan wê weke 'numinêrên akadî' jî wê bîr diyarkirin. Lê li vir wê rewşek weke pêwîsta ku eem li jêr wê hinekê li ser wê bisekin in wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê akadî wê piştî gûtiyan û şerê di nava wan û gûtiyan de ku wê piştî wê, ev rewş wê bi kassitiyan re wê encamên wê bibin. Li ser têngîna kultên gûti û an wê demê bi wergerandin û hwd re wê, akadi wê kult û çanda xwe ya demê wê pêşbixin. Piştî wan kassit wê, di dewama wê de wê gûharin û an wergerendinekê wê, bi wê temenê kultî wê bikin.) ên Babîlê an jî belkî ji hêla eşîrên Aramî yên bi bandor ên herêmê ve hatine bindest kirin. Lîstikvanên sereke yên li başûrê Mezopotamyayê di vê serdemê de Babîl û Aşûr bûn, ligel Aramiyan, ku sedsalek an berî hatina Elam û Keldaniyan li rojhilat li herêmê bi cih bûne (çav: Roux, Georges (27 August 1992). *Ancient Iraq*. Penguin Books Limited).

Yekemîn birhanên dîrokî yên nivîskî ji bo hebûna Keldaniyan di sala 852 berî zayînê de tê dîtin, dema ku keyê Asûrî Salmanneser III destdirêjiya başûrê rojhilatê Babîlê kir û bindestkirina Mushellim-Marduk, serokê eşîra Amûkanî û serokê giştî yê eşîrên Kaldu vedibêje. Di salnameya Şalmaneserê de derbas dibe. Ji bilî girtina bajarê Baqanî, ew jî Adînî, serokê Bet-Dakkuri, eşîreke din a Keldanî, baca distîne.

Shalmaneser III. li ser daxwaza keyê babili, Marduk-zakir-şumi I, êrîşî Babîlê kiribûn û ligel eşîrên Aramî yên hêzdar ên ku ji ber kiryarên wan

yên serhildêr dihatin tehdîd kirin, wê ji keyê Asûrî yê bi hêztir alîkarî xwest. Xuya ye ku bindestiya eşîrên Keldanî ji aliyê keyê Asûrî ve hatiye kirin, ji ber ku ew di wê demê de hêzek hêzdar ne an jî xeteriyek ji bo keyê Babîlê yê xwecihî ne.

Eşîr û herêmên girîng ên Kaldu li başûrê rojhilatê Babîlê Bit-Yâkin (herêma eslî ku Keldanî li Kendava Farisî lê bi cih bûne), Bet-Dakuri, Bet-Adini, Bet-Amukkani û Bet-Şilanî bûn (çav: FREEDMAN, ed; Freedman, David Noel (2000). Eerdmans Dictionary of the Bible. Wm. B. Eerdmans Publishing. p. 230).

Serekên Keldanî di vê demê de berê nav, ol, ziman û edetên Asûrî-kassit-Babîlî li xwe kiribûn, ev jî nîşan dide ku ew bi giranî wek Akadî dijn bûne.

Keldanî di heftê û du salên pêş de bi bêdengî ji aliyê Babîloniyên xwecihî ve hatin birêvebirin (ku di pey re ji aliyê têkiliyên xwe yên Asûriyan ve hatin bindestkirin), lê ew yekem car li Babîlê di sala 780 b.z. (790–780 b.z) bûn. Yê dawî jî keyê Asûrî bû. Ew bindestê Şalmaneserê IV. (783–773 BZ) bûn û bi awayekî din bi tepisandina şerê navxweyî yê li Asûriya wê demê re mijûl bû, ji wan jî li gorî hinek çavkayna sûd werdigirê.

Ev dê bibe mînaqek ji bo hemî daxwazên Keldanî yên pêşerojê yên li Babîlê di dema Împeratoriya Asûrî de; Her gav pir lawaz bûn ku bi tenê û rasterast bi Asûriya hêzdar re rûbirû bibin, Keldanî li benda serdemên ku keyên Asûrî bala wan kişandibûn an jî di nav şer de li deverêk din a împaratoriya xwe ya berfireh de mijûl dibûn, piştî bi hevalbendiya bi hêzên din ên bi hêztir re (bi gelemperî Elam) hewla kontrolkirina Babîlê dan nişandin.

Shalmaneser IV. hêrîşî Marduk-apla-user kir û têk bir, bakurê Babîlê ji nû ve girt û peymanek sînorî ya ku ji bo Asûryayê ye ferz kir. Asûriyan hişt ku ew tevî bindestiya xwe ya ji bo Asûriyê li ser text bimîne. Keldaniyekî din, Eriba-Marduk, di sala 769 b.z de, û kurê wî Nabu-şuma-işkun di sala 761 b.z. de, ku her du jî ji aliyê keyê nû yê Asûrî Aşûr-Dan III (772-755 b.z) ve hatin rêvebirin. Xuya ye ku di vê demê de Babîl di rewşek aloziyê de ye, ku bakurê wê ji hêla Asûr ve hatî dagir kirin, textê wê ji hêla Keldaniyên biyanî ve hatî dagir kirin û li seranserê welêt nerazîbûnên sivîl ên domdar kirin.

Desthilatdariya Keldaniyan demek kurt bû. Keyê Babîlê yê xwecihî yê bi navê Nabonassar (748-734 b.z) di sala 748 b.z de dagirkerên Keldanî têk bir û hilweşand, serweriya xwecihî vegerand û bi serfirazî Babîlê

aram kir. Keldanî di sê deh salên pêş de careke din di nav nezelaliyê de bûn. Di vê demê de hem Babîlonî û hem jî komên koçber ên Keldanî û Aramî yên ku li ser axa xwe bi cih bûbûn careke din bi tevahî ketin bin serwerîyê keyeniyê Asûrî yê bi hêz Tiglath-Pileser III (745-727 b.z.), hukumdarekî ku Aramiya Împeratorî wekî zimanê împaratoriye destnîşan kir. Keyê Asûrî di destpêkê de Nabonassar û keyên wî yên xwecihî yên Babîlê Nabu-nadin-zeri, Nabu-suma-ukin II û Nabu-mukin-zeri kire bindestên xwe, lê biryar da ku rasterast ji sala 729 b.z. Li pey wî Shalmaneser V (727–722 b.z.), ku ew jî bi şexsê Babîlê hukum kir.

Dema Sargon II (722–705 b.z.) di sala 722 b.z. piştî mirina Şalmaneserê V' mîn çû ser textê Împaratoriya Asûriyan, ew neçar ma ku li dewletên bindest ên pers, Mannea û Medyayê yên li Îran û kiurdistana Kevnar dest bi seferek mezin bike da ku herêmen xwe li wir biparêze. Wî Îskît û Kimmeriyên ku li herême hêrişî herêmen serwerîyên Asûrî yên Pers û Medyayê kiribûn, têk bir û derxist. Di heman demê de, Misrê dest bi teşwîq û piştgirîkirina serhildana li dijî Asûrî li keyeniyên herême kir. Li gorî hinek çavkaniya wê bi wê bikê ku ew serhildan li Kenanê bibê, û Asûrî neçar kirin ku leşkeran bişînin da ku bi Misriyan re mijûl bibin.

Van bûyeran hişt ku Keldaniyan careke din hewl bidin ku xwe bidina diyarkirin. Dema ku keyê Asûrî bi awayekî din mijûl bû û keyeniyên bindestê xwe yên herêmi ji Îskîtan û Kimmeriyan diparast û Misriyan ji Kenanê derdixist, Marduk-apla-iddina II (Merodach-Baladan a Încîlê) ya Bit-Yâkin, xwe bi keyenîya Elamî ya bi hêz û Babîloniyên xwecihî re hevalbend kir. Bi serketina Îskît û Kimmeriyan re, Medan û Persan soza dilsoziyê dan, û Misir têk çûn û ji başûrê Kenanê hatin derxistin, Sargon II di dawiyê de azad bû ku bi Keldanî, Babîlonî û Elamiyan re mijûl bibe. Wî di 710 b.z de hêrişî Marduk-apla-addina II kir û hilweşand, di heman demê de hevalbendên xwe yên Elamî jî di vê pêvajoyê de têk bir. Piştî têkçûna Asûriyan, Merodach-Baladan reviya ba parêzvanên xwe li Elamê.

Di 703 de, Merodach-Baladan pir kurt textê xwe ji serwerê Akadî(kassit)-Babîlonî yê xwecihî Marduk-zakir-şumi II vegirt, ku xelesa keyê nû yê Asûrî, Sennaherîb (705-681 b.z) bû. Ew careke din li Kîş têk çû, û careke din reviya Elamê û li wir di sirgûnê de mir, piştî hewildanek têkçûyî ya dawîn ku serhildanek li dijî Asûr di 700 b.z. keyê Babîlê yê xwecihî yê bi navê Bel-ibnî (703–701 b.z.) wek wasalek Asûrî li ser text hate danîn.

Pirsgirêka din a li hember serweriya Aşûriyan di sala 694 b.z de ji hêla Elamiyan ve hat, bi Nergal-ushezib re Aşûr-nadîn-şûmî (700-694 b.z), keyê Asûrî yê ku keyê Babilê û kurê Sennaherîb bû, ji holê rakir û kuşt. Di vê hewldanê de Keldanî û Babîlî dîsa bi cîranên xwe yên Elamî yên bihêztir re hevalbendî kirin. Vê yekê kir ku keyê Asûrî yê hêrsbûyî Sennaherîb hêrîşî Elam û Kaldeyayê bike û bike bin destê xwe û Babîl talan bike, bajar wêran bike û bi giranî kivil bike. Babîl ji aliyê hemû Mezopotamiyan ve, Asûriyan jî di nav de, weke bajarekî navendî ê çandî û kulti ê pîroz dihat dîtin û ev kiryar di dawiyê de bû sedema kuştina Senaherîb dema ku li Nînewayê ji yazdanê Nisroch re dua dikir, ji aliyê kurên xwe ve hat kuştin.

Esarhaddon (681–669 b.z.) di şûna Sennaherîb de bû hukumdarê Împaratoriya Asûr. Wî Babîl bi tevahî ji nû ve ava kir û aramî hanî herêmê. Wî Misir, Nûbya û Lîbya zeft kir û serweriya xwe li ser Pers, Med, Partî, Îskît, Kimmerî, Aramî, kenanê, Fenîqî, Urartû, Yewnaniyên Pontîk, Kilîsî, Frîgî, Lîdyayî, Manneyan û Ereban zexm kir. Nêzîkî 60 salên din, Babîlon û Keldan bi aramî di bin kontrola rasterast a Asûriyan de man. Keldanî di vê serdemê de bindest û bédeng man, û serhildana mezin a din a li Babîlê li dijî împaratoriya Asûrî ne ji hêla Keldanî, Babîlî an Elamî ve, lê ji hêla Shamash-şum-ukin, ku keyê Babîlê yê Asûrî bû, û birayê mezin ê Aşûrbanîpal 668.-627 b.z. li ser asûrê derket li pêş.

Shamash-shum-ukin (668–648 b.z), piştî şazdeh salan ji bindestiya aştiyane ya birayê xwe, bi neteweperestiya babilî ve hate pêçan û her çend ew bi xwe Asûrî bû, ragihand ku divê navenda împaratoriye bibê bajarê Babîl, ne Nînewa an Assur.

Di sala 652 berî zayînê de, wî hevalbendiyek bi hêz ji mirovên ku ji bindestiya xwe ya ji aliyê Asûriyan ve li dijî birayê xwe Ashurbanipal aciz bûn, ava kir. Di nav tifaqê de Babîlonî, pers, Keldanî, Med, Elamî, Aramî, Erebi û Kenanî hebûn û di nav Asûriyan de jî hin hêmanên nerazî hebûn. Piştî pênc salan têkoşîneke bê hempa, keyê Asûrî di sala 648 berî zayînê de bi ser birayê xwe yê serhildêr de bi ser ket, Elam bi temamî hat hilweşandin û Babîl, pers, Med, Keldanî, Erebi û yên din bi awayekî hovane hatin cezakirin. Paşê walîyekî Asûrî yê bi navê Kandalanu li ser textê Babîlê hate danîn ku bi navê Aşûrbanîpal hukum bike. 22 salên din aştiyane derbas bûn, û ne Babîlonî û ne jî Keldaniyan gef li ser desthilatdariya Aşûrbanîpal nekirin.

Lêbelê, piştî mirina hêzdar Ashurbanipal (û Kandalanu) di sala 627 b.z de, Împaratoriya Asûrî ket nav rêzek şerên navxweyî yên xanedaniyên dijwar ku dê bibe sedema hilweşîna wê.

Ashur-etil-ilani (626-623 b.z) Ew di sala 626-an de hilkişîya ser textê împaratoriye, lê tavilê ket nav tola serhildanên tund ên ku ji hêla îdiayên dijber ve hatibûn teşwîq kirin. Di sala 623 berî zayînê de ji aliyê generalekî Asûrî yê bi navê Sin-şumu-lişîr (623–622 b.z.) ku ew jî wek keyê Babîlê hatibû ragihandin, ji kar hat avêtin. Sin-şar-îşkun (622-612 b.z), birayê Aşur-etil-ilanî, di sala 622 b.z de textê împaratoriye girt ser xwe. Wî di 622-an de ew ji Sin-şumu-lişîr vegerand, lê pişt re bi serhildanek bênavber li dijî desthilatdariya wî ji hêla gelê xwe ve rû bi rû ma. Berdewamiya nakokiyên di navbera Asûriyan de bû sedem ku gelek gelên bindest, ji Qibrisê heta persiya û ji Kafkasyayê heta Misrê, bi bêdengî serxwebûna xwe dubare bikin û bac nedan Asûr.

Sîn-şar-îşkun artêşeke bi hêz kom kir û ji bo ku herême ji nû ve bi dest bixe, berê xwe da Babîlê. Nabopolassar ji wêrankirina muhtemel hat rizgar kirin ji ber ku serhildanek din a mezin a Asûriyan li Asûryayê, di nav de paytext Nînewayê, dest pê kir, keyê Asûrî neçar kir ku vegere da ku serhildanê bitepisîne. Nabopolassar ji vê rewşê îstifade kir û di sala 619an de berî zayînê bajarê kevnar Nippur, ku li Babîlê cîhê pişt a Asûriyan bû, û bi vî rengî Babîl bi tevahî girt.

Lêbelê, pozîsyona wî hîn ji ewlehiyê dûr bû, û şerên giran di dilê Babîlê de ji sala 620 heta 615 berî zayînê berdewam bûn, dema ku hêzên Asûrî li Babîlê bar kirin da ku Nabopolassar derxînin. Nabopolassar hewl da ku hêrîşek dijber bike, di sala 616 b.z. de bi artêşa xwe ber bi Aşûriyê ve çû û hewl da Assur û Arrapha (Kerkûka nûjen) dorpêç bike, lê ji hêla Sîn-şar-îşkun ve hat têkbirin û piştî ku ji Idiklat (Tikrîta nûjen) li başûrê herî başûrê Assy hate derxistin, vegeriya Babîlê. Di wê demê de wê, Nabopolassar wê di encama levkirina xwe ya bi keyê med ê demê re wê, xort bibê. Ji ber ku Nabopolassar tevî dewleta xwe ya pir qels bû, nikarîbû biçe Asûryayê, û Sîn-şar-îşkun ji ber serhildanên domdar û şerê navxweyî yê di nav gelê xwe de nikarîbû Nabopolassar ji Babîlê derxîne, xitimandinek xuya bû.

Helwesta Nabopolassar û çarenûsa împaratoriya Asûrî hate mohrkirin, dema ku wî bi Med, yek ji bindestên berê yên Asûrî, gelê serdest ê ku niha dê bibûya Pers, hevalbendî kir. Kyaxaresê Medî jî vê dawiyê ji anarşiya Împaratoriya Asûriyan sûd werdigirt û fersend ji bo entegrekirina gelên Îranî û kurdistanî yên ku hîn jî bi awayekî fermî

vasalê Asûriyê bûn, bi kar hanîbû; Med, Pers, Sagartî û Partan di bin serweriya Medya de bûne hêzeke mezin û bi hêz. Med, Pers, Partan, Keldanî û Babîliyan hevalbendiyek ku li bakur Îskît û Kimmeriyan jî di nav de dihewand.

Dema ku Sin-şar-işkun hem li Asûr û hem jî li başûrê Mezopotamya bi Keldanî û Babîlan re şer dikir, Kyaxares keyê medi, di sala 615 berî zayînê de dest bi hêrişêke surprîz li dijî Asûriya ku şerê navxweyî lê mabû kir. Arrapkha (Kerkûka nûjen). Nabopolassar, ku hîna li başûrê Mezopotamyayê asê mabû, beşdarî vê pêşkeftina mezin a li dijî Asûr nebû. Lê ji vê gavê û pê de îtîfaqeke Med, Pers, Keldanî, Babîlonî, Sagartî, û hwd bi hev re ku ew li dijî Asûr şer kirin, bû.

Ligel ku dewleta Asûrî ya pir xerab bû jî, şerên dijwar qewimîn. Seranserê sala 614 b.z., tifaqa hêzan berdewam kir ku derbasî Asûryayê bibe, lê di sala 613 b.z. de Asûrî bi rengekî li hev kom bûn ku li hember Med-Pers, û Babîl-Kildan rêzek serketinên dijber bi dest bixin. Vê yekê rê da koalîsyonek hêzên ku li dijî wî şer dikin ku bibin yek û di sala 612 b.z de hêrişek hevbeş a mezin pêk bînin, di dawiyê de Nînewa di dawiya 612 b.z de dorpêç kirin û talan kirin, di vê pêvajoyê de Sin-şar-işkun kuştin.

Keyekî nû yê Asûriyan Ashur-uballit II. (612–605 b.z.) di nav şerên mal bi mal de li Nînewayê tac girt û daxwaza hevalbendiyê red kir ku serî li serwerên xwe bide. Wî karî ji Nînewayê derkeve û xwe bigihîne bajarê Harranê yê bakurê Asûrî, li wir paytextek nû ava kir. Aşûr heft salên din li berxwe da heta sala 605 berî zayînê, dema ku bermayiyên artêşa Aşûrî û artêşa Misrê, ku bi Asûriyên Xanedaniya 26an re hevbendiyê kurt a hevalbendî çêkiribûn, li Karkemîşê têk çûn. Nabopolassar û hevalbendên wî yên Medî niha xwediyê piraniya Împeratoriya Asûrî ya mezin bûn. Misrî bi derengî ketine alîkariya Aşûra, ku wana hêvî dikir ku piştgirîya wê bikin wekî tamponê ewle di navbera Misirê, û hêzên nû yên Babîl, Med û Persan.

Kaldi wê piştî wê di rengekê de wê di nava hêzên herêmê de wê weke ku wê hebûna xwe wê bidina domandin. Lê piştî wê di rengekê de wê li herêmê wê hebûna wan wê çendî ku wê ne weke hêzek serwer a mazin jî bê lê wê karibê wê bînin ser ziman ku wê bi xwecihî wê karibin hebûna xwe bidina domandin. Piştî wê, di rengekê din de wê, li herêmê wê hebûna xwe wê bidina domandin.

Ev pêvajo û rêwîtiya kaldîyan wê hê di demên destpêkê ên kassitan de wê di dema Nabû-mukin-apli de wê karibê wê bînin ser ziman wê bibê.

Kudurru an jî kevirê sînor ji Sipparê li başûrê kurdistanê lihevhatina qanûnî ya nakokiya li ser milk li navçeya bajarê Şa-mamitu di sala 25-an de tomar dike. Ew berê milkê Arad-Sibitti, parêzgarê parêzgehê, û malbata Kassîtan bit-Abi-Rattaş bû, lê di zewacê de bi malbata Buruša, çêkerê kevanan re, derbas bû. Ji bo aloziya meseleyan, Arad-Sibitti di dema desthilatdariya berê ya Ninurta-kudurri-uşur I de, li dora 983–981 b.z, bi xeletî xulamê Buruša bi tîrê kuştibû. Buruša neçar bû ku 887 şêkel bide da ku sernavê xwe li hember cûrbecûr deynên ku ji hêla deyndêrên Arad-Sibitti ve hatine ferz kirin ewle bike. Ev wê weke di dema Nabû-mukin-apli de wê weke ku wê bûban weke serboriyên wê demê bin.

Piştê Ninurta-kudurri-uşur II, bi navê yê ku tê wateya "ew Ninurta, ava min biparêze", bi tîpên bizmarî wekî MAŠ-NÍG.DU-PAP, an md NIN hatiye nivîsandin wê were ser taxt. Li gorî Lîsteya key A, wî 8 meh û 12 rojan key kir. Ji bo serdestiya wî an jî ji bo serdestiya cîgirê wî, birayê wî yê biçûk Mār-bīti-aḥḥē-idinna, navê wî di tu belgeyên hevdem de nehatine diyarkirin wê bê.

Mār-bīti-aḥḥē-idinna, Mār-bīti-áḥḥē-idinna (DUMU-E-PAP-AŠ), tê wateya Mār-bītî (yazdanekî kassiti û an Babîlî yê bi perestgeheke li Borsippayê 939 b.z.) tê wateya dayina birayên min. Ew ket şûna Ninurta-kudurri-uşur II. û bû keyê 3' mîn ê Babîlê. Dê Xanedaniya E li ser text rûne. Ew tenê ji lîsteyên keyan, bi kurtî behsa di kronîkekê de, û şahidiyek kudurru ji serdestiya dema Nabû-mukin-apli, dihê zanîn.

Ew yekem car wekî şahidê kiryarek ku li ser kudurru hatiye nivîsandin piştî birayên wî yên mezin Ninurta-kudurri-uşur û rêvebirê perestgehê Rîmût-ilî, ku dê (dibe ku) pêşiyê wî yê tavilê li ser text be, tê tomar kirin. "The Eclectic Chronicle" bi kurtî behsa "sala N ya Mār-bīti-aḥḥē-idinna" dike, lê çarçove winda dibe. Lîsteya keyê Hemdem wî wekî sêyemîn ji rêze keyên kassit-Babîlonî tomar dike ku hemdemê keyê Asûrî Tukultî-apil-Ešarra II (967–935 b.z), kurê Ashur-reş-ishi II ye, ku ji ber kronolojiyê pir maqûl e (çav:A. K. Grayson (1975). Assyrian and Babylonian chronicles. J. J. Augustin. p. 224).

Dibe ku serweriya Mār-bīti-aḥḥē-idinna ji sala 920 b.z gelek zûtir bi dawî hatibe, lê ketina ser textê keyê Asûrî Adad-nārārî I li dora sala 911 b.z. jiya dihê zanin. Ew ji nû ve destpêkirina tomarên hevpişeyên wan ên Babîlonî, bi şûngirek xuya, Šamaš-mudammîq re, bêt ku birhanek ji kijdûndanê dihê wê ti birhan wê li ser nebin (çav: J. A. Brinkman (1982). "Babylonia, c. 1000 – 748 BC". In J. Boardman; I. E. S. Edwards; N. G.

L. Hammond; E. Sollberger (eds.). The Cambridge Ancient History, Part 1, Volume III. p. 295).

Šamaš-mudammiq, hatiye nivîsîn Šamaš-mu mudammiq, ku tê wateya "dilovanê Šamaš nîşan dide" wek keyê 4'mîn ê Babîlê bû, ku wekî Xanedaniya E hate binavkirin, û di nivê duyemîn ê sedsala 10-an berî zayînê de key bû. Keyê Asûrî bi Adad-Nārâri II. re hevdem bû û bi wî re nîqaş kir (çav: Synchronistic History (ABC 21), tablet K 4401a + Rm 854, iii 1–8).

Ji bav û kalên nenas, dirêjahiya serdestiya wî bi heman rengî ne diyar e. Ku ew li pey Mār-bûti-âhḫê-idinna bû, ji hêla rêzika li ser Lîsteya keyê Hemdemî ya Asûrî ve tê destnîşan kirin, lê têkiliya Asûrî kêmbû û ev dikare tenê wan hukumdarên ku bi hev re têkilî danîbûn tomar bike, yên ku nekiribûn ji holê rabike. Desthilatdariya wî ji nû ve destpêkirina têkiliyên ku wekî "şer, hevalbendî, guhertina sînoran, û (paşê) zewacên dîplomatîk ên ku dixuye ku her du welat bi hev re girêdide, tene binav kirin (çav: J. A. Brinkman (1968). A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. *Analecta Orientalia*. pp. 169, 178–180).

Di salnemaya Adad-Nārâri II destnîşan dike ku keyê Asûrî di deh salên dawîn ên sedsala 10-an de li dijî Babîlê seferek kir, her çend kronolojiya rastîn nezelal e, dibe ku di navbera 908 û 902 b.z de. Ew îdia dike ku Šamaš-muddamiq ê ku "li binê Çiyayê Yalman xêzeke şer damezrand," belkî li başûrê rojhilatê çiyayê Hemrîn, têk bir, dema ku wî hewl da ku di derbazgehê de bisekine û "erebeyên wî û tîmên hespan, (Adad-Nārâri) ji wî dûr ketin." (çav: Jean-Jacques Glassner (2005). *Mesopotamian chronicles*. Brill Academic Pub. p. 181).

...ewê ku Šamaš-mudammiq, keyê Karduniaş, ji Yalman heta çemê Turan(herêma torê) gihandiye (DUR.AN.MEŠ). Ji Lahiru heta Ugar-sallu, heta sînorê Aşûr... Min hemû axa (bajarê olî) Dêrê zeft kir, Arrapha û Lubdu, kelehên Karduniaş, min li Asûriyê zêde kirin (çav: Steven W. Holloway (1997). "Assyria and Babylonia in the Tenth Century". In Lowell K. Handy (ed.). *The age of Solomon: scholarship at the turn of the millennium*. Brill Academic Pub. p. 210).

Adad-Nārâri II, Salname, ku di sala hemdemî ya napshti-uşur III. de, wê di salnemaya wî ya bînav de wê weke were qaydkirin. Li vir wê, weke ku wê were diyarkirin wê ji Šamaš-mudammiq û heya Mār-bûti-âhḫê-idinna "wek keyên Karduniaş" werin diyarkirin. Di wê temenê de wê li ser wê şopê, temenê û tîgîn û dîndaniya wan re wê, di şewayekê de wê were dîtin ku wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê bi

navenditiya babili wê hanina wan ser ziman û heta wan deman û demên piştire ku wê bahsa wan were kirin wê di rengekê de wê, weke nişanaka serwerîya berdewamiya serdema kassitê û çand û bandûra wê karibê fahmbikê bê.

Nabû-şuma-ukin I, ku wek Nābû-şuma-ú-kin hatiye nivîsandin, "Nabû xêza rewa ava kir", keyê 5' mîn bû ku di lîsteyê de ku niha jê re xanedana E tê gotin, rêze xanedaniyên belkî tevlihev ên ku di serdema destpêka Serdema Hesinî de li kassit-Babîlê hukum dikir. Dema desthilatdariya wî ya rast nayê zanîn, lê dibe ku ew di destpêka sedsala 9-an de berî zayîne bû. Keyeniya wî vejînek demkî bi navenditiya Babîlê nişan dide, ku diviya bi serweriya kur û cîgirê wî, Nabû-apla-iddina, û bi riya her du keyên ku li pey vê xanedana çar-nifşî bidome.

Rewşên hilkişîna wî û tîkiliya wî bi helefê berê yê berê re nayê zanîn. Bi şerê li dijî Aşûryayê hate nîşankirin, ku tê de Adad-Nārārî II. sefera xwe ya duyem li hemberê bi ser xist û, li gorî guhertina Aşûrî, qaşo ew tîk bir, xuya ye ku çend bajar talan kir û "talanên mezin" bir welatê xwe. Encam dibe ku yekalî nebe, sînorê Asûrî-Babîlî ber bi bakur ve ber bi hewza Zaba Biçûk ve were paşve kişandin (çav: A. K. Grayson (1975). *Assyrian and Babylonian chronicles*. J. J. Augustin. p. 231).

Di dema mayî ya Adad-Nārārî II. de, û bi hukumdarê din ê Asûrî, Tukulti-Ninurta II, re, berevajî vê, tîkilî baş bûn, û wî peymanek bi tîkiliyên baş di nava wan de hat çêkirin û keçên xwe guherand da ku bi yek ji wan re bizewice, ku ev yek serdemek dirêj a tîkiliyên aştîyane nişan da, ji ber ku Kronîka Senkronîk pir qat bi qat ye ku mirov piştrast be ka kîjan li vir e (çav: Steven W. Holloway (1997). "Assyria and Babylonia in the Tenth Century". In Lowell K. Handy (ed.). *The age of Solomon: scholarship at the turn of the millennium*. Brill Academic Pub. p. 210).

Weki din wê jî wê karibê wê bibêjê ku wê di dema Nabû-şuma-ukin I de wê tîkiliyên bi asûr re ew wê weke ku wê 'baştir' wê bikê û wê di dewama wê de wê bi hin zawacên diplomatikî re wê, tîkiliya nava xwe wê baştir bikê. Weki din wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Li gorî çavkaniyan wê serwerîya wî ji herêmên babil û heta zapa piçûk wê berfireh bibê. Wê weke keyek kassitî-babili ê ku wê serwerîya xwe wê mazintir bikê. Lê di derbarê wê de wê nezaleti wê hebê ku ew çendî û çawa serwer bûya. Ber ku wê çendî ku wê bi wê yekê û rengê wê ji jê wê were bahskirin jî wê di hinek çavkaniyan de jî wê bahsa şerên di nava wî piştire adad-nerarî II. de wê bibin wê bahsa wan wê were kirin.

Minaq Nabû-apla-iddina wê, di wê demê de wê di dema wî de wê bahsa zawacên diplomatikî wê were kirin û heta wê hewjina wî keçkeya keyê asûr bê. Ji dîndana keyê kassitû key Šamaš-muddamiq bû.

Nabû-apla-iddina ku wekî Nábû-áp̄la-iddinana an Nábû-apla-íddina hatiye nivîsandin; di navbera salên 886–853 b.z de hukumdarî kiriye, keyê şeşemîn ê xanedana E ya Babîlê bû, ku bi kêmî ve sî û du salan hukumdarî kir. Di piraniya serdema serweriya Nabû-apla-iddina de, Babîl di bin serweriya Nabû-apla-iddina II de bû. Di bin serweriya Ashurnasirpal de ew li Aşûrê bi reqîbekî girîng re rû bi rû ma. Nabû-apla-iddina karî hem ji şerê rasterast û hem jî ji windahiyên girîng ên axê dûr bisekine. Hin pevçûnên ast nizm hebûn, di nav wan de bûyerek jî hebû ku wî komek leşker bi serokatîya birayê xwe şand da ku alîkariya serhildêrên li Suhu (Suhi, Sukhu, Suru) bikin. Di demên dawî yê serweriya wî de, Nabu-apla-iddina II. Cîhê Ashurnasirpal Ashurnasirpal III bû. Wî razî bû ku bi Shalmaneser re peymanek çêbike. Di hundir de, Nabu-apla-iddina li ser jî nû ve avakirina perestgehan xebitî, û di dema serweriya wî de vejîneke edebî pêk hat, ku gelek berhemên kevnar jî nû ve hatin kopîkirin (çav: J. A. Brinkman. "Babylonia: c. 1000–748 BC". In John Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). *The Cambridge ancient history*, Volume 3, Part 1. Cambridge University Press. pp. 292–293, 302–305).

Sedsala 9an a berî zayînê piştî bêaramiya mazin a sed û pêncî salên berê, dema ku eşîrên Aramî bi awayekî bêserûber hêrîşî Mezopotamyayê kiribûn, bi cureyekî başbûnê ve hate nîşankirin. Ew duyemîn nîfşê çar nîfşên li pey hev ên malbateke yekane bû ku hukumdarî kir. Bavê wî, Nabû-şuma-ukin I, beriya wî hatibû û dê kurê wî, Marduk-zakir-şumi I, li şûna wî bihata. Lîsteya keyan a Senkronîk ê hevdemê wî yê Asûrî wekî Aššur-nāšir-apli II dide, her çend serweriya wî heta ya Šulmānu-ašarēdu III dirêj bû.

Wî leşker da dewleta Suhu (Suhi) li gelîyê Firatê ya navîn, wekî beşek ji serhildana wê ya 878 b.z li dijî Aššur-nāšir-apli II. Kudurru, parêzgarê keleha Suru, bi tundî red kiribû ku bacê bide Asûriyan, û ev yek jî hêrsa wan derxistibû holê. Birayê Nabû-apla-iddina, Zabdanu, û serbaz Bel-apli-iddina, serkêşiya artêşa 3000 kesan kirin û piştî têkçûna wan dîl hatin girtin. Her çend Aššur-nāšir-apli di nivîsên xwe de îdia kir ku kelehen sînor Hirimmu û Harutu fetih kiriye jî, dibe ku ev dubarekirina seferên bavê wî, Tukulti-Ninurta II be.

Serdestiya wî cara dawî ye ku parêzgarê Isinê wekî rayedarekî navdar di belgeyeke qanûnî de xuya dike, û rolên Kassites dê di nav monarşiyê de navendî bin, li dadgehê pozîsyonên bilind bigirin. Parêzgeha Kaldea li başûrê Babîlê cara yekem hate behs kirin û şakin temi dest pê kir ku wekî parêzgarê herêmî xizmet bike. Guhertinek di rewşê de çêbû, ku, bo nimûne, taca perrî bi qubeyek bilind wekî serê key dihê guheztin (çav: J. A. Brinkman (2001). "Nabû-apla-iddina". In Erich Ebeling; Bruno Meissner; Dietz Otto Edzard (eds.). *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie: Nab-Nuzi*. Walter de Gruyter. pp. 29–30).

Nivîsên wî belkî pênc kudurruyan dixemilînin, nivîseke milkê kurê wî yê mezin, û ew di sê lîsteyên keyên Asûrî û du kronîkan de dihê behs kirin. Ber bi dawiya serweriya xwe ve, wî peymanek bi Šulmānu-ašarēdu III re mohr kir ku piştî serhildana birayê wî, Marduk-bēl-ušati, di aramkirina serweriya cîgirê wî Marduk-zakir-šumi I de roleke girîng jî leyîst. Serweriya wî di nusxeyek paşîn a navnîşek pêşkêşiyê ya bîhnxweşan de dihê behs kirin ku di kulta Marduk de li Esagila li Babîlê dihê hê bikar hanîn, û di tabletek rêziknameya perestgehê ya hevdem de ku goşt li perestgeha Eanna li Urukê belav dike (çav: Gilbert J. P. McEwan (Autumn 1983). "Distribution of Meat in Eanna". *Iraq*. 45 (2): 187–198).

Weki din di dewama wê de wê, dikarê bibêjê ku wê, wêrankirina Sûtiyan di serdema sedsala 11an a Adad-apla-iddina (nêzîkî 1064-1043 b.z) de bû sedema kavilkirina bajarên Uruk û Nîppur û wêrankirina perestgehên Sipparê bi tevahî ku îkonografiya kultîkî ya Šamaš bi awayekî bêveger winda bû. Di navbera serdestiya keyê kassitî Simbar-Šipak (nêzîkî 1025-1008 b.z) de, dîskeke sondxwarinê wekî cîgir hate rawestandî û kahînek, Ekur-šum-ušabši, hate tayînkirin. Di bin serdestiya Kaššu-nādin-aḫi (nêzîkî 1006-1004 b.z, li gorî kronolojiya kort a keyê kassit) de, pêşbendek ji kahîn re hate peyda kirin. Lêbelê, heta serdema serdestiya Nabû-apla-iddina, îkonek cîgir ji bo sazkirina li perestgeha Ebabbar li Sipparê nehat çêkirin, ku di Tableta yazdanê Rojê, ku wekî tableta Šamaš jî tê zanîn, hate pîrozkirin. Ew ji hêla Nabû-nadin-shum, kahîn û neviyê Ekur-šum-ušabši, û yazdana Aa ve dihê rêberîkirin, ku li ber şiklê rûniştî yê Šamaš e An dikarê bi derfet Šurias yazdanê rojê ê kassit bê. Nivîs serkeftina Nabû-apla-iddina li ser Sutû, "dijminê xerab", agahiyan dide, ku ew yekem keyê kassit-Babîlî ye di nav du sedsalan de (ji Nabû-kudurri-ušur I, dora 1121-1100 b.z) ku ji bo

hilweşandina wan sernavek leşkerî, "şervanê leheng ... ku kevanek heybet hildigire ..." îdîa dike.

Tablet nêzikî 250 sal şûnda ji hêla Nabû-apal-usur (626-605 b.z) ve hate dîtin, dema ku ew jixwe şikestî bû, û wî ew di qutiyek axê de bi nivîsa xwe ji bo parastina ewle danî ku li wir di sedsala 19-an de hate dîtin (çav: L. W. King (1912). *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum* ("BBSt"). London: British Museum. pp. 120–127. no. XXXVI).

Hin birhan hene ku vejîneke wêjeyî çêbibe, bi çapên nû yên rêzenivîsa Utukkū Lemnūtu û nivîsên Sakikkū (SA.GIG) hatine amadekirin, û ji bo parvekirina nivîskarekî di navbera dadgehên kassit, Babîl û Asûrî de. Berhema Kabti-ilani-Marduk, Destana yazdanê nexweşiyê Erra, carinan ji serdema wî dihê vegotin û bê guman ji vê serdemê ye (çav: J. A. Brinkman. "Babylonia: c. 1000–748 BC". In John Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). *The Cambridge ancient history*, Volume 3, Part 1. Cambridge University Press. pp. 292–293, 302–305).

Li vir weke hûrgilekê dikarê di dewama wê de wê hinekê li ser rewşa 'sakikû' wê hinekê bisekinê ku ev wê weke bi hinek tabletên ku wê bahsa rewşa tendûrûstî, jiyanê, rewşên din ên jiyanê, kahanet û rituelên bi wê ên giyanî û hwd bikê wê bibê. Ev wê ji wê demê wê weke bin û wê agahiyekê di derbarê wê demê de wê ber ku wê bide me wê, baş ku mirov wê di dewama wê de wê bide me.

Di kolonofonên du katalogên heyî yên nîşanên teşhîs û fîzyognomîk de, eslê Sakikkū, "nîşan" (Sumerî: SA. GIG: "dam/masûlkeyên nexweş") dihê dayîn. Esagil-kîn-apli rave dike ka wî çawa kahanetiyên teşhîsê li hev hanîne da ku nivîsa wergirtî ji bo hezarsala yekem di dema serweriya Adad-apla-iddina de hilberîne. Ew li ser van nîşanan dibêje: "Ew demek dirêj bû ku di çapeke nû de nehatibû rêzê kirin, lê mîna têlan pêçayî bûn û çapeke sereke tunebû." Armanca sereke ya teşhîsê ew bû ku nexweşê ku ji hêla yazdan ve hatibû şandin were destnîşankirin, ji ber ku ew wekî peyamek ji yazdanekî dihat dîtin. Ew têgînek mentiqî ji aksîyom û texmînan bikar tîne, di nav de hewcedariya lêkolîna nîşanên nexweşek ji bo danîna teşhîsê, û bi awayekî sistematîk zêdetirî 3,000 tomar ji serî heta binî, ji çepê heta rastê (bi şans), û bi rêzek rengîn a sor/qehweyî, zer/kesk, reş an spî, û du rengên nezelal ên diyarkirî, li ser 40 tabletan rêz dike, ji ber ku ev hejmara yazdanê Ea ye, ku agahdariya teşhîsê dide mirovan (çav: Heeßel, N. P. (2004). "Diagnosis, divination and disease:

Towards an understanding of the rationale behind the Babylonian Diagnostic Handbook.". In Horstmanshoff, H. F. J.; Stol, M.; Van Tilburg, C. (eds.). *Magic and rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman medicine*. Brill. pp. 97–116).

Ew ji şeş beşên bi dirêjahiya ne wekhev pêk tê, û bi beşek ji du tabletan dest pê dike ku "dema ku derxêrker çû mala nexweşekî" dest pê dike, ku kahanetiyên li ser tiştên ku di rê de dikarin werin dîtin peyda dike, wek berazekî pirreng (kesê nexweş dilopek xwînê heye). Beşa duyem, "dema ku hûn nêzîkî nexweş dibin", bi "capite ad calcem" hatiye çekirin, ku tê wateya "ji serî heta lingan muayene bike", û ji nivîskarê yazdanê Ea re dihe vegotin. Ew di diwanzdeh tabletan de temam dibe, ku heftên pêşîn ji wan li destpêkê têne dabeş kirin. Beşa sêyem, li ser nexweşiyên vegirtî, rêça nexweşiyê vedihewîne "eger rojekê ew nexweş bikeve û..." (çav: Heeßel, N. P. (2004). "Diagnosis, divination and disease: Towards an understanding of the rationale behind the Babylonian Diagnostic Handbook.". In Horstmanshoff, H. F. J.; Stol, M.; Van Tilburg, C. (eds.). *Magic and rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman medicine*. Brill. pp. 97–116).

Beşa çaremîn bi taybetî li ser sendromên neurolojîk, di nav de epilepsî, tengezeri/krîz, bawî/felc, giyan û yazdanan disekine, û çend reçeteyên efsûnî yên di berhemê de dihevine. Katalog pênc tabletên vê beşê bi vî awayî bi nav dike: "eger mîktu ("ketin") li ser wî bikeve û...", "eger rûyê mirovekî bi felcbûnê bikeve", "eger destê giyanekî wî veguherîne an.ta.şub.ba ("girjiyeke ji nişka ve" ji ezman bikeve)", "eger Lugal.ûr.ra pê re çêbibe", û "eger ew nexweş be û her tim devê xwe veke". Beşa pêncemîn, ku ji pênc tabletan pêk tê, nexweşiyên taybetî derman dike, dibe ku ew nexweşiyên ku bi birînên çerm û tayê têne nîşandan. Tableta 33-an ji bo navlêkirina nexweşiyekê li gorî cewhera wê hatiye veqetandin. Beşa şeşemîn û dawî, ku ew jî ji pênc tabletên li ser jin û pitikan pêk tê, li ser nîşan (jineolojiyê) disekine, ku tê de zayend û çarenûsa zarokê jidayikbûyî bi nîşanên ku di dema ducaniyê de têne dîtin, wekî guhertinên di şikl û rengê memikan de, "eger jinek berhemdar ducanî be", têne teşhîs kirin (çav: Heeßel, N. P. (2004). "Diagnosis, divination and disease: Towards an understanding of the rationale behind the Babylonian Diagnostic Handbook.". In Horstmanshoff, H. F. J.; Stol, M.; Van Tilburg, C. (eds.). *Magic and rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman medicine*. Brill. pp. 97–116).

Esagil-kin-apli, ummânû, an jî zanyarê sereke yê keyê kassit û Babîlê Adad-apla-iddina bû, li dora 1067–1046 b.z ku jiya, wekî ku ew di Lîsteya Zana û Akademîsyenên Urukê de ku li kêleka wî hatî navnîş kirin, xuya dike û bi Pirtûka Teşhîsê ya xwe, Sakikkû (SA.GIG), têgehek bijîşkî ye ku nîşanan bikar tîne da ku etiolojiyê, pir caran serxwezayî, û pêşbîniyê diyar bike, ku di hezarsala yekem de bû nivîsa wergirtî.

Ew "welatiyekî navdar ê Borsippa" ji malbateke zana bû ji ber ku ew wekî "kurê" Assalluḫi-mansum, apkallu, an jî zanyarê dema Hammurabi, dora 1792–1750 b.z, dihat binavkirin.

Pirtûka tēgihan/derxistin, ku wekî "KAR 44" jî dihê zanîn, carinan wekî "vadamecum" an pirtûkek destan dihê binavkirin û berhevokê ji berhemên ku divê hemî kesên ku dixwazin āšipūtu an hunera derxistin fêr bibin bizanibin. Ev rēûresmên derxistin, rēûresmên şahane, zanîna bijîşkî, efsûn û rēzenivîsên nîşanan dihevin. Ew weha dest pê dike, "destpêkên rēzenivîsê yê aîdî hunera derxistina zozanan (mašmaššūtu), ku ji bo rêwerz (izhu) û ceribandî (tāmartu) hatine damezrandin (kunnu), hemî ji bo xwendî." Ew di rastiyê de ji du rêbernameyan pêk tê, ya yekem li ser kakugallūtu, "korpûsa derxistina zozanan," û išippūtu, "zanîna ezoterîk," û ya duyem jî li ser rêza paşîn a 4-an dest pê dike û dibêje ku tiştê ku li rêzên 5 heta 20-an dihê, li gorî zanyar Esagil-kin-apli rêbernameya derxistinê ye û dûv re jî xebatên wekî rēzenivîsa mezin a nîşanên astrolojîk (Enūma Anu Enlil) û erdî (Šumma Ālu) navnîş dike (çav: A. R. George (2003). The Babylonian Gilgamesh epic: introduction, critical edition and cuneiform Texts, Volume 1. Oxford University Press. p. 30).

Dema key Marduk-zâkir-šumi wê ji wê aliyê ve wê weke demek pêşketinê bê ku mirov wê karibê di dewama wê de wê bahsa wê bikê. Wê pêşketinê bi wê awayê wê di xwe de wê bihawênê û gelek çavkaniyên ji wê demê wê werina kifşkirin wê weke bingihê piştrastkirina wê tēgihê jî bibin.

Marduk-zâkir-šumi, ku bi dAMAR. UTU-za-kir-MU hatiye nivîsandin, di ji nû ve avakirina du navnîşên keyan de, 'Marduk nav bilêv kir', ji 855 heta 819 b.z. di dema xanedana kevnar a ku di demên kevnar de wekî xanedana E dihat binavkirin de keyê kassit-Babîlê bû. Keyên Asûrî ww hevdemê Salmānu-ašarēdu III (bi gelemperî wekî Shalmaneser III dihê zanîn) (859–824 b.z) û hevalbendê wî Šamši-Adad V (824–811 b.z) bû. [çav: Eclectic Chronicle (ABC 24) BM 27859 reverse (r 5-7)].

Nivîsarên hemdem ên ku şahidiya serweriya wî dikin disa ne zêde na. Lê Kudurruek ku Îbnî-Îştar, kahînek kalû (di zimanê roja me de kalû bi wateya kal û ankû pîr jî wê karibê were xwandin) yê perestgeha Eanna li Urukê, erdê Marduk-zakir-şumi, dide nasîn, vedigere sala wî ya duyemîn. Nazî-Enlil waliyê an şandabakku (bi LÚGÚ.EN.NA hatiye nivîsandin) yê Nîppurê bû, ev yekem xuya kirina vê meqamê ji serdema Kassîr vir ve ye, ji ber ku ew wekî şahid ligel prensê bi tac, Marduk-balāssu-iqbi xuya dike. Kudurruek duyemîn firotina erdê taybet li nêzîkî Dilbat tomar dike. Kurê wî, Enlil-apla-uşur, dê di serweriya Marduk-balāssu-iqbi de cîyê wî bigire. Mohra lapis lazuli ya vî keyî ku peykerê Marduk li ser ejderhayê wî yê heywanî, Muşhuşu, nîşan dide, pêşkêşek bû ku armanc ew bû ku li dora stûyê pûtek were daliqandin (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C.* *Analecta Orientalia*. pp. 192–205).

Birayê wî yê biçûk, Marduk-bêl-uşati (ku bi AMAR.UTU-EN-ú-sat hatiye nivîsandin), serhildan kir û rejîmek kurt li herêma Diyāla ava kir û Daban girt. Çavkaniyên Asûrî wî wekî şar hammā'i, "destdirêjker" bi nav dikin. Di salên 851 û 850 b.z de, keyê Asûrî Salmānu-aşarēdu III ji bo alîkariya Marduk-zâkir-şumi (ana nîrārūtišu) hat û bi hev re sefer kirin da ku wî neçar bikin ku bireve herêma çiyayî ya Jasubu ya bakur-rojhilat, herêma Diyāla ya jêrîn. Di yekem ji seferê de, Marduk-bêl-uşati li Ganannate sekinî lê li derveyî dîwarên bajêr têk çû. Ew karîbû xwe di nav bajêr de, ku nehatibû fetihkirin, biparêze. Sefera duyemîn bû sedema ketina bajêr û wî bi lez û bez bi hin efserên xwe re vekîşiya, "wek rovîyek ji qulikekê derbas bû" reviya bajarê Arman (Halman) ku piştî dorpêçkirinê hatibû girtin. Salmānu-aşarēdu li ser 'Obelîska reş' a xwe behsa van bûyeran kir:

'Di sala heştemîn a serweriya min de, Marduk-bêl-usâte, birayê biçûk, li dijî Marduk-zakir-şumî, keyê **Karduniaş**, serhildan kir û wan tevahiya erd parve kir. Ji bo ku tola Marduk-zakir-şumî hilînim, ez derketim û Mê-Turnat girtim. Di sala nehemîn a serweriya xwe de, ez careke din li dijî Akadê meşiyam. Min Ganannate dorpêç kir. Ji bo Marduk-bêl-usâte, rûmeta wî ya mazin a bo Asûr û Marduk ew têk bir û ew çû çiyayan da ku canê xwe xilas bike. Min ew şopand. Min bi şûr Marduk-bêl-usâte û efserên artêşa serhildêr ên ku bi wî re bûn, kuşt. (Çav: Salmānu-aşarēdu, *Obelîska Reş*; *Black Obelisk*, BM WAA 118885, crafted c. 827 BC, lines 73–84).

Di dema sefera xwe de, Salmānu-ašarēdu bajarê Baqanî girt, ji Adiniyê Bit-Dakkurî, her weha ji Mušallim-Mardukê Amukanî û serokê eşîrên Yakin, şahidiya herî kevn a van komên Keldanî, bacê stend û çû Babîlê ku li wir got "ez hilkişiyam Esagila, qesra yazdanan, cihê keyê hemûyan ..." Wî bergên xwe yên olî li perestgehên din ên kultîkî pêk dihanî, wekî ku Obelîska reş ya wî bi bîr tîne "Ez çûm navendên mezin ên bajarî. Min li Babîl, Borsippa û Kutha qurbanî dan." Relyefek ji pêşiya bingeha textê wî nîşan dide ku destê Marduk-zakir-şumî digire di pêşandaneke giştî ya dostaniya Asûrî-Babîlê de. Key bi ciwanên bêrîh ve li kêleka wan in ku wekî prensên tac tene nas kirin û tê texmîn kirin ku Şamši-Adad V û Marduk-balāssu-iqbî ne, ku di dawiyê de dê bi hev re şer bikin.

Dema ku Marduk-zakir-şumî di sala 32-an a hikûmdariya xwe de, dora 826 b.z, kurê Salmānu-ašarēdu, Aššur-danin-apli ("Aššur kur xurt kiriye") li dijî bavê xwe serhildan kir, derfet ji bo Marduk-zakir-şumî hat ku serwerîya ya serbixwe xwe vegeirîne. Şamši-Adad V vê bi wê rengê bi bîr xist:

Li cihê ku [birayê min] Aššur-danin-apli, di dema Selmanu-ašarēdu, bavê wî, bi awayekî xerab tevgeriya, serhildan, û komployan xerab derxist holê, bû sedema serhildana welêt, ji bo şer amade bû, gelê Asûryayê, bakur û başûr, hanî aliyê xwe, û axaftinên wêrek kir, bajaran hanî nav serhildanê û rûyê xwe da destpêkirina şer û pevçûnê... 27 bajar, digel kelehên xwe... li dijî Selmanu-ašarēdu, keyê çar herêman cihanê, bavê min, serhildan kirin û... çûbûn aliyê Aššur-danin-apli (çav: S. Wise Bauer (2007). *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*. W. W. Norton & Company. pp. 347–348).

‘Dîroka Senkronîk’ bi awayekî ecêb li ser van bûyeran bêdeng dimîne, lê peymanek di navbera Şamši-Adad û Marduk-zakir-şumi de xuya dike ku Asûrî di rewşek jêrîn de datîne, ku nîşana girêdayîbûn û deyndariya wî ya keyê kassî-Babîlê ye. Ew bi rêze nîfiran bi dawî dibe ku bi eşkere ji Qanûna Hammurabi hatine kopî kirin û bi taybetî yazdanê Aššur tê de nayê gotin:

(Bila Marduk) welatê wî wêran bike, gelê wî [bi birçîbûn û xelayê] bişkîne. Bila Anu, bavê yazdanan, gopalê wî bişkîne. (Bila Illil) wekî [çarenûsa] xwe serdestiyek westandinê, rojên kêr, salên birçîbûnê destnîşan bike. [Bila] Ea ... çemên [wî] asteng bike. (Bila Şamaş) keyeniya wî hilweşîne. "(Bila Şamaş) doza wî ([Bila Sîn]) [bi axîn û nalînan bi dawî bîne]. [Bila Adad wî ji barana ezmanan û ji lehiyên demsalî yên ava binê erdê bêpar bihêle. (Bila Adad) welatê wî wêran li

ber lehiyê bibê (çav: Carlo Zaccagnini. "Notes on the Pazarcik Stela". SAAB. VII (1): 59–60).

Peymana Şamşî-Adad/Marduk-zakir-şûmî, rêzên 18-35 hatine sererastkirin û dihên xwandin.

Dibe ku ew di dema ku Salmānu-aşaredu hîn sax bû de hatibe çêkirin û bi zewaca dîplomatîk a keça Marduk-zakir-şûmî, Şemmuramat, ku bû peyxama efsaneya Semîramîs, bi Şamşî-Adad re hatibe girêdan. Lêbelê, encam ev bûn ku Şamşî-Adad ji pozîsyona xwe ya bindest aciz bû û di dema serweriya Marduk-zakir-şûmî de hat ku tolhildanekê hilde" kur û mîratgir, Marduk-balāssu-iqbi bê.

Marduk-zakir-şûmî wê di dema wî de wê, kudurruya wî were nivisandin. Ew nivisandina kudurru wê were wateya pîrozkirina wî jî bê. An jî wê weke derketina li asta pîrozkirinek yazdanî wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji wê yekê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku Marduk-zakir-şûmî wê, di wê demê de wê weke keyekê bi bandûr ê babil û karduniasê wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê xwediyê serwerîyekê bê. Di nava keyê asûrî û wî de wê, levkirin û peymana ku ew çêdikê jî wê nişanaka wê serwerî û mazinayiya wî jî wê karibê ji aliyekê ve di dema wî de were xwandin.

Marduk-balāssu-iqbi, ku wek AMAR hatiye nivîsandin. UTU-TI-su-iq-bi an SID-TI-zu-DUG 4, "Marduk soz da ku canê xwe bide". Wek keyê 8emîn ê Xanedana E ya kassit-Babîlê bû; Ew cîhgirê bavê xwe Marduk-zakir-şûmî I bû, û nifşê 4-an û yê dawîn ê malbata Nabû-şuma-ukin I bû ku hukumdârî kir. Hevalbendê berê yê bavê wî, dibe ku biraziyê wî, dibe ku hevdemê Asûrî Şamşî-Adad V bû, ku xwişka wî Şammu-ramat bi Semîramîsa efsanewî re zewicî bû û ew ê bibe dijminê wî.

Ew di kudurruyekê de ku dîroka wê vedigere sala 2an, 25 sal berî ku bavê wî bikeve ser text, wekî şahid tê tomar kirin, ku nişan dide ku dema ew hatiye ser desthilatê ew pir pîr bûye, û dibe ku di kudurruyek din de ku dîroka wê vedigere sala 31an a bapîrê wî, wekî şahid hatibe tomar kirin, her çend ev kes wekî bêl pîhati, an "hukumdarekî wîlayetê", "kurê" Arad-Ea dihê nasîn. Kudurru a ku li vir tê xuya kirin şalmu an jî stelek granîtê ya bîrhanînê ye ku ji hêla kurê mezin ê Adad-eîr, xencerê Marduk ve hatiye çêkirin, ku tê de navê Marduk-balāssu-iqbi di çarçoveya diyarker de xuya dike, û dibe ku ew ne key be. Rêza çaremîn wiha dixwîne "key, yazdan, Marduk-balāssu-iqbi", ku dibe sedem ku hin kes vê yekê bi serweriya wî ve girêbidin, her çend ev ne navdêrek keyî ya paşê be jî û li dû wê mārûşu rabû, "kurê mezin", dihê. Lêbelê, ew nivîsek

ji vê serdemê ye. Ew û bavê wî di "Eclectic Chronicle" de kurt behsa wî dihê kirin. [Çav: Chronicle 24, tablet BM 27859, r 7].

Wusa xuya dike ku wî paytexta xwe li Gannanāti, bajarekî li ser Çemê Diyāla, çêkiriye; wî li Seleucyayê çalakiyên avakirinê kiriye û li ser axa ku hem Der û hem jî Nîppur dihevwîne, kontrola xwe bi kar haniye. Karbidestên wî, mîna wî, wisa xuya dikin ku meqamên xwe bi rêya mîratê wergirtine, wek Enlil-apla-uşur, şandabakku an parêzgarê Nîppur, û kurên Tuballit-Eşdar, sukkallus (karmendên dadgehê) û şakin tēmi (parêzgarêkî herêmî), ku ev yek desthilatdariya navendî ya qels bûn û hin xweseriya herêmî li parêzgehan nîşan dide (çav: J. A. Brinkman (1968). A Political History of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. (AnOr. 43). Pontificium Institutum Biblicum. pp. 205–210, 351–352.).

Asûrî, di bin Şamşi-Adad V (li dora 823-811 b.z) de, du seferên li pey hev li dijî wî kirin, ya yekem ji dema ku ew hat ser desthilatê çaremîn bû. Sedema van hêrişan ne diyar e, lêbelê, dibe ku Şamşi-Adad ji ber pozîsyona jêrîn a ku ew di peymanek bi pêşiyê Marduk-balāssu-iqbi, Marduk-zakir-şumi de lê hatibû danîn, hin nerazîbûn nîşan da.

Sala hevnav a Şamaş-ilaya (818/817 b.z) seferek li dijî "[...]şumme" tomar dike. Salên hevnav ên paşîn ên Inurta-aşared û Şamaş-kumua seferên li dijî Keldea û Babîlê tomar dikin, û tê texmîn kirin ku ev bi sefera duyemîn a li dijî Marduk-balāssu-iqbi û hilweşandina cîgirê wî, Bāba-aḥa-iddina re tēkildar in. Saleke navberî ya Bêl-lu-ballat heye ku tê de "sefera li dijî Dêrê; Anu yê Mezin çû Dêrê" tê tomar kirin (li dora 814/813 b.z), ku dibe ku vê hêrişa yekem çetirîn temsîl bike (çav: J. A. Brinkman (1968). A Political History of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. (AnOr. 43). Pontificium Institutum Biblicum. pp. 205–210, 351–352.).

Rêya seferê li kêleka rojhilatê Dîcleyê li kêleka çiyayan dimeşiya, ji ber ku rêya rasterast a ber bi Babîlê ve ji aliyê keleha Zaddî ve hatibû girtin, ku di wê demê de bajarê herî bakur ê Babîlê bû, hinekî li başûrê Zaba Biçûk. Li gorî Salnameyên wî, Şamşi-Adad li ser çiyayê Epîh (çiyayê Hamrîn) rawestiya da ku sê şêrên hov nêçîr bike û bikuje û dûv re rêyek wêranker li dû xwe hişt, bajarokê Me-Turnat li qeraxa Diyāla dorpêç kir, ku dûv re di ava bilind de derbas bû, da ku bajarê keyeniyê Qarne bigire û bişewitîne. Wî Di'bina talan kir û dû re hêrîşt taxên Gannanāti, Datebir û Izduja kir. Wî Qiribtî-alani talan kir, pesnê xwe da ku wî "talanên (niştecihan), milkê wan, yazdanan, ga (û) pez" birine. Piştî wî bajarê keyeniyê Dur-Papsukkal, li nêzîkî Dêrê, talan kir û piştî wê xuya ye ku bi

hevpeymaniyek mezin a Keldaniyan, Elamiyan, Kassîtan û Aramîyan bi serkeftî hatiye bersivandin, her çend Dîroka Senkronîstîk diyar dike ku keyê Asûrî çawa "deşt bi cesedên şervanên (Marduk-balāssu-iqbi) tijî kiriye,"[Çav: Synchronistic History, tablet fragment Sm. 2106 rev. iii 6–9.] û salnameyên wî desteserkirina erebeyan, siwariyan û hin alavên kampê tomar dikin (çav: J. A. Brinkman (1968). A Political History of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C. (AnOr. 43). Pontificium Institutum Biblicum. pp. 205–210, 351–352).

Seferberiya duyemîn bi eşkereyî karekî cihêtir bû, Şamši-Adad xêzek rasterast ber bi Gannanāti ve çêkir, bû sedema... Marduk-balāssu-iqbi neçar kir ku bireve herêma Diyāla, li wir di destpêkê de li Nimitti-šarri (Aḫiṣānu) penaber bû, lê piştî girtina Derê hate dorpêçkirin û bi zincîran ber bi Asûrê ve hate birin. Şamši-Adad di tableta kahanetê a bi navê "Gottesbrief" de, nivîseke wêjeyî ya falbazê ku tê de axaftinek ji key ji yazdanê Aššur, ji bajarê Aššur, tomar dike, pesnê xwe da ku sî hezar dîl ji Derê hatine sirgûnkirin (çav: Steven W. Holloway (2001). Aššur Is King! Aššur Is King!: Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire. Brill Academic Pub. p. 129).

Nivîseke ji kerpîçên ku di sala 1933an de li Tall 'Umer, Seleucia kevnar, hatiye kolandin ku hat dîtin, kopiyek Babîlyayî ya nû ya nivîseke qanûnî ya ku di sala 1951an de ji Nippur hatiye dîtin û dîroka wê vedigere sala duyemîn a xwendina wî, û nivîseke dibistana mîzahî nişan dide, "Ninurta-Pāqidāt's Dog Bite", tenê nivîsên hemdem ên heyî ne. Metna yasayî wekî şahid, BA.Ú-ŠEŠ-SUM-na, memûrekî ku dibe ku cîgirê wî yê dawîn, Bāba-aḫa-iddina be, dide (çav: J. A. Brinkman (1998). K. Radner (ed.). The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Volume 1, Part II: B–G. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. p. 247).

"Gurandina Kûçikê" ya Ninurta-Pāqidāt (Ninurta-Pāqidāt's Dog Bite), ku wekî Çîroka bijijkekê li Nîppur jî dihê zanîn bê, nivîsek bi şêweya nivisa bizmari ya Akadî û kassitî ye, ku li ser Tableta gilî W 23558 - IM 78552, ji serdema key Marduk-balassu-iqbi yê kassit-Babîlê hatiye tomar kirin. Ew yek ji mînaqên herî zû yên mîzaha skatolojîk vedihewîne.

Li gorî kolonfona wê, ew "ji bo perwerdekirina nivîskarên şagirt ên Urukê" hatiye nivîsandin. Ji dema ku cara yekem di sala 1979-an de ji hêla Antoine Cavigneaux ve hate weşandin, dema ku "nivîs bi rêkûpêk nehat fahmkirin", ji vê yekê dikare were texmîn kirin ku wî henek fahm nekiriye. Ninurta-Pāqidātekî ji Nîpûrê, birayê Ninurta-ša-kunnâ-irammu û biraziyê Enlil-Nippuru-ana-ašrišu-ter (herdû nav ku mirov ti wateyê

didestpêkê de ji wan nagirê jî wê di rengekê yê keyên berê ên dema gûtfî de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidin diyarkirin.), ji Nîpûrê ji aliyê kûçikekî ve, sembola Gula, yazdana kassiti ya şîfayê, hatiya diyarkirin. Wî ji Amel-Baba, kahînek ji Isinê, alîkarî xwest, ku piştî xwendina duaya dijî-harbûnê ya guncaw bikê:

Dawiya (li dijî nexweşîyan) a mala [yazdanê] Ea: Derbarê mirovekî ku mar hêrîşî wî dike, an dûpişk hêrîşî wî dike, an kûçikekî har êrîşî wî dike, û jehra xwe dişîne wî... (Av) dê di lûleya wî ya paqij de were paqijkirin. Sehrê bavêjin nav avê! Avê bidin nexweş, da ku jehr bixwe (ji laş) derkeve.

Divê Amel-Baba ji bo wergirtina heqê xwe biçe Nîpûrê. Dema ku digihîje wir, ew rastî Bêltiya-şarrat-Apsî tê ("yê ku baxçeyê bi navê Pîrbûna Enlîl xwedî dike û li Kolana Rastê li zeviyekê rûdine û fêki difiroşe"), keça Ra'im-kini-Marduk, ku israr dike ku bi Sumerî (zimanê Nîppûra kevnar a gelek sedsalan berê) bi wî re têkilî dayne, û ev yek dibe sedema gelek şaşfêmkirinan dema ku ew wê bi şaşî wekî tinazê xwe pê dike dihesibîne û gef lê tê xwarin ku ji hêla komeke hêrsbûyî ya şagirtên nivîskar ên bi nanên xwe ve ji bajêr were derxistin. Tevî hewldanên nîfşên Asûrîologan, wekî Erica Reiner tinê ser ziman weke "Çima hûn nifiran li min dikin?" ku ew diwergrêne, xala gotinê nezelal ma, heta ku bersiva Sumerî, en.nu.dûr.me-en, wekî "Ey yazdanê min, ez farterek im," hate wergerandin, bi vî rengî berhem wekî nimûneyek zû ya mîzaha destavê tê nas kirin (çav: I. L. Finkel (1994). "Note 41". *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*: 39).

Di dewama wê de wê karibê bahsa Bāba-aḥa-iddina bikê ku wê, bi gelemperî BA dihê nivîsandin. Ú-PAB-AŠ 'Bau birayek da min', li dora 812 b.z, wek keyê 9emîn ê Xanedana E bû, xanedaneke tevlihev ji keyên kassit û Babîliyan, lê dibe ku ji bo kêmtir ji salekê. Ji bo demek kurt, ew cîyê Marduk-balāssu-iqbi girt, ku ji aliyê Asûriyan ve ji text hatibû xistin, û ew jî wê çarenûsê parve bikira.

Nav bi kevneşopî navê kurê duyemîn bû. Dibe ku ew karmendekî paqîd mātātî yê esilzadeyê Babîlî bû, ku di serdestiya berê de tê piştrast kirin, dibe ku kurê kesekî nenas bi navê Lidanu be. Ev bexşek pêşbendal ji sala duyemîn a Marduk-balāssu-iqbi ye, ku wî wekî şahid tomar dike. Ú-ŠEŠ-SUM-na DUMU li-da-nu LÚ. PA É.KUR. MES (çav: J. A. Brinkman (1998). K. Radner (ed.). *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, Volume 1, Part II: B–G. *The Neo-Assyrian Text Corpus Project*. p. 247).

Serweriya wî bi sefera wî ya şeşemîn bi dawî bû, wekî ku di Salnameyên keyê Asûrî Şamši-Adad V de hatiye vegotin. "Li Nî... min ew dorpêç kir. Bi rêya erebokên (şer) şikandin û dorpêçkirinê [min] ew [bajar] girt. Bāba-aḥa-iddina, digel alaya (durigallu)... min ew bir." Ravekirineke berfirehtir a bûyerên piştî vê serkeftinê di 'dîroka Senkronîk' de hatiye dayîn:

Wê bê ragihandin ku 'wî, bajar dorpêç kir û ew ji xwe re bi dest xist. Wî Bāba-aḥa-iddina bi dewlemendî û xezîneyên qesrê yê xwe bir Aşûrê. Wî yazdanên û talana bajarên bêhejmar ên Der, Lahiru, Gannanāti, Dur-Papsukkal, Bit-riduti, Mê-Turan û Karduniaš, tevî derdora wan, birin. Wî Anu Ҳumḥumiya mezin, Šarrat-Dēri, Bēlet-Akkadî, Šimalyia, Palil, Annunitu, Mār-Bîti ya Maliku girt. Ew çû Kutha, Babîl (û) Borsippa (û) xizmetên pîroz pêk hanî. Ew daket Kaldeayê. Li Kaldeyayê wî ji keyên wan bac wergirt. Efserên wî gelek diyari ji **Karduniaš** berhev kirin. Wî kir [... Bi hev re wan xêzek sînor a mayînde afirandin (çav: Jean-Jacques Glassner (2004). *Mesopotamian chronicles*. Brill. p. 183).

Şamši-Adad hewl neda ku Babîlyayê dagir bike, her çend ji bo demekê bê key bû jî, lê vegeriya Asûryayê ku li gorî tomarên hevnav, sala xwe ya dawî li wir derbas kir, "li welêt. Finkel û Reade diyar kirin ku beşa dawî ya şikestî ya Dîroka Senkronîk were sererast kirin da ku wiha were gotin: "Adad-nirari III keyê Asûryayê û B[aba-aḥa-iddina keyê **Karduniaš** li ber hev], tewandin û şerab vexwarin. [Yazdanên wan ên ku wan ava kirin] ..." Wan diyar kir ku Šammur-amatekî alîgirê Babîlyayê, dema ku wekî regentê Asûrî ji bo keyê kur Adad-nirari tevdigeriya, dibe ku ji bo ku cîranê xwe yê başûr aram bike, hewl da ku Bāba-aḥa-iddina ji nû ve ew bi rewşa were sêra berê ya xwe (çav: I. L. Finkel, J. E. Reade (2000). "Semiramis and the king of Babylon". NABU (4): 80).

Ninurta-apla-X di sedsala 9an/8an a berî zayînê de, di serdema xanedaniyên tevlihev de ku wekî xanedana E dihê zanîn, hukumdarî kir. Di sedsala 16an de keyê Babîlê bû. Navê ku niha tê dayîn li ser xwendineke salên 1920an e ku êdî bi birhanên rasterast nayê piştgirîkirin, ji ber ku belgeya ku jê hatiye wergirtin ewqas xirab bûye ku êdî ne biderfet e ku karakterên diyarkirî werin cudakirin (çav: J. A. Brinkman (1982). "Babylonia c. 1000–748 BC". In John Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). *The Cambridge Ancient History: Volume 3, Part 1*. Cambridge University Press. p. 310).

Lê her çendî wê ne bi diyarî wê di derbarê ninurta.apla-X de wê weke hebin jî wê bi fêrsek fahmkirinê a weke ku ew li pişt keyê kassit-babilî

Bāba-aḥa-iddina wê were. Wê weke yê piştê û an li gorî hinek şîroveyna weke helefê wî di rengekê de wê, bi fêrsek fahmkirinê wê were diyarkirin. Di navê wî bixwe de jî wê têtîna "X"ê bi cihkirinê wê ji ber di dewama nav de wê newê xwandin wê ber wê yekê wê di rengekê de wê ew were kirin.

Pêşengê wî yê herî dawî ku bi navê wî tê zanîn Baba-aḥa-iddina bû, ku hukumdariya wî belkî dora diwanzdeh sal berê bi dawî bû. Di dema navbera desthilatdariyan de çend salan key tune bû. Yan jî hebû û nayê zanin. Tenê tomarên bûyerên di vê serdemê de ji kronîkên pergala dîrokkirina eponîm a Asûrî dihên. Ev tomar dikin ku sefera heftemîn a Şamşi-Adad V li dijî Babîlê bû. Cîgirê wî, Adad-nirari III, di destpêkê de li rojava sefer kir lê di sala 802 b.z de kronîk "ber bi deryayê" tomar dike, ku tê texmînkirin ku Sealand a başûrê Mezopotamyayê ye. Di salên 795 û 794 berî zayînê de wî li Dêrê sefer kir. Dîroka Senkronîk bi serweriya wî û tomarên wî bi dawî bû:

‘Keyê Karduniaşê, serê xwe tewand ... Wî mirovên revandî vegerand û dahat, îmtiyaz û rasyonên ceh da wan. Gelên Asûrî û **Karduniaş** bi hev re bûn yek. Wan xeta sînor bi rêkeftina hevbeş destnîşan kirin.’

Ev di dîroka Senkronîk, Stûna 4, rêzên 15–16 û 19–22 dihê diyarkirin.. Lê wê jî wê dikarê di dewama wê de wê bibêjê ku wê, cîhê Ninurta-apla-X wek keyê bi heman rengî zêde ji ber kêma fahmkirina di derbarê wî de wê ne diyar bê, hinek şîrove jî wê wek helefê wî Marduk-bêl-zeri diyar bikin.

Di wê demê de wê were dîtin ku wê kassitî bi çerçoveya xwe re wê, di rengekê de wê, xwediyê serwerîya xwe ya mazin bin. Di awayekê de wê dema ku em rewşa kassitan dînerê wê, di wê demê de wê weke ku wê were dîtin wê bi piştî serwerîya asûran re wê li herêmê wê di şêwayekê de wê, hebûna xwe wê bidina domandin. Ji xwe wê gelek dîrokzan wê piştî wan wê heta mannaea û li bakûr jî hûrî û mitanniyan wê li ser wê temenê wê di dewama wan de wê weke werênina ser ziman.

Minaq Marduk-bel-zeri yek ji keyên kasit-Babîliyan bû di dema aloziyên piştî dagirkirina Asûriyan a Şamşi-Adad V (824–811 b.z) de wê bi wan ve wê mijul bibê. Di gelek çavkaniyan de wê bahsa pêvajoya sefer û şerên dema wî ên bi hêzên asûran re wê bikê. Di qatek tableta ji lîsteya keyên Senkronîk de ew wekî Marduk-[bêl]-x jî dihê naskirin, ku cîhê wî di rêzê de dide, û di destpêka sedsala 8an a berî zayînê de hukum kiriye. Ew hikumdarekî di derbarê de zêde agahi ne hatina kifşkirin dibê.

Ew wek pêşiyê dawî yê Erîba-Marduk bû, ku piştî salên kaosê rêkûpêkiyê sererast kir.

Ew ji bajarê başûr ê Udāni ye, di sala ku ew li ser text bû (MU. SARKMAK. NAM. LUGAL). Ev bajar navendeke kultê ya peyk a Urukê bû, cihê wê ne diyar e, lê dibe ku nêzikî Maradê bû, ku paşê wekî Udannu dihe nasîn, û bi yazdanên IGI ve girêdayî bû. DU (du Nergalên dojeî) û Bēlet-Eanna (bi Îştare ve girêdayî). Belge qatên erebeyekê tomar dike, tevî stûna erebeyê (mašaddu), ku ji hêla Belšunu, şangû an rêveberê giştî yê Udāni ve ji perestgeha dijiyê re hatiye spartin. DU (Îgišta, Palil?). Ew bi awayekî demkî vedigere Kronîka Xanedaniyê, li wir wekî "leşker" (lúaga) tê wesfandin. úš]), lê rewşa wê nayê zanîn. (çav: Jean-Jacques Glassner (2004). *Mesopotamian chronicles*. Brill. pp. 132–133).

Pergal û sazûmana desthilatî û ya civakî a kassitê wê di wê demê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê were kifşkirin wê rûniştî bē û wê di wê demê de wê asûr jî wê di rengekê de wê weke 'mireteyekê' wê li ser wê re wê xwe di rengekê de wê bikê desthilatdar. Ji xwe wê, piştî wê demê ku ew wê di demek dirêj wê weke desthilatdar wê karibê bibê û wê heta ku wê kassitî û an babili wê serwerîya wê herê bikin jî wê xwe li gorî wê nîrxê, dîrok û kultên wê ku ew wê bi temen bikê û wê bi wan ve wê girêdayî wê bibê wê bibê sedema herêkirina wê ya ku wê piştî wê bē kirin jî. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bē ku mirov wê karibê wê fahmbikê.

Minaq Marduk-apla-uşur, ku wê piştî serweriya Marduk-bēl-zēri wekî keytiyê kassit û Babîlê hukum kir. Ew tenê ji sê nivîsaran tê zanîn û di serdema aloziyê de hukum kir. Divê ew bi Marduk-apla-uşur re neyê tevlihevkirin ku li ser çemê navîn ê Fîratê li Suhi hukum kir û nîşek an jî wusa berê bac da Salmānu-aşarēdu III. li keyê asûr.

Hevdemên wî yên Asûrî muhtemelen Salmānu-aşarēdu IV (783 - 773 b.z) û/an Aşûrdan III (773 - 755 b.z) bûn û tê zanîn ku yê paşîn sê caran li bakurê Babîlê sefer kiriye: 771 b.z li dijî Gannanāti), 770 b.z li dijî Marad û 767 b.z dîsa li dijî Gannanāti. Di valahiya ku ji ber wêrankirinê çêbû de, Kildaniyên başûr karîn bibin desthilatdar û xuya ye ku ew yekem endamê koma eşîrî bû ku daxwaza textê Babîlê kir. Cihê wî di rêza keyan de ji perçeyek Lîsteya keyan a Senkronîk dihe zanîn. Dema serweriya wî û girêdana wî ya xanedaniyê nayê zanîn, ji ber ku ew wekî aîdî xanedaniyek cuda ji pêş û cîgirê xwe hatiye tomar kirin, lê Kronîka Xanedaniyê tomar dike ku "xanedaniya Keldaniyê hate bidawîkirin.

Keyeniya wê hate veguheztin Sealand," û, ji ber ku cîgirê wî Erîba-Marduk bû, figura bav û kalên arketîp ên monarşên Keldanî yên paşîn, tê texmîn kirin ku eslê wî ji komeke Keldanî ya cûda ji ya eşîra Bît-Yakin a Erîba-Marduk bû.

Di nivîsek vegotinê ya Babîloniya nû ya qatbûyî ji Urukê de dihê behs kirin ("Sûc û Qurbana Nabu-şuma-işkun") ku ji bilî çavdêriyek derbasbûyî ku "xebata bi zor û angariya dihatin ferz kirin" tu ronahiyek din li ser dema wî nade (çav: J. A. Brinkman (1999). "Marduk-apla-uşur". In Dietz Otto Edzard (ed.). *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie: Libanukasabas - Medizin*. Vol. 7. Walter De Gruyter. p. 376).

Erîba-Marduk, ku keyê kassit û Babîlê bû, bi awayekî pir spekulatîf dora 769 - 761 b.z. Ew yek ji sê serokên eşîrên Kildanî bû ku di sedsala 8an de li ser textê Babîlê rûnişt û di serdema pêşerojê ya endamên vê komê de wekî bav û kal tê hesibandin. Ew wek endamekî eşîra Bît-Yakin, ku paşê wekî "ji nû ve avakirina bingeh(ên) axê" hate binavkirin, ew bi veğerandina aramiya welêt piştî salên aloziyê hate nasîn (çav: J. A. Brinkman (1968). *A political history of post-Kassite Babylonia, 1158-722 B.C.* *Analecta Orientalia*. pp. 221–224).

Di derbarê erîba-marduk de wê dikarê wê bêjê ku ew wê weke keyekê ku wê bi wê kevneşopîya kassit û babil wê were dîtin. Di wê temenê de wê kevneşopîya 'marduk' wê yekser wê weke ya ku wê di wê temenê de wê were dîtin û ev wê li şûn navê wî bi marduk wê hebê. Di wê nûqteyê de wê ji aliyekê din ve jî wê ew wê ne diyar bê ku ew wê, weke ji aşîra bit-yakin bê û an wê weke serwerekê li ser serê wê bê ew nayê zanin.

Ew wekî kur an neviyê Marduk-şakin-şumi, kesekî zêde agahi ku ew di derbarê neyî û yekane yê ku mirov dikare texmîn bike ku yek ji pênc keyên nenas ên serdema navbera desthilatdariyan bû, hatiye ser taxt. Li gorî Kronîka Xanedaniyê, Erîba-Marduk endamê yekane yê xanedaniya Sealand (kurA.AB.BA) bû û cîyê Marduk-apla-uşur, keyê yekem ku bi zelalî wekî Keldanî hatibû nasîn, girt. Di dawiyê de Nabû-şuma-işkun cîyê wî girt, rêza van hersê keyan ji hêla perçeyek Lîsteya Padîşahan a Senkronîk a Asûrî ve hatî piştrast kirin. Belgeyên qanûnî hene ku vedigerin sala nehemîn a wî û sala sêzdehê ya cîgirê wî, ku dîroknanan gihandine wê encamê ku divê ew herî dereng heta sala 770 b.z. li ser text hilkişiyabe, ji ber ku tê zanîn ku cîgirê wî heta sala 748 b.z. hukum kiriye. Belgaya qanûnî ku dîroka wê vedigere sala nehemîn a wî, firotina erdek mezin a çêregehê, eqel şa bît ikkari, "zeviya mala cotkar" tomar

dike. Xuya ye ku erd bi milkê şêxekî aramî, anku nasîku, ve girêdayî bû, ku ev yek birhanê niştecihbûna daîmî ye ne ku êrîşên firsendperest ên vê koma eşîrî ye (çav: J. A. Brinkman. "A Legal Text from the Reign of Eriba-Marduk (ca. 775 B.C.)." In H. Behrens; M. T. Roth (eds.). *Dumue2-dub-ba-a: Studies in Honor of Ake W. Sjöberg*. University Museum, Philadelphia. pp. 37–47).

Wî di destpêka sala duyemîn a serweriya xwe de beşdarî Akîtu, anku cejna sersalê bû, ji ber ku serweriya wî ber bi bakurê Babîlê ve dirêj bû û wî êrîşên koçneran li dora Babîl û Borsîppayê tepeser kir, zevî û baxçeyên fêkiyan vegerand xwediyên wan ên berê. Di bergên wî yên olî de, vegerandina textê Marduk li Esagila li Babîlê hebû. Nivîsek ji Esarhaddonê Asûrî (681–669 b.z), vedibêje ka çawa beşek ji perestgeha Îştare li Eanna li Urukê, perestgeha yazdan Nanaya ku di destpêkê de ji hêla Nazi-Maruttaş ve di sedsala 13-an de hatibû çêkirin, ji hêla Eriba-Marduk ve hatiye restorekirin. Lêbelê, ne hemî restorekirin li gorî dilê cîgirên wî bûn. Li gorî stela Harran a Nabonidus (555–539 b.z.), serdema wî şahidiya xwenûkirinek (reformek) a kulta Îştare (bêltu şa Uruk, "xanima Urukê") kir, dema ku gelê Urukê peykerê wê bi peykerê ne guncaw guherand, tîma şêran ji hev veqetand û perestgeha wê rakir. Ev dibe ku beşek ji bernameyek ji bo tepeserkirina kultên cihê ên yazdanan li başûrê Babîlê bû (çav: Sidney Smith (1924). *Babylonian Historical Texts Relating to the Capture and Downfall of Babylon*. Taylor & Francis. p. 58).

Tenê nivîsên keyeniyê yên ji serdema wî mane du giraniya mirîşkan in ku ji aliyê rêveberiya qesra Eriba-Marduk ve hatine pejirandin, û beşek ji bangoreek ji gilê hişk ku tê texmînkirin ku birhanîna destpêkirina pûtên kult, xemilandin û veguhastina wan ber bi jor ve li ser çemê Firatê ber bi Urukê ve ye (çav: A. R. George (2011). *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*. CDL Press. pp. 171–177).

Minaq Nabû-şuma-işkun, nabû-şuma-işkunun û tê wateya "Nabû navekî destnîşankirî", keye kassit-Babîlê bû, ku bi texmînî li dora 761–748 b.z û di serdema aloziyên mezin ên sivîl de hukumdarî kiriye. Ew xuya ye ku ji eşîra Bît-Dakkûri hatiye, komeke Keldaniyan ku bi eşîra pêşiyê xwe Eriba-Marduk ve ne girêdayî ye.

Ji vê yekê wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê ku wê kaldî wê di rengekê de wê li herêmê wê êdî wê di nava civakên herêmê de wê bijîn û wê bibina xwedî hêz. Di wê temenê de wê ev weke bi kultên herêmê wê

êdî wê hevnasina ku ew dikin re wê, bi wê pêşkevin û wê di wê temenê de wê, derketina li taxt jî wê bijin.

Cihê wî di rêza hukumdarên Babîlî de ji hêla perçeyek ji Lîsteya keyên Hevdem ên Asûrî ve tê piştrast kirin. Çavkaniyek agahdariyê ya hemdem li ser serdema wî di nivîsarek Nabû-şuma-imbi, waliyê Borsippayê de tê dîtin, ku tê de qelsî û xweseriya berpîrsên herêmi yên wî teqez dike. Bangorek têkoşîna ji bo kontrolkirina zeviyên wan li hember êrîşkarên ji Babîl û Dîlbatê tomar dike; her wiha Kildanî û Aramî jî. Bi şev, kolanên bajêr û hewşa perestgehê veguherîbûn meydana şer. Di salên pêncemîn û şeşemîn ên hikûmdariya key de, nakokî ewqas mezin bûn ku rê li ber pûtê Nabû hat girtin ku beşdarî Akîtu, an cejna sersalê, li Babîlê bibe. Qeydeke rastarast di "Kronîka Bihayên Bazarê" de ya salên pêncemîn û şeşemîn ên hukumdarekî ku niha nayê xwendin, bûye sedema destnîşankirina vê referansê ji wî re. Di sala heştamîn a key de, Nabû-şuma-imbi karî Nabû-mutakkilekî wekî memûrê perestgehê tayîn bike, û perestgeha Ezîdayê ya depoyên Nabû restore bike (çav: J. A. Brinkman (1982). "Babylonia c. 1000–748 BC". In John Boardman; I. E. S. Edwards; N. G. L. Hammond; E. Sollberger (eds.). *The Cambridge Ancient History: Volume 3, Part 1*. Cambridge University Press. p. 311).

Ew mijara sereke ya kronîkekê ye bi navê "Sûc û Bêrûmetiyên Nabu-şuma-işkun"[Çav: Chronographic document concerning Nabu-şuma-işkun, excavation number W 22660/0, CM 52 in J. J. Glassner's "Chronique Mésopotamiennes," 1993, pp. 235–240.], ku di xaniyek serdema Seleucid de ku aîdî Anu-ikşurê dergevanê dergevan li girê li başûrê rojhilatê kompleksa Eanna li Urukê hatiye kolandin, mijara bingeîn bînpêkirina wî ya hemî prensîbên rewîstî û qanûnî û - di encamê de - "mirina wî ya bêrûmet" dihe bi gotinkirin. Tawanên wî "şewitandina zindî ya şazdeh Kuteyiyan li ber deriyê Zebaba li dilê Babîlê" ne; Wî "heqaret û buxtanên bêwate" li Itagal-ilekî ji bajarê Dur-şa-Kerbî kir û "tişteke li Ezîdayê qedexe ye, hanî perestgeha Nabû û da 'yê ku ketiye perestgehê' ku bixwe", kiryarek ku bi êşkere nayê bexşandin. Mixabin, Kronîk di demên kevnar de zirar dîtîbû, ji ber vê yekê çawa ew bi hatina xwe re civiyabû nehatiye parastin. Dirêjahiya serweriya wî ne diyar e ji ber ku di kronîk an jî di navnîşên keyan de nehatiye parastin, lê tê zanîn ku serweriya wî di sala 748 b.z de bi dawî bûye ji ber ku kronolojî ji serweriya Nabu-Nasir ve sabî e, û metnek qanûnî ye ku firotina perçeyek erdê tomar dike, wergirtinek genim ku vedigere sala wî ya dehem, û du

metnên aborî ji sala wî ya sêzdehem jê bahs dikê (çav: Tablet BM 108527 û Cattle account, MLC 1813, published as BRM 1 3).

Nabû-nâsir, wê piştê ji sala 747 heta 734 b.z keyê kassitê û Babîlê bû. Wî "destdirêjkerekî (He deposed a foreign Chaldean)" Keldanî yê biyanî yê bi navê Nabu-shuma-ishkun ji text derxist û piştî bîst û sê salan desthilatdariya Keldaniyan, desthilatdariya xwecihî vegerand Babîlê. Serdestiya wî destpêka serdemeke nû bû ku bi parastina sîstematîk a tomarên dîrokî yê bi kronolojîk rast dihatin xuya kirin. Hem Kronîka Babîlî û hem jî Kanona Ptolemaîk bi hatina wî ya ser text dest pê dikin. Ew hevdemê keyên Asûrî Aşşur-nirarî V (755–745 b.z) û Tiglath-Pileser III (745–727 b.z) bû, ku di bin serweriya wî ya paşîn de ew bû vasal, û keyên Elamî Humban-Tahrah I (heta 743 b.z. hukumdarî kir) û Humban-Nikaş I (742–717 b.z.) (çav: Tablet BM 92502 The Chronicle on the Reigns from Nabû-Nasir to Šamaš-šuma-ukin (ABC 1) lines 1 to 12).

Tiştê li ser eslê wî an jî koka wî nayê zanîn, her çend xuya dike ku ew xwecihekî Mezopotamyayê bû. Sê pêşiyên wî ji eşîrên koçber ên Keldanî bûn ku ji sedsala 9an berî zayîne ve li başûrê rojhilatê dûr ê Babîlê bi cih bûn. Kronîka Xanedaniyê dibe ku di dema serweriya wî de hatibe nivîsandin ji ber ku ew rêza keyan ji serdema berî tofanê heta pêşiyê wî yê rasterast, keyê kassit-babîlê Nabû-šuma-iškun, tomar dike. Ew tomar dike ku "xanedaniya Keldaniyê hate bidawîkirin" (bi Nabû-šuma-iškun) û "keyeniya wê hate veguheztin", lê mayî wînda ye. Dibe ku wî her weha kronîkek rexnegir ferman dabe ku pêşiyê wî ji ber kiryarên wî yê bêbext şermezar dike û Kronîka Bihayên Bazarê [Chronicle of the Market Prices (ABC 23), tablet BM 48498] ku behsa lêçûnên neguhêrbar ên cûrbecûr kelûpelan di serweriyên heta serdema pêşiyê wî de dike. Navê wî di 'Kronîka Eklektîkê' de xuya dike lê kontekst nehatiye parastin.

Serweriya wî reforma salnameya Babîlî nîşan dide, ku mehên navberê yê bi rêkûpêk hesabkirî, nivîsên çerxa hejdeh salan, û dibe ku heta zodiakê jî destnîşan dike. Berossus ê Cosî, di tomarêkî ku ji hêla Syncellus ve hatiye parastin de, ragihandiye ku tevger û demên stêrkan ji serdema Nabû-nâsir û pê ve hatine tomarmarkirin. Di Babyloni ya xwe de wî gotiye: "Wî tomarên pêşiyên xwe berhev kirin û ew ji holê rakirin, bi vî awayî dîroka keyên Keldanî bi xwe dest pê kir." (çav: Glassner, Jean-Jacques (2004). Mesopotamian Chronicles. Brill. p. 111).

Li gorî *Almagest* a Claudius Ptolemy, ev yek bû sedema serdemekê ku di nîvroya 26ê Sibata 747 b.z de dest pê kir, dema ku Anno Nabonassari dest pê kir, lê ti şopa vê serdemê berî serdema Helenîstîk tune ye.

Nimûneya herî baş parastî ya vê, Kronîka Babilî ya ku di navbera salên 747 û 668 b.z. de vedihewîne, dibe ku ji rojnivîskên astronomîk ên Babîlî hatibe berhevkerin, lê mînaqa herî kevin a van dîrokan vedigere sala 652 beriya zayinê. Lîsteyên bûyerên ezmanî bi girtina heyvê ya 747–746 beriya zayinê dest pê kir, ku hevgirtinek bi heybet bû. Heyv û gerstêrk, ku dibe ku îlhama destpêkirina tomar kirina çavdêriyên astronomîkî yên rast kiribin.

Welatê ku ji Nabû-şuma-işkun hatibû vegerandin, ji ber dabeşbûn û pevçûnên navxweyî yên bi eşîrên koçber ên Aramî û Kildanî re, qat qat bû, û otorîteya navendî pir kêmbû.

Di sala sêyem a Nabû-nâşir de, generalê Asûrî Tukultî-apil-Eşarra, ku bi wergera Îbranî "Tiglath-Pileser III" dihê nasîn, li Împeratoriya Asûrî nû hat ser desthilatdariyê, rejîma heyî hilweşand û di yekem ji du seferên ji bo ewlekirina sînorên başûr û rojhilat de hêrîşî Babîlê kir. Di dema yekem ji van de (745 b.z.) wî Rabbilu û Hamranu talan kirin, yazdanên Şapazza birin, gelek eşîrên Aramî û Keldanî xistin bin destê xwe, û Sarrabanu, paytexta eşîra Keldanî Bit-Shilani, wêran kir, û serokê wê Nabû-uşabî li darê da. Hêzên wî di nav metropolên Dur-Kurigalzu (çavendek kassîtê a wê demê) û Sippar (bajarê kassîtê) de belav bûn û dibe ku gihîştine heta herêma Nîppur (navenda kassîtê ji dema gûtiyan) (çav: Brinkman, J. A. (1984). *Prelude to Empire: Babylonian Society and Politics, 747–626 B.C.* Vol. 7. Philadelphia: Occasional Publications of the Babylonian Fund. pp. 16, 39–42).

Çi bi rastî wî ji Asûriyan alîkariya leşkerî xwestibe an na, xuya ye ku Nabû-nâşir ji van kiryanan herî zêde sûd wergirtiye, ji ber ku desthilata wî aram bû û paşê ew karîbû serhildanek li Borsippayê bitepisîne. Desthilatdariya wî li ser Urukê lawaz ma, ji ber ku du navdarên herêmî di nivîsaran de gilî kirin ku perestgeha Akîtu hatiye paşguh kirin, ji bo bîrhanîna vegerandina wan û desteserkirina mafê monarşî (çav: Brinkman, J. A. (1969). "The Akîtu Inscription of Bêl-ibni and Nabû-zêra-uşabî". *Die Welt des Orients*. 5 (1): 39–41).

Bîst û sê tablet mane ku li ser hilberîna çandiniyê, xwedîkirina heywanan, tevn û firotanê ji sala wî ya yekem heta çardehemîn saliya wî ne û ev xuya dikin ku vejînek di çalakiya aborî de nûminêr dikin. Arşîvek nameyan ku di sala 1973an de li Nîppurê hatiye dîtin bi kolandinê, nameyên di navbera Kudurru şandabakku, an waliyê Nîppurê û kesekî bi vî navî ku wekî "bira" tê silavkirin, ku dibe ku ew be, dihewîne (çav: Cole, S. W. (1996). *Nippur in late Assyrian Times*, c.

755–612 BC (SAAS 4). Neo-Assyrian Text Corpus Project. pp. 52, 84–85, 89–90).

Dihê tomar kirin ku ew di sala çardehemîn a serweriya xwe de ji ber nexweşiyê miriye û li qesra xwe miriye. Kurê wî, Nabû-nâdin-zêri, ku yekane cîgirê mîratî yê naskirî li Babîlê di serdema ji 810 b.z heta bilindbûna Împeratoriya kassit û Babîlyayî di 626 b.z. de ye, hat guhertin (çav: Brinkman, J. A. (1984). *Prelude to Empire: Babylonian Society and Politics, 747–626 B.C.* Vol. 7. Philadelphia: Occasional Publications of the Babylonian Fund. pp. 16, 39–42).

Ev dem wê weke demek ku wê bi serwerîya kassit, babil û asûr re wê di rengê de wê bimeşê û wê di wê navberê de wê keyeniyên mannaeayi û medî û heta urartuyî wê derkevin li pêş. Di wê demê de wê hin bi hin wê pêvajoya gûharina serdemê bi awa û aliyekê din wê piştî wan bi paşerojê wê bi wan ve wê bibê. Lê wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê kassitî û babili wê meşîna wan ya dîrokê wê piştî wê bê temenê meşîna wan a bi med-babilî a piştî ku wê di encama rûxandina navenda asûr ninowa re wê li herêmê wê weke dûbare bi wê derkevina li ser dika dîrokê.

Abdusamet yigit, kurdistan, cizirabota, 2024